MUSTAFA NURİ PAŞA

NETAYİC ÜL-VUKUAT

KURUMLARI VE ÖRGÜTLERİYLE OSMANLI TARİHİ

CİLT III-IV

Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen
Prof. Dr. NEŞET ÇAĞATAY

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXII. DİZİ — Sa. 1a

MUSTAFA NURİ PAŞA

NETAYİC ÜL-VUKUAT

KURUMLARI VE ÖRGÜTLERİYLE
OSMANLI TARİHİ

CİLT III-IV

Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen

Prof. Dr. NEŞET ÇAĞATAY

Türk Tarih Kurumu Üyesi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1 9 8 0

İÇİNDEKİLER

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm, 1687 yılında II. Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Barışı'na dek geçen olayları içine alır.

Yeniçerilerin ayaklanmaları 1
Avusturyalılar'ın Belgrad'ı ele geçirmeleri 2
Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı 3
Selim Giray Han'ın başarısı 4
Belgrad'ın alınması 6
II. Sultan Ahmet Han'ın saltanatı 8
Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın şehid oluşu ve Türk ordusunun bozguna uğraması 9
II. Sultan Mustafa Han'ın saltanatı 12
Yeni hükümdar II. Mustafa'nın ilk seferi 13
II. Sultan Mustafa Han'ın ikinci seferi 14
II. Sultan Mustafa'nın üçüncü seferi, Zanta olayı ve sadrazamın şehid oluşu 15
Savaşçı devletlerle barış ve uzlaşma 18
Edirne olayının nedeni 22
III. Sultan Ahmed'in saltanatı 24
Moskof seferi, Baltacı Mehmet Paşa'nın ordu komutanlığı, savaş ve barış durumu 25
Şehid Ali Paşa'nın sadrazamlığı 29
Venedik seferi, Şehid Ali Paşa'nın komutanlığı ve Moranın alınması 30
Avusturyalılarla savaş çıkması 31
Sadrazam Ali Paşa'nın şehid olması ve Osmanlı ordusunun bozguna uğraması 32
Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı 33
Barış anlaşması 34
İran ile savaş 36
Patrona olayı 38
I. Sultan Mahmut Han'ın saltanatı (1730-1754) 40

İranla yapılan savaşın durumu 41
Rusya ile savaş ve Avusturyalıların anlaşmayı bozmaları 44
Belgrad'ın geri alınışı ve Avusturyalılarla barış 50
Nâdir Şah ile savaşlar 51
İran ile barış yapılması 52
III. Sultan Osman'ın saltanatı (1754-1757) 54
III. Sultan Mustafa Han'ın saltanatı (1757-1774) 55
Ruslarla savaş 56
Türk ordusunun yenilmesi 60
Osmanlı donanmasının yakılması 62
Kırım'ın saldırıya uğraması 65
Ruslarla mütareke yapıldığı halde barış yapılamaması 67
I. Sultan Abdülhamit Han'ın saltanatı (1774-1789) 71
Kaynarca barış anlaşması 73
Küçük Kaynarca anlaşmasına ek iki madde 88
Beşinci bölümün tümleci 95
Mülki durum 97
Devlet ileri gelenlerinin durumu 100
Askeri durum 113
İstanbuldaki aylık defterinin birinci taksidine ait liste 116
Yeniçerilere ulûfe nasıl dağıtılırdı? 117
Mali durum 127
Devlet gelirlerinin ve giderlerinin ayrıntıları 130
Kesime bağlanmış eyaletler 133
Kesime bağlı vilayetlerden Bağdad 134
Basra eyaleti 134
Dış işleri 142
Bilim ve eğitim işleri 144
Netayic ül-Vukuat hakkında M. Galib'in açıklaması 152

ALTINCI BÖLÜM

Netayic ül-Vukuat'ın bu altıncı bölümü 1771 yılından 1841 yılına dek geçen olayları anlatır.

Halil Hâmit Paşa'nın girişimleri 156
Cezayirli Hasan Paşa'nın durumu 159
Kırım olayları 161
İran savaşı 169

Rusya ve Avusturyaya savaş açılması 172
Nemçelilerin yenilgiye uğraması 175
Özü kalesinin istilası 177
I. Sultan Abdülhamit Han'ın ölümü ve III. Sultan Selim Han'ın tahta geçişi 179
Boze bozgunu 182
Yerköy'de başarı kazanılması 185
İsmail kalesinin Ruslar eline geçmesi 186
İsveç ile ittifak anlaşması 187
Prusya ile ittifak anlaşması 188
Maçin savaşı 189
Deniz savaşı 190
Anapa'nın Ruslar eline geçmesi 190
Ruslarla silahları bırakma anlaşması 192
Avusturyalılarla barış anlaşması 193
Ruslarla barış anlaşması 194
Vehrat kalesinin ele geçirilişi 196
Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptanlığı 196
Pasban oğlu olayı 200
Fransızların Mısır'a girmesi 200
Mısır'ın geri alınışı 204
III. Sultan Selim Han olayının başlangıcı 208
Rusya ile savaşın patlak vermesi 211
İngiltere donanmasının İstanbul'a gelişi 211
Osmanlı ordusunun yola çıkması 214
Ayaklanma çıkması ve IV. Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılması . 214
Zorbaların ayaklanması ve saltanat değişikliği 217
Alemdar Mustafa Paşa'nın durumu 220
Deniz savaşı 222
İngilizlerin İskenderiyeye sataşması 222
İç değişiklikler ve II. Sultan Mahmut Han'ın tahta çıkışı 223
İkinci olayın (Alemdar olayı) başlangıcı 224
Bayraktar Mustafa Paşa olayı 230
Rusya seferinin yenilenmesi 235
1224 yılı (M. 1809) savaşları 237
H. 1225 (M. 1810) yılı savaş olayları 239
Laz Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı 240
H. 1226 (M. 1811) savaşları 241

Ruslarla barış 242
Sırbistan durumu 243
Hicazın durumu 246
Derebeylerinin köklerinin kazınması 247
Tepedenli Ali Paşa'nın durumu 248
Rum ayaklanması 251
Vak'ai Hayriye (yeniçerilerin ortadan kaldırılışı) 253
Rusya seferinin ortaya çıkması 256
Bağdad durumu 260
İşkodralı Mustafa Paşa'nın durumu 261
Garp ocakları ve Fransanın Cezayire girmesi 262
Mısır durumu 265
Sultan Abdülmecit Han'ın tahta geçişi 276
Son mısır savaşı 277
Altıncı bölümün tümleci 281
Tanzimata göre sivil yönetim 287
Tanzimatta mal, can ve namus güvenliği 288
Arazi gelirleri - Öşür 288
Tanzimat ve vergiler 290
Tanzimat ve cizye konusu 292
Tanzimat ve yönetim 292
Askeri durum 294
Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra askeri durum 297
Mâli durum 302
Devlet erkânının durumu 307
Dış işleri 310
Özür dileme (itizar) 312
Netayic ül-Vukuat'ı bastıran Mehmet Galib Beyin açıklaması ... 316
M. Galib Beyin eserin basımı üzerine açıklaması 316
Osmanlı padişahlarının saltanat ve yaşam süreleri listesi 318
Notlar ve açıklamalar 319
Kişi adları dizini 335
Yer, ulus, toplum, devlet adları, deyimler ve terimler dizini .. 345

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm, 1687 yılında II. Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Barışı'na dek geçen olayları içine alır.

Yeniçerilerin ayaklanmaları :

Bundan önceki ciltte bildirdiğimiz gibi II. Sultan Süleyman Han, Osmanlı tahtına oturtulduğu halde asker takımının baş kaldırmaları ve taşkınlıkları günden güne arttı. Bu nedenle kaymakam Köprülü Oğlu Fazıl Mustafa Paşa, bu taşkınlık selinin önüne bir yıldırma ve sindirme barajı çekmek için bazı çabalara girişti. Bu durumu sezen eşkıya sürüsü hemen Şeyh ül-İslam Debbağ Zade Mehmet Efendi'ye (ölümü : 5.II.1702) gidip kendisinden, kaymakam Köprülü Oğlu Fazıl Mustafa Paşa'nın öldürülmesi için bir fetva vermesini istediler. Karakterli, namuslu ve cesur bir kişi olan müfti (Şeyh ül-İslam) : "Fazıl Mustafa Paşa düşmana kale mi verdi yoksa Osmanlı Ordusu'nun bozguna uğramasına mı neden oldu ki asıla? Devlet temelinin sağlamlaştırılması için şer'an katli gereken muzır kişiler asıl sizlersiniz" demek suretiyle doğru, yiğit bir kişiye yakışır biçimde cevap vermiş ve kendilerini yanından kovmuştur.

Bunun üzerine bu azgın çapulcu takımı, sadrazam Siyavuş Paşa'ya gidip Şeyh ül-İslam Debbağ Zade Mehmet Efendi'yi görevinden attırıp sürgüne yollattılar.

Fazıl Mustafa Paşa, sadrazam Siyavuş Paşa'nın hem efendisinin oğlu hem de kayınbiraderi olduğundan, sadrazam araya girerek, Fazıl Mustafa Paşa'nın Akdeniz Muhafızlığı'na uzaklaştırılması ile yetinildi.

Böylece isteklerinin yapılması ile taşkınlıkları sınırı aşmış bulunan yeniçerilerin zorbalıkları ve mukataalar mallarına el uzatmaları çoğaldığından sadrazam da yeniçerilerin baskılarının ağırlığı altında suskun ve şaşkın kaldı. Yeniçeri Ağası, taşkınlık edenlere öncülük eden onları kışkırtanları astırmaya ve hadlerini bildirmeye başladı.

Bunun üzerine gemi azıya almış ve kudurmuş bir duruma gelmiş bulunan edepsiz yeniçeriler önce yeniçeri ağasını öldürüp ortadan kaldır-

dılar. Sonra, sadrazamın konağını basıp malını mülkünü ve eşyasını yağma ve talan ettikten sonra kendisini de yakalayıp şehid ettiler.

Öte yandan, açıktan açığa esnaf ve tüccarın mallarına da el uzattıkları için, onların bu azgınlıklarına dayanamayan dükkân sahiplerinden bir seyyid, ele geçirdiği bir yeşil bayrağı açıp, kalabalık bir halk topluluğu da onun ardına düştü. Bu sabrı taşan halk topluluğu "adalet isteriz" diye bağrışarak hep birden padişahın sarayına gittiler.

Bu durum karşısında devlet ileri gelenlerinin de uygun bulmaları üzerine kutsal sancak (sancağ-ı şerif) çıkarıldı. Bostancı ve topçu birlikleri ile de elbirliği edilip o gün ve o gece ele geçirilen bir çok yeniçeri eşkıyası kılınçtan geçirildi.

Bu karışıklık ve bozuk düzen arasında devlet adamı yokluğu (kaht-ı rical) nedeni ile, nişancılık görevinde bulunan Maraş'lı İsmail Paşa, sadrazamlık makamına getirildi.

Avusturyalılar'ın Belgrad'ı ele geçirmeleri :

Avusturyalılar (Nemçeliler), geçen yıl Türk ordusunun, içinde ayaklanmalar ve disiplinsizlikler ortaya çıkması yüzünden Balkanlardan geri dönmesinden ve Osmanlı başkenti İstanbul'da baş gösteren ve düzeni allak bullak eden korkunç olaylardan yararlanıp "İstoni Belgrad", "Uyvar" ve "Eğri" kalelerini ve Erdel (Transilvanya) ülkesini ele geçirdikleri halde, iç işlerinin çok karışık olmasından ve sadrazam İsmail Paşa'nın beceriksizliğinden dolayı düşman üzerine gidilemedi.

Öte yandan, ordu komutanlığı gibi önemli ve büyük bir iş, Yeğen Osman Paşa gibi bir türedinin eline verildi.

Bu yeğen Osman Paşa, yol kesen takımından bir kişi olup bir kaç yıldan beri Anadolu gerektiği gibi iyi korunamadığından, çevresindeki topluluğu çoğaltıp, geçmiş zamanlardaki Celâliler'in gittiği çapulculuk yoluna sapmış iken, IV. Sultan Mehmet devrinin sonlarında, bir yolu bulunup İstanbul'a getirtildi. Kendisi önce beylerbeyilik daha sonra da vezirlik rütbesiyle ödüllendirilip, başındaki bir kaç bin haşerat ile Rumeli yakasına geçirilmiş ve geçen olayda "serçeşme" adı ile Osmanlı ordusunda zor işlerin üstesinden gelen kişilerden sayılmıştı.

Böyle bir kişinin, ordu komutanlığı gibi ağır bir görevi yapamıyacağı besbelli idi. Bu Yeğen Osman Paşa'nın beceriksizliği ve hıyaneti sonucu olarak Avusturyalılar, Belgrad Kalesi'ni zorla ele geçirdiler. Bu nedenle de Yeğen Osman Paşa'nın görevinden atılarak yakalanıp getirilmesi işine girişildi.

Avusturyalılar'ın Belgrad Kalesi'ni ele geçirmelerinde suçlu görülen İsmail Paşa da görevinden uzaklaştırıldı; yerine, Tekirdağlı Mustafa Paşa sadrazamlığa atandı. Fakat telaş ve şaşkınlıktan dolayı daha sonra Yeğen Osman Paşa'nın ordu komutanlığı yine kendisinde bırakılmış iken, Kırım Hanı Selim Giray'ın içtenlikle gerçeği yansıtan sözleri üzerine, adı geçen hainin ve onun yardakçılarından olup kendilerine birer eyalet ve emaret verdirerek halkın başına musallat ettirdiği bir kaç kişinin, öldürülüp şerlerinin ortadan kaldırılması için her yana fetvalar ile Sultanın emirleri yollandı. Bunlardan her biri bir yerde ele geçirilip asılarak yok edildiler. Böylece H. 1099 (M. 1688) yılı da bu tür sıkıntılı işlerle ve olaylarla geçti.

Padişahın kendisinin savaşa katılması, askerin yüreğine güç ve cesaret vereceği konusu, komutanlar ve devlet ileri gelenleri arasında konuşulduğundan H. 1100 (M. 1689) yılında II. Sultan Süleyman Han, ordunun başına geçirilerek Sofya'ya dek götürüldü. Fakat, Dar üs-Saade Ağası'nın tavsiye ve önerisi ile ordu komutanlığına getirilip yanına yeteri kadar asker katılan Arap Recep Paşa, sadece arap kavgalarını gören ve onlar arasında yetişmiş bir kişi olduğundan, Belgrad'a yaklaşıldığında topların çoğunu ve piyade askerlerini orada bir yerde bırakıp sekiz on bin kadar atlı asker ile düşman ordusunu basmak biçiminde bir plân uygulamak istedi. Böyle topu tüfeği olmıyan, düzensiz ve savaş yöntemlerinden habersiz (tâbiyesiz) bir birliğin, düzenli ve hazırlıklı bir ordu ile karşılaştığında sonucun ne olacağı ap açık belli olduğundan ordumuz çok kötü ve ağır bir bozguna uğradı. Üstelik ordu, geride bir mevzide de tutunamadığından Avusturyalılar, zaferlerinin ve üstünlüklerinin meyveleri olarak o bölgede bulunan kaleleri ve palankaları birer birer ele geçirdiler.

Bu durum Osmanlı devlet ileri gelenlerine ve sorumlularına korku ve dehşet verdiğinden, düşmanın böylesine üstünlüğü ve saldırısı ortada iken, Padişahın Sofya'da kalması uygun görülmedi. Sadrazam, ordunun başında Sofya'da bırakılıp Padişah, Edirne'ye geri götürüldü.

Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı :

Osmanlı İmparatorluğunun böylesine kötü durumlara düşmesinin, iş başındaki devlet ileri gelenlerinin yeteneksizliklerinden ve beceriksizliklerinden ileri geldiği açık ve belli olduğundan, iş başındaki büyük ve sorumlu devlet adamları, Padişahın buyruğu ile Edirne'de durumu görüşerek bir çare bulmak amacı ile bir toplantı yaptılar.

Bu toplantıda yapılan konuşmalar ve tartışmalar sonunda bu durumdan kurtuluş yolunun, o sırada Sakız Adası Muhafızı bulunan Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesine bağlı olduğu sonucuna varıldı. Alınan karar bir tutanakla Padişah II. Sultan Süleyman'a sunuldu. Padişah da Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'yı Sakız Adası'ndan getirtip vezir-i âzam yaptı. Eski sadrazam Tekfur dağlı (şimdiki Tekirdağ) Mustafa Paşa'nın yönetiminde bulunan ordunun başkomutanlığı (seraskerliği) da Koca Halil Paşa'ya verildi.

Selim Giray Han'ın başarısı :

Geçen yıl Gelibolu'da kışlamakta olup ilkbaharda Sofya yakasına gitmek için hazırlıklara başlamış olan Kırım Hanı Selim Giray'a, büyük bir Moskof ordusunun Kırım üzerine saldırıya geçip bölgeye yaklaşmakta olduğu haberi geldi. Bu durum karşısında zorunlu olarak, yanında bulunan birliklerle o yakaya ılgar etti.

Kırım Yarımadası'nın karaya bitiştiği yer olan ve Ur Kapısı denen yere (Prekop berzahı) bir kaç konak (merhale) uzaklıkta düşman ordusu ile karşılaştı.

Selim Giray, ilk saldırıda Rus ordusunun bir yanından girip yirmi dört parça top ve bir iki bin tutsak aldı. Fakat Moskof ordusu askerleri pek çok, Kırımlı Tatar birlikleri ise az olduğundan, kesin bir başarı elde edilemedi. Bu şaşkına uğramadan sonra Ruslar, ordularının çevresini yirmi otuz sıra mühimmat arabaları ile sağlamlaştırıp güven altına alarak ilerlediklerinden, Selim Giray Han ister istemez geri çekildi. Ur kalesini sağlamlaştırıp bir denizden öteki denize hendek kazdırıp savunma işini yoluna koyduktan sonra Tanrının kendisine yardımını ve lutfunu beklemeye başladı.

Öte yandan Moskof (Moskov) ordusu askerleri pek çok olduğundan, Özü (Dinyeper) nehrinden ayrıldıktan sonra beş konak uzaklaşınca su sıkıntısı çekmeye başladılar. Kırım Hanı'nın tatar askerleri de onların arkalarını bırakmayıp, yiyeceklerini ve savaş araç ve gereçlerini talan ederek, sıkıştırarak onlara nefes aldırmadıklarından, öylesine büyük bir ordu iyice bunalıp, Kırım Yarımadası'nın kapılarına, Ur kalesine dek geldikleri halde savaş yapmadan geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bu durumu gören Kırım Hanı Selim Giray, epey uzaklara kadar Rus ordusunun arkasından gidip onlara türlü zararlar verdiler ve pek çok kayıplara uğrattılar.

Avusturyalılar (Nemçeliler), Niş şehrini ele geçirdikten sonra kandırdıkları halkın da kendilerine katılması ile birlikleri çoğalıp Üsküp, Piriştine ve Köstendil bölgelerini ele geçirip talan ettiler. Bununla da yetinmeyip halktan, Karpoz adındaki bir hayduda taç yerine kalpak giydirip Komanova Kırallığı ünvanını verdiler. Bu ünvanı alıp kalpağı giyen bu kişi, oralarda türlü kuruntu ve hayallerle kötülükler etmeye başladı.

Öte yandan Kırım Hanı Gazi Selim Giray Han, Moskof ordusuna karşı savunma işini gayet iyi başardıktan sonra Sofya'ya gelip baş komutan Koca Halil Paşa ile buluştu. Her ne kadar kış mevsimi yaklaşmış idi ise de herşeyden önce ve ne olursa olsun o bölgenin güvenliğinin ve düzeninin yoluna konmasının önemli ve gerekli işlerden olduğunu kararlaştırdılar. Bu karar gereğince de düşman üzerine yürüdüler. Üsküp, Köstendil ve Eğri Dere yakalarında bulunan düşman ve adı geçen türedi Karpoz tepelenip haklarından gelindi.

Bundan sonra Kaçanik Palankası kuşatılıp ta ele geçirileceği bir sırada Nemçeliler'in yani Avusturyalılar'ın, oniki bin kişilik bir ordu ve kırk beş toptan oluşan bir birlikle saldırıları başladı. Yapılan savaşta bu düşman birlikleri büyük ölçüde yok edildi. Sağ kalanları da canlarını kaçarak kurtardılar. Topları ve başka savaş araç ve gereçleri ele geçirildi. Bu iş bitirildikten sonra da, daha önce düşmanlarca ele geçirilen palankalar geri alındı. Bu büyük başarılardan sonra Kırım Hanı Gazi Selim Giray da, kışı geçirmek üzere Edirne'ye davet edildi.

Sadrazam Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa o kış Edirne'de kalıp, ordunun türlü gereksinmelerini ve savaş araç ve gereçlerini hazırlayıp düzene koymak, yeni ortaya çıkan ve halkı tedirgin eden zulümleri kaldırmak gibi işlerle uğraştı. Çünkü, savaşların uzayıp gitmesi nedeni ile halk üzerine bir kaç türlü vergiler salınmış, çok askerle çok iş görülür gibi yanlış bir düşünceye dayanılarak muvazzaf asker sayısına pek çok yeni kişiler katılmıştı.

Sadrazam Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa, bu tür vergilerin hepsini kaldırdı. Yeniçeri ocağı ile öteki ocakların sayısını azaltarak, boşu boşuna aylık alan derinti takımını ordudan attı. Ayrıca saraydaki ve başka devlet dairelerindeki bu tür gereksiz görevlileri de işten çıkararak devlet işlerini yoluna koydu.

Bu düzenleme ve temizlik işlerini yaptıktan sonra, otuz bin kadar seçkin, aylıklı muvazzaf bir birlikle 1101 yılı Haziran ayında (M. 1690

Haziranı) bayrak açıp ordunun başına geçerek Sofya üzerinden Niş Şehri'ne doğru yola koyuldu.

Belgrad'ın alınması :

İleri görüşlü, becerili ve tedbirli bir kişi olan Vezir-i Azam Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa, Edirne'den ayrılıp yola çıkmadan önce, bir kaç bin atlı, topçu ve cebeciden, bir kaç eyaletin zaimlerinden ve timar sahiplerinden oluşan, yaklaşık olarak oniki bin kişilik bir birliği, Çerkes Ahmet Paşa komutasına verip, yanına da ünlü Macar Kıralı Tökeli İmre'yi katarak Erdel bölgesine yolladı.

Mora'daki Türk birlikleri komutanı olan Koca Halil Paşa'yı da Avlonya'nın geri alınması ve Mora bölgesinin ele geçirilmesi işleri ile görevlendirdi.

Bu durum karşısında Avusturyalılar, Erdel bölgesini koruma derdine düşüp, Türk ordusuna karşı koymaya güçleri yetmediğinden, önce Şehirköy'ü, daha sonra Niş, Vidin, Feth ül-İslam ve Semendire kaleleri, ordumuzun şiddetli saldırısı ve bileğinin gücü ile alındı.

Bu kadar büyük ve başarılı fütuhat ve kazanç ile yetinileceği, mevsimin de soğuyup kışın yaklaşması yüzünden geri dönüleceği sanılırken, sırf değerli sadrazamın gayreti, çabası ve gözükaralığı ile, Belgrad'a varılıp sekiz on gün kuşatılarak Belgrad Kalesi de ele geçirildi.

Ayrıca ordudan ayırılıp yollanan bir birlik de Ösek Kalesi'ni kuşattı ise de kış mevsiminin başlaması, soğuğun metrislerde tutunmaya engel olması yüzünden kuşatma kaldırılıp geri dönmek için yola çıkılmak üzere iken Ada Kalesi de alındı.

Erdelistan yakasına yollanan Çerkes Ahmet Paşa, Eflak sınırındaki Erdel dağlarından, bin bir zorluk ve sıkıntılarla geçip ünlü Hayster general komutasında bulunan ve yirmi bin kadar askerden oluşan Avusturya ordusu ile savaşa tutuştu. Onları yenip perişan ederek büyük bir başarı elde etti. Bu savaşlarda bir çok Avusturya subayı ve askeri ile birlikte generalleri Hayster de tutsak edildi. Fakat biraz sonra, Gazi Çerkes Ahmet Paşa, savaş sırasında aldığı yaraların tesiri ile öldüğünden ve Erdel ahalisinin de kıral Tökeli İmre'ye umulduğu gibi itaat etmediklerinden, kısa bir süre sonra general Vatran komutasında yollanan Nemçe ordusu üzerine varılamadı.

Üç aydan uzun bir süre Erdel ülkesinde dolaşıldıktan sonra, yine Eflak içinden geri dönüldü. Bu dönüşün en büyük nedeni, sipah taifesinin

savaşa katılmamakta ayak diremesi olduğundan, bunların ulufeleri kesildi ve kendileri de ordudan atıldılar.

Mora Yarımadası'ndaki Türk birliklerinin komutanı Koca Halil Paşa, Avlunya'yı geri almayı başardıktan sonra o bölgede bulunan Venedikliler üzerine saldırdı. Bu saldırı nedeni ile büyük bir sıkıntıya düşen Venedikliler, daha önce Girid Adası'na yollayıp burdaki Hanya Kalesi'ni kuşattırdıkları birliklerini Mora'ya geri çekmek zorunda kaldılar.

Bu iki Türk komutanının başarıları, hem Osmanlı ordusunun özgürce hareket etmesine, hem de Girid Adası'nın düşman saldırısından kurtulmasına yardım etmiş oldu.

Geçen yıl içinde Avusturyalıların Niş şehrine ve o bölgeye saldırıları sırasında müslüman halk dağılıp perişan olduğundan, reayânın eşkıya takımı ayaklandığından ve elinden hiç bir şey gelmeyen namuslu kişilerin de askerî hareketlerden dolayı, geçilmesi güç sarp dağlar başına çekilmeleri yüzünden, Belgrad ile Sofya arasındaki bölgelerde dirlik ve şenlikten hiç bir iz ve eser kalmadı.

Daha sonra sadrazam Gazi Fazıl Mustafa Paşa'nın amanla teslim aldığı kalelerde bulunan isyancı reayâyı, Avusturyalı halk kendi elleri ile yakalayıp Osmanlı komutanlarına teslim ettiklerinden, reayâ takımı neye uğradıklarını anladılar.

Büyük devlet adamı değerli sadrazam, Kırım tatarlarının ve Osmanlı birliklerinin tutsak olarak ellerinde bulundurdukları reayâ çocuklarını bıraktırıp analarına ve babalarına teslim ettikten başka kendilerine tohumluk tahıl ve hayvan vererek gerekli yardımı yaptırıp böylece can ve mal güvenliklerini sağlayıp düzenin yerleşmesine özen göstermesi yüzünden halk, yerlerine yurtlarına dönüp eski işleri ile güçleri ile ve tarımla uğraşmaya, tarlalarını ekip dikmeye başladılar.

Öte yandan, Rumelide devlet gücünün sağlamlığından umutlarını yitirip Anadolu'ya ve başka yerlere göç eden müslüman halk da, Avusturyalıların, Tuna Nehri'nin karşı yakasına sürülmelerinden dolayı canlanıp maneviyatları yükselerek eski yerlerine yurtlarına geri döndüler. Böylece o bölgeler yeni baştan bayındırlığa, şenliğe yüz tuttu.

Yalnızca sarayın bir köşesine çekilip oturmakta olan IV. Sultan Mehmed'in yandaşlarından eski imam kadı asker İbrahim Efendi, bilginlerden ve devlet ileri gelenlerinden kimi kişiler Kadıköyü'nde bir araya gelip gizli bir toplantı yaparak "devrin padişahı olan II. Sultan

Süleyman Han, kırkyıldan artık bir süre, kadınlardan ve harem ağalarından başka kimseyi görmediğinden ve ahlak ve düşünce yönlerinden onlara benzediğinden, devlet dört yıldır padişahsız gibi bir durumda kaldı. Bari yine IV. Sultan Mehmed'i tahta çıkaralım" diye konuştuklarını duyan sadrazam Köprülü Zade gazi Fazıl Mustafa Paşa, bunların hepsini yakalatıp sürgüne yollayarak ardına düştükleri ham hayallerini sonuç suz bıraktı.

Ancak, Sultan Süleyman Han, istiska hastalığına (dropsy : vücutta su toplaması veya yaşlılarda verem) tutulup ölüm döşeğine düştüğünden öte yandan sadrazam da sefere çıkmak üzere bulunduğundan ölümünde İstanbul'da bir olay çıkması olasılığı düşünülerek Padişahın, Edirne şehrine götürülmesi ve ölümünden sonra küçük kardeşi II. Ahmed'in tahta çıkarılması konusu, devlet büyükleri arasında yapılan görüşmeler sonunda kararlaştırıldı.

Bu karar üzerine II. Sultan Süleyman, tahtırevana bindirilerek ve evvelce tahtından indirilmiş bulunan IV. Sultan Mehmet ile şehzadeler ikiyüz kadar bostancının koruması altında ve arabalar içinde orduy-u hümayun ile Edirne'ye doğru yola çıkıldı.

II. SULTAN AHMET HAN'IN SALTANATI

Sadrazam Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa, 1102 yılı Ramazan ayında (M. 1691 Haziranı) Edirne'den kalkıp yola düzülerek Filibe Ovası'nda orduğâh kurdu. Bu sırada Sultan Süleyman Han'ın ölümü ile II. Sultan Ahmet Han'ın tahta çıktığı haberi, sultanın yeni mührü ve Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlıkta bırakıldığını bildiren padişah hattı hümayunu geldi.

Ölen hükümdar II. Sultan Süleyman Han 48 yaşında saltanat tahtına geçip üç yıl yedi ay halifelik makamında oturup elli bir yaşında öldü. Ölüsü Edirne'den İstanbula getirilip Kanuni Sultan Süleyman Han'ın türbesine gömüldü. Çok yumuşak huylu, halim selim ve iyi bir padişahtı. Devlet işlerinin yürütülmesini saltanat erkânının ellerine ve yönetimlerine bırakmıştı.

Sadrazam Köprülü Zade Fazıl Mustafa komutasındaki Osmanlı ordusu Belgrad'a vardığında Avusturyalılar'ın da Varadin'den Zemun'a (Zemtin) doğru gelmekte oldukları görülünce Sava Irmağı üzerine kurulan köprüden Zemun yakasına geçilip Türk ordusunun konaklama

yerinin çevresine istihkâm kazılıp yerleşildi; burada Kırım Hanı'nın gelmesi beklendi.

Bu sırada düşman ordusu günde birer ikişer saat uzaklığa çekilmeye başladığından Sadrazam da onları arkalarından izlemeye başladı. Öte yandan Tuna Nehri'nin Varadin'den Belgrad'a dek olan yerleri Türk gemilerinin ve denizcilerinin koruması altında bulunduğundan Avusturyalılar nehir kıyısından gidemeyip, Varadin'in üç dört saat berisinde İslankamen (Slankamen) yakınlarında bulunan boğazdan geçmek, zorunda kalmışlardı. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, onların buradan geçmelerini de önlemek için Tuna kıyısından hızla gidip düşmandan önce bu boğaza kondu. Boğazın giriş bölümüne metris ve hendekler kazdırarak burayı iyice sağlamlaştırdı.

Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın şehid oluşu ve Türk Ordusunun bozguna uğraması :

Meydan savaşlarında düşmanın geri çekilme hattının kesilmesi, kesin olarak ölümü göze alma demek olup son derece gözüpekliği ve çabayı gerektirir. Bu nedenle Nemçeliler (Avusturyalılar), her yandan sarıldıklarını ve başka çareleri kalmadığını görerek ister istemez savaşa girişmek zorunda kaldılar.

Avusturyalılar canlarını kurtarmak için Türk ordusunun zaif yanlarını aramaya başladılar. Komutanları Prens Poli (Ludvig), Türk ordusunun arka yakasında metris olmadığını öğrenince bütün atlı birlikleri ile Osmanlı ordusunun sağ kolu üzerine şiddetli bir saldırıya geçti. Anadolu valisi (beylerbeyisi Kemankeş Ahmet Paşa) komutasındaki Türkmen atlıları, düşmanın ateşinden ürken atları yüzünden dağıldılar. Bu durumu gören sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, kendi yanında bulunan sipah ve silahtar alayları ile birlikte sür'atle sağ kolun yardımına koştu.

Nemçe ordusunun bulunduğu yerin üst yakasına çıkmaya az bir yer kalmış ve savaşın kazanılması ve kesin başarı belirtileri iyice görünmüş iken, ordumuzun bu kahraman komutanı sadrazam, tam alnından yediği bir kurşunla vurulup şehid düştü. Kethudasının bu durumu gizlemesi gerekirken, beceriksizliği yüzünden bu işi yapamadı. Baş komutanın ölüm haberi ordu birlikleri arasında yayılınca bozgunluk baş gösterdi.

Avusturyalılar bu şaşkınlığı görünce bizim piyade metrislerimizin arka yakasına geçme fırsatını bulmuş oldular.

Bu son derece kritik durum karşısında, vezirler ve komutanlar hemen at üstünde bir toplantı yaptılar. Bu ivedi konuşma ve tartışma sonunda, Türk birliklerinin hemen, savaş alanı dışında selamet bir yere götürülmesi uygun görüldüğünden, yaya birlikleri, atlı birliklerce korunarak Belgrad'a geri dönüldü. Bütün savaş araç ve gereçlerimiz, savaş alanında bırakıldı. (Sadrazamın ölüsü bile bulunamadı).

Her ne kadar bozgunluğa Osmanlı ordusu uğradı ise de Nemçeliler de pek çok ölü ve yaralı verdiklerinden ve özellikle Türk deniz birlikleri savaş günü, Avusturya savaş gemileri üzerine saldırıp yedi sekiz yüz tutsak ve bir çok gemi ve savaş araç ve gereçleri ele geçirdiklerinden savaşı kazanan düşman birliklerinin, Türk ordusunun geri çekilen birlikleri arkasından gitmeye, hatta savaş alanında durmaya bile güçleri kalmayıp hızla Varadin'e döndüler ve oradan Tuna Nehri'nin öte yakasına geçip Erdelistan'a (Transilvanya) girdiler.

Şehid sadrazam Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa, yıkılmaya yüz tutmuş olan devlet yapısını onarıp ayağa kaldırmayı başarmıştı. Bir kaç yıl daha iş başında kalıp savaş ve sefer işlerini, önemli devlet sorunlarını düzenleyip yoluna koyabilseydi, o zamana dek uğranılan zararları gidermesi ve devletin gücünü eski duruma getirmesi kuvvetle umud edilirdi oysa ki olayların gidişi başka bir yol izledi ve maalesef kendisi bu savaşta umulmadık bir zamanda şehid düştü.

Padişahın yanında kaymakam (sadrazam vekili) bulunan Kadı Ali Paşa, çarçabuk ordunun başına gitmek koşulu ile sadrazamlığa atanmış iken "sefer mevsimi geçti, savaş araç ve gereçlerinin tedariki ise zaman ister" gibi savsaklama sözlerle Halep Valisi Koca Halil Paşa'yı ordu komutanlığı ile görevlendirip kendisi, istediği gibi hareket ederek para ve mal toplamaya koyuldu.

Yeni sadrazam Kadı Ali Paşa, bu türlü tutum ve davranışları nedeni ile H. 1103 yılı ortalarında (M. 1692 Nisanı) işinden atılıp öldürüldü. Onun yerine, Diyarbakır valisi Merzifonlu Hacı Ali Paşa Vezir-i Âzam'lığa atandı. Kısa bir süre sonra, Padişah II. Sultan Ahmet Han'ın da katıldığı ordu ile birlikte Belgrad'a doğru yola çıktı.

Düşman birlikleri hiç bir yerde görünmediğinden ve Belgrad Kalesi'nin de onarılıp tahkim edilmesi gerektiğinden, bu yıl bu gibi işlerle uğraşılarak büyük bir savaş yapılmadan İstanbul'a geri dönüldü.

Bu arada sadrazam Merzifonlu Hacı Ali Paşa, padişah tarafından görevinden atılmak istenen defterdar Ahmet Efendi'nin yerinde bıra-

kılması için hükümdar II. Sultan Ahmet katında yaptığı girişim ve aracılıktan bir sonuç elde edemeyince, kendisi de sadrazamlıktan istifa etti.

Bu kez sadrazamlığa, rikâb kaymakamı olan Bozok'lu Mustafa Paşa getirildi. Şehid sadrazam (Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa) zamanında Kırım Hanı Selim Giray Han, hacca gitmek üzere görevinden ayrılmış olduğundan yerine, Saadet Giray Han atanmış ve bu han Kırım'da hanlık sandalyesine oturup yönetimi eline almıştı. Ancak, kendisi Avusturyalılarla yapılan Varadin savaşına gidip orduya katılmamakla suçlandığından, bu kez görevinden atılarak yerine, Safa Giray Han, hanlık sandalyesine geçirildi. Ancak bu da, Osmanlı Devleti'nin istediği gibi davranmayı başaramadığından ve kendisine gönderilen buyruklara gereği gibi ayak uyduramadığından, yetenekli, becerili ve gün görmüş bir kişi olan Hacı Selim Giray Han, H. 1104 yılı Safer ayında (M. 1692 Ekim ayı), Silivri yakınındaki çiftliğinden Edirne'ye getirilip kendisine üçüncü kez hanlık kürkü giydirildi.

Hacı Selim Giray Han'ın uygun görmesi ve önerisi ile bu yıl içinde ve hemen Osmanlı ordusunun Erdelistan'a (Transilvanya) doğru yola çıkması kararlaştırıldı. Bu karar üzerine sadrazam Bozoklu (Yozgatlı) Mustafa Paşa, H. 1104 yılı Zilkade ayında (M. 1693 Temmuzu) ordunun başına geçerek Ruscuk'a doğru yola koyulmuştu. Ancak, bu sırada Avusturyalılar'ın hızla Belgrad'a gelip şehri şiddetle kuşattıkları duyulduğundan, zorunlu olarak Erdel seferinden vaz geçilip Belgrad'a doğru yön değiştirildi. Türk ordusu düşmana iki üç konak yaklaştığında Nemçeliler'in, kuşatmayı bırakarak nehrin öte yakasına geçtikleri öğrenildi. Böylece bu yıl da Belgrad Kalesi'nin onarılması ve sağlamlaştırılması ile vakit geçirilerek geri dönüldü.

H. 1105 yılı Ramazan ayında (M. 1694 Mayısı) sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa, ava düşkünlükle ve avcılıkla uğraşmakla suçlanarak görevinden atıldı.

Defterdarlıktan Trablus Şam (Lübnan Trablusu) şehri valiliğine gönderilmiş bulunan Sürmeli Ali Paşa, Bozoklu Mustafa Paşa'dan boşalan sadrazamlığa getirildi.

Ali Paşa H. 1105 yılı sonlarında (M. 1694 Temmuzu sonu) sefer amacı ile Balkanlara doğru yola çıktı. Nemçe ordusu Varadin Kalesi'ne sığınmış bulunduğundan, bu kale, yirmi iki gün kuşatıldı ve savaş yapıldı. Ancak şiddetli yağmurlar yüzünden, bütün gayretlere rağmen

ele geçirilemedi. Kesin bir sonuç alınamamış olmakla birlikte, düşman ordusunu çevirip kuşatarak kale içinde sıkıştırıp bunaltmak da bir türlü başarı sayılarak geri dönüldü ve H. 1106 yılı Rebiyülâhir ayında (M. 1694 Kasımı) Edirne'ye varıldı.

II. SULTAN MUSTAFA HAN'IN SALTANATI

Venedik donanması, İzmir Körfezi'ni kapatan Çeşme Yarımadası'nın karşısındaki Sakız Adası'na (Khios) saldırdı. Adanın korunması ve savunması için gerekli savaş araç ve gereçleri eksik olduğundan zorunlu olarak ve oradaki birliklerimizin canlarına ve mallarına dokunulmıyacağına dair söz alınarak (aman ile) Sakız Adası düşmana teslim edildi.

Bu kara ve acı haber padişahı ve devlet ileri gelenlerini çok etkiledi ve üzdü. Bu adanın düşman elinden geri alınması için, Anadolu'dan çok sayıda asker toplandı ve donanmanın da eksikleri tamamlanarak sefere hazırlanıldı.

Bu işler bitirilip gelecek yeni haberler beklenmekte iken H. 1106 yılı Cemaziyelâhirinin 23. günü (M. 8 Şubat 1695) Padişah II. Sultan Ahmet Han öldü. Yerine, IV. Sultan Mehmet Han'ın büyük oğlu II. Sultan Mustafa Han, saltanat ve halifelik tahtına geçti.

Rahmetli II. Sultan Ahmet Han elli yaşında tahta çıkmıştı. Kardeşi II. Sultan Süleyman Han gibi o da kısa bir süre, üç yıl sekiz ay yirmi beş gün Osmanlı İmparatorluğu tahtında kalmış, ölüsü, Kanûnî Sultan Süleyman Han'ın türbesine gömülmüştür [1]. Kendisi sert ve kızgın huylu bir padişahtı.

Sakız Adası'nın düşmandan geri alınması için donatılan ordunun komutanlığına atanan Mısırlı Oğlu İbrahim Paşa ve Kapdan-ı Derya (amiral) Amca Zade Hüseyin Paşa, Donanmay-ı Hümayun ile Ak Deniz'e çıktılar.

Bu donanma birliklerimizin Venedik donanması ve deniz birlikleri ile yaptıkları iki büyük deniz savaşında, düşman donanmasının yarıdan çoğu yakılıp batırılarak parlak bir başarı kazanıldı; Venedikliler savaş alanından kaçtılar.

Venediklilerle yapılan bu savaşlardan hemen sonra donanmamız hızla Sakız Adası'na doğru yola düzüldü. Oraya varıldığında adanın limanında ve kalesinde bulunan bin kadar Venedikli asker, bir kaç

savaş gemisi, otuzdan çok tunç top ve çok sayıda tüfek, cephane ve başka savaş araç ve gereci ele geçirildi.

Bu sevinçli haberler, II. Sultan Mustafa Han'ın tahta geçişinin on beşinci gününde İstanbul'a ulaştı ve yeni hükümdarın yönetiminin hayırlı ve uğurlu olacağına bir işaret sayıldı.

Yeni hükümdar II. Mustafa'nın ilk seferi :

Tahta yeni geçen padişah II. Sultan Mustafa Han, ordunun komutasını eline alıp bayrak açarak gazaya çıkmak istediği halde, sadrazam Sürmeli Ali Paşa, Padişahın bu isteğini geciktirmek için türlü girişimlere başvurmakla suçlanarak görevinden atıldı ve öldürüldü.

Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı bulunan Elmas Mehmet Paşa Vezir-i Âzamlığa getirildi. Böylece sefere çıkma isteğinde bulunan hükümdar Sultan Mustafa, ordusunun başına geçerek Balkanlara doğru yola çıktı.

Belgrad'a varıldığında, Nemçeliler'in Erdel Bölgesi'nde toplandıkları ve Temeşvar'ı kuşatma niyetinde bulundukları öğrenildi. Bunun üzerine H. 1107 yılı Muharrem ayında (M. 1695 Ağustos ortaları) Tuna Nehri'ne ulaşılıp bu nehir üzerinde kurulan köprüden Pançova yakasına geçilip o bölgelerde bulunan palankalar birer birer alındıktan sonra Temeşvar Ovası'na varılıp konaklanma işlerine girişildi.

Düşman ordusunun asıl büyük parçasının Erdelistan'da bulunduğu ve bu birlikĺerin oniki bin atlı ve bir kaç bin yayadan oluştuğu, komutanları olan general Veteran'ın (Veterani) Şebeş yöresinde olduğu öğrenildi.

Bu nedenle önce Temeşvar şehrine yakın bulunan Lipve Kalesi'ni ele geçirmek için yola çıkıldı ve bu kale ilk saldırıda ele geçirildi. Düşmanın, Temeşvar Kalesi'ni kuşatmak amacı ile bu kalenin içine yığınak yapmış bulunduğu 39 parça top ve çok sayıda savaş araç ve gereci ve bir sürü yiyecek elde edildi.

Buradan kalkan Türk ordusu, general Veterani üzerine yürüdü. Bu generalin komuta ettiği birliklerin bulunduğu yerin iki yakası bataklık ve arkası da dağ olduğundan, Padişah'ın kendisi düşmanın önünden ve karşısından, Kırım Hanı Selim Giray Han da dağ yönünden saldırıp Avusturyalıları çepeçevre sardıklarından, general Veterani ile komutasındaki birlikleri tamamen yok edildi veya kaçırıldı. Düşman ordusunun bütün topları, tüfekleri ve öteki savaş araçları elimize geçti. Şebeş ve Lügoş adlı kaleler de hemen arka arkaya ele geçirilip yıkıldı[2].

Bu savaş ve çarpışmalar sona erdiğinden kış mevsimi yaklaşmış bulunduğundan elde edilen başarılarla yetinildi. Ordu Niğebolu üzerinden geri dönüp Gazi Padişalı II. Sultan Mustafa Han, büyük bir ün ve parlak bir görkemle Edirne'ye geldi; buradan da İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı.

II. Sultan Mustafa Han'ın ikinci seferi :

İlk bahar mevsimi geldiğinde Saks Prensi (Saksonya Prensi Frederik) komutasındaki Nemçe (Avusturya) ordusunun Temeşvar Kalesi'ni kuşattığı haberi geldi.

II. Sultan Mustafa Han, yine ordusunun başına geçip savaşa çıkmak istedi. Bu istek üzerine ordu yola çıkıp Balkanlara varıldı. Ordu birliklerimiz ile Padişah H. 1108 yılı Muharrem ayında (M. 1696 Ağustosu) [3] Belgrad'dan Pançova yakasına geçti. Gazi Padişah, düşmanın, geçit yeri olarak yaptıkları palankaları ve Tuna Nehri üzerinde bulunan dört parça büyük kalyonlarını yaktırıp yok ettirdi.

Türk ordusu Temeşvar Kalesi'ne yaklaştığında Nemçe ordusu kuşatmayı bırakarak dar bir boğazda istihkâm kurup Türk savaş birliklerini nehrin öte yakasına geçirmemeye çalıştı ise de bu işi başaramadı.

Düşman ordusu ertesi günü Türk birliklerince yapılan saldırıda da yaklaşık olarak onbeş bin kadar telefat verdiğinden, ister istemez geri dönmek zorunda kaldı. Kaçan Avusturya birlikleri Türk ordusu tarafından uzun bir süre kovalandıktan ve pek çok kayıplara uğratıldıktan sonra Temeşvar'a geri dönüldü. Temeşvar Kalesi'nin yıkılan ve bozulan yerlerinin onarılmasına başlandı. Kalenin onarımı sona erip sağlamlaştırıldıktan sonra savaş ve savunma araç ve gereçleri temin edilerek önce Belgrad'a, oradan da Edirne kışlağına dönüldü.

Geçen yıl Ruslar, Azak Kalesini kuşatmışlar fakat ele geçirememişlerdi. Bu yıl yeniden ve bütün güçleri ile ve olanakları ile yeniden kuşattılar. Osmanlı İmparatorluğunun Ak Deniz, Mora Yarımadası, Macaristan ve Lehistan (Polonya) bölgelerinde sürüp giden savaş ve uğraşları nedeni ile Azak Kalesi'nin savunma ve korunma işlerine gereği gibi bakılamamıştı. Bu yüzden bu önemli kale Moskofların bu seferki şiddetli saldırılarına dayanamayıp Osmanlı yönetiminden çıkıp Rusların eline geçti.

Lehliler (Polonyalılar) de bir kaç kez Kamaniçe Kalesi'ni kuşattılarsa da umut kırıklığı ile geri dönmek zorunda kaldılar. Bu yıl içinde

Ülgün Kalesi'ni kuşatan Venedikliler de Türk ordusu tarafından müthiş bir bozguna uğratılıp geri çekildiler.

Sultan II. Mustafa'nın üçüncü seferi, Zanta Olayı ve Sadrazamın şehid oluşu :

II. Sultan Mustafa Han üçüncü kez savaş bayrağını açıp yola çıktı. Balkanlara ulaşılıp Belgrad'a varılır varılmaz, ne yana yönelineceği, ne yapılacağı konularında bir karara varmak üzere Padişah katında hemen bir savaş kurulu toplandı. Devlet ileri gelenleri, önceki yıllarda olduğu gibi Temeşvar'a doğru gitmenin uygun olacağını söylediler.

Belgrad Kalesi muhafızı Amca Zade Hüseyin Paşa ise bu görüşe karşı çıkıp "Nemçeliler'in âdeti hep fırsat gözeterek ya bir su geçilirken ya da konulup göçülürken saldırıya geçmektir. Bu yolla Osmanlı ordusunu parçalamak istediklerini defalarca görüp denemişizdir. Buradan Temeşvar'a gitmek için Pançova'dan Temeşvar'a dek bir kaç büyük nehir geçmek gerekeceği için böyle kalabalık ve ağır asker ile o yakaya gitmenin tehlikesi açıktır. Padişahımız Belgrad'da otursun, çevreye küçük birlikler gönderip düşman ülkesini, şehir ve kasabalarını talan edip ordularını parçalayarak oraya buraya dağıtmak zorunda bırakarak bunaltmakla yetinelim. Bunu da yapmazsak hiç olmazsa Sava Nehri'nden Zemlin yakasına geçip Varadin üzerine yürüyelim. Zemlin'den Varadin'e giderken Donanmay-ı Hümayun gemileri de Türk ordusunun yanından mühimmat taşır böylece her yönden güven ve kolaylık elde edilmiş olur. Tanrının yardımı ile Varadin'i ele geçirirsek ondan sonra savaş gereği ve ne yapılacağı yeniden düşünülür" demiş ise de bütün devlet ileri gelenleri ve ordudaki söz sahipleri, komutanlar, ilk kararda ayak dirediklerinden H. 1109 yılı Muharrem ayında (M. Temmuz / Ağustos 1697) Tuna Nehri üzerine kurulan köprüden Pançova yakasına geçildi.

Avusturya ordusu, Varadin'in karşısına düşen ve Tuna'ya uzak susuz, kötü bir yerde bulunduğundan, üzerlerine saldırılsa savaşın kazanılması ve Tanrının yardımı ile başarı kazanılması mümkün iken vezirler ve komutanlar, sadrazamı sevmediklerinden, bu fırsatın kaçırılmaması gerektiği kendilerine benimsetilemedi, inandırılamadı.

Bu nedenle ister istemez o fırsat öylece bırakılıp, Temeşvar yönüne doğru yürüyüşe devam edildi. Türk ordusunun yolu üzerinde olup yedi sekiz bin kadar seçkin düşman askeri ile korunmakta bulunan Titel

Kalesi'nin ele geçirilmesine girişildi. Kalenin içindeki düşman birlikleri bozguna uğratıldı, kale alınıp yıkıldı.

Avusturya ordusunun büyük parçası, az önce anlatılan büyük tehlikeli durumdan yakayı kurtardıktan sonra ağır ağır Türk ordusunun arkasından gelmeye başladı. H. 1109 yılı Safer ayının 23. günü (M. 10 Eylül 1697) Zanta adlı yerde Tise Nehri üzerine kurulan köprüden Padişah II. Sultan Mustafa Han ve yanındakiler Temeşvar yakasına geçip, sadrazam, vezirler ve komutanlar, askerler, savaş araç ve gereçleri ve toplar geçmek üzere iken ansızın köprü çöktü. Bu yüzden, sadrazam Elmas Mehmet Paşa ile Anadolu Valisi Mısırlı Oğlu İbrahim Paşa, Temeşvar muhafızı Cafer Paşa ve Fazlı Paşa ve Yeniçeri Ağası Balta Oğlu Mahmut Paşa ve on kadar beylerbeyi ve yüzden çok yeniçeri ve sipah ve silahtar subayları ve timarlı alay beyleri ve Osmanlı ordusunun aşağı yukarı sekizde biri Tise Nehri'nin karşı yakasında kaldılar.

Avusturyalılar bu durumu görünce beri yakada kalan bir avuç Türk askeri üzerine saldırdılar. Köprü çökmüş bulunduğundan ne bu birliklerimiz Temeşvar yakasındaki ordumuzun büyük parçasının yanına geçebildiler ne de ordu kendilerine yardım edebildi. Bu çaresiz durum karşısında hepsi düşmanla çarpışa çarpışa şehid oldular.

Bu umulmadık ve beklenmedik kaza sonunda teslim olmak savaş kuralı iken, hepsi şehid oluncaya kadar düşmanla yiğitçe vuruşmaları, atalarımızın cesaret, gayret ve yurtseverliklerini gösteren gerçek bir ölçüdür.

Padişah II. Sultan Mustafa Han, gözleri önünde cereyan eden bu yürekler acısı faciadan sonra Temeşvar'a döndü. Bu şehre gelir gelmez de Amca Zade Hüseyin Paşa'yı Belgrad'dan yanına getirtip sadrazamlık mührünü kendisine verdi. Avusturyalılar da, bir avuç Türkün arslanca çarpışmaları sonucu epey kayıp vermiş ağır bir şekilde zedelenmişlerdi. Bu nedenle onlar da Türk ordusunu takip edemiyerek Erdelistan'a (Transilvanya) geri gittiler.

Belgrad'a ulaşan Türk ordusu burada kalenin gerekli eksikliklerini tamamladıktan sonra Padişah ve yanındakiler Temeşvar'dan Belgrad'a gelip buradan da Edirne'ye geri döndüler.

Avusturyalılar, seferlerin başlangıcından Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa atanışına dek geçen sekiz yıl ardı ardına başarı elde etmiş olduklarından, Temeşvar dışında kalan bütün Macaristan kalelerini ve ondan sonra Belgrad ve Niş şehirlerini ele geçirmişler

iken sadrazam Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa, Tuna Nehri'ninbu yakasında bulunan kaleleri geri almış ve düşmanı nehrin karşı yakasına sürüp uzaklaştırmıştı. Bundan sonra yapılan savaşlarda ise üstünlük ve başarı bir Osmanlılara bir Avusturyalılara geçtiğinden ve öte yandan Avusturyalılar yer yer Fransızlarla çarpışmak zorunda bulunduklarından Osmanlılara karşı ilerleyemeyip, belki de tersine Osmanlı birliklerinin onların topraklarında ilerlemeleri mümkün idi. Avusturyalılar bu sıkışık durumları nedeni ile Osmanlılarla barış yapmaya istekli idiler.

Venedikliler, Mora Yarımadası'nı ele geçirmiş iseler de Ak Deniz'de kaç kez donanmaları Türk donanmasına yenilmiş olup Bosna bölgesinde ve Mora çevresinde yapılan sürekli savaşlarda da ağır kayıplar vermişlerdi. Bu yüzden, Mora Yarımadası'nın elde tutulması ile, buraya sıkıca sahip olmakla yetinmek zorunda bulunuyorlardı.

Lehliler (Polonyalılar) onbeş yıl süren savaşlarda bir kaç kez Kamaniçe Kalesi'ni kuşattıkları halde hayal kırıklığından başka bir şey ele geçirememişlerdi. Kırımdan giden tatar birlikleri ise sürekli olarak ülkelerini baskına ve yağmaya uğratageldiklerinden, yardımcılarının ve yardakçılarının sayesinde barış yoluyla Kamaniçe Kalesi'ni geri alma umudundan başka bir şeyle gönül avundurmuyorlardı.

Moskoflar (Ruslar), Azak Kalesi'ni ele geçirerek amaçlarının başlangıcına erişip, henüz hükümdarlık tahtına oturmuş bulunan Deli Petro, ilk iş olarak devlet yönetimini ve orduyu düzene koyduktan sonra içinde sakladığı amacı uygulamaya girişmek düşüncesinde bulunduğundan o da Osmanlı Devleti ile barışa ve iyi ilişkiler kurmaya meyilli idi.

Osmanlı İmparatorluğunun savaşı sürdürmek konusunda bir sıkıntısı olmayıp her yıl ordu birliklerini donatmakta ve savaş araç ve gereçlerini yapıp düzenlemekte idi ise de halka yükletilen ağır vergi ve yükümlülükler (tekâlif-i şakka) ile İmparatorluğumuz ahalisi sıkıntıya düşüp bunalmış ve ülkenin bayındırlığı günden güne yıkıntıya dönüşmüştü.

Böyle dört ayrı devletle yıllarca savaş yaptıkça, elden çıkarılan şeylerin geri alınmasının mümkün olamıyacağı ortada idi. Hem bu dörtlü ittifakı dağılmaya yüz tutturmak, hem de birazıcık nefes alıp askerî ve sivil kuruluşlara bir çeki düzen vermek için Saltanat-ı Seniye'nin de barışa ihtiyacı vardı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu da kayıplarını gözden çıkarmış ve barış yapma isteğinde bulunmuştu.

Bu nedenlerle bu kez İngiltere ve Felemenk (Hollanda) devletleri tarafından ileri sürülen aracılık önerisi, savaşçı uluslarca da kabul olundu. Karlofça (Karlowitz) adlı şehirde toplanmak üzere her yerden delegeler yollandı. Osmanlı İmparatorluğu bu barış konferansına delege olarak Reis ül-Küttab [4] Rami Efendi [5] ve Divan-ı Hümayun tercümanı İskerlet Oğlu Panayot Bey seçilip yollandı.

Seferin üçüncü yılında, Serasker (ordu komutanı) olan Melek İbrahim Paşa, Kanije Kalesi'ni barış karşılığı olarak vermek üzere Avusturyalılara anlaşma teklif etmiş iken bir sonuç alınamaması ve sorumlulara, yetkililere danışmadan kendi kendine böyle büyük bir işe girişmeye cür'et ve bir kale vermeye niyet etmesi, kendisinin öldürülme nedenlerinden biri olmuştu.

Savaş işleri gittikçe sarpa sardığı için seferin altıncı yılında II. Sultan Süleyman Han tahta çıkınca, dost olan devletlerde uygulanmakta olan kurala oranla, devlet ileri gelenlerinden Zülfikar Efendi, görünüşte yeni hükümdarın tahta çıkışını haber vermek için elçilikle Avusturya devleti katına yollandı.

Osmanlı İmparatorluğu böylece onur kırıcı bir girişimde bulunmuş, Avusturyalılar ise bir üstünlük durumu elde etmiş olduklarından bu Osmanlı elçisi Zülfikar Efendi'yi üç yıl süre ile kâh hapse atarak kâh türlü hakaretlerle bunaltarak başkentlerinde tutmuşlar, en sonunda, yerine getirilmesi imkânsız acaip ve soğuk önerilerle geri yollamışlardı.

Bundan sonra vakit vakit İngiltere ve Felemenk (Hollanda) devletleri aracılığı ile olumlu olumsuz öneriler ve Kırım Hanı aracılığı ile de Polonyalılar tarafından barış isteklerinde bulunulup durulmuş ise de bunların çoğu kandırmak ve oyalamak amacı ile ileri sürüldüğünden benimsenmedi. Kendilerine, Macaristan'ın başkenti olan Budin şehri geri alınmadıkça barış yapılamıyacağı bildirilmekte iken yukarıda yazdığımız nedenlerin bir araya toplanması ile savaşçı devletlerin yani Osmanlı İmparatorluğu ile savaşta bulunmuş olan devletlerin hepsi de barışa yanaştılar.

SAVAŞÇI DEVLETLERLE BARIŞ VE UZLAŞMA

Sadrazam Amca Zade Hüseyin Paşa, Osmanlı ordusu (Orduy-u Hümayun) ile Edirne şehrinden Balkanlara doğru yola çıktı. Sofya'ya varıp barışa katılacak Türk delegelerini, toplantı yeri olarak kararlaş-

tırılmış bulunan Karloviçe (Karlofça= Karlowitz) ye yolladıktan sonra Sofya'dan Belgrad'a doğru yola çıktı.

Her ne kadar barış anlaşması görüşülmeye başlanmak üzere idi ise de hanüz barış şartları imzalanmamış bulunduğundan Sava Nehri üzerinden Zemon yakasına ve Tuna Nehri'nden Yançova yakasına köprüler kurdurup barış konuşmalarının sonucunu beklemek istedi. Bu yolla, eğer barış anlaşması yapılmayıp konuşmalar yarıda kesilirse, düşmana saldırmaya hazır olduğunu dosta düşmana göstermek ve isbat etmek istedi.

Barış masasına oturan ülkeler arasında başlayan konuşmalar sürdürüldü. En sonunda katılan devletlerle şu koşullarla barış yapıldı. Ellerinde bulunan Erdelistan (Transilvanya) ve Macaristan Avusturyalılarda; Temeşvar eyaleti Osmanlı İmparatorluğunda kalacak. Kamaniçe Kalesi Osmanlılar tarafından boşaltılıp Polonya'ya geri verilerek sınır iki devletçe tanınacak.

Venedikliler elinde bulunan İnebahtı (Lepanto) Limanı Osmanlı İmparatorluğuna geri verilecek. Buna karşılık Mora yarımadası da Venediklilerin elinde kalacak.

Bu üç devletle yani Avusturya, Polonya ve Venedik ile yapılan Karlofça barış anlaşması H. 1110 yılı Recep ayının 26. günü (M. 1699 yılı Ocak ayının 28 i) düzenlendi ve bu anlaşma ile ilgili maddelerin yazılması tamamlandı. Böylece onaltı yıldan beri sürüp gelen savaş ve kavgalar bu barış anlaşması ile ortadan kalkmış oldu.

Mevsimin kışa girmesi dolayısı ile Osmanlı ordusu daha önce geri dönmüş olduğundan, Türk delegasyonu başkanı Rami Mehmet Efendi, anlaşmaların imzalı metinlerini yanına alarak Edirne'ye gidip Padişah'ın katına çıktı.

Rus delegesinin tam yetkisi bulunmadığından, Ruslarla üç yıl süre ile silahları bırakma (mütareke) anlaşması yapılmıştı. Bundan sonra Osmanlı sarayına gelen Rus büyük elçisi aracılığı ile Azak Kalesi Ruslarda kalmak üzere H. 1113 (M. 1701) yılında ayrı bir barış anlaşması imza edildi.

II. Sultan Mustafa Han'ın bu üçüncü seferinin, Belgrad muhafızı Amca Zade Hüseyin Paşa'nın önerilerini dinlemiyerek yanlış bir taktik izlenmiş olması üzerine yenilgi ile sonuçlanması, Osmanlı İmparatorluğunun fetihler yapma, ülkeler zabtetme yıldızının parlaklığını kaybetme döneminin bir başlangıcı oldu.

Doğrusunu söylemek gerekirse dört ayrı devletle onaltı yıl aralıksız ve sürekli olarak savaş yapmak kolay bir iş değildir.

İlk saldırıya geçişimizde (1683 de Viyana'ya) sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ve yine bu sürekli savaşın üçüncü yılında baş komutan Melek İbrahim Paşa'nın, bozguna uğramamıza neden olma suçu ile öldürülmeleri, bunlardan sonra iş başına gelenlerin şaşkınlıklarına ve cesaretlerinin, gözü pekliklerinin kırılmasına yol açmıştır. Bunun da Türk ordularının yenilme nedenlerinin en belirlilerinden biri olduğunda şüphe yoktur.

Ordu komutanları girdikleri savaşlarda başarı ve üstünlük kazandıklarında her türlü ikramlara ve iltifatlara boğulur, tersi olur yani yenilgiye uğradıklarında kahır ve felakete çarptırılır, öldürülürlerse –ki bizde çoğu kez böyle olmuştur– bu ikinci yolu tutacak, yani elinde olmayan nedenlerden dolayı böyle ağır bir suçlamayı göze alacak kişi bulmak mümkün müdür?

Bir orduda bozgunluk ve yenilgi, beklenmedik bir zamanda ve zorunlu olarak ortaya çıkan nedenlerden başka, ya eksik savaş araç ve gereçlerinden, ya da orduya komuta eden kişinin beceriksizliğinden ileri gelir. Buna bir örnek vermek gerekirse, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa öldürülmese idi uğranılan bozgunu başka bir savaşta başarıya çevireceğinde o zamanın ileri görüşlü kişileri birleşikti.

Vezir-i Âzam ve Viyana kuşatması baş komutanı Kara Mustafa Paşa'dan başka, bir sürü savaşta, düşman üzerine yapılan saldırılarda, yeni ülkeler, topraklar ele geçirmede, dinleri ve devletleri uğurunda canlarını veren vezir ve komutan pek çoktur. Bunlar arasında otuzdan fazla yürekli, gözü pek vezirimiz şehid olmuştur.

Bu son Avusturya savaşının ortaya çıkmasına sebep olan ve sefere çıkmayı kışkırtan, Kurs Kıralı diye de anılan Orta Macar Kıralı Tököli İmre'nin çok büyük emeği geçmiş ve yararlıkları görülmüşse de kaderin aleyhimizdeki hükmü, iyi bir sonuç almamıza engel oldu.

Barış görüşmeleri sırasında Avusturya delegeleri bu Tököli İmre'nin elleri bağlı olarak kendilerine teslim edilmesi için çok direndiler ise de, Osmanlı İmparatorluğu, savaşa yeniden başlamak bahasına da olsa bu onur kırıcı isteği hiç bir şekilde kabul edemiyeceğini kesin olarak kendilerine bildirdi. Bunun üzerine Avusturyalılar zorunlu olarak ve ister istemez bu yerine getirilmesi imkânsız isteklerinden vaz geçtiler.

Karlofça barışının imza edilmesinden sonra Tököli İmre, kendisine İzmit yakınlarında büyük bir çiftlik verilerek, ve onun giderlerine

yetecek kadar aylık bağlanarak, bütün yakınları ve adamları ile birlikte oraya yerleştirildi ve 1705 yılında ölünceye dek orada kaldı.

Barış anlaşması dolayısı ile gelecek yabancı büyük elçilerin İstanbul'da kabul olunması uygun görüldüğünden Padişah II. Sultan Mustafa Han, Edirne'den kalkıp İstanbul'a geldi.

Savaşa çıkılma zamanı yaklaştığından, Osmanlı İmparatorluğu ahalisine salınan vergilerin alınmaması ve üzerlerinden kaldırılması, önceki zamanlardan alacak olarak üzerlerinde kalmış bulunan üçbin kadar kese akçanın (1.5 milyon akçadan çok) bağışlandığını, yani kendilerinden alınmayıp defterlerden silindiğini bildiren fermanlar yayınlandı.

Ayrıca ahali üzerine yük olmamaları için, Anadolu ve Rumeli, Konya ve Sivas valilerine yıllık, yirmişer yük akçalık (100.000×20= 2.000.000 akça) gelirleri olan haslar bağlandı.

O zamanın elçileri, yanlarına pek çok kişiler alarak geldiklerinden bu kez de aynı şekilde kalabalık bir heyet halinde gelen Avusturya elçisi emrine günde 40 tavuk, 3 hindi, 10 kaz, 30 göğercin, 150 okka (192 Kgr.) un, 10 okka (12.8 Kgr.) meyve, 30 okka (38.4 Kgr.) sebze, 3 öküz, bir buzağı, 10 koyun, 50 kile (1.5 tona yakın) arpa, 10 kantar (560 Kgr.) saman, üç araba otluk, 30 çeki (7500 Kgr.) odun, 110 okka (140.8 Kgr.) kömür, bir okka bahar (1.28 Kgr.) ve 150 kuruş gündelik harçlık bağlandı[6].

II. Sultan Mustafa Han'ın şehzadeliği sırasında hocası olan ünlü Vânî Mehmet Efendi'nin damadı olan Feyzullah Efendi, II. Sultan Süleyman Han'ın tahta çıkışı sırasında askerî komutanların istekleri üzerine Şeyh ül-İslam olmuştu. Kendisi, kısa bir süre sonra bu görevden atılıp asıl doğum yeri olan Erzurum şehrine sürgün edilmiş ve altı yıldan uzun bir süre orada kalmıştı.

Vefalı Padişah II. Sultan Mustafa Han, tahta geçişinden az sonra, Vânî Mehmet Efendi'nin damadı olan bu Feyzullah Efendi'yi İstanbul'a getirtip fetva makamına (Şeyh ül-İslamlık görevine) atadı. Kendisine pek çok saygı gösterdikten başka onu, devlet işleri danışmanı ve sultanlığın güvenilir kişisi yapmıştı. Önemli işlerde onun görüşüne baş vururlar ve vezir-i âzamlara, Şeyh ül-İslam Efendi'nin benimsemeyeceği bir işi görmemeleri tenbih edilirdi.

Bu Şeyh ül-İslam Feyzullah Efendi (ölümü: 1703) zamanının en bilgili ve erdemli kişilerinden biri idi ise de, çocuklarına ve yakınlarına, şan ve şöhrete, yüksek makamlara çok düşkün olduğundan kısa sürede dört oğlunu da kadıaskerlik makamına yerleştirmekle yetinmeyip, büyük oğlunu, kendisinden sonra Şeyh ül-İslam olmak üzere fetva payesine yükseltti.

Sadrazam Amca Zade Hüseyin Paşa, bu kişinin böylesine zorbalığına ve elatışına dayanamadığından ve onulmaz bir illete de yakalanmış bulunduğundan, vezir-i âzamlıktan ayrıldı. Yerine H. 1114 yılı başlarında (M. 1703 yılı Mayıs ayı ortaları), Bağdad Valisi Daltaban Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi.

Savaş sonunda, Kırım Hanı Selim Giray, Kırım Hanlığı'nı, büyük oğlu Devlet Giray'a bırakmak için Padişaha ricada bulunmuş Padişah da kendisinin bu isteğini kabul ettiğini bildirmişti. Ancak hanlık sandalyesine oturan bu Devlet Giray Han, kardeşleri ile uyuşamadığından bir süre onlarla dalaştı durdu. Biraz geçtikten sonra da, Osmanlı İmparatorluğuna karşı baş kaldırır gibi görünerek Kalgay Sultanı büyük bir ordu ile Bucak bölgesine yollamıştı.

Devlet Giray Han'ın bu tutumu Osmanlı Sarayı'nda endişe uyandırdığından, Babadağı'na ve öteki gerekli yerlere büyük birlikler ve gerekli savaş gereçleri yollandı. Ayrıca bu Han görevinden atılıp, babası Selim Giray Han, yeniden ve dördüncü kez Kırım Hanlığı sandalyesine oturtuldu.

Beri yandan, zavallı sadrazam Daltaban Mustafa Paşa, Şeyh ül-İslam Feyzullah Efendi'ye, oğullarına ve yakınlarına kulluk etmek üzere her türlü fedekârlığa ve alçalmaya katlanmakta idi ise de kaba tabiatlı oluşu güven vermediğinden, Şeyh ül-İslamı ortadan kaldırmak için tatar fitnesini kışkırttığı şeklinde bir suçla suçlanarak görevinden atıldı ve biraz sonra da öldürüldü. Yerine, bir iki ay önce vezirliğe getirilmiş bulunan (ve Karlofça barış anlaşmasında Osmanlı delegasyonu başkanı olan) Rami Mehmet Paşa vezir-i âzamlığa atandı.

Edirne olayının nedeni :

Yeni sadrazam Rami Mehmet Paşa, yerinde ve güzel tedbirlerle tatar fitnesini yatıştırmayı başarmışsa da Şeyh ül-İslam Feyzullah Efendi'nin günden güne artarak dayanılmaz bir hal alan diktatörce davranışlarına bir çare bulamadı. Mahkemeler gerçek adaleti koruyamaz

duruma geldi ve halk sızlanır oldu. Bu yüzden ayaklanmalar baş gösterdi. Buna rağmen sadrazam fitne kışkırtması ile, Şeyh ül-İslam Feyzullah Efendi'yi korumaya kalktı.

Bu ayaklanmalar gittikçe alevlenip hükümdar değişimi isteme kertesine dek geldi. Böylece bu ateşin kıvılcımı kendisine de sıçrayıp düş kırıklığına uğradı. Çünkü Şeyh ül-İslam efendinin, ilmî makamları ve rütbeleri kendi çocuklarına ve yakınlarına vermesinden dolayı, bu mesleklerde çalışanların gönülleri kırılmış ve gücenmişlerdi. Daha önceki zamanda sûfîler (mistikler) hakkında ihanete cesaret etmiş bulunan Vânî Mehmet Efendi'nin damadı olması dolayısı ile şeyh efendiler de onun soyunun sopunun azılı düşmanı kesilmişlerdi. Öyle ki, aşağıda anlatacağımız olayın ortaya çıkmasında rahmetli Vânî Mehmet Efendi'nin iki oğlu, on beş yıldan beri Bursa yakınlarında babalarının yaptırmış olduğu camiin yakınındaki çiftliklerinde oturmakta ve devlet görevi almaktan çekinmiş bulundukları halde, o olayda bunları da oradan getirtip öldürdüler. Sözde bu masum kişileri öldürme yolu ile Vânî Mehmet Efendi'den öc almış oldular.

II. Sultan Mustafa Han, Avusturya ile barış görüşmelerinden önce İstanbul'a gelmiş ve barış yapıldıktan sonra yine Edirne'ye dönmüştü. Babası gibi burada av ve eğlencelerle vakit geçirmeye başladı. Kızlarını, şehid sadrazam Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu Nûman Paşa'ya, ötekini, maktul Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa'ya, üçüncüsünü de silahtarları Çorlulu Ali Ağa'ya nişanladı. Öte yandan Edirne'de sarayları düzenletip yenilerini yaptırmakta olduğundan yakın zamanda İstanbul'a gelmiyeceği anlaşıldı. Bu durum, zaten kıpırdanmakta olan İstanbul'daki yeniçerilerin ve halkın üzülmesine ve umutsuzlanmalarına yol açtı. Böylece, olayların gidişi ve gelişmesi, ayaklanmaları iyice hazırlamıştı. H. 1115 yılı Rebiyülevvel ayında (M. 1703 Temmuzu), ikiyüz kadar cebeci askeri, ulûfelerini istemek bahanesi ile bayrak kaldırıp ayaklandılar. Kışkırtmaların artması yüzünden bir çok sınıf halkında bunlara katılması ile bu ayaklanmacıların yardakçıları çoğaldı, ayaklanma sınırı genişledi. Bu ayaklanmacılar, Kavanoz Ahmet Paşa'yı sadrazam, eski müfti imam Mehmet Efendi'yi Şeyh ül-İslam ve kul kethudalığından[7] ayrılmış bulunan Çalık Ahmet Ağa'yı da yeniçeri ağası yaptılar. Öteki ilmiye memuriyetlerine ve askerî ve sivil görevlere de emeklilerden adları belli kişiler atandı.

Padişaha verilen dilekçede Seyh ül-İslam Feyzullah Efendi ile dört oğlunun görevlerinden atılarak bazı sorular sorulmak için İstanbul'a gönderilmeleri ve Sultan'ın İstanbul'a gelmesi isteniyordu.

Bu haber Edirne'deki Osmanlı hükümdarı II. Sultan Mustafa Han'a ulaşınca, tarihlerde ayrıntıları yazılı bulunduğu üzere ayaklanma işi, söz vermelerle, oyalamalarla yoluna konamadığından, yatıştırılamadığından, yirmi binden çok askerle üç beş bin kadar seyirci ve kışkırtıcı topluluğu, İstanbul'dan Edirne'ye doğru yola çıktı.

Padişah da orada yanında bulunan devlet büyükleri ve ileri gelenleri, yeniçeriler ve başka askerî birlikler ile beraber "Hafsa" adlı yere gitti. Padişahla gelen birliklerle İstanbul'dan gelen ayaklanmacılar arasında iki saatlik bir yol kaldığı halde, İstanbul'dan gelenler, daha önce Padişahın yanındakileri kendi amaç ve eylemleri için kazanmış olduklarından, Padişahın yanındakiler de isyancılara katıldılar.

Böylece Padişah II. Sultan Mustafa Han'ın yanında, saray halkından, vezirlerden ve bunlara bağlı kişilerden başka kimse kalmadı. Bu durum karşısında Padişah da ister istemez Edirne'ye geri döndü.

III. SULTAN AHMET'İN SALTANATI

II. Sultan Mustafa Han'ın, yanındaki birliklerin, İstanbul'dan gelen isyancılara katılmaları üzerine Padişah, Edirne'ye geri dönünce isyancı güruhu da onun arkasından Edirne'ye geldi. Burada vakit geçirmeden, IV. Sultan Mehmet Han'ın oğlu (II. Mustafa Han'ın küçük kardeşi) III. Sultan Ahmet Han'ı, H. 1115 yılı Rebiyülâhirinin üçüncü günü (M. 23 Ağustos 1703) Osmanlı İmparatorluğu tahtına oturtarak en önemli isteklerinden birini elde etmiş oldular.

II. Sultan Mustafa Han (1664-1703), otuz bir yaşında iken tahta geçmişti. Dokuz yıla yakın bir süre padişahlık etti (6 Şubat 1695 den 23 Ağustos 1703 e kadar). Tahttan indirilişinden 140 gün sonra öldü ve Yeni Cami avlusundaki türbesine gömüldü.

(II. Sultan Mustafa Han, 30 Aralık 1703 günü ölmüştür. Böyle olduğuna ve 23 Ağustos 1703 günü tahttan indirildiğine göre, tahttan indirilişinden ölümüne dek 140 gün değil 129 gün geçmiştir. N. Çağatay).

II. Sultan Mustafa Han, dedeleri gibi savaşlara katılmış ve iki kez gazilik savabını kazanmış, hoş sohbet ve zeki bir padişahtı.

İstanbul'dan gelen isyancıların kendi kendilerine atadıkları sadrazam, Şeyh ül-İslam ve öteki devlet görevlileri, yeni padişah tarafından da yerlerinde bırakıldılar. Yeniçeri ağası Çalık Ahmet Ağa'ya vezirlik

görevi verildi. Eski sadrazam Rami (Mehmet) Paşa ile öteki devlet ileri gelenlerinden bazıları saklandılar. Zindana atılan eski Şeyh ül-İslam Mehmet Feyzullah Efendi ve bunun büyük oğlu Fethullah Efendi işkence ve eziyetle öldürüldüler. Ötekiler ise Kıbrıs Adası'na sürgüne yollandılar.

Yeni Padişah III. Sultan Ahmet Han, yanında yeniçeriler, saray adamları ve devlet ileri gelenleri olduğu halde görkemle Edirne'den ayrılıp İstanbul'a geldi. İşe, yeniçeri ağası Çalık Ahmet Ağa'nın çekilmez bir duruma gelen davranışları, onun yandaşları olan azgınlarınkinden daha çok olduğundan, işe önce onu ortadan kaldırıp şerrinden kurtulmakla başladı. Bundan sonra sadrazam, Şeyh ül-İslam ve eşkıya takımının kendi kendilerine iş başına getirdikleri öteki devlet görevlileri, birer ikişer sürülüp uzaklaştırılarak, saltanatın gül bahçesi, üzüntü dikenlerinden temizlenip arındırılmış oldu. Böylece de ayaklanmaya ve karışıklık çıkarmaya özenip bu yolda girişimde bulunmak isteyen hainler de sindirilip yok edildiler.

İsyancı ele başılar temizlenip yönetim işleri yoluna konduktan sonra, Enişte Hasan Paşa, Kalaylı Ahmet Paşa, Baltacı Mehmet Paşa, Çorlulu Ali Paşa ve Köprülü Zade Numan Paşa gibi kişilerin H. 1123 (M. 1711) yılına dek süren sadrazamlık zamanları düzen ve güven içinde geçti.

Moskof seferi, Baltacı Mehmet Paşa'nın ordu komutanlığı, savaş ve barış durumu :

Yapılan anlaşma gereğince Azak Kalesi Rusyada kaldığı için Ruslar Taygan (Taganroy) Limanı'nda donanma vücuda getirerek ve Ur Kapısı (Prekop) dışında türlü yerlerde yeni kaleler yaparak Kırım Hanlığı'nı korku altına soktular. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu da Azak Denizi boğazındaki Yeni Kale'yi yapmaya başladı. Ayrıca Kuban Nehri kıyısında başka gerekli olan yerlerde bir çok istihkâmlar yaparak Ruslarda görülen kötü davranış ve tutumlardan ortaya çıkabilecek fenalıklardan korunabilme çarelerine baş vuruldu.

Tam bu sırada Moskof Çarı Büyük Petro ile İsveç Kıralı meşhur Demirbaş Şarl (XII. Şarl) arasında savaş ateşinin bütün şiddeti ile alevlenmesi Devlet-i Aliyye'nin politikasına pek iyi geldi. Üstelik, resmî olmıyarak İsveç kıralına yardım etmesi için gizlice Kırım Hanı'na haber gönderilmiş ise de, barışı bozma nedeni olacağı düşüncesi ile daha

sonra, Han'a, tarafsız kalması tavsiye ve tenbih edilen bir ferman yollandı.

Rus Çarı ile İsveç Kıralı arasında patlak veren savaşta zafer kuşu, birinin başından kalkıp ötekinin başına kondu durdu ise de hiç birinde sürekli bir yuva kuramadı.

Sonunda sınır başında Baltova (Poltava) denen yerde yapılan büyük ve kanlı bir savaşta İsveç Kıralı Demir Baş Şarl, ağır bir yenilgiye uğradı; yaralı olarak memleketine dönmek için Osmanlı sınır şehirlerinden Bender'e yöneldi. Moskovlular (Ruslar) onu, Türk toprakları sınırına dek izleyip, hatta Osmanlı arazisine girerek saldırıyı sürdürmek cesaretini gösterdiler ve halka zarar verdiler.

Bu durum, iki devlet arasında ileri geri konuşmalara ve sonunda da savaşın çıkmasına neden oldu. Otuz bin yeniçeri, on bin sipah, yedi bin topçu ve cebeci birliklerinden oluşan Osmanlı ordusu, ikinci kez sadrazamlığa gelen Baltacı Mehmet Paşa komutasına verilerek H. 1123 yılı başlarında (M. 1711 Şubat ortaları) Tuna Nehri'ne doğru yola çıktı.

Öte yandan, çevredeki valilere, çabucak orduya katılmaları için arka arkaya emirler yollandı. Osmanlı ordusu Tuna Nehri'ni geçtikten sonra Prut Suyu kıyısına vardığında ansızın, Rus İmparatoru Büyük Petro'nun komutası altında bulunan Rus ordusu ile karşı karşıya geldi. Hemen başlatılan savaş akşama dek sürdü ve akşam üzeri Türk ordusu Moskofları kuşattı.

Düşman ordusu gerek savaş taktiği yönünden gerekse yiyecek bakımından çok sıkıntılı bir duruma düştü. Öte yandan Kırım Hanı da onların dönüş yollarını kestiğinden geriye de dönemediklerinden zorunlu olarak aman dilediler; kendilerine ne teklif edilse kabul edeceklerini bildirdiler. Bu durum karşısında yapılacak konuşmalara, İsveç Kıralı ile Kırım Hanı'nın da katılmasını istedik.

Bu önerimizin de kabul edilmesi ile başlayan konuşmalarda, Azak Kalesi'nin bütün top ve mühimmatı ile Osmanlı İmparatorluğuna verilmesi, Ruslar tarafından, Karlofça barış anlaşmasından sonra yapılmış olan öteki bütün kalelerin yıkılması, Kırım Hanı'na ve Polonya Devletine bağlı olan Kazaklara Ruslar tarafından hiç bir şekilde karışılmaması, İsveç Kıralı XII. Şarl'ın, kendi ülkesine selametle geçmesine engel olunmaması ve İstanbul'da Rusya elçisi oturmaması koşulları ile barışın yenilenmesine karar verildi.

İsveç Kıralı ile Kırım Hanı'nın bu aman dilemenin kabul edilmemesi, Moskof ordusunun, savaş sürdürülmek suretiyle toptan tutsak edilmesi yolundaki önerilerine iltifat edilmedi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu için en önemli konu, kendisine sığınan İsveç Kıralını yurduna yollamak ve anlaşma dışı Ur Kapısı (Prekop Berzahı) dışında yapılan istihkâmları yıktırmak idi. Tanrının lutfu ile, bunlardan da fazla olarak Azak Kalesi'nin kurtarılması ve kazaklara karışmamaları gibi Türk sınırından uzaklaşmalarını sağlayan koşulların da kabul ettirilmiş olması bizi daha avantajlı bir duruma getirdi. Daha ilerisine gidilmeyip bunlarla yetinildi.

Şimdi bundan sonra, Moskof ordusunu bulunduğu şekilde tutmak mümkün olsa bile anlaşmaya varılan maddelerin yerine getirilmesi çok zor ve büyük savaşlara mal olur gibi düşüncelere kapılınarak güçsüzlük gösterilip alttan alınmadı (zebunküşlük vadisine irhay-i inan olunmadı).

Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa, içindekini saklayamıyan bir kişi olduğundan, Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı olan Damad Ali Paşa – ki, sonradan Şehid Ali Paşa diye ün kazanmıştır - onun hakkında gönül kırıcı, gücendirici kötü sözler söylemiş. Bunlar kulağına gelen Ali Paşa çok bunalıp, sadrazam böyle başarı kazanmış bir durumda Padişahın katına gelir ise kendisi için çok kötü olacağını göz önüne alıp, Şeyh ül-İslam Efendi ile Dar üs-Saade Ağası'nı da kendi düşüncesine uydurup, Padişah yanında onun kötülüklerinden söz etmeye ve "Rusya İmparatoru bu şekilde ağır bir yenilgiye uğramış iken salıverilmesi, Rus Çariçesi'nin kendisine gizlice verdiği kıymetli mücevherlerin ve bir çok malın meyvesidir" demeye başlamıştı.

III. Sultan Ahmet Han, böyle büyük bir savaş kazanarak üstün başarı elde eden bir komutana karşı kötü davranmayı uygun bulmayıp, onun hakkıda söylenenlere pek aldırış etmedi.

Baltacı Mehmet Paşa'nın düşmanları bu defa şu korkunç iftirayı düzdüler : Bu kez Sultan'a "Padişahım, sadrazam Baltacı Mehmet Paşa, işlediği suçun duyulduğu kulağına gidip korku ve azarlanacağı endişesi içinde Edirne'de oturmakta ve yanındaki komutanlara "yaptığımız hizmetin değeri bilinmediği gibi hakkımızda cezalar tertibi düşünülmektedir. Bunun için biz de başımızın çaresine bakalım" yollu kışkırtmalarla fitneyi alevlendirmek üzeredir. "Hemen bu işin çaresine bakılmazsa sonu kötüye varır" diyerek korku saldılar. İftiracıların her biri, bu koğu

ve iftira işinde birbirlerini tasdik ettiklerinden, Padişah onlara inandı. Adı geçen sadrazam Edirne'de askerlere ulûfe dağıtma işi ile uğraşmakta iken görevinden atıldı ve yerine, yeniçeri ağası Yusuf Paşa sadrazamlık sandalyesine oturtuldu.

Daha sonra, Kırım Hanı İstanbul'a çağırılıp Baltacı'nın durumu sorulduğunda onun ifadesi de, sadrazamın büyük bir fırsatı elinden kaçırdığı yolunda olunca, Baltacı Mehmet Paşa'nın kethudası Osman Ağa ile mektupçusu Ömer Efendi getirilip asıldılar. Sadrazam Paşa'nın kendisinin asılması için de Padişah'tan ferman alındı ise de, bu ferman gelmeden önce sürgün olarak kalmakta olduğu Limni Adası'nda öldü.

Mehmet Paşa, baltacılıktan sadrazamlığa yükselmiş bir kişi ise de, cahil biri olmayıp, müzikte ve yazı sanatında bilgili ve bilim ve kültüre karşı ilgisi ile ün kazanmıştı. Kendisi, yazıcı Efendi baş halifesi iken, daha şehzadeliği sırasında III. Sultan Ahmet Han'ın yakınlığını elde etmiş olduğundan, bu şehzadenin sultanlık tahtına geçmesi üzerine birinci mirahorluğa (mirahor-u evvel) [8], daha sonra kapdan-ı deryalığa atanmış, çok geçmeden de sadrazamlığa getirilmişti. Kendisi ikinci sadrazamlığı sırasında Ruslarla yaptığı şiddetli ve kanlı savaşta böyle büyük bir hizmet ve başarıya ulaştı.

Rusya İmparatoru, anlaşmaya varılan barış koşullarının yerine getirilmesini geciktirdiğinden ve İsveç Kıralı'nın ülkesine dönmesi konusunda zorluk çıkarmakta olduğundan, Rusya'ya yeniden savaş açılmasına karar verildi. Ancak, sadrazam Yusuf Paşa bu konuda gevşek davradığından görevinden alındı. Yerine, o sırada nişancılık yapmakta olan Silahtar Süleyman Paşa getirildi. Bu sırada Ruslar, sözlerini tutmamaktaki suçlarını kabul edip, anlaşmaya daha önce varılmış olan koşulları yerine getirmeye başladıklarından, başlatılmasına karar verilen savaş açma işi geri bırakıldı, böylece de bir savaş sıkıntısı savulmuş oldu.

İsveç Kıralı'nın ülkesine geri dönmesi işi kendisine bildirildiğinde buna karşı koydu. Bu durumda onun Bender Şehri'nde oturması, Osmanlı İmparatorluğunun işine elvermediğinden, kıral, zorla Bender'den alınıp Dimetoka Şehri'ne getirildi.

Bununla birlikte bu İsveç Kıralı XII. Şarl'a (Demirbaş Şarl) karşı yapılan bu soğuk tutum, Osmanlı devletinin şanına yakışır bir iş olmadığından, herkesin bu konuda dedi kodu yapmaya başlaması ve kınaması üzerine, bu işi yapan sadrazam, Şeyh ül-İslam ve Kırım Hanı görevlerinden atıldılar.

Boşalan sadrazamlığa İbrahim Paşa ve Kırım Hanlığı'na da, görevinden alınan Devlet Giray Han'ın küçük kardeşi Kaplan Giray atandı.

Şehit Ali Paşa'nın sadrazamlığı :

Sadrazamlıktan alınan İbrahim Paşa, kalyon kaptanlarından olup Ak Deniz seferinde bir çok iyi hizmetleri olmuş, gözünü budaktan sakınmayan yürekli bir kişi idi. Ancak devlet işlerini hiç bilmezdi. Öte yandan, Damad Ali Paşa'yı ansızın öldürüp ortadan kaldırmak düşüncesinde olduğu da duyuldu.

Bu nedenlerle, sadrazamlığa getirilişinin yirmi birinci günü Enderun-u Hümayun'a getirilip sadrazamlık mührü elinden alındı, arkasından da öldürüldü. Bunun üzerine, beş altı yıldan beri zaten manevî vezir durumunda bulunan Damad Ali Paşa'ya sadrazamlık kürkü giydirildi.

Bu yeni sadrazam, bilim ve erdemlilik ile süslü, doğru ve namuslu bir kişi idi. Hele rüşvet alma işinden nefret ederdi. Yeniçeri ağalarının göreve yeni atanmasında sadrazamlara ve subayların yeniçeri ağalarına veregeldikleri, öteden beri alışılagelmiş hediyeleri bile yasak etti ve bu geleneği kaldırdı.

Her göreve, o işin yetenekli ve becerikli kişilerini bulup atama konusuna çok özen gösterirdi. Âdil ve doğrulukla iş görmeleri, halka eziyet etmemeleri için bütün vilayet valilerine, kendi kaleminden çıkma bildiriler yollayıp, devletin çığırından çıkmış, gevşemiş işlerini düzeltmek ve eski güzel ve güvenli durumuna getirmek için büyük çabalar harcadı.

Öyle ki, Haremeyn-i Şerifeyn (Mekke, Medine) vakıfları, Dar üs-Saade Ağaları'nın ellerinde bulunduğu için, bir sürü zorbalar ve beceriksiz kişiler bu evkaf işlerine el atmışlardı. Sadrazam Ali Paşa, Harameyn vakıflarının çoğunu, "vakıflar muhasebesi" adı ile kurduğu yönetim kuruluna kaldırtıp, haksız işlerin kökünü kurutmak için de Mısır Valisi'ne üst üste fermanlar gönderdi.

Bununla birlikte kendisinin kinciliği ve düşmanlığı çok ve kan dökmeye düşkün olduğundan, Padişah'a yakınlık elde ederek yükseldikten sonra, sadrazam olarak atanıncaya dek beş altı yıl içinde vekâlet makamına gelen vezirlere rahat, dirlik yüzü göstertmedi.

Önce, Çorlulu Ali Paşa gibi dört yıldan uzun bir süre yaptığı sadrazamlık sırasında ülkeyi iyi yönetmiş ve bir kaç sefere yetecek kadar yiyecek ve savaş araç ve gereci toplayıp biriktirme uğurunda büyük

çaba göstermiş değerli bir kişiyi, sadece kişisel düşmanlığı yüzünden, yalnız işinden attırıp sürgüne yollatmakla yetinmemiş, bir buçuk yıl geçtikten sonra da onu öldürtmüştür.

Daha sonra Köprülü Zade Numan Paşa, üç ay sadarette bulunup erdemliliğinden ve soyluluğundan dolayı, yalnız işinden atılmakla kurtuldu. Bu Numan Paşa, üstün fetihler yapmayı başarmış iken ve bunun için ödüllendirileceği yerde, görevinden attırılıp sürgüne yollanmış, bereket versin, ölüm fermanı eline varmadan eceli ile ölüp kurtulmuştur.

Daha sonra sadrazam olan Yusuf Paşa'nın ve Silahtar Süleyman Paşa ile İbrahim Paşa'nın hiç yoktan öldürülmelerinin tek nedeni o olup, başka vezirlerden de bir çok kişiyi öldürtmüştür.

Sözün kısası, her hangi bir suretle dargın olduğu kişileri mutlaka öldürtünceye dek uğraşmak âdeti idi. Aşağıda görüleceği gibi, Mora Yarımadası'nı ele geçirmek gibi önemli bir işi başarmış iken Varadin Savaşı'nda şehid düştüğünde devlet ileri gelenleri sevinmiş yaptıklarının ve kanlarına girdiği kişilerle muhakemesi âhirete kalmıştır.

Venedik seferi, Şehid Ali Paşa'nın komutanlığı ve Mora'nın alınması :

Rusya ile anlaşmazlıklar son bulduktan sonra İsveç Kıralı'na, Osmanlı İmparatoru III. Sultan Ahmet Han tarafından on bin altın yol harçlığı, değerli taşlarla ve madenlerle süslü eğer takımlı atlar ve başka gereçler hediye edilip yanına da bir miktar askerî birlik katılarak ülkesine geri yollandı. Bundan sonra Osmanlı devletince yapılacak başka bir iş kalmadığından, Mora Yarımadası'nın düşman elinden kurtarılması düşünülmeye başlandı.

Bu sırada ise Bosna Valisi Köprülü Zade Numan Paşa, Kara Dağ isyancılarının ayaklanmalarının bastırılması ile görevlendirilmiş olduğundan yer yer bunların haklarından gelinip bölgeden uzaklaştırılan ayaklanmacıların kılıç attıkları Venedik Hükümetine sığınıp bir ölçüde onların yardımlarını elde ettiler. Ayrıca Ak Deniz'de kaybolan Türk gemilerinin de Venedik korsan gemileri tarafından ele geçirilmiş olduğu anlaşılınca H. 1127 yılı başlarında (M. 1715 Ocak ayı başları) Padişah III. Sultan Ahmet Han, İstanbul'dan Edirne'ye varıp orada sadrazamı Türk ordusuna komutan atayarak Mora Yarımadası'nın geri alınması işi ile görevlendirdi.

Osmanlı ordusu Mora Yarımadası'na vardıktan sonra bir aylık bir zaman geçmeden Gördös ve Anapoli Kaleleri ve bunların ardından da Mudon, Koron ve başka kalelerin ve adaların hepsi birer birer ele geçirildi. Daha önce Venediklilere yardım eden dik kafalı halkın bu tutumları da sona erdirildi, onlardan elebaşılarına gerekli cezalar verildi.

Öte yandan Osmanlı donanmasının çabaları ile de İstendil (Tanos= Tinos) adası ile Çuka (Seriko) adası ve Girid Adası'nın Hanya ve Kandiye muhafızları ve Bosna gazilerinin çabaları ile de, Köprülü Zade Fazıl Ahmet Paşa'nın yaptığı barışta Venedikliler elinde kalmış olan Suda ve İsperlonga (İspinalonga) adaları ile Bihke Sancağı'na bağlı olan yerler ele geçirildi.

Sadrazam, kısa bir süre içinde bu denli çok yerleri ele geçirmeyi başardığı için çok gururlandı. Padişahın katına çıktıktan sonra, gelecek yıl Korfo Adası'nı ve Venedik kıyılarını ele geçirip Bosna'ya deniz yolu açmak ve bu yolla Macaristan yakalarına gitmeyi kolaylaştırmak için planlar yapıp sefer hazırlıklarına girişti.

Avusturyalılarla savaş çıkması :

Nemçeliler'e gelince, bu Venedik savaşına başlanılalıdan beri aracılar ileri sürüp kinayeli davranışlarda bulundukları halde, Mora Yarımadası'nın geri alınması ile yetinilmeyeceğini, işin sonunun kendi memleketlerine de dokunacağını anladılar. Bu nedenle "Venediklilerle anlaşmamız olduğundan geçen yıl onlara verdirilen zararları ödemezseniz biz de savaşa girmek zorunda kalırız" demek suretiyle Osmanlı devletine savaş açacaklarını açıkça bildirdiler.

Verdirilen zararlar ödensin demekten maksatları, Osmanlı İmparatorluğunun ikiyüz yıllık eski mülkü olan ve bu kez geri alınan Mora Yarımadası'nı Venediklilere geri verdirmek demek olmadığı, bunun zaten mümkün olamayacağı belli idi. Bu tür davranışları ile Avusturyalılar, İstendil ve Çuka adalarını kurtarıp barış yaptırmak istiyorlardı.

Sadrazam Ali Paşa, hiç bir zaman oralara yanaşmayıp, Avusturyalılar ve Venedikliler ile daha önce yapılmış bulunan barış anlaşmaları birbirine bağlı değildirler ve bu ileri sürülen koşullar da o anlaşmalarda yoktur. Bu nedenle de Nemçeliler'in böyle bir istek ileri sürmeye hakları yoktur diye kanıtlarla onları susturma çabalarına girişti. Öte yandan, Mora Yarımadası'nın alınması ile yetinilip işin tatlıya bağlanmasını öneren devlet ileri gelenlerine surat asıp korkutmaya başladı.

Devletler arasında ortaya çıkan olaylar kuvvet ve kudrete dayanır. Yani kim güçlü ise o hak sahibi sayılır. Bunun dışında haklı ve sustu-rucu kanıtlar ileri sürmenin hiç bir yararı olmaz. Bunun gibi, gelişen Avusturyalılar ile aramızda savaşın patlak vermesine yol açtı.

H. 1128 yılı başlarında (M. 1716 Şubat ayı başları) sadrazam Damad Ali Paşa, ordunun başına geçerek Belgrad'a doğru yola çıktı. Adriyatik Denizindeki Korfo Adası'nı ele geçirmek için de Diyarbakır valisi Kara Mustafa Paşa'yı başka bir birliğin başına komutan atayıp Türk donanması ile birlikte ve kaptan paşayı da onun yanına katıp Korfo Adası'na yolladı. Aynı yılın yani H. 1128 yılının Şaban ayı ortasında (M. 1716 yılı 6 Ağustosu) Varadin Kalesi'ni kuşatmak amacı ile Belgrad'dan Zemon (Zemlin) yakasına geçilip Varadin Kalesi'ne yaklaşıldığında, iki ordu öncüleri arasında şiddetli bir savaş başladı. Bu savaşta iki bin kadar düşman askeri ile bir generalleri öldürüldü, bir generalleri de tutsak edildi.

Genel olarak o gün Avusturya ordusu üzerine saldırılmak düşünüldü ise de henüz Türk ordusu birliklerinin hepsi burada toplanmadığından ve toplar ile savaş araç ve gereçleri savaş alanına ulaşmadığından buna cesaret olunmadı. Gerçekten ordunun ve savaş araçlarının savaş alanına erişmeden düşmana saldırıya geçmek korkulu idi ise de, o sırada düşman birliklerinin de hepsi orada toplanmamış olduğundan belki de daha iyi sonuç alınabilirdi; çünkü bu bekleyişten, Avusturyalılar daha çok yararlandılar ve geriden gelen yardım birlikleri ile birleştiler.

Sadrazam Ali Paşa'nın şehid olması ve Osmanlı Ordusunun bozguna uğraması :

Ertesi gün Osmanlı ordusunun önlerine hendekler kazılıp çevresine mühimmat arabaları dizilerek sağlamlaştırıldı. Daha ertesi gün, sabah erkenden Avusturya birlikleri, sol kol ve yeniçeri birlikleri üzerine yapmacık bir saldırıda bulunup bunun ardından sağ kol siperlerine bütün güçleri ile saldırdılar. Bu siperlerde bulunan piyade arnavut askerleri tutunamayıp arkalarında bulunan Anadolu atlıları da vali ve komutanları olan Türk Ahmet Paşa'nın şehid olması nedeni ile geriye kaçmakta olduklarını sadrazam Ali Paşa gördü; hemen yanında bulunan yeniçeri birliklerinden, sipah ve silahtar atlıları ve kendi dairesi halkı ile o yana koşup onları düşmana karşı korumaya çalışırken alnından yediği bir kurşunla vurulup şehid düştü. Bu durum, Türk ordusunun

dağılması ve Avusturya birliklerinin Osmanlı ordusu içine girmeleri sonucunu doğurdu.

Öte yandan yeniçeriler bu sırada kendi üzerlerine gelen düşman askerlerini darmadağın edip arkalarına düştüler, bir kaç tabyalarını ve bir çok da toplarını ele geçirdiler ama bu sırada sadrazamın şehid olduğunu ve Avusturya birliklerinin sağ kol yakasından orduy-u hümayun içine girdiğini görünce zorunlu olarak onlar da ister istemez geri çekildiler.

Böylece, bütün çadırlar, toplar ve öteki savaş araç ve gereçleri olduğu gibi savaş alanında bırakılmış oldu. Belgrad'a doğru kaçan birliklerimiz o gün akşama kadar parça parça Belgrad'a ulaştılar. Avusturyalılar ise, bu başarı ile yetinerek, ordumuzun arkasına düşmediler.

Bu savaştaki bozgun haberi Padişah'a ulaşınca, sadrazamlık, ordunun komutanlığı ve Belgrad Kalesi muhafızlığı, Halil Paşa'ya (Elbasanlı Halil Paşa) verildi. Öte yandan Korfo Adası'nı kuşatmakta olan birliklerimiz, kara savaşındaki bu bozgunluğumuz üzerine geri çekildi.

Savaşı kazanan Avusturya birlikleri, Tuna Nehri'ni geçip Temeşvar Kalesi'ni kuşattılar. Düşmanın üç ay sürdürdüğü kuşatma sonunda Temeşvar Kalesi, Türk birliklerinin teslim olması üzerine Avusturyalılara verildi.

Ertesi yıl yani H. 1129 da (M. 1717) Avusturya ordusu bu kez Belgrad'ı kuşattı. Sadrazam Elbesanlı Halil Paşa, Edirne'de bulunmakta olan Padişahın yanından ayrılıp ordusunun başına geçerek Belgrad'a yöneldi. Ancak düşman ordusu büyük ve sağlam istihkâmlar ile kendini iyice güçlendirmiş bulunduğundan, yapılan şiddetli ve kanlı savaşlarda Türk ordusu bozguna uğradı ve Belgrad Kalesi de Avusturyalıların eline geçti.

Bunun üzerine Halil Paşa, sadrazamlıktan uzaklaştırılıp bu göreve, o sırada nişancılık ödevini yapmakta olan Mehmet Paşa atandı. Bu yeni sadrazam Mehmet Paşa orduyu Edirne'ye götürdü.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı :

Ünlü Nevşehirli İbrahim Paşa, III. Sultan Ahmed Han şehzade iken baltacı idi. Sultan Ahmet saltanat tahtına oturduktan sonra bir yolunu bulup, Dar üs-Saade Ağası yazıcılığı görevine atanmasını sağlamış burada epey kendini göstermişti.

Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazamlığı sırasında işinden çıkarılıp atılmış ve epey rahatsız edilmişti. Varadin savaşında mevkufatçılık görevi ile[9] orduy-u hümayunda bulunduğundan, bozgun haberini Padişaha bildirmek üzere kaleme alınan yazı bu Nevşehirli İbrahim aracılığı ile Padişaha sunuldu.

İbrahim Paşa, Padişahın katına vardığında ona bağlılığını yenileme fırsatını bulup, önce mirahor ve daha sonra Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı atandı. Kendisi oldukça okur yazar bir kişi olup bilgili ve olgun kişilere saygı gösterir, değer verir, herkesin huyuna, suyuna göre davranır, cömert, zevk ve eğlenceye düşkün, kalender tabiatlı bir kişi olduğundan, günden güne Padişaha yakınlığı artıp, ona damad olma şerefini de elde etti.

BARIŞ ANLAŞMASI

Biraz önce anlattığımız huyu ve özellikleri dolayısı ile bir an önce savaşı sona erdirip dünyadan zevk almak onun en büyük amacı idi. Bu nedenle, kaymakam olur olmaz, İngiltere ve öteki devletler elçilerine baş vurarak barış elde etmeye bütün gücü ile çalıştı ise de bu girişimi ve çabasının, Türk ordusunun kuvvei maneviyesini kırdığı suçu ile suçlandığından, ister istemez bu işten vaz geçti.

Belgrad bozgunu onun her gün artan ilerleme şansına yardım etti. H. 1130 yılı başlarında (M. 1718 başları) sadrazamlığa yükseldi. Hemen de, yola çıkmak üzere bulunan ordunun başına geçip Sofya'ya doğru yöneldi.

İngiltere ve Felemenk (Hollanda) devletlerinin aracılığı elde edildi. Onlarla yapılan görüşmelerde alınan kararlara göre sınırlarımız Morava'dan kesilecek, Belgrad ve Temeşvar eyaletleri Nemçelilere bırakılacak, Çuka Adaları ile Venedik Körfezi'nde bulunan bazı yerler Venediklilere verilecekti.

H. 1130 yılı Ramazan ayı başlarında (M. 1718 Ağustos ayı başları) Pasarofça Anlaşması adı ile anılan barış, biraz önce yazdığımız koşullar uyarınca Avusturya ve Venedik devletleri ile yenilendi.

Sadrazam Damad İbrahim Paşa, her nasıl olursa olsun şimdilik bir barış anlaşması yapılarak askere bir çeki düzen verildikten ve savaş araç ve gereçleri hazırlandıktan sonra, elden çıkarılan yerlerin geri alınmasına geçilmeli demekte ve bu düşüncesini devlet ileri gelenlerine de anlatmaya ve benimsetmeye çalışmakta idi.

Damad İbrahim Paşa bu konuda daha ileri giderek, barış anlaşmalarının zorunluluğunu içine alan bir takım kanıtları ve gelecek için türlü avunmaları ve kuruntuları kapsayan bir tasarı kaleme aldırmıştı.

Vakanüvis [10] rahmetli Es'ad Efendi, ilişkisi dolayısı ile bu tasarıyı yazdığı tarihe almıştır. Onun sözlerinin gidişine bakılınca bu tasarının, yabancı bir subay tarafından yazılmış ve devlet yöneticilerini kandırmak amacı ile düzenlenmiş olması tahmin olunur.

Barışın sona ermesinden sonra sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, ordu ile birlikte Edirne'ye döndü. Oradan da, Padişah III. Sultan Ahmet Han ile İstanbul'a geldi.

Sadrazam, yerleri boşalan asker ulûfelerinin hazineye kalmasına özen göstererek iki üç yıl içinde gider bütçesinden on bin kese (5.000.000 akça) kadar kısmayı başardı ki bu para, zamanımızın para değerine göre (1840 lara göre) üç dört yüzbin kese (150-200 milyon akça) demek olur.

Böyle olmakla birlikte, bu paralarla memleketin sivil işlerinin yoluna konması ve askerî levazım bulunarak alınması, orduya çeki düzen verilmesi konularına güç harcamak büyük bir zorunluk iken, Belgrad'a karşılık Vidin ve Niş Kaleleri'nin yeniden yapılmasından başka bir iş görülmedi.

Sadrazam, bütün gücünü ve çalışmasını, Kâğıthane ve Boğaziçi gibi gezinti yerlerinin yapımına ve düzenlenmesine, saray şölenleri ile düğünlerine "Nev bünyad", "Mir-âbâd", "Bağ-ı Ferah" ve benzeri gibi adlarla, kendisinin ve adamlarının yaptırdıkları konaklarda ve yalılarda kış mevsiminde helva toplantıları ve bahar mevsimlerinde lâle çerağları düzenliyerek şairler, nedimler ve zevk ve eğlence erbabı ile vakit geçirmek gibi şeylere ayırıyor ve harcıyordu.

Bu durum beş altı yıl kadar bir süre böyle yürütülüp gitti. Her ne kadar halk da sarayınkine ve vezirlerinkine paralel olarak bu tür oyun ve eğlencelere dalmış idi ise de bu gidişin kötü bir sonuca varacağı ortada idi.

Öte yandan, sadrazamın bu denli eğlence ve zevke düşkünlüğü devlet büyüklerine bulaştığından her yerde kendisi aleyhinde söylentiler başladı ve kınandı. Herkes arasında devletin şan ve şerefini yüceltecek, gücünü artıracak bazı şeylerin yapılmasına gerek duyulmaya başlandı.

İran ile savaş :

Bir süredir Safavîler devletine karşı ayaklanmış olan Afganlılar bu sıralarda yani H. 1135 yılında (M. 1722/1723) Isfahan'ı ele geçirip İran şahlığını ortadan kaldırıp yok ettiler. Bu nedenle Dağıstan bölgesinde sünnî mezhebinde bulunan emîrler, Osmanlı İmparatorluğuna bağlılıklarını bildirdiler. Onlar arasında ünlü bir kişi olan Davud Han adında birine Şirvan Hanlığı verildi. Tiflis bölgesine de ordu yollanıp ele geçirilerek Dadyanlar Sülalesi'nden Şehnevaz adında birisi Han olarak atandı.

Öte yandan Moskoflar, Hazer Denizi çevresine yayılmış, Derbend ve Bakü Kaleleri'ni ele geçirmiş bulunduklarından, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında sürtüşmeler ve anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu durum ve dedi kodular, bu iki devleti savaşın eşiğine sürükleme kertesine gelip savaşın açılmasına karar verildi.

Böyle bir durum ortaya çıkınca, Fransız elçisinin aracılığı ile, Hazer Denizi kıyıları ve adı geçen Derbent ve Bakü Kaleleri ile Dağıstan'ın bir takım yerleri Ruslarda kalmak, Şirvan Hanı, Şemahî'de oturup, Osmanlı devletinin, gerek görülmedikçe o bölgelere ordu ve komutan göndermemesi koşulları ile barış anlaşması yapıldı.

Dağıstan halkı, İran'ın şiî hükümetinden kurtulmak konusunda topraklarından büyük bir parçasının ve halkından, sünnî inançta olan bir çok kişinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından Rusyaya bırakıldığını görünce çok kuşkulandılar ve üzüldüler. Bu durum daha sonra sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın kötü sonucuna, yani felakete uğramasına yol açan iç ve dış nedenlerin en önemlilerinden biri olmuştur.

Bundan sonra toplantı yerleri dağılmış olan Safevîler devleti valileri üzerlerine, Erzurum ve Bağdat bölgelerinden ordular yola çıkarılarak Hemedan, Kirmanşahan, Revan, Gence ve Tebriz şehirleri ele geçirildi.

Bu işler Osmanlı Devleti için şan, şeref ve övünme nedeni olmayıp, belki de güçsüz durumda bulunanı ezme gibi yakışıksız bir davranış olduğu, beyhude yere müslüman kanı dökülmesine yol açtığı halde, İbrahim Paşa takımı, bunları abartarak, şenlik ve eğlenceler düzenleyerek, şairlerce kasideler ve tarihler yazılmakla halkın gözünü boyamağa ve geçmişte benzeri yapılmamış büyük bir başarıdır diyerek böbürlenmeye koyuldu ve şenliklerini, eğlencelerini gün geçtikçe artırarak işi azıttılar.

Öte yandan, Isfahan şehrinde şahlık tahtına oturmuş bulunan Afgan hükümdar soyundan Eşref Şah (Eşref Şah Afganî), İstanbul'a elçi gönderip kendisinin, Safevîler hükümdar soyunun yerine geçtiğini bildirerek, Osmanlı devletince ele geçirilmiş olan yerlerin geri verilmesini istedi.

Yeni Şah'ın bu isteği kabul edilmediğinden, İran ordusu, Bağdad Valisi ve Hemedan seraskeri (komutanı) bulunan Ahmet Paşa üzerine saldırdı.

Yapılan kanlı savaşta Osmanlı ordusundaki kürt birliklerinin hıyaneti yüzünden Ahmet Paşa komutasındaki Türk ordusu bozguna uğradı.

Ertesi yıl yani H. 1140 da (M. 1727/1728) büyük hazırlıklar yapılarak Isfahana doğru yola çıkıldı. Osmanlı ordusunun kuşattığı Isfahan' dan, bir yolunu bulup savuşmuş olan Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb Şah başına İranlı göçebelerden ve komutanlardan çok sayıda birlikler toplayarak Afganlıları sıkıştırmakta idi.

Bu durumda Eşref Şah, her nasıl olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu ile uyuşmak zorunda olduğundan, daha önce Osmanlı birliklerinin ele geçirdikleri yerler Osmanlı Devleti elinde kalmak üzere, ordu komutanımız Ahmet Paşa aracılığı ile bir barış anlaşması yaptı.

Afşar göçebeleri kolunun başkanı olan Nadir Ali –ki sonraları Nadir Şah adı ile İran tahtına oturup şahlık etmiştir– ileri görüşlü, politikacı, yürekli, istediği amaca ulaşmasını bilen bir kişi olduğundan, İran'ın içine düştüğü bozgunluk ve karışıklık havasından yararlanmak istedi.

Onun asıl amacı devlet yönetimini eline almaktı, fakat içindeki bu planı saklayarak şehzade Tahmasb'ın hizmetine girdi.

Afşar kabilesinden Nadir Ali, Acem bürokrasi kurallarına göre kendini, "Tahmasb Kuluhan" lakabı ile adlandırarak, kabilesi halkından ve şehzadenin başına toplanan acemlerden oluşan bir ordu ile Afganlılar üzerine saldırdı. Yapılan kanlı savaşlarda İran birlikleri büyük bir başarı kazanarak Isfahan şehrini ve öteki İran bölgelerini geri aldı.

Bundan sonra Şah Tahmasb, Osmanlı ordularının ele geçirdiği İran topraklarının geri verilmesini III. Sultan Ahmet Han'dan istedi. Şirvan, Tiflis ve Revan eyaletleri Osmanlılarda kalmak üzere, Tebriz, Kirmanşahan ve Hemedan eyaletlerinin İran'a geri verilmesi kabul

edildiği ve buraların boşaltılmasına başlandığı halde, Nadir Ali, bunlarla yetinemeyip düşmanca davranışlarda bulunmaya başladı.

İrandaki Afşar kabilesinden olan bu Nadir Ali'nin ortaya çıkıp acaip isteklerle eyleme geçmesi kuşku uyandırıcı göründüğünden, sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, işin kötüye gittiğini anlayıp, İrana karşı savaş açtığına çok pişman oldu. Öte yandan İstanbul'da halkın kendisine karşı nefret duyduğunu ve kolayca göz boyamanın kabil olmadığını görerek, Padişah III. Sultan Ahmet Han ile birlikte İran üzerine yürümek maksadı ile Üsküdar'da ordugâh kurdu.

Bu durum ve davranış, Padişah'ın havasına uygun değildi. Sultan Ahmet Han, İran seferine çıkmamak için bir sürü bahaneler ileri sürmeye başladı. Ancak, bu savaş yolculuğundan vaz geçmenin, karışıklıklara ve iç ayaklanmalara yol açacağı da anlaşıldığından, Sultan Ahmet, zorunlu olarak Üsküdar'daki ordugâha gidip yerleşti.

Patrona olayı :

Sadrazam Damad İbrahim Paşa, Padişah'ın doğu seferine çıkmak hususunda isteksiz tutumunu görünce, bir daha doğuya savaş için yola çıkılması sözünü ağzına almadı. Kimi zaman ordu ile kendisi gitmek, kimi zaman da ordunun başına başka bir komutan dikip yollamak söylentileri ile vakit geçirmekte olduğu bir sırada H. 1143 yılı Rebiyülevvel ayı ortalarında (M. 1730 Eylül sonları) birdenbire ayaklanma olayı baş gösterdi.

Bu ayaklanmanın başlıca nedenleri şunlardır : Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın hem kendisi ve hem de oğlu Genç Mehmet Paşa ve yeğenleri Ali Paşa ve Mustafa Paşa, Padişah III. Sultan Ahmet Han'ın damadı; (III. Sultan Ahmet Han'ın 31 çocuğu vardı. N. Ç.) İbrahim Paşa'nın kendisinin büyük damadı olan Kaymak Mustafa Paşa Kaptan; küçük damadı Mehmet Paşa Rumeli Beylerbeyi payesi ile sadrazamlık kethudası idi. Bunlar dışında kalan devlet ileri gelenleri de İbrahim Paşa'nın kendi dairesi halkı hükmünde idiler.

Bu denli yüksek görevleri ve devlet çıkarlarını kendisine ve kendine yakın ve bağlı kişilere vermiş olmasını hiç kimse beğenmiyor ve dayanamıyordu. Sadrazamın iyiliklerini görmüş, eli açıklıklarından yararlanmış kişiler bile onun yönetiminin artık sona ermesini istiyorlardı.

Özellikle helva sohbetleri ve lâle bahçelerindeki çıralar, ışıklar altında bir takım uygunsuz işlerin yapıldığı söyleniyor ve İbrahim

Paşa'nın kendisinin Kâğıthanede kadınlara altın saçıp başmaklarının (ayakkabılarının) içine düşürmekteki becerisi gözlerle görülmekte idi. O, daha ileri giderek, İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendi'nin [11] pek güzel olan karısının, uydurma bir düzenle ırzına geçmesi, tam anlamı ile hazır olan fitne ve ayaklanma fitilinin alevlenmesine neden oldu. Bu tür söylentiler ve öyküler, uzun eklemeler katılarak halk arasında söylenir olmaya başladı.

Bu nedenlerle, Sultan Bayezid Hamamı işçilerinden Muslu (Muslu Beşe) ve Patrona [12] adlarındaki iki arnavud, onyedi kişiden oluşan yardımcıları ile isyan bayrağını kaldırdılar. Zaten genişlemeye hazır olan ayaklanma, hemen yayılmaya başladı.

Yeniçeri kışlaları ortasında bulunan Et Meydanı, askerlerin toplantı yeri yapıldı. Yeniçeriler her zaman uyguladıkları gelenekleri gereğince, kışlalarda olan kazanları dışarı çıkardılar. Çünkü kazan çıkarmak, ayaklanma ve yönetime karşı çıkmanın başladığını gösteren bir işaretti.

Bu haber devlet ileri gelenlerinin kulağına erişince, Padişah III. Sultan Ahmet Han, Üsküdardaki ordugâhından İstanbul'a, sarayına getirildi. Bu durumda ne yapılacağı, nasıl davranılacağı konularını konuşup bir karara varmak üzere bir toplantı yaptılar.

Sancağ-ı Şerif'i çıkararak [13] zorbaların taşkınlıklarının bastırılmasına girişildi. Ancak, Damad İbrahim Paşa'ya ve yakınlarına karşı duyulan genel tiksinti nedeni ile, bu davranış etkili olmadı.

Yeniçeri birliklerinin istedikleri sadrazam Damad İbrahim Paşa, kaptan Mustafa Paşa ve Mehmet kethudanın öldürülmeleri ve şeyh ül-islam Abdullah Efendi'nin işinden atılıp sürgüne yollanması ile de fesat ateşi söndürülemedi; Padişah III. Sultan Ahmet Han, saltanat tahtını, kardeşi II. Sultan Mustafa'nın oğlu I. Sultan Mahmud Han'a bırakmak zorunda kaldı.

III. Sultan Ahmet Han, M. 1673 yılında doğmuş, 1703 yılında tahta çıkmış ve H. 1143 yılı Rebiyülevvel ayının 15. günü (28 Eylül 1730) tahttan indirilmiş ve H. 1149 (M. 1736) yılında ölüp Yeni Cami Türbesi'ndeki babasının yanına gömülmüştür. (III. Sultan Ahmet Han, 28 Eylül 1730 günü çıkan isyan sonunda 1 Ekim 1730 günü tahttan indirilmiş ve 1 Temmuz 1736 günü ölmüştür. N. Çağatay).

Rahmetli tarihçi Naima'nın, Edirne Olayı'nı anlatmak için yazdığı özel risalede III. Sultan Ahmet Han'ın, şehzade iken kendi kardeşi II. Sultan Mustafa Han'a öğüt yollu "Feyzullah Efendi'ye bu kadar

büyük makam, yetki ve etki vermeniz uygun değildir" dediği yazılıdır. Oysa ki kendisi tahta geçtikten sonra Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya çok yüz verip, çıkardığı hattı hümayunlardaki iltifatı ve ululaması, o zamana dek görülmemiş derecede olup "men ayyere ehahe bizenb-i lem yemut hatta ya'melehu" yani : din kardeşini bir ayıpla kınayan kişi, o ayıbı kendisi de işlemedikçe ölmez. hadis-i şerifinin anlamına uygun düşmüş ve adı geçen sadrazamın kötü davranışları üzerine büyük şehzadesi Sultan Süleyman'ın ve şeyh ül-islam Abdullah Efendi'nin gerçeği yansıtan sözlerine kulak asmadıktan başka İbrahim Paşa'ya "şeyh ül-islam Efendi senin hakkında kötü şeyler söylüyor" demesi üzerine sadrazam "erbab-ı cifir ve nücumun –yani cifir rakamlarından ve yıldızlardan, gelecek hakkında bilgi veren kişilerin– denenmiş haberleri gereğince yükselme zamanımız daha uzun sürecektir padişahım" diye cevap verip şeyh ül-islam efendi'ye ise lutuflarını arttırmak suretiyle mükâfatlandırma yoluna gitmiştir.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın oğlu Genç Mehmet Paşa'nın, İbrahim Bey adında çok uzun süre yaşamış bir oğlu olup bu kişi H. 1230 (1815) yılından sonralara dek hayatta kalmış. Bu İbrahim Bey, deniz kıyısındaki Çırağan Sarayı'nın yanındaki, babasından kalma yalısında oturup dedelerinden kalma vakıf artıkları ile geçinir imiş. Ünlü Halet Efendi'nin yükselişinin de, bunun ögütleri ile gerçekleştiği söylenir. Çünkü II. Sultan Mahmut Han, Çırağan Sarayı'na gittikçe, gizlice bu İbrahim Bey ile görüşür imiş. Bu İbrahim Bey'in arkadaşlarından olup şeyh ül-Harem iken ölen Zîver Paşa şunları anlatırdı: III. Sultan Mustafa Han zamanında, Damad İbrahim Paşa'nın torunu olan bu İbrahim Bey, Enderun-u Hümayun ağalarından imiş. Rahmetli Sultan Mustafa kendisine: "Senin deden pek kalleş bir herif idi. Babama her zaman torba torba altınlar getirip verir ve babam da: Eniştenizin elini öpün diye bize emr ederdi" dermiş.

I. SULTAN MAHMUT HAN'IN SALTANATI (1730 —1754)

I. Sultan Mahmut Han'ın tahta çıkması ile isyan ve fitne dalgaları yatıştı. Ancak, Muslu ve Patrona Halil gibi, biri kahveci ve öteki sernevbet olan iki arnavut, ayaklanmanın, karışıklığın öncüleri olup yaptıkları işler ve kışkırtmaları son kertesini bulmuştu. Öyle ki, Kırım

Hanlığı ile Memleketeyn (Eflâk - Buğdan) voyvodalıklarını bile kendi istedikleri kişilere verdirmişler, kendileri de kul kethudalığı ve Rumeli Valiliği gibi yüce görevlere kemend atmışlardı.

Bu nedenlerle bunlara ceza verilmesi için eli çabuk tutmak gerekiyordu. İran işini görüşmek bahanesi ile Revan Köşkü'nde toplanıldı. Daha önceden hazırlanmış olan bostancı bahadırlar eli ile yukarıda adları geçen Muslu, Patrona Halil ve yardakçıları asıldılar. Ayaklanmayı çıkartan zorbaların isteği ile Anadolu Kadı Askeri atanmış bulunan Eski İstanbul Kadısı Hasan Efendi ve Deli İbrahim gibi kişiler, görevlerinden uzaklaştırıldılar ve yok edildiler.

Bunlar yapıldıktan bir kaç gün geçtikten sonra, öc almak sevdası ile kılıç artığı zorbalar yeniden ayaklanıp bayrak kaldırmışlar ise de Sancağ-ı Şerif çıkarılıp, askerlerden devlete ve Padişah'a bağlı güvenilir kişiler ile devlet adamları ve ileri gelenleri birleşerek daha önce yapıldığı gibi bunların da hadleri bildirilip terbiyeleri verilerek azgınlık ateşleri söndürüldü; çanlarına ot tıkandı.

İranla yapılan savaşın durumu :

Tahmasb Şah'ın İ'timad üd-Devle'si (devlet işlerinde güvendiği kişi) ve egemenliğini, saltanat tahtına çıkmasını sağlayan kişisi olup İran geleneğince "Tahmasb Kulu Han" lakabı ile lakablandırdığı "Nadir Ali", Afganlıları İran ülkesinden sürüp çıkarmak için Kandehar bölgesine gitmiş, şahın kendisi de atalarından kalma İran topraklarını düşman saldırısından kurtarmak amacı ile Hemedan'a doğru yola çıkmıştı. O, buralarda Bağdad Valisi Ahmet Paşa ile karşılaşarak yaptığı savaşta yenilip bozguna uğradı. Bu savaşla, Tebriz şehri yeniden Osmanlı Devleti eline geçti. Şah da ister istemez barışa yanaştı. Bu barış anlaşmasında varılan anlaşmaya göre Tebriz ve Hemedan eyaletleri İran Şahı'na bırakılacak, Revan ve Şirvan eyaletleri ise Osmanlı Devletinin elinde kalacaktı.

Öte yandan Nadir Ali Han, barış koşullarını öğrenince, içinde gizlediği İran tahtını ele geçirme işini bu yolla elde edeceğini planlayarak Safevîler Devleti'nin eski toprakları eksiksiz olarak düşman elinden kurtarılmadan bir barış yapılmasını kınayıp açıkça şahın karşısına çıktı. Onun aleyhinde bulunarak, yıldırım gibi bir çabuklukla savaş için yola çıkıp Isfahan şehrine vardı.

Nadir Ali burada, Şahı tahtından indirerek henüz meme emmekte olan oğlunu, İran şahlığına geçirdiğini, kendisinin de şah vekili olarak yönetimi eline aldığını ilan etti, fiilen işe başladı.

Şah naibi olan Nadir Ali, bundan sonra, topladığı kalabalık bir askerî birliğin başına geçerek Irak'a yöneldi varıp Bağdad şehrini kuşattı. Bu haber Osmanlı Sultanının kulağına gelince, eski vezirlerden olup bu sırada Erzurum Valisi bulunan Topal Osman Paşa, Türk ordu birliklerinin başına geçirilip Irak'a, Bağdad şehrine yollandı.

Topal Osman Paşa H. 1146 yılı Safer ayında (M. 1733 Temmuzunun ikinci yarısı) Bağdad'a yakın bir yerde İran ordusu ile karşılaşıp hemen savaşa tutuştu. İran ordusu yenilip dağıldı. Nadir Han da yaralı olarak Hemedan'a kaçtığından Osmanlı ordusu Bağdad'a girdi. Böylece şehir, İran ordularının kuşatma tehdidinden kurtulmuş, İran ordusuna da yeni bir ders daha verilmiş oldu.

Öte yandan Bağdad'daki Osmanlı Valisi Ahmet Paşa, baş komutan Topal Osman Paşa'ya güvenemediğinden, yiyecek darlığı olduğunu bahane ederek, bu komutana karşı, onu koğar gibi bir davranışta bulundu. Osman Paşa, ister istemez, yanında bulunan komutanlara, yerlerine dönmeleri için izin verdi. Kendisi de, yanında kalan az sayıdaki birlikle geri döndü.

Nadir Ali Han, bozguna uğramakla, yaralanmakla amacından dönecek, gücünden ve çabasından geri duracak bir kişi olmadığından, baş komutan Topal Osman Paşa'nın yanında az bir birlikle Kerkük bölgesinde olduğunu duyunca, toplayabildiği atlı birlikleri ile Osman Paşa'ya yetişti.

Düşmanın böyle beklenmedik bir sırada ansızın ortaya çıkışı ve komutan Paşa'nın da hasta olup tahtırevan içinde yol almakta olması nedenleri ile Osmanlı birliklerine, saflar düzerek savaşa girişmek için zaman ve imkân kalmadığından yapılan çarpışmada birliklerimiz darmadağın oldu ve komutan Topal Osman Paşa da şehid edildi.

Ertesi yıl baş komutan atanan Köprülü Zade Abdullah Paşa doğuya gidip İran topraklarına girerek Revan yakınlarında Nadir Ali komutasındaki İran birlikleri ile yaptığı savaşta bozguna uğradı ve kendisi de şehid edildi. Böylece, İran topraklarından olup daha önce Osmanlı ordularınca ele geçirilmiş bulunan yerlerin hepsi, Nadir Ali Han'm komuta ettiği birliklerce geri alınmış oldu.

Bir kaç yıldan beri avlayıp ele geçirmeye çalıştığı saltanat kuşunu (hümay-i saltanat) tuzağa düşürüp elde etmenin zamanı geldiğini anlayan Nadir Ali Han, İran'da Moğan Ovası'nda bir yüce divan kurup, memleketin bütün kalbur üstü komutanlarını ve devlet ileri gelenlerini toplayarak kendilerine hitaben şöyle bir konuşma yaptı: "İran Devleti yok olup ülkesi dağılmış iken aldığım önlemler ve savaşlarda kazandığım başarılarla onu eski durumuna getirdim. Elden çıkıp yitirilmiş bulunan ülke topraklarını yeniden ele geçirip ana yurda kattım. Bundan sonra yurduma dönüp dinlenmek istiyorum. Bu nedenle, devlet işlerini yürütüp yönetmek için Safevîler soyundan ya da başka bir hükümdar soyundan, güçlü, becerikli ve değerli bir hükümdar seçmenizi öğütlerim" dedi.

Bu sözler üzerine orda bulunanların hepsi, hep bir ağızdan: "Senden başka hiç kimseyi şah olarak istemeyiz" diye bağırıştılar.

Nadir Ali Han, planını iyice sağlama almak ve pekiştirmek için, işi bir kaç gün erteleyip uzatarak durumu enine boyuna ve her yönü ile düşünmelerini teklif etti. Sonunda, toplantıya katılıp orada bulunanlar, yine ilk sözlerini ve isteklerini ileri sürünce, Nadir Ali Han onlara:

"Benim de sizlere iki önerim var" dedi ve sözlerine şöyle devam etti: "Birinci önerim, bundan sonra Safevîler soyundan kimseye biat etmiyeceğinize ve ikincisi, rafızî mezhebini bırakacağınıza söz vermelisiniz".

Bu kabul koşullarını da hepsinin benimsemesi ve kendisine biat etmeleri üzerine büyük ve görkemli bir törenle Nadir Ali Han, Nadir Şah olarak İran şahları tahtına oturdu.

Nadir Şah, bundan sonra, Osmanlı İmparatorluğu sarayına elçiler gönderip, Safevîler soyundan olan şahlar zamanında anlaşmaya varılmış olan sınırlar üzerine yeniden barış imzalanmasını istedi.

Ayrıca, istekleri arasına, üstünlüğünü ve başarısını halka göstermek için, mensup olduğu Ca'ferî Mezhebi'nin [14], Osmanlı halife sultanı tarafından onanmasını [15] ve Harem-i Şerif'te (Kâbede), dört sünnî mezhebe (Hanefî, Şafiî, Hanbelî ve Malikî mezhepleri) inananlara [16] yapıldığı gibi, Ca'ferî Mezhebi'ne de bir köşe ayrılmasını ve İran hacılarının hacca gelmelerine ve bunların başına "emîr ül-hac" yani şiî hacı kafilesine bir başkan atanmasına izin verilmesi koşullarını da kattı.

Osmanlı devleti, İran ile yapılan savaşlardan bıkmış, usanmış ve yararlı bir sonuç alınamayacağını bu kez de denemiş bulunduğundan, iki ülke arasındaki eski sınırların tanınması koşulu ile barış yapılmasını uygun bulmuştu. Ancak, Ca'ferî Mezhebi'nin Osmanlı halifesi tarafından onanması yani gerçek bir mezhep olarak kabulü ile hac emîrlerinin Şam yolu ile Mekke'ye yollanması konularının, şeriata ve devletler hukuku kurallarına göre caiz olamayacağı ve bunların kabul edilemeyeceği, yeni İran şahına bildirildi.

Bu konular için iki yakadan da bir çok kez bilginler ve elçiler gidip geldi ise de bir barış anlaşması imza edilemedi. Nadir Şah da, Hindistan bölgelerine saldırılarla uğraşmakta bulunduğundan, dört beş yıl süre ile mütareke devam etti.

Rusya ile savaş ve Avusturyalıların anlaşmayı bozmaları :

Ruslar, İran topraklarından elde etmiş oldukları Derbend Kalesi ile başka yerlerin hepsini Nadir Şah'a geri verdiler. Buna karşılık, Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmek hususunda anlaşma yaptılar. Bazı ticaret mallarının alış verişi üzerine de anlayış birliğine vardılar.

Ruslar öte yandan, Kırım Hanlığı ve Basarabya bölgeleri üzerindeki istek ve amaçlarını, tasarıdan eyleme geçirmek için H. 1148 yılı sonlarında (M. 1736 Nisan ayı ortaları) daha önce imzalamış oldukları barış anlaşmasını bozarak, birisi Azak Kalesine, öteki Kırım Yarımadası'na, üçüncüsü de Özü Kalesi üzerine olmak üzere üç büyük orduyu Osmanlılara karşı yolladılar.

Bu girişimlerin haberi, I. Sultan Mahmut Han'a gelince hemen, o sırada sadrazam bulunan Silahtar Mehmet Paşa baş komutan atanarak Osmanlı ordusunun başına geçirilip Tuna Nehri'ne doğru yola çıkarıldı. Babadağı Ovası'na varıldığında, Avusturyalılar, sözde iki devlet arasını bulmak için aracılık yapmak bahanesi ile, oyalama yoluna saptırıp, görüşmeler ve karşılıklı cevaplar ile bir kaç ay vakit geçirilmesine neden oldular.

Başta Rusya ile Osmanlılar arasında, aracılık yapmak ister görünen Avusturyalılar, hiç utanıp sıkılmadan ansızın düşmanca girişimlere başlamaya ve yer yer Osmanlı topraklarına saldırmaya başladılar.

Osmanlı orduları komutanı olan sadrazam Silahtar Mehmet Paşa, daha önceleri silahtar iken birden bire sadrazamlığa yükselmiş acemi

ve devlet işlerinden ve hatta kendinden habersiz bir kişi idi. Bu nedenle işlerin yürütülmesi, vezir kethudası diktatör Osman Halis Efendi'nin elinde bulunuyordu.

Padişah I. Sultan Mahmud'un otağı, Babadağı kışlağında bulunmakta ve Nemçeliler'le barış görüşmeleri sürdürülmekte iken, Özü, Bender ve Vidin kaleleri komutanları tarafından savaş araç ve gereçleri istendikçe –Rusların saldırısı, Avusturyalıların savaşa başlamak için hazırlanmakta bulundukları haberleri gelmekte iken– kethuda Osman Halis Efendi, barış anlaşmasını kesinleşmiş sayıyor ve "devlet malının boşu boşuna yok olup gitmesine yer yoktur. Çok yakında barış anlaşması sona erecek, ordu da geriye dönecektir" yollu cevaplar veriyordu.

İşler tamamiyle bu Osman Halis Efendi'nin düşündüğünün tersi bir biçimde sonuçlanınca, sadrazam Silahtar Mehmet Paşa görevinden atıldı ve kethuda Osman Halis Efendi öldürüldü. Bender Kalesi komutanı Muhsin Oğlu Abdullah Paşa Vezir-i Âzamlık makamına getirildi.

İşin gidişine bakılınca, zavallı kethuda Osman Halis Efendi, çok tutumlu, doğru fakat aymaz (gafil) bir kişi idi. Devlet malını koruyayım derken, hem devletin ve hem de kendi başını belaya soktuğu anlaşılıyor.

Yukarıda anlatıldığı üzere, savunma araçlarının eksik ve yetersiz olması, Azak, Özü ve Kılburun Kaleleri'nin bizden çıkıp düşmanın eline geçmesi sonucunu doğurdu.

Kırım Yarımadası'na saldıran Ruslar, her ne kadar yarımadanın içerilerine kadar girdiler ise de, Kırım halkı, çoluk çocuklarını, geçilmesi güç dağ başlarına çıkarıp tarım ürünlerini kendi elleri ile yaktılar. Ayrıca, düşman birliklerinin çevresinden ayrılmayıp, sürekli olarak onlara rahat, dirlik vermemeye, sürekli olarak sıkıştırmaya çabaladıklarından, yiyecek yokluğu ve Kırım halkının saldırıları sonunda yirmi binden çok Moskof askeri öldü.

Öte yandan Kefe Limanına da ardı ardına Osmanlı birlikleri çıkarılıp durduğundan Ruslar, ister istemez Kırım Yarımadası'ndan çıkıp geri gitmek zorunda kaldılar. Onlar, bu geri çekilme sırasında, Tatar kentlerini ve köylerini yakıp yıkmak suretiyle yabanlık ve çapulculuklarda bulunmaktan çekinmediler. Böyle olmakla birlikte, Tatar bahadırlarının Rusları arkalarından kovalamakta gösterdikleri büyük çabalar sonunda, Rusların yaptıkları bu saldırılar kendilerine, çok sayıda ölü vermelerinden ve Kırım Yarımadasının yakılıp yıkılmasından başka bir sonuç ve yarar sağlamadı.

Beri yandan Avusturyalılar da Niş, Bosna ve Vidin bölgelerine üç koldan ordu yolladılar. İlk düşman birlikleri, Niş şehrini ele geçirmeyi başardı ise de, ayrıntıları tarih kitaplarında yazılı olduğu gibi, Bosna şehri üzerine gelen Avusturya ordusunun en büyük parçası, Bosna valisi, eski sadrazamlardan Hekim Oğlu Ali Paşa, kendi yanındaki birlikler ve Bosna eyaletinin zaimleri, timar sahipleri ve gönüllü askerlerden oluşan birliklerimizle karşılaştı. Burada yapılan kanlı ve şiddetli savaşta Avusturya ordusu çok ağır bir bozguna uğradı. Vidin bölgesine saldıran düşman birliklerini de, Vidin'deki Türk kuvvetleri komutanı İvaz Mehmet Paşa yenip kaçırmayı başardı. Rumeli valisi ile Niş Kalesi'nin düşmandan kurtarılması işi ile görevlendirilmiş bulunan Köprülü Zade şehid sadrazam Mustafa Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa da, dedelerinin babalarının başarıları gibi elde ettiği parlak bir başarı ile bu kaleyi düşman elinden geri alarak, bu üç koldan giriştikleri saldırı ve savaşlarda Nemçe'liler, her yanda ağır yenilgilere uğradılar.

Geçen yıl, kış mevsiminin gelmesi ile orduy-u hümayun İstanbul'a dönünce, sadrazam Abdullah Paşa görevinden uzaklaştırılmış, yerine Yeğen Mehmet Paşa sadrazamlık makamına oturtulmuştu.

Avusturyalılarla başlayan savaşın üçüncü yılında yani H. 1150 yılı sonunda (M. 1738 Mart sonları) Osmanlı ordusu, Sofya'ya doğru yola çıktı.

Rusyalılar (Ruslar) bu yıl da Kırım Yarımadası'na ve Bender bölgelerine iki ordu yolladı. Bu ordulardan biri, Ur Kalesi'ni (Kırım sınırında Prekop berzahı yakınında) ele geçirdi; ancak, geçen yıl olduğu gibi bu kez de yarımadanın içerilerine dek girmek amacında idilerse de, Kırım Hanı Mengli Giray Han ile Kefe'deki Türk birlikleri komutanı Mehmet Paşa birleşerek Rus ordusunun karşısına çıktılar. Bir kaç gün süren kanlı ve şiddetli savaşlardan sonra düşman, Kırım'dan sürülüp çıkarıldı.

Bunun gibi ikinci Rus ordusu da, Bender bölgesindeki Osmanlı birlikleri komutanı Numan Paşa, Turla Nehri kıyısında savunmayı ve direnmeyi sürdürüp sonunda üzerlerine saldırınca, Rus birlikleri bozguna uğratılıp geri püskürtüldü.

Ruslar, bu iki saldırılarında yaptıkları savaşlar sırasında olsun, bozguna uğratılıp kovalanırlarken olsun çok büyük kayıplara uğradılar.

Bu yüzden, daha önce ele geçirmiş oldukları Özü (Oçakof) ve Kılburun kalelerini korumaya ve elde tutmaya güçleri kalmadığından, bu iki kaleyi de boşaltıp kaçtılar.

Bunun üzerine, bu bölgedeki Türk birlikleri komutanı Köprülü Zade Numan Paşa, Özü ve Kılburun kalelerine çabucak asker yerleştirdi, yiyecek, koruma araç ve gereçleri yollayarak bu iki kalenin savunma işlerini düzenledi.

Öte yandan Vidin komutanı İvaz Mehmet Paşa, Tuna Nehri'nin karşı yakasına geçip Muhadiye ve Harşova bölgelerinde bulunan Avusturya birliklerini yenilgiye uğrattı, darmadağın etti. Bunun üzerine buradaki Osmanlı ordusu, hiç bir engelle karşılaşmadan, Tuna Nehri içinde bulunan ve Avusturyalılarca daha önce sağlam istihkâmlarla pekiştirilmiş, güçlendirilmiş olan Adakalesi'nin kuşatılması işine girişildi. Bu kale, yapılan kanlı savaşlar sonunda ele geçirildi, içine savunma birlikleri yerleştirildikten sonra Türk ordusu, eskiden olduğu gibi, kışı geçirmek üzere İstanbul'a döndü.

Ruslarla savaş kapısının açılmasından sonra, Türklerle Rusların arasını düzeltmek için İngilizlerle Hollandalılar, aracılık etmek istediler. Ancak Ruslar, onların bu girişimini kabul etmediklerinden, Avusturyalılar'ın aracılık etmeleri yeğ tutuldu.

Avusturyalıların bu konudaki adaletseverliklerinin ve doğruluklarının derecesi herkesçe bilindiğinden, Tanrının yardımı ile Osmanlı orduları başarılar kazandığından, bu kez Fransa elçisi de aracılık etmek için Osmanlı sarayına baş vurdu.

Adakalesi'nin ele geçirilmesinden hemen sonra, artık Osmanlı Devleti, onurunu ve saygınlığını yeniden kazanıp, karşısına çıkan düşmanlarını yenip geri püskürtmeyi başardığından söz edilmiş ve barışın imza edilmesine müsaade edilmesi tekrar edilmişti. Fransız elçisi, gözdağı vermek amacı ile de, eğer barış anlaşmalarına yanaşılmazsa, zorunlu olarak kendilerinin de savaşa gireceklerini sözlerine ekledi.

Osmanlı Devleti ileri gelenleri, geçen yüzyılda Avusturyalılarla yapılan savaşlarda Devlet-i Aliyye'nin uğradığı zararları da göz önüne alarak, aynı kötü durumlara düşülmemek için, sürdürülmekte olan bu savaşın, eskiden olduğu gibi bir barışa dönüşmesini istiyorlardı. Aynı zamanda, geçen yıl elde edilen başarılar, özellikle Tuna Nehri içindeki Adakalesi'nin alınması gibi parlak zaferler ve Nemçeliler'in açıkça yaptıkları barış istek ve yalvarmaları karşısında, barışın yapılması cana minnet biliniyor, bu yola gidilmek isteniyordu.

Ancak, zamanın sadrazamı Yeğen Mehmet Paşa, yürekli, gözü pek, çalışkan ve korkusuz bir kişi olduğundan, Belgrad Kalesi'nin düşman

elinden kurtarılması ile Avusturyalıların Tuna Nehri'nin karşı yakasına atılıp sınırlarımızdan uzaklaştırılması işini kendine amaç edinmişti. O, bu konuda göğsünü, her tür tehlike okuna hedef etmekten çekinmiyordu.

Kendisi, bu konuda, aleyhindeki girişimlere aldırmadan, savaşın amaca ulaşıncaya dek sürdürülmesini istiyordu. Çünkü o, "Adakalesi'nin alınması için girişilen bunca yorgunluklar, kan dökmeler ve kayıp vermeler, yalnız Belgrad Kalesi'nin geri alınmasına yol açmak ve savaş araç ve gereçlerinin ve yiyeceklerin nehir yolu ile yapılabilmesi amacına yöneltilmişti. Bu nedenle bu amaca erişilmeden barış anlaşması yapmak, vakit kaybetmek ve fırsat kaçırmaktır" diyordu.

Sadrazamın bu sözleri ve direnmesi nedeni ile Fransız elçisi (Marki dö Vilnöv), şöyle oldu böyle gitti gibi oyalayıcı sözlerle avutulup, Türk ordusunun savaş araç ve gereçlerinin tamamlanmasına çalışıldı.

Ordunun yola çıkma zamanı yaklaştığında ansızın sadrazam Yeğen Mehmet Paşa görevinden uzaklaştırılıp yerine Vidin bölgesi komutanı İvaz Mehmet Paşa sadrazamlığa getirildi. Böyle olmakla birlikte, eski sadrazamın tuttuğu yolun, hazırladığı planın değiştirilmesine zaman ve olanak kalmadığından, zorunlu olarak, Osmanlı ordusu, sadaret kaymakamı Şehla Ahmet Paşa ile H. 1151 yılı sonunda (M. 1739 Mart ortaları) İstanbul'dan yola çıkarılıp, Edirne'de bulunan yeni sadrazam İvaz Mehmet Paşa'ya teslim edildi.

Avusturyalılar bu yıl ordu birliklerini başka başka yerlere göndermeyip, toplu olarak Belgrad Kalesi'nin savunmasında kullanma yolunu tuttular. Böylece, yetmiş seksen bin kişiden oluşan büyük bir Avusturya ordusu, Belgrad'a iki saat uzaklıktaki bir yerde istihkâmlar içine yerleşip Osmanlı ordu birliklerinin gelmesini beklediler.

Avusturyalılar, Osmanlı birliklerinin, kendilerine dört beş saat uzaklıkta bir yere yaklaşmış olduğunu duyunca, birdenbire bir baskın yapmak amacı ile istihkâmlarından çıktıklarını haber alan sadrazam İvaz Mehmet Paşa, hemen o gece –ki H. 1152 yılı Rebiyülevvel ayının onbeşinci gecesidir (M. 22 Haziran 1739) – düşman birliklerinin gelmesinden önce Pazarcık Boğazı'nı tutmak için, önden Rumeli Valisi Ali Paşa ve onun arkasından, yeniçeri birlikleri ve öteki askerî sınıflar, takım takım yollandı.

Sadrazam İvaz Mehmet Paşa'nın kendisi de gece saat beşte (bu gün kullandığımız vasatî saatle gece yarısından sonra 1.30 da N. Ç.) yola

çıkıldı. Türk ordusunun ilk parçası, daha tan yeri ağarmadan, adı geçen Pazarcık Boğazı'na ulaştı. Bu sırada, karşı yönden gelen düşman alayları da göründü. İki tarafın orduları birbirine yaklaştı ve hemen silaha sarılıp çarpışmaya başlandı. Türk ve Avusturya ordularının öteki birlikleri de arka arkaya yardıma yetiştiğinden, gittikçe kızışan savaş, çok şiddetlendi, göğüs göğüse boğuşma başladı.

Sözün kısası sabaha karşı başlamış olan bu savaş, ertesi günü akşama dek onyedi saat sürdü. Karanlığın basması, orduların birbirinden ayrılıp savaşın durdurulmasını gerektirdi ise de, vezirler, komutanlar ve türlü sınıftan askerler, bulundukları yerlerden ayrılmayıp, oldukları yerde sım sıkı tutunmaya çalıştılar.

Savaş sırasında Avusturya ordusu baş komutanı Kont Vallis yaralandı komuta ettiği ordunun üçte biri kadarı da çarpışma sırasında telef oldu. Bu yüzden Avusturya birlikleri bütün bütün bozguna uğrayıp dağılmak kertesine gelmişken, karanlık basmak üzere bulunduğu bir sırada, yirmi bin kişi kadar oldukları tahmin edilen yardımcı birlikle bir general çıka geldi. Bu yeni gelen general hemen komutayı eline alıp, karanlık basıncaya dek dayandı ise de, Türk ordusunun şiddetle karşı koyması karşısında, daha uzun süre direnmeye gücünün yetmiyeceğini anladığından, gecenin karanlığından yararlanarak geri çekildi ve savaş araç ve gereçlerinin pek çoğunu bırakarak ya da yollarda döküp saçarak kaçıp gitti.

Ayrıca, daha önce yapmış oldukları istihkâmlarda duramadıklarından başka, Belgrad'da da tutunamayıp, Tuna Nehri üzerinde kurulmuş bulunan köprülerden geçerek, suyun öte yakasına kaçtılar.

Savaşın bu durumda sona ermesi üzerine Osmanlı ordusu, Pazarcık Ovası'ndan yola çıkıp Belgrad Kalesi'nin kuşatılmasına girişti.

Avusturyalılar'a gelince : bozguna uğramış olan ordularının geri döneceğini hiç akıllarına getirmediklerinden, Belgrad Kalesi'nin sağlamlaştırılmasına hiç önem vermemişlerdi. Bu yüzden, Belgrad Kalesi'nin vire ile teslim edileceğini ve bu konuda konuşmalar yapmak bahanesi ile Türk ordusunu beş altı gün kandırıp oyalayarak, kalenin korunması için gerekli araç ve gereçleri tedarik ettikten sonra savaşmaya, çarpışmaya başladılar.

Daha önce aracılık yapacağını bildiren Fransa elçisi (Marquis de Villeneuve), Osmanlı ordusu komutanlığınca (sadrazamca) savaş yerine

çağırıldı. Elçi, Niş Şehri'ne geldiğinde, savaşın sonu alınıncaya ve durum iyice belli oluncaya dek orada tutuldu.

Tanrının yardımı ile düşmanın o büyük ordusu yok edilip Belgrad Kalesi kuşatılmış olduğundan, adı geçen Fransız elçisi, Padişahın ordu karargâhına getirildi.

Bir yandan savaş sürdürülmekte iken öte yandan da Osmanlı Sultanlığının, şanına uygun bir barıştan çekinmeyeceği, Fransız elçisi aracılığı ile Avusturyalılara bildiriliyordu.

Belgrad'ın geri alınışı ve Avusturyalılarla barış :

Bu durumda kuşatma kırk gün sürerken, barış anlaşması da tamamlandı. Bu barış anlaşmasına göre Belgrad, Sırbistan ve Casar Eflakı denilen yerler ve İrşova (Hırsova) toprakları Osmanlı Devletine geri verilmek ve daha başka koşullarla barış anlaşması son biçimini aldı. H. 1152 yılı Cemaziyelûlâsı sonunda (M. 1739 yılı 4 Eylülü) barış belgeleri, karşılıklı olarak verilip alındı. Barış anlaşmasının imzasından beş gün sonra yani 8 Eylül 1739 günü, Osmanlı ordusu Belgrad Şehri'ne girdi.

Fransız elçisinin yanında Kuriye olarak bulunmakta olan Rus görevlisinin (Koynini), Türklerle barış anlaşması yapmakla görevli olup bu iş için geldiği, yine Fransız elçisi tarafından sadrazama bildirildi. Böylece de, Rus Çarlığı adına bu kişi ile de barış anlaşması görüşmelerine girişildi.

Rus delegesi ile yapılan görüşmeler sonunda varılan anlaşma ile, Azak Kalesi'nin yıkılması ve ona bağlı eski topraklarının, Rusya ile Osmanlılar arasında sınır olması kararlaştırıldı. Bundan başka, Kabartaylar, eskiden olduğu gibi, hiç bir yakaya bağlı olmadan kendi başlarına özgür kalmak ve Ruslar Azak Denizi'nde savaş gemisi yapmamak koşulları ve eski sınırlar tanınmak üzere Ruslarla da barış anlaşması imza edilmiş oldu (18 Eylül 1739).

Bu sırada yetmiş seksen bin kişilik bir Moskof ordusu Hotin Kalesi yakınlarında göründü. Bunun üzerine Bender bölgesi komutanı (Veli Paşa), yönetimi altında bulunan Osmanlı birlikleri ile kalenin savunmasına girişmiş, bir kaç gün, savaş aracı ve gereci yaparak ve hazırlıklarda bulunarak Rusların saldırılarına ve baskılarına gereği gibi karşı koymakta iken, Özü Valisi Genç Ali Paşa, kapısı halkı ve komutası altında bulunan bin kadar bostancı birliği ile, baş komutanın emirlerine

aykırı olarak düşmana saldırdı. Daha ilk çatışmada, düşman birliklerinin bostancı askerlerini kuşattığını görünce, bu zavallıları kurtarmaya çalışacağı yerde, Özü Kalesi'ne doğru kaçmaya başladı. Bu durum, Türk ordusunun geri çekilmesine ve Hotin Kalesi'nin düşman eline geçmesine yol açtı.

Bu kötü haber, Padişah I. Sultan Mahmut Han'ın yönetiminde, Belgrad'dan geri dönmekte olduğu bir sırada geldi. Bu arada barış anlaşması yapılmış bulunduğundan, – her ne kadar olay üzüntülü idi ise de – bir ihtiyat tedbiri olarak, yeteri sayıda askerî birlik ayırılıp başlarına komutan verilerek Rus sınırına yollandıktan sonra, ordunun büyük parçası İstanbul'a geri döndü.

Nâdir Şah ile savaşlar:

Dört yıllık bir süredir tam bir barış, güven ve kuşkusuzluk içinde yaşanmakta iken, Hindistan yörelerinde bir sürü başarılar ve pek çok mal ve ganimet ele geçiren İran hükümdarı Nadir Şah, oralarda işini bitirip, adamlarını, ordusunu ve gücünü artırdıktan sonra, H. 1156 yılında (M. 1743) ansızın gelip Irak topraklarına saldırdı. Kerkük şehrini ele geçirdikten sonra Bağdad'ı kuşattı.

Bu haber İstanbul'da duyulur duyulmaz, eski sadrazamlardan Şehla Ahmet Paşa, doğu orduları komutanı atandı ve yanına yeterince ordu birlikleri verildi. Ayrıca, o sırada Vezir-i Âzam bulunan Ağa Hüseyin Paşa'nın da Osmanlı ordusu ile Irak'a doğru yola çıkarılması hazırlıklarına başlandı. Ancak bu sırada, Nadir Şah'ın, kendi komutasında Musul Kalesi üzerine yaptığı saldırıda, kalenin Türk muhafızı Abdülcelil Zade Hüseyin Paşa'nm kahramanca savunması ve yurtseverce tedbirleri ile korkunç bir bozguna uğratılarak, altı bin kadar ölü verip kaçtığı şeklindeki sevinçli haber geldi.

Yukarıda yazıldığı gibi Erzurum'da Ahmet Paşa ordusu toplanmak üzere bulunduğundan, İran Şahı'nın Irak'ta tutunamaması doğal olduğu halde kendisinin, böbürlenme ve ululanma duygularına kapılmış olması dolayısı ile sıkıntılı durumunu gizlemek için, daha önce Şah Tahmasb ile yapılan savaşta ele geçirilerek Bağdad'a götürülen 15-20 topun kendisine geri verilmesi halinde Bağdad'dan ordusunu ve ağırlıklarını geri çekeceğini Bağdad Valisi Ahmet Paşa'ya bildirdi.

Nadir Şah'm şerrinden ve onun yaratacağı zararlardan halkın korunması düşüncesi ile bu istek kabul edildi. Bunun üzerine o da, Azerbaycan bölgesine doğru çekip gitti.

Osmanlı Devleti'nin doğu orduları komutanı Ahmet Paşa, yanında bulunan komutanları ve türlü sınıftan birlikleri alıp H. 1157 yılı başlarında (M. 1744 yılı Şubat ortaları) Kars'a vardı. Ahmet Paşa, Nadir Şah'ın, büyük bir ordu ile kendisine doğru gelmekte olduğunu öğrenerek bulunduğu yere yakın bir kalede, birliklerini korunak altına alıp düşmanın gelmesini beklemeye başladı.

Bir süre sonra Nadir Şah oraya geldi ve hemen savaşa başladılar. Bu savaş ve çarpışmalar iki ay kadar sürdü. İki ordu da bu süre içinde, vuruşma araç ve gereçlerini ikmal etmekte büyük çaba gösterdiler. İran şahı, Ramazan ayının gelişini, savaşı bırakmak için bir bahane sayarak çekilip gitti. Yapılan bu uzun süreli savaşta, iki ordudan hangisinin daha üstün döğüştüğü ve başarıya yaklaştığı belli olmadı ise de, Türk ordusu komutanı Ahmet Paşa'nın, bir meydan savaşını göze alamaması, Osmanlı sarayında hoş karşılanmadı. Bu nedenle de, baş komutanlık görevi kendisinden alınarak eski sadrazamlardan Yeğen Mehmet Paşa'ya verildi.

Ertesi yıl yani H. 1158 de (M. 1745) yeni atanan Osmanlı ordusu komutanı Yeğen Mehmet Paşa, Revan ile Kars arasında, Nadir Şahı kuşatıp üç dört gün iyice sıkıştırmış, öyle ki Şah, yıldızının söndüğünü, yükselişinin sona erdiğini sanarak, müthiş bir düş kırıklığına uğramıştı. Ne yazık ki tam bu sırada Türk ordusu komutanı Mehmet Paşa, şiddetli bir sıtmaya tutuldu ve hastalığı gittikçe arttı. Kendisinin böyle bir hastalıkla yatağa düşmesi, Türk ordu birlikleri arasında bulunan, Levendler sınıfı askerlerinin ayaklanıp baş kaldırmalarına yol açtı.

Bu disiplinsiz ve tabansız levendler, amaçlarını gerçekleştirmek için "acem bastı" gürültüsü yayarak ordunun öteki birlikleri arasında korku salıp orduy-u hümayunu, yapabildikleri ölçüde yağma ve çapul ederek kaçtılar. Bu durum, Osmanlı ordusundaki öteki birliklerin de bozguna uğramasına neden oldu. Bu beklenmedik ve üzücü olayın kendisinde hasıl ettiği şiddetli keder nedeni ile Yeğen Mehmet Paşa, hemen ertesi gün öldü.

İran ile barış yapılması:

İran hükümdarı Nadir Şah, Yeğen Mehmet Paşa'nın hastalığı ve hemen arkasından da ölmesi üzerine, içine düşmüş bulunduğu çok tehlikeli ve bunaltılı durumdan kurtulduğu gibi, üstelik hiç aklından geçirmediği bir başarıya da ulaştı. Ancak, Osmanlı Devleti tarafından,

yeniden savaş hazırlıklarına başlanmış olması ve Hekim Oğlu Ali Paşa gibi üstün yetenekli bir kişinin doğu orduları komutanlığına atanmış bulunması, işin şakaya gelir yanı olmadığını gösteriyordu.

Nadir Şah, eski tür isteklerini bu kez de kabul ettiremiyeceğini, öte yandan, acemler arasında eski ününün ve saygınlığının da kalmadığını da anlıyarak barış isteğinde bulundu.

Bu teklif üzerine, IV. Sultan Murad Han zamanında saptanmış bulunan sınırlar esas alınarak H. 1159 yılı ortalarında (M. 4 Eylül 1746) [17] İranla aramızda barış imzalandı.

Yapılan bu barış anlaşmasının üzerinden kısa bir süre geçer geçmez bazı komutanlarının hıyaneti ile, Nadir Şah öldürülüp, İran ülkesi yeniden bir sürü karışıklıklar ve ayaklanmalarla çalkanıp durmuş ise de, Osmanlı Devleti, onların bu durumundan yararlanarak İran'a yeniden saldırmak istemedi.

Bu İran barışından sonra I. Sultan Mahmut Han'ın saltanatı zamanı, onun 13 Aralık 1754 günü ölümüne dek [18] görkem ve yücelik içinde geçti.

I. Sultan Mahmut Han, cuma selamlığından dönüp, Demir Kapı' dan saraya girerken at üstünde öldü.

Bugün İstanbul'da, Kapalı Çarşı yakınındaki, "Nur-u Osmaniye Camii" adı ile anılan camiin yapılmasına, bu padişah başlatmıştır. Hatta kendisinin gömülmesi için, bu camiin avlusuna bir de türbe yaptırmıştı. I. Mahmud'un ölümünden sonra tahta geçen kardeşi III. Sultan Osman, camii kendine mal etmek, yani kendisi yaptırmış göstermek için, I. Mahmud'un ölüsünü bu türbeye gömdürmeyip, Yeni Cami Türbesi'ne yollamış ve camii de kendi adına çevirmiş ise de, kendisinin de ölümünden sonra tahta geçen III. Sultan Mustafa Han (III. Ahmed'in oğlu) bu kez III. Osman'ın ölüsünü de, bu cami avlusundaki türbeye değil, Yeni Cami Türbesi'ne gömdürmüştür ki böylece, Nur-u Osmaniye Camii diye anılan (aslında I. Mahmut Camii olan) camiin avlusundaki türbe boş kalmıştır.

Rahmetli I. Sultan Mahmut Han, 34 yaşında Osmanlı Sultanlığı tahtına oturup 24 yıl hüküm sürmüştür. (yaşamı : 1696 - 1754. Saltanatı : 1730 - 1754)

I. Sultan Mahmut Han'ın hükümdarlık yılları, Osmanlı İmparatorluğunun çöküntü çağına denk gelmiş ise de, devletin, onun saltanatı

sırasında hiç bir toprak kaybı olmadığı gibi, Belgrad, Semendire ve Adakalesi ile Sırbistan'ı Avusturyalılardan geri almayı başarmıştır.

I. Sultan Mahmut Han, düşüncelerinde ve işlerinde sebatlı, güzel sanatlardan müzik dalında kabiliyetli, oyunlardan ise satranç oyununa düşkün bir padişahtı. Mehtaplı gecelerde sandal gezintisi yapmayı çok severdi. Yirmi yıl süre ile danışmanı ve güvendiği kişisi olan, Dar üs-Saade Ağası Hacı Beşir Ağa, herkesin iş gördürmek için baş vurduğu bir kişi olmuştu. Bu Beşir Ağa, kendisine her yerden sunulan ve gönderilen paraları ve hediyeleri, Padişahın uğuruna feda ve harcederek, çoğu İstanbul'da, İzmir'de ve başka yerlerde, bir sürü hayır işleri ve büyük yapılar yaptırmıştır. Öyle ki o sıralarda defterdar olan rahmetli Âtıf Efendi'nin özel gider defterlerinde, her ay Hacı Beşir Ağa'ya biner altun vermekte olduğunu gözlerimle gördüm.

Hacı Beşir Ağa'nın yerine gelen Dar üs-Saade Ağası Hafız Beşir Ağa, kendinden önce bu görevde bulunmuş olan Hacı Beşir Ağa gibi işleri iyi, düzenli ve düzgün yürütmeyi başaramadı. Özellikle işleri, kendi adamlarından olan ünlü Süleyman'a bırakmış, bu da mağrur ve mel'un davranışlarını son kertesine vardırdığından, her yerde dedi koduların artmasına neden olmuştu.

Bu nedenlerle asker takımı arasında "Vak'ai Vakvakiye" olayı gibi bir durumun ortaya çıkmasına yol açıldı. Onların bu tür hareketleri sonunda, Dar üs-Saade Ağası Hafız Beşir Ağa ile adı geçen Süleyman ve benzerleri, asılmak suretiyle yok edildiler. Bunların işbirlikçileri de sürgüne yollanmak suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldılar.

I. Sultan Mahmut Han'ın saltanatı sırasında bu müthiş olaydan başka kötü bir olay ortaya çıkmadı.

III. SULTAN OSMAN'IN SALTANATI (17541 — 757)

I. Sultan Mahmud'un kardeşi olan III. Sultan Osman Han, elli beş yaşında saltanat tahtına oturdu. I. Sultan Mahmut gibi bunun da çocuğu olmadığından, tahta çıkıncaya dek geçen elli beş yıl, Padişahın harem dairesinde kendi başına oturduğundan, vara yoğa kızan bir tabiata sahip, değişik huylu bir kişi durumuna gelmişti. Bu nedenle de çoğu zaman, vezirleri görevlerinden atma ve yenilerini atama işleri ile uğraşmıştır. Bunun da nedeni, şehzadelere suikasd yapmak istemesidir.

Kendisinin bu niyetini herkes biliyordu. Hatta bir gün, Hekim Oğlu Ali Paşa'ya fena halde kızıp "ben şimdi seni işinden atar ve hammallar başı Ali Usta'yı vezir edinirim" demiş o da "Evet yaparsınız; ama o hamal Ali Paşa olur. Hekim Oğlu Ali Paşa olamaz" cevabını vermişti.

Padişah, kendisinin bu halleri dolayısı ile, öyle, devlete büyük hizmetler görmüş Gazi bir veziri, üç aya varmadan görevinden atıp, öldürtmek amacı ile Kız Kulesi'ne hapsettirmiş iken Valide Sultan'ın (Şehsuvar valide sultan) koruması ve aracılığı ile ölümden kurtulmuştur [19].

III. Sultan Osman Han, üç yıldan eksik bir süre saltanat tahtında kaldıktan sonra H. 1171 yılı Safer ayında (M. 1757) öldü. Yerine, III. Sultan Ahmet Han'ın büyük şehzadesi III. Sultan Mustafa Han, Osmanlı saltanat tahtına oturdu. (III. Osman'ın yaşamı : 1699-1757. Saltanatı : 14 Aralık 1754-30 Ekim 1757).

III. SULTAN MUSTAFA HAN'IN SALTANATI (1757—1774)

Tahta yeni çıkan bu hükümdar, akıllı ve becerikli bir kişi idi. Ölçülü ve davranışlarında sabırlı idi. Devlet hazinesini iyice doldurdu. Kendisi, gaipten haber verme bilimlerine çok düşkündü. Kendi taliini uğurlu ve her türlü başarıya uygun görürdü. Yetmiş seksen yıldan beri Rusların Osmanlı Devleti toprakları hakkında besledikleri kötü niyetleri her zaman görüldüğünden, Moskoflar üzerine savaş açmayı planlar dururdu.

Ancak, o zaman sadrazam olan Koca Ragıp Paşa, bilgili, tecrübeli, ileri görüşlü, filozof bir kişi olduğundan, hıristiyan devletleri ordularının ulaştığı disiplini, düzeni, buna karşılık Osmanlı ordusu birliklerinin, içinde bulundukları düzensizlik ve karışıklık ile karşılaştırarak ortaya çıkan sonucu, bilgece ve uygun bir ifade ile Padişaha anlatmakta ayrıca, başka bazı uğraşı alanları önererek onun, savaş açma isteklerini geçiştirmekte idi.

Bununla birlikte savunma ve savaş işlerinde gerekli araçların bulunup tedarik edilmesine çalışmak da gerekir. Çünkü böyle yapılmaz bu hususta gevşek davranılırsa, hep barışçı ve uyuşmacı bir yol tutulursa düşmanın, bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra, bir punduna getirip, uygun zamanını kollayıp saldırıdan çekinmeyeceği kuşkusuzdur.

Durum böyle iken sadrazam Koca Ragıp Paşa, orduya bir çeki düzen verip, savaş araç ve gereçlerinin tedarikine bakacak yerde bunlara hiç önem vermeyip yalnız vaktinin hoşca geçmesine özen göstermesi, bütün gücünü buna harcaması, ya tamamen umut kırıklığına düşmüş olmasından veya savaş etme yüzünden içine düşülebilecek bir tehlikeden korktuğu için olsa gerek. Öte yandan, yaşının da altmış yetmiş civarında olması bunlara eklenince durum biraz daha açıklığa kavuşur. Ancak, bütün bunlarla birlikte, kendisinin bu tür davranışı, onun bir kusuru ve eksikliği olarak sayılsa yeridir.

Ruslarla savaş :

H. 1175 yılında (M. 1761-1762), kocası olan Rus Çarı'nı (Pyotr III'ü) öldürterek Rus Çarlığı tahtını ele geçiren ünlü Katerine (II. Kateıina diye anılan bu kadın aslen almandır. Yaşamı : 1729-1796), parlak zaferler, ülkeler fetihleri ve yararlı işler görmek sureti ile Rus halkının sevgisini kazanmak, kendini onlara ısındırmak zorunda idi.

Bu nedenle Polonya işlerine burnunu sokmaya ve Moskof devletinin, Tatar ülkelerini ve Türkistan topraklarını ele geçirmesi için eylemlere geçmeye başladı.

Polonya soylularından (prenslerinden) bir kaç kişi, çok sayıda imzayı içinde bulunduran arzuhallerle İstanbul'a geldiler. Bunlar, Rusların, barış anlaşmalarına aykırı olarak Polonya Devleti işlerine karışmalarının ve bu ülke topraklarına saldırıda bulunmalarının, sırf bu ülkeyi ele geçirmek amacına yönelik olduğunu, bu amaçlarına ulaştıktan sonra Osmanlı Devleti topraklarına el uzatacaklarını, açık ve güçlü delillerle ortaya serdiler. Ayrıca, Osmanlı Sultanlığı (Saltanat-ı Seniye), Rusyanın bu densizliğine engel olur, bu konuda Polonya'ya yardım ederse, bu lûtufkârlığın şükran karşılığı olarak Podolya Eyaleti'ni, Osmanlılara hediye olarak vereceklerini de bildirdiler.

Öte yandan Fransa elçisi de, kendi politikaları gereğince, Osmanlı devlet adamlarını savaş için kışkırtmak ve Moskofların ulaşmak istedikleri amaçları iyice açıklayıp anlatmak suretiyle Osmanlıları Ruslara karşı bir savaş açmaya hazırlıyorlardı.

Osmanlı devlet adamları, bu konuda bir karara varmak için bir danışma kurulu topladılar. Bu toplantıya katılanlardan, Padişahın isteğinin Rusya'ya savaş açmak olduğunu bilenler, Padişaha yaklaşmak, bu yolla yüce görevler elde etmek amacı ile, III. Sultan Mustafa'nın

suyuna göre söz söyliyerek, savaş kararı alınması yolunda çaba harcıyorlar, bir başkaları ise "Ruslar, Osmanlı Devleti ile bir savaşı göze alamaz. Türk orduları daha Tuna Nehrine varmadan, Polonya'daki birliklerini geri çekerler. Böylece de Podolya eyaleti gibi çok verimli bir bölge, kolaylıkla Osmanlı Devleti topraklarına katılmış olur" dediler.

O sırada sadrazam olan Muhsin Zade Mehmet Paşa, babası ile birlikte eski savaşlarda oralarda bulunmuş ve uzun bir süre, Özü, Hotin muhafızlıklarında görev almış olduğundan, sınır ve savaş işlerini iyi bilir ve düşmanın gücünü, kuvvetini iyi tanır, iyi anlardı.

Bu nedenlerle, gerekli yerlerde yiyecek ve savaş araç ve gereçleri depo edilmeden, sınırlardaki kalelerin pekiştirilip, sağlamlaştırılmasına özen gösterilmeden hemen savaş açılmasının karşısında idi. Bu yüzden o, hemen görevinden atıldı. Yerine, Anadolu Valisi Silahtar Hamza Paşa, Vezir-i Âzamlık sandalyesine geçirildi.

Şeyh ül-islam Veliyüddin Efendi (ölümü : 1768)[20], görevinden uzaklaştırılan Vezir-i Âzam Muhsin Zade Mehmet Paşa ile aynı görüşte olduğu halde, o da o günlerde kendi eceli ile öldü. Böylece de, Ruslara savaş açılmasını isteyenlerden, Pîrî Zade Osman Molla meşihat makamına (şeyh ül-islamlık görevine) yükseldi.

Yeni sadrazam eski Anadolu Valisi Silahtar Hamza Paşa'nın İstanbul'a gelişinden bir hafta geçtikten sonra (3 Ekim 1768 günü) III. Sultan Mustafa'nın katıldığı genel danışma kurulu toplandı.

Bu toplantıda Rusya ile savaş açılmasına karar verilmesi üzerine H. 1182 yılı sonlarında (M. 1769 Martı sonları) Rusya elçisi Bâb-ı Âli'ye çağırıldı. Kendisine, Osmanlı Devletinin, Rus birliklerinin Polonya topraklarından hemen çıkmasını ve Rusların bu ülkenin işlerine karışmaktan tamamen el çekmesini kesin olarak istediği söylendi. Ayrıca, Polonya ordusunu izleyen Rus askerlerinin Poltava adlı yere saldırarak bir sürü zarar ve ziyana neden olduklarından, yapmış oldukları bu zarar ve ziyanların Moskof Devleti tarafından ödenmesi lüzumu da bildirildi.

Rus elçisi bu konularda kendi devletinden bilgi ve talimat almak için süre istemiş ise de, böyle bir bekleme gereksiz yere zaman kaybına yol açar denilerek, elçi, Yedi Kule Zindanları'na gönderilip hapsedildi. Çünkü o zamanki uluslar arası hukuku kurallarına göre, Tatarlardan ve başka uluslardan, Rus ülkesinde pek çok tüccar bulunmakta

olduğundan, onların selameti islam ülkelerine dek Rus elçisinin elde rehin tutulması gerekli idi.

Vezir-i Âzamlığa atanmış bulunan Hamza Paşa'nın şuurunda bozukluk belirtileri görüldüğünden, sadrazam olalı daha bir ay dolmadan görevinden atıldı. Yerine, reislikten vezirlik rütbesi ile nişancılığa [21] getirilen Yağlıkçı Zade Mehmet Emin Paşa, Vezir-i Âzamlık ve Serdar-ı Ekremlik (baş komutanlık) makamına yükseltildi.

Yeni sadrazam ve baş komutan, H. 1182 yılı Zilhicce ayında (M. Nisan 1769) Osmanlı ordusunun başına geçerek Balkanlara varıp Tuna Nehri'ne doğru yürüdü.

Bütün Osmanlı tarihçileri, III. Sultan Mustafa'nın bu savaşı açmasını doğru bulmazlar. (Eski sadrazam Mora Valisi) Muhsin Zade Mehmet Paşa'nın "eğer kesin olarak savaş kapısı açılacak ise, hiç olmazsa, sınırlardaki bölgelerin yiyecek, savaş araç ve gereçleri tamamlanmak için oyalayıcı yazışmalarla bir yıl kadarlık bir süre kazanılsın" demesini çok uygun görürler. Gerçekten de böyle bir davranış, işin gereğine daha uygun olurdu. Çünkü Rusya'nın, elli altmış yıldan beri Polonya'yı ve ülkelerini ele geçirmek için hazırlanmakta olduğunu ve İmparatoriçe II. Katerina'nın da bu planı kuramdan eyleme geçirme konusunda azimli ve kararlı bulunduğunu Osmanlı Devleti çok iyi biliyordu.

Dahası, ben, Âtıf Efendi Kitaplığı'nda bir eser gördüm; bu eserde Moskofların, Azak Denizi'nde ve Kuban ve Özü nehirleri çevrelerinde giriştikleri büyük hazırlıkları ve savunma araçlarının nasıl hazırlanıp tamamlanması gerektiğini, ayrıntıları ile uzun uzun anlatılıyordu. Bu eserin, I. Sultan Mahmut zamanında kaleme alınmış olduğu anlaşılıyor.

Durum bu kertede olduğu halde, gerek Kırım Yarımadası bölgesine ve gerekse Özü ve Bender kalelerine, özellikle, deniz kıyısından otuz kırk saat içeride bulunan Hotin Kalesi'ni iyice sağlamlaştırmak ve savunma araçlarını tamamlamak kesinlikle gerekli idi. Bunlar yapılmadığı gibi, yeteri kadar yiyecek ve savaş araç ve gereçleri ile koruyucu birlikler de yerleştirilmediğine göre, her ne biçimde olursa olsun ve nasıl davranılırsa davranılsın, elbette bir kaç yıl içinde, savaş ve uğraş fenerinin, kıvılcımlar saçmaya başlayacağı şüphesizdi.

En sonunda III. Sultan Mustafa'nın girişimleri ve davranışları, savaşın çabuklaşması sonucunu doğurdu. Osmanlı ordusu Balkanlarda, Tuna Nehrini geçip Bender'e vardı. Sonra buradan çıkıp, Han Tepesi'ne döndü. Öte yandan Moskof birlikleri de Turla Nehri'ni geçip Hotin

kalesini kuşattılar ise de Moldavancı Ali Paşa ve kırım Hanı Devletgiray Han, büyük bir askerî birlikle oraya yollanarak Ruslar geri dönmeye zorlandıklarından, Turla Nehri'nden karşı yakaya geçip, nehir üzerine kurdukları köprüleri kaldırdılar.

Osmanlı ordusu baş komutanı sadrazam Yağlıkçı Zade Mehmet Emin Paşa, barış kadehi tamamen kırılıp dökülmeden, işi uygun bir sonuca bağlamak umudu ile, Rus elçisini de yanma alarak savaş alanına gitmişti. Savaşın daha fazla alevlenmemesi için yaptığı bu girişimden de düş kırıklığına uğradı. Ayrıca komutası altındaki kalabalık orduya yetecek kadar yiyecek de getirilmediğinden, ordunun yönetimi ve düzen altına alınması konularındaki zorluklar, savaş için gerekli şeylerin eksikliği üzüntüsü ile hastalandı. Bunun üzerine, görevinin alınması yolunda bazı terimler kullandığı bir yazıyı da Padişaha yolladı. H. 1183 yılı Rebiyülevvel ayının dokuzuncu günü (M. 13 Temmuz 1769), isteği uygun görülerek yerine, Moldavancı Ali Paşa atandı[21a].

Orduy-u Hümayun'dan kaçıp gelen birliklerin palavracıları, Mehmet Emin Paşa'nm yavaş davranmasından şikâyet edip, eğer askere izin verseydi Rusları bozguna uğratırdık diyerek, kaçtıkları için işledikleri suçu kapatmaya çalışmaları yolundaki dedikodular, gerçek durumdan ve işlerin gidişinden habersiz olan saray ileri gelenleri arasında önem kazanarak, bu birlikleri ödüllendirmek için, zavallı Mehmet Emin Paşa, boğazlanarak öldürüldü.

Yeni sadrazam Moldavancı Ali Paşa, Hotin'de asker toplamakla uğraşırken, son baharda sadrazamlık sandalyesine oturup, kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı Rusların püskürtülüp atılması başarı ile sağlanarak kışlağa dönülmesinin hayırlı olacağı, doğru görüşlü kişiler tarafından kendisine söylenmiş, kendisi de bu şekli uygun bulmuştu. Ancak Hotin ovasında altmış yetmiş bin kadar asker toplandığı halde hiç savaş yapılmadan geri dönülse, kendinden önceki baş komutanın suçu ile suçlanacağı apaçık olduğundan, ister istemez, Turla Nehri üzerine köprüler kurdurup ordusunu karşı yakaya geçirdi.

O bölgede bulunan Moskof birlikleri, gereği gibi sıkıştırılıp, bu haberin yayılmasından dolayı Petersburg'da (o zamanki Rusya başkenti) Kıraliçe Katerina'ya karşı ayaklanma belirtileri bile ortaya çıkmış iken, Tanrının hikmeti ile, bir kaç gün süren şiddetli yağmurlar etkisi ile Turla Nehri taşıp üzerindeki köprüler yıkıldı. Bu umulmadık kötü durum üzerine, nehrin karşı yakasında bulunan Türk birliklerinin

bir kısmı, oralardan elde edilen kayıklarla beri yakaya geçirilip, o yakada kalan öteki birlikler ve mühimmatın hepsi dağıldı, yok olup gitti. Böyle beklenmedik bir olayın ortaya çıkışı ve kış mevsiminin gelmesi nedenleri ile, Osmanlı ordu birlikleri takım takım kaçmaya başladıklarından ve yiyecek, savaş araç ve gereçlerinin azlığından dolayı, Hotin Kalesine muhafız birlikler yerleştirmek de mümkün olmadı.

Bu nedenle Hotin Kalesi, uğrunda hiç bir savaş ve çarpışma yapılmadan, düşmana bırakıldı.

Sadrazam Moldavancı Ali Paşa, bin bir acı ve üzüntü ile "Han Tepesi" nde bulunan orduy-u hümayun'a, oradan da kışlak yeri olarak kullanılan Babadağı'na geri döndü.

Bu durum karşısında Moskoflar, Hotin Kalesi'ni kolayca ele geçirdikten sonra, Eflak ve Buğdan içerilerine yayıldılar. Beri yandan Özü ve Bender Kaleleri'ne karşı giriştikleri saldırılarda, başarı elde edemeden yenilip bozularak memleketlerine dönüp gittiler.

Türk ordusunun yenilmesi :

Vezir-i Âzam ve baş komutan Moldavancı Ali Paşa, dört aydan biraz çok bir süre sadrazamlık görevinde bulunup, Hotin Kalesi'ni düşmana bırakma suçu ile suçlanarak, aynı yılın yani 1769 yılının 16 Aralık günü işine son verildi. Bunun yerine, İvaz Paşa Oğlu Halil Paşa, sadrazamlık makamına getirildi.

Halil Paşa Babadağı kışlağında bulunan Osmanlı ordusunun yanına gitti. İlk bahar mevsimi gelince, Kırım Hanı (Kaplan Giray) ile Buğdan komutanı Abdi Paşa, Yaş Şehri'ni kurtarmak amacı ile yola çıktılar.

Abdi Paşa önce, Han Tepesi'nde bulunan Rus birliklerinin oradan sökülüp atılması işine girişti. Ancak, buradaki düşman birlikleri istihkâm içinde olduklarından başarı elde edemedi.

Bu kez, Abdi Paşa ve Kırım Hanı Kaplan Giray Han, Rus birlikleri komutanı Romançof'un (Peter Aleksandroviç), çevrede bulunan askerlerini toplayarak yirmi yirmi beş bin kişiden oluşan bir ordu ile gelmekte olduğu duyulunca, Türk ordusunun ana bölümünden yardım istediler.

Bunun üzerine yeniçeri ağası Kapı Kıran Mehmet Paşa, bütün yeniçeri birliklerinin başına geçirilerek yollandı. Bu yeniçeri birlikleri, Kartal (Larga) ovasına vardı. Ancak, düşman bunların orada bir arada toplanmasına meydan vermeyip, Abdi Paşa komutasında olup yeni gelen birliklerden ayrı yerde olan Türk askerleri üzerine ansızın saldırdı

ve onları yenip darma dağın etti. Bu durum karşısında yeniçerilerin başında bulunan yeniçeri ağası Kapı Kıran Mehmet Paşa, bulunduğu yerde durdu ve buraya, sadrazamın kendisinin gelmesi gerektiğini bildirdi.

Bu yıl Tuna Nehri aşırı derecede taşdığından, ellerindeki olanaklarla bu nehir üzerine köprü yapılmasına güç yetirilemedi. Bu nedenle sadrazam İvaz Paşa Oğlu Halil Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun, nehrin karşı yakasına geçirilmesi zor ve tehlikeli idi. Ancak böyle olmakla birlikte, nehrin öte yakasında bulunan çok sayıdaki Türk birliklerini sıkıntı içinde yardımsız bırakmak da olamazdı.

Bunun için H. 1184 yılı Rebiyülâhir ayı başında (M. 1770 Haziran sonları), "acık" adı verilen nehir taşıma araçları ile İsakçı'dan Kartal (Larga) ovası yakasına geçildi.

Bu arada Abdi Paşa birliklerini izlemekte olan Rus komutanı Romançef, kendi yönetimindeki birliklerin üç beş katı olan sadrazam Halil Paşa ordusu ile karşı karşıya geldi. Arkasında da Tatar birlikleri ile Kırım Hanı Kaplan Giray Han bulunduğundan, tıpkı Baltacı Mehmet Paşa karşısında Büyük Petro ordularının içine düştükleri (1711 deki Prut savaşı) korkunç durum gibi bir olayla karşı karşıya bulunduğunu gördü. Umutsuzluk içinde, son çare olarak saldırıdan başka bir yol kalmadığını anladı. Hemen çabucak, çevreden bölük bölük gelmekte olan askerlerini topladı.

Eğer Osmanlı ordusu vakit yitirmeden çabucak savaşa girip çarpışmaya başlasaydı Moskofların, birliklerini bir araya toplayıp sıralarını düzeltmeye ve uygun bir strateji uygulamaya zaman bulamayacakları belli idi. Böyle yapılmayıp, o gün ve o gece, metris kazmak işiyle vakit geçirildi. Böylece de düşmanın aradığı ve muhtaç olduğu zaman ve fırsat verilmiş oldu. Kendilerini toparlayıp hazırlıklarını tamamlamış olan Ruslar, Türk ordusunun sayıca çokluğuna rağmen, ertesi gün giriştikleri savaşta, düzenli ve disiplinli oluşları yüzünden bizi yenilgiye uğratıp, bütün topumuzu, tüfeğimizi ve öteki savaş araç ve gereçlerimizi ele geçirdiler.

Sadrazam Halil Paşa, kimi devlet ileri gelenleri ve piyade birlikleri ile, nehir taşıma araçlarına binerek Tolçi yakasına geçti. Vezirlerin çoğu ve yeniçeri ağası Kapı Kıran Mehmet Paşa, Reis Efendi ve atlı birlikleri, Özü, Bender ve Yerköyü bölgelerine doğru dağınık bir halde kaçıp gittiler. Bu birlikler daha sonra, takım takım, ordunun kışlağı olarak kullanılan Babadağı'na ulaştılar.

Osmanlı donanmasının yakılması :

Bu yılın korkunç olaylarından biri de, Osmanlı donanmasının yakılması işidir. Bu olay şöyle oldu : Ruslarla girişilen savaşın başında Fransızlar, Rusya'nın Ak Deniz'e donanma yollama çabasında ve hazırlığında bulunduğunu bize haber vermişlerdi. Osmanlı devlet adamları, bu girişimin mümkün olup olamıyacağı konusunu tartışmakta ve tereddütte idiler.

Öte yandan Moskoflar, Baltık Denizi'nden yola çıkardıkları bir kaç parça savaş gemilerini, İngiltere, Hollanda ve Venediklilerden satın aldıkları gemiler ve ücretle tuttukları deniz subayları ve askerleri ile donatarak birden bire Mora Yarımadası sularında göründüler. Burada Manya ahalisinden ve fesad çıkarmakta becerikli olan başka yerler zorbalarından bir takım kişileri kandırıp ayaklandırdılar.

Bunun üzerine eski Vezir-i Âzamlardan Muhsin Zade Mehmet Paşa, çabucak Mora bölgesindeki birliklere komutan atanarak yollandı. Ayaklananlarla yapılan çarpışmalarda eşkıya sürüsünün hadleri bildirildi, dağıtıldı. Böylece de yarımadadaki karışıklıklar bastırılmış oldu.

Öte yandan Osmanlı amirali (Kapdan-ı Derya) Hüsameddin Paşa da, donanmay-ı hümayunu alarak Ak Deniz'e yelken açtı. Düşman donanması ile karşılaşarak yapılan iki deniz savaşından birinde, Osmanlı kaptanlarından Cezayirli Hasan Bey'in bindiği kalyon, Moskofların kaptan gemisine çatıp onu yakmak amacında iken, çıkan ateş her iki gemiyi de yaktı. Bunun üzerine Osmanlı ve Rus donanmaları birbirinden ayrıldı ve Türk donanması Çeşme limanına girdi.

Bir kaç gün sonra yani H. 1184 yılı Safer ayının sonuncu on gününde (M. 1770 Haziran sonları) Rus donanması İzmir'in Çeşme ilçesi limanı ağzına gelip, bir yandan top atarak Osmanlı birliklerini oyalarken öte yandan da ellerindeki ateş gemilerini Osmanlı donanması üzerine sürdüler. Türk donanması, kuralsız ve düzensiz, sık sık ve yan yana demir atmış bulunduğundan, ateş alan gemileri ötekilerden ayırıp uzaklaştırmak mümkün olamadı, donanmadaki gemilerimizin hepsi yanıp battı. Kaptan Paşa ile eceli gelmeyen Türk denizcileri yüzerek kıyıya çıkıp canlarını kurtardılar (Tarihlerimizde "Çeşme olayı" diye geçen bu felâketli deniz savaşı, 5-6 Temmuz 1770 günü olmuştur. Rus donanmasının kaptanı, Aleksi Orlof adında bir amiraldi. Bu gemileri yakma planı, Elfinston'un önerisi ile İngiliz amirali Greig hazırlamıştı. N. Çağatay).

Bu acıklı haber Padişaha ve devlet ileri gelenlerine ulaşınca, yukarıda adı geçen ikinci kaptan Cezayirli Hasan Bey, vezir rütbesi ile amirallik ve Boğaz birlikleri komutanlığına atandı. (Vezir olunca paşalığa da yükselmiş olan) bu Cezayirli Hasan Paşa, donanma birliklerini yanına alarak Çanakkale'ye gitti. Öte yandan, savaş durumu ortadan kalkıncaya değin, tüccar gemilerinin Türk limanlarından ayrılmaması, gerekli kişilere duyuruldu.

Bu sırada Rus donanması, Limni Adası'nda Limni Kalesi'ni kuşatıp sıkıştırarak, ele geçirmek kertesine gelmiş iken, Türk amirali Cezayirli Hasan Paşa, toplayabildiği taşıt gemileri ile Limni Adası'nın başka bir kıyısına asker döküp düşman birliklerini yenip bozguna uğrattı; bir kaç parça toplarını ele geçirdi ve adayı düşman saldırısından kurtarıp temizledi.

Bu durum, üzgün gönüllere biraz su serpti ve Hasan Paşa'ya, Padişahın teveccühünü kazandırdı, bundan sonra onun adının, menşurlarda, fermanlarda "gazi" sıfatı eklenerek zikredilmesi hakkında Padişah fermanı çıkarıldı.

Ertesi yıl, Rus amirali (Aleksi Orlof), İstanköy Adası'na da asker çıkarmış ise de, yine ağır bir bozguna ve büyük bir kayba uğratılarak püskürtüldü. Bu sırada, isyan bayrağını kaldırmış olan Bulut Kapan Ali Bey ile birleşerek Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğundan ayırmaya çalışan, Rusların Mısır'a yolladıkları deniz birliklerinin kaptanı Pizo, kısa bir süre sonra, Bulut Kapan Ali Bey ile aralarında güvensizlik çıktığından, gerçekleştirmek istediği fesat ateşini alevlendirmeyi beceremedi.

Durumu özetliyecek olursak Rusların elde ettiği bu deniz savaşı üstünlüğü, Ak Deniz'de Osmanlı İmparatorluğunun çıkarlarına pek çok zarar vermeye ve yara açmaya müsait iken, Yüce Tanrı, Rus Amirali Aleksi Orlof'un[22] tutarsızlığını ve beceriksizliğini bir sebep halk ederek, arka arkaya uğranılan bir çok yenilgilerele umut kırıklığına uğramış bulunan Türk halkını daha büyük kötülüklerden korudu.

Sadrazam Halil Paşa, Kartal (Larga) ovasında uğradığı bozgun nedeni ile yıldızı sönüp değerini yitirdiğinden H. 1184 yılı Şaban ayında (M. Aralık 1770) görevinden alındı. Bunun yerine, Kara Dağ isyancılarının taşkınlıklarını bastırıp hadlerini bildirmekte başarı kazanarak ün yapmış bulunan Bosna Valisi Silahtar Mehmet Paşa, sadrazamlık görevi ile birlikte ordu komutanlığına atandı. Bu yeni sadrazam Mehmet

Paşa, Baba Dağı'nda kışlakta bulunan orduy-u hümayunun başına geçmek üzere yola çıktı.

Öte yandan, serdar-ı ekremin (baş komutanın), Tuna nehrinin öte yakasına geçmemesi ve yer yer komutanlar görevlendirerek düşmanı oralardan uzaklaştırma işine özen göstermesi, çok gizli olarak, Padişahın hattı hümayunu ile emir ve tenbih edilmişti.

Bunun için H. 1185 yılı başlarına denk gelen ilk baharda (M. 1771 Nisanı ortaları) Osmanlı Devleti'nin her yanından bölük bölük gelen Türk birlikleri, Vidin komutanı Muhsin Zade Mehmet Paşa, Eflak komutanı İzzet Ahmet Paşa ve Özü komutanı Şahin Ali Paşa'larm komutalarına ve Tuna Nehri kıyılarında bulunan vezirlerin ve emirlerin komutalarına dağıtılıp yollandı.

İzlenen bu taktik nedeni ile, yaz mevsimi başlarında Özü'de ve Tuna nehri boyunda yapılmış olan savaşlarda Türk birlikleri üstün gelip başarıya ulaşmışlar, Yerköyü Kalesi düşmandan geri alınmış ve Rusların beş on parça topları ele geçirilmiş ise de son bahar mevsiminde Türk birliklerinin yurtlarına dönmeleri nedeni ile, düşman orduları, Tuna nehri'nin beri yakasına atlayıp İsakçı ve Tolçi kıyılarını ele geçirdi.

Babadağı ovasında çadır kurmuş olarak kalmakta olan Türk ordusunun çevresine istihkâm yapılmak ve eğer ansızın düşman birlikleri çıkagelirse savunulmak gibi ihtiyat tedbirlerine girişilmediğini Moskoflar, yaptıkları gözlem ve izlemler sonunda öğrendiler.

Sadece altı bin kişiden ibaret bir düşman birliği, Türk ordusu üzerine saldırınca, ordugâhta, saldıran düşman birliklerinin bir kaç katı asker varken, tedbirsizlik, becerisizlik ve korkaklık yüzünden bu bir avuç düşmana direnilemediği gibi, baş komutan ve öteki bütün ordu ileri gelenleri, kurtuluşu kaçmakta bulup, Pazarcık'a gidip sığındılar. Topların ve ordu araç ve gereçlerinin çoğu düşman eline geçti.

Vidin komutanı Muhsin Zade Mehmet Paşa, Kalafat yöresine geçip Tuna nehri kıyısı ile Yerköy'e doğru gelmiş, bu bölgelerde bulunan vezirlerin ve komutanların da katılması ile komutasında otuz bin kadar kuvvet toplanmıştı. Bu Mehmet Paşa, bizim askerin huyunu ve düşmanın durumunu iyi bilen tecrübeli ve ihtiyatlı bir kişi idi. Asker sınıflarının gösterişlerine ve topluluğun bu tür tutumlarına kanan ve aldanan vezirlerin ve ordu ileri gelenlerinin düşman üzerine yürümek hususundaki isteklerine güvenmedi ve bu yolu tutmak istemedi.

O, yeniçeri askerlerine şu sözleri söyledi : "Sizler, kanununuz gereğince piyade asker iken şimdi hepiniz atlı birlikler oldunuz. Şimdi buradaki savaş için yapılacak stratejik düzende ise yaya birliklerin gerektiği ortadadır. Eğer sizler, atlarınızı bırakıp yaya olarak savaşmak isterseniz, düşman üstüne hemen şimdi yürürüm". Kendisinin bu konuşmasının ve önerisinin hiç bir etkisi görülmedi.

Öte yandan, bir iki ay önce, Rusçuk komutanı Mehmet Paşa'nın düşman üzerine yürümekte çabuk davranmayışı, birlikleri tarafından onun hıyanetine yorularak haksız yere öldürülmesi de ortada idi. Bu nedenle o, ister istemez, Bükreş'te bulunan düşman birliklerini uzaklaştırmak için onlar üzerine yürüyüşe karar verildi.

Osmanlı ordusunun seçkinleri, İzzet Ahmet Paşa ve öteki Ahmet Paşa komutasına verilerek önden yola çıkarıldı. Baş komutan Muhsin Zade Mehmet Paşa da arkadan destekleyici kuvvet olarak ordunun geri kalan birlikleri ile Yerköy ovasında beklemek üzere kaldı.

Bir süre sonra önden yollanan Türk birlikleri, daha düşmanla başlayan çarpışmanın başlarında bozguna uğrayıp kaçtılar. Bu kaçanların, Yerköy ovasındaki baş komutan ordusundaki birliklerin de kaçmalarına yol açmaları üzerine, Muhsin Zade Mehmet Paşa da ister istemez Ruscuk bölgesine gitti.

Kırım'ın saldırıya uğraması :

Bu yılın (1771 yılı) acıklı olaylarından biri de Rusların, Kırım Yarımadasına saldırıya geçmeleridir. Bu saldırının ayrıntıları şöyle gelişmiştir : Geçen yıl, bir Rus ordusu Ur Kapısı (Prekop) yakınlarına doğru gelmiş fakat, Kırım birlikleri komutanı Silahtar İbrahim Paşa, yanında ve komutası altında bulunan Osmanlı birlikleri ile Kırım Hanı Kaplan Giray'ın ordusuna katılarak düşman saldırısına karşı savunmaya geçmiş, yaptıkları kahramanca çarpışmalar ve direnmeler sonunda Moskof birlikleri çekilip gitmek zorunda kalmışlardı.

Doğrudan doğruya yapılacak bir savaşın sökmeyeceğini anlıyan Ruslar bu kez hile ve kandırma yoluna saparak, kimi Tatar prenslerine ve ileri gelenlerine, komutanlarına "Sizler Cengiz soyundan gelme, özgür ve bağımsız bir devlet olduğunuz halde, bir süredir Osmanlı hükümdarlarının hükmü ve yönetimi altına girdiğiniz için, onlar sizlere karşı türlü hakaretli davranışlarda bulunmakta, sanki kendi ülkelerinin birer valisi imişsiniz gibi sizleri işinizden atmakta, kendi istedikleri

başka kişileri görev başına getirmektedirler. Eğer bizimle anlaşır, ayrı bir barış yaparsanız, eski bağımsız duruma yeniden kavuşmanıza yardım eder, hatta özgür bir devlet olmanızı gerçekleştirmeyi garanti bile ederiz" diyerek Tatar halkının akılsız, kuşbeyinlilerini kandırıp saptırdılar.

Onlar, Rusların bu tür sözleri etkisi ile, bu bölgedeki Osmanlı birlikleri komutanı Silahtar İbrahim Paşa'nm, savaş araç ve gereçleri toplamak için giriştiği çabalarda ona zorluk çıkarmaya, birlikte ve dayanışma halinde düşmana karşı gelme hususundaki önerilerine ağır davranmaya başladılar.

Bunun üzerine serasker Silahtar İbrahim Paşa, kışlamakta bulunduğu Kefe'den dışarı çıkmaya gücü yetmediği bir sırada, büyük bir Rus ordusu, H. 1185 yılı başlarında (M. 1771 Nisanı ortaları), Kırım Yarımadası'nın karaya bitiştiği ve giriş çıkış yeri olan Ur boğazı (Prekop) yakınlarına geldi.

Ur Kalesi'nin Osmanlı Devleti tarafından korunması ile görevli bulunan topçu serdengeçtileri düşmanla savaşmakla uğraşırlarken, kandırılmış Tatarlar, kale kapılarını düşmana açıp onları içeri aldılar (8 Temmuz 1771).

Bundan sonra, Kırım Hanı'nın, yanında bulunan az sayıdaki birliklerle yaptığı karşı saldırı bir sonuç vermediğinden bu Han (Selim Giray) geri döndü ve deniz kıyısından bir gemiye binip İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı.

Bu başarıları üzerine Moskof birlikleri, kol kol ayrılarak yarımadanın içerilerine yayılıp halkı sıkıştırmaya, eziyet etmeye, her şeylerine el uzatmaya başladılar. Deniz kıyılarında oturan yarımada halkı ise, bulabildikleri deniz araçları ile Osmanlı ülkelerine kaçtılar. Kaçamıyanlar ise, çoluk çocuklarını alıp, erişilmesi güç dağ başlarına çıkarak, işin nereye varacağını beklemeye başladılar.

Kefe birlikleri komutanı Silahtar İbrahim Paşa, böyle acıklı ve korkunç bir durumun ortaya çıkmasıyla, ne yapacağını şaşırmış bir halde iken, Ur Beyi olan Tatar Prensi (Sahip Giray'ın Kalgay'ı Şahin Giray) yanına gelip Moskoflarla yaptıkları gizli anlaşmayı açıkladı. Bir hıyanetin ürünü olan bu durum, Osmanlı birliklerinin dağılmasına yol açtı. Buradaki Türk birliklerinin komutanı Silahtar İbrahim Paşa da düşmana tutsak oldu.

O sırada sadrazam bulunan Silahtar Mehmet Paşa, güzel giysilere ve nefis yemeklere düşkün bir kişi olup, askerlik ve savaş işleri şöyle dursun kendi bürosunun işlerini bile görmekten âciz iken, devlet düzeninin gidişi kendisini Vezir-i Âzamlık makamına çıkarmıştı.

Onun bu durumuna ve beceriksizliklerine, orduların yenilgileri ve daha başka olayların da eklenmesi nedeni ile H. 1185 yılı Şaban ayında (M. Kasım 1771) görevinden atıldı. Onun yerine, Muhsin Zade Mehmet Paşa ikinci kez sadrazam atandı. Sadrazamlık mührü, Muhsin Zade'nin eline, kendisinin bozguna uğrayarak Ruscuk'a gelişinin ertesi günü ulaştı.

Yeni sadrazam Muhsin Zade Mehmet Paşa, Osmanlı ordusunun Şumnu'ya getirtip burasını kışlak ve askerî harekât üssü yapıp, şehri ve çevresini sağlam istihkâmlarla donattı. Öyle ki burası, yüz yıl süre ile Osmanlı ordularına bir merkez ve toplanma yeri görevi yaptı. Bu durum, sadrazam Muhsin Zade Mehmet Paşa'nın iyi yönetimine ve ileri görüşlülüğüne açık ve en belirgin bir delildir.

Ruslarla mütareke yapıldığı halde barış yapılamaması :

Bu yılın yani 1772 yılı Martında, daha kış mevsimi iyice geçmeden, Prusyalıların aracılığı ile Ruslarla, silahları bırakma anlaşması yapıldı. Ertesi yıl başlarında (M. 1772 Nisanı başları) Osmanlı Devleti delegeleri : Yenişehirli Osman Efendi ile Yasinci Zade (Osman Efendi), Rusya tarafından gönderilen delegeler : Kont Gregori Orlof ile (bu savaştan önce uzun süre İstanbul'da Rusya elçiliği yapmış olan) Aleksi Obreskov, Bükreş şehrinde toplandılar.

Rus delegeleri şu koşulları ileri sürdüler :

1 — Savaş giderlerinin (tazminatının) Osmanlı Devleti'nce ödenmesi,

2 — Tatar halkının özgürlüğünün tanınması,

3 — Yeni Kale ve Kerş (Kerç) limanının kendilerine bırakılması ve Kılburun Kalesi'nin yıkılması,

4 — Rusya'ya sığınan Buğdan Voyvodası Ligor'un veraset yoluyla Buğdan emirliğine atanması,

5 — Tüccar gemilerinin Osmanlı ülkelerinden Kırım bölgesindeki limanlara gidip gelmelerinin ve Gürcü tutsaklarının alınıp satılmasının yasaklanması ve başka konular...

Türk delegesi Osman Efendi, para ile işi yoluna koyma kaygısına düşüp, Tatarların bağımsızlığı ve kalelerin düşmana bırakılması konularına yanaşmanın, kadı askerler tarafından kendisinin büyük bir tehlikeye girmesine yol açacağını düşündü.

Öte yandan, Rus delegesi Orlof da, Çariçe Katerina'nın, eskiden beri kendisinden hoşlanmadığı için, memleketten uzak bulunduğu bu sırada kendisine bazı ortak ve rakiplerin ortaya çıktığını duyarak durup eylenmeye sabrı kalmadı. Bununla birlikte, barış işinin bir sonuca varmasından da umudu kesildiğinden, barış gelinini kolları arasına alamadan iki ülkenin delegeleri birbirlerinden ayrıldılar.

Sadrazam Muhsin Zade Mehmet Paşa, barışın imza edilmiş olmasına ya da hiç olmazsa görüşmeler uzatılarak savaş mühimmatının hazırlanıp düzene konması, askerlerin dinlenip kendilerine gelmeleri hususlarının teminini beklerken, işin böyle birdenbire yarıda kesilmesine çok üzüldü ve düş kırıklığına uğradı.

Bunun üzerine sadrazam Mehmet Paşa, Rus Feld Mareşalı (Peter Aleksandroviç Romanzov) ile yazışmalara başlayıp, gelecek yıl nevruza dek [23] yeniden mütareke yapılarak, Reis ül-Küttab görevinde bulunan Abdürrezzak Bâhir Efendi, Osmanlı Devleti tarafından ve yukarıda adı geçen Obreskov, Rusya Devleti tarafından delege atandı, yine Bükreş şehrinde müzakerelere başlandı.

Önce, ayrıntı türünden maddeler karar altına alındıktan ve savaş tazminatı işi kaldırıldıktan sonra, Kırım Tatarlarının özgürlükleri ile yukarıda sözü edilen kalelerin Ruslara bırakılması konuları konuşulmaya başlandı. Zaten Rusların esas istekleri de bunlar olduğundan, bu hususlaki tartışmalar uzun sürdü.

Ruslar şunları ileri sürüyorlardı : "Kırım Tatarları Osmanlı Devletine bağlı kalırlarsa, Osmanlıların korumasına gururlanarak ülkemize saldırmaktan geri durmazlar. Onların bağımsız olmalarında ayak diremizin nedeni, bu sakıncanın giderilmesi olup, Yeni Kale ve Kerç limanının bizim elimizde kalmasını istemekliğimizin nedeni de, ticaret gemilerimizin Azak Denizi'ne kuşkusuzca girip çıkmalarını sağlamaktır.

İşte Ruslar, çocukların bile inanmıyacağı, kanmıyacağı anlamsız şeyleri ileri sürüyor ve bunlarda ayak diriyorlardı. Osmanlı delegesi Abdürrezzak Bâhir Efendi de, Tatar bağımsızlığının ortaya, iki halife konusunu çıkaracağını ileri sürerek savunmada bulunmuş ise de, Rusların bu istekleri kabul edilmedikçe barış yapılamıyacağı anlaşıldığından

ister istemez, Tatar halkının ve hükümdarlarının bağımsız duruma gelmesi kabul edildi. (Bu bağımsızlık konusu şöyle bir formül ile kabul ediliyordu) Kırım Yarımadası halkının aralarından seçecekleri Hanlara, Osmanlı Sultanları tarafından teşrifat (protokol) gönderilmek ve hutbelerde, eskiden olduğu gibi Osmanlı Padişahının adının anılması ve kadıasker efendi tarafından, Kırım kadıaskerine hiç bir şey almadan (bila bedel) mürasele [24] vererek kendilerine şer'î hükümleri yürütmekte izinli kılmak ve Kırım kaleleri'nde Osmanlı Devletinin askeri bulunmamak koşulları ile Tatarlara bağımsızlık verilmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti eğer isterse, Taman Kalesi karşısında bulunan küçük adaya bir kale yapıp içine mustahfız birlikleri yerleştirebilecek, buna karşılık da Yeni Kale ve Kerç (Kerş) limanının Rus Devletine bırakılması hususlarına da karar verildi. Bu durum, Osmanlı delegesi Abdürrezzak Bâhir Efendi tarafından, Osmanlı seraskerlik makamına bildirildi.

Bundan sonra, iki taraf delegelerince üzerinde anlaşmaya varılan maddeleri kapsayan belge, Orduy-u Hümayun'da bulunan vezirler ve yüksek rütbeli subayların önünde okundu. Konunun her yönü, enine boyuna tartışıldı, incelendi. Savaşın durumu ve Osmanlı ordusunun hali göz önüne alınarak, bundan sonra Rusya ile bir savaşın sürdürülmesinde bir yarar umulmadığından, çıkarlarımıza bundan daha uygun şartları kapsayan koşulların elde edilmesi de mümkün görülmediğinden, üzerlerinde anlaşmaya varılmış bulunan bu maddelerin kabulü hususunda oybirliğine varıldığı halde, sadrazam Muhsin Zade Mehmet Paşa çok işkilli ve kuruntulu bir kişi olduğundan işi orada kesip atmayıp, Padişah III. Sultan Mustafa Han'ın kararına bırakarak bu yolda arz ve telhis yazdı [25]. Onun bu tür davranışının nedeni, sözde Sultan Mustafa Han, Rusya ile barış yapılmasına istekli görünüyor ise de konunun Türk ordusunca halledilip düzenlenmesi arzusunda ve bu yüzden kendisi kınanacak olursa, sorumluluğu, yapanlara yükleyerek onların her birini bir yana sürüp uzaklaştırarak halkın dilinden kurtulmak düşüncesi imiş.

Padişahın bu düşüncesini, kadıaskerlerden biri, Türk delegesi Abdürrezzak Bâhir Efendi'ye haber vermiş. Bu sözün gerçekten Padişahın ağzından duyulduğu, dolaylı olarak söylenmesi, Abdürrezzak Efendi'nin ve öteki ordu ileri gelenlerinin korkmalarını mucip oldu. Görüldüğü gibi bir boşboğazlığın, Osmanlı Devletinin ne derecede büyük bir zarara uğramasına yol açtığı, aşağıda gelecek olaylardan anlaşılır.

Padişahın da katıldığı birçok toplantılarda, sözü geçen maddeler, enine boyuna tartışıldıktan sonra, savaş araç ve gereçlerinden, başarı nedenlerinden habersiz sadece asker çokluğunun savaşı kazanma nedeni olur inancında bulunan cahiller, ordu halkının gözleri ile görüp, katılarak anladıkları zorunlulukları düşünmeyerek, üzerlerinde evvelce anlaşmaya varılan koşulların, hiç bir şekilde kabul edilemiyeceğinden söz ederek "böylelikle iş bitmez. Düşman, iyi bir kılıç yemeden gönlün istediği biçimde bir barışa yanaşmaz" deyip, gelmiş olan anlaşma metnini, Rusların kabul etmiyeceği derecede değiştirip, baş komutan ve vezir-i âzam olan Muhsin Zade Mehmet Paşa'ya yolladılar.

Bunun üzerine iki taraf da yeniden, ordularını, savaş araç ve gereçlerini hazırlayarak savaşa girişmek için geniş ölçüde çalışmaya başladılar.

H. 1187 yılı başlarında (M. 1773 Nisan başları) Rusya feld mareşali Romanzov'un kendisi, ordusu ile Silistre üzerine yürüdü ve çevreye saldırılarda bulundu. O bölgede bulunan ve sonradan orduy-u hümayun'dan yollanan Osmanlı birlikleri ile aralıksız beş on gün savaşıp çarpışarak sonunda ağır kayıplar vererek, umut kırıklığına uğrayarak Tuna nehrinin karşı yakasına geri gitmek zorunda kaldı. Bu nehri geçerken köprü kırıldığından ordusu büyük bir tehlikeye düştü. Ancak, Türk ordusu onun bu durumunun farkına varamadığından büyük bir fırsat kaçırılmış oldu.

Bundan sonra Rus Devleti, Dobruca'da bulunan birliklerini artırarak, Pazarcık komutanı Numan Paşa birliklerine saldırdılar. Numan Paşa birlikleri iki kez bozguna uğradı. Sadrazamın yanındaki ordu birliklerinden, Numan Paşa'ya ardı ardına yardım ve mühimmat yollanarak savunması desteklenmeye gayret edildi. Öte yandan, Varna Şehri'ni kuşatan düşman birlikleri de bozguna uğrayıp geri çekildiklerinden oralarda da tutunamadılar, sonunda, ordularının bütün birliklerini alıp geri dönmek zorunda kaldılar.

Kırım Yarımadası halkının bazıları, Moskofların hile ve tuzaklarına kanarak önceki yıl onlarla anlaşmış, düşmanı yurtlarına sokmuşlar iken, olayların gidişinden, sonucun kötülüğünü ve ağırlığını anlayıp Osmanlı Devletinden yardım istemeye başladılar.

Kırım'dan böyle bir rica gelince, eski Kırım Hanı Devlet Giray Han, İstanbul'a çağırılarak Kırım'ın kurtarılması için neler yapılması gerektiği hususunda kendisinin düşüncesi soruldu.

Bu Devlet Giray Han'ın tarifi ve güdümü üzerine Canik Muhassılı (Samsun bölgesi vergi toplama görevlisi) Hacı Ali Bey eliyle o bölgeden yirmi bin kadar piyade askeri toplandı. Bunlara savaş araç ve gereçleri ile başka ihtiyaçları ve yiyecekleri de temin edilip, kendisine vezirlik rütbesi verilen Muhassıl Hacı Ali Bey komutasına verildiler. Bunların hepsi, Devlet Giray Han ile birlikte gemilere bindirilip Kırım yakasına yollandılar. Kırım Yarımadası kıyılarına varan bu birliklere, Tatar halkından da pek çok kişi katıldı. Bunların gayreti ile Kırım Yarımadası nerde ise kurtulmak üzere idi. Ancak, gelecek yılın başlarında, daha önce esasları saptanmış barış anlaşmasının yapılmasına zorunluk hasıl olduğundan, Muhassıl Hacı Ali Bey'in ve Kırım Hanı Devlet Giray Han'ın gayretleri ile yapılan girişimin olumlu bir meyve vermesine imkân kalmadı.

Bu yılın yaz aylarını, yukarıda anlattığımız olaylarla geçiren ve Şumnu ovasında çadır kurup oturan Osmanlı ordusu, kışlamak için şehrin içine girdi.

I. SULTAN ABDÜLHAMİT HAN'IN SALTANATI (1774 — 1789)

H. 1129 (M. 1717) doğup, 1171 yılı Safer ayında (M. 1757 Ekim ayı) Osmanlı Devleti tahtına oturan devrin padişahı III. Sultan Mustafa Han, 1187 yılı Zilkade ayının sekizinci günü (M. 22 Ocak 1774) kendisine inme inerek (felç olarak) öldü. Yerine kardeşi I. Sultan Abdülhamit Han (III. Ahmed'in oğlu) Osmanlı Sultanlığı ve halifelik tahtına oturdu.

Rahmetli Sultan Mustafa, devlet işlerini kendi eliyle yöneten bir padişah olup çok tutumlu idi. Zevk ve eğlenceye düşkün bir kişi değildi. Bu tür tutumlu davranışı ile, yönetimi sırasında devlet hazinesini doldurmuştur. Ancak sebep olma suçu kendisine yüklenen Rusya savaşları uğurunda bunların hepsini harcayıp bitirmiştir. Bununla birlikte, Ayazma ve Lâleli Camilerini yaptırmış, yer sarsıntısından yıkılmış olan Fatih Camii'nin, yalnız şadırvan avlusunu bırakıp asıl camii yeniden yaptırmıştır. Ayrıca Yeni Han ve Langa Kapısı'nın dışında bulunan rıhtım ve başka yararlı yapılar da onun başarılı eserlerindendirler.

Yapılan çarpışmaların çoğunda her ne kadar Ruslar üstün gelmekte idi iseler de beş altı yıldır uzayıp giden savaşlar, ordu birliklerinin olsun, yönetimlerinin olsun, bir sürü zorluklarla karşılaşmalarına yol

açıyordu. Özellikle Moskova çevrelerinde ortaya çıkan Buhaçev adındaki bir haricînin [26] etrafında günden güne çoğalan adamları ve genişleyen fesad çemberi Rusyaya zorluklar çıkarmakta idi.

Öte yandan Ruslar, asıl amaçları olan Kırım Yarımadası'nın ele geçirilmesi işinin büyük bir aşamasını elde etmiş bulunduklarından, barış anlaşmasına yanaşmaya istekli idiler. Ancak o bölgelerde çarpışmak ve Tuna nehri kıyılarında bulunan kaleleri elde etmekle Osmanlı Devletini barışa zorlamanın mümkün olamıyacağını anladıklarından, başka hiç bir şeye bakmayıp doğrudan doğruya Osmanlı ordusunun ana parçasını kuşatıp sıkıştırarak amaçlarına ulaşmak çabalarına giriştiler.

Bu maksatla, içinde bulunulan 1188 yılı ilk baharında (M. 1774 ilk baharı), Osmanlı ordusunun merkezi ve yığınak yeri olan Şumnu şehrine doğru yola çıktıkları, Osmanlı devlet adamlarının kulaklarına geldi.

Türk ordusu daha toplanmadığından, düşmanın bu beklenmedik davranışı çok kaygı uyandırdı. Ne ise, hemen elde bulunan asker sınıflarından bir birlik düzülüp piyadeleri, Yeğen Mehmet Paşa, atlıları, Reis ül-Küttab [27] Abdürrezzak Bâhir Efendi komutasına verilerek, savunma amacı ile önden yollandılar. Ordu merkezine sekiz on saatlik bir uzaklıkta bulunan Kozluca yakınlarında düşmanla yapılan çarpışmada Türk birlikleri müthiş bir bozguna uğrayıp kaçarak ordu merkezinin yolunu tuttular.

Böylece Moskof orduları, hiç bir engelle karşılaşmadan Şumnu şehrinin önüne kadar geldi. Buradaki Osmanlı ordusunu kuşatıp sıkıştırmaya başladı.

Yapımına iki yıldır para ve emek harcanarak sağlamlaştırılmış bulunan Şumnu şehri istihkâmları içinde, bazan da bu istihkamların dışına çıkarak on beş gün süre ile devam ettirilen şiddetli çarpışmalarda her ne kadar düşman akınları ve saldırıları püskürtülmekte idi ise de, bütün Türk ordusunun çepe çevre kuşatılmış olması ve Rusları korkutacak dışarıda yedek bir Türk birliğinin, bulunmaması ayrıca da kuşatmanın sürüp gitmesi, Türk ordusu ileri gelenlerinin korkuya ve kaygıya düşmelerine yol açıyordu.

Bu nedenle Rus feld mareşali (Romanzov) tarafından barış istenmesi ve barış görüşmelerini yönetecek delegelerin gönderilmesi hususunda mektupların gelmesi yüreklere biraz su serpti. Türk ordusu tarafından, sadrazam kethudası Ahmet Resmî Efendi baş delege, askerlerin ayaklanması ile kaçmak zorunda kalmış bulunan Abdürrezzak Efendi üzerine

Reis ül-Küttab atanan İbrahim Münib Efendi de ikinci delege olarak yollandı (Rusların, feld mareşal Romanzof tarafından yollanan baş delegeleri de Repinin idi).

Bu iki taraf delegelerinin sürdürdükleri konuşmalar sonunda "Kaynarca Barışı" adı ile anılan ve maddeleri aşağıda sıralanan meşhur barış anlaşmasının ağır hükümleri, ister istemez kabul edildi. Osmanlı ve Rus delegelerince düzenlenip imzalanan barış anlaşmasının metinleri, karşılıklı olarak alınıp verildi. Böylece, altı yıldır kıvılcımlar saçarak yanmakta olan çarpışma ve savaş ateşi, barışın külleri altına gömüldü.

Bu barışın imza edilmesinden bir kaç gün sonra, Osmanlı ordusu, İstanbul'a doğru yola çıktı. Sadrazam Muhsin Zade Mehmet Paşa, daha İstanbul'a varmadan yolda öldüğünden, Padişahın yanında (Rikâb-ı Hümayun'da) kaymakam bulunan İzzet Mehmet Paşa (4 Ağustos 1774 günü) sadrazamlığa atandı.

Kaynarca barış anlaşması:

Madde 1 — İki devlet arasında daha önce geçmiş bulunan her türlü hasımlıklar, düşmanlıklar, bugünden sonsuza dek ortadan kaldırılıp yok edilerek savaş araçları ile olsun, başka nedenlerle olsun, iki taraftan yapılan ve meydana getirilen zarar ve saldırılar, sonsuz bir unutma ile küllenerek bu konuda her ne yönden olursa olsun, hiç bir zaman öc alınmaya. Düşmanlık yerine, karada ve denizde, sonsuza dek, sağlam ve hiç bir şekilde değişmeyecek olan barışa uyulup, bu barışı koruma, gerek benim tarafımdan, gerekse benden sonra yerime gelecekler tarafından, aynı şekilde, Rusya Padişahı ve ondan sonra yerine gelecekler, aralarında varılan anlaşmalar ile saf, sonsuz ve hiç bir şekilde değişmeyecek dostluk iyice korunup bu maddeler büyük bir özen ve titizlikle yerine getirilip saygı gösterile. İki devlet, mülkleri ve toprakları uyrukları ve iki tarafın halkları aralarında, bu dostluk konusuna öylesine saygı gösterilmeli ki, bundan sonra iki taraftan birinin aleyhine gizli ve açık hiç bir türlü ürküntü ve zarar verme işi olmıya. Yenilenen iyi dostluk gereğince, hiç bir ayrıcalık gösterilmeden, iki taraftan her birinin uyruğu, ne türlü suç işlemiş olurlarsa olsunlar, her iki tarafça tamamen bağışlanıp, çekdirilerde ve başka hapisanelerde bulunanları salıverile. Tutuklu veya sürgünde bulunan kişilerin geri dönmelerine izin verile. Daha önce üzerlerinde bulundurmakla mutlu oldukları her türlü görevleri ve malları, barış anlaşmasından sonra geri verilip durumları, eskiden olduğu şekle getirilmeli. Daha başkaları, ne gibi

bir cezaya çarptırılmış olurlarsa olsunlar, (kişisel) haklarına, hiç bir neden ve bahane ile el uzatılmıya, zarar ve ziyan verilmeye ve cezalandırılmıyalar. Böylelerine, başkaları taraflarından hiç bir türlü zarar ve ziyanın verilmesi ve el uzatılması haklı görülmeyip, bu gibilere zarar vermeye ve saldırmaya kalkışanlar cezalandırıla. Bu sözünü ettiklerimizden her biri, devletin ve yasaların koruması altında bölgelerinin geleneklerine uygun olarak, o bölgede yaşayan öteki yurttaşları gibi yaşarlar.

Madde 2 — Bu kutlu anlaşmanın yapılması ve tasdiknamelerin (anlaşma metinlerinin) karşılıklı olarak alınıp verilmesinden sonra, iki devlet uyruğundan her hangi bir kişi, başka bir suç işleyip, itaatsizlik ya da hıyanet edip iki devletten birine gizlenir ya da sığınmak isterse, Devlet-i Aliyyemde (Osmanlı devletinde) islam dinini kabul edenlerden ve Rusya devletinde islam dininden çıkanlardan başkaları, hiç bir şekilde hiç bir bahane ile kabul edilip arka verilmeyip hemen geri yollanmalı ya da hiç olmazsa, sığındıkları devletin topraklarından sürülüp çıkarılalar ki, bu türlü yaramaz kişiler nedeni ile iki devlet arasına asla soğukluk girmeye ya da yakışıksız meseleler ortaya çıkmaya. Yine iki taraf uyruklarından olup, müslüman halktan olsun hıristiyan halktan olsun, bir kişi herhangi bir kusur işleyip, herhangi bir düşünce ile bir devletten öteki devlete sığınacak olursa bu gibiler, öteki devletçe istendiğinde hiç bekletmeden hemen geri verileler.

Madde : 3 — Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan (Nogay), Yediçigül (Yediçiğil) ve Canboyluk kabileleri ve Tatar halkı ve her halde, bütün ve ayrıcalık gösterilmeksizin iki devlet tarafından, bağımsızlık ve hiç bir yere ilişkisi olmaksızın özgür olarak, yabancı bir devlete bağlı olmamak üzere, açıkça söylenerek kabul olunalar. Tatar halkı, kendi oyları ile, hep birlikte, Cengiz soyundan seçip kendi başlarına geçirdikleri hanlar, bağımsız olan hükûmetlerinin tahtında oturacağından, hiç bir zaman, başka devletlerden hiç birine ve hiç bir hususta hesap vermemek koşulu ile, eski yasa ve gelenekleri üzere hükmedecek (halkı yönetecek). Gerek bu hanın seçilmesi ve atanması konusunda, gerekse kendilerine ait iç işlerinde ve devlet işlerinde hiç bir şekilde Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti karışmayıp, özgür bir devletin başka hükûmetler ve devletlere karışmayıp kendi kendilerine hüküm verdikleri gibi ve Tanrıdan başka kimseye bağlı olmamak üzere kabul ve itiraf ederler. Ancak, bu bölge halkı müslüman dininde, ben de mü'minlerin önderi

(imamı) ve müslümanların halifesi olduğuma göre, ülkelerinin ve devletlerinin kabul edilen özgürlüklerine bir eksiklik getirmeden, dinî işlerini islam kurallarına (şeriat-ı islama) uygun bir biçimde düzenlesinler. Rusya Devletine verilen Kerş ve Yeni Kale topraklarından ve limanlarından başka Kırım ve Kuban yörelerinde bulunup istila edilen kasaba ve kaleler, oturma yerleri (mesakin) ve arazi ve Berda ve Konskivoy (Bu sözcük fransızca metinde "Kouschi-Wode" veya "Kouskaja Woda" yazılıdır. Mecmua-i Muahedat'ın III, 256. sayfasında "Konki veri" yazılmış. N. Çağatay) ve Özü Suyu nehirlerinin, Aksu ve Turla nehirlerinin arasında olan bütün Polonya toprakları sınırına varınca tatarlara alıverilmek ve Özü Kalesi, eski toprakları ile, eskiden olduğu gibi Osmanlı Devletinin (Devlet-i Aliyycmin) yönetiminde kala. Anlaşma metninin karşılıklı olarak alınıp verilmesinden sonra, Rus Devleti, Tatar ülkelerinden bütün askerlerini boşaltmayı üslenir (taahhüt eder). Kırım Yarımadası'nın, Kuban'da ve Taman Adası'nda olan kaleler, kasabalar ve konutlar ve başka şeyler hakkında, azdan çoktan (küllî ve cüz'î) her türlü haklarından el çekmeyi Osmanlı Devleti taahhüd eder. Adı geçen yerlere bundan sonra muhafız askeri ya da başka asker yollanmaya. Sözü edilen bölgeleri (memalik-i mezkûreyi) yüce devletimiz böylece geri verir. Tatar Hanları, kimseye bağlı olmayacak olan hükûmetlerine ve devletlerine, oturdukları hükûmetlerinin tahtında kesin olarak bağımsız ve özgürce ve geleneksel kurallara göre yönetmelerine Rusya Devleti nasıl taahhüd ederse, yüce devletimiz de taahhüd eder. Böylece, kasabalarında, kalelerinde, tarlalarında ve konutlarında, bundan sonra muhafız askeri ya da başka türden asker, sekban ya da asker takımından her ne ad ve biçimde olursa olsun yollanmadan, bütün Tatar halkının kimseye bağlı olmadan bağımsızca yaşamaları için Rusya'nın kendilerine tanıdığı özgürlüğü ulu devletimiz de tanır.

Madde: 4 — Uluslar arası hukukun temel haklar kurallarına göre her devletin, kendi ülkesinde uygun göreceği yönetimi ve düzeni kurma hakkı vardır. Bu kural gereğince iki devlet (Osmanlı ve Rus devletleri) kendi ülkeleri içinde ve sınırlarında, uygun görecekleri yerlerde kaleler, şehirler, kasabalar, yapılar ve konutlar yapma konusunda ve eski kaleleri, şehirleri, kasabaları ve başka şeyleri onarmak, yenilemek hususunda tam ve sınırsız bir özgürlüğe sahiptirler.

Madde: 5 — Bu kutsal barış anlaşmasının yapılması ile samimî dostluk ve komşuluğun yenilenmesi gerçekleştikten sonra, Rusya

Devleti tarafından, ikinci pâye yani onopyato (okobyano) denilen orta elçisi ya da yetkili elçisi görevi ile atanıp Devlet-i Aliyyemizde sürekli olarak bir Rusya elçisi oturup, çok saygın olan devletlerin elçileri için yerine getirilen saygınlık ve değer verme töreni, bu Rus elçisinin rütbesine de yüce devletimizce uygulana. Genel bir tören olduğunda Alman İmparatorunun elçisini – ister yüksek ister alçak rütbede olsun – hemen Nederland'm (Hollanda) büyük elçisinden sonra gelir. Nederland'm (Hollanda'nın) büyük elçisi bulunmazsa, Venedik büyük elçisinden sonra gelir.

Madde: 6 — Devlet-i Aliyye, Rusya elçisinin kendi hizmetinde bulunan kişilerden biri, hırsızlık, büyük bir suç ya da azarlanmayı gerektiren yakışıksız bir davranışta bulunduktan ve bu suç kesinleştikten sonra çalınan şeyler elçi tarafından, beyan edilen şekilde eksiksiz geri alma. Can çekişmekte bulunduğu bir sırada islam dinini kabul etmek isteyenler müslüman olmuş sayılmayıp, can çekişme durumundan çıktıktan, eski normal durumlarına dönüp akılları başlarına geldikten sonra ikrar ve itirafları elçi tarafından gönderilecek kişinin karşısında ve birkaç tarafsız müslümanm yanında söyletilip açıklatıldıktan sonra kabul oluna.

Madde: 7 — Hıristiyan dininin kurallarına ait hakları ve kiliselerini sıkı sıkıya korumayı yüce devletimiz kabul eder. Yine yüce devletimiz, Rusya Devleti elçilerinin gereksinme duydukları her zaman, 14. maddede anlatılan başkent İstanbul'daki adı geçen kiliseye olsun, bu kilisenin hizmetlilerine olsun her türlü özeni ve korumayı gösterecektir. Rus elçisinin sunacağı her türlü yazılı evrak, yüce devletimizin gerçek dostu ve komşuları olan devlete ait güvenilir kişisi tarafından sunulup bildirilegeldiğinden yüce devletimiz tarafından kabul etmelerini (?) yüce devletimiz kabul eder.

Madde: 8 — Rusya devletinin, din adamları takımından (rehabin zümresinden) olsun, başka uyruklarından olsun, kutsal Kudüs ve ziyareti gerekli öteki yerlere gidip ziyaret etmelerine izin verilecektir. Bu tür yolcu ve gezginlerden (seyyahtan) yolda olsun, Kudüs şehrinde olsun ya da başka yerlerde olsun, hiç bir türlü harç ve vergi ya da başka bir salma (teklif) istenmesin. Başka devletlerin uyruklarına verilen fermanlar ve yol emirleri, Rus uyruklarına da gerektiği biçimde verilsin ve bunlar, yüce devletimizin topraklarında bulunduklarına, oturduklarına göre, kendilerine hiç bir şekilde karışılmasm ve taaruz

edilmesin; kendileri, şeriat kurallarının gücü ve geçerliliği gereğince korunup kollansın.

Madde: 9 — Başkent İstanbul'da oturan Rusya elçilerinin hizmetinde bulunan tercümanlar, her ne milletten olurlarsa olsunlar, devlet işlerinde çalıştıklarından ve bu çalışmaları iki devlete ait bulunduğundan dolayı kendilerine iyilikseverlikle ve saygı ile davranılsın. Mahdumları (oğulları veya hizmetlileri) tarafından kendilerine ısmarlanmış olan şeylerden dolayı sorumlu tutmak gerekmesin.

Madde: 10 — Bu kutlu barış anlaşması imza olunup iki taraf birliklerinin komutanları taraflarından gerekli yerlere gerekli uyarılar ulaştırılıncaya dek geçecek zaman içinde eğer bir yerde her hangi bir tür düşmanlık ortaya çıkarsa bu, bir saldırı nedeni olarak sayılmayıp bu yolla oluşacak toprak ele geçirmeler ve yayılmalar (fütuhat ve istilalar) da hiç olmamış gibi anlaşılıp geçerli sayılmıyacak ve bu tür olaylardan hiç kimse yararlanmıyacaktır.

Madde: 11 — İki devletin çıkarları için memleketleri ile ilişiği bulunan bütün denizlerinde iki devlete ait gemilere ve tüccar gemilerine hiç engel olunmadan özgürce gidip gelmeleri kabul ve tasdik olunup, kesin olarak bütün iskelelerine, başka devletlerin yaptıkları ticaretlerde yararlandıkları gibi yararlanmaları için bu Rus gemilerine de yüce devletim izin verecektir. Bu gemiler, Kara Deniz'den Ak Deniz'e ve Ak Deniz'den Kara Deniz'e ve bu iki denizin bütün kıyılarında bulunan limanlarda, bu adları geçen denizlerin bitişiğinde olan geçit ve boğazlarında durabileceklerdir. Bu konuda yukarıda açıklandığı gibi yüce devletimizin sınırları içinde ticaret alanında Fransa'ya ve İngiltere'ye uygulanan, iyi dostluk ve en çok müsaadeye tabi barışıklık ve bağışıklıklardan (müsalemat ve muafiyat ile), deniz ticaretinde olduğu gibi kara ticaretinde de Rusya devleti uyruklarının da yararlanmalarına yüce devletimizce izin verilecektir. Onlar, yukarıda yazıldığı üzere Tuna nehrinde de gidip geleceklerdir. Gerek ticaret konusunda gerekse Rus tüccarları hakkında bu maddede kelime kelime yazıldığı gibi, her türlü gereksinmenin duyulduğu zamanlarda, adları geçen iki ulusun ve başka ulusların koşulları geçerli ve yürürlükte tutulacaktır. Bu ulusların vermekte oldukları benzeri nakdî ve aynî vergileri ödemek koşulu ile Rus tacirleri de her türlü ticaret mallarını taşıyıp yurt dışına çıkarıp Kara Deniz'in ve öteki başka denizlerin kıyılarına ve limanlarına ve İstanbul'a gitmelerine izin verilecektir. Burada açıklandığı gibi istis-

nasız bütün sularının, ticaret işinden ve gemilerinin gidiş gelişinde her iki taraf uyruklarına eşit haklar tanındığı gibi her iki devlet kendi tacirlerine işlerini görmek ve ticaretlerini yürütmek için gerekli olan süre içinde iki taraf ülkesinde oturmalarına izin verecektir. Bu konuda iki taraf, dost olan öteki devletlerin uyruklarına verilmiş bulunan serbestliği ve dostluğu Rusya devletine de vermeyi kabul eder. Düzenin korunması işi her hususta en çok gerekli işlerden olduğundan, Rusya devleti tarafından gerekli görülecek her yerde konsoloslukların ve konsolos vekillerinin atanmasına yüce devletimiz izin verecektir. Dost olan öteki devletlerin konsoloslarına gösterilen saygı, Rus konsoloslarına da gösterilecektir. Bu konsolos ve konsolos vekillerinin, "beratlı" denen, benim beratımla (berat-ı Padişâhânem ile) belirlenmiş tercümanları, yanlarında çalıştırmalarına izin verilecektir. İngiltere, Fransa ve öteki milletler konsolosları hizmetinde bulunan tercümanların yararlandıkları bağışıklıklardan, Rus konsolosları tercümanları da yararlandırılacaklardır. Rusya devletinin sıkı dostu olan milletlerin haiz oldukları ayrıcalıklar ve bağışıklıklar, bu milletlerin veregeldikleri vergileri vermek suretiyle yüce devletimin uyruklarına da, Rus ülkesinin karalarında ve denizlerinde yapacakları ticaretlerde, Rusyaca tanınacaktır. Denizlerde gidiş gelişler sırasında kazaya uğrayan gemilere, iki taraftan gereğince yardım edilecek ve bu tür kazalar olduğunda iki tarafın sıkı dostu olan uluslar hakkında yapılagelen yardımla yardım edileceklerdir; bu gibilere gerekecek eşya, günün geçer fiyatları ile alıverilecektir.

Madde 12 — Afrikalılar ile yani Trablus (Libya), Tunus ve Cezayir-i Garp Ocakları ile, Rusya Devleti ticaret anlaşmaları yapmak istediği takdirde yüce devletimiz, Rus devletinin bu tür isteğinin gerçekleşmesine, bu memleketlerce Osmanlılara karşı duyulan saygıyı ve izni harcayarak bundan Rusların da yararlanmalarının gerçekleştirilmesini üzerine alır. Burada yazılan anlaşmaların korunması ve saklanması işinde de adları geçen ocaklar (Trablus, Tunus, Cezayir) hakkında da yüce devletimiz kefil olur.

Madde 13 — Halka ait bütün senetler ve mektuplarda ve her hususta tamamen, Rusyalılar'ın İmparatoriçesi şeklindeki, kullanılmakta olan lakabına dair, yüce devletimiz tarafından Türk dili ile tamamen "Rusyalılar'ın Padişahı" deyimi kullanılacaktır.

Madde 14 — Başka devletlere oranla özel kiliseden başka, Galata yakasında "Beyoğlu" adı verilen mahallenin yolunda, ana yolda, Rusya

Devleti'nin bir kilise yaptırmasına izin verilecektir. Bu kilise halka açık bir kilise olup Ruso-Grek (Russo-greque) kilisesi adı ile adlandırılacak ve bu kilise sonsuza dek Rusya Devleti elçisinin koruması altında olup her türlü saldırı ve işlerine karışmadan (müdahaleden) uzak olarak güvenliği korunacaktır.

Madde 15 — İki devletin sınırları belirlenip sınırlandıkları kural gereğince, iki taraf uyruklarına tartışmayı gerektirecek ve büyük bir kavgaya yol açacak bir şey olmadığı her ne kadar söz konusu etmekten uzak değilse de, beklenmedik, umulmadık nedenlerle ortaya çıkması olasılığı bulunan zarar ve ziyan nedenlerinin giderilmesine, iki devlet, birlikte karar vermişlerdir. Bu tür nesnelerin ortaya çıkışında, sınır başında olan hâkim, ortaya çıkan maddeyi denetlesin veya özel olarak bu iş için atanan görevli kişiler eliyle (uzlaşmazlık nedenleri) araştırılsın. Bu gibi görevliler, işi gereği gibi teftiş ettikten sonra, konuyu uzatmadan, hakkı olan kişinin hakkını alıversinler. İyice taahhüt olunur ki bu kutlu anlaşmanın yapılması ile yeniden pekiştirilen dostluk ve düzenlik ilişkileri, bu tür şeylerin ortaya çıkması ile asla bozulmasın.

Madde 16 — Bütün Bucak memleketi, Akkerman, Kili ve İsmail Kaleleri ile öteki kasaba ve köyler, içlerinde bulunan bütün eşya ile Rusya Devleti tarafından yüce devletime geri verilecektir. Bender Kalesi'ni de geri verecektir. Bunun gibi Eflak ve Buğdan memleketlerini, bütün kaleleri ve şehirleri, kasabaları ve köyleri, içlerinde bulunan bütün eşyaları ile birlikte aynı şekilde yüce devletime geri verir. Yüce devletim de, aşağıda bildirilecek koşullar ile adları geçen memleketleri kabul edip bu koşulları, tamamen ve eksiksiz korumayı ve gözetmeyi, bilinen ve uygulanagelen söz verme ile taahhüt edecektir : 1) Önce, bu iki voyvodalıkların (Eflak - Buğdan) ahalisi, her ne pâye, durum, nicelik, ad ve bilinmede (iyan) iseler, hiç bir ayrıcalık gözetilmeksizin haklarında tamamen ve eksiksiz olarak unutulup affolunacaktır. Bu gibilerin her türlü suçlanmaları ya da yüce devletimin işlerine aykırı davrandıkları suçu ile suçlandıkları ve böyle sanılan bütün yaptıkları şeyler, sonsuza dek unutulup, önceki maddenin anlamı üzere görevleri, payeleri ve eski malları yeniden eski haline getirilip, bu savaştan önce ellerinde bulundurdukları emlâklerine katılacaktır. 2) Hıristiyan dini, eskisi gibi açıkça özgür olup, dini görevlerin yerine getirilmesine engel olunmıyacaktır. Kiliselerin yeniden yapılmasına ve eskilerinin onarılmasına engel olunmıyacaktır. 3) Eskiden kalma manastırlarına ve başka

kişilere ait olup daha sonra haksız olarak kendilerinden alınıp İbrail ve Hotin ve öteki yerlerin yönetim sınırları içinde mevcut bulunan ve el'an reâyânın adı ile anılan arazi ve emlâk, bu kişilere geri verilecektir. 4) Din adamları (ruhbanlar) sınıfına, kendilerine uygun olan bağışıklıklar ile saygı gösterilecektir. 5) Yurdunu yuvasını bırakıp başka yerlere gitmek isteğinde bulunan hanedanların, özgürce ve eşyaları ile yer değiştirmelerine izin verilecektir. Bu gibi hanedanlara, kendi işlerini yoluna koymak üzere yeterince zaman verilmesi amacı ile, özgürce yurtlarından göçüp gitmelerine bir yıl süre tanınacak, bu süre, bu kutlu tasdiknamenin, karşılıklı olarak alınıp verilmesi gününden başlamak üzere hesap edilecektir. 6) Eski yıllardan kalma alacaklar için (eski muhasebeler için), her ne türlü olursa olsun, gerek nakit akça olarak gerekse başka türlü yoldan, hiç bir şey tahsil edilmiyecektir. 7) Bu savaş süresi için hiç bir türlü salma salınmıyacak ya da hiç bir istekte bulunulmıyacaktır. Ayrıca, savaş süresinde uğradıkları her türlü zarar ve tahribattan dolayı bu gibi kişilere bundan sonra da iki yıllık vergi bağışıklığı süresi tanınacak bu süre, tasdiknamenin (muahedenin), karşılıklı olarak alınıp verilmesi gününden sayılmaya başlanacaktır. 8) Bu tanınan süre bittikten sonra, onların cizyelerinin akçalarını (yani cizyelerinin kaç akça olacağını) saptamada tam bir cömertlik ve gönül bolluğu ile davranmayı, yüce devletim taahhüt eder. Bunlar cizyelerini, iki yılda bir, mebuslarının (göndereceksleri temsilcilerinin) aracılığı ile ödeyecekler ve saptanan cizyelerinin ödenmesinden sonra hiç bir suretle, bir paşa ya da hâkim yahut da her kim olursa olsun bu kişilere hiç bir zaman hiç bir suretle ilişilmeyecek, her ne ad ve bahane ile olursa olsun kendilerinden, başka her hangi bir vergi ya da teklif (bedenî ya da aynî vergi ya da angarye gibi şeyler) istenmiyecektir. Bunlar, dedelerimden IV. Sultan Mehmet Han zamanında almış oldukları bağışıklıklardan yararlanmaya devam edeceklerdir. 9) Milletlerin işlerine bakan kapu kethudalarının yerinde bu voyvodalıkların (Eflak - Buğdan) beylerine de Devlet-i Aliyye'de her biri tarafından, rum mezhebinde hıristiyan (ortodoks denmek isteniyor) maslahatgüzarlar atamalarına izin verilecektir; bu maslahatgüzarlar, bu bölgelere ait işlere bakacaklardır. Bu kişilere, yüce devletim tarafından hakkaniyetle davranılıp, sıkıntıya düştükleri zamanlarda, uluslar arası haklardan yararlanıp, yani her türlü saldırıdan emin ve uzak olmak üzere işlem göreceklerdir. 10) Yüce Devletimiz tarafından Rusya İmparatorluğu elçilerine, bu iki voyvodalığın, gereğince korunmaları ve kendilerine iyi davranılması için görüş-

melerde bulunmaya izin ve muvafakat verilecektir. İki devlete yakışır bir biçimde olan dostane saygı gereğince, elçilerinin söyledikleri sözlere saygı gösterilmesini yüce devletimiz taahhüt eder.

Madde : 17 — Şimdi Rusya Devleti elinde bulunan Ak Deniz Adalarını, Rusya Devleti, yüce devletimize geri verecektir. Devlet-i Aliyyem de, önceki maddede açıklandığı gibi, her türlü kabahatlerin ve yüce devletimin işlerine aykırı davrandıkları zannıyla yapılan bütün işlerin, unutularak ve tamamiyle bağışlanarak ortadan kaldırılması konusunu, bu adalar halkı hakkında da, içtenlikle ve doğrulukla uymayı taahhüt eder. 2. olarak : Hıristiyan dinine hiç bir zaman, en ufak bir saldırı ve sıkıştırmada bulunulmayacak; kiliselerin onarılmasına ve yenilenmesine hiç bir şekilde engel olunmıyacak; bu kiliselerde hizmet eden kişilere hiç bir nedenle saldırıda ve işlerine karışmada bulunulmıyacak. 3. olarak : Bu savaş yüzünden kendilerine yapılan azarlamalar ve tahribat nedeni ile, Rusya devletinin yönetimi altında bulundukları tarihte ve ondan sonra iki yıl geçinceye dek tabirinden, bu sözü edilen adaların, yüce devletimize geri verilişi tarihinden sayılmak gerekeceği anlaşılacaktır. Yüce devletim tarafından, bu adalar halkından hiç bir zaman, hiç bir türlü yıllık vergi alınmıyacaktır. 4. olarak : Yurdunu bırakıp başka yerlere varmak isteyenlere, bütün mal ve eşyaları ile göçüp gitmeleri için Devlet-i Aliyyem tarafından izin verilip, işlerini yoluna koymak üzere kendilerine yeterince vakit verilmesi amacı ile, bu barış anlaşmasının karşılıklı olarak alınıp verilmesi tarihinden bir yıl sonraya dek süre tanınacaktır. 5. olarak : Rusya donanmasının geliş gidişinde –ki bu işin, inşallah bu tasdiknamenin (barış anlaşmasının) karşılıklı olarak alınıp verilmesinden sonra geçecek üç aylık süre içinde olması gerektir– her hangi bir şeye gereksinme duyacak olurlarsa kendilerine, yüce devletim tarafından koşullar elverdiği ölçüde yardım edilecektir.

Madde : 18 — Özü Suyu Boğazı'nda bulunan Kılburun Hisarı, bu nehrin sol yakası kıyısında yetecek ölçüde topraklarla Aksu ile Özü Suyu arasında bulunan boş ova, üzerinde tartışılmadan ve anlaşmazlık çıkarılmadan, bağımsız olarak Rusya devletinin yönetimi (tasarrufu) altında kalacaktır.

Madde : 19 — Kırım Yarımadası'nda bulunan Yenikale kalesi ve Kerş limanları, içlerinde bulunanlarla ve toprakları ile Kara Deniz'den başlayıp uzunlamasına Kerş'in eski sınırlarına vararak Bohaca adlı yere

varınca ve buradan doğru çizgi ile yukarıdan Azak Denizi'ne varıncaya dek olan yerler, tartışmasız olarak ve bağımsız bir biçimde sürekli olarak Rusya Devletinin yönetimi altında kalacaktır.

Madde: 20 — İsa'nın doğumunu temel alan takvimin 1700. yılı yani, Hicret yılını temel alan takvimin 113. yılında, Tolstoy adındaki hâkimi (komutanı) ile Acu Kalesi muhafızı Hasan Paşa arasında düzenlenen senetler içinde anlatıldığı üzere, Azak Kalesi, ülkesi ve sınırları ile, sonsuza dek Rusya devletine verilecektir.

Madde: 21 — İki Kabartalar yani Büyük Kabarta ve Küçük Kabarta Tatar halkı ile yakınlıklarından dolayı, Kırım Hanları ile akrabalıkları bulunduğundan Rusya devletine verilmeleri konusu Kırım Hanları'nın ve danışmanlarının (meşveretinin) ve Tatar başlarının isteklerine (iradelerine) bırakılacaktır.

Madde: 22 — İki devlet arasında yapılmış bulunan bütün anlaşmaları ve geçmişteki şartları ve Belgrad Kalesinde yapılan anlaşmayı ve ondan sonra ortaya çıkan bütün şartları kaldırıp yok etmek ve sonsuza dek unutmak hususlarına, iki devlet arasında oy birliği ile karar verilmiştir. Şöyle ki, sözü edilen anlaşmaların hakkına, bundan sonra onlar üzerinde hiç bir türlü düşünce ve kuruntu yürütülmiyecektir. Ancak, Hazret-i İsa'nın doğumunun 1700. yılında, Tolstoy adındaki komutanı (hâkimi) ile Acu Kalesi'nin Hasan Paşa adındaki muhafızı, Azak ülkesi sınırı ve Kuban sınırının belirlenmesine ve sınırlanmasına dair şartlar, bu istisnadan biri olup, eskiden olduğu gibi, hiç değiştirilmeksizin geçerli kalacaktır.

Madde: 23 — Gürcü ve Mekril yakınlarında bulunan Bağdadcık, Kütayşi ve Şehriban kaleleri–ki Rusya askeri tarafından zabt olunmuşlardır–eskiden beri ait oldukları asıl sahiplerine ait olmak üzere Rusya tarafından kabul olunup şöyle ki: Eğer eski soruşturmadan biri ya da uzun süreden önce yüce devletim bu kalelere malik olmuş ise yüce devletime ait olmak üzere kabul olunup bu kutlu barış anlaşmasının karşılıklı olarak alınıp verilmesinden sonra anlaşmaya varılan zamanda, Rusya birlikleri adı geçen kaleleri boşaltacaktır. Yüce devletim de kendi tarafından taahhüt eder ki, önceki maddenin kapsamı gereğince o bölgelerde bu savaş süresinde yüce devletimin aleyhine her ne şekilde bir davranışta bulunmuş olurlarsa olsunlar, hepsini unutup bağışlayacaktır; ve olageldiği biçimde ve sonsuza dek, oğlan ve kız vergisinden ve her türlü başka cizye istemekten vaz geçip el çekecektir. Öteden

beri ilişkileri olanlardan başka, sözü edilen halk arasında kendi uyrukları olmak üzere hiç bir kimsenin hakkına sahip çıkmamayı yüce devletim taahhüt eder. Gürcüler ve Mekriller tarafından öteden beri ele geçirilen yerleri ve başka müstahkem yerleri yeniden bunların yönetimlerine ve kesin muhafazalarına terk edecektir. Dinlerine, manastır ve kiliselerin hukukuna hiç bir şekilde taarruz ve tazyik etmeyip, eskilerinin onarılmasına ve yenilerinin yapılmasına engel olunmıyacaktır. Çıldır Paşası ve başka komutan ve subaylar tarafından her ne nedenle olursa olsun, mallarına ziyan eriştirip el uzatmaları yüce devletim tarafından men edilecektir. Bu halklar, yüce devletimin uyruklarından, olduklarından, Rusya devleti kendilerine asla karışmayıp taarruz etmiyecektir.

Madde: 24 — Barış anlaşması maddelerinin onaylanıp imzalanmasından sonra hemen, Tuna nehrinin sağ yakasında yer almış bulunan bütün Rus birlikleri, geri çekilip gitmeye başlayıp, imza gününden bir ay içinde Tuna nehrinin sol kıyısına geçeceklerdir. Onlar tamamen Tuna nehrinin sol kıyısına geçtikten sonra Hırsova (İrşova) Hisarı boşaltılıp Türk ordusuna teslim edilecektir. Bundan sonra Eflak ve Bucak memleketlerinin boşaltılmasına, birden ve bir anda başlanıp boşaltılma maddesine iki ay süre tanınacaktır. Rus orduları, adları geçen iki memleketten çekilmelerinden sonra, bir yandan Yergöğü (Giurgiu) Kalesi'ni ve bundan sonra İbrail'i ve öte yandan İsmail kasabasını, Kili ve Akkerman kalelerini Rusya birlikleri bırakıp, öteki ordu birliklerine katılmak üzere yola çıktıktan sonra Osmanlı birliklerine, adları geçen kaleleri bırakacaklardır. Bu iki memleketin tamamen boşaltılmasına, üç ay süre tanınacaktır. Yukarıda sözü edilen durumdan sonra Rusya askeri Buğdan memleketini terk edip, Turla nehrinin sol yakasına geçecektir. Bu durumların gerçekleşmesinden sonra, adları geçen yerlerin ve memleketlerin boşaltılması, iki devletin barış ve selamet müeyyidelerinin imzasından sonra beş ay içinde yerine getirilip, bütün Rus birlikleri, Turla nehrinin sol kıyısına geçtikten sonra hemen o sırada, Hotin ve Bender kaleleri Osmanlı ordusuna teslim olunacaktır. Ancak sırf bu koşullar ile ve yine sözü edilen zamanda, Kılburun Hisarı ve açıklanan toprakları, sonsuz barışın 18. maddesinde açıklandığı üzere, Aksu ile Özü Suyu arasında bulunan boş ovanın köşesi, sonsuza dek, tartışma konusu olmadan Rus devletine teslim edilecektir. Ak Deniz adalarına gelince : Rusya donanmasının işlerine ve iç düzenlemelerine, olabildiğince çabuk, sözü edilen adalar, o bölgede bulunan Rus askeri tarafından, eskiden olduğu halde, tartışmasız olarak

yüce devletimin yönetimi altına verilecektir. Yerin uzaklığı dolayısı ile teslim için bir zaman sınırlamak olanaksızdır. Dost bir devlet olması dolayısı ile sözü edilen Rus donanmasının bir an önce ayrılıp gitmesi bakımından gerekli malzemenin tamamlanmasına yardım edip, gücü ve olanakları ölçüsünde gerekli nesneleri vermeyi yüce devletim taahhüt eder. Yüce devletime geri verilen memleketlerde Rus askeri bulunmakta olduğundan, bu bölgelerin yönetimi, düzeni ve güveni, Rusyanın elinde bulunduğu sıradaki gibi kalıp, bütün Rus askerlerinin tamamiyle çıkıp gitmeleri zamanına dek, adları anılan ülkeler yönetimine, yüce devletim tarafından karışılmıyacaktır. Bu memleketlerde bulunan Rus askerinin, yiyecek, levazım vesaire gibi şeyleri toplayıp kullanma işlemini, buralardan tamamiyle çıkışlarına dek sürdürmelerine izin verilecektir. Rus ordularının baş komutanı, bu hususta özel olarak atanan yüce devletim görevlilerine, adları geçen memleketlerin her birinin boşaltıldığını haber vermedikçe, yüce devletimin ordu birlikleri, geri verilen bu kalelere ayak basmayacak, yüce devletimin kendisi de bu ülkelere kendi yönetimini sokmayacaktır. Bu memleketlerde bulunan Rus askerlerinin, yiyecek toplamak ve başka levazım tedarik işini, şimdi yapıldığı gibi, tamamen çıkıp gidişlerine dek aynı şekilde sürdüreceklerdir. Rus orduları baş komutanı, bu konuda özel olarak atanan yüce devletimin görevlilerine, sözü edilen memleketlerin her birinin boşaltıldığını haber etmedikçe yüce devletimin askerleri, geri verilen bu kalelere ayak basmıyacak, kendi yüce devletim de geri verilen bu memleketlere kendi yönetimini sokmıyacaktır. Rusların kalelerde ve kasabalarda mevcut olan yiyecekleri ve mühimmatı, istedikleri şekilde ve Rus askerleri tarafından boşaltılacaktır. Yüce devletime geri verilen kalelerde yalnız bu sırada mevcut bulunan yüce devletime ait topları geri vereceklerdir. Yüce devletime geri verilen bütün vilayetlerin, Rus devletinin hizmetinde bulunmuş olan ahalisi, her ne türde, durumda ve nicelikte iseler, üzerinde anlaşmaya varılan yıl kadar süre içinde, karılarını, çoluk çocuklarını ve mallarını yanlarına alarak Rus askerleri ile birlikte gitmek istedikleri takdirde kendilerine engel olunmayıp, sözü edilen koşullar gereğince, o zaman olsun, bir yıl sonunda olsun, kendilerine dokunulmadan gidebileceklerini yüce devletim taahhüt eder.

Madde 25 — Erkek olsun kadın olsun bütün savaş tutsakları ve başka tutsaklar, her ne ünvan ve rütbede olurlarsa olsunlar, iki devletin sınırları içinde bulundukça, Rusya devletinde kendi istekleri ile hıristiyan olan müslümanlar ile yüce devletimde kendi istekleri ile islam

dinine giren hıristiyanlar dışında kalanların hepsi, bu kutlu anlaşmanın tasdiknameleri karşılıklı olarak alınıp verildikten sonra hemen ve hiç bir bahane ileri sürülmeksizin her iki taraftan, karşılıksız ve bedelsiz olarak salıverilip teslim edileceklerdir. Bunun gibi, köleliğe düşmüş bulunan bütün hıristiyanlar yani Polonyalılar, Buğdanlılar, Eflaklılar, Moralılar ve Adalar ahalisi ile Gürcüler ve başka bütün tutsaklar, istisnasız, karşılıksız ve bedelsiz azad edileceklerdir. Yine bunun gibi, bu kutlu barış anlaşmasının imza edilmesinden sonra her hangi bir biçimde ve her hangi bir nedenle tutsaklığa düşmüş olan Rus uyrukları yüce devletimde bulundukça geri verilip teslim olunacaklardır. Aynı şekilde Rusya devleti de, yüce devletimin uyrukları hakkında aynı işlemi uygulamayı taahhüt eder.

Madde 26 — Bu maddelerin imza edildiği haberi Kırım'a ve Özü'ye ulaşır ulaşmaz, hemen Kırım'da olan Rus baş komutanı, Özü Muhafızı ile mektuplaşıp, bu barış anlaşmasının imza edildiği günden başlayarak geçerli olmak üzere iki ay içinde kendilerine güvenilir adamlar gönderilerek Kılburun Hisarı'nı, burada onsekizinci maddede açıklanan ovalar ile teslim alıp verme işini yerine getireceklerdir. Bu gönderilecek güvenilir adamları, bir araya geldikleri günden başlayarak iki aylık süre içinde sözü edilen konuyu sona erdireceklerdir (Kırımdaki Rus baş komutanı ile Özü muhafızı bulunan Türk Paşası). Bu barış anlaşması imza edildiği günden başlayarak dört aylık süre içinde, hatta olabilirse ondan daha kısa bir sürede, açıklanan konu (yani Kılburun Kalesi ile Aksu ve Özü Suyu arasındaki boş ovanın Rusyaya teslimi konusu) sona erip (yani bu yerler Ruslara teslim edilip) görevlerini tamamen yerine getirdiklerini Osmanlı sadrazamına (yani Muhsin Zade Mehmet Paşa'ya) ve Rus feld mareşaline (yani Romanzof'a = Peter Aleksandroviç) vakit geçirmeden haber vereceklerdir.

Madde: 27 — Bu kutlu barış anlaşmasını, dostluğu ve içtenliği (muvalât ve musafatı) iyice sağlamlaştırıp sıkılaştırarak düzeltilmesi konusunda iki tarafın rızası ile kararlaştırılacak zamanda tasdik edip, bu anlaşma metinlerini, fevkalade büyük elçiler eliyle iki taraf bir birine yollayacaklardır. İki tarafın bu elçileri sınır başında, benzeri işlemlerle karşılanacaklar ve yüce devletim katındaki en çok saygın tutulan Avrupa devletleri elçilerine uygulanan olağan törenler, Rus elçilerine de uygulanacaktır. İki devletin içtenliğini göstermek üzere iki tarafın elçileri, devletlerinin şanına yakışacak değerde hediyeler yollayacaklardır.

Madde : 28 — Yüce devletim delegeleri Tevkiî Resmî Ahmet ve Reis ül-Küttab İbrahim Münib Efendiler ile Rusya devletinin sonu hayır olasıca delegesi Legonta general Prens Replin (Lieutenant Général Prens Repnin) taraflarından bu barış anlaşmasının metinleri imza olunduktan sonra Osmanlı sadrazamı (Muhsin Zade Mehmet Paşa) ve Rusya devletinin feld mareşalı (Peter Aleksandroviç), denizde ve karada ve başka yerlerde bulunan iki taraf askerleri arasında her türlü düşmanca eylemlerin önlenmesi için emirler ve tenbihler göndereceklerdir. Bu amaçla hemen, Osmanlı sadrazamı ve Rusya feld mareşalı taraflarından, Ak Deniz, Kara Deniz ve Kırım Yarımadası karşısında bulunan donanmaya ve başka yerlerdeki savaş bölgelerine, barış anlaşmasının imzalanmasından sonra, her türlü düşmanlığın ve çarpışmanın durdurulması için ulaklar, haberciler göndereceklerdir. Bu gönderilen ulaklar, sadrazamın ve general feld mareşalin tenbihlerini kapsayan mektupları ile güven altında olacaklardır ki Rusyanın ulağı, Rusya baş komutanı tarafından daha önce varmış olursa bu Rusya baş komutanının aracılığı ile sadrazamın tenbihnamesini yüce devletimin baş komutanına göndere. Sadrazamın ulağı, daha önce, varacağı yere varırsa Osmanlı devleti baş komutanı aracılığı ile feld mareşalin tenbihnamesini Rusya baş komutanına göndere. Üzerinde anlaşmaya varılan barış koşulları, maddeleri ve içindeki konular, hem yüce padişahlığımız tarafından (I. Sultan Abdülhamit Han) hem de Rusya padişahı (çariçe II. Katerina) tarafından, Sadrazam'a (Muhsin Zade Mehmet Paşa) ve Rusya Devleti feld mareşaline (Romanzof = Peter Aleksandroviç) havale edildiğinden, barış anlaşmasında yazılı bulunan anlaşma hükümlerinin bütün maddeleri, bu ikisinin yanında ve karşılarında yapılmış gibi, sadrazam ve feld mareşal taraflarından ve iki devletçe kendilerine verilen tam yetki gereğince sözleri edilen maddeleri imza ve mühürleri ile tasdik edip, bu maddeler içinde anlaşmaya varılıp saptanan konular, sağlam bir biçimde ve değiştirilmeden yürürlüğe konup, özenle uygulanıp, bunların tersine asla bir nesne işlenmeyip, hiç bir kimseye de işlettirilmiyecektir. Eksiksiz, birbirinin aynı anlamda olan anlaşma metni suretleri imza ve mühürleri ile mühürlenerek onaylanıp, sadrazamın elindeki barış metni, *türkçe ve italyanca*, feld mareşalin elindeki metin ise *rusça ve italyanca*, iki devlet taraflarından kendilerine verilen ruhsatnameler de delegeler taraflarından ve yüce devletim tarafından olmak üzere feld mareşale ulaştırılıp, maddelerin imzasından sonra beş gün veya mümkün olursa daha kısa bir sürede karşılıklı olarak alınıp veri-

lerek, sadrazamın senetlerini teslim ettikleri anda feld mareşal Kont Romanzof'un senetlerini alacaklardır.

Hâtime (sonuç) : Şimdi bundan sonra, yazılı bulunan maddelere göre yenilenip düzenlenen ve savaşı ortadan kaldıran barış ve sükûn, kesin olarak yürürlükte tutulup, doğruluktan ayrılmayan hükümdarlar ve koydukları kurallar yürürlükte kalan taç sahipleri olarak sürdürür ve tamamen tasdik ederiz ki, gerek yazılı bulunan yirmi sekiz maddenin koşullarına ve kayıtlarına, barış anlaşmasının belgelerine ve şartlarına ve gerekse verilen öteki iki parça nişan-ı hümâyunumda yazılı maddelerin koşullarına tam olarak uyulup, mademki o tarafça da, delegeleri tarafından te'yid edilip onanan maddelere aykırı tutum ve davranışta bulunulmayacaktır, yüce padişahlığımız tarafından ve bizden sonra yerimize geçecek insaflı hükümdarlardan, yüce makam sahibi vezirler, görkemli mir-i mîranlar, saygı değer komutanlar ve bütün askerlerimiz ve bize kulluk eden, hizmetimizde bulunanlardan hiç bir kimse, bu barış anlaşmasının hükümlerine aykırı bir davranışta bulunulmasın.

Bitti.

Barış anlaşmasının sonucunda sözü edilen iki maddeden birisi, savaş tazminatıdır. Buna göre Osmanlı Devleti, üç taksitte her yıl beşer bin kese akça olmak üzere üç yıl içinde Ruslara onbeş bin kese akçe ödemeyi üzerine almıştır. İkinci madde, Ak Deniz Adalarının (Ege Denizi adaları) sür'atle Ruslar tarafından boşaltılmasıdır ki sözü edilen anlaşmanın 17. maddesinde, Ak Deniz'de bulunan Rusya Donanmasının üç ay içinde çekilmesi şart koşulmuş ise de, olabildiği ölçüde bir an önce ayrılıp yola çıkmasını Rusya Devleti üzerine almıştır.

* * *

Neşet Çağatay'ın eklemeleri, açıklamaları ve notları :

Buradaki barış anlaşmasının sonunda Mustafa Nuri Paşa'nın, bir kaç cümle ile özetlediği ve anlaşmanın hemen ardından yazılmış iki ayrı madde (maddei münferide) daha vardır ki onları ve ondan sonra, Osmanlı Devleti'nin düştüğü sıkışık ve kötü durumdan yararlanarak, Avusturya'nın savaşsız ve 8 Mayıs 1775 (7 Rebiyülevvel 1189) günlü bir senetle Osmanlı Devletinden koparıp aldığı "Bukovina" hakkında, dört madde ve bir hâtime'li bir belgeyi de, konunun bütünlüğünün bozulmaması ve düştüğümüz kötü duruma bir örnek, genç kuşaklara, yöneticilere bir ibret olması için buraya koyuyoruz.

Küçük Kaynarca Anlaşması'na ek iki madde :

I — Bu ayrı madde, I. Sultan Abdülhamit Han'ın saltanatı sırasında, milâdî 1774 Temmuz ayının dokuzuncu gününde (21 Temmuz 1774 dedir) Kaynarca adlı yerde yapılan barış anlaşmasına atanmış bulunan görevliler eliyle düzenlenmiş ve Hicrî 1188 Ramazan ayı ortalarında yüce padişah tarafından onaylanmıştır.

Bu madde, henüz imzalanmış olan (Küçük Kaynarca) barış anlaşmasının 17. maddesinde, Ak Deniz'de bulunan Rusya Donanması, üç ay içinde Ak Deniz Adaları'nı boşaltacaktır diye kayd edilmişse de, bu anlaşmanın 26. maddesinde, bu denli uzak yerde bu süreyi bu şekilde kesin olarak sınırlamanın çok zor olacağı anlatılarak oybirliği ile, yukarıda yazılmış olan 26. maddenin kavramına razı olmakla yetinmeye karar verdik. Bu nedenle tekrar olunur ki, bir zaman sınırlaması yapılmadan, sözü edilen Rus Donanması, gücü yettiğince çabuk Ak Deniz'den ayrılıp gitmesi için gerekli yol araç ve gereçleri yüce devletimizce alıverilecektir. Bu madde, ana barış anlaşması ile birlikte onaylanıp bugün imza olunan sözleşmeyi, kelime kelime eklenip yazılmış gibi geçerli sayıp elimizle imza ve mühürlerimizle mühürledik.

II — Bu ayrı senette, Kaynarca adlı yerde görev yapmak üzere atanmış kişiler (memurin-i müşar) eliyle, anılan günde düzenlenip yazılmış ve yine H. 1188 yılı Ramazan ayı ortasında, yüce padişahca onaylanmıştır.

Ayrı madde bu özel madde ile, Rusya Devletinin savaş giderleri için 15.000 kese yani 7.500.000 kuruş tutup –Rus parası ile 4.000.000 ruble kadar eder– üç yıl içinde ve üç taksitte yüce devletimiz tarafından Rusya Devletine teslim edilip ödenecektir. Şöyle ki : İlk taksiti 1775 yılı ocak ayının birinci gününde, ikinci taksit, 1776 yılı Ocak ayının ilk gününde, üçüncü taksidin ödenmesi de yine milâdî 1777 yılının Ocak ayının ilk gününde ödenip bitirilmiş olacak. Böylece her bir taksitin ödenmesi 5.000 kese olup, Rusya Elçisi, yüce devletimden teslim alacak. Eğer Rusya bu konuda başka bir güvence isterse yüce devletim Rusya'yı bu hususta razı edip kendilerine güvence verecektir. Yüce devletim bu işte de, devletler arası anlaşmalarda olageldiği üzere, ana barış anlaşmasında mevcut imiş gibi kabul edip uyacağını taahhüt ve imza edip anlaşmanın altını mühürler.

Bitti.

N. Çağatay'ın notu :

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında, I. Sultan Abdülhamit Han ile II. Katerina'nın yönetimleri sırasında yapılan "Küçük Kaynarca Barış Anlaşması", 21 Temmuz 1774 günü, bugünkü Bulgaristan'ın doğu kuzey sınırı içinde bulunan Silistre kasabasında, türkçe-rusça ve her iki metne eklenmiş ortak dil italyanca olarak kaleme alınmıştır.

Bu uzun barış anlaşması metninde, bir çok cümle düşüklükleri, anlam tutarsızlıkları var. O zamanlar barış anlaşmasının bir ön protokolu bulunmadığından, iki taraf tercümanlarının kimler olduğunu bilmiyoruz. Barış anlaşması metninde, yalnız cümle düşüklükleri değil, türkçe ifade bozuklukları da var. Herhalde tercüman türkçeye hâkim değil, sadrazam kethudası Ahmet Resmi Efendi başkanlığındaki, İbrahim Münib Efendi ve Abdürrezzak Efendi'den oluşan Türk delegasyonu da bu tercüme zaifliği nedeni ile bazı maddelerin inceliğini iyice anlıyamıyarak metinde görüldüğü gibi acaip bir ifade ile kaleme almış olacaklar. Anlaşmada yer ve kişi adlarında, kimi terim ve sözcüklerde yanlışlıklar var. Biz bunları, şu kaynaklara baş vurarak düzeltmeye çalıştık : Mecmuai Muahedat III. cilt, sayfa 254 ve devamı. Tarih-i Cevdet, cilt I, sayfa 291 ve devamı. Ahmet Rasim, Osmanlı Tarihi, Cilt II, sayfa 992 ve devamı. Gabriel Noradunkyan Recueil, d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman, cilt I, sayfa 319 ve devamı. Prof. Nihat Erim, Devletler arası hukuku ve siyasî tarih metinleri, Cilt I, Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları, sayfa 121-147. Cemal Tukin, İslam Ansiklopedisi, "Küçük Kaynarca" maddesi, C. VI, ss. 1064-1071.

Küçük Kaynarca Barış Anlaşması'nın asıl metni ile ekleri, dikkatle incelenince görülecektir ki, 1699 yılında imzalanan Karlofça Barışından 1774 yılına dek geçen sürede bir duraklama dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu Ruslarla imzalanan bu Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra artık hep gerilemiş ve öteki Avrupa devletlerince hep horlanmıştır denebilir.

Bilgisizlik, yönetimde beceriksizlik hatta kişisel küçük çıkarlardan kaynaklanan ihanetlerden gerekli uyarma dersi alınmayıp –kendi aşağılık çıkarlarına engel oldu, halkı uyandırdı diye günümüzde Mustafa Kemal Atatürk'ü ve onun kahraman silah arkadaşlarını küçültmek isteyen, hizmetlerini inkâr eden zavallı bedbahtlar gibi– hata, gaflet, dalalet ve tökezlemelerle perişan olup dağılmaya başlamış Osmanlı İmparatorluğundan Avrupa devletleri bir yandan kendilerine yağlı

paylar çıkarmaya çalışırlarken bir yandan da, aralarındaki çekememezlik nedeni ile Osmanlı Devletinin biraz daha yaşamasına yardım etmişlerdir. Örneğin, halk arasında Doksan Üç Harbi (H. 1293 savaşı) diye bilinen 1877 bozgunu üzerine Rus orduları, Ayastafanos'a (Yeşilköy'e) dek gelmişler ancak, başta İngiltere olmak üzere öteki devletlerin baskısı karşısında İstanbul'a giremeden geri dönmüşlerdir.

1820-1840 yılları arasındaki Yunan ve Mısır ayaklanmalarında da Osmanlı Devletini çökmekten aynı rekabet ve çekememezlik korumuştur.

Küçük Kaynarca anlaşmasının imzası sıralarında İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi Baron de Thugut'nun üzerinde bıraktığı etki ibret vericidir. Bu anlaşmanın imzasından sonra Viyana'ya yolladığı raporlarda elçi şöyle diyor : "Ne olursa olsun, bu anlaşma hakkında bilinen şeyler şu sonucu çıkarmaya yeter : anlaşma hükümleri, Rus diplomatlarının becerikliliklerine örnek, Türk müzakerecilerinin de ahmaklıklarına ender bir örnek olacak biçimde çatılmıştır. Bu anlaşma maddelerinin ustaca terkibi ile, Osmanlı İmparatorluğu artık bugünden itibaren bir nevi Rus eyaleti haline gelmektedir. Bu eyaletten, Saint Petersburg (o zamanki Rus başkenti, bugünki Leningrad) sarayı, para, asker vesaire çekebilir. Nihayet ileride Rusya, ona kendi kanunlarını dikte edebileceğinden ve elinde de sultanı bunları kabule zorlıyacak vasıtalar bulunduğundan, eyaleti kesin surette benimsemek için uygun göreceği zamana dek, belki bir kaç yıl daha burada büyük hükümdar (padişah) adına hüküm sürmekle yetinecektir" (3 Eylül 1774 günlü rapordan. Prof. N. Erim, bu raporu, Hammer'in Osmanlı Tarihi'nden almıştır. Bak. N. Erim, Devletler arası hukuku ve siyasî tarih metinleri, ss. 141).

Baron de Thugut'nun başka bir raporundan :

"Eğer bu, inanılmıyacak kadar büyük aceleye (Küçük Kaynarca anlaşmasının imzasını kastediyor) Bâb-ı Âli'nin kötü yönetimi de –o kötü yönetim ki ta temellerinden bozuktur ve bir süredir sanki maksatlı olarak ve Rus silahlarının yapabildiğinden çok, bu doğu imparatorluğunun yıkılmasını hazırlamaktadır– ilâve edilirse, siyaset sahnesinden kaybolmaya hazır bir milletin, öteki milletlerin merhametine hiç bir zaman Osmanlılar kadar az lâyık olmadığına inanılacaktır. Ne yazık ki bu imparatorlukta bu sırada raslanan olaylar, ilerde bütün öteki devletlerin politikası üzerinde en büyük etkiyi yapacak ve sonu

gelmiyecek kötülükler ve karışıklıklar doğuracaktır" (17 Ağustos 1774 günlü rapordan. Bak. N. Erim, aynı eser, ss. 141).

Zaten Avusturya Devleti epeyden beri, özellikle 1768 Osmanlı-Rus savaşından başlayarak, Türklerin zaif yerlerinden yakalamak için fırsat kolluyordu. Bu fırsat, 1768-1771 yılları arasındaki savaşlarda çıktı.

Rus ordusu, beride Tuna boyunda Osmanlı ordusunu bozguna uğratırken, Baltık donanmasını, İngilizlerin de yardımı ile Ak Deniz'e geçirmiş, yenilip Çeşme limanına sığınmış bulunan Osmanlı donanmasını yakmıştı.

Bu durum, Avrupa devletlerini olduğu kadar, Tuna'nın Kara Deniz'e döküldüğü bölgelerin, Rusya'nın eline geçmesine seyirci kalamayan Avusturya İmparatorluğunu da şaşkınlığa uğratmıştı. Osmanlıların kısa zamandaki bu büyük sonuçlu yenilgileri, o zamana dek, Osmanlı topraklarından pay koparmak için işbirliği yapan Rusya ile Avusturya'yı, birbirine rakip ve karşıt duruma soktu.

Osmanlı İmparatorluğunun bu durumundan yararlanmak isteyen Avusturya, Osmanlı Devleti ile, Rusya aleyhine gizli bir anlaşma yaptı. Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Kont de Thugut'nun, Bâb-ı Âlî yetkilileri ile iki ay süren görüşmelerden sonra 6 Temmuz 1771 günü imzaladığı beş maddelik bir anlaşma ile Avusturya, politik baskı ya da savaş yoluyla, Rusların ele geçirdikleri Osmanlı topraklarını geri verdirecek, buna karşılık da Osmanlılar, 21 Temmuz 1718 günlü Pasarofça Anlaşması ile Avusturya'ya bırakılıp, 18 Eylül 1739 günlü Belgrad anlaşması ile geri alınmış olan Küçük Eflak (Çasar Eflak'ı) ya da Buğdan'a ait bir parça yeri ve 11.250.000 florin (20.000 kese : 10.000.000 kuruş) savaş tazminatını Avusturya verecekti.

Bu gizli anlaşma, III. Sultan Mustafa Han (saltanatı : 1757-1774) tarafından onaylanarak, ödenecek paranın birinci taksidi ile birlikte yollandı. Ancak, bu anlaşma daha Avusturya hükûmetince onaylanlanmadan, İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Lord Murray tarafından Bâb-ı Âli'deki casusları aracılığı ile ele geçirilip Prusya'ya ve Rusya'ya gönderildiği için suya düştü.

Durum böyle iken ve Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia, bu anlaşmayı imzalamadığı halde, Osmanlı İmparatorluğunu parçalanmaktan kurtardığını söyleyerek, anlaşmada kendilerine verilmesi kaydedilmiş yerlerin bir kısmını istedi.

Avusturya bu işlerini, 1769 yılında, İstanbul Hükûmeti katına elçi olarak atadığı Kont de Thugut'nun (Franz de Paula, Baron von Thugut : 1736-1818) dikkatli ve becerikli girişimleri ile başarmaya çalışıyordu. Bu elçi, hükûmetine sık sık yazdığı raporlar ile, Osmanlı Devlcti'nin durumunu, güçlü ya da düşkün zamanlarını, yanlarını bildiriyordu. Bu Baron de Thugut, Bukovina'nın Avusturya'ya bırakılmasını sağladığı gibi memleketine döndükten sonra, 1780 de Polonya, 1787de de Napoli büyük elçiliğine getirildi. 1788 de Eflak - Buğdan valiliği yaptı, 4 Ağustos 1791 de Avusturya ile Osmanlılar arasındaki Ziştov barış görüşmelerine katıldı (bu barış görüşmesi yedi ay sürmüştü), 1793 de Avusturya Dışişleri Bakanı oldu.

Avusturyalılar, kendilerinin imzalamadığı gizli anlaşma hükümlerini Osmanlılara kabul ettirmek istemeleri bir yana, Buğdan'da Galiçya yolu üzerinde bulunan yerleri ve daha önce, Prut nehri karşısındaki Bukovina'yı işgal ettiler.

Bu olup bitti üzerine, işleri kılıfına uydurmak, resmî bir görünüşe sokmak için delege atanan eski İstanbul kadısı Ahmet Efendi ve Reis ül-Küttab Raif İsmail Bey ile Avusturya'nın İstanbul elçisi Baron von Thugut arasında yapılan, 8 Mayıs 1775 günlü, bir mukaddime, dört madde ve bir hâtime olarak imzalanan anlaşma (senet) ile, Avusturya'nın Lehistan'dan (Polonya) aldığı Galiçya ve Lodomirya eyaletlerine, Erdel ve Buğdan arazisinden gidip gelebilmeleri için, Bukovina ve çevresi, Avusturya'ya bırakıldı.

Bu anlaşma gereğince Avusturya, kendisine bırakılan bu yerlerde kale yapmamayı, Osmanlı Devleti de Eflak ve Buğdanlılar'ın, Avusturya İmparatorluğunun kartal nişanı ile işaretlenen sınırlarına saldırmalarını önlemeyi taahhüd ediyordu.

Bu konu üzerinde devlet ileri gelenlerinin yaptıkları danışma kurulunda, devrin şeyh ül-islamı İvaz Mehmet Paşa Zade İbrahim Beyefendi (kendisine, paşa oğlu olduğundan bey, ilmiye sınıfından olduğu için efendi ünvanına sahipliği dolayısı ile beyefendi denmiştir. Günümüzdeki beyefendi deyimi ile ilgisi yoktur) Bukovina'nın Avusturya tarafından ilhakına karşı çıktı ise de, öteki devlet adamları, ne pahasına olursa olsun barışa kavuşmayı istediklerinden, İzzet Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 8 Mayıs 1775 günü anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Bukovina, Cumpulung, Suecava ve Cernaut bölgeleri Avusturya'ya bırakıldı.

Bu anlaşmanın metni şöyledir : (Muahedat Mecmuası'nın 3. cildinin 142. sayfasında, bu anlaşmaya şöyle bir başlık yazılmıştı : H. 1189 yılı Rebiyülevvel ayının yedinci gününde 8 Mayıs 1775 sadrazam tarafından verilen senedin sûretidir).

Birinci madde : Polonya kıralından ve Polonya halkından kurtarılarak bu kez Avusturya'nın (Devlet-i İmparatoriyenin) mülkiyeti altına geçmiş bulunan Galiçya ve Lodomir vilayetlerinin, Erdel memleketinin hemen bitiştiğinde bulunması, buralara gelip geçmenin gerekli ve zorunlu olması dolayısı ile, Roma İmparatoru ve İmparatoriçesi'ne (Avusturya kıralı ve kıraliçesi) karşı, dostluklarının eskiliğini gözeterek şüphe ve kuşkudan arınık, sevgi ve dostluk gereği ve komşuluk göstermek, bunun gereklerini yerine getirmek için, bir yandan Turla nehri ve Pokuçya ve Macar ve Erdel kıyıları ile bir yandan da bildirildiği üzere yerinde görülüp açıklanacak sınırlar ile sınırlanmış bölgeleri Osmanlı Devleti (Devlet-i Aliyye) Devlet-i İmparatoriye'ye (Avusturya'ya) bırakıp teslim eder. Şöyle ki : çizilmiş sınırın kapsadığı adı geçen yerler bundan sonra sürekli olarak tam mülkiyet üzere Avusturya İmparatorluğunun kullanımı altında (hakk-ı tasarrufunda) kalacaktır. Bugünkü duruma göre iki devletin ülkelerini ayırmak ve kesin belirtilerle sınırlamak için, bundan sonra esas alınacak ayırım sınırını saptayıp belirlemek için Osmanlı ve Avusturya devletleri taraflarından sınır belirleyicileri atanıp yollanacaktır. Bu gönderilecek sınır belirleyiciler, Erdel kıyısından Hotin topraklarına varıncaya dek Avusturya devleti elçisi aracılığı ile gösterilecek, Osmanlı Devleti tarafından da kabul olunan haritayı geçerli tutmaları kararlaştırılmış olup bu haritanın iki düzeltilmiş sureti çıkartılıp bir sureti Osmanlı Devleti sınırlama görevlilerine, bir sureti de Avusturya Devleti sınırlama ile görevli kişilerine verilecektir.

Bu iş şöyle olacaktır : Sınırlama işine başladıklarında Erdel kıyısında bulunan Tesla İmpuçniya adlı sudan başlanıp Kandremi ve İstulpikani, Kapokodrolni, Suçava, Siret, Çernoviç adlı köyleri izleyerek çevreleyip Purut nehrinin ötesinde Çernoviç topraklarından Avusturya sınırına girilecek Çernanta yakınından Hotin arazisine varıncaya dek sözü edilen haritaya uyularak ve işaret edilen bölgeyi tecavüz etmemek üzere bundan sonra kuşku ve şüphe uyandırması muhtemel olan yeni çekişmelerden kaçınıp sınır ayırmaya uygun olan yerleri seçip, lâyık ve en uygun olacak biçimde kararlaştırılan sınırı gereği gibi belirleyip

ayıracaklardır. Hotin arazisinin Çernoviç kazasına vardığı yerden öte yakası yani, Turla'ya varıncaya dek sınırlanacak yerler, bu konu için iki tarafın razı olması ile şu şekilde karar verilmiştir : Adı geçen yerden (Çernoviç sınırından) Turla nehrine varıncaya dek Hotin arazisinden hariç olmak üzere ve halen Avusturya Devleti görevlilerinin koyduğu sınıra kıyasla, Osmanlı Devleti sınırlama görevlileri, belli sınırlar göstermek koşulu ile Hotin Kalesi'ne ayrılmış olan toprakların, eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti kullanımında kalacaktır. Bu hususta Avusturya Devleti sınırlama görevlileri karşı koymıyacak ve müdahale etmiyeceklerdir.

İkinci Madde: Osmanlı Devleti'nin, Avusturya devletine bırakıp teslim ettiği yukarıda sözü edilen sınırları çizilmiş arazi içinde, Avusturya Devleti tarafından kale yapılmıyacaktır.

Üçüncü Madde: Eflak ve Buğdan sınırları olan Erdel memleketlerinin sonlarında yer alan kimi yerleri, Eflak ve Buğdan ahalilerinin derece derece yaptıkları saldırıları dolayısıyla sınır geçilip bir kaç yıldan beri kartal nişanları ile yeniden Erdel'e katılmış arazi konusu için bundan sonra çıkabilecek olan anlaşmazlık ve çekişme işinde Avusturya Devleti tarafından arzuya uygun bir biçimde iki tarafın razı olması için şöyle bir düzen verilmiştir : Sözü edilen elçi tarafından verilen haritada yazılı ve çizili ve Avusturya İmparatorluğu tarafından konulan, kartal nişanları ile sınırlandırılmış bulunan sınırlara, şimdi bulundukları hal üzere kabul edilip uyulacak ve anlaşmaya varılan kurala aykırı olarak zulüm ve saldırıdan çekinmeleri konusunda Eflak ve Buğdan Voyvodaları'na Osmanlı Devleti tarafından gereken sıkı emirler yollanacaktır.

Dördüncü Madde: Tuna nehrinin sol kıyısındaki Ada Kalesi'nin karşısında bulunan eski İrşova Kasabası yakasında iki devletin mülklerine karışması, Avusturya Devleti'nin gerek lazareto (karantina beklenen yer, sığınak yeri) ve gümrük kurallarına, gerek başka önemli şeylerden zarar verip durduğundan, adı geçen kasabadan ve ona bitişik dil gibi araziden Osmanlı Devleti'nin elçekmesini Avusturya Devleti istemişse de devletimiz, komşuluk hukukunun korunması ve Avusturya Devleti'nin güven ve düzenine zarar verilmemesi için eski İrşova ahalisinin zabt ve rabt altına alınmasını Osmanlı Devleti taahhüd ettiğinden sınırın, eskisi gibi kalmasına karar verilmiştir.

Hâtime (sonuç) : Burada dört maddenin düzenlenip yazılması, iki devletin öteden beri aralarında mevcut dostluğun ve içtenliğin güçlenmesi, iki ülkenin sınırlarına dair komşuluk haklarının yoluna konarak anlaşmazlık ve sürtüşmelerin ortadan kalkmasına dayanmaktadır. Bundan sonra iki memleket arasındaki toprak ve sınır konularında anlaşmazlık ve çekişme mevzuları kalmıyarak yukarıdaki dört maddede ayrıntıları yazılı hususlara, içtenlik ve doğrulukla uyulup korunması için, sonsuza dek yaşayacak yüce devletin, ebediyen ayakta kalacak yüce saltanatın vezir-i âzamı ve vekil-i mutlakıyız. Bundan sonra Padişahın şu ünvanları ve sıfatları sıralanıp : "Şehriyar-ı kişver küşa husrev-i adalet ferma kuvvet-i bâzuy-u hilafet ve cevher-i şimşir-i şevket ve salabet-ı şehinşah-ı encüm sipah tâcdar-ı felek kadr ve cevza dergâh-ı müstenid ül-mülûk-i ve's-salatin nâşir-i elviyet il-adl fî aktar il-arzîn hâmii millet ilbeyza sultan ül-berreyn ve hâkan ül-bahreyn hâdim ül-haremeyn iş-şerifeyn şevketlû kudretlû azametlû mehabetlû adaletlû" veli nîmetim Padişahım Efendim hazretlerinin görkemli ve yüce taraflarından tam iznimiz olduğu için bu senedi (temessükü) mührümüz ile mühürleyip nişanımızı koyduk ki Roma İmparatoru (Avusturya) ve İmparatoriçesinin müsteşarlarından murahhas ve orta elçi Baron de Thugut kendi devleti tarafından tam izinli olduğundan âdet olduğu üzere (mûtad) imza edip mühürleyerek fransızca olarak (lisan-ı efrencî ile) yazılmış temessük, karşılıklı olarak alınıp verile.

Bitti.

Şimdi yazarımız Mustafa Nuri Paşa'nın sözlerine dönüyoruz :

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN TÜMLECİ

Bu beşinci bölmün içine aldığı zaman, Osmanlı İmparatorluğunun açık bir düşüş ve gerileme devri olduğundan, maddî ve manevî kayıpları her gün artıp çoğalmıştır. Ancak şurası da unutulmamalıdır ki Osmanlı Devletinin kuruluşundan altmış yıl sonra Avrupa topraklaıına geçilmiş olduğu halde 1110 yılında (M. 1699) yapılan Karloviçe (Karlofça) barış anlaşmasına gelinceye dek 340 yıllık bir sürede Osmanlı Devleti, yenilmiş olarak hiç bir barış anlaşması yapmak zorunda kalmamış, sürekli olarak hep başarı bayrağını dalgalandırmıştır. Böyle uzun süreli bir parlak devir, değme bir ülkede görülmediği, devletlerin durumu hakkında bilgisi olan kişilerce iyi bilinir.

Gelişen olaylar zoruyla yapılan bu barış anlaşması, Temeşvar'dan başka, bütün Macaristan'ı Devlet-i Aliyye'den ayırdığı gibi, Mora Yarımadası Venedikliler'e, Podolya Eyaleti Lehistan'a, Azak Denizi tarafları Ruslara bırakılarak bir anda bu denli çok ülkeler elden çıktı.

Her ne kadar Karlofça Barışı'ndan oniki yıl geçtikten sonra (1711 de) Baltacı Mehmet Paşa'nın ünlübaşarısı ile, Moskofların eline geçen yerler ve dört yıl sonra Şehid Ali Paşa'nın değerli çabaları ile Mora Yarımadası, fazlasıyla geri alınmış ise de, bu başarı sevinci uzun sürmeyip, Varadin Bozgunu'nun izlediği sersemlikle acıya ve kedere dönüştü.

Nemçliler (Avusturyalılar), Temeşvar ve Belgrad Eyaletleri'ni ele geçirdiler. Daha sonra Nevşehirli İbrahim Paşa'nın, saltanatın şanına yakışır bir biçimde açtığı İran savaşı da mal ve insan telefinden ve ülkenin harap olmasından başka bir şeye yaramadığı gibi, Dağıstan ülkesini Moskoflarla bölüşmeye girişmesi, Osmanlı İmparatorluğunun o bölgelerde yaşayan müslüman halk katındaki güvenini ve değerini yitirtti.

H, 1150 yılında (1737 yılı) ortaya çıkan Rusya ve Avusturya savaşlarının birinci yılında Moskofların Özü ve Nemçeliler'in Niş Kalesini ele geçirmeleri korku uyandırmış iken, ertesi yıl adı geçen bu kaleler geri alındıktan başka Ada Kalesi de geri alındı.

Bundan önce iki kez yapılan Nemçe savaşlarında Osmanlı İmparatorluğu büyük kayıplara uğradığı için Devlet ileri gelenlerinin Avusturya savaşlarından gözleri korkmuş olduğundan, eski durum üzere yapılacak bir barışı ganimet bildikleri halde sırf, sadrazam rahmetli Yeğen Mehmet Paşa'nın büyük çabası ve himmeti ile savaş sürdürülüp Belgrad Kalesi'nin geri alınmasına çalışıldı ve Tanrının lûtfu ile bu amaç da elde edildi, bundan sonra barış anlaşması imzalandı.

Avusturyalılar'ın Tuna nehrinin beri yakasını ele geçirip yerleşmeleri Osmanlı İmparatorluğunun güvenini ve düzenini bozmuştu. Sadrazam Yeğen Mehmet Paşa'nın bu himmeti ile Belgrat eyaletinin geri alınması ve Nemçililer'in, Tuna nehrinin öte yakasına sürülüp itilmesi, Devlet-i Aliyye'nin gözünde, şimdiye dek uğranılmış bulunan bütün kayıplar geri alınmışçasına sevinç uyandırdı, övünç ve gurur getirdi. Ülkeler ele geçirme düşleri de tamamiyle bırakılıp, o günkü durumun sürdürülüp korunmasından başka umut yolları ve amaç kalmamış bulunduğundan, otuz yıl gibi uzun bir süre, savaş ve çarpışma uğraşından çekinilerek vakit geçirildi.

Ancak "Hazır ol cenge eğer ister isen sulh ve salâh" yani eğer barış ve güven istersen daima savaşa hazır ol, şeklindeki genel kuralı gözden uzak tutulmamakla 1182 (M. 1768) seferinde Devlet-i Aliyye'nin olanca askeri ve bunların düzeni darmadağınık, savaş ve çarpışmada bir çok kez denemeleri bulunan vezirlerin ve komutanların ortadan yok olmuş olduğu meydana çıktı.

Kaynarca barış anlaşması, Moskofların Osmanlı Devleti hakkında besledikleri kötü niyetlerini, istila tezgâhlarını kurmuş ve dokumaya hazır duruma gelmiş olduğunu devlet ileri gelenleri görüyorlardı.

Bu durumda Rusya'nın bundan sonra saldırılarından ve sataşmalarından kurtulmanın çok güç olacağı düşüncesi ile Osmanlı Devleti'nin iyiliğini isteyen kişiler, çok büyük bir üzüntüye ve kedere kapılmışlardı.

MÜLKÎ DURUM

Geçen bölümde anlattığımız gibi Garp Ocakları (Cezayir, Fas, Tunus ve Trablus) kendi başlarına birer yönetim olup, Osmanlı İmparatorluğunca kendilerine vali gönderilemez ise de yer yer Osmanlı sarayına ve devlet ileri gelenlerine hediyeler sunarlar ve kaptan paşaları, sıkıştıklarında başvuracakları kişiler olarak tanırlardı. Sadrazam rahmetli Köprülü Mehmet Paşa bunlara çıkışmaya başladı ve "Saltanat-ı Seniyye'nin sizin gibi asilerin kulluğuna ihtiyacı yoktur" diye azarlayıp Osmanlı kıyılarındaki muhafızlara fermanlar yollayarak Garp Ocakları gemilerinin korunmamasını ve hatta hacılarının bile Mısır kıyılarında kabul edilmemelerini öğütleyip uyardı. Garp Ocakları halkı, bu davranıştan ve özellikle Anadolu kıyılarından denizci asker yazmak işi gibi önemli ve koruma kaynaklarından yoksun bırakılmalarından son derece ürküp korkarak yalvarmaya başladılar. Osmanlı İmparatorluğu tarafından yollanacak valilerin buyrukları altına gireceklerine söz verdiler.

Bunun üzerine sözü edilen ocaklara Beyler Beyiler gönderildi ise de daha sonraları işin ardı aranmadığından, kısa bir süre geçtikten sonra durum yine eski şekline döndü.

Bundan sonra Trablus'ta (Libya'da) Karamanlı ve Tunus'ta Menemenli Oğlu hanedanları kurulup, Karamanlı soyundan burada en son vali bulunan Ali Paşa, II. Sultan Mahmudun saltanatının

sonlarında İstanbul'a getirtildi ve devlet tarafından Trablus'a vali atandı.

Menemenli Oğlu Hanedanı ise bugün hâlâ Tunus'ta yönetimi elinde bulundurmaktadır.

Cezayir'de ise böyle bir yönetici sülâle kurulamayıp, "kim güçlü ise yönetimi o eline alır" kuralı üzere, ocak ileri gelenlerinden "dayı" adını verdikleri kişiler, güçleri yetince ve fırsat bulunca valiyi yerinden atıp yönetimi kendileri cle alırlardı.

"Askerî durum" başlığı altında anlatılacağı gibi Mısır ülkesinde bulunan yeniçeri ve başka muvazzaf askerî sınıfların güçleri ve otoriteleri kırıldıkça çerkes komutanların üstünlükleri ve sataşmaları arttığından, burada vali bulunanların yönetim başında kalabilmeleri, devlet işlerinde onların görüşlerinin alınmasına, o işin, onların arzusuna uygun bulunmasına bağlı idi. Bu kölemen beylerinin güçleri ve etkinlikleri, Çerkes Kölemenleri Devleti'nden beri sürüp gelmiştir. Çünkü Yavuz Sultan Selim Han, Mısır'ı ele geçirdiği zaman (M. 1517 de), kendisine sığınan Çerkes emîrlerine, Mısır'daki yüksek görevlerden "Şeyh ül-Beledlik" ve "Emîr ül-Haclık" [27] ve zamanımızın deyimi ile "müdürlük" ve "kaymakamlık" anlamına gelen "kâşiflik" [28] gibi bir takım rütbe ve görevler ayırıp ihsan etmişti.

Bu gibi kişiler, eski gelenekleri üzere, yeni yeni çerkes köleleri satın alıp dairelerinde eğitirler ve bunlar arasından yeteneklice çıkanları, kâşiflik ve başka tür görevler gibi ödevlere çırak etmekle bunlar, git gide emîrlik sınıfına dek yükselirlerdi. Ancak, bu gibi emîrler bir kaç bölük olup aralarında birbirleri ile düşmanlıkları da eksik olmazdı. Bu çatışmalarda yenilenler, Mısır'ın "Said" denen bölgesine kaçar, burada vakit ve fırsat gözeterek, görevde bulunan emîrlerin ya zulüm ve eziyetleri nedeni ile halkın nefretinin arttığı sıralarda ya da dinlenme ve asayiş nedeni ile gaflete daldıkları bir sırada kalabalık bir halk topluluğu ve biriktircbildikleri arap birlikleri ile Mısır'a saldırıp çarpışmaya ve savaşa başlarlardı.

Mısır valisi olan kişiler, durumun ve zamanın gereğine göre ya görev başında bulunan emîrlere yardım eder veya tarafsız gibi görünüp eğer saldıranlar başarı elde ederlerse onlar Mısır'a girip, bunların karşısında olanlar kaçmak zorunda kalacaklarından, o zaman vali de, çarpışmada üstün gelen emîre, adı geçen görevi verir, cübbeler giydirirdi. İstanbul'daki Osmanlı Sultanı'na da, kaçanların kötülüklerinden

ve başarı kazananların, devlet hizmetinde iyi işler göreceklerini taahhüd eder ve bu hususta Mısır ulemasını kefil gösterdiklerini söyleyerek mahzar takdim ederdi.

Öte yandan bazan da emîrler birleşerek, vali bulunanları Mısırın yönetim görevinden attırır ve bir takım boş mazeret ve nedenlerle Osmanlı Hükümdarı'na mahzar sunarlardı. Her ne kadar bunların tezviratı, devlet ileri gelenleri katında bilinir idi ise de, hadlerinin bildirilmesinde ve terbiyelerinin verilmesinde büyük gayretler, olgun ve akıllıca davranışlara girişmekten çekinilegeldiğinden, bu müzevir emîrlerin sözleri ve ileri sürdükleri nedenler doğru imiş gibi kabul edilerek yeni bir vali atanıp Mısır'a yollanırdı.

Dahası, Rusya seferi sırasında bu Mısır emirlerinin başkanı bulunan Bulut Kapan Ali Bey, Rus donanması amirali ile işbirliği yaparak açıktan açığa ayaklanıp hutbede kendi adını okutmaya bile cesaret etmiş, bu yüzden Mısır'a iki üç yıl vali gönderilemeyip epey karışıklıklara sebep olmuştu. Ne ise ki, kendi çırağı yani yetiştirmesi olan emirlerden "Ebu'z-Zeheb Mehmet Bey"in çabası ve becerisi ile yenilip öldürüldü de taşkınlığının ve haddini bilmezliğinin sebep olduğu belalardan devlet ve millet kurtuldu.

III. Sultan Ahmet Han ve I. Sultan Mahmud Han zamanlarında, otuz yıla yakın bir süre Bağdad Valiliği'nde bulunmuş ve gücü ve zenginliği dillere destan olmuş olan Hasan Paşa Oğlu Ahmet Paşa, pek çok köle satın alıp, bunlardan becerisi ve yeteneği görülenleri, gerek yönetimi altındaki yerlerde gerekse kendi dairesi içinde görevlendirerek, Bağdad'da da bir kölemen hükûmeti ortaya çıkmıştı.

Bu Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra Osmanlı Hükûmeti tarafından Bağdad'a vali gönderilmiş ise de tutunamayıp, Bağdad Eyaleti, bu sözü edilen kölemenlerden, güçlü ve etkili kişilere verilmeye başlandı. Bu durumda, II. Sultan Mahmud'un saltanatının sonlarında vali bulunan Davud Paşa'dan kurtuluncaya dek Bağdad'daki bu kölemen yönetimi sürüp gitmiştir. Adı geçen bu Ahmet Paşa, Osmanlı Devletine bağlı ve emirlerine saygılı idi. Hatta, Hekim Oğlu Ali Paşa ile aralarında şiddetli düşmanlık olduğu halde H. 1146 (M. 1733) yılında, Bağdad'dan azl ve Rakka Eyaleti'ne atandığı zaman, hiç itiraz etmeden yeni görevinin başına gitti ve daha sonra da Köprülü Zade Abdullah Paşa bozgununda doğu orduları baş komutanı atandı.

Bu Ahmet Paşa, talii yardımcı bir kişi olup, doğu orduları komutanlığı sırasında, İran hükümdarı Nadir Şah'ın Hindistan taraflarına saldırısı zamanına denk geldiğinden, savaşın tehlikelerinden emin olup ertesi yıl yine Bağdad Valiliği'ni elde ederek amacına erişmiştir. Bundan sonra kendisi, ölümüne dek Bağdad Valiliği'nde kalıp burayı tam salahiyetle yönetimi altında tutmuştur. İran hükümdarı Nadir Şah'ın ikinci kez Bağdad'ı kuşatmasında, akıllıca bir savunmada bulunarak, Osmanlı Devleti katında derecesini ve değerini yüceltmiştir.

Nadir Şah'ın bu Ahmet Paşa hakkında "Ahmet Paşa, pek akıllı ve becerikli kişilerden biridir. Çünkü benimle, Osmanlı Devletini, ve Osmanlı Devleti ile, beni korkutarak kendisi yaşamını, rahatlık ve güven içinde sürdürmüştür" dediği söylenir. Bu sözünü ettiğimiz Bağdad Valisi Ahmet Paşa'nın 1200 kölesi ve iç ağası olup, dairesi halkının on bin kişiye vardığı düşünülürse, kendisinin Devlete ve onun otoritesine bağlı ve saygılı olması bir yana, bu durumda Bağdad Valiliğinden atılıvermesi de pek kolay bir şey olmıyacağı da ortaya çıkar. Bu durum, bu Ahmet Paşa'nın kölesi ve damadı olup kendisinden sonra Bağdad Valisi olan Süleyman Paşa'nın azli işlemine girişildiği halde gerçekte bu emrin yerine getirilmesinin kabil olmayıp af dilediği ve merhamete sığındığı söylenerek yine yerinde bırakılmış olması ile açıkça anlaşılır. Bu konuda Süleyman Paşa'ya, I. Sultan Mahmud Han'ın (saltanatı: 1730 - 1754) uzun bir hattı hümayunu gönderilmiştir ki bu hattı hümayun, Vasıf Tarihi'nde aynen yazılmıştır.

Bu yüzyılın sonlarına doğru (XVIII. y. yıl sonları) Anadolu'da derebeyleri ve Rumeli'de âyanlar ortaya çıkıp II. Sultan Mahmud'un saltanatının ortalarına dek varlıklarını sürdürmüşlerdir ki bunların yönetimlerinin gidişi, doğup ortaya çıkış nedenleri, Tanrının yardımı ile gelecek bölümün tümlecinde geniş ve ayrıntılı bir biçimde anlatılacaktır.

DEVLET İLERİ GELENLERİNİN DURUMU

Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı zamanından beri, çoğu kez İstanbul'da vezir bulundurulmaması kural haline getirilmiş ve bu durum, giderek güçlendirilip kökleştirilmiştir. Bu nedenle Kubbe Vezirliği, tamamiyle kullanılmaz duruma geldiği gibi defterdarlara vezirlik verilmesi yöntemi de kaldırılmış olduğundan, İstanbul'da

vezir sınıfından sadece sadrazam ve kapdan paşa ve nadiren de sultan kocalarından tevkii paşa bulunurdu.

Devlet ileri gelenleri denen kişilerden olmak üzere bu kişiler, sadrazam, kapdan paşa ve tevkii paşa ile şeyh ül-islam efendi ve kadı askerler (Rumeli ve Anadolu kadı askerleri) ve İstanbul kadısından, vezir kethudası, defterdar ve reis efendiden (reisül küttab) ibaretti.

Her ne kadar vezir kethudaları aslında, sadaret makamında bulunan kişilerin özel hizmetlilerinden idilerse de sonraları devlet ileri gelenlerinin büyükleri arasından seçilegelmeleri ile bütün hâcegân ve ağayan makamlarının üstünde tutulmuşlardır.

Bununla birlikte, Divan-ı Hümâyun görevlerinden sayılmadığından, bazı tören ve protokola (teşrifata) ve tevkiilik, defterdarlıklar, reislikler ve defterdar eminliklerinden ibaret olan "manasıb-ı sitte"ye [29] dahil olmadıkları halde şeyh ül-islamlara "veliyyün niam" hitabı kullanıldığı gibi, genel olarak "ağa efendimiz" deyimi de, vezir kethudası demek idi.

İkinci derece sayılan görevler: "çavuş başılık", "darphane", "matbah-ı âmire (sarayın mutbağı) ve şehir, tersane ve gümrük eminlikleri gibi görevlerdi. Bu tür görevler, kapıcı başılara ve hâcegân'a verilirdi.

Büyük ve küçük mirahorluklar, kapıcılar kethudalığı, bölük ağalıkları, topçu başılık ve cebeci başılık ise kapıcı başılara verilirdi. Mir-i alemlik [30], eskiden bu sayılan görevler gibi mustahak olanlara verilir iken sonraları kapıcı başıların en eskilerine mahsus olmuş ve bütün kapıcı başıların zabiti ve başkanı olmak niteliğini kazanmıştır.

Nişancılık ve defter eminliği, nöbetleşmek suretiyle, şık-kı sâni ve şık-kı sâlis defterdarlıklarının işleri pek hafif ve ender hükmünde kalmakla, bu görevler yaşam boyunca üzerinde kalmak koşulu ile devlet ileri gelenlerine verilirdi.

Baş muhasebe ve büyük ruznamçe ve Anadolu muhasebesi ve öteki kalem hâceliklerinden ibaret olup münavebe görev yerleri denen görevler bir yıllık olmak üzere mazul kalan devlet ileri gelenlerine ve hâcegâna verilir idi.

Tarihlerde ayrıntıları ile yazılı olduğu ve Takvim-i Vakayı Gazetesi sayılarında yer aldığı gibi her yıl, Ramazan Bayramı sonunda genel atamalar yapılırdı. Bu yolla bütün vezirler ve devlet ileri gelen-

leri ve askerî komutanlar, kapıcı başı ve hâcegân memuriyetleri yerlerinde bırakılır ya da yeniden atamalar yapılır ve yukarıda sözü edilen nöbetleşe iş yerlerinin baş muhasebe ve büyük ruznamçe ve Anadolu Muhasebesi gibi büyükleri kethuda, defterdar ve reislik (reis ül-küttab) görevlerinden atılmış kişilere ve küçükleri hâcegâna verilip, bunlardan da mahrum kalanlara, atıyye-i seniyye (Padişah bahşişi) verilirdi.

Kapıcı başılık ve hâcegânlık rütbelerini üzerlerinde bulunduranlar otuzar, kırkar kişiden ibaret olup, hatta, sadrazam Damad İbrahim Paşa, kendi dîvan efendisini hâcegânlık rütbesi ile taltif etmek üzere Padişah'a arz ettiğinde, III. Sultan Ahmet Han, hâcegânın defterini istemiş, sayılarının yirmiye vardığını görerek, çoğalmaları ve yönetimleri zor olur cevabı ile "şimdilik geri kalsın" dedikleri söylenir.

Sözünü ettiğimiz münavebe ile verilen görevler "münavebe mansıpları" kalem hâcelikleri demek olup, her ne kadar, bu kalemlerin özel görevleri var idi ise de, kesedar ve mümeyyizleri eliyle yönetildiklerinden, bu göreve atanan, evinde oturur ve kesedar efendi[31] mühürleyip "sah" olunacak[32] yazıları götürüp gereğini yerine getirir idi.

Her kalemde, yapılan işlerden harç alınmak ve pay olarak o makamın emrine kesedara, mümeyyizlere ve oradaki ulemaya, derecelerine göre pay edilmek, öteden beri uygulanan bir kural olduğundan, bu münavebe görevlerini ellerinde bulunduranların, bu şekilde geçimlerinin sağlanması, devrin yöntemi gereği idi. Baş muhasebe denilen kalem, devlet hazinesinin bütün yasa ve tüzüklerinin ve bütün kayıtlarının merkezi ve bu niteliği dolayısı ile en önemli bir görev olduğundan kesedarlık, çoğu kez, defterdarlık görevine ulaşmak yolu olagelmiştir.

İlmiye yolundaki devlet adamları (tariykı ilmiye ricali) öteden beri uzun bir süre, yönetim işlerinde bulunmuşlar iken, git gide, şeyh ül-islamlık ile nakib ül-eşraflıktan başka görevler, geçici görevler durumuna döndürülüp, bilinen ve uygulanan kıdem kuralı ile, birer yıllık olmak üzere verilir ve bu süre bazan uzatılırdı. Bununla birlikte, hünkâr "imamlığı" ve "hekim başılık" ve "ordu kadılığı" gibi mümtaz görevlerde bulunanlar ve doğuştan erdemliklere sahip olan hizmetliler, yürürlükteki kuralların dışında olmak üzere kayırıcı yollarla birbirlerinin önlerine geçerler ve o yolda çalışan tecrübeli ve yaşlı kişilerin yirmi otuz yılda varamadıkları derece ve rütbelere, kısa bir sürede yükselebilirlerdi.

Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere vezirler ve mir-i mîran (beyler beyi) ve mir-i livaları (sancak beyi) görevlerine özgü olan "haslar", derece derece kaldırılıp, "mîrî mukata"alara katılıp H. 1110 yılında (M. 1699) yapılmış olan Karlofça barışından sonra bazı valilere yeniden haslar verilmiş ve ülke halkı onbeş yıl süren savaşlar nedeni ile türlü vergiler altında ezilmiş olduğundan, bu haslar gelirleri ile geçinip halka zulüm ve eziyet etmekten kaçınmaları kendilerine öğütlenmişti.

Ancak, bu uygulama da sürdürülememiş, yalnız sadrazamlık ve kapdanlık ve nişancılığa mahsus birer miktar has kalıp, devlet ileri gelenlerine ayırılan zeâmetler de yaşam boyunca elde bulundurmaya döndürüldü.

Elinde bulunduranlara birer gelir kaynağı şekline girdiği ve elde edilen gelirleri, bu zamana göre (XIX. y. yılın ilk yarısı) geçimlerine yetmediği için, gerek İstanbul'da ve gerek taşralarda bulunan görev sahiplerine, türlü şekillerle belli bir gelir teşekkül etti. Bu gelirler şunlardı: Önce Kıbrıs ve daha sonra Aydın sancakları'ndan, sadrazamlık makamına tahsis edilmiş bulunan haslar, yılda dört beş yüz keseye dek (200.000 - 250.000 akça) mültezimlere iltizama verilegeldiği ve Fatih, Sultan Selim ve Süleymaniye vakıflarının yönetimleri, sadrazamlara havale edilmiş bulunduğundan, masrafı çıktıktan sonra bundan da bir iki yüz kese gelir elde edildiğini, yöneticiler söylemişlerdir.

İkincisi: Vezirlere yapılan tevcihlerde ve özellikle Eflak ve Buğdan Voyvodalıkları değiştirildiğinde, sadrazama ve vezir kethudasına, mektupçu ve teşrifatçı (protokolcu) efendilere ve sadrazamlık dairesinde çalışanlara gelirler, Mısır, Bağdad, Halep ve Şam valilerinden gelen mûtad hediyeler bağlanmış olmakla, eski protokol defterlerinde görüldüğü üzere bunlardan, zamanımız hesabınca sadrazamlık makamında bulunanlara yılda 20.000 kese (10 milyon akça ki aşağı yukarı 100.000 altın eder) kadar belli gelir hasıl olurdu. Ayrıca vezir-i âzam'ın, irtikâb ve rüşvete karşı eğilimine göre, meşru ve helal olmıyan gelirler de elde ederdi.

Sadrazamın ve devletin yüce görevlerinde bulunanların dairelerinde çalışan kişilere aylık vermek âdet değildi. Ancak, sadaret dairesinde çalışanlar, üç beşyüz kişiden oluşmakta bulunduklarından başka, "âmedci" [33], mektupçu, teşrifatçı ve kethuda kâtibi kalemleri halifelerine, sadrazam kilerinden tayınlar verilegeldiğinden, sadrazamların mut-

bak (matbah) giderleri pek kabarık görünürdü. Ayrıca sadrazamlar, "ıydiye" yani bayramlık, "nevruziye" yani yılbaşı hediyesi gibi Padişah'a sunulan geleneksel ve alışılagelmiş hediyelerden başka, Saray-ı Hümayuna yani Padişah'ın yanına gittikçe Bâb-ı Fetva'ya (şeyh ül-islamın yanına), Tersane'ye ve yangınlara gittikçe ve "tebdil"e çıktıkça [34] avuç avuç altın vermek gelenek olduğundan, sadrazamların kimi tutumsuz ve savurganları, görevden uzaklaştırıldıkları zamanlarda borçlu çıkarlardı.

Şeyh ül-islamlara, sadrazamlara ve bilim adamlarına "arpalık" [35] adı altında birer ikişer kadılık yerinin şer'î hâkimliği verilirdi. Kendilerine böyle bir yer verilenler oralara, "nâib" [37] gönderip, yapılan şer'î işler karşılığı alınan mahkeme harçlarının birazı nâiplere, gerisi de arpalık sahiplerine ait olmak, uygulanmakta olan yöntemin gereği idi.

Meşihat makamında yani şeyh ül-islamlık sandalyesinde oturanlar, bu arpalıklardan yararlandıktan başka, ilmiye görevlerine atamalarda "boğça baha" [38] adı ile kendi tahsisatları ve dairelerinde çalışan kişilerin geçim aracı olması nedeni ile ve eskiden "Sultan Bayezid Medresesi müderrisliği ve evkafı yönetimi" de, makam-ı fetvada (şeyh ül-islamlık dairesinde) olanlara özgü bulunmakla, büyük gelirler elde ederlerdi.

Kadı askerlik ve İstanbul kadılığı görevleri başında bulunanlar da arpalıklardan ve kendilerine özgü olan şer'î hâkimlik harçlarından pek çok para gelirdi ki, yakın zamanlara dek (yazarımızın bu eseri yazdığı 1840 lara dek) Rumeli Kadı Askerlerine, yıllık üç dört bin kese (1.5 - 2 milyon akça) ve Anadolu Kadı Askerlerine 1.500 - 2.000 kese (750.000 - 1.000.000 akça) gelir sağlandığı, ağızlarından duyulur idi.

Kapdanlık görevine, Gelibolu Sancağı ile Bohça Ada ve Limni Adaları eklendiği gibi, kapdan paşaların bütün adalara, Tunus, Trablus ve Cezayir ocaklarına bir tür kontrolleri bulunduğundan, mîrî mukataalar artıklarından ve aidatlardan ve resmî hediyelerden de bir çok gelirleri olurdu ki, bunlar, onların zorunlu giderlerine bol bol yeterdi.

Vezir kethudalarının, sadrazamların gelirlerinin açıklandığı sırada anlatılan aidatlardan ve defterdarların kesime verilen mîrî mukataaların kalemiyelerinden ve harçlarından ve reis efendilerin sefine izni (izni sefine) [39] ve başka türlü konular hakkında verilen fermanlar harçlarından aldıkları gelirler çok yüksekti. Dahası, bir iki yıl bu görevlerde

bulunan kişiler eğer har vurup harman savuran türden değil iseler, daha sonraki yıllarda hiç para sıkıntısı ve darlık çekmezlerdi.

Timar ve zeamet verme işi kaldırılıncaya dek, Defter Hane'nin, bu tür gelir bağlamalar, murafaalar ve muhakemeler konusunda çıkartılan kayıtlar harçlarından ayda, 250 keseye yakın (125.000 akça) bir gelir elde edilirdi ki, Defter Emini'nin ve Kesedar'ının ve öteki görevlilerin ve kâtiplerin, bu gelirden belli birer payları vardı.

Kâtiplerin geçimleri için bağlanan zeâmetler boşaldıkça ya da başkalarına verildikçe, bu gibi yerler gelirlerinin ilk yıllığı, Defter Eminleri'nin olurdu. Yani buraların ilk yıllığını onlar alırlardı.

Tersane ve Darphane Eminleri'nin, Tersane'ye ve Darphane'ye bağlı ocaklık, mukataalar ve madenlerin yönetim işlerinden gelen harçları ve kalemiyeleri, öteki görevlilerin de, memuriyet işlemlerinden aldıkları harçları vardı.

Esasen devletin üç ana "kalem"i vardı. Bunlar: 1) Divân-ı Hümayun, 2) Hazine-i Âmire, 3) Defter Hane-i Hâkanî Kâtipleri.

Bu kalemlere bağlanmak üzere ayrılan iki üçyüz kadar zeâmet olup, Âmedî ve Mektûbî Kalemleri ve başka dairelerde zaman zaman kurulan kalemler, memuriyet sayılırdı. Bu nedenle, bu kalemlere özgü bir zeâmet yoktu.

Sözün kısası, bütün devlet ileri gelenleri, memurlar, kâtipler ve hizmetliler, yukarıda anlattığımız gibi, belli ve düzenli olan aidat, harç ve geleneksel vergiler ile geçinip giderlerdi. Ancak, vezirlerden ve yüksek memurlardan emekli edilen ve çok az olmakla birlikte, İstanbul yakınlarında ve çoğu, Bursa, Gelibolu ve Tekirdağı gibi yerlerde oturmakla görevli kılınan kişiler de gümrüklerden, beşeryüz ile biner kuruş arasında aylık alırlardı. Bazı hasta ve yaşlı kâtiplerin muhtaç durumda olanlarına da, gümrüklerden, emekli ulûfesi adı ile birer parça şey ihsan olunurdu.

Devlet ileri gelenlerinin paraları ve malları ise, bilim öğrenmek, eğitim ve insanların pek çok türden ihtiyaçlarını gidermek için bunların yapıp ortaya koydukları hayır ve yardım kuruluşları ile karşılaştırılınca (bunca büyük paralardan çoğunun yerine sarfedilmiş olduğu) meydana çıkar. Bunların içinden, kaza eseri olarak ya da gerektiği için sürgüne yollanıp malları musadere edildiğinde ya da yangın ve başka türden felakete uğrayanlara, görevdeki devlet ileri gelenleri büyük yardımlarda bulunurlardı.

Hatta II. Sultan Mahmut Han'ın saltanatı sırasında, kethudalıktan ayrılmış bulunan Hadi Efendi'nin konağı, içinde bulunan bütün eşyası ile yandığında, her yandan gelen hayırseverlerin yardımı ile konak,yepyeni olarak yapıldıktan ve içi gerekli eşyalarla döşendikten sonra 250 kese kadar (125.000 akça) para arttığı ve kendisinin çok yakın arkadaşlarının şaka olarak "bu yangın size ikiyüz elli kese kazandırdı" diye takıldıkları söylenirdi.

Kapıcı başılar, ikisi nöbetleşe Saray-ı Hümayun'da bulunan orta kapıda nöbet beklemek ve cuma selamlıklarında ve resmî günlerde, hepsi "Rikâb-ı Hümayun"da bulunmak üzere görev yapıp, bunların altında bir takım "salahor ağalar" da vardı ki bunlar da, Padişah'ın hizmetini gören kişilerden sayılır ve tören günlerinde, padişahın ahırındaki atlara binip padişahın yanında talimli talimli giderek tantana ve görkem yaratırlardı.

Divan-ı Hümayun görevleri ile Âmedî ve Mektûbî, Kethuda Kâtibi ve Defterdar Mektupçusu odaları kâtiplerinin bazı ileri gelenlerine, Hâcegânlık rütbesi verilmek usulan caiz olduğundan bunlara, nöbetleşe verilen görevlerden uygun bir görev verildiği gibi, sözünü ettiğimiz Kapıcı Başı ve Salahor Ağalar ve Divanı Hümayun hizmetlilerinden olup, müteferrika adı verilen ve gedikli zeâmet sahipleri bulunan zaimler ve memuriyetsiz kalan hâcegân, mîrî malları toplamak ve büyük işlerin incelenmesi, zenginlerin ve vezirlerin arta kalan mallarının musaderesi, asker sevk etmek ve bazı vezirleri bir görevden başka bir göreve ya da sürgüne götürmek veya öldürmek gibi geçici görevlerde çalıştırılırlar ve işinin önemine göre de yararlandırılırlardı.

H. 1000 yılından sonra (M. 1592) vezirler çoğaldığından, mir-i miranlık görevi olan eyaletler vezirlere verilegelmekle beyler beyilerin çoğu, mir-i livalık (sancak beyliği) mevkiine düşerek kendilerine birer sancak verilir oldu. Vezirler, gittikçe biraz daha çoğaldığından, eyaletler içinde bulunan sancaklardan bazıları ya da bir ikisi birleştirilerek vezirlere verilmek ve Eflak ve Buğdan ülkelerinde bulunan Hotin, Bender ve başka sınır kaleleri muhafızları bulunan vezirlerin ve emirlerin geçim vasıtaları olmak üzere, Rumeli'den ve Anadolu'dan ek olarak uygun sancaklar verilmek usul oldu. Çünkü o gibi sınır muhafızlarının yönetim bölgeleri dar ve gelirleri az olduğundan ve eski kurala uygun olarak has bağlanması da terk edilmiş bulunduğundan, bu şekilde kendilerinin biraz desteklenip kollanmaları zorunlu idi.

Bir sancakta mîrî mukataalar çok olup da zeâmet, timar ve arazii mevkufe (vakıf arazi) az bulunursa, valiler için o sancak verimli sayılır. Bunun tersi bir durum olursa yani mîrî mukataalar az öteki cins arazi çok olursa valiler için gelirsiz ve verimsiz sayılırdı. Çünkü zeâmet ve timar içinde bulunan toprakların öşrünü, dirliğin sahibi olanlar, vakıf toprakların öşrünü ise vakfın mütevellileri toplarlardı. Bu nedenle bu tür topraklardan valilere bir yarar sağlanmayıp, mîrî mukataalar ise, yazılı bedelleri ile valilere verilir, valiler de daha çok miktardaki bir para karşılığında bunları kesime (iltizama) verirler ve böylece yani bu tür bir yolla pek çok gelir elde ederlerdi.

Bununla birlikte, bir sancakta seksen yüz mukataa varsa, o sancağın valisi bulunanlar onun beş on danesini, devlet ileri gelenlerinin ve enderun ileri gelenlerinin istekleri ve şefaatları üzerine, defterde yazılı bulunan bedelleri ya da az bir artırma ile yakınlarına (müntesibine) vermek zorunda olduğu gibi, beş onunu da memleketin ileri gelenlerine ve saygın kişilerine ve bir miktarını da daireleri ileri gelenlerine verir, kalanını ise değeriyle isteklilerine ihale ederdi.

Valiler ve mutasarrıflar, kendi yönetimleri altına verilen sancakların içinde bulunan kadılıklarına, daireleri gediklilerinden veya o bölge ileri gelenlerinden (hânedanlarından) voyvodalar atarlardı.

Bir sancakta görev yapmakta olan valinin üzerinde başka bir sancak daha var ise ona da, müsellim göndererek yönettirdiği gibi, kaleler muhafızı bulunan ve seferber olan ya da gereği dolayısı ile Osmanlı Devleti sınırlarında oturmakla görevlendirilen vezirler ve komutanlar da yine müsellim atayarak, yönetim yerleri olan vilâyetleri yönettirirler ve yönetim makamı için bağlanmış olan gelirlerden bir parçasını müsellime bırakıp geri kalanını kendileri alırlardı.

H. 1239 yılında (M. 1823 - 1824) Vidin ve Niğebolu Sancakları Valisi olan Sineklili (veya Sengelli?) İbrahim Paşa'nın o zaman kethudası bulunan rahmetli Gümrükçü Salih Paşa, Niğebolu mukataaları verimli olduğundan, harç ve masrafı çıktıktan sonra valiye 3.000 kese (1.5 milyon kuruş) para kalırdı; diye söylerdi.

Yine II. Sultan Mahmud Han'ın saltanatının sonlarında "elviye-i selase" (üç liva) yani, Yanya, Tırhala ve Selanik valisi olan sır kâtibi rahmetli Mustafa Nuri Paşa'nın [40] kendisinden duyulmuştur ki Selanik ve Tırhala müsellimleri bulunan mir-i miranlara yirmi beşer bin kuruş aylık verir ve derbendler muhafazalarında bulunan Arnavud sergerdele-

ri ile birlikte dairesi halkı dört bin kişiye varır iken bütün aylıklar ve giderler ödendikten ve çıktıktan sonra kendisine yılda on bin keseden çok (5.000.000 kuruş) para kalırmış.

Bu gelirin çoğu Tırhala sancağından olup Selanik ve Yanya sancaklarının o kadar verimli olmadığını ve memleketler dağıtımına gerek aynen gerekse bedelen kendisi ve dairesi halkı için bir para koydurmadığını ve almadığını, rahmetli Mustafa Nuri Paşa söylemiş ve doğrulamıştı.

Yine II. Sultan Mahmud Han'ın saltanatının sonlarında Paris elçisi olan rahmetli Ahmet Fethi Paşa'ya Aydın Sancağı verilmiş. O zaman tümen komutanı bulunan eski baş komutanlardan Namık Paşa 25.000 kuruş aylık ile devletçe müsellim atanmıştı. Bir süre geçtikten sonra, adı geçen elçi Ahmet Fethi Paşa, geçici bir süre için İstanbul'a ve oradan, atandığı yer olan Aydın'a geldiğinde sancağın mukataalardan gelirinin hepsi kendisinin olmak ve "kapı altı hasılatı"[41] ve başka "tayyarat"[42] ile geçindikten başka, ayda 25.000 kuruş daha kendisine verilmek üzere adı geçen Namık Paşa'ya teklif etti. Namık Paşa bu teklifi kabul etmediğinden, onun yakınlarından Ahmet Efendi adındaki bir kişiyi kendi müsellimi olarak atamış ve o yıl, 4.000 kese kadar (2 milyon kuruş) gelir elde edildiği saptanmış olunca II. Sultan Mahmud Han, o zamanın mukataalar nazırı olan Nafiz Paşa'ya durumu bildirterek, bu gelirlerin yarısını Ahmet Fethi Paşa'ya verip öteki yarısını da hazineye gelir olarak aldırmıştır.

Bu durum, Ahmet Fethi Paşa ile Nafiz Paşa arasında düşmanlık çıkmasının başlıca nedeni olmuştur.

Bu örnekleri vermekten amacım, bol gelirli sancaklara vali ve mutasarrıf (sancak beyi) olanların büyük gelirler elde ettiklerini ve halk üzerine salınan vergilere kendileri için ek para istemeye ihtiyaçları olmadığını göstermektedir.

Ancak, Trabzon, doğu illeri ve Erzurum sancakları gibi mîrî mukataaları bulunmıyan sancakların vali ve mutasarrıfları olan vezirlerin ve beyler beyilerin dairelerine yani bürolarına ve evlerinin giderlerine yetecek, yiyecek ve başka şeyler, ahali üzerine salınan vergiye ek olarak elde edilir ve tayyarat adı verilen gelirler –ki bunlar, kapı altı hasılatı yani tahsiliye ve cinayet işleyenlerden alınan cerimeler ve voyvodaların ve doğudaki aşiret başkanlarının sunageldik-

leri belli vergiler ve olağan hediyeler ve bazı dağınık vergilerden ibarettir– valilerin para giderleri, bunlarla ödenirdi.

Sözün kısası, her eyaletin ve vilayetin valisine ve mutasarrıfına ait olan gelirleri, zaman zaman, yer yer değişir, hiç birinin geliri, ötekinin gelirine tamı tamına eşit olmazdı.

Orta halli bir vezirin dairesini de tarif edelim ki beyler beyilerin, mütesellimlerin ve voyvodaların daireleri ve giderleri, bunlarınki ile karşılaştırılabilsin.

Önce: kethuda, divan efendisi, mektupçu, kethuda kâtipleri, divan kâtipleri, imam ve harem kethudası gibi ileri gelenlerden ayrı olarak, her vezirin iç ağalarından 24 gediklisi bulunmak gelenek gereği idi.

Bunların hepsinin başkanı ve düzenleyicisi, çalışmalarını sağlıyan kişi, "silahtar ağa" idi. Yürürlükteki yöntemin gereği bu idi. Bu nedenle silahtarlar, her zaman paşanın yanında bulunur, selam ağası ve kapıcılar kethudası, protokol görevini yerine getirirlerdi.

Bunlardan sonra hazinedar, mühürdar, devatdar kaftan ağası, çuhadar ağa, iç oğlan baş çavuşu ve çamaşır ağaları gelirdi. Bu çamaşır ağaları, vezirlerin en yakınları ve güvendikleri kişiler olup çoğu, kölelerinden ve genç topluluklardan olurlardı.

Bunlardan sonra vekilharç, anahtar ağası, sancaktar, tuğcu başı, tütüncü başı, ibriktar ağa, kilerci başı, macun ağası, mikramacı başı (peşkirci, yatak, çarşaf ve havlucu), sofracı başı, mirahor (emir-i ahur, ahırlara ve atlara bakan kişi), seccadeci başı, peşkir ağası, kahvecibaşı gedik sahibi olup, her birisinin de üçer yamağı bulunduğundan, bu topluluk, seksen yüz kişiye hatta daha ziyadeye varırdı.

İkincisi: Kavas, tatar, mehter hane takımı, seyis, akkâm (çadır mehteri), meş'aleci, aşcı ve saraydar gibi daire hizmetlileri de en az yüzelli kişiye varır.

Sonraları vezirlerin dairelerinde kavas sınıfı çoğaltılmış ise de aslında bunlar dört veya altı kişi olup kavs (yay) taşırlar ve paşaların yanında yaver gibi bulunurlardı.

Menzinhaneler (posta atlarının değiştirildiği konak yerleri) bir dereceye kadar eski olmakla birlikte, düzenli postalar işlemediğinden, gerek İstanbul'a gerekse çevrede bulunan valilere ve emîrlere gönderilecek yazılar, tatarlar eliyle gönderilmek, yürürlükte olan bir gelenek

idi. Bu nedenle her vezirin dairesinde bir tatar ağası ve bir tatar oda başısı, bunların yönetiminde de kırk elli tatar bulunmak gerekli idi. Bu görevi çok eskiden, at koşturmakla ün kazanmış olan Tatar halkı yerine getirmekte olduğundan, daha sonra her türlü kişiler bu işi gördükleri halde, Tatar adı kullanılmaya devam edilmiş, bütün posta işi ile uğraşan kişilere tatar denmiştir.

Vezirlerin üçer, beyler beyilerin ikişer tuğu olduğu gibi vezirlerin dokuz kat yani dokuz davul, dokuz zurna, dokuz boru ve dokuz dümbelek, beyler beyilerin yedişer kat mehter haneleri olup günde ikişer nöbet yani ikindi ve yatsıdan sonra çalınırdı. Vezirler, bir yerden başka bir yere göç ettikleri zaman, tuğların birisi, bir gün önce, konakçı ile önden gönderilir, ötekiler, paşanın önünde çekilirdi ki bunların görünüşleri ve durumları resim kitaplarında çizilmiştir.

Üçüncüsü: Gedikli iç ağalarının "zobu" adı verilen üçer beşer hizmetkârları ve koğuş uşakları ve seyisleri vardı. Bunların toplamı da seksen yüz kişiye ulaşırdı.

Bir adam, hemen birden bire iç ağası olamayıp, önce "zobu" olur, zobulukta bir süre eğitildikten sonra "iç ağalığı" sırasına girerdi. Zobuluktan iç ağalığa geçmenin yasası bu idi. Ağalardan biri, zobu'sunu çırak edecek olsa, önce ona gerekli olan at, silahlar ve elbise verir; bundan sonra bir şölen düzenleyip, hazine odasında gedikli ağalar katında dua olunarak ve başına kavuk giydirilerek ağalar sınıfına katılmış olurdu. Hatta vezirlerin ve emîrlerin köleleri için bu kural ve tören yerine getirilmedikçe, iç ağası kavuğu giyilmek mümkün değildi.

Bunun gibi, yine iç ağalarından birisinin, hırsızlık ve benzeri gibi büyük bir suçu ortaya çıksa, yine bir toplantı yapılıp, başından kavuğu alınarak, ağalar sınıfından çıkarıldıktan sonra terbiyesi ve cezası verilirdi. Kendi deyimlerine göre bu işleme "keçe külah edildi" denirdi ki bundan sonra o kişi, hiç bir dairede "iç ağalığı" edemeyip, daha başka bir işe girmek zorunda kalırdı.

Dördüncüsü: Vezirlerin dairelerinde bir "tüfenkçi başı" ve bir "deli başı" [43] bulunup bunların komutasında, yüz yüzellişer kişilik bir asker topluluğu bulunurdu. Bunlardan tüfenkçi takımı yaya, deli birlikleri ise atlı idiler.

Erzurum, Diyarbakır, Musul, Bağdad, Şam ve Halep gibi eyaletler valilerinin, üçer beşer tüfenkçi başısı ve deli başısı bulunmak gerektiğinden, bunların içinden birine "ser çeşme" adı verilip "binbaşı"

yerinde ve öteki tüfenkçi başılar ve deli başılar "yüzbaşı" yerinde kabul edilir, deli başıların emrinde mülâzım (teğmen) gibi olan subaya "gönüllü ağası" denirdi.

Çok eski zamanlarda vezir ve beyler beyi dairelerinde, ellişer, altmışar kişiden kurulmuş olarak, onar yirmişer bayrak levent ve buna uygun "sarı sekban" kullanılır iken, zaman zaman bunlar arasından, "Celâlî Eşkıyaları" çıkmak ve benzeri gibi zararları görüldüğü için, H. 1100 (M. 1689) yılından sonraları kaldırıldılar ve yerlerine, biraz önce adlarını bildirdiğimiz "tüfenkçi" ve "deli" birlikleri kurulmaya başlandı.

Aradan bir süre geçtikten sonra, bunların da düzenlerine ve disiplinlerine bozukluk gelmeye başladığından, "kapısız" yani bir yerde iş bulamamış deli başıların bayrakları altında toplanan haşarat ve ayak takımı ile köyden köye gezip, ahaliye, akla gelmedik zulüm ve eziyet ederler, zorunlu olarak ve ister istemez vezirler, emîrler bunları yeniden, yanlarına alıp, kötülüklerini halkın üstünden kaldırmak zorunda olurlardı.

Bütün bunlarla birlikte bu tür kişilerin, eskilerde Celâlîler'in yaptıkları gibi, toplanıp devlete karşı ayaklanıp taşkınlık yaptıkları görülmemiştir. Bunların "deli başı" denmelerinin aslı, pişdar anlamına olarak askerî delil (yol gösterici asker) olduğu halde, bu terim zamanla bozularak "deli başı" şeklinde halk dilinde yeni bir deyim ortaya çıkmıştır. Bu deli başı sınıfı (kalpaklarımız, emîr el-Mü'minin Hazreti Ömer radiyallahu anh'in çizmesinin koncuğudur; ocağımız da ona mensuptur) derlerdi.

Bunları, Bağdad valisi ünlü Ahmet Paşa'nın babası Hasan Paşa, H. 1135 (M. 1723) yıllarında, İran seferi sırasında, bir derece daha düzene sokmuş olduğuna göre, kendilerinin menşelerini Hz. Ömer'e dayamaları, herhalde, İranlılara şiddetli düşmanlıklarını dile getirmek amacına dayalı olacak, böyle tahmin edilebilir.

İç ağaları, eyalet ve livaların bunlara bağlı kasaba ve köylerine mübaşirlik görevi ile gidip, derecelerine göre bu hizmetleri karşılığı "mübaşiriye" alageldiklerinden ve mütesellim ve voyvodalar taraflarından da belli bir ücret ve gelirleri olduğundan, bunlara aylık vermek âdet olmayıp, vezirler ve emirler yalnız, daireleri halkının öteki sınıflarına birer miktar maaş verirlerdi. Bu nedenle o zamanın giderleri, zamanımızın hesabı ile hiç bir zaman nisbet kabul etmez.

Bu bölümün içine aldığı zamanda, vezirlik rütbesine ve makamına ulaşma yolları çok değişik olup *önce:* hünkâr silahtarlarından ve mirahor ve bostancı başı gibi, saray-ı hümayuna mensup kişilerden olanlara, *ikincisi:* vezir kethudası, defterdar ve reis (reis ül-küttab) gibi devlet görevlilerinin ileri gelenlerine ve bazen, yeniçeri ağalarına ve kapıcı başılara, *üçüncüsü:* Şam ve Musul hanedanlarından Azm Zade ve Abdülcelil Zadeler gibi taşra büyüklerine vezirlik rütbesi ihsan olunagelirdi. Ayrıca vezirlerin, kethuda, silahtar ve hazinedarlarından ve delibaşılarından, savaşlarda kahramanlık, gözü peklik ve yararlık gösterenlere, kapıcı başılık, mir-i miranlık ve vezirlik verilmek de gelenek haline gelmişti. Çünkü halkın gözünde vezirlik nitelikleri veya koşulları : gözü peklik, düşmana karşı dayanıklılık, ata binicilik ve silah kullanmakta yetenek ve beceri sahibi olmaktı. Bu nedenle, bilim ve eğitim bu işte hesaba katılmadığından vezirlerin ve emirlerin çoğu cahil ve okur yazar olmamaları yüzünden, anlayışlarının derecesine göre yönetimde bulunurlardı. Bu yüzden, vezirlerin kimilerine devletçe becerikli ve yetenekli kişilerden kethuda atanırdı; yani yanlarına, bu sayılan özellikleri bulunan bir kethuda verilirdi.

Bununla birlikte, eski sadrazamlardan Köprülü Zade Fazıl Ahmet Paşa ve bunun kardeşi, şehid sadrazam Fazıl Mustafa Paşa ve onun oğulları eski sadrazamlardan Nu'man Paşa, Abdullah Paşa, ve Numan Paşa'nın oğlu kaymakam Hafız Ahmet Paşa ve Abdullah Paşa'nın oğlu Abdurrahman Paşa, zamanlarının bilgili ve erdemli kişilerinden oldukları gibi yine eski sadrazamlardan Şehid Ali Paşa ve Hekim Oğlu Ali Paşa ve Defterdar İzzet Ali Paşa ve I. Sultan Mahmud Han ve III. Sultan Osman Han zamanlarında reislik (reis ül-küttablık) ve defterdarlık ve vezir kethudalarından vezirlik rütbesine erişen Pîr Mustafa Paşa ve ünlü Ragıp Paşa, Rakım Mehmet Paşa, Nâilî Abdullah Paşa, Yirmisekiz Çelebi Zade Said Paşa, Topal Osman Paşa Zade Ahmet Paşa ve Azm Zade hânedanından ve başkalarından kimileri de, bilim ve erdem sahibi kişiler idiler.

Rahmetli Kanûnî Sultan Süleyman Han'dan sonra III. Sultan Mehmet Han, Eğri Savaşı'nda; II. Sultan Osman, Lehistan Seferi'nde; IV. Sultan Murad Han, Revan'ı ve Bağdad'ı ele geçirişlerinde; IV. Sultan Mehmet Han Kamaniçe kuşatmasında ve II. Sultan Mustafa Han, sürekli olarak üç yıl Nemçe savaşlarında, ordunun başına geçip cihad bayrağını dalgalandırarak savaşmışlardır. Bunlardan sonra yapılan bir çok savaşlarda, sadrazamların ordu komutanı atanarak yollan-

maları kuralı yerleşti. Ancak baş komutanlar, tam bir etkiye sahip ve devletin yürütme gücünü ellerinde bulundurduklarından, tersane, darphane ve gümrük eminliği gibi işleri yürütmek için kesin olarak İstanbul'da bulunmak zorunda olanlar dışında, bütün öteki görev sahipleri ve askerî sınıf ocakları, ağalar ve hatta, vezir-i âzam kapı kethudaları bile, orduy-u hümayun ile birlikte gidip İstanbul'da, kethuda, defterdar, reis ve öteki görev sahiplerinin vekilleri kalır, bütün atamalar ve protokol, mevkib-i hümayunca yerine getirilirdi.

Valiler ve mutasarrıflar da, daireleri halkı ve yönetim bölgeleri içinde bulunan zaimler, erbab-ı timar ile birlikte Padişah'ın ordu merkezine gelir yer yer, imparatorluğun kalelerini korumaya, komutanlar komutalarına atanarak görevlerini yerine getirirler ve asıl görev yerlerini (mansıplarını), vekil olarak bıraktıkları mütesellimleri eliyle yönettirirlerdi.

ASKERÎ DURUM

Geçen bölümde açıklandığı üzere, devşirme çocuklarının saray-ı hümayunlarında ve acemi oğlanları kışlalarında eğitilmek ve ondan sonra muvazzaf asker sınıfına katılmak ve sürekli olarak kışlalarda oturup başka hiç bir sanat ve meslekle uğraşmamaları kuralı terk edilmiş olduğundan, gerektikçe börekçi, hammal ve manav gibi çarşı esnafından yeniçeri yazılıp gereken yerlere gönderilir, savaş bitip geri dönüldükten sonra, herkes, yine eskisi gibi kârı ve geçim yolu ile meşgul olurdu.

H. 1094 (M. 1683) yılında ortaya çıkıp H. 1110 (M. 1699) yılına dek sürüp giden ünlü uzun savaşlarda dört devletle birden savaşıldığından, her yıl büyük ölçüde asker yazılarak muvazzaf askerlerin sayısı ve bunların ulûfelerinin tutarı çok fazla arttığından, barış anlaşmasının imza edilmesinden oniki yıl sonra çıkan Rus savaşına dek askerî mahlüller (boş kalan timar ve zeâmetler) hazineye mal edildi (yani kimseye verilmeden hazinede bırakıldı).

Biraz önce sözünü ettiğimiz Rusya ile yapılan savaş ve onun hemen ardından Mora (Venediklilerle) ve Nemçe (Avusturyalılarla) savaşları da H. 1131 (M. 1719) yılında sona erip Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın har vurup harman savururcasına müsrif davrandığı sadrazamlık zamanı ortaya çıkmakla yeniçerilerden boşalan yerler (ulûfe mahlûlatı)

sürekli olarak hazineye mal edilerek muvazzaf asker azaltılmasına devam olunur ve her yıl ne kadar para hazineye kalmış ise, işgüzarlık ve doğru iş gördüklerini anlatmak için, o zamanın vakayinamesi olan Raşit Efendi Tarihi'ne yazılırdı.

Daha sonra ortaya çıkan İran seferlerinde çoğu zeâmet sahipleri, timar sahipleri, vezirler ve emîrler daireleri ve aşiret askerleri kullanıldığından ve I. Sultan Mahmud Han zamanında açılan Nemçe ve Moskof seferleri de iki üç yıl sürdükten sonra sona erdiğinden, öyle uzun boylu muvazzaf asker yazılmadı. Her ne kadar, yukarıda yazdığımız gibi, gerektikçe esnaf ve başka tür kişilerden yeniçeri yazılıp gereken yerlere yollanmak kural idi ise de bu durumda da mutlaka yeniçeri ve başka muvazzaf asker ocakları birlikleri arasına katılmak ve bunlara özgü ulufeye sahip olmak, sadece bir kez sefere çıkmakla gerçekleşebildiğinden, ordudaki askerler, seferin zorluklarını ve savaşın gereklerini oldukça biliyorlar, buna alışmış bulunuyorlardı.

Mora seferinin hemen sonunda ve söylendiğine göre H. 1153 (M. 1740) yılı içinde, ulûfe adı verilen asker aylıklarının alınıp satılmasına izin verildiğinden, H. 1000 (M. 1592) yılından beri düzenleri ve disiplinleri bozulmuş olan Osmanlı ordusunun bütün yasaları ve kuralları da bozuldu, karmakarışık oldu. Çünkü aradan uzun bir zaman geçmeden, yeniçeri ulûfelerinin çoğu, yakınları ve esnaf takımı tarafından satın alınarak âdeta bir geçim ve gelir kaynağı durumuna geldi.

Bu nedenle, askerlik başka, ulûfe sahibi olmak başka şey olup, yeniçeri oldukları iddiası ile çalım satan kişilerden börekçi ve hammal gibi esnafın bazularında dövülmüş bulunan yeniçeri dövme nişanlarından başka, ne talim ve terbiye bakımından ve ne de görev ve ulûfe yüzünden yeniçerilikle asla bir ilgileri yoktu.

Kavlen ve fiilen yeniçeri denilebilecek kişiler, her ortanın kışlasında, usta, oda başı, bayraktar, mütevelli, imam ve karakullukçular gibi beş altı yüz kadar subay ve erlerden ve kolluklarda bulunan birer çorbacı ile kolluk askerlerinden (polis görevi yapan karakollar) ve harbeci ve mumcu adı verilip ağa kapısında bulunan bir iki yüz kadar kişiden ibaret idi ki bunların hepsi ancak iki bin kişi tutardı.

Ocaklı arasında, yeniçeri ağalarına, "kırk bin kul ağası" denilip, gerçekte yeniçerilik iddiasında bulunan kişiler kırk binden daha çok idilerse de bunların, asker olma koşullarının hiç birinden haberleri yoktu.

H. 1153 (M. 1739) yılında yapılan Belgrad barış anlaşmasından H. 1182 (M. 1768) seferine dek otuz yıla yakın bir süre, savaş yapılmamış bulunduğundan, yeniden asker yazılmamıştı. Bu nedenle asker ulûfelerinin büyük bir bölümü boşalmış olmak gerekirken, ulûfelerin alınıp satılmasına izin verilmesi, bu sonucun elde edilmesine engel oldu. Ayrıca, ulûfelerin alınıp satılması konusu, yalnız kişiler arasında yapılmakla kalmadı, öte yandan yeniçeri ağaları da, boşalan (mahlûl olan) yeniçeri ulûfelerinin bir bölümünü hazineye bırakılmak üzere devlete ait gösterirken bir bölümünü de şuna buna vermeye başladılar.

Örneğin, her ulûfe dağıtılışında beş bin akça boş bulunur ise, bunun iki bin beşyüzünü devlete ait gösterip, iki binini satar ve beşyüzünü de kendi adamlarına ve bazı ocak yoldaşlarına ve enderun büyüklerinin ve devlet ileri gelenlerinin yakınları tarafından rica ve iltimas olunan kişilere üçer beşer akça olarak paylaştırırlardı. Bunun gibi kayırılmış kişilerin üzerinde bulunan ulûfeye, "kapılı ulûfesi" ve iratçıların ulûfelerine "oturak ulûfesi" adı verilegelmiştir.

Hammal, börekçi ve manav gibi kişilerin hemşehrileri geldiği zaman hemen "gel yoldaşım, seni yeniçeri yazalım" diye, adamı, bağlı bulundukları ortanın kışlasına götürüp, kollarına, ortanın nişanını döğme usulu ile döğdürürler ve eline "sofa tezkeresi" verirler idi ki, bu tezkerenin içinde aşağı yukarı şu sözler bulunurdu : "biz ki yeniçerileriz, Hacı Bektaş Veli pirimiz ve erenler evliyalar elimizden tutucudur. Kırılmakla bitmeyiz, birimiz eksilirse binimiz ortaya çıkar". Bundan sonra, "felanca adam ortamıza göynek bıraktı ve ocağımıza girmek istedi. Biz de Ocağ-ı Âmire'nin defterine yazıp eline bu (sofa tezkeresi) ni verdik" gibi sözleri kapsayıp, usta ve oda başı taraflarından bu tezkere mühürlenir ve cuma selamlıklarında ve ulûfe günlerinde, karakullukçular bu tür kişileri toplayıp yeniçeri kıyafetine sokarak görev yaptırırlardı.

Ulûfeler, her yıl dört taksitte verilirdi. (Hicrî yıl takviminin ilk üç ayı olan) Muharrem, Safer ve Rebiyülevvel aylarına ait olan ulûfelere nefer vezninde "Masar" (M. S. R.) ulûfesi denir. İkinci üç ay olan : Rebiyülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir aylarına ait ulûfeye, Recec (R. C. C.) ve ünlü üç aylara (Recep, Şaban, Ramazan ayları) ait olan ulûfeye, Reşen (R. Ş. N.) ve son üç ay (Şevval, Zilkade, Zilhicce) ulûfesine, Lezez (L. Z. Z.) ulûfesi denirdi ki buradaki üçer harf, her arabî ayın özel işaretlerinin (bazılarının baş, bazılarının son harfleri) bir araya gelmesidir.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanından H. 1182 (M. 1768) Rusya ile yapılan sefere gelinceye dek, verilen bütün ulûfelerin yıllık toplamı, aşağı yukarı on, oniki bin kese civarında iken, gelecek bölümün kapsadığı zamanlarda bir miktar artarak, en sonunda yeniçeri ocağının ve örgütünün ortadan kaldırılması zamanlarında (1826 da) yirmi bin keseye doğru varmıştır [44].

Bu paraların yani yeniçeri ulûfelerinin dağılışı üzerine kısa bir bilgi vermek için H. 1220 yılı "masar : M. S. R." mevacibinde (M. 1805 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına ait yeniçeri aylıkları) verilen paraların dağılışını ve kendilerine paylaştırılışını gösteren "Ulûfe Defteri"ndeki bir listeyi olduğu gibi buraya geçiriyoruz :

İstanbul'daki aylık defterinin birinci taksidine ait liste
Divâni kese :

1996	Dergâh-ı Âli yeniçerileri (yeniçeriyan-ı Dergâh-ı Âli)
334	Sipahi oğulları (Ebnay-i sipahiyan)
308	Silahtar oğulları (Ebnay-i silahtaran)
58	Ulûfeciyan yemin ve (ulûfeciyan-ı) yesar ve gurebay-ı yemin ve (gurebay-ı) yesar
271	Ccbeciler (cebeciyan)
2967	
452	Topçular (topçiyan)
179	Arabacılar (arabaciyan)
30	Humbaracılar (humbaraciyan)
5	Lağımcılar (lağımciyan)
13	Tersane-i Âmire hizmetlileri
3646	
23	Kalyonlar levendleri (Levendat-ı halyonha)
24	Enderun-u Hümayun ağaları
1	Emekli ağalar (Ağayan-ı mütekaidin)
31	Aylıkla çalışanlar (Müşahere haran)
14	Divan-ı Âli çavuşları (Çavuşan-ı Divan-ı Âli)
3739	

10	Saray-ı Hümayun kapıcıları (bevvaban-ı Saray-ı Hümayun)
8	Saray mutbağı hizmetlileri (Huddam-ı Matbah-ı Âmire)
13	Saray ahırı hizmetlileri (Huddam-ı Istahl-ı Âmire)
40	Saray bahçevanları (Bostaniyan-ı hassa)
11	Edirne sarayı bahçesi bahçevanları (Bostaniyan-ı bahçei Edirne)
3821	
4	Baltacılar (teberdaran)
9	Hassa çadırları mehterleri (Mehteran-ı hıyem-i hassa)
3	Davul ve sancak (tabl ve alem)
1	Saray sanatkârları (Ehl-i hıref-i hassa)
1	Hassa terzileri (Hayyatin-i hassa)
3839	
4	Saray okçuları (Peykân-ı hassa)[45]
1	Dış hazinedarlar (Hazinedaran-ı bîrun)
1	Saray doktorları (etıbbay-i hassa)
5	Şerifler, sözde Peygamber sülalesinden olanlar (şürefa)
3850	

"Kese-i rûmî" 60.000 akça olduğundan, tamam 500 kuruş eder ise de "kese-i dîvânî" 50.000 akça olduğundan, 416 kuruş ve küsur para eder.

Buna göre zamanımızın hesabı ile (yazarın zamanı) yukarıda yazılan 3850 dîvânî kese, 21.000 keseye varır.

Yençerilere ulûfe nasıl dağıtılırdı :

Ulûfe çıkacağı gün, divan toplanır. Sadrazam ve devlet ileri gelenleri kubbe altında, dünya padişahı da (padişah-ı âlem) bilinen yerine oturur ve durumu seyr eder.

Her ocağın, defterde yazılı bulunan ulûfesi meşin keseler içinde olduğu halde ayrı ayrı yerleştirildikten sonra, yeniçeri ocağının her ortasına verilecek keseler de ayrılır.

Karakullukçular, yeniçeri olduklarını iddia eden hammal ve esnaf takımından, boy bos bakımından gösterişli olan bir iki bin kişiyi akşamdan kışlalara toplayıp, yedirip içirerek, giydirip kuşatarak, ertesi günü her ortanın erleri ve subayları ile takım takım, Saray-ı Hümayun'da bulunan orta kapıya gelip dururlar. Sarayın mutbağında, daha önce hazırlanmış olan ve hepsine yetecek miktarda bulunan çorba, pilav ve zerde, Bab üs-Saade önüne konurdu.

Bu sırada Kubbe Altı'nda bulunan kul kethudası, belli zaman geldiğinde, giydiği üniformanın eteği ile işaret edince, orta kapıda beklemekte olan yeniçeriler, yıldırım gibi koşup seğirderek, hazırlanmış bulunan çorba ve zerdeli pilavları alır, Saray-ı Hümayun'un avlusunda yerler ve hemen bunun ardından kurbanlar kesilirdi. Çünkü yeniçerilerin bu ulûfe dağıtımları sırasında, bazı istekler ileri sürerek yemeği yemedikleri de olmuştur. (Yemeklerini yemelerinden sonra kurban kesilmesi, isyan etmiyeceklerinin anlaşılmasından dolayı sevinç içindir.)

Bu yemek işi sona erdikten sonra yine bütün erler orta kapıya çekilip dururlar, daha sonra subaylardan özel olarak görevli olan kişi, yüksek sesle "birincinin ağa bölüğü" diye çağırınca hemen o bölüğün erleri seğirdip, kendilerine ait keseleri sırtlayarak kışlalarına götürürler.

Bundan sonra sırasıyla ikinci, üçüncü, ta altmış dördüncü bölüğe dek çağırılır ve her bölüğün ulûfe torbaları kendilerine verilir. Sıra altmış beşinci bölüğe gelince, çağırıya kimse gelmez. Subay bu ortayı üç kez çağırır ve üçüncü kez de "yoktur" diye cevap verilince, çağıran subay tarafından "yok olsun" denilip altmış altıncı ortaya geçilir. Yeniçeri ulûfelerinin konduğu torbaların dağıtımı böylece sona erdirilir.

Halk arasında yaygın bulunan bir söylentiye göre, şehzadelerden birisi, 65. bölüğün kışlasına kaçtığında, kendisini korumayıp teslim etmişler ve bu şehzade asılmış. O olaydan sonra bu bölük halkı, sınırlara sürgüne gönderilip kışlaları kapatılmış olduğundan bu olay, her ulûfe dağıtılışında bu şekilde hatırlatılır imiş. Bu konuda, tarihlerde bir bilgiye raslamadık ise de, III. Sultan Mehmet Han'ın öldürttüğü şehzade Sultan Mahmud'un öyküsü, adı geçen bu ortaya yapılan bu muamelenin kaynağı olduğu, bazı gelişimlerin ışık tutması ile anlaşılmaktadır.

Kışlalarda mendil serilerek erlere ve erler adına olan iradcılara para dağıtıldığı sırada "tas parası" adı ile yüzde üç beş kuruş alıp, ortanın debboyu (deposu) demek olan orta sandığına korlar. O orta görev ile bir yere gönderilir ise, yol harçlarını, kışlalarının süslenmesini ve subayların gümüş çaprazlarını (metinlerde çep-ü rast denen bu şey bir tür bel kemeridir) ve resmî günlerde, törenlerde erlere giydirdikleri giysileri bu paralarla alırlardı.

Osmanlı padişahları, birinci bölüğe bağlı ve oradan ulûfe almakta bulunduklarından, ulûfe dağıtılışının ertesi günü, yeniçeri ağası kıyafetinde olduğu, maiyetindekiler de harbeci kılığında bulundukları

halde birinci ortanın kışlasına gider. Şehzade Başı'nda bulunan "Osman Baba Türbesi"nin üstü olduğu söylenen, kendisine mahsus dairede bir süre dinlendikten sonra, belli miktardaki ulûfesini geleneksel törenle alırdı.

Sipah ve silahtar ve ulûfeciyan-ı yemin, ulûfeciyan-ı yesar, gurebay-i yemin ve gurebay-ı yesar ocakları ki günlük ulûfe ile görevli bulunan Osmanlı ordusunun atlı birlikleri olup, genel olarak bunlara "Dergâh-ı Âli Sipahileri" denir ve eyalet askeri olan timarlı sipahisinden ayrıdırlar. Bunların ulûfeleri, Bâb-ı Âli'deki divan yerinde sadrazam ve defterdar efendi ve öteki divan ileri gelenleri ve adları geçen ocakların ağaları (altı bölük ağaları), kâtipleri ve çavuşları orada bulundukları halde, sergi yapılıp iki üç gün verilir. Geri kalanları ağalarının konaklarına götürülerek orada dağıtılırdı.

Tarihlerde "devr vaki oldu" ve "sadrazama hatt-ı hümayun, kürk ve hançer geldi" diye yazılı olan şey budur. Yani devlet askerlerinin ulûfesi tamamen ödendikten sonra, bu iş olaysız geçtiğinden sadrazam ödüllendirilirdi.

Topçu, cebeci, humbaracı, kalyoncu, bostancı ve öteki ocaklar askerlerinin ulûfeleri toptan verilir, onlar da kışlalarında hak sahiplerine dağıtırlardı.

Sipah taifesi çok eskiden beri saray-ı hümayunlarda eğitim gördükten sonra bölüklere çırak olunagelmiş ve bu nedenle onlar askerî sınıfların birinci derecesinde yer almış idiler. Ancak, geçen bölümlerde açıklanan nedenler yüzünden düzenleri ve disiplinleri gevşeyip bozuldu. Densizlik edip taşkınlıklara ve ayaklanmalara başladıklarından dolayı değerlerini yitirip gözden düştüler. Zaten kışlaları ve karakolları da bulunmadığından ve barış zamanlarında hiç bir görevleri olmadığından, yeniçeri ocağından daha çok bozulup perişan oldular. Bunların ulûfeleri iradcılar eline geçmiş bulunduğundan İstanbul'da, beş on sipah çavuşu ve ocak kethudaları gibi subaylarından başka kimse görülmezdi. Öyle ki, bunların ulûfeleri verilirken, bulabildikleri küçük bir topluluk gelip kendi elleri ile ulûfelerini alır, ertesi günü elbise değiştirerek yine gelir ve bir gün önce bulunmıyanların adları okunduğunda çavuşları, "merd-i garib" diye cevap verir, böyle demekle sözde, gurbette yani İstanbul dışında bulunduklarını bildirmek isterdi.

Topçu, cebeci, humbaracı ve lağımcı ocaklarının, topları ve arabaları silip temizlemek ve yer yer talim etmek gibi, barış sırasında da

görevleri ve kışlaları yakınında olan ve belli sınırları içinde bulunan yerlerin korunması işine bakmaları gibi işleri ve bir çok karakolları vardı. Bunların içinde de esnaf takımından sızmış kişiler vardı ise de bunlar, belirli zamanlarda işlerinin başında bulunmak zorunda olduklarından, ulûfeleri de iradcılara geçmediğinden, yeniçerilere oranla oldukça daha düzenli bir durumda idiler.

Özellikle I. Sultan Mahmud Han'ın saltanatı sırasında topçu başılık görevinde bulunan Avrupalı mühtedi (dönme : islam olmuş) Ahmet Paşa[46], o zamana göre çok önemli olan bu ocakları düzene koyup hatta Bosna halkından (boşnak her halde) olmak koşulu ile yüzer kişiden oluşan üç bölük humbaracı tertip edip her bölüğe bir "yüzbaşı" ve iki "elli başı" ve on dane de onbaşı koydu. Bunların günlük görevlerini ve gerekli öteki hizmetlerini düzenledi. Eskiden humbaracılara mahsus olan zeamet ve timarlar boşaldıkça, bunlardan emeği geçenlere verilmesini öğütledi.

Ta ilk kuruluşundan beri Osmanlı donanması, çekdiri adı verilen ve kürek ile yürüyen değişik gemilerden oluşurdu. Girit savaşları sırasında yelkenle yürüyen kalyonlar icad olundu. Ancak, bunların kullanılışlarını gerektiği gibi iyi bilen gemici yetiştirilemediğinden, çoğu kez pek yararları görülemedi. Bu nedenle, sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın yönetimi sırasında bu kalyonlar kaldırıldı. Bunun üzerine, eskiden beri olageldiği gibi Tersane-i Âmire'de ve adalar sancakları sancakbeylikleri komutasında kırk dane derya komutanı çekdirileri yaptırıldı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana seferine çıkmak için hazırlık yapmakta iken daha sonra Venediklilerin üzerine saldırmayı da kafasına koyduğundan, yeniden altı parça kalyon daha yaptırılması işine girişilip, Viyana seferi ise, Rusya, Polonya ve Venedikliler'in de katılması ile genişleyip uzaması ile bu yeni yaptırılan kalyonların sayısı artırıldı. Bu yeni kalyonlar, Şehid Ali Paşa'nın yönettiği Mora seferinde de kullanıldı ve yapılan deniz savaşlarında bir çok kez Venedikliler yenilip başarı kazanıldı.

Bundan sonra kalyon yaptırılmasına hız verilip yeni gemilerin denize indirilmesi sürdürüldü ise de H. 1130 (M. 1718) yılında, H. 1182 (M. 1768) yılında yapılan Moskof seferine dek elli yıldan çok bir sürede deniz savaşı yapılmadığından, kapdan paşalar her yıl, Donanmay-ı Hümayun ile adalar arasında gezinip, merhamet ve insaf derecelerine göre adalar ve kıyılar halkını cezalandırıp geri dönerler, bir kaç hırsız gemisi tutabilirler ise bunu, deniz savaşı fetihlerinden sayarlardı.

Asker aylıklarının yazıldığı maaş defterlerinde (mevacib defteri) yazılı bulunan tersane halkının otuz altı kese ulûfeleri, zamanımız hesabına göre (satın alma gücüne göre) ayda 40.000 kuruş kadar olup, gördükleri işe bakılınca çok az göründüğünden, bu konuda biraz daha ayrıntılı bilgi vermemiz gerekmektedir.

Önce : — Tersane işçilerinin "icare" deyimi ile bilinen ücretleri, emîrlerin ve kapdanların ve başka savaş gemisi subaylarının yıllıkları ve muayyen tahsisatları, tersane hazinesinden verilirdi.

2 — Geçen bölümlerde açıklandığı üzere, müsellim ve yörük adı ile Anadolu'da ve Rumeli'de 50.000 kadar adam olup bunlara devlet tarafından birer çiftlik yani seksener yüzer dönüm toprak verilmiş, buralardan elde ettikleri ürünlerin şer'î âşarı da (onda biri) hizmet karşılığı olarak kendilerine bırakılır. Başka bir deyimle, öşürden muaf ve müsellem tutulmuş olduklarından, savaş ilan edildikçe nöbet ile bunların beşte biri yani on bini sefere çıkıp, yol düzleme ve hendek kazma gibi orduya yardımcı işleri görürler iken, daha sonra bunların asıl görevleri bırakılıp kaldırıldı. Eskiden o tür işlerde kullanılan bu kişiler, derya kalemine bağlanarak, her yıl aralarından beşte biri, Donanmay-ı Hümayun'da çalışmakla görevlendirilmişler ise de, öteki asker sınıfları gibi bunların durumları da değişti. Çiftçi köylülerden farkları ve askerî hizmetleri yerine getirme nitelikleri kalmadı.

Bu yüzden her yıl bunlardan birer miktar bedel parası alınıp tersane hazinesine gelir yazılmak ve ülkenin kıyı bölgelerinde kalyoncu bayrakları açılıp, toplanan sekiz on bin kişi, hızır ilyas gününde (6 Mayıs günü) gemilere doldurulup Ak Deniz'e yollanarak, Kasım gününde (Kasım ayının sekizi) gemiler tersaneye getirilerek, "bayrak askeri"ne (bayrak açılarak toplanan askerler) izin verilmek, kural haline getirildi.

Bu nedenle yazılı olan ulûfe, "gedikli kalyoncu" denilen ve daima Tersane-i Âmire'de duran yelkenci ve topçu ustaları, paşa çavuşu, tersane baş ağası ve tersane çavuşları gibi bin kadar kişinin ulûfeleri idi.

Eskiden deniz savaşlarında top kullanılması pek ilerlememiş olduğundan ve deniz savaşlarında bir iki nöbet top atıldıktan sonra düşman gemilerine sarılıp rampa yani aktarma olunmak yöntemi uygulana gelmekte olduğundan, donanmaya alına gelen gerek yeniçeri ve gerekse yine onların gördüğü görevi yerine getiren "bayrak askerleri", oldukça işe yaramakta idiler.

Daha sonraları ateşli savaş araçlarının kullanılması çok genişleyip yaygın bir duruma geldiğinden, bayrak askeri ise, gemicilik tekniğinden ve top kullanmaktan ve askerî eğitimden hiç haberleri olmadığından, demir almak, top salya etmek gibi hammallık işlerinden başka bir şeye yaramıyorlardı.

İşte bu nedenlerle, Çeşme Limanı'nda Ruslar, bir kalyonumuzu ateşe verdiklerinde, bütün Türk gemilerinde bulunan askerler denize dökülüp, kıyıya ulaşmaya can attılar, bu yüzden de Türk donanmasının hepsi yanıp battı ve yok oldu.

Şemdâni Zade Tarihi'nde (Şemdânî Zade Süleyman Efendi'nin yazdığı Müri üt-Tevarih. Yazar 1779 da öldü. Eseri, Kâtip Çelebi'nin "Takvim üt-Tevârih"inin zeylidir), Mısır'a gidip gelen ve öteki Osmanlı ülkeleri kıyıları arasında işleyen bir takım ticaret gemileri vardı ki, bunların kapdanları ve tayfaları, gümrük vergilerinden muaf olup, deniz savaşı yapılmaya karar verildikçe bunlar, Donanmay-ı Hümayun'da savaş görevlerini yerine getirmekle yükümlü idiler.

I. Sultan Mahmud Han'ın saltanatı sırasında gümrük işlerine bakmakta olan İshak Ağa, bunların gümrük vergilerinden muafiyetlerini kaldırtmakla, Donanmay-ı Hümayun'un yüz akı gibi olan ve deniz savaşı işlerinde yetenekleri ve becerileri bulunan bir iki bin denizcinin ortadan kalkmasına, hizmetlerinin kesilmesine yol açtı.

Yukarıda yazdığımız gibi, elli yıllık bir süre içinde bir deniz savaşı da yapılmadığından, gerek deniz subaylarının ve gerekse deniz erlerinin savaş yetenekleri kayb olduğundan, Çeşme'de uğradığımız acıklı deniz yenilgisi olayı başımıza geldi. Devlet-i Aliyye'nin acılarının ve sıkıntılarının artmasına yol açtı diye acısını ve üzüntüsünü dile getirir.

Padişah sarayları ve köşkleri bahçıvanları ve korucuları gibi hizmetliler de, özel görevleri dolayısı ile, git gide bir tür asker ocağı durumuna geldiler. Bu nedenle Saray-ı Hümayun'un, Davud Paşa, Rami çiftliği, Kâğıthane, Fener Bahçe, Kavak Sarayı çevrelerinin ve genel olarak Boğaziçi'nin korunması ve güven altında bulundurulması işi, bostancı başı'nın üzerinde olduğundan, bu gibi yerler ile Çengel Köyü'nde, Küçüksu, Çubuklu, Büyük Dere, Balta Limanı ve Kuru Çeşme gibi yerlerde birer bostancı ocağı ve birer usta ve yeteri kadar erler vardı.

Bostancı başılar, Yalı Köşkü'ndeki özel dairelerinde otururlardı. Bunlar, resmî günlerde Padişah'ın bindiği kayığın dümenini kullanmak

görevleri ile tanınmış olup gece gündüz, gerektiği her zaman, büyük sandallar ile yönetim ve gözetim bölgelerini gezip kontrol ederlerdi.

Saray-ı Hümayun'da üç dört yüz bostancı olduğu gibi, adı geçen yerlerde de bir o kadar subay ve er bulunduğundan, maaş defterine yazılı olan ulûfe, bunların aylıkları idi. Bununla birlikte aday olarak (mülâzim suretinde) ocağa yazılmış iki üç bin kişi daha vardı ki, kayıkçılık ve bahçıvanlık gibi iş ve sanatlarla uğraşırlar idi iseler de, gerektiği zaman derhal, bağlı bulundukları bostancı ocaklarında toplanırlardı.

Aylık defterinde üç kese akça ile yazılı bulunan davul ve bayrak hizmetlileri (hademe-i tabel ve alem) seksen yüz kişiden çok olup, aldıkları paranın ise günümüz hesabına göre ayda tutarı yaklaşık olarak 3000 kuruş olduğundan bu kadar kişinin o kadar para ile geçinebilmesinin mümkün olamıyacağı belli bir şey idi ise de, bayram günlerinde ve Padişahın yakınlarının doğum günlerinde ve yüksek makamlara atamalar yapıldığında davul çalarak şenlik ettiklerinden, Padişah tarafından, vezirler, vekiller ve Divan-ı Hümayun'daki yüksek görevliler tarafından geleneksel hediyeler verildiğinden, bir hayli çok para daha elde ederlerdi.

Sınır boylarında ve büyük şehirlerde bulunan ve "yerli kulu" adı verilen yeniçeri ocakları, eskiden düzenli ve muvazzaf askerlerden sayılırlar iken, geçen uzun zamanlar, bunların da düzenlerini ve disiplinlerini bozduğundan ulûfeleri karşılığı olan ocaklıkları ve düzenli gelirleri (muayyenat-ı mürettebeleri), sözde ülkenin söz sahipleri ve koruyucuları olarak geçinen zorbaların yemlikleri oldu.

Osmanlı Devleti'nin her yerinde, kolları ve baldırları, dövmelerle yapılmış bir sürü nişanla dolu bir hayli yeniçeri var idi ise de bunlar, görev ve sorumluluk duygusundan, askerî eğitim ve terbiyeden yoksun bir takım arsızlardan ve istedikleri gibi çapkınlık etmek isteyen baldırı çıplaklardan ibarettiler.

Sınır boylarının durumu, bir dereceye kadar ötekilerden daha iyice, subayları ve bir ölçüde erleri, yeniçeri ocağı tarafından atanıp yollanır idi ise de, Şam, Halep, Bursa ve Kütahya gibi yerlerin yerli ağalıkları ve kimi kalelerin muhafızlıkları (dizdarlıkları), Saray-ı Hümayunda ömür çürütüp emekliliğe hak kazanan yaşlı ve iş göremez ağalara çıraklık olarak verilirdi. Artık askerlerin ve disiplinin derecesi bundan anlaşılsın...

İşte bu tür askerlerden her yıl kalyoncu bayrakları açıldığı gibi, savaş için seferlere çıkılmak gerektiğinde, turnacı başı ve serden geçti ağaları gibi, askerî sınıftan kişiler, yer yer mübaşir atanarak fetvalar ve savaşın erdemliklerini anlatan Kur'an âyetleri ve Peygamberin sözleri ile dolu Padişah fermanları gönderilerek yeniçeri bayrakları açılır ve toplanan Türk askerleri, takım takım orduy-u hümayunlara yollanırdı.

Osmanlı Devleti, H. 1000 (M. 1592) yıllarına gelinceye dek, erbab-ı timar ve zeamet ve bunların cebelileri olarak, atları ve silahları mükemmel olarak, ata binicilikte çok becerikli 80.000-100.000 atlı birliğe malik bir ülke idi. Bu çok etkin askerî güç, sonradan yavaş yavaş, sayı bakımından dörtte bire ve işe yararlık bakımından onda bire indi. Bu inişin nedenleri, çok ve değişikti :

Birincisi : Çok sayıdaki verimli timar ve zeametler boşaldıkça devlet (mîrî) tarafından alınıp mîrî mukataalar sırasına sokulmuş olmasıdır.

İkincisi : Bir takım zeamet ve timarlar, saray-ı hümayun ağalarına "çıraklık" olarak verilmek, sadrazamların ve devlet ileri gelenlerinin kendi hizmetkârlarına, asker sınıfına (timarlı sipahilere) mahsus olan dirlikleri verebilmek kuralını ortaya çıkarmış olmalarıdır. Çünkü devlet arşivinin eski kayıtlarında (kuyud-u kadime-i hâkanîde) tevkii kalemleri ile değiştirilmiş pek çok kayıt görülmektedir. Bu değiştirmelerde genel olarak şu sözler yazılmış bulunmaktadır : "felan kişinin üzerinde bulunan filanca zeametin mukataaya çevrilmesi istenmekte olup, her ne kadar bu türlü dirliklerin mukataaya çevrilmesi silahlı asker sayısının azalmasına sebep olacağı için sıkı sıkıya yasaklanmış ise de bu kişi, devlet işlerinde uzun süre emeği geçmiş ve bu nedenle de ödüllendirmeye değer bir kişi olduğundan, başkalarına örnek olmamak üzere isteğinin yerine getirilmesi konusunda Padişahın yüksek izni ile emir çıktı ve bu koşullar ile, sözü edilen zeamet mukataaya çevirildi".

Bu tür kayıtların kimilerinde de "filanca ve filanca timar verimsiz olup, üzerine almak isteyen birisi bulunmadığından, mukataaya çevirilip, sadrazamın ya da kaymakam paşanın silahtarı ya da mühürdarı felancaya verilmesine Padişahtan izin alınıp emir verildi".

Üçüncüsü : Bir timar ya da zeamet boşaldıkça, valiler ve alay beyleri, hakkı olup olmadığına bakmadan, her kim daha çok rüşvet verirse ona verirler ve onun üzerine yazdırırlardı.

Dördüncüsü: "Sepet timarı" adı ile bir takım timarlar vardı ki, sözde zaman geçtikçe bunların verimleri azalmış, azaldığından kimse almak istememiş ve bu yüzden, bu tür timarların beratları da sepete konmuş anlamına geliyordu. İşin doğrusuna gelince, bunların içinde verimli ve beş on isteklisi bulunan timar oldukları halde, valilere ve alay beylerine yemlik olmak için sepet timarı denmiş ve bazısı için de, adı var kendi yok hayalî kişilere verilmek üzere berat bile çıkartılmıştır.

Beşincisi: Timar ve zeamet sahiplerinin bir yere görevlendirilmeleri olunca valiler ve alay beyleri, bunların zenginlerinden paralar alarak, temelsiz bir suç isnad edip, fakirlerini sefere götürüp, para aldıklarını yerinde bırakmalarıdır.

İşte bütün bu gibi şeyler ve nedenler, askerî talim görmüş düzenli, çok büyük sayıda atlı birlikler gücüne durgunluk gelmesine yol açtı.

Geçen bölümlerde açıklandığı üzere, zaten bunlara devlet tarafından, ne ulûfe ne de yiyecek verildiğinden ve anlatıldığı üzere ordulara katılan zaimler ve timar sahipleri, çelimsiz ve fakir takımı olduklarından zavallılar, devlet ileri gelenleri ve zenginlerin dairelerinde seyislik gibi küçük ve aşağı işlerde çalışmak zorunda kalırlardı.

Osmanlı Devleti orduları, o devirler dünya hükümdarlarının kıskandıkları bir ordu durumunda iken git gide, yukarıda anlattığımız düzensiz ve disiplinsiz bir duruma düştü. Bununla birlikte, Saltanat-ı Seniye'nin ortaya çıkışından beri, hiç görülmedik bir olay olarak otuz yıl savaş yapılmadığından, savaşın gerektirdiği konularla askerin ilişkisi ve alışkanlıkları kopmuştu. Böyle bir durumda ve zamanda H. 1182 (M. 1768) yılında Rusya ile aramızda savaş patladı. Bu savaş için padişahın ordusunda, komutanları ve muhafızları yanında, abartmasız, üçyüz bin kadar adam toplandı. Ancak bu toplanan birlikler, düzenden ve disiplinden habersiz bulunduklarından, soydan gelme millî hasletlerden olan gözü peklikleri ve yiğitlikleri bir yarar sağlamayıp, kış mevsiminin de gelmesi üzerine, izinli izinsiz, memleketlerine geri dönmek zorunda bulunmaları ile, savaşın ilk yılı sonunda Hotin Kalesi 200 kişilik Rus birliğine bırakılmak gibi utanç verici ve yüz karası bir duruma düşüldü.

Kahvehane ukalası arasında, bizim askeri, ayağının tozu ile savaşa sürmek gerekir. Çünkü düşman bundan çok korktuğundan, dedi kodu ile vakit geçirmek ve zorunlu olarak askere yılgınlık gelip dağıldıktan sonra saldırıya geçmek hilekârlık kuralıdır, diye ağızlarda dolaşan

gereksiz sözler, saray ağalarına ve savaş durumundan haberleri olmıyan devlet ileri gelenlerine çalışma ve davranış aracı olduğundan, savaşın ikinci yılı yaz başlarında Osmanlı ordusu bütün birlikleri ile Tuna nehrini geçip Kartal Ovası'nda düşmanla karşılaşıp müthiş bir bozguna uğrayınca, böyle derme çatma, talimsiz disiplinsiz askerle Moskof ordularını yenmenin mümkün olamıyacağı, işten anlamıyan beceriksiz devlet adamlarının kafalarına dank etti.

Ayrıca, "Mîrili" adı ile yani aylıkla Arnavudluktan, Kırcalılar'dan ve Anadolu'dan toplanıp getirilen askerlerin, sanki bütün Türk halkı silaha sarılıp savaş için yola çıkmış gibi (nefir-i âm) olduklarından, bu tür birliklerin hiç bir işe yaramıyacakları anlaşıldı.

Bundan dolayı, Osmanlı ordusunun ileri gelenleri, düzenli ve muvazzaf asker ocaklarının (asâkir-i muvazzafa ocaklarının) durumları bir düzene sokularak muntazam askerî birlikler durumuna getirilmekten başka çare olmadığını düşünmeye başlamışlardı.

Ancak, gelecek bölümde anlatılacağı gibi bu konu, III. Sultan Ahmet Han zamanından beri devletin ciddî olarak üzerinde düşündüğü bir iş olduğu halde, uygulamaya geçilemedi. Savaş sırasında ise bunun hiç mümkün olamıyacağı ortada olduğundan ister istemez, elde bulunan birliklerle işi yürüterek savaşı sona erdirmek, ondan sonra Küçük Kaynarca Barış Anlaşmasını imzalamak zorunda kalındı (M. 1774 yılında).

Anadolu'dan ve Rumeli'den bayrak bayrak gelen Osmanlı birlikleri ordu toplanma yerinde bir araya gelerek çoğaldıkça, onar, onbeşer akça ulûfe ile komutanlar emrine üçer beşer bin dalkılıç yazılıp gönderilir, bunlar, beş on gün sonra, düşman karşısında bozguna uğrayıp geri dönerler ve yine başka bir yere dalkılıç yazılırlar idi ki, bir yıl içinde bu yolla bir kişinin iki üç kez, dalkılıç yazılıp gündelik ulûfe aldığı görülürdü.

Bu şekilde dalkılıç yazılan ya da bir kalenin korunması için görevlendirilerek gündelik ulufe verilen erlere "memhur" adı verilen birer kâğıt verirler idi ki bu kâğıt, ulûfenin senedi anlamına gelirdi.

Orduda bu tür senet kâğıtlarını satın alan kârcılar vardı. Bunlar bu senetlerde yazılı bulunan paranın beher akçasını, tutturabildiklerine yani sekizer, onar, onbeşer kuruşa satın alıp iradcılara satarlardı.

Bununla birlikte şu da bilinmelidir ki, uzun süredir savaş yapılmamış olmasının doğurduğu hamlık ve acemilik, yalnız asker takımını

etkilememiş, savaş araç ve gereçlerini bulup, toplayıp hazırlamakta ve asker yetiştirip cephelere yollamakta devlet ileri gelenlerine de beceriksizlik geldiğinden, asker çokluğunun işi halledeceğine inandıkları halde, savaşan orduya gerekli olan yiyip içeceği ve savaşta kullanılacak araç ve gereçleri gerektiğince ve yeterince bulup denkleştiremediklerinden, hemen bir iki ay içinde, yiyecek azlığı ve sıkıntısı baş gösterdi. Bu yüzden, kalelerde bulunan yıllanmış ve küflenmiş tahılı, askerlere dağıtmak zorunda kaldılar. Bu kez de bu yüzden ve temizliğe gereken önem verilmediğinden ya da verilemediğinden, askerler arasında türlü, türlü bulaşıcı salgın hastalıklar ortaya çıktı. Öte yandan, yaralı hasta erler için gerekli ölçüde ve nitelikte hastaneler ve doktorlar bulunmadığından, savaş sırasında şehid olanların bir kaç katı kişi, bakımsızlıktan, tedbirsizlikten ölüp gitti.

Bu nedenlerle, islam kuralları gereğince ve millî gayretin icabı olarak, pek çok asker toplanır idi ise de, yaz mevsimi başında bir iş görülebilir ise görülür, biraz önce sıraladığımız eksiklikler ve tedbirsizlikler dolayısı ile, bir kaç ay geçince, yenilip geri dönülmek zorunda kalınırdı.

Bu Rusya savaşı sırasında, kale kuşatması şüpheli, meydan savaşı yapılması kesin ve vaziyetin icabı iken, savaş alanlarına, sahra toplarından çok, büyük toplar götürülüp, gereksiz yere zahmet ve sıkıntıya katlanıldı. Ayrıca, bozulup geri dönüldüğünde, bu değerli topları düşmana bırakmak zorunda kalarak da bilgisizliklerini, beceriksizliklerini isbat ettiler.

MÂLÎ DURUM

1683 de uğranılan ikinci Viyana bozgunundan sonra, Venedik, Lehistan (Polonya) ve Rusya devletleri, Avusturyalılarla anlaşarak Osmanlılara savaş açtıklarından savaş alanı çok genişledi, büyük ölçülere vardı ve dallanıp budaklandı.

Öte yandan, bu savaşlar uzayıp giderek onbeş yıl sürdüğünden ve her yıl, yirmişer otuzar bin asker yazılmak gerektiğinden, bunların ulûfeleri ve savaşların başka giderleri, devlet hazinesini tam takır bir hale getirdi. Hazineye gelir bulup bu giderleri karşılamak için türlü, türlü vergiler çıkarılıp halka salındıktan başka, devlet hazinesinde olan, zenginlerde ve devlet ileri gelenlerinde bulunan altın ve gümüş

eşya, bir kaç kez yardım olmak üzere toplanarak darphaneye yollandı, para basıldı.

Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında bir okka (1282 Gram) bakırdan 800 dane mangır para kestirilip, önceleri bunların üçü bir akçaya, daha sonra, ikisi bir akçaya geçmek üzere piyasaya sürüldü. Ancak, git gide bakır madeni çoğaldığından, bu bakırdan yapılma mangır paranın değeri çok düştü. Bu yüzden de tüccar ve ahali çok zarara girdiğinden bu tür paralar kullanılmaktan kaldırıldı. Bu bakırdan yapılma mangır para işini düşünüp ortaya çıkaran "ayarcı" (sahib-i ayar) Firenk Mustafa yakalanıp asıldı.

Sadrazam, rahmetli Köprülü Zade Şehid Fazıl Mustafa Paşa, hak etmedikleri halde asker ulûfesini elde edenleri ayıklayıp atarak ve gereksiz giderleri kaldırarak ve Osmanlı ülkesi halkının geçim sıkıntısına, kötü duruma düşmesine neden olan ağır ve haksız vergileri kaldırmak suretiyle halkın ve devlet hazinesinin gelir gider işlerini tam bir düzen altına aldı. Ancak, ne yazık ki, bu becerikli ve akıllı kişinin şehid olmasından sonra onun yerine gelenler, yine eskisi gibi halka zulmetmeye giriştikten başka, daha önce Fazıl Mustafa Paşa'nın affedip kaldırdığı eski vergileri bile, ödenmemiş vergilerdir diyerek yeniden toplamaya kalkıştılar.

II. Sultan Mustafa Han'ın huyu, mal musadereciliğine meyilli olduğundan, geçmiş zamandaki vezirlerin yakınlarından ve kendilerine bağlı kişilerden zenginlikleri ile tanınmış olanları ve dahası, bir kaç yıl önce Dar üs-Saade Ağalığı'ndan ve Hazinedarlık'tan çırak ve emekli edilerek Mısır'a yollanan ağaların zenginlerini bile hariç bırakmayıp, mallarını musadere ederek bu yolla elde edilen paraları, savaş giderleri için sarfetti.

Her ne ise, H. 1110 (M. 1699) yılında Karlofça barışı imza edilerek, fevkalade savaş giderleri ortadan kalktığından, bir çok kez anlattığımız gibi devletin en büyük giderleri olması gereken, vezirler, emîrler, memurlar, atlı birlikleri, kale muhafızları ile sınır askerlerinin aylıkları, timar, zeâmet, ocaklık ve öteki belli tahsisatlardan ödenirdi. Devlet hazinesinden sadece yeniçeri mevacipleri yani Kapı Kulu üç aylıkları ve bazı başka dağınık giderler ödenirdi. Bu yeniçeri aylıkları, timarlı sipahiler ve öteki saydıklarımız büyük görevliler giderlerine oranla pek az bir şey olduğundan, devletin malî sıkıntısı hemen giderildi.

Bundan sonra yapılan Rusya, Venedik ve Avusturya seferleri, birer ikişer yıl sürüp bittiğinden ve İran savaşları da Avrupa yakasındaki savaşlar gibi büyük ölçüde parasal giderleri ve başka masrafları gerektirmediğinden, devletin hazinesi gün geçtikçe dolup taşmağa başladı.

Özellikle sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın yönetimi sırasında, askerî görevlerin azaltılmasına büyük önem verildiğinden ve Trabzon bölgesinde ve Anadolunun başka yerlerinde (Ergani bölgesi gibi) bulunan gümüş madenleri çok iyi işletildiğinden, büyük gelirler elde ediliyordu. Öte yandan, maden taşıma zorluğundan ve masrafından kurtulmak için Gümüşhane'de ve Revan'da para bastırılmıştır.

O zamanların zenginliğine bir ölçü ve kıyaslama için şunları söylemek isteriz. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, her zaman padişaha ve onun haremi halkının ileri gelenlerine ve padişahın yakınlarına, pek çok paralar ve değerli mücevherler sunup durduğu ve "Nevşehir" yani yeni şehir adı ile onartıp geliştirdiği doğum yerinde ve İstanbul'da, büyük paralara mal olan hayır işleri ile ilgili yapılar yaptırdığı, şairlere, nedimlere ve yakınlarına avuç avuç altın saçıp keyf ve eğlence uğrunda pek çok mal harcadığı halde, öldürüldüğü sırada 1400 kese parası, kethudası bulunan Mehmet Paşa, öldürülüp malları musadere edildiğinde ise onun 23309 keselik kirikmiş ve toprağa gömülmüş parası bulunarak enderun-u hümayun hazinesine konmuştur. (M. Nuri Paşa'nın, yeniçerilere verilen bir taksitlik maaş defterinde verdiği değerlere göre, sadrazam İbrahim Paşa'nın bıraktığı (1400) kese : 3.176.730 kuruş, aşağı yukarı bu kadar altın kuruş eder. Kethudasının bıraktığı (23309) kese ise 52.883.125 altın kuruş eder. N. Çağatay).

Bu Mehmet Paşa'dan musadere edilen para, İstanbul altını 110 para ettiğine göre, şimdiki hesaba göre bir buçuk milyon altun liraya varır. (M. Nuri Paşa'nın bu hesabını, 7. Şubat 1979 günkü cumhuriyet altını fiyatına vurursak dört buçuk milyar Tl. eder. N. Ç..)

I. Sultan Mahmud Han'ın saltanatının ilk yıllarında, İran hükümdarı Nadir Şah'ın, ansızın Bağdad'ı kuşattığı haberi İstanbul'a gelince, büyük bir telaş uyandırmıştı. Bunun üzerine hemen Bağdad'ın savunulması için düzülüp yola çıkarılan askere ve savaş mühimmatına sarf olunmak üzere, Enderun-u Hümayun hazinesinden, yine o zamanın hesabına göre bir milyon altın liraya yakın bir para alınıp gereken yerlere yollanmıştır ki bu da, devlet hazinesinin genişliğine ve zenginliğine bir kanıttır.

III. Sultan Mustafa Han, çok tutumlu ve para biriktirmeye hevesli bir kişi olduğundan, devlet gelirlerinin artanını, ardı ardına Enderun-u Hümayun Hazinesi'ne alageldikten başka, kendisinden önceki sultanlardan kalma bir çok altın ve gümüş kap kacağı, para bastırmakta harcadığı, hatta bazı çok değerli ve önemli kitapları bile elaltından sattırdığı söylenir.

Bu nedenlerle hazinede bulunmakta olan paralar üzerine pek çok para daha ekleyip biriktirmiş ise de bunları, daha sonra çıkan Rusya savaşı uğurunda kullanıp harcadı.

Sözün kısası H. 1110 (M. 1699) yılında yapılan genel barış anlaşmasından (Karlofça barış anlaşması) ta 1182 (M. 1768) seferine gelinceye dek, devlet hazinesinde hiç bir sıkıntı görülmeyip, her zaman, pek çok sayıdaki altun paralarla dop dolu bulunur idi.

Devet gelirlerinin ve giderlerinin ayrıntılarına gelince :

Devletin geliri, mîrî mukataaların öşürlerinden, türlü vergiler, resimlerin hazine hissesi gelirlerinden ve Eflak - Buğdan (Memleketeyn), Mısır ve Bağdad gibi yerlerin yıllık mal ve para gelirlerinden, bazı kişilerin ölümlerinden sonra arkada bıraktıkları şeylerden (muhallefat zuhuratından) ibaretti ki, bunların ayrıntılarını aşağıda açıklıyoruz :

Geçen bölümlerde açıklandığı üzere, Padişah Hasları (hassı hümayun) için ayrılmış bir çok topraklar vardı ki, bunların onda bir gelirleri (ağşârı) mîrîye ait idi. Daha sonraları yavaş yavaş vezirlerin ve emîrlerin hasları kaldırılıp padişah haslarına (havassı hümayuna) katıldığı gibi, verimi çokça olan zeamet ve timarlar da, boşaldıkça başkasına verilmeyip yine mîrî tarafından alınıp iltizama verilmeye başlandığından, bunların hepsine "mîrî mukataalar" adı verildi.

Bu nedenlerle mîrî mukataalar genişleyip çoğaldıktan başka, zaman zaman, büyük şehirlerde kantariye ve kile ile satılan şeylerden alınan bac, pazar bacları, kara gümrükleri ve içki resimleri gibi bir takım resimler konmakla, bunlar da mîrî mukataalar listesine katıldılar.

H. 1110 (M. 1699) yılından sonraları, maliye işlerini yöneten görevlilerden bazıları, mültezimler, bu mukataaları, bir ya da iki yıl için üzerlerine aldıklarından, buraların gelişmesine önem vermeyip yalnız kendi zamanlarındaki gelirlerin artmasına önem verip, ahaliye zulüm ve eziyet etmeye cüret ederlerdi.

Belirli bedelleri, yıl yıl devlet hazinesine teslim edilmek ve önceden bir miktar peşin (muaccele) dahi alınmak üzere yaşam boyunca elinde tutmak koşulu ile verilse hem ülkenin onarımına, hem de halka yapılan zulmün azalmasına yardım edilmiş olur diye bir görüş ileri sürüldüğünden, bu tür öneri benimsenip, mîrî mukataaların bir bölümü, o şekilde ve koşullarla verilmeye başlandı. Bu tür mukataalara "malikâne mukataaları" adı verilip, mîrî elinde kalan mukataalara, eskiden olduğu gibi "mîrî mukataalar" dendi.

Mîrî mukataaların bazıları, hazineden mültezimlere ve bazıları da valilere ve sancak beylerine iltizama verildiği gibi, malikâne mukataaları sahiplerinin de kimini kendisi yönetir, kimini de mültezimlere verirdi. Bunların "kalemiye" adı verilen eski bedelleri, kuruş hesabı üzerine konmuş olduğundan, giderek para değerinin yükselmesi dolayısı ile bu kalemiye bedelleri, çok düşük bir duruma geldi. Bu yüzden bunların sahipleri, büyük çıkarlar elde eder oldular. Bunlardan boşalanlar da artırma ile satılıp, her yıl hazineye de oldukça büyük bir gelir hasıl olurdu.

Bu malikâne mukataaları hem sağlam, hem de gelirlerinin artmaya elverişli olmasından ve gün geçtikçe de değer kazanmalarından dolayı, delvet ileri gelenleri ve halkın zenginleri, kendilerine ve çoluk çocuklarına, bunlardan gelir sağlarlar, aralarından nüfuzlu olanlar, padişahtan emir çıkartarak yaptıkları vakıflara bağlarlardı. Bu tür işlem, mukataa boşalmalarının (mahlûllerinin) ardının kesilmesine yol açtığından ve devlet hazinesine zarar verdiğinden, o tür etkili kişilerin etkilerinin kırılması sırasında eski durumlarına getirildikleri de çok olmuştur.

III. Sultan Mustafa Han'ın saltanatının ilk sıralarında, esham icad olundu. Bu esham icadı işi şöyle oldu : İstanbul gümrüğünden ya da başka gelirlerden, tutalım ki yılda beşer kese faizli yüz kalem sehim (hisse) çıkarılıp, sekizer, onar yıllığına isteklilerine ve mîrîden alacaklı bulunan bazı bina eminlerine verilirdi. Her ne kadar bu eshamın (tahvilin) karşılığı olan yer, yılda 500 kese gelir (faiz) getirir idi ise de, bu tahvillerin alınıp satılmasına izin verildiğinden ferağ edildiğinde, bir yıllık faizi, harc olarak devlet hazinesine verilmek şart koşulmuş bulunduğundan, bu harçtan ve vaki olan boşalmalardan alınacak peşinatına (muaccelesine) hazinenin verdiği faizden çok fazla gelir hasıl olurdu.

Bu esham, mukataaların bir türü demek ise de, karşılığının yönetimi devlet elinde olmak, ve her kaç kuruş tutarsa tutsun, esham sahiplerinin beratlarında yazılı olan yıllık faizin ödenmesi dolayısı ile, mukataalar gibi artışa elverişli olmadığından, devlet ileri gelenleri ve nüfuzlu kişiler katında değerli ve yararlı sayılmayıp çoğu kez bunları, yaşlı kadınlar ve halkın fakir sınıfı alır, ya da bazı öksüzlere alıverirlerdi. Bununla birlikte öksüz eshamının özel koşulları gereğince, bu tür eshamı ellerinde bulunduranlar daha çocuk iken ölürlerse, vârisleri mahrum kalmazlardı.

Osmanlı ülkeleri, fetihlerle genişledikçe, buralarda oturan ehl-i zimmete (gayr-i müslimlere) cizye vergisi salınırdı. Ancak, bu cizye vergisi ülkenin her yerinde eşit ölçüde alınmadığından ve paranın değeri sürekli olarak düşüp durduğundan, yer yer verilen fetvalar uyarınca, bu cizye vergileri artırılırdı. En sonunda Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında cizye işlerinin düzenlemesine girişildi.

Salınan cizyeler, âlâ, evsat ve edna (en çok, orta ve en az) olmak üzere üç dereceye ayrıldı, zimmîlerden alınacak cizye miktarı olarak da, fıkıh kitaplarında yazılı bulunan şer'î hükme uyularak âlâsı 48, evsatı 24 ve ednası 12 dirhem gümüş olmak üzere bir sağlam esasa bağlandı.

O sıralarda "şerîfî" adı verilen altın oniki dirhem gümüşe eşit olduğundan, âlâ cizyeden dört, ortasından iki, en fakirinden bir altın alınmak ve Osmanlı ülkesinin her yerinde bu ölçü uygulanmak üzere bir düzen sağlandı.

Bazı sıkıntılar nedeni ile bu kural, yalnız Mısır ülkesinde yürürlüğe konamamış olduğundan, I. Sultan Mahmud Han'ın saltanatı sırasında defter emini olan Ali Efendi, görevli olarak Mısır'a yollandı, böylece bu kural orada da yürürlüğe kondu ve Mısır zimmîlerine 240.000 cizye evrakı dağıtıldı.

Böyle olmakla birlikte daha sonraları bu cizye vergisi, yine paranın değer kaybetmesi göz önüne almarak uygulandığı için, zaman zaman miktarında artırma ya da eksiltme yapılıyordu. Böylece H. 1272 (M. 1856) yılında cizye vergisi askerî bedele çevrildiği sırada, âlâsı 60, ortası 30 ve en aşağısı 15 kuruş oldu.

Cizye vergisi gerçekte, müslüman olmıyan kimselerin bütün erkek nüfusuna mahsus bir vergi idi ise de bütün gayr-i müslim din görevlileri

ve ergenlik çağına gelmemiş bulunan erkek çocuklardan alınmıyordu. Ayrıca devlet hizmetinde bulunmuş bir çok aileler, kârdan kisbden kalmış yaşlı kişiler, padişah beratları, vezir ve emîr buyrulduları ile bu verginin dışında bırakıldıkları gibi bazı adalar ve önemli yerler halkının cizyeleri de toplu bir miktar üzerinden alınır ve bazıları da tamamen af edilirlerdi.

Her kazanın cizye kâğıtları, maliye hazinesinde düzenlenip bohçalar içine konarak mühürlendikten sonra, cizye toplayıcılara verilip gerekli yerlere yollanırdı. Muharrem ayı girince bu bohçaların mühürleri, mahkemelerde açılır, bir iki ay içinde mükelleflerine dağıtılıp paraların toplanması yasa gereği olduğundan, Muharrem ayı gelmeyince cizye bohçası açılmaz ve belli zamanlar dışında gayr-i müslim halktan cizye istenmezdi.

Bazı evrak ve defterlerden anlaşıldığına ve bu işlerde çalışmış olan eski cizye görevlilerinden duyduğumuza göre cizye gelirleri, günümüzün hesabına göre aşağı yukarı 1.200.000 lira olup bu hesaba bakılınca Osmanlı ülkelerinde 12.000.000 gayr-i müslim halkın bulunduğu, bunun yarısının kadın, öteki yarısının üçte biri de çocuk ve cizye vergisinden muaf tutulan kişilere çıkarılınca 4.000.000 gayr-i müslim nüfustan cizye vergisi alınageldiği anlaşılır.

Bu cizye parasından elde edilen gelirin çoğu, sınırlardaki kalelerin muhafızlarının ulûfelerine ve başka bazı önemli devlet giderlerine harcanır ve bazılarından da sehm tertip edilip (esham çıkarılıp) satılmış olduğundan, bunlardan arta kalan paralar da devlet hazinesine gelir girdisi olurdu.

Kesime bağlanmış eyaletlere gelince :

Bu tür yerlere başka bir deyimle "mîrîli eyalet" denirdi. *Bunların birincisi Mısır*'dır. Mısır eyaletinin bütün geliri, Mısır hazinesinde toplanarak sonra gerekli sarf yerlerine dağıtılıp gönderilegelmiştir.

Bu dağıtılma işi şöyle yapılırdı : İkinci halife Hz. Ömer zamanından beri Harameyn Ahalisi'ne (Mekke ve Medine ahalisi) yılda 8.000 erdeb (100 okka ile 1000 okka arasında eski bir ölçü) tahıl ayrılıp yollanageldiğinden, Mısır'ın Osmanlılara geçmesinden sonra Osmanlı hükümdarları zamanında da birer miktar tahıl ve para eklenip vakfedilmiş olduğundan, Mısır gelirinden önce bu tahıl ile para gönderilirdi.

İkincisi: Osmanlı Sultanlarının sarayları kilerine (kilar-ı hümayuna) mal olarak yollana gelen kahve, şeker, pirinç ve benzeri gibi aynî olarak yollanan şeylerden başka 600.000 altın "irsaliye" sunulmak, eski bir yöntem ve gelenek gereği idi. Bu paranın günümüz hesabına göre tutarı (XIX. y. yıl ortalarında) aşağı yukarı 60.000 kese idi. Bu miktar sonraları, türlü türlü altın paralar basıldığı, ağırlık ve ayar bakımlarından da küçük değişiklikler yapıldığı için gerçek değerinden bir miktar düşüş göstermiş, bazan da emîrlerin zorba olanları, türlü nedenlerle mazeret bildirerek bu parayı eksik yollamak cesaret ve cüretini göstermişlerdir.

Üçüncüsü: Mısır'da bulunan yeniçeri ve atlı bölükler erlerinin ve subaylarının aylıkları verilir.

Dördüncüsü: Mısır vilâyeti valisinin ve Mısır'da bulunan öteki devlet görevlilerinin her türlü ücretleri ve aylıkları ve tahsisatları ödenir.

Kesime bağlı vilâyetlerin ikincisi Bağdad'dır. Buranın yönetimi de Mısır eyaletine benzerse de, buraya bağlı kimi yerlerin toprakları, timar ve zeamet olarak asker sınıfına verilmiş bulunduğundan doğal olarak geliri ve Osmanlı devletine sunulan irsaliyesi, Mısır'a oranla daha az idi.

Basra eyaleti : Eskiden beri, hâkimleri bulunan İbn-i Ulyan Hanedanı yönetimine verile gelmiş iken, IV. Sultan Mehmet Han'ın saltanatı sırasında bu hanedan ortadan kalkmış olduğundan, Osmanlı devleti tarafından buraya valiler gönderilmeye başlandı.

Ancak, git gide Osmanlı devletinin gücü azaldığından, arapların taşkınlıkları ve ayaklanmaları arttı. Araplar, Osmanlı devletini daha da kötü duruma düşürmek, güçsüz hale getirmek için, o bölgelerde bulunan nehir sedlerini yıkmak suretiyle devleti zarara sokmak ve bunaltmak istediler. Bu yüzden, pek çok verimli topraklar boş kaldı, bölgenin güzel ve temiz havası kötüleştirilip ağırlaştırıldı. Arapların davranışları yüzünden Basra eyaletinin geliri ve bayındırlığı günden güne azalıp köreldi. Böyle bir duruma düşmüş bulunan Basra eyaleti, bazan Bağdad valilerine ek olarak veriliyor, bazan da vezirlere ve beyler beyilerine havale ediliyordu.

Arapların bu tür çirkefliklerinden ve fırsat düşkünlüklerinden dolayı, Lahsa ve Katif bölgelerinde de devlet yönetimi çığırından çıktı.

Çıldır eyaleti, vezirlik rütbesi ile eski hanedanlarına verile geldiği gibi, Van ve öteki doğu bölgelerindeki sancakların çoğu, yurtluk ve ocaklık olarak yerli emîrlere verilirdi ki bunların da, devlet hazinesine ve o bölgede bulunan valilere, belli ölçüde yıllık bir vergileri ve gelenek haline gelmiş hediye verme yükümlülükleri vardı.

Eflak ve Buğdan emîrliklerinin ve Dobravenedik (Dubrovnik) cumhuriyetinin "cizye bedeli" adı altında, miktarı belli (maktu) bir vergileri vardı. Bu vergiler, Küçük Kaynarca Barış Anlaşması'ndan sonra (1774), Eflak vergisi (619) kese ve "rikâbiye ve ıydiye" adı altında voyvodaların takdim etmeleri gelenek haline gelen vergi de (260) keseye, Boğdan'ın vergisi (136) ve "Rikâbiye ve ıydiye"si (205) kese olarak tesbit edilmiştir.

Dubrovnik Cumhuriyeti'nin yıllık vergisi (25.000) kara kuruş yani 50.000 filori olup, üç yılda bir bu cumhuriyet tarafından gönderilen özel elçileri eliyle ve geleneksel protokolun yerine getirilmesi ile Divan-ı Hümayun'da takdim olunurdu.

Muhallefat geliri: Musaderei emvaller de bunun içindedir. Geçen bölümde anlatıldığı üzere, oldukça makul bir biçimde iken git gide suiistimallere dönüşüp bozuldu. Bu gelir türünün ayrıntıları, inşallah gelecek bölümün tümlecinde anlatılacaktır. Bu gelirin ortadan kaldırılarak adaletsizliğin önlenmesi konusu da orada anlatılacaktır.

Osmanlı devletinin başlıca gelirleri, yukarıda anlattığımız kaynaklar olup kimileri de, devlet giderlerinin açıklanması sırasında yazılması gerektiğinden, şimdi devletin giderleri konusuna geçiyoruz :

Osmanlı devletinin dairelerinin birincisi "Dairei hümayun" dur. Bu nedenle, kısa bir şekilde, önce bu daireyi anlatalım :

Birincisi: Harem-i Hümayun dairesi halkı. Bunlar her zaman, saltanat sarayının harem bölümünde otururlar. Saraydan çıkıp şehirde gezmeleri kesin olarak yasak olduğu gibi, Enderun Ağaları da, selamlık ve biniş törenlerinden başka, saraydan dışarı çıkmadıklarından dolayı, para harcamaya ve israf etmeye yer olmadığından, aşağıda miktarları açıklanacak olan paralarla geçinirler ve Hazine-i Hümayun'dan, aylık adı ile hiç kimseye para ve ücret verilmezdi.

İkincisi: Saray aş ocağının (matbah-ı âmirenin) et ve ekmeği, mîrî tayınlar yönetiminden, pirinç, şeker ve kahve gibi şeylerin çoğu, Mısır ve Filibe ocaklarından gönderilmekle öteki ihtiyaçları ufak tefek şeyler olup hatta anlatmak üzere bulunduğumuz tarihlerden seksen

yüz yıl sonra –ki II. Sultan Mahmut Han'ın saltanatının sonlarıdır– para değerinin artış oranının beş altı katına vardığı bir sırada aş ocağı yöneticisi (matbah emini) olan rahmetli Salih Paşa'nın masraf defterlerini gördüm. Buradaki kayıtlara göre saray mutbağının aylık gideri elli altmış bin kuruş, Ramazan aylarında seksen doksan bin kuruş civarında idi.

Üçüncüsü: İstanbul yakınlarında ve Çatalca'da, saray ahırlarına ait bir çok çayırlar olduğundan bunlar, saray hayvanlarının ihtiyaçlarına yettikten ve bir parçası da devlet adamlarına ve ülke büyüklerine dağıtıldıktan sonra arta kalanı, icara ve iltizama verilir, bundan elde edilen gelirler de, saray ahırları giderlerine yeterdi.

Dördüncüsü: Padişahın kendisine (zat-ı şâhâneye), Dar üs-saade Ağası'na, silahtar ağa ile enderun ileri gelenlerine Şam, Halep, Mısır ve Bağdad gibi yerlerin valileri tarafından at, şal ve kumaşlar; Kırım Hanları, Erzurum, Bosna ve Rumeli valileri taraflarından kürk, köle ve cariye ve başkaları taraflarından da uygun hediyeler sunulur ve bu gibi şeylerin dışarıdan satın alınmasına gerek kalmazdı.

Özellikle Avrupa devletleri ve Asya devletleri hükümdarları taraflarından gönderilen elçiler, hükümdarlarının yolladıkları hediyeleri getirirlerdi. Bu tür hediye yollanması, o çağların geleneği ve göreneği idi. Bu yolla frenk kumaşları, kürk, mücevherler gibi çok değerli şeyler gelirdi ki şimdi bunların bazıları, Hazine-i Hümayunda bulunmaktadır.

Enderun ağalarının ulûfeleri, vaktiyle kendilerine yetecek miktarda iken, akçanın satın alma gücü ve değeri düşe düşe, onlara pek az bir şey kalmış ise de sonraları ağaların çoğu, vezirlerin ve devlet ileri gelenlerinin çocuklarından oluştuklarından, bunların zengin olanlarının paralarından ve varlıklarından, fakir olanları da yararlanır ayrıca, saray-ı hümayundan rütbe alan vezirler ve devlet büyükleri, yükselmelerinin ilk basamağı ve kaynağı olan dairelere gerekli tahsisat ayırtmış ve vakfetmiş olduklarından, enderun ağaları, bunlardan da yararlanırlardı.

Askerî düzen bozulup devşirme usulü de bırakıldıktan sonra, saray ağalarından asker sınıfları ocaklarının ağalıklarına ya da erat sınıfına girme kuralı da ortadan kalktığından, bunların yükselme kapıları bir dereceye kadar kapandı. Ancak, silahtar ve hazine kethudası gibi bazı enderun ileri gelenleri, vezirlik elde edebiliyordu. Bazı bilim ve eğitim erbabı da müderrislik, saray dairelerinde memurluk (hâcegânlık), kapıcı

başılık verilmek suretiyle çırak olur ve durumlarına uygun devlet hizmetlerinde çalıştırılırlardı.

Bu ağalardan, saray-ı hümayun tarafından kendilerine bir görev verilenler, İstanbul, Edirne ve Bursa'da bulunan sultanların ve vezirlerin vakıflarının mütevellilikleri ve kâtiplikleri ve ikinci, üçüncü derecede bulunan ağalar ve padişahın öteki özel hizmetlilerinin taşra yerli ağalıkları ve bazı kalcler dizdarlıkları (muhafızlıkları), esnaf kethudalıkları ve saray-ı hümayun çıraklığına özgü zeâmet ve timarlar ile derecelerine göre emekli gelirlerinden yararlanırlardı.

Zamanımızda uygulanmakta olan bütçe kuralına oranla devlet giderlerinin ikinci bölümü, iç giderler olup ancak, tümlecin başında da anlatıldığı gibi, gerek İstanbul'da ve gerek taşralarda bulunan bütün vezirler, bilginler ve memurların özel tahsisat gelirleri bulunduğundan, Saltanat-ı Seniyye, bunlara aylık verme zorunluğundan kurtulmuş bulunuyordu.

Sözü edilen devlet giderleri, mîrî yapıların onarılmasından ve özel görevlerle bazı işler için yollanan saray adamlarına verilen yolluklardan ve Avrupa ve Asya devletleri hükümdarları taraflarından yollanan elçiler için, ocağın geleneği gereği verile gelen yiyecek giderlerinden ve tutsaklıktan kurtulmuş olan veya bir kalenin muhafazası ile görevli olup bu iş için kendisine verilen yerlerin geliri, giderlerine yetmeyen vezirlere ve emîrlere ve devlet katına gelen bazı seyyidlere ve bilginlere verilen padişah hediyelerinden ibaretti.

III. Sultan Selim Han'ın saltanatı sırasında her ay kendisine bildirilen bu tür giderleri gösteren defterlerin toplamları 800-900, en çok 1000 kese civarında olduğu, tarafımızdan görülmüştür.

Giderlerin üçüncü bölümü : Bu bölüm askerî tahsisatlar olup bunun toplanması ve hazırlanması, devletin en önemli işlerinden idi. Askerin tahsisatı ve ulûfe işlerinin ihmal edilmesi kaç kez karışıklıklara ve ayaklanmalara yol açtı. Bu nedenle ulûfe ödenmesinin hemen arkasından, sadrazam ve defterdar efendi, padişahın iltifatına nail ve ondan sonraki ulûfe dağıtımı zamanına dek huzur ve sükûna kavuşmuş olurlardı.

Osmanlı ordusu, bir çok sınıf üzerine kurulmuş bir askerî birlik idi ise de, geçimlerinin sağlanması bakımından iki bölüme ayrılırlardı.

Birincisi : Doğrudan doğruya devlet hazinesinden aylık alan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri ve sipah ve silahtar, ulûfeciyan-ı yemin, ulûfe-

ciyan-ı yesar, gurebay-ı yemin, gurebay-ı yesar, topçu, cebeci, kalyoncu, bostancı ve başka saray hizmetlilerinin sayıları ve niteliklerini yukarıda açıklamıştık.

İkincisi : Zeamet ve timar sahipleri olup, muvazzaf ve eşkinci yani gezgin (seyyar) olan zaimler ve timar sahipleri ile "mustahfız timarı"na sahip olan, yahut ocaklık adı verilen ikta, cizye ve tuzlalar gibi resimlerden (vergilerden) ulûfeleri verilen, kaleler ve Türk sınır boyları muhafızları ve yerli neferatı olup, bunlaın kuralları ve düzenleri de bir biri ardı sıra yazılmıştır.

Yeniçeri bölüklerine, tersane, tophane ve öteki askerî sınıf ocaklarına ve Saray-ı Hümayun'a verilmekte olan et, ekmek, pirinç ve benzeri şeyler, mîrî (devlet) tarafından sağlanır idi ise de bunlar için devlet hazinesi büyük bir masrafa katlanmaz, belki de hiç bir şey ödemezdi. Çünkü, Rumeli'de bulunan küçük baş hayvanların koyun bacı (âdet-i ağnam) adı altında her yıl onda biri alınageldiğinden, bu yolla her yıl iki yüz bin, üç yüz bin baş koyun alınıp gerisi yani ihtiyaç için gereken fazla koyun, para ile satın alınıp, takım takım İstanbul'a yollanırdı ki, mîrî et giderleri bu yolla sağlanırdı. Bu yolla temin edilip İstanbul'a yollanan malların devlet ihtiyacından arta kalanı, halkın et gereksiniminde kullanılmak, kolaylık temin etmek amacı ile İstanbul'un kasap esnafına dağıtılırdı.

Osmanlı devletinde denizden ve karadan taşman tahıllardan gümrük alınmayıp, buna karşılık Ak Deniz ve Kara Deniz kıyılarında bulunan kazalardan ve bazı tahıl yatağı olan yerlerden satın alınan tahılları "mubayaa zahiresi" adı ile ve beher kilesi yirmi para fiatla, her kazanın zenginlik derecesine ve büyüklüğüne göre, ellişer ve yüzer bin kile tahıl tertip ve tahsis olunduğundan, harman mevsiminde her yana alıcılar gönderilip, tertip edilen tahıl toplattırılıp getirtilerek İstanbul'a gönderilirdi. Devlet daireleri, bunları ihtiyaçları için kullandıktan sonra, artanı da, İstanbul ekmekçi esnafına satılırdı.

Bu tahıl tahsis edilen kazalardan bazılarının tahıllarının taşınmasında güçlük çekildiği ya da bu özel tertipli tahıllar, tertip edilenden daha fazla gönderildiğinde, parası verilerek alınırdı. Örneğin, Kütahya sancağı kazalarının 200.000 kile mubayaa tahılı tertibi olsa ve tahılın kilesinin fiatı yüz para civarında bulunsa, kilede yirmi parası, maktu fiata mahsup edilip seksener paradan tutarı olan 400.000 kuruş, nakit olarak ödenirdi.

Filibe civarında bulunan çeltikler yani pirinç tarlaları, devletin malı olup, her yıl mültezimlere ihale oluna geldiğinden, bu iltizamdan gelen paranın gerekli bulunan miktarı pirinç olarak, geri kalanı da para olarak alınıp devlet dairelerine verilirdi. Bu paralarla asker takımının giyecekleri, döşeme gereksinmeleri için "beylik" adı verilen bir tür aba ve kilim gibi şeyler, Eslemiye ve Şarköy ve daha başka yerlerde yaptırılırdı.

Sözün kısası bu ihtiyaçlar için verilen maktu paralar, bedelen alınan paralardan ve artanlarından esnafa satılan eşyanın gelirlerinden karşılanırdı.

Tersane ve tophane için gerekli olan keresteler, Ak Deniz ve Kara Deniz kıyılarında olan kereste çekici kazalardan, kendir, bezir yağı, bez ve güherçile, Mısır, Canik (Samsun) ve Konya sancaklarından; bakır, kurşun ve demir gibi şeyler de madenlerden tertip ve tahsis olunduğundan, her yıl buralara görevli kişiler gönderilip, nerelerden ne miktar ne gelecekse toplatılıp getirtilirdi.

Bu malların bedellerinin tutarları, pek az olduğundan, bunlar devlete bedava gibi gelirdi. H. 1064 (M. 1654) yılında yazılmış olan "Tarhoncu Ahmet Paşa Layihası"nda, Tersane-i Âmire'nin, yılda (1604) kese gideri olup, bunun altıyüz küsür kesesi ocaklıklardan yani tersaneye mahsus gelirlerden ve dokuz yüz küsür kesesi de maliye hazinesinden verilmekte idiği yazılmaktadır. Ancak bu tarih, Girit Adası savaşlarının yapıldığı ve her yıl pek çok donanma gemisi kullanılmak zorunlu bulunduğu zamanlara denk gelir. Bu nedenle, barış sıralarında her ne kadar kapdan paşaların donanma ile Ak Deniz'e çıkmaları gelenek gereği idi ise de, savaş zamanlarına oranla tersane giderleri az olduğundan, çoğu kez maliye hazinesinden tersane giderlerine yardım etmeye pek gerek duyulmazdı.

Geçen bölümde ayrıntıları biraz anlatıldığı gibi büyük sultanlar, vezirler, emîrler ve başka hayır sahipleri, Osmalı Devleti ülkelerinin her yerinde ve gerektiğinden çok denilecek sayıda cami, medrese, okul, tekke, çeşme, köprü, kaldırım ve hamam gibi hayır ve halk yararına yapılar yapıp onarttıklarından başka, korkulu dar geçitlerde ve gerekli yerlerde kaleler, hanlar yaptırıp, şehirler ve kasabalar halkını zorunlu ihtiyaç sıkıntısından kurtarmışlar, gidiş gelişi kolaylaştırıp yolları güvence altına almışlardı.

Ancak, aradan geçen uzun zamanın etkileri ile hayrat ve iyilik için yapılmış şeylerin onarılması ve iyi bir durumda yürütülmesi için bağlanmış bulunan vakıf gelirlerinin bazıları, mütevelli ya da zamane zorbalarının yemlikleri olması yüzünden, bazıları da başka nedenlerle yok olduğundan, onarım gelirlerinden yoksun kalan yollar, köprüler ve su yolları gibi şeyler memleketçe onarılıp, gerçek giderleri, düzenlenen dağıtım listelerine kaydedilip halktan toplanırdı. Ayrıca kimi büyük köprülerin ve önemli yolların çevrelerinde bulunan köyler halkı, dîvânî vergilerden muaf tutularak (tekâlif-i dîvâniyeden muaf) sürekli olarak bunların onarılması ve her zaman işler durumda bulundurulması ile yükümlü tutulurlardı.

Yönetme tekniğini bilen (hikmet-i hükûmete vâkıf olan) valiler ve hâkimler, halkı zenginliğine ve bayındırlığa götürülen şeylerin yürütülmesine çalışırlar. Bu tür işlere ilk girişimde ahali her ne kadar genel hizmetlerin ağır yükleri altında yorgun düşüp zahmet çekerler ise de, ilerisinde çok yararlanır ve kendilerinden sonra gelen kuşaklara eserler bırakmış olmak suretiyle adlarını sonsuzlaştırır, ölümsüzleştirirlerdi.

Buna bir örnek olarak, ünlü Koca Ragıp Paşa, Bolvadin ile İsaklı (bugünkü Sultandağı) arasında bulunan ve uzunluğu üç, enliliğine bir buçuk saat süren bir bataklığı doldurtup, düzelttirmiş, köprü ve kaldırımlarını onartmıştır. Ayrıca Güblek boğazını (her halde Gülek boğazı olacak), Ramazan Oğlu yaylasından derbende gelinceye dek on zira (7.5 metre) genişliğinde yol açtırıp düzelttirmiştir. Yine, Antakya ile Halep arasında yeni bir köprü, bir kule ve derbend yaptırmayı başarmıştır. Öte yandan rahmetli Muhsin Zade, görev değişikliği nedeni ile gidişi sırasında Koçanik boğazında bulunan iki üçyüz zira (150-225 metre) uzunluğundaki büyük bir kayanın içinden tunel açtırıp, gelip geçenlerin uğradıkları zorluğu ve telefatı gidermiştir.

Bu tür ayrıntılı bilgileri vermekten amacımız, günümüzde eğitim ve bayındırlık tahsisatı adları ile gördüğümüz giderler de anlattığımız şekilde yerine getirilip, devlet hazinesinden bir para verilmesini gerektirmediğini anlatmaktır.

Özetleyecek olursak, devlete gerekli olan asker yiyeceği ve savaş araç ve gereçleri ve sivil ihtiyaçlar, Osmanlı İmparatorluğu ülkelerinin elverişli ve uygun yerlerinden tertip ve tahsis edilirdi. Bunun gibi, bütün devlet ileri gelenleri ve memurlar, hâkimler, vezirler, emîrler ve

kaleler ile dar geçitler koruyucuları ve "yerli kulu" adı verilen büyük şehirlerin subay ve erleri, timar ve zeamet erbabı denilen atlı birliklerinin geçim yolları, yerli yerinde anlatıldığı gibi sağlandığı için Osmanlı Devleti, Dergâh-ı Âli yeniçeri ve sipahileri ulûfeleri ile, dağınık giderler olarak yılda bir iki milyon lira kadar bir para sarf ederdi.

Geçen bölümlerde açıklandığı gibi, Orhan Gazi zamanında, üçü bir dirhem olmak üzere akça kesilip, Kanunî Sultan Süleyman zamanına dek büyük bir değişiklik görülmemiş iken, devlet giderleri gittikçe arttığından ve devlet işlemleri akça üzerinden yapıldığından, askerî tahsisattan bir tür indirim yapılması konusunda akçanın ağırlığı ve ayarı azaltıla azaltıla H. 1000 (M. 1592) yıllarından sonraları, bir dirhem gümüşten on akça, belki daha çok akça kesilmeye başlandı. Bunun gibi, üç akça değerinde para ve on akçalık gümüş para basılıp, 1100 (M. 1689) yılında doksan akça değerinde ve yedi dirhem (22.449 Gram) ağırlığında "zolata" adı ile bir tür gümüş para daha çıkarıldı.

Git gide bu madenî paraların gerçek değerleri düşmekle birlikte, zamanla, (40) para yani (120) akçaya geçmek üzere bir kuruşluk, bunun katı olmak üzere de iki kuruşluk ve yüz paralık gümüş paralar basıldı.

III. Sultan Mustafa Han'ın kuruşları, altı dirhem ağırlığında ve elli bir ayarındadır. "Esedî kuruş" ve "kara kuruş" adı verilen "direkli" ve "kuşlu" riyallerin değeri, kendiliğinden üçyüz akçaya çıktı ve altınların değeri de bu ölçüde arttı.

Fatih Sultan Mehmet Han zamanında, yaldız altını ağırlığında ve ayarında "filori" adı ile altın basılmaya başlanıp, bu paraların bir yüzüne "Darıb el-Nazr sahib el-iz ve'l-nasr fi'l-ber ve'l-bahr" yazılıp öteki yüzüne de zamanın padişahının adı, basıldığı yer ve yıl yazılırdı.

II. Sultan Selim Han (Sarı Selim, saltanatı : 1566-1574) zamanında bir yüzüne "sultan el-berreyn ve hakan el-bahreyn el-sultan ibn el-sultan" ve öteki yüzüne, padişahın adı ile basıldığı yer ve yıl yazılmağa başlandı. Böylece resmi değiştirilip ismi "şerîfî" ye çevrildi ise de ağırlığı ve ayarı değiştirilmemişti.

Para durumu yüz yıl kadar bir süre daha böyle gittikten sonra, IV. Sultan Mehmet Han'ın saltanatı sırasında altının da ayarı ve ağırlığı düşürülmüş, ancak bu düşüş, gümüş paralarda olduğu gibi iki üç katı ölçüsüne vardırılmayıp yüzde on kadar oldu.

III. Sultan Ahmet Han'ın saltanatı sırasında "yaldız altını" ağırlığında ve ayarında olmak üzere "fındık altını" adı ile, bir yüzünde

tuğrayı hümayun ve öteki yüzünde "duribe fi İslambol" yazısı bulunan bir tür altın para basıldı. Bu zamanda "şerîfî" adı verilen eski altınların basımı da sürdürülerek bunlar "zer-i mahbub" adı ve "İstanbul altını" deyimi ile ün kazanmıştır.

Bunların, yarım ve dörtte bir olmak üzere küçükleri ile, ikisi, üçü ve dördü bir yerde olmak üzere de büyükleri vardı. I. Sultan Mahmud Han zamanında "İstanbul altını" yüz paraya geçtiği zaman, fındık altını üç kuruşa geçerdi.

Yine 1. Sultan Mahmud Han devrinde bir buçuk dirhem (4.810 Gram) ağırlığında ve yirmi üç ayarında "mahmudiye" adı ile başka bir tür altın daha basılmış ise de, altın parada esas, fındık ve İstanbul altınları idi.

DIŞ İŞLERİ

Viyana bozgunundan sonra (1683 ikinci Viyana bozgunu) Osmanlı Avusturya, Lehistan (Polonya), Venedik ve Rusya devletleri ile uğraşmakta iken Fransızlar da Nemçe (Avusturya) devleti ile savaşa girişmiş bulunduklarından, doğal olarak Osmanlılarla Fransızlar müttefik durumuna geldiler. İngilizler bu sırada tarafsız kalmayı yeğlemişlerdi.

Avusturyalılar, İran devletini Osmanlı ülkesine saldırtmaya, olanca güçleri ile çalıştıkları halde, buradaki Safavîler hükümdar soyunun savaştan ve döğüşten elini eteğini çektiği yaşlılık çağına (duraklama zamanına) denk geldiğinden, elli yıllık bir süredir yürürlükte olan barış anlaşmasının bozulmasına ve müslüman kanının akıtılmasına gönülleri razı olmadı.

III. Sultan Ahmed Han'ın saltanatı sırasında Türk orduları baş komutanı Baltacı Mehmet Paşa bayrak açıp Rusya üzerine saldırdığında, Polonya, Avusturya ve Venedik devletleri tarafsız kaldıkları gibi, Mora Yarımadası'nı alışımızdan sonra Osmanlı orduları komutanı Şehid Ali Paşa, Korfu Adası'nı ele geçirmeye giriştiğinde, bundaki amacın, Avusturya'ya yapılacak bir seferi kolaylaştırmak olması dolayısı ile ister istemez, Avusturyalılar, Osmanlılara savaş açmak zorunda kalmışlardı. Bu olayda da, Rusya ve Lehistan devletleri savaşa katılmamışlardı.

H. 1135 (M. 1723) yılında Afganlılar Isfahan'ı ele geçirip Safavîler hükümdar soyunu ortadan kaldırınca, o zamanın Osmanlı sadrazamı

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Osmanlıların batıda uğradığı kayıpları doğuda kazanmak düşüncesi ile ve Safavîler hükümdar soyu şahları ile yapılmış bulunan barış anlaşmasının bozulmuş olduğu noktasından hareketle, toplantı merkezleri dağılmış olan İran emîrleri üzerine ordu yolladı.

Sünnî mezhebinde olan Dağıstan halkı da İran'ın şiî yönetiminden yakasını kurtarmak için, Osmanlı devletinin kanatları altına sığınmak hevesine kapıldılar. Ancak Ruslar, İranın içinde bulunduğu bu durumda ondan bir parça koparmak için eyleme geçip işi, Osmanlı devletine karşı savaş açmaya kadar götürdü. Yapılan savaşlardan sonra, Dağıstan Ruslarda, Tiflis ve Revan eyaletleri de Osmanlı devletinde kalmak üzere bir barış yapılınca, zavallı Dağıstanlılar, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sebep olduğu bu acı felaketi ve zulmü görünce, yağmurdan kaçarken doluya tutulduklarını anlıyarak kendi başlarının kaygısına düştüler. Bu savaş sonucunun uğursuzluğu, Damad İbrahim Paşa'nın yıldızının düşmesine yol açtı.

Daha sonra İran'da tahta geçen Nadir Şah, Osmanlı devleti aleyhine Moskof devleti ile bir anlaşma yaparak H. 1148 (M. 1736) yılında Ruslar, Osmanlı ülkelerine saldırıya geçtiler. Ancak Nadir Şah bu sırada Kandehar ve Hindistan bölgelerinde savaş yapmakla uğraşmakta bulunduğundan Ruslara yardım edemedi.

Avusturyalılar, Osmanlı devleti ile Rusya devleti arasına girerek barıştırmak gibi bir hile ile bir süre vakit geçirdikten sonra ansızın, daha önce kendileri ile yapılmış bulunan barış anlaşmasını bozmaya kalkıştılar. Bu kez de Venedikliler savaşa katılmadıkları gibi, Polonya devleti de Moskofların kendi haklarındaki düşüncelerini ve maçlarını anladıklarından, Ruslara yardım etmek şöyle dursun, Devlet-i Aliyye ile ittifak anlaşması yapmaya bile giriştiler. Ancak, korkaklıklarından ve şaşkınlıklarından bunu da başaramadılar.

Bu olaylarda Fransızlar aracı olmak istedilerse de daha sonra bu isteklerini eğer barış yapmazsak, daha sonra Rusya ve Avusturya devletleri ile birleşmek zorunda kalacakları şeklinde bir tehditle bildirince Osmanlılar, Belgrad'ın geri alınışına dek ayak diredi ve Fransızların bu kuru sıkı tehdidine boyun eğmedi. Bununla birlikte sonunda, yine Fransız delegesinin ve görevlilerinin gayretleri ve çabaları ile barış işi sonuca vardı.

Rusya Çariçesi Katerina, tahta çıkışının ilk sıralarında İngiltere devletine iltifat gösterip müsait davrandığı halde, Fransızlara karşı tamamen bunun tersi bir muamele edegeldiğinden, rahmetli III. Sultan Mustafa Han'ın, Moskova seferini açma hakkındaki direnmesini ve acele etmesini, İstanbul'da bulunan Fransız elçisi destekliyor, bir takım mevhum nedenler ileri sürerek, yarar sağlanacağını belgelendirip doğrulamaya çalışarak, bu seferin açılmasında güçlü bir etken oldu.

Osmanlı devleti, Avusturyalılarla, Rusya aleyhine, resmî bir saldırı ve korunma anlaşması imzaladı. Karşılığında da, Buğdan'a bağlı olan Galiçya denen yeri Avusturyaya bağışlayıp verdi. Savaş giderleri olarak da aşağı yukarı on milyon frank kadar bir para yardımında bulunulmuştu.

Bozgunluk ve yenilgi belirtileri Osmanlı ordusu tarafında görüldükçe Avusturyalılar, acele etmeme ve dikkatle izleme yolunu tutuyorlardı.

Daha sonra, Rusya ve Prusya devletleri arasında Polonya topraklarının bölüşülmesi kararlaştırılmak üzere iken Katerina, Avusturyalıların bu taksimde pay almalarına müsaade edileceğini ima etmesi üzerine Avusturyalılar hemen, Osmanlılara karşı tutum ve davranışlarını değiştirip, sözünde durmak, yükümlülüklerine bağlı kalmak gibi mertce düşünceleri bir yana ittiler.

İngiltere ve Venedik devletleri, Ak Deniz'e çıkan Rus donanmasına subay ve deniz eri vererek ve savaş araç ve gereçleri satarak Ruslara yardım etmişlerse de bu durumu, para ile adam tutmak ve ticaret yolunda alış veriş etmek gibi göstermiş ve görünmüşlerdir.

İran devleti, Nâdir Şah'ın, öldürülerek ortadan kaldırılmasından sonra, dağınık küçük hükûmetler durumuna düşüp, şimdi anlattığımız Osmanlı - Rus savaşının başlangıcında, acem emîrleri, birbirleri ile savaşa ve çarpışmaya başlamak üzere olduklarından, Osmanlı devletinin yenilgiye uğramasından yararlanacak vakitleri ve durumları yoktu.

BİLİM VE EĞİTİM İŞLERİ

Osmanlı devletinin, kuruluşunun ilk sıralarından beri yetişen olgun ve erdemli kişiler, tarih ve biyografi (tabakat) kitaplarında yazılı ve bunların kalemlerinden çıkma eserler, halk arasında yaygın ve meşhurdur. Teknik bilimler ve devlet işlerinin düzenlenmesi konularındaki

becerileri de, yazılanlardan yazanları anlama kuralı ile (eserden müessire intikal kaidesi ile) bilinmektedir.

Şöyle ki : Kısa bir süre içinde böyle büyük ve görkemli bir devlet kurmak, düzenli, disiplinli askerî birlikler ve donanma ortaya çıkarmak, barutun bulunuşundan sonra top, tüfek ve humbara yapmak, bu savaş araçlarını toplayıp tedarik ederek, Viyana, Bağdad gibi uzak ülkelere büyük ordular yollayabilmek, koca ve güçlü bir deniz gücünü de Kuzey Afrika'ya sevk edip bu ülkenin kuzey kıyılarını ele geçirmek, Süveyş'te savaş gemileri yaptırarak Hindistan'a yelken açtırmak, Arap Yarımadası'nın kıyılarını ele geçirmek, o zamanlara göre düzen ve güven sağlayıcı bir çok iyi şeylerin gelişmesine neden olan, yardım eden önemli yasalar kurup bunları uygulamaya geçmek gibi şeyler, teknik alanda ve siyasal bilimlerde yetenek ve beceri sahibi olmaya bağlı olduğundan, geçmiş çağlardaki büyüklerimizin olgunlukları ve erdemlilikleri, onların bu başarılarından anlaşılmak gerekir.

Ancak, H. 1000 (M. 1592) yılından sonraları, müslüman bilginlerin bilgileri, dinî bilgilerle ve edebî fenlerle sınırlı, vezirlerin ve devlet ileri gelenlerinin de çoğu cahil kişiler olduğundan, işi çok yüklü olan devlet yönetimi, gücünü yitirmeye başladı.

Git gide iş bu kertede de kalmayıp, babalarının ve dedelerinin erdemliliğine ve olgunluğuna saygı nedeni ile, daha çocukluklarında müderrislik rütbesi verilen (mahdumlar = devlet büyüklerinin oğulları) ilmiye sınıfı, politik basamaklarının en yüksek makamına dek çeke geldiğinden, bilim öğrenmeye ve bu yolla yücelmeye gerek kalmıyordu. Bu nedenle kimi vezirler ve devlet ileri gelenleri, ilmiye yolunun kınama ve çekiştirme bakımından ağırbaşlı ve saygın olmayışını ve hak etmeden yükselmeye âlet oluşuna bakarak, durumlarında ve davranışlarında zaiflik ve âcizlik gördükleri çocuklarını ilmiye yoluna (tariyk-ı ilmiyeye) sokup, müderrislik ruusu alarak yararlandırıyorlardı. Bu yüzden ilmiye yolu, iki bölüme ayrılıyordu : Birisi, mehadim (mahdumları = büyüklerin oğulları), öteki ise hakkı ile yükselmiş olan ders hocalarından oluşuyordu.

Ancak, mahdumlar, daha çocuk iken ve ders hocaları yaşlılıklarında bu yola girmiş bulunduklarından, kadı askerlik derecelerinde mahdumlar sınıfı çoğunlukta olurlardı. Bu mahdumlar içinden, bilim öğrenip olgunlaşanları, iki bakımdan daha saygın olup, bilim, hüner

ve erdemlilikten nasibi olmıyanlarına yol uleması (ulemay-i tariyk) ve resmî ulema (ulemay-i resmiye) denirdi.

Devlet-i Aliyyenin (Osmanlı devleti) güzel özelliklerinden biri, vezirlerin ve komutanların, hak, hukuk konularına el atmaları yasak olduğundan, halk arasındaki anlaşmazlıklarda, davalarda hüküm verme işini yürütmek için, şer'î hâkimler sınıfı düzenlenip kurulmuştur. Ancak zaman geçtikçe bu sınıfın da ilk düzeni ve ağırbaşlılığı bozuldu. Özellikle yeteneksiz ve beceriksiz kadı askerler, kadılık görevlerini, çıraklık ederek yanlarında çalışmış bulunan emektarlarına gördürmeye başladıklarından, mevali sınıfında yeteneksiz kişiler ortaya çıkıp, adalet örgütü (tariyk-ı kaza), cahil ağalarla dolup taştı.

Gerek bir görev bölgesi ve gerek arpalık alan naipler ise bir tür mültezim gibi olduklarından ve çalıştıklarından, doğal olarak, gelirlerini artırmaktan başka bir şeye önem vermezlerdi. Bu nedenle Osmanlı devleti ülkelerinde, adalet dağıtan kadıların ve naiplerin (kadı vekilleri), bilim ile, öğrenim ile yüklü olanları ve güzel ahlakla süslenmiş bulunanları çok az idi. Bu bakımlardan, şer'î hâkimlerin eski değeri, çekiciliği, halkın ve devletin bunlar hakkındaki inancı ve güveni kalmadı.

Vezirler, komutanlar, mütesellimler ve voyvodalar, o tür cahil ve zalim kadıları ve naipleri, hediye ve para vererek ya da verdikleri zalimce hükümleri görmemezlikten gelerek onları minnet altında bırakıp utandırarak, istedikleri gibi mahkeme ilamları alırlar, kendi uygunsuzluklarının örtbas edilmesine ve bu yollarla da çıkarlarını yürütmeye âlet ederlerdi.

Halk arasında kadıların zorbalıkları hakkında pek çok öyküler dolaşmaktadır. Bu öykülerin kimisi güldürücü şeyler türünden ise de, rahmetli Salih Paşa Drama mütesellimi iken, bir hâkim kendisine gelip daha ilk görüşmelerinde "sizin, İstanbul'dan hediye getirmeniz gerekirdi. Bunu yapmadığınıza göre ben size mührümü hediye getirdim" diyerek mührünü çıkarıp Salih Paşa'nın önüne koyduğunu, bu tür davranışı ile, nasıl ilam isterseniz vermekten çekinmem demek istediğini bana anlatmıştı.

Osmanlı devletinin kuruluşu sıralarında Germiyanlı Yakup ve Şeyhî adı ile ün salan Mevlâna Sinan ve Şifa adlı eserin sahibi Hacı Paşa, Çelebi Sultan Mehmed'in hekim başısı Kürd Evren, Yavuz Sultan Selim Han'ın hekim başısı Ahi Çelebi gibi değerli doktorlar ve Kemal Reis, Seydi Reis ve Pîrî Reis gibi kozmografya ve geometri hocaları

ve Mimar Ayas, Mimar Kemaleddin ve Mimar Sinan gibi büyük sanatkârlar ortaya çıkmıştır. Medreselerde matematik bilimleri öğretilip, öğrenilirdi. Özellikle Kanunî Sultan Süleyman Han, bağımsız tıp, geometri ve kozmografya okulları ve ruh hastalıkları hastahaneleri yaptırmış ve onartmış ise de bu bilimler, araştırma ve inceleme yöntemleri ile Avrupada geliştikçe bizde gerilediğinden, bu konularda yabancı bilim adamları çalıştırmak zorunluluğu doğdu.

Mimar Sinan ekolünden yetişme Mimar Davud Ağa, Sultan Ahmet Camii mimarı Mehmet Ağa ve Yeni Cami mimarı Kasım Ağa, son büyük sanatkârlardan idiler. Bunlardan Kasım Ağa, meyhaneler yapılmasına izin verme suçu ile öldürüldükten sonra Yeni Cami'yi, Mimar Mustafa Ağa adındaki kişi bitirdi.

Bundan sonra devletin mimar ağalık görevi ve mimar kalfaları (halifeleri) var idi ise de bu tür büyük yapıların yapılması, Ermeni ve Rum kalfalarının eline geçti. Bu nedenle Nur-u Osmaniye ve Laleli Camileri'ni Simon Kalfa ve daha sonra yapılan büyük yapıları, bu Simon Kalfa'nın çırağı olan Komyanos Kalfa yapmıştır.

Daha sonraki bilim adamları arasında her ne kadar fizik ve matematik bilimlerini iyi anlıyan kişiler yetişmiş ise de, yetkileri az, âlet ve edevatları da yetersiz bulunduğundan, bilgilerinin ürünlerinden yararlanmaları mümkün olamıyordu. Ancak, Latin dilini bilen Kâtip Çelebi, coğrafya konusunda "Cihannüma"yı ve savaş tekniğine ait bazı dergiler ve tarih kitapları yazmış ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında "İbn-i Haldun Mukaddemesi" ve başka tarih kitapları ve askerî düzene ait kitaplar türkçeye çevrilmiş ya da yeniden yazılmıştır. Doğuştan Avrupalı olup sonradan müslüman olan Müteferrika İbrahim Efendi'nin çabaları ile, baskı tekniği de alınıp geliştirilerek bir çok ve değişik konuda eserler basıldı.

Öte yandan III. Sultan Murad Han zamanında (saltanatı : 1574-1595) bir yabancı kişi, (bizim kullandığımız arap harfleri ile) türkçe harflerle kitap basmak ve gümrük vergisinden muaf tutulmak üzere izin istemiş, bu izni kapsayan padişah fermanı kendisine verilerek H. 996 (M. 1588) yılında Vasıf Tarihi boyutunda bir kitap basmış ve sözünü ettiğimiz izne ait fermanı da kitabın başına aynen koymuş. Bu kişinin bastığı kitabın bir nushasını, eski şeyh ül-islamlardan rahmetli Hüsameddin Efendi'de görmüştüm, fakat kitabın adını ve hangi konuda yazılmış olduğunu unuttum. Demek istiyorum ki bu

baskı tekniği, İbrahim Müteferrika Efendi'den yüz elli yıl önce Türkiyeye girmiş ise de ilerleyememiştir.

Aslında Fransız olup donanmay-ı hümayunda topçuluk görevinde çalıştırılmış, daha sonra müslüman olarak "Gerçek Davud" adı ile anılmış olan Davud Ağa, H. 1132 (M. 1720) yılında yangın tulumbalarını icad etmeyi başararak yüz akça gündelik ile tulumbacı başı atandı. Bunun yanına subaylar ve erler verilerek, tulumbacı ocağı kurulmuştur ki bu da ilerleme atılımlarından biridir.

Osmanlı devleti H. 1151 (M. 1739) yılında yapılan Belgrad Barış Anlaşmasına gelinceye dek sürekli olarak seferber durumunda idi. Bu nedenle, barış içinde iken şurada, burada bulundukları süre on yılı geçmediğinden, strateji ve taktik bilgileri (sevk ül-ceyş ve tabiyet ül-ceyş fenleri), Osmanlı komutanları için alışılmış bir sanat haline gelmişti.

Rahmetli sadrazam Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın, Belgrad kuşatmasında Osmanlı ordusunun konuşunu ve düzenlenen mevzileri göstermek üzere yaptırmış olduğu harita, sonradan ele geçmiş olduğundan bu haritanın, Osmanlı komutanlarının savaş hakkındaki bilgi ve tecrübelerinin güçlü delillerinden olduğunu, Genel Kurmay Başkanlığı söylemektedir.

Son zamanlardaki baş komutanların çoğunun, silahtarlıktan, büro ve sivil görevlerden yetişmiş bulunduklarından, kazandıkları başarılar yadırganır. Ancak, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, askerî komutanların ve devlet ileri gelenlerinin büyük bir çoğunluğu, bir çok kez savaşan ordularda bulunmuş ve askere komuta etmek, savaş araç ve gereçlerini tedarik edip yerlerine yollama konularında sınanmışlardı.

Özellikle sınırlarda görev yapmış komutanlar, düşmanın durumunu, yolların ve geçitlerin niteliklerini, niceliklerini çok iyi bildiklerinden, toplanan kurulların tartışmaları ve konuşmaları çok yararlı olurdu ki, komutanlar, anlayış ve yetenekleri ölçüsünde bu kurullardaki konuşmalardan çok yararlanırlardı.

Top ve humbara dökmek, tüfenk, kılınç ve başka silahlar, barut, gülle ve kurşun gibi şeyleri yapmak, gemi ve kale onarmak ve yenilerini yapmak, hayvan takımları ve çadır gibi savaş araç ve gereçlerini düzene koymak konularında çoğu kez yabancı kişilere gerek duyulmayıp, bilimsel olsun pratik olsun bu gibi işlerin ehil ve erbabı, memleket içinde bulunurdu. Öyle ki III. Sultan Ahmet Han'ın saltanatı

sırasında Ali Usta adında bir sanatkâr, seksen kantar (4516 Kgr.) ağırlığında kalyon demirleri yapmış ve o zamana değin yabancılardan alınan bu demirlerin dışardan alınmasına gerek kalmamıştır.

Geçen bölümlerde anlatıldığı üzere Rumeli'de ve Anadolu'da, özellikle Edirne yakınlarında bir çok deve ve başka cins hayvanlar için yaylaklar ve kışlaklar vardı. Buralarda pek çok mîrî hayvanları yetiştirilir ve bunlar Osmanlı askerî birliklerinin taşıt işlerinde kullanılırdı.

Bu yaylak ve kışlaklarda, devletin türlü işlerde kullandığı bu hayvan yetiştirme işi de yavaş yavaş gerilediği gibi H. 1152 (M. 1739) yılından H. 1182 (M. 1768) yılına kadar yapılan Rusya seferine gelinceye dek sürüp giden bu barış yılları, askerî eylemlerin temel gereği gibi olan bu hayvan yetiştirme kuralını da yok edip ortadan kaldırıldığından kışlak ve yaylakların bazısı şuna buna mallıklanmak üzere verilerek sahipli topraklar (arazii mevkufe) sırasına girmiş ve bazıları da dişli ve etkili yöneticilerin zorba ellerine geçmişti. Bu yüzden, 1768 Rus seferinde, ahaliden hayvan toplayıp getirterek kullanmak zorunluğu ortaya çıktı. Oysa ki büyük orduların taşıt işlerini, bu şekilde düzensiz mekkârî hayvanları ile yürütmek çok zor olduğundan bu konuda pek çok zorluklar çekildi, sıkıntılara düşüldü. Bu zorluk, daha sonraki seferlerde gittikçe arttı ve Türk ordularının bozguna uğramasının en büyük nedeni oldu.

Bütün Osmanlı kalelerinde, Babadağı ve Sofya gibi yerlerde büyük anbarlar ve bunlar içinde pek çok tahıl bulunup bunların üçte birinin her yıl değiştirilmesi ve böylece üç yılda bir, bütün anbarlanmış tahılların yenilenmesi devlet kurallarından iken bu iş de bozuldu, karmakarışık oldu. Bundan başka gerek sadrazamların komutasındaki orduların, gerekse ayrılmış birlikler olarak görev yapan komutanlar emrindeki orduların, devlet ileri gelenlerinden çalışkan ve becerikli "nüzül eminleri" ve "kasap başıları" ve işten anlayan "sarban başıları" olup orduların bir çok gereklerini ve taşıt işlerini düzene koyup hazırlamak konusundaki eski kural da, eskiden olduğu şekilde yürütülemediğinden, 1768 Rusya seferinin ilk yılında yiyecek sıkıntısı çekildi. Bu durum, Türk askerlerinin kırılmasına ve bozguna uğramasına yol açtı.

Bir de, Osmanlı askerlerinin tamamlayıcı unsurlarından olup, gündelik ulûfe ile sürekli bir şekilde iş gören sanatkâr subay ve erleri (ashab-ı hıref zabitan ve neferatı) vardı. Bunların sayıları, nitelikleri

ve aldıkları ulûfeler, geçen bölümde kayd etmiş bulunduğumuz mevacip defterlerinde yer almıştır. Bu sanat erbabı, Orduy-u Hümayun ile birlikte seferlere giderler, yolda giderken ya da bir yerde konaklarken top, tüfenk ve başka silahlar, hayvan ve çadır takımları gibi savaş araç ve gereçleri yapar ya da onarırlardı. Zaman geçtikçe bunların düzenleri ve kuralları da bozulduğundan, ordular sefere yollandığında, İstanbul'un her türlü esnafının ayak takımı toplayıp gider ve konak yerlerinde, çadır ve barakalardan, berber, kahveci, manav ve terzi dükkânları, fırın ve keçeden hamamlar yapıp, büyük bir pazar yeri kurarlardı.

Öte yandan, asker denilen yeniçeri neferlerinin çoğu, börekçi, hammal ve manav makulelerinden oluştuğundan ve ulûfe ve intizamdan habersiz bulunduklarından bunlar da ordudaki esnafa karışıp kâr etme ve alış veriş işi ile uğraştıklarından, düşman göründüğünde, âlet ve edevatlarını kurtarma çabasına düşüp, asıl savaşla uğraşan birliklerin morallerini bozarlardı.

Eskiden çok düzenli, savaş araç ve gereçleri, taşıtları tamam ve düzgün olan ve hiç yorulmadan üçer beşer yüz saatlik uzak yerlere yollanan Osmanlı orduları işte bu duruma girdi, düşmana üstün gelme ve başarı kazanma gücünden ve becerisinden yoksun kaldı.

Bu tür kötülüklerin ana temeli, kimi özel hizmetler için ayrılmış bulunan has, zeamet ve timar gibi iktaların, iş görmekte yeteneksiz ve becerisiz âciz kişilere ve başka türlü nedenlerle yeteneksizlere verilmesi ve askerî ulûfelerin, bir gelir kaynağı biçimine girip, savaş erbabının zorunlu olarak düzensizliğe ve itaatsizliğe mecbur olmaları gibi hususlar olup bunlar da, zamanla ve yavaş yavaş, üç dört yüz yıl içerisinde ortaya çıkmış şeylerdi.

Gerek devlet yöneticilerinin ve gerek asker sınıfının bu konulardaki suçları, öyle çok uzun bir süre içinde gelip geçmiş bulunan kişilere paylaştırılsa, her birine pek az bir suç hissesi düşer.

Asıl neden, akıp geçen zaman unsurudur ki o her şeyi bozar. Her ne kadar IV. Sultan Murad Han, Kuyucu Murad Paşa ve Köprülüler sadrazam ailesi, devlet işlerini oldukça düzene koydular sa da, temelden bir düzenleme olmadığından, onların varlığı ve kişilikleri ile onlar zamanında düzenli gidip, kendilerinden sonra, iş yine eski bozuk biçimine döndü.

İnşallah gelecek bölümde anlatılacağı gibi, Halil Hamit Paşa ve şeyh ül-islam Hamidî Zade, kendi yönetimlerindeki işleri düzene koymaya giriştikleri için kurban oldular. III. Sultan Selim Han devri devlet adamları ve Alemdar Mustafa Paşa ile elbirliği yapan yurtsever kişiler korku ve ecel köprüsü ile karşılaştılar. Bu gibi kişilerin uğradığı sonuçları görenler, özveride bulunmaktan çekinip canlarını tehlikeye atmaktan kaçınırlardı. En sonunda II. Sultan Mahmud Han gücünün ve çalışkanlığının ürünü olarak, devletin kötü gidişatını düzeltmeyi başardı.

BİR AÇIKLAMA

H. 1037 (M. 1890) yılında Evkaf-ı Hümayun Nazırı iken ölen Mustafa Nuri Paşa, H. 1293 (M. 1876) yılından H. 1298 (M. 1881) yılına dek, Defter-i Hakanî Nazırlığı'nda bulunduğu sırada, "Netayic ül-Vukuat" adı altında yazdığı bir Osmanlı Tarihini bastırmağa başlamıştı.

Kendisi bu eseri ilk kez dört cilt üzerine kaleme almış olduğu halde, bunun ancak üç cildini ardı ardına yayınlayabilip dördüncü cildinin basımını, bazı nedenlerden ötürü sonraya bırakmıştı.

Garip bir denk geliş ya da bir esinlenme etkisi ile, bir cuma günü ansızın ölüşünden bir hafta önce, kayın biraderi bulunan babam eski iç işleri bakanı Said Efendi'ye (dahiliye nazırı esbak Said Efendi'ye), "Kardeşim, eğer ben ölecek olursam, tarihimin dördüncü cildini uygun bir zamanda bastırınız" yolunda ve tanıklar önünde vasiyette bulunmuştu.

Mustafa Paşa'nın ölümünden, babamın bu dünyadan göçüşüne dek onsekiz yıl geçtiği halde maalesef o neden ortadan kalkmamış, bu yüzden de (uygun zaman) gelmemişti. Babam ise, bu başarısızlığından dolayı çok üzülerek eniştesinin vasiyetini hep anar ve bir gün gelir de olanak bulunur ise bu vasiyetin yerine getirilmesini bu âcize (Mehmet Galib'e) hatırlatır ve emr ederdi.

Gerçekten, babam da eniştesinin vasiyetini yerine getirmeden, bundan bir yıl önce, öteki dünyaya göçüp gitti. Ancak, Tanrıya şükürler olsun bundan beş ay önce, meşrutiyet güneşinin doğması ile birlikte hurriyet yeli esmeye başlayınca, önceden hazırlanmış pek çok eserin, kış vurmuş birer ince dal gibi sargılarından çıkarılmaya başlaması ve bu verimlilik ile, basım alanının, çok kısa bir süre içinde yüzlerce beğenilen eser ile süslenmesi, enişteden babaya ve babadan bu âcize aktarılan vasiyet hükümlerinin yürütülmesine etkili bir neden oldu. Bu yüzden de, sözünü ettiğimiz dördüncü cildin, Tanrının lûtfü ile basılıp yayınlanmasına başlanabildi.

Öte yandan, eserin ilk üç cildi, az sayıda bastırılmış olup, yayınlanmış olan ciltleri de, daha sonra bazı işini bilir kişilerin geçim yolu haline getirildiğinden hiç bir yerde bulunmaz, alınıp satılmaz olmuştu.

Herkesin yararlanmasını sağlıyacak yolda yazılmış bulunulan bu değerli eser, açıkladığımız nedenlerden dolayı büsbütün ortadan kalktı.

Bu durum karşısında, yazarın adının hayırla ve rahmetle anılmasına yol açacağı düşüncesi ile bu kez, sonuncu cilt olan bu dördüncü cilt ile birlikte ilk üç cildin de yeniden basılmasını uygun gördük.

Şurasını da ekliyeyim ki "Netayic ül-Vukuat" her ne kadar dört cilt ise de, içindekiler bakımından altı bölüme ayrılmıştır :

Birinci bölüm — Osmanlı hükümdar soyunun ortaya çıkışından H. 804 (M. 1402) yılındaki Timur - Bayezid olayına dek geçen (103) yıllık olayları,

İkinci bölüm — Yıldırım Bayezid Han'ın ölümünden, İkinci Sultan Bayezid Han'ın saltanatı (oğlu Yavuz Sultan Selim Han'a) bıraktığı yıla dek (1402-1512) geçen (110) yıllık durumu,

Üçüncü bölüm — M. 1512 yılında Yavuz Sultan Selim Han'ın tahta çıkışından 1595 yılında III. Sultan Murad Han'ın ölümüne dek geçen (83) yıllık olayları,

Dördüncü bölüm — 1595 yılında III. Sultan Mehmet Han'ın tahta çıkışından, 1687 yılında IV. Sultan Mehmet Han'ın tahttan indirilişine dek geçen (92) yıllık olayları,

Beşinci bölüm — II. Sultan Süleyman Han'ın tahta çıkışından 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Barış Anlaşması'na dek geçen olayları gösterir.

Altıncı bölüm — Bu bölümü içine alan eserin bu dördüncü cildi ise, 1774 yılından 1841 yılına dek geçen (67) yıllık durumu içine alır.

Yardım Tanrıdandır...

MEHMET GALİB (1865–1935)

Yaşamı hakkında bak. Meydan Larus
GALİP (Mehmet) : C. IV, ss. 921
Kendisi, Tarih-i Osmâni Encümeni üyesi idi.

ALTINCI BÖLÜM

Netayic ül-Vukuat'm bu altıncı bölümü, 1771 yılından 1841 yılına dek geçen olayları anlatır.

Geçen bölümde yazıldığı gibi 1774 yılında Ruslarla, Küçük Kaynarca Barış Anlaşması imzalandı. Ancak Ruslar, Kırım Yarımadası'nın ele geçirilmesine bir başlangıç olmak üzere, burada yaşayan Tatar halkının bağımsızlığını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiş bulunduklarından, aşağıda ayrıntıları anlatacağı üzere, burada yeni yeni ayaklanmalar çıkartarak sonunda bu ülkeyi ele geçirip topraklarına kattılar.

Bu nedenle, on üç yıl kadar sürmüş bulunan bu barış anlaşması, sanki bir silahları bırakma (mütareke) niteliğinde imiş gibi iki devlet arasında sürüp giden konuşmalar ve kavgalar, bir iki kez, savaş açma kertesine dek varmış iken, iki devlet de bunu göze alamadı.

Bunun nedenine gelince : Osmanlı Devletinin (Devlet-i Aliyye'nin), ordusunu düzene sokup, türlü birliklerine çeki düzen vermeye ve savaş araç ve gereçlerini tamamlamaya ihtiyacı vardı. I. Sultan Abdülhamit Han bu ihtiyaçları sağlamak ve hazırlıkları tamamlamak için sadrazamlarına geniş yetki vermiş ve işlerin yürütülmesini devlet ileri gelenlerine bırakmıştı.

Ancak, ilk sıralardaki sadrazamlarından İzzet Mehmet Paşa, son derece ağır canlı, yakınlarının ve adamlarının sözüne çok bakar bir kişi idi. Ondan sonraki sadrazam Derviş Paşa, keyfine ve eğlencesine düşkündü. Bundan sonra gelen ve I. Sultan Abdülhamid'in üçüncü sadrazamı olan Darendeli Mehmet Paşa, verdiği gözdağını yerine getirmeye gücü yeten, rahmetli Köprülü Mehmet Paşa gibi tedbir sahibi yaşlı bir kişi idi. Ama, silahtar Mehmet Efendi, ile uyuşamadığından, bu da ötekiler gibi, bir iş başaramadan görevinden ayrıldı. Bunun yerine, dördüncü sadrazam olarak, Kalafat Mehmet Paşa getirildi.

Bu Kalafat Mehmet Paşa, yeniçerilikten yetişmiş bir kişi olup devletin önemli işlerini yürütebilecek beceri ve yetenekten yoksun bir sadrazamdı. Bu yüzden, H. 1193 yılı Şaban ayında (M. 1779 yılı Ağustos ayının ikinci yarısında) görevinden atılarak, "Kara Vezir"

ünvanı ile meşhur olmuş bulunan Silahtar Mehmet Efendi, mühr-ü hümayunu eline alıp sadaret işlerini kendisi yürütmek zorunda kaldı.

Bu sadrazam, I. Sultan Abdülhamit Han'ın inandığı ve güvendiği bir kişi olduğundan, her konuda saltanat makamının danışmanı idi. Silahtar Mehmet Efendi, bu yeteneklerinden ve iki başlı bağımsızlığı elinde bulundurduğundan, bir buçuk yıl süren sadrazamlığı sırasında işleri çok iyi yürütmeyi başardı. O, özellikle İstanbul şehrinin düzenini ve güvenini sağladı, bu şehre ait işleri çekip çevirdi. Şehir halkının gerekli bütün ihtiyaç maddelerini buldurup getirtmekteki büyük becerisi ile berkes katında çok beğenilen bir kişi idi. Devletin bütün işlerinin yoluna konup yürütülmesini başardığı bir sırada H. 1195 yılı Safer ayında (M. 1781 yılı Şubatında) İstanbul'da öldü.

Silahtar Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra, İzzet Mehmet Paşa, ikinci kez sadrazamlık sandalyesine oturtuldu ise de, ilk sadrazamlığında yaptığı gibi kendi dairesine ait işleri ve görevleri, yakınlarının ve adamlarının eline verdiğinden, bir buçuk yıl gibi oldukça uzun bir süre, devlet işleri yüzüstü kaldı.

Mehmet İzzet Paşa'dan sonra sadrazamlık mührünü eline alan Yeğen Mehmet Paşa, kindar ve garazcı bir kişi idi. Sadece dört ay süren sadrazamlık görevi sırasında, kişisel duygularının yönelttiği doğrultuda iş görmüş ve H. 1197 yılı Muharrem ayında (M. 1782 yılı Aralık ayı) görevinden atılmıştır. Onun yerine, vezir kethudası bulunan Halil Hamid Efendi sadrazamlık makamına yüceltildi ve kendisi, böylece isteğine ulaşmış oldu.

HALİL HAMİD PAŞA'NIN GİRİŞİMLERİ

Ruslarla 1774 yılında yapılmış olan Küçük Kaynarca Barış Anlaşması, bir tür silahları bırakma gibi bir hal aldığından, eninde ve sonunda yakın bir gelecekte yeni bir savaşa girişileceği açık seçik görülüyordu. Bu nedenle, donanmanın, yeni gemiler yapılmak suretiyle güçlendirilip genişletilmesi konusunda, pek çok kereste ve başka malzemenin getirilmesine ve bu alandaki işlerin bir düzene konmasına çalışıldı.

Bunun gibi, sınırların güçlendirilmesine ve sağlamlaştırılmasına ve yerinin önemi, geçen savaşta ortaya çıkmış bulunan İsmail şehrine yeniden bir kale yapılmasına başlandı.

Öte yandan, gerektiğinde hizmet ettirilmek ve kendilerinden yararlanılmak amacı ile, çerkes kabilelerinin yönetim altına alınmaları ve

durumlarının düzeltilmesi için, Ferah Ali Paşa, Soğucak Muhafızlığına atandı. Bu komutanın yurtsever tedbirleri ile Anapa Kalesi yapıldı. Çerkes kabileleri, günden güne islam dinine ve uygarlığa sokuldu. Ancak, bütün bunlar, asıl ana konunun ayrıntılarıdırlar.

Asıl önemle üzerinde durulacak konu, muvazzaf askerlerin içinde bulundukları bozuklukların giderilmesi, düzene sokulması ve disiplin altına alınması idi. Ama, ordunun subayları, askerî düzenin bozukluklarından yararlanıyorlardı. Erleri ise, iyiyi kötüden ayırd etmekten âciz bulunuyorlardı. Durumlarının düzene sokulmasına kalkıldığı ve beleş yeyicilerin (müft hâran) ellerinde olan asker ulûfelerinin geri alınmasına girişildiği zaman, subayların ufak bir kışkırtmasıyla ayaklanıp bayrak kaldırarak "ocağımıza suikasd ve işlemlerine hakaret ediliyor" diyerek türlü bozgunculuğa başlıyacakları ap açık bir şeydi.

Bu yüzden ordu işinde köklü bir girişimde bulunmaya cesaret olunamayıp sadece, timarlı sipahilere toprak verilmesine çalışılmış ve beceriksiz olanlara timar ve zeamet verilmemesi için bir düzen kurulmuştu.

Bu konuda I. Sultan Abdülhamid Han'a "kardeşiniz (III. Mustafa) düzenli asker kurmaya niyet etmiş, düzenlerini ve tüzüklerini kaleme aldırmaya himmet etmişti. Sefer ortaya çıkınca yürürlüğe koymayı başaramadı" dediklerinde, eliyle sakalını gösterip "inşallah oğlu bu işi başarır" diyerek geniş anlamlı bir cevap vermiş olduğu söylenir (burada bu işi başarması temenni edilen oğlu sözünden kasıt, III. Sultan Mustafa Han'ın oğlu III. Selim'dir. III. Selim o sırada veliahd bulunuyordu ki, I. Sultan Abdülhamit Han'dan sonra o tahta geçecektir. N. Ç.).

Yeni sadrazam Halil Hamid Paşa, keskin zekâlı, yetenekli, sabırlı, gözü pek, genç ve dinç bir kişi olduğundan, bu güç ama gerekli işe girişti.

Daha önceleri tertip edilmiş bulunan üçyüz kişilik sür'at topçularını iki bin kişiye çıkardı. Önemli yerlere pek çok yiyecek yığdırdı ve bütün gücünü, savaş araç ve gereçlerinin tamamlanmasına harcadı.

Ancak, ordunun düzene sokulma ve gereksinmelerinin tamamlanması işi, büyük ölçüde paraya gerek gösteriyordu ve bu parayı bulmak lazımdı. Bunun için sadrazam Halil Hamid Paşa önce, "mustahfız" adı altında sınır boylarında bulunan asker taifasının ulûfelerini kontrol ettirip yoklama yaptırdı, pek çok boşalmış yer (mahlûl) buldurdu. Bundan sonra İstanbul'da da yoklama yaptırdı, öte yandan, asker

ulûfelerinin alınıp satılmasını yasakladı. Kayırılmış kişilerin ve esnaf gibi iradcıların üzerlerinde bulunan asker ulûfelerinin geçersiz sayılmasına karar verildi. Bu türden daha başka düzeltmelere girişince, ocaklı (yeniçeriler) arasında çıkan dedikodu kıvılcımlanmalarına, iradcıların körüklemeleri de karışınca, devlet ileri gelenlerinin kulaklarına feryatlar gelmeye başladı.

Halil Hamid Paşa, sadrazamlığının ilk sıralarında, kişisel garazlardan çekineceğine yemin edip devlet adamlarına güvence vermiş, verdiği bu sözlerde bir yıl kadar durmuş ve onlara karşı iyi davranmış iken, sonraları tutumunu değiştirerek, mal ve para toplama hırsı ve Kırım Yarımadası'na Rusların saldırısı onun zamanına denk gelmesi, kendisinin değerini ve etkisini kırdı.

Sadrazamın karşısında bulunanlardan, şeyh ül-islamlıktan atılmış, İvaz Paşa Zade İbrahim Bey, Padişah'ın kız kardeşi Esma Sultan'a tezkere yazıp "sadrazamın, yeniçerilerin ulûfelerini kısmaktan maksadı, onları ayaklandırıp saltanatı yenilemektir" diye tezvir ve iftirada bulundu. Böyle sahte bir sadakat gösterisini âlet ederek, gece gündüz şiddetle arzuladığı fetva makamını (Şeyh ül-islamlık sandalyesini) ele geçirmeyi başardı. Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa da, İvaz Paşa Zade İbrahim Bey'in bu sözlerini doğrulayıp onayladığından ve I. Sultan Abdülhamid Han'ın şehzadeliği sırasında doğup "Ahretlik Hanım" adı ile meşhur olan kızı "Dürr-ü Şehvar Hanım" ın kocası olan Defterdar Selim Ağa Zade Nazif Efendi de, karısı aracılığı ile bu müzevirlik kıvılcımını körüklediğinden, H. 1199 yılı Cemaziyelevvel ayının 28. günü (M. 1785 yılının 8 Nisanı) Halil Hamid Paşa, görevinden atılıp Bozcaada'ya yollandı. Beş gün sonra Cidde Valiliğine atanmış iken sonra öldürülüp ortadan kaldırıldı.

Gerçekte Halil Hamid Paşa'nın yapmaya giriştiği şeylerin, ayaklanmaya neden olabileceği sanılır ise de, böyle bir ayaklanma olduğunda topun ağzına önce kendisinin geleceği de açık seçik bir şeydi. Bu nedenle hükümdarı tahtından indirmek istediği yolundaki suçlamanın, temelsiz ve akla aykırı olduğu da ortadadır.

Halil Hamid Paşa'dan sonra sadrazamlık görevine getirilen Şahin Ali Paşa, cahil ve sıradan bir adam olup, bu makama getiriliş nedeni, geçen Rus savaşında Özü Kalesi'ni korumakta ve Rus saldırısına karşı direnmesindeki başarısı için bir ödül verme idi. Şahin Ali Paşa, sınır boylarında pişirilmeyen nefis yemekleri yiyerek dokuz ay sadrazamlık

sandalyesinde saygı ve görkem içinde yaşadıktan sonra görevinden atıldı.

Bu kez, üç dört ay önce kapdan paşa kethudalığından, vezirlik rütbesi ile Mora Valiliğine atanan Koca Yusuf Paşa, H. 1200 yılı başlarında (M. 1785 Kasım ayı) sadrazamlığa getirildi.

Koca Yusuf Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Rusya'ya ve Avusturya'ya savaş açılmış olduğundan, bu olayların ayrıntıları ileride anlatılacaktır.

CEZAYİRLİ HASAN PAŞA'NIN DURUMU

Kapdan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, I. Sultan Abdulhamid Han'ın saltanatı sırasındaki olaylarda, düşüncesi sorulan, kendisine danışılan bir kişi olduğundan, yaptığı hizmetlerle kişisel durumunun açıklanması gerekli görülmüştür. Çünkü bu açıklamalar, bir birini izleyen olayların açıklanmasına büyük ölçüde yardım edecektir.

Bundan önceki ciltte anlattığımız gibi, Çeşme Limanında gemilerimizin yakılması olayında ve Limni Adası'nın geri alınması işinde kendisinin gösterdiği yiğitlik, yüreklilik ve başarı nedeni ile kendisine vezirlik rütbesi verilerek Kapdan-ı Derya görevine atandı ve Gazi ünvanı verildi. Geçen savaşın sonlarında Rusçuk komutanlığına atanan Cezayirli Hasan Paşa'ya, barış anlaşmasından sonra ikinci kez kapdan paşalık ünvanı verilerek değeri yüceltildi.

Şam bölgelerindeki mültezimlerden iken para biriktirip güçlenerek, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşmakta bulunmasından yararlanarak Suriye kıyılarını ele geçirip Akkâ Kalesi'nde barılanan (tahassun eden) Tahir Ömer adındaki bir zorba, Mısır'da fir'avunlaşan Bulut Kapan Ali Bey ile birleşerek ve Rus donanması amirali ile Devlet-i Aliyye aleyhinde haberleşip görüşmekte iken "Ebu'z-Zehep Mehmet Bey"in güçlü kılıcı ile Bulut Kapan Ali Bey öldürüldü. O aralık Rusya ile barış anlaşması da yapıldığından, Ebu'z-zeheb Mehmet Bey, Osmanlı hükümdarı tarafından, Tahir Ömer'in bastırılması işi ile görevlendirildi. Ancak Mehmet Bey, Suriye'ye vardıktan kısa bir süre sonra öldüğünden bu görev, Kapdan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya verildi. Gazi Hasan Paşa, bu görevi yerine getirmek için H. 1189 yılı sonlarında (M. 1776 yılı başları) donanmay-ı hümayun ile yola çıktı. Akkâ Kalesi'ni kuşatma işine girişti.

Suriye'de ayaklanmış olan bu Tahir Ömer'in adamlarının çoğu mağribî (kuzey afrikalı), Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa da Garp Ocakları halkı arasında büyük bir üne sahip olduğundan, mağribîler arasından kendine yardımcı bularak zorba Tahir Ömer'i öldürtüp ortadan kaldırmayı başardı. Bunun gibi, ertesi yıl da Tahir Ömer'in o bölgedeki çoluk çocuğunun ve adamlarının yaptığı eşkıyalıkları bastırıp kendilerini öldürdü ve kalanlarını da yakalayıp İstanbul'a getirdi.

Yine geçen Rus savaşının kötülüklerinden olarak, savaş sırasında Mora Yarımadası halkı ayaklanıp taşkınlık bayrağı kaldırdığından, üzerlerine Arnavudluk askeri yollandı, fırsat düşkünü haydud çeteleri darmadağın edildi. Ancak, isyanı bastırmak için Mora'ya gelen Arnavud askerleri buraya yerleşip ticaret etmeye başlamak suretiyle hem hıristiyanları hem de müslümanları baskı altına alıp türlü zulümler yapmaya başladılar. O bölgede bulunan valiler, güçleri yetmediğinden bunların zorbalıklarını ve halka musallat olup zulmedişlerini önleyemediler. Bu bölgede asayişi ve güveni yerleştirip bu zorbaların hadlerini bildirmek için H. 1192 yılında (M. 1778) yine Kapdan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, kendisine Mora Valiliği verilerek bu bölgeye yollandı.

Hasan Paşa Mora'daki valilik merkezi olan Trablıca'ya yaklaştığında, Arnavudlar istihkâm kazıp direnmeye ve savunmaya kalkıştıklarından, bunlarla büyük bir savaş yapıldı, iki üç bin kadar haydud öldürüldü. Sağ kalanları da bağışlanmalarını yalvardılar. Bunların halk üzerindeki alacakları yüz bin kuruşa kesilip, kendileri Mora Yarımadası'ndan koğulup çıkarıldı ve bir daha geri gelmemeleri için gerek Arnavudlara gerekse yerli ahaliye diyet kararlaştırılarak bölgede düzen ve güven tesis edildi.

Yine Mora Yarımadası'ndaki Manya bölgesi halkı, bulundukları yerin sarplığına, gidilip gelinmesindeki güçlüğe güvenerek, öteden beri zaman zaman ayaklanıp haydudluk ettiklerinden, Gazi Hasan Paşa ertesi yıl, Donanmay-ı Hümayun ile Ak Deniz'e çıkışında Manya Limanı'na varıp onların da terbiyelerini verip, hadlerini bildirip taşkınlıklarına son verme işine girişti. Onlarla, o zamana dek hiç görmedikleri bir şekilde savaşıp çarpışarak Manya Dağları'nı ele geçirdi.

Gazi Hasan Paşa, bu Manyalılar işini de hallettikten sonra, her yıl yapılageldiği üzere, Osmanlı donanması ile Ak Deniz'e sefere çıkıp, adalarda ve Anadolu kıyılarında uyrukluk davranışına ve düzenine

aykırı davranışlarda bulunanları, zorbalık etmeye kalkışanları kılıçtan geçiriyordu. O'nun, gönderildiği bu yerlerdeki görevlerde gösterdiği başarılar kendisinin ününü ve değerini gün geçtikçe artırıyordu. Bu nedenlerle Gazi Hasan Paşa, Osmanlı devletinin atabeyi (bir tür danışmanı) ve saltanat tahtının koruyucusu durumuna gelmiş bulunuyordu.

O, H. 1201 (1787) yılında, zalim ve isyankâr Mısır emîrlerinin hadlerini bildirme görevi ile o bölgeye yollanıp, Mısır ülkesini de bu zorba emirlerin kötülüklerinden temizleyip kurtardı. Ancak, bu sırada yeniden Rus seferinin ortaya çıkması ile, hemen İstanbul'a dönmesi istendiğinden, bu zorbaların hadlerini bildirme işini gerektiği gibi yapamadan dönmekle birlikte, bu emîrlerin üzerinde devlet borcu olarak bulunan (12000) kese parayı (600.000.000 akça) tahsil edip İstanbul'a getirerek devlet hazinesine teslim etti.

Bu Cezayirli Gazi Hasan Paşa, görkemli, vekarlı, çok zengin ve güçlü bir vezir olarak ün kazanmıştı. Hatta, Rusya ile yapılan savaş sırasında devlete yardım olmak üzere (10.000) kese para vermiştir ki, "direkli riyal" iki kuruş ettiğine göre, günümüzün hesabı üzere (100.000) keseden daha çok eder.

Çeşme Limanı'nda Rus donanmasının, donanmamızı tamamen yakıp yok etmesi olayında, Donanmamızın yeniden eski haline getirilmesi ve araç ve gereçlerinin tamamlanması, onun çabası ve emeği ürünüdür. Hasan Paşa, ayrıca tersanede yeniden bir kalyoncu kışlası, büyük bir cami ve başka hayır işleri ile ilgili yapılar yaptırmayı da başarmıştır. Bundan başka onun, Ak Deniz Adaları'nda ve donanmanın gidip geldiği kıyılarda, çeşme ve benzeri gibi hayır işlerine ait yapıların bulunmadığı bir yer yoktur.

Hasan Paşa'nın yaşadığı çağın tarihçileri kendisini, mal ve para toplamaya düşkün bir kişi olmakla suçlarlarsa da herhalde, iyiliklerinin kötülüklerine üstün olduğu muhakkak ve açıktır.

KIRIM OLAYLARI

Gelelim Kırım olaylarına : Tatar halkı bağımsız olup, istedikleri kişiyi Kırım Hanlığı'nın başına getirmek üzere kendilerinin seçmesi, Küçük Kaynarca Barış Anlaşması'nın bir gereği idi. Bu nedenle, barış anlaşmasının imza edilmesinden hemen sonra Kırım bilginleri, Sahip Giray Hanı seçip hanlık tahtına oturttular.

Ancak, çok geçmeden, Rusların kendilerine saldırıp ülkelerini ele geçirmek amacında olduklarını anlayınca, Osmanlı Devleti katına delegeler yollayıp maruzatlarını sundular. İsteklerini bildiren bu yazıda, bağımsızlıklarının kaldırılıp eskisi gibi Osmanlı Sultanları tarafından Sahip Giray'a hanlık verilmesini istiyorlardı.

Ancak bu konu, imzalanmış bulunan barış anlaşmasının ana maddelerinden biri olduğundan, Rusların bunu hiç bir şekilde kabul etmiyecekleri besbelli idi. Hiç olmazsa orta bir yol bulunup işi tatlıya bağlamak üzere, Osmanlı Padişahı müslümanların halifesi yani dinî lideri olduğundan, adı geçen Sahip Giray Han'a protokol yollayarak (irsal-i teşrifat) hanlığının onaylanmasının dinî bir gerek olduğu, o sırada İstanbul'a yeni gelmiş bulunan Rusya elçisine anlatıldı.

Kırk bir gün sonra (o zamanki Rusya başkenti) Petersburg'dan, Osmanlı teklifine uygun cevap geldiğinden, Mir-i Alem Mehmet Bey ile, eski devirlerde olageldiği üzere bir protokol yollandı.

Eski hanlardan Devlet Giray Han, sefer sırasında Devlet-i Aliyye tarafından görevli olarak gönderildiği Kuban taraflarında bulunduğundan, barış anlaşmasının imza edilişinden sonra Kırım'a döndüğünde Tatar halkı, daha önce kendi seçtikleri Sahip Giray'ı hanlıktan atıp, Devlet Giray'ı hanlık tahtına oturttular. Aynı zamanda Osmanlı Sultanı'na da bir dilekçe yazıp, Sahip Giray'ın, hanlığa sıkıntılı bir zamanda getirildiği, Devlet Giray Kırım'a döndükten sonra Sahip Giray'a kimsenin boyun eğmiyeceği açık olduğundan, kendisinden vaz geçilip Devlet Giray'a biat olunduğunu bildirdiler. Öte yandan, Rusya devletine de bu anlamda resmî bir bildiri gönderdiler.

Geçen savaşta Rusların Kırım'a girip Tatar halkı ile barış anlaşması yaptıkları sırada elçi olarak Petersburg'a gitmiş olan Şahin Giray, dünya süsüne düşkün ve tahta otırmağa çok istekli bir kişi idi. O, gözü yükseklerde, mevki düşkünü bir mirza (bey oğlu) idi. Onun bu durumunu iyi bilen Ruslar, kurdukları, Kırım'ı ele geçirme dolabının yönetimini bu ahmak Şahin Giray'ın sırtına yüklemeyi planladılar.

Bunun üzerine, pek çok paralar sarf ederek ve türlü düzenler dolaplar kurarak elde ettikleri adamlar aracılığı ile H. 1191 (M. 1777) yılında Şahin Giray'ı Kırım Hanlığı'na seçtirdiler. Bunu gerçekleştirmek için etkili bir yardımda bulunmak üzere de kendisinin yanına yeteri kadar Rus birlikleri kattılar. O sırada hanlık makamında bulunan Devlet Giray'ı, asker gücü ile korkutup kaçmak zorunda bıraktıktan

sonra, karşı gelmek isteyen Tatar ileri gelenlerini zorla ve ister istemez Şahin Giray'a biat ettirdiler.

Bu kara haber Osmanlı devleti tarafından duyulunca, Rusların, Kırım halkının işlerine kavlen ve fiilen (maddeten ve manen) müdahalede bulunmalarının, imzalanmış bulunan barış anlaşmasına tamamiyle ters düştüğü söylenerek her türlü şikâyet ve iddiaya kalkıldı ise de hiç bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti de, bundan önce iki kez Kırım Hanlığı'nda bulunmuş olan Selim Giray'ı han seçip Kırım'a yolladı. Bu Selim Giray ile Şahin Giray arasında pek çok savaşlar yapıldı.

Şahin Giray tarafını tutanlar, Rus birliklerinin yardımı ile daha güçlü bulunduklarından, Selim Giray, işi başa çıkaramayıp zorunlu olarak İstanbul'a döndü.

Bu durum karşısında, Kırım işlerine artık Devlet-i Aliyye'nin de fiilen karışmasının gerektiğine, devlet ileri gelenleri, yaptıkları toplantıda karar verdiler. Rusya devleti bundan dolayı Osmanlılara savaş açar ise, Tanrı'ya sığınıp savunmaya çalışma yolu tutulacaktı. Bu amaçla Canikli (Samsunlu) Hacı Ali Paşa, Kırım baş komutanı atandı. Hacı Ali Paşa, yönetimi altında bulunan Trabzon ve Canik (Samsun) yörelerinden kırk bin kadar asker yazıldı. Hacı Ali Paşa'nın, Tanrı'nın yardımı ile ve ileride gerektiği gibi davranılmak üzere şimdilik, bu yazılan askerlerden sekiz on bin kadarını yanına alıp, Donanmay-ı Hümayun ile Kırım Yarımadası'na geçirilmesi için menşur yazıldı. Yine bu amaçla Kapdan-ı Derya Gazi Hasan Paşa da Osmanlı donanması ile, baş komutan Canikli Hacı Ali Paşa'yı Kırım'a geçirmek ve onunla işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'nin isteklerini yerine getirmek için görevlendirildi.

H. 1192 yılı Rebiyülahir ayında (M. 1778 Mayısı) Donanmay-ı Hümayun, savaş araç ve gereçleri ile dolu olarak Beşiktaş önlerine demir atıp, yola çıkmak için uygun havayı beklemeye başladı. Gemiler, lodos yeli esmediğinden, kırk gün kadar burada beklemek zorunda kaldı.

Fransızlar H. 1182 (M. 1768) savaşında Osmanlı devletini savaşa kışkırtmışlar iken bu kez, Ruslara bir hizmette bulunmak ve Çariçe Katerina'nın gözüne girmek, onu memnun etmek, politikaları icabı olduğundan, Fransa elçisi, türlü kanıtlar ve korkutmalarla Kırım konusunu barış yolu ile halletmeye çalışıyordu.

Fransızların bu çabaları ve çevirdikleri dolaplar etkisi ile, Devlet-i Aliyye'nin daha önce almış olduğu karar gevşedi. Rus generali ile yazışıp, durumun ve zamanın gereğine uygun olarak davranılması için Kapdan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya ve baş komutan Canikli Ali Paşa'ya talimat verildi.

Bunun üzerine, Donanmay-ı Hümayun, Sinop Limanı'ndan Hacı Ali Paşa askerlerini alıp Kırım Yarımadası kıyılarına vardığında Moskoflar, Karantina bahanesi ile, yazışma konusunu aşağı yukarı kırk gün geciktirdiler. Bu yüzden Hacı Ali Paşa ve Gazi Hasan Paşa, İstanbul'dan yeni ve kesin talimatı istemek zorunda kaldılar.

Türk birliklerinin uygun bir yere çıkarılıp, Rusya savaşa girişmeyi gözüne kestirecek olursa karşılık verilip savunmaya girişilmesi için kesin görev verilmiş ise de, Türk askerleri karaya çıkarılacak olursa Rusların savaşa tutuşacakları ortada idi. Öte yandan deniz savaşı mevsimi de geçmiş bulunduğundan, savaş göze alınamayıp Donanmay-ı Hümayun ile Türk deniz ve kara birlikleri komutanları, aynı yılın Ramazan ayında (M. 1778 Ekim ayı) Sinop Limanı'na geri döndüler.

Fransız elçisinin ardı ardına yaptığı barış sağlayıcı sözleri ile, bu yılın kış aylarında Devlet-i Aliyye'nin kızgınlığı yavaş yavaş geçip, açılacak bir seferin zorlukları konusundaki düşünceler bir uzlaştırıcı yola girip, Osmanlı devlet adamı Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin delegeliği ve Fransız elçisinin aracılığı ile, Aynalı Kavak Tenkihnamesi düzenlenip H. 1193 yılı Muharrem ayında (M. 1779 Ocak ayı) karşılıklı olarak alınıp verildi. Böylece, hemen nerede ise patlak vermek üzere bulunan savaş ve çatışma, bir süre için geri gitmiş oldu.

Bu tenkihname (açıklığa kavuşturma), Küçük Kaynarca Barış Anlaşması'nın bazı maddelerini yorumlayarak açıklığa kavuşturma niteliğinde idi. Ruslar, Şahin Giray'ın hanlığından vaz geçmektense savaşa girmek bizce daha yeğdir diyerek, adı geçen hanın görevinin sonsuza dek sürmek üzere onaylanması konusunda ayak dirediklerinden bu "sonsuz" sözcüğü yerine "gerçek boşalmaya dek" (mahlûliyet-i hakikiye) deyimi konarak, bu kadarlık bir değişiklikle yetinildi. Ayrıca "Özü Kırı" denilen toprakların, Devlet-i Aliyye'nin mülkü olduğu açıkça belirtildi, burası hakkında anlaşmaya varılmış olan hükümler de açıklığa kavuşturuldu.

Böylece, Moskofların atadıkları bir kişi durumuna gelmiş bulunan Şahin Giray, İslam halifesi olan Osmanlı Sultanı'na karşı çok soğuk

davranmaya başladı. Öte yandan Şahin Giray, Rus Çariçesi Katerina'dan askerî bir rütbe rica ve âdeta yalvararak istediğinden, kendisine şövalyelik verilmek suretiyle isteği yerine getirildi. Bu Kırım Hanı'nın yanma bir kaç Rus subayı da verildi.

Şahin Giray, bu Rus subaylarının öğretileri ve kışkırtmaları ile, düzenli asker yazmak ve Kırım'da bulunan vakıfları kaldırmak ve alafranga sofrada yemek yemek ve açıktan açığa şarap içmek gibi, müslüman Tatar halkının aklının alamıyacağı davranışlara girişti üstelik, kendisini kınayanlar hakkında sert ve şiddetli cezalara cüret etti.

Şahin Giray, bu tür davranışları ve durumu ile ülkeyi dört beş yıl kadar yönetti ise de, Moskoflar hem onu bu yollara ittiler bu tür davranışlarda bulunmaya kışkırttılar hem de bir fesat çıkarmak için Tatar ileri gelenlerini alttan alta fişeklemekte idiler. Sonunda H. 1196 yılı ortalarında (M. 1782 ortaları) Şahin Giray'ın kardeşlerinden Bahadır Giray ve Arslan Giray, Kırım halkının önüne düşüp Şahin Giray'ın üzerine saldırdılar. Şahin Giray, deniz yolu ile kaçıp Yeni Kale'de bulunan Rus komutanının yanına sığındı.

Bu durum üzerine Tatar ileri gelenleri, Bahadır Giray'ı hanlık koltuğuna ve Arslan Giray'ı da "kalgaylık" görevine getirdiler. Ayrıca, dilekçeler düzenleyerek ve delegeler yollayarak yeni durumu Osmanlı Devletine ve Rusya çariçesine bildirdiler.

Rusların, Kırım'a bağımsızlık verilmesini ve seçim yolu ile han atanmasını istemelerinden amaçları, bu yolla Kırım Yarımadası'nda ayaklanmaların ve karışıklıkların ardının arasının kesilmemesini sağlamak ve bu arada bir punduna getirip, uygun bir zaman bulup bu ülkeyi ele geçirmekti. Bu sıradaki Avrupa'nın politik ortamı da, onların bu amaçlarını gerçekleştirmesine uygun bulunuyordu : İngilterc, Amerikan ayaklanmalarını bastırmak için yoğun bir çalışmaya girmişti. Fransa : İngiltere'nin, Amerika ayaklanmasını bastırmak işi ile uğraşması dolayısı ile Rusya'dan uzaklaşması üzerine, Çariçe Katerina'nın kendilerinden memnun kalmasını sağlamak amacında idi. Avusturya'ya gelince : Kıraliçeleri Mari Terez'in ölümü üzerine Avusturya İmparatorluğu tahtına oturan yeni imparator (Mari Terez'in oğlu, I. Fransuva Jozef) son derece alık ve devletinin yararını, zararını anlamaktan âciz bir kişi olup, Osmanlı devleti topraklarından bazı yerlerin Nemçe devletine verilmesi hakkında Çariçe II. Katerina'nın, ahmak aldatan kabilinden verdiği sözlere kapılarak, Ruslarla bir anlaşma yaptı.

Bu durum karşısında Çariçe Katerina'nın aradığı fırsat ortaya çıkmış oldu. Katerina, mareşal Potemkin'i, büyük bir ordu ile Kırım-yakınlarına yollayıp, planlarını düzenlerini hazırladıktan sonra Kırım' da bir ayaklanma çıkarttı. Çıkan bu ayaklanma üzerine Şahin Giray'ın yanına yeteri kadar askerî birlikler katarak Kırım'a yolladı ve zor kullanarak kendisini yeniden hanlık sandalyesine oturttu.

Ancak bu iş su üzerine resim yapmak kabilinden olduğu için, Şahin Giray bu kez de yedi sekiz ay kadar Kırım Yarımadası'nın, yönetimini elinde bulundurduktan sonra Mareşal Potemkin, yanında bulunan ordu birlikleri ile H. 1197 yılı başlarında (M. 1783 başları) Kırım'a girdi. Yarım Ada'nın ortasında bulunan "Ak Su Ovası"nda Tatar ileri gelenlerini topladı. Kendilerine, Rus Çariçesi Katerina'nın, Kırım Yarımadası ile Kuban bölgesini, Rusya hükûmeti yönetimi altına aldığını bildirerek gerçekleştirilmiş olduğu fiili durumu zorla kabullendirdi ve böylece de Rusya, bir süredir uygulamaya koyduğu girişimler ile asıl amacına ulaşmış oldu.

Kendisini bir süre daha oyalamak ve avutmak için, Şahin Giray'a yıllık geçim gideri olarak Rusya tarafından 800.000 ruble tahsisat bağlamış ise de, üç dört yıl geçtikten sonra kovumsandığı (istiskal edildiği) ve küçük görüldüğü için, ister istemez sonunda Osmanlı Devletine sığındı. Şahin Giray, Osmanlı Devleti tarafından önce Rodos adasına yerleştirildi ise de, bir süre sonra orada öldürülerek yaptıklarının, hıyanetinin cezasını buldu.

Tatar halkı, Rusyanın oyunları ve planları uğradıkları bu felâketli sonucu görerek üzüntü ve kederlere kapılıp, bir çare ve tedbir bulmaya da güçleri yetmediğinden, aralarından on bin ev kadarı Osmanlılar elinde bulunan Özü Kırı'na geçti. Bir takımı da deniz yolu ile Anadolu kıyı kentlerine geldi. Bunları yapacak güçleri olmıyan âciz ve zaif olanları da ister istemez, tutsaklık yularını boyunlarına geçirdiler.

Bundan sonra yani H. 1197 yılı sonlarında (M. 1783 Kasım ayı başları) ve Halil Hamid Paşa'nın sadrazamlığının ilk yılında, Özü Suyu kıyılarına büyük Rus ordu birlikleri gelip yığıldı. Öte yandan, İstanbul'da bulunan Moskof elçisi, Kırım Yarımadası'nın Rus ülkesine katıldığını onaylayan bir senet verilmesini Osmanlı Devletine şiddetle teklif etmeye başladı. Avusturya elçisini de bu işte kendisine ortak edip, sınır boyunda bulundurdukları askerî birliklere günde yüz bin ku-

ruş sarf edilmekte olduğundan söz ederek en kısa zamanda ya istenen onay kâğıdının ya da red cevabının verilmesi hususunda son derecede acele ediyordu.

Devlet ileri gelenleri bir çok kez yaptıkları toplantıda durumu tartıştılar. İki milyon kişilik bir müslüman halk topluluğunun içinde yaşadığı koskoca bir bölgenin, Moskofların saldırgan ellerine geçmiş bulunması din ve mülk bütünlüğü bakımlarından Osmanlı devletini savaşa girmek zorunda bırakacağı açık idi.

Ancak, düşmanın her türlü hazırlığını yapıp sınırlarda beklemekte olması, Devlet-i Aliyye'nin ise savaş araç ve gereçlerini henüz tamamlamamış bulunması, işi çok güçleştiriyordu. Özellikle Kırım Yarımadası Rusların eline geçmiş bulunduğundan şimdi girişilecek savaş çabaları, düşmanın buraya girmesini önlemek amacı ile değil düşman tarafından, ele geçirilmiş bir ülkenin geri alınması amacı ile olacağından, savaş için gerekli şeylerin hazırlanması düşüncesi ile, cevap verme işini mümkün olduğu kadar geciktirmek için zaman kazanılmak yolu karar altına alındı.

Durum bu merkezde olmakla birlikte, Ruslar senet istemekte ayak dirediklerinden, Fransa elçisi de, işin savaşa vardırılmasından sonuçlandırılması için bütün gücünü kullandığından, sonunda Küçük Kaynarca Barış Anlaşmasının, Tatar ulusunun bağımsızlığını içeren üçüncü maddesinin hükümsüz olduğunu bildiren bir senet verilmesine karar verildi.

Bu yolla Devlet-i Aliyye sözde Kırım Yarımadası'nın Rus yönetimi altına girdiğini açıkça onaylamayıp sadece, barış anlaşmasının, Kırım'ın bağımsızlığı hakkındaki hükmünü kaldırmış oldu. Bununla birlikte devlet ileri gelenleri, senet vermeden, işi sükût ile geçiştirmek hususuna çalışmakla birlikte bu kerteyi de tutturamayıp, Kırım'ın Rusya yönetimi altına girdiğini onaylayan bir senet vermeyi de göze alamayıp, ikisinin ortası olarak, Tatar ulusunun ve Kırım Yarımadası'nın yan tutmazlığını saptayan hükmünü kaldırarak işi düzeltme yoluna gitti.

Bu tür davranış sözde bir diplomasi başarısı olup ileride Saltanat-ı Seniye'nin Kırım konusunu yeniden ele alabilme hakkını koruması amacına dayanıyordu ise de, ulusların bu tür anlaşmazlıklarını çözümleyecek mahkemenin ancak savaş gücü olduğu için, bu gibi politika oyunlarından yararlanıldığı, hiç bir zaman görülmemiştir.

H. 1206 (M. 1792) yılında yapılan Ziştovi Barış Anlaşması'nın ikinci maddesinde, Kırım Yarımadası'nın, Taman Adası'nın ve kalesinin (Azak Denizinin Kara Deniz'e çıkan ağzında) Rusya ülkesine katılmasını bildiren senette ileri sürülen görüşler ve öneriler hep boşuna olmuştur.

Bu gibi şeyler iki amaçla yapılır: *Birincisi* — Gerçekten yarar umulduğu ve hayal edildiği için yapılır. *İkincisi* — Aynı çağda yaşayan karşı düşüncedeki kişilere yani itirazcılara bir türlü savunma için hazırlanır. Örneğin, zamanımızda Belgrad şehrini Sırbistan'a bırakanlar "biz kaleyi Sırbistan prensliğinin imtiyazına sokmayıp, özel bir fermanla, bu kalenin muhafızlığını Sırbistan Prensi'ne havale ettik ve kalede Sırp bayrağı ile birlikte Osmanlı sancağının da asılmasını şart koştuk" derlerdi.

Bu konuda sürdürülen konuşmalar ve yayınlanan bildiriler ve verilen senetler, tarihlerin uzun anlatılarında yazılı bulunmaktadır. Bir çok kez açıklandığı ve anlatıldığı üzere benim buradaki amacım, her yüz yılda devlet işlerinin yönetimini açıklamak olduğundan, ayrıntılara girme yoluna gidilmeyip ancak bu konu üzerinde geçmiş ve gelecek olaylardan çıkarılan hükümlerin birazcık açıklanmasına çalışmaktır.

Zaman faktörünün, bir çok şeyleri asıl gidiş yönünden saptırdığı apaçık olduğundan, bizden öncekilerin durumlarını bilir bilmez kınamak âcizane kanaatımca insafa aykırı ise de, bu konuda aklımıza gelen şeyleri söylemenin yararsız olmadığına inandığımızdan, bunları aşağıda yazıyoruz.

Rusların Kırım ülkesi hakkındaki düşüncelerinin ve tutumlarının ortaya çıkaracağı sonuç apaçık olup, öyle bir müslüman ülkenin düşman eline geçmesi ise, uğrunda savaşmadan içe sindirilmesi olanak dışı belli bir şey idi. Yedi sekiz yıl sonra yapılan savaş, H. 1193 (M. 1779) yılında yani Şahin Giray'ın hanlığa seçilişi sırasında açılmış olsaydı, Devlet-i Aliyye için daha kolay olabileceği umulurdu. Çünkü Saltanat-ı Seniye'nin vakit kazanıp savaşa hazırlanması sözleri, İsmail Kalesi'nin yapılması ve Çerkezistan bölgelerinin güven altına alınması, yeteri kadar yiyecek toplanıp, tersane ve tophanece bazı düzeltmelerin yapılmasından ibaret idi. Bunlar, düşmana cevabı verilecek ölçüde birer ana tedbir olmadığından, bunlar yapılabildiğince o zaman da yapılabilirdi.

Öte yandan Ruslar, seferin gecikmesinden, dört büyük yarar elde ettiler :

1) Nemçe İmparatoriçesi Mari Terez, Rus Çariçesi Katerina'nın huyunu ve gidişini ve daha sonra Avusturya devletini de zarara sokacağını bildiğinden, sözü ve özü bakımlarından davranışlarına karşı olduğu halde, hem kendisi hem de daha sonra tahta geçen oğlu İmparator I. Fransuva Jozef, Ruslarla ittifak anlaşması yapmak zorunda olmakla Türk ordusu, ister istemez iki düşman cephesi arasında bölünme durumuna düştü.

2) H. 1193 (M. 1779) yılında daha Kırım ocağı tamamen sönmemiş ve Tatar halkı dağılmamış bulunduğundan bu durum, Ruslar için bir çıban olabilirdi.

3) Yine o yıllarda Rusya'nın Kara Deniz'deki donanması, daha Osmanlı donanmasını korkutabilecek bir duruma gelmemiş olduğundan, ileriki savaşta deniz birlikleri yönünden çekilen zorluklar, daha erken yapılacak bir savaşta çekilmezdi.

4) Ruslar henüz Tiflis hanı Erekle Han'ı yönetimleri altına almamış bulunduklarından, Osmanlı devletini o yakadan sıkıştırıp zarar vermek gücünde değildirler. Daha erken yapılacak bir savaşın, bu saydıklarımızdan başka, politika ve askerî hazırlıklar bakımından elde edilecek yararları ölçüsüz ve sınırsız derecede çok olurdu.

İRAN SAVAŞI

I. Sultan Abdülhamid Han'ın yönetimi sırasında hafifçe bir İran savaşı da yapılmış olduğundan, onu da kısaca anlatalım :

İran hükümdarı Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra İranda Safevîler ve Afşarlar (Nadrîler) soylarından pek çok kişi, şahlık tahtını ele geçirmeye girişti. Bu yüzden birbirleri ile bir çok savaşlar ettilerse de hiç biri bağımsızlık bayrağını kaldıramadı.

Bu sırada Zend soyundan Kerim Han adındaki birisi, Şiraz taraflarında, benzerlerine oranla daha çok güç ve üstünlük gösterip, yetkinliği, akıllılığı ve yeteneği ile, kendisinden öncekiler gibi şahlık davasına kalkışmadı, İran Şahı vekili olduğunu ileri sürdü. Sözde, şahlık tahtı için İranlıların mezhebine uygun birini seçeceğini söyledi.

Öte yandan, Osmanlı Devletinin savaşla uğraşmakta bulunmasından yararlanarak Bağdad bölgesini ele geçirebilirse, İranlılar arasındaki

etkisinin bir kat daha artacağını düşündüğünden, H. 1189 yılı başlarında (M. 1775 Mart ayı başları) büyük bir askerî birliğin başına kardeşi Sadık Han'ı geçirip, Basra şehrini kuşatmak üzere yolladı. Bundan başka Bağdad çevresine de el uzatmaya başlayınca, İranın niyetlerini gösteren bu durum, daha önce elçilik görevi ile, adı geçen Zend soyundan Kerim Han'a gönderilmiş olan ünlü Türk şairi Vehbi Efendi ve o sırada Bağdad Valisi bulunan Ömer Paşa taraflarından Osmanlı sarayına bildirildi ve büyük bir ordu gönderilerek yardım edilmesi istendi.

Bunun üzerine Diyarbakır valisi Ispanakçı Mustafa Paşa ve Uzun Abdullah ve Kerkük valisi Abdülcelil Zade Süleyman Paşa ve Keki Abdi Paşa (Rakka valisi), adı geçen Bağdad valisi Ömer Paşa emrine verilerek Bağdad'a yollandılar. Ancak, bu durumu öğrenmek için o bölgede bulunan görevlilere yazılan emirnamelere gelen cevaplar birbirine uymuyordu.

Özellikle, Kerkük valisi Süleyman Paşa'nın yazısında, Zend Kerim Han'ın Bağdad çevresine yaptığı saldırının, Ömer Paşa'nın İranlı ziyaretçiler hakkında yaptığı zulüm ve zorbalıklardan ve Bağdad'da ölen İranlıların geride bıraktıkları mallarını kendisinin aldığı ve Baban Paşaları'nı, rüşvet alarak sık sık görevden atıp değiştirttiğinden ileri geldiği bildiriliyordu.

Zaten Ömer Paşa sekiz on yıldan beri Bağdad valiliğinde bulunup, işten atılması öteden beri devlet ileri gelenlerinin kafalarında yer etmiş olduğundan, H. 1190 yılı başlarında (M. 1776 Şubat ayı sonları) Bağdad Valiliği, Ispanakçı Mustafa Paşa'ya ve Diyarbakır valiliği, Ömer Paşa'ya verilip kendilerine bu görevlere atandıklarına dair fermanlar yollandı. Ayrıca, eğer eski vali Ömer Paşa bu atamaya boyun eğmeyip Bağdad şehrini yeni valiye teslim etmek istemezse, kendisinin öldürülmesine dair kaleme alınmış bulunan ayrı bir ferman da gizlice Ispanakçı Mustafa Paşa'ya yollandı.

Eski Bağdad valisi Ömer Paşa, Sultanın emrine uymuş ve Bağdad'dan çıkmaya hazırlanmış iken, Ispanakçı Mustafa Paşa onun malına göz koyduğundan, elindeki idam fermanını kötüye kullanarak ve bir punduna getirip Ömer Paşa'yı öldürttü. Öte yandan, İranlılar'ın barış istediklerine dair yayılmış olan aldatıcı haberlere kanarak ve Ömer Paşa ortadan kaldırıldığına göre düşmanlık ortadan kalktı sanıp, kendi komutasına verilmiş olan komutanları ve askerî birlikleri dağıttı.

Bu arada, daha önce İranlılar tarafından başlatılmış olan Basra şehrinin kuşatılması on dört aydır sürüyordu. Bu şehre yardım edilmesi de çok zor duruma geldiğinden, Kerim Han'ın kardeşi Sadık Han yeniden şiddetli bir saldırıya geçip Basra'yı ele geçirdi. Şehrin müsellimi bulunan Süleyman Ağa ile şehrin ileri gelenlerini tutsak edip bir çok mal ile birlikte Şiraz'a yolladı.

Bu kötü haber İstanbul'a gelince, verilen fetva gereğince Zend Kerim Han üzerine savaş açıldı. Ancak, Azerbeycan hanları, Osmanlı Sultanlığı'na karşı sevgi beslediklerinden ve Zend Kerim Han'dan yakındıklarından bunlara, güven altında bulunduklarına dair yazılar yazıldı.

Öte yandan Erzurum bölgesine ordu gönderilmesi işi ertelendi. Bağdad valiliği, öldürülen Ömer Paşa'nın kethudalarından Abdullah Ağa'ya ve Kerkük ili valiliği, Mardin voyvodası Hasan Ağa'ya vezirlik rütbesi ile birlikte verildi. Ispanakçı Mustafa Paşa ise, Diyarbakır'a sürgün edildi ve daha sonra da asılarak öldürüldü.

Kürdistan taraflarında bazı ölçüde savaşlar ve savunmalar yapılmışsa da, Basra Şehri'nin kurtarılması mümkün olamayıp, Abdullah Paşa da öldüğünden, Bağdad eyaleti, Mardin voyvodası Hasan Paşa'ya verildi.

Zend Kerim Han'ın kardeşi Sadık Han, Basra şehrini ele geçirdikten sonra on iki bin kişilik bir askerî birlikle kardeşinin oğlu Ali Mehmet Han'ı Basra muhafızı olarak bırakmıştı.

Bu Ali Mehmet Han, Müntefik göçebe toplulukları şeyhi Tamir'i itaat altına almak üzere, on bin kadar bir askerî birlikle Basra'dan yola çıktı. Müntefik aşireti ile İran'ın Basra muhafızı Ali Mehmet Han birliklerinin yaptığı savaşta, İran ordusundan ancak otuz beş kadar atlı canını kurtarabildi. Gerisi ve Ali Mehmet Han ile iki kardeşi öldürüldüler. Bu olay. Zend Kerim Han'ı pek çok etkileyerek hasta edip yatağa düşürdü ve Kerim Han 1193 yılı Safer ayında (M. 1779 Şubatı ortaları) kederinden öldü.

Bu Zend Kerim Han, hüküm sürdüğü otuz yıllık bir sürede, İran ülkesinde şanını ve gücünü oldukça yüceltebilmiş iken, kendisinin ölümü üzerine, yakınları arasında anlaşmazlık ateşi kıvılcım saçmaya başladığından, Kacar soyundan Ağa Mehmet Han, İran Irakı'nda emrini ve etkisini sürdürüp, günden güne geliştiğinden Zend soyunun yönetimi, oniki yıl sonra tamamen ortadan kalkmıştır.

Biraz önce yazdığımız gibi Zend sülalesi mensupları arasında birbirlerini öldürme olayları çıkmasından dolayı artık Basra'yı ellerinde tutamıyacaklarını anladıklarından, yukarıda adı geçen Basra Müsellimi Süleyman Ağa'ya bu vilayeti verip o bölgeye yolladılar. Oysa ki bundan önce İranlıların Basra'dan çekilmiş oldukları haberi Bağdad'a gelince Hüseyin Ağa tarafından Numan Efendi adında biri müsellim olarak gönderilmiş, Müntefik aşireti şeyhi Tamir de Süleyman Ağa'nın düşmanı olduğundan, adı geçen eski müsellim Süleyman Ağa, Huveyze'de oturup geçen olayları, bağlılığını ve hizmetini İstanbul'a yazıp oradan gelecek cevabı beklemekte idi.

Süleyman Ağa'nın yeteneği ve becerisi Osmanlı devleti tarafından bilindiğinden, o arada Müntefik aşireti şeyhi Tamir de öldürülmüş bulunduğundan, Basra eyaleti ve onun ardından da Bağdad, vezirlik rütbesi ile birlikte Süleyman Ağa'ya verildi.

Kendisine vezirlik verildiğinden paşalık rütbesini de üzerinde bulunduran bu Süleyman Paşa, yirmi yıldan daha uzun bir süre Bağdad'da yönetimi elinde bulundurup bu bölgede düzeni ve güveni yerleştirmeyi başardığından kendisi "Büyük Süleyman Paşa" diye ün ve yücelik kazanmıştır.

Bu sırada İranlılar birbirlerine düşüp kavga etmekte olduklarından ve Osmanlı devletinin isteği olan Basra'nın geri alınması işi de gerçekleştiğinden, İran savaşı da kendiliğinden ortadan kalkmış oldu.

Rusya ve Avusturyaya savaş açılması :

Küçük Kaynarca Barış Anlaşması, devletin göksünde yara açmış olup, Kırım Yarımadası'nın da Rusya eline geçmiş olması, yara üstüne bir yara daha kondurmuş oldu. Ama, düşman tarafında görülen gelişme, öte yandan Osmanlılardaki düzensizlik, savaş araç ve gereçlerinin eksikliği, devlet ileri gelenlerini sabretmeye, suskunluğa zorlamakta idi. Ayrıca I. Sultan Abdülhamid Han da iyice yaşlandığından ve özellikle dindar ve günahtan sakınan bir kişi olması, geçen seferde sınır boylarında bulunan kadın ve çocukların çektikleri, katlandıkları felaketleri görüp tanık olması dolayısı ile savaş istemez ve "Tanrının kulları ayaklar altında kalıp çiğnenecekse yüce Tanrı benim canımı alsın" diye dua ederdi.

Bununla birlikte Rus elçisinin üst üste yaptığı bıktırıcı, arkası gelmez yeni teklifler ve Rus Çariçesi Katerina'nın büyük bir debdebe

ve görkemle Kırım bölgesine gelmesi ve yarımadaya girmesi, gayretli ve yurtsever bir kişi olan sadrazam Yusuf Paşa'nın ve onun ardından giden devlet ileri gelenlerinin ve öteki devlet görevlilerinin sabırlarını ve bekleme duygularını eritip bitirdi. İngiltere ve Prusya elçileri de kendi devletlerinin politikaları gereği olarak Saltanat-ı Seniyye'yi Rusya ile savaşa tutuşmaya kışkırtmakta idiler.

Rus Çariçesi, kendi hesabınca savaşın bir süre daha ertelenmesi isteğinde olduğundan, yumuşak davranması ve gevşek görünmesi için İstanbul'daki elçisine talimat gönderiyordu. Öte yandan, Katerina'nın başbakanı yerinde olan mareşal Potemkin, Kırım'ı, Basarabya'yı ve Polonya'yı birleştirip, buraların hükümdarı olmak kuruntusunda olduğundan, Osmanlılara karşı savaşın, tez elden başlamasını istiyordu.

İstanbul'daki Rus elçisi ise Potemkin'in isteğinin gerçekleşmesi yanlısı olup, görünüşte, Çariçenin arzusu doğrultusunda hareket ediyor biçimde davranıp gerçekte, savaşın patlak vermesi, başlaması için elinden geleni yaptığından, Rusya ve Osmanlı hükümdarlarının istememelerine rağmen kaderin gidişi, savaşın başlamasına yol açtı.

İşin gidişi bu duruma gelince, alınacak kararı görüşmek üzere toplanan danışma kurulunda sadrazam Yusuf Paşa, Rusya'ya karşı savaş açılması yolunda bir konuşma yaptı. Zamanın şeyh ül-islamı Müfti Zade Ahmet Efendi (ölümü : 1791) de bu öneriyi uygun gördüğünden, karşıt düşüncede olan öteki devlet ileri gelenleri, sadrazamın sert bakışlarına hedef olmaktan korktuklarından H. 1201 yılı Şevval ayında (M. 1787 Temmuzunda) savaş açılmasına karar verildi.

Hatta, evvelce Aynalı Kavak köşkünde toplanıldığında, anlaşma kurulunun konuşmalarını gizli bir kapı arkasından I. Sultan Abdülhamid Han'a dinletip, Rusya elçisinin gösterdiği sertliği bizzat görüp anlıyarak Padişahın kızgınlığı ve heyecanı kabartılmıştı.

Bu kez de verilen fetva gereğince savaş açılmak zorunda olduğu, bunun ertelenmesinin büyük tehlikeler doğuracağı sadrazam tarafından Padişaha anlatılmış, o da ister istemez bu kararı onaylamak zorunda kalmıştı.

Padişah I. Sultan Abdülhamid Han'ın "Eğer Rusya'ya savaş açılmazsa tahtında oturamazsın diyorlar. Ayrıca Moskof gemileri planlı olarak Sarayburnunda yatıp, bile bile ve hakaret için edepsizlik etmeye kalkışıyorlar diye söylüyorlar. Oysa ki ben öyle bir şey görmedim" dediği söylenir.

Genel toplantının yapıldığı H. 1201 yılı Şevval ayının 28. günü (M. 13 Ağustos 1787) Rusya elçisi Bâb-ı Âli'ye çağırılıp bekleme odasına (teneffüs odasına) alındı. Kendisine, anlaşmazlık konularından, önce Buğdan'da oturan Moskof konsolosu, ara bozucu bir adam olduğundan kendisinin derhal Osmanlı topraklarından kaldırılması, ikincisi: Tiflis hanı Erekle Han hakkında Rusya devletinin iddia ettiği kendine ait olduğu konusu, daha önce yapılan barış anlaşmasına aykırı olup Tiflis'te Moskof birliklerinin bulunması da iki yıldır Çıldır ve Gürcistan bölgelerinde bir sürü karışıklıklara ve ayaklanmalara yol açtığından, Rus birliklerinin o bölgelerden çekilmesi.

Üçüncüsü: İstanbul'a gelen ve buradan giden Moskof gemileri yasak mallar aldıkları bir gerçek olduğundan, bunların hepsinin ayrıcalıksız bir şekilde yoklanıp kontrol edilmesi.

Dördüncüsü: Altı ay önce Yaş şehrinden kaçan Buğdan voyvodası Aleksandri'nin Rusya devletine sığındığı öğrenilmiş bulunduğundan bu kişinin Osmanlı devletine geri verilmesi.

Beşincisi: Barış anlaşması gereğince Özü şehri ahalisine verilmesi gereken tuzun verilmesinde tereddüd edilmemesi.

Altıncısı: Rusya topraklarında bulunan Devlet-i Aliyye tüccarlarının ve uyruklularının korunması konusunda Rusya ülkelerinde görevli kişiler atamayı Osmanlı Devleti kesin olarak ister... Şeklindeki Osmanlı notası açıkça söylendiğinde Rus elçisi, bunları devletine bildirip talimat almadan cevap veremiyeceğini ileri sürünce, bu davranış vakit geçirmek amacına dayanır denerek, Rus elçisi, bu gibi hallerde yapılageldiği üzere Yedi Kule Zindanına habs edilip Rusya'ya savaş açıldı.

Sadrazam Yusuf Paşa, savaş hazırlıklarını görmekle uğraşmakta olup savaş için yola çıkma belirtisi olan "tuğ çıkarma töreni" yapıldığı gün Nemçe elçisi bir bildiri gönderip, Moskoflarla olan ittifakları dolayısı ile onlar da Osmanlı Devletine karşı savaş açtıklarını açıkladı ve pasaportunun verilmesini istedi.

Hiç hesapta olmıyan bu yeni durum karşısında sadrazam korkup telaşa düşmüşse de, korkusuz ve yürekli görünmekten başka çıkar yol bulunmadığından, Avusturya İmparatorluğu hakkında Saltanat-ı Seniyye tarafından olağanüstü bir saygı ve bir çok konularda kolaylıklar gösterilmiş iken yok yere ve nedensiz olarak barış anlaşmasını bozduğu hakkında yazılan duyuru büyük devletlere gönderilerek durum anlatıldı.

Bu hiç beklenmedik durum üzerine yapılan girişimlerden sonra, Padişahın da bulunduğu bir toplantıda, ordu birliklerimizin önce hangi yöne doğru yola çıkması gerektiği üzerinde görüşler ileri sürülmüş tartışmalar yapılmış ise de kesin bir sonuca varılamadı. Sonunda, Edirne'ye gitmek üzere yola çıkılması ve oraya varıldıktan sonra, durumun gerektirişine ve gerekliliğine göre davranılmasına karar verildi

Alınan bu karar uyarınca H. 1200 yılı Cemaziyelevvel ayında (M. 1786 Martı) ordunun baş komutanı sadrazam Yusuf Paşa, sancağı ve askerî birlikleri yanına alarak İstanbul'dan yola çıkıp Edirne Ovası'nda çadırlarını kurarak konakladı.

Yüzyıldan beri Sırbistan halkının başında bağımsızlık yeli esmeye başlamış olduğundan, Nemçe seferleri yapıldıkça yer yer toplantılar düzenleyip ayaklanarak, yol ve dar geçitleri kesegeldiklerinden, orduy-u hümayun Silistre bölgesine doğru yola çıkarılırsa Belgrad Şehri'nin kuşatılmış durumda kalacağı görüşü ileri sürüldüğünden, Rusya bölgesinin deniz sınırları kapdan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya ve kara bölgeleri de İsmail şehri ve çevresi komutanı olan eski sadrazamlardan Ali Paşa'ya verildi.

Ordunun asıl birliklerinin de ikisi ortasında olması dolayısıyla Vidin şehrine doğru yola çıkarılması kararlaştırıldı.

İsmail bölgesi komutanı Şahin Ali Paşa emrine ve Özü ve Bender kaleleri muhafazalarına, türlü sınıflardan oluşan, yüz bin kişiden çok bir askerî birlik teşkil edilip yollandı.

Nemçelilerin yenilgiye uğraması :

Nemçeliler ilk iş olarak Bosna şehri'ne saldırdılar ise de, buraya yolladıkları ordu birlikleri bozguna uğradığından, bu kez, Belgrad Kalesi'ni kuşatmayı gözlerine kestirdiler. Ancak, Sadrazam Yusuf Paşa komutasındaki Türk ordusunun Vidin'e doğru yola çıktığını duyunca, karantina yeri olup Nezaret denilen kasabaya ve bunun arkasında bulunan Mehadiye Boğazı'na istihkâmlar kazarak savunma işi ile uğraşıp işin sonucunu beklemeye başladılar.

Osmanlı ordusu Vidin'e gelir gelmez H. 1200 yılı Zilkade ayında (M. 1786 Eylûlü) Vidin komutanı bulunan Melek Paşa kethudası, Cenaze Hasan Paşa lakabı ile anılan Hasan Paşa, Kalafat yakasına geçti. Buradan da Nezaret kasabası üzerine yollandı. Burada Avus-

turyalılarla girişilen kanlı savaşlardan sonra, yapılmış olan istihkâmlar ele geçirildi ve düşman birlikleri geri püskürtüldü.

Sadrazam Yusuf Paşa, sancağı ve orduy-u hümayunun ağırlıklarını Vidin Ovası'nda bırakarak seçtiği birliklerle Feth ül-İslam Ovası'na vardı. Buradan, serasker ordusuna arka arkaya ve sürekli olarak yeni birlikler yollanmasını ve Mehadiye Boğazı'nın elegeçirilmesine çalışılmasını bildirdi.

Az sonra Yusuf Paşa'nın kendisi de karşı yakaya geçip Tuna nehri kıyılarında bulunan ve alınması çok zor olan İnlik Kalesi'nin kuşatımına girişti ve kaleyi ele geçirdi. Bundan sonra, kahraman savaşçılarımızın kolları gücü ile, adı geçen Mehadiye Boğazı istihkâmları da ele geçirildi.

Bu başarılardan sonra, çok sarp dağ başlarına toplar çıkarılarak ve Avusturya İmparatorunun kendi komutası altında bulunan Nemçe ordusunun büyük kısmı iyice sıkıştırıldı. İyi hazırlanmış düzenli birliklerden kurulu öyle büyük bir ordu, bu saldırılar karşısında geri çekilip kaçmak zorunda kaldı. Arkalarına düşen Osmanlı birliklerinin kovalaması ve yakalananların tepelenmeleri dolayısiyle de çok büyük kayıplara ve zararlara uğradı.

Öte yandan, Belgrad bölgesi komutanı emrindeki Türk birlikleri de Tuna nehrinin karşı kıyılarındaki Pançova'ya geçirildiler. Oradan Eflak sınırına dek nehir kıyısından yirmi ve enlemesine de yirmi saatlik yerler –ki Banat Ovası adı ile bilinir– bütünü ile ele geçirilip, kapsadığı köyler ve kasabalar yakılıp yıkıldı ve talan edildi.

Bu savaşlarda seksenden çok top, askerlerden ve ahaliden oluşan elli binden fazla tutsak ve bir çok da ganimet ele geçirildi.

Sadrazam Yusuf Paşa, son derecede çalışkan ve gözüpek bir kişi olduğundan ve ele geçirilmiş bulunan yerlerin geri verilmesini yurtseverlik duygularına sığdıramadığından ve yakıştıramadığından buraların korunması ve elde tutulması işine girişmişti. Ancak, ellerinde pek çok tutsak ve ganimet malı bulunan Türk askerleri, bunları koruyup kendi çıkarlarına değerlendirmek amacı ile, takım takım memleketlerinin yolunu tutup kaçmaya başladıklarından, öte yandan, kasım günü geçip, Rusya yakası da kötüleşmekte olduğundan, istemeye, istemeye, zorunlu olarak H. 1203 yılı Muharrem ayında (M. 1788 Ekiminde), Tuna nehrinin beri yakasına geçip Kasım ayında Rusçuk Kışlağı'na gelindi.

Öte yandan, Mehadiye ve Nezaret bölgelerinde bırakılan kale koruma birlikleri de, Avusturyalıların saldırılarına karşı koyamıyacaklarını anladıklarından geri çekilmek zorunda kaldılar.

Nemçeliler, savaşın başladığı sıralarda Buğdan bölgesinin başkenti olan Yaş Şehri üzerine bir ordu yollayıp Buğdan Voyvodası'nı tutsak edip şehri ele geçirmişlerdi. Ancak Eflak Voyvodası bulunan Mavroyani Bey, epey para harcayarak bir çok asker toplamış ve İsmail bölgesi komutanı tarafından da emri altına büyük sayıda Türk birlikleri verildiğinden, bu kalabalık vurucu güçler ile yer yer Avusturya topraklarına saldırıp düşman birliklerini atlarına çiğnetti.

Öte yandan, Kuban Hanlığı adı ile Basarabya bölgesine yardımla görevlendirilen Şahbaz Giray da Tatar askerleri ile gelince, düşmana büyük bir korku saldı. Bu durum karşısında Nemçeliler, Yaş Şehri'ni bırakmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine, Şahbaz Giray Han ile Canikli Ali Paşa Zade Mikdad Paşa, Yaş Şehri'ne girdiler.

Özü Kalesinin istilası :

Rus feld mareşalı Potemkin, emri altına verilen yüz yirmi bin kadar askerin seksen binini yanına alıp Özü Kalesi'ni kuşatmaya gitti. Yirmi beşer bin kişilik iki ordu birliğinden birini Yaş Şehri üzerine, ötekini de Hotin Kalesi'ni ele geçirmek için yolladı.

Yaş üzerine yollanan ve bu şehrin alınması ile görevlendirilen Moskof birliklerine, bir Nemçe birliği de katıldığından, Şahbaz Giray Han ile Mikdad Paşa, bu iki düşman birliğine karşı gelemiyeceklerini, bunlara karşı bölgeyi savunamıyacaklarını anladılar, İsmail Şehri'ne çekildiler. Böylece, Yaş Şehri, yeniden düşman birlikleri eline geçti.

Bu durum üzerine, İsmail bölgesi ordusu ile Hotin Kalesi arasına düşman birlikleri girmiş bulunduğundan, buralara yardım, kalelerinin kurtarma kapıları kapanmış oldu. Bir aydan daha uzun süren bir savunmadan sonra, Hotin Kalesi de düşman eline geçti.

Özü Kalesi muhafızı Mehmet Paşa, seferin başlarında, Kılburun Kalesi'ni ele geçirmek amacı ile üç beş bin kadar askerî birliği, ufak kayıklarla karşıya geçirip saldırınca Moskoflar geri çekilmişlerdi. Ancak bu çekilme bir taktik hilesi idi. Mehmet Paşa, bu savaş hilesine aldanarak yeniden asker getirmek için Türk kayıkları geri dönünce Moskoflar, büyük birliklerle saldırdılar, Türk askerleri, çarpışa çaprışa şehid düşüp öldüler. Bu kötü sonuç, Özü Kalesi'nde toplanmış olan

Osmanlı askerlerinin az oluşundan ve yüreklerine korku girmesinden ortaya çıktı.

Özü'deki bu kötü durum üzerine, Özü muhafızı değiştirildi, İsmail Kalesi'nde bulunan Osmanlı birliklerinden yeni askerler yollanarak buradakilerin güçleri ve güvenleri artırıldı.

Öte yandan, kapdan-ı derya Gazi Hasan Paşa, Osmanlı donanması ile Özü Kalesi önlerine geldi. Ancak, buralardaki sular sığ olduğundan, büyük gemiler kaleye yaklaşamıyordu. Hasan Paşa, elindeki ince donanmayı bu sığ sulara sürdü ve bir kaç gün savaş yapıldı. Moskofların ince donanma birlikleri sayıca çok olduğundan ve Türk denizcilerinin sığ yerlere koydukları belliklerin düşman denizcileri tarafından yerleri değiştirildiğinden Osmanlı savaş gemileri, geçecekleri yerleri şaşırdılar. Bu nedenle Türk gemilerinin çoğu, sığ yerlerde karaya oturdu kimisi de düşman eline geçti.

Bir süre sonra, Rusya'nın büyük donanma birliklerinin, Kırım'daki Sivastopol Limanı'ndan dışarı çıkıp Türk donanmasına doğru gelmekte olduğu öğrenilince, kapdan-ı derya Gazi Hasan Paşa, Osmanlı donanmasını kaldırıp Rus donanması üzerine saldırmış ve yapılan şiddetli deniz savaşı sonunda düşman deniz birlikleri, selameti Sivastopol Limanı'na geri kaçmakta bulmuş olduğundan, Türk donanma birlikleri, Özü Kalesi önüne geri çekildi.

Bu arada İstanbul'dan istediği küçük gemiler ile taze birlikler, uzun bir süre lodos yeli estiği için Kara Deniz Boğazı'ndan çıkıp Gazi Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasına katılamadı. Öte yandan, kış mevsimi de yaklaştığından donanma kapdanı Gazi Hasan Paşa, ister istemez dönüş hazırlıklarına girişti ve H. 1203 yılı Safer ayında (M. 1788 Kasım ayı) İstanbul'a ulaştı.

Türk donanmasının da geri dönmesi ile nefes alan Ruslar bütün şiddetleri ile Özü Kalesi'ni sıkıştırmaya başladılar. Deniz birliklerimizin İstanbul'a dönüşünden sonra, Kılburun ve Hocabey ve öteki deniz kıyılarına istihkâmlar yapıp deniz yakasından da kuşatmayı şiddetlendirdiler. Ayrıca Tanrının işi olarak bu yılki kış mevsimi, kırk elli yıldan beri görülmedik bir biçimde soğuk olduğundan, gerek İstanbul'dan ve gerekse Rusçuk'ta kışlamakta olan Türk birliklerinden ve daha yakın bulunan İsmail ordusundan yardıma çare bulunamadı.

Rusların giriştikleri saldırılar kendilerine büyük can kayıplarına yol açmakta idi ise de mareşal Potemkin, her türlü zorluğa ve kayıplara göğüs gererek bütün gücü ile kaleyi ele geçirmeye çalışıyordu.

Şiddetli kış yüzünden Özü Nehri buz tuttuğundan, kalenin o yakasının ele geçirilmesi kolay olacağından, 1203 yılı Cemaziyelevvelinde – ki "erbain"in (zemherinin) yirmi altıncı günüdür (M. 1789 Şubatı) – sayısız merdivenler yaptırıp getirterek bunlarla kalenin bu yakasına saldırdı.

Türk muhafız askerleri kale bedenlerinde savunmayı kahramanca sürdürerek yirmi bin kadar Rusu tepelemiş iseler de, düşman askerleri bitecek tükenecek gibi olmadığından, en sonunda Özü Kalesi düşman eline geçti. Rus mareşali Potemkin askerlerine, üç gün üç gece talan etmek ve insan öldürmek için izin verildiğinden, bu süre içinde yirmi beş binin üstünde Türk askeri ve sivil halk şehid edildi.

I. Sultan Abdülhamid Hanın ölümü ve III. Sultan Selim Hanın tahta geçişi :

Özü Kalesi'nin Rusların eline geçmiş olması, bütün müslüman halkı derin bir acı ve üzüntüye böledi. Bu kalenin düşüşü, I. Sultan Abdülhamid Han'ı da çok etkiledi, âdeta yüreğine indirdi. Bu olaydan sonra Padişah'ın sağlık durumu git gide kötüleşti, H. 1203 yılı Recep ayının onikinci günü (M. 8 Nisan 1789) öldü. (İslam Ansiklopedisinde I. Sultan Abdülhamid Han maddesini yazan rahmetli Cavid Baysun, Padişahın ölüm gününü 11 Recep 1203 (M. 28 Mart 1789) göstermiş ki yanlıştır. 28 Mart, Recep ayının birinci günüdür. Herhalde dalgınlıkla böyle yazmış. N. Çağatay)

I. Sultan Abdülhamid Han ölünce yerine, erkek kardeşinin oğlu (III. Sultan Mustafa Han'ın oğlu), III. Sultan Selim Han tahta geçti.

Rahmetli I. Sultan Abdülhamid Han, 20 Mart 1725 günü doğdu, 21 Ocak 1774 günü Osmanlı tahtına çıktı ve 8 Nisan 1789 günü, Özü Kalesi'nin Ruslar eline geçtiğini bildiren sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın kaimesini okurken, şiddetli kederinden inme (felç) inip öldü. O, onbeş yıldan çok bir süre padişahlık etti. Kendisi dindar, haramdan sakınan, Tanrının yarattığı kullar hakkında şefkati ve esirgemesi bol bir sultandı.

Sultan, Kara Silahtar denmekle ün salan Seyyid Mehmet Paşanın, Cezayirli Gazi Hasan Paşanın, kendi kızı Dürrü Şehvar Hanım'ın kocası Nazif Efendinin ve Enderun ileri gelenlerinden bazı inandığı ve güvendiği kişilerin sözlerine göre davranışlarını ayarlardı. Sadrazamlara tam bağımsızlık verip bunların ileri sürdükleri önerileri pek

geri çevirmezdi. Ancak, yüreğinin temizliğinden, zamanın düzenlerinden, bozukluklarından habersizdi. Bu yüzden ve gizli düşmanlıkları anlama konusunda çok beceriksiz olduğundan, yer yer yapılan müzevirlik kışkırtmalarını doğru sanmış durmuştur.

III. Sultan Selim Han, genç ve azimli, iradeli bir padişah olduğundan, kendisinden önceki yaşlı hükümdar olan amcası I. Sultan Abdülhamid Han'ın yapamadığı, düzenleyemediği devlet işlerini, bunun yapacağı umut ediliyor ve bekleniyordu.

III. Sultan Selim Han, Türk ordusunun çoktandır kaybettiği başarı nedenlerinin yeniden elde edilmesi ve önemli devlet işlerinin düzene konması için her türlü özveriye katlanacağını, yayınladığı hattı hümayunlarda bildirip açıklar, işlerin gidişini yakından görüp izlemek için her zaman tebdil gezerdi.

Rahmetli babası (III. Sultan Mustafa Han), çoğu kez suyolcu kılığında, rahmetli amcası (I. Sultan Abdülhamid Han) da kimi zaman softa görünüşünde gezip dolaştığı gibi, III. Sultan Selim Han'ın da humbaracı kılığında tebdil gezdiği söylenir.

III. Selim, şehzadeliği sırasında kendisini tutan ve kendisine karşı sempati besleyenleri uygun görevlere atamak suretiyle gönüllerini alırdı. Bunlardan, birincisi lalası Mahmud Bey'i valide kethudalığına, ikinci lalası Veli Şemseddin Bey'i kapıcılar kethudalığı ile kayırdığı gibi Halil Hamid Paşa işinde parmağı bulunan tersane emini Hacı Selim Ağa'yı ve bunun oğlu olan vezir kethudası Nazif Efendi'yi astırdı.

Kapdan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa da bu arada idi ise de, devlete büyük hizmetler etmiş gazi bir vezir olduğundan, yalnız işinden atılmakla yetinildi, İsmail bölgesi komutanlığı ile orduy-u hümayun'un yanına yollandı. Öyle ki o zamanlarda yaşayanların anlattıklarına göre Gazi Hasan Paşa'nın dairesi halkı, dört beş bin kişiden oluşmuş bulunduğundan, İstanbul'dan yola çıktığı gün, Sultan Selim Han, Kâğıthane köşkünden onun alayını seyretmiş. Bu alay Padişahın köşkü önünden geçerken Gazi Hasan Paşa yer öpüp selam verdikten sonra, zamanın geleneği gereği kürk giydirilmek için köşkün içine çağırıldığında "Devlete daha bir emeğimiz geçmedi. Ulu Tanrı'nın yardımı ile hizmet eder ve iltifata nail oluruz" diyerek atını sürüp ve çabucak tören giysilerini sefer giysileri ile değiştirip askerlerinin içine karışmış, yeniden çağırılmak istenmiş ise de, o zamana dek karşıki dağda askerlerinin önünde gitmekte olduğu görülmüştür.

Olayların gidişine ve kendisinin bu tutumuna bakılınca, onun hakkında da suikasd düşünüldüğü halde, adamlarının çokluğu, hizmetinin eskiliği ve onuru, bir dereceye kadar göz yummayı gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Sadrazam Yusuf Paşa, çalışkan, gözü pek, dediğini yapmaya gücü yeten değerli bir devlet adamı idi. Öyle ki, kışın çok sert geçmesi dolayısı ile Özü Kalesi'ne yardım etme ve kurtarma yolları kapanınca üç bin kişilik seçkin bir atlı birliği, özel olarak diktirdiği kışlık giysilerle donatıp giydirerek ve başlarına da kendisi geçerek yardım için Rusya tarafına gitmek üzere iken, kalenin düşman birlikleri eline geçtiği haberi gelince, zorunlu olarak geri kalmıştı.

İlk bahar mevsimi geldiğinde, yer yer toplanmakta olan ordu birliklerini yoklamak için kimi vakit Yergöğü'ye geçiyor, kimi zaman da Tuna nehri kıyılarını gezip dolaşarak savaş araç ve gereçlerinin tedariki ve düzene konması işleri ile uğraşıyordu. Bu sırada H. 1203 yılı Ramazan ayında (M. 1789 yılı Haziranı) sadrazamlık görevi ve başkomutanlık, Vidin komutanı bulunan kethuda Hasan Paşa'ya verildi. Yusuf Paşa ise Vidin komutanlığına atandı. Çünkü, kapıcılar kethudası olan Veli Şemseddin Bey, önceki zamanlarda gördüğü kınamayı Yusuf Paşa'dan bilip, gayet kinci ve böyle sıkışık ve nazik bir zamanda sadrazam değişikliğinin Osmanlı devletine vereceği zararı anlamaktan âciz bir kişi olduğundan, sultanın yeni mührünü ve sadrazamlık görevinde bırakıldığını bildiren padişah yazısını götürmekle görevlendirilerek orduy-u hümayuna geldiğinde Yusuf Paşa, her ne kadar bu adamın gönlünü almağa, kalbini kazanmağa çalışmış ise de, kişisel kinini yatıştırmaya gücü yetmedi.

Bu kapıcılar kethudası Veli Şemseddin Bey, İstanbul'a döndükten sonra, Yusuf Paşa'nın, geçmiş yıllarda Nemçelilerden alınan tutsak kızlarından yararlanmak gibi kişisel durumunu ve şundan bundan duyduğu kimi gerçek ya da düzmece yakışıksız davranışlarını büyüterek ve padişahı kızdırarak, Yusuf Paşa'nın sadrazamlıktan atılarak başka göreve atanmasını sağladı. Ancak aradan uzun bir süre geçmeksizin III. Sultan Selim Han, Veli Şemseddin Bey'in önemli işlerde kullanılmaya yetenekli olmadığını anlayınca, kendisi üzerindeki iltifatlarını kaldırdı.

Gerçekten de Yusuf Paşa, Rusyaya karşı açılan seferin gerektirdiği araç ve gereçleri, bunların sağlanmasındaki zorlukları enine boyuna

incelemeyip, bu işlerden anlayanların sözlerine de kulak asmayarak, zamansız ve acele savaş açmasından dolayı hatalı idi. Ancak, kendisi çalışkan, gözü pek, dediğini yapmakta güçlü bir kişi ve o zaman elde bulunan devlet adamlarının en iyisi olduğundan, sonunda Prusyalılarla ittifak anlaşması yaparak, sebep olduğu savaşın, zararsızca sona ermesi için çok büyük çabalar harcamıştır.

Yusuf Paşa'nın yerine atanan kişinin, bu göreve seçilme nedeni ve ne yapabileceği ölçülüp biçilmeden, Veli Şemseddin Bey gibi bir budalanın sözü ile Yusuf Paşa'nın sadrazamlık görevinden atılmasının, Devlet-i Aliyye için ne büyük bir kayba yol açtığı, aşağıda anlatacağımız olaylardan anlaşılır.

Boze bozgunu :

Yeni atanan sadrazam Hasan Paşa, bir yıl önce Mehadiye komutanı iken başarı kazanmış idi ise de, Osmanlı orduları başkomutanı sadrazam Yusuf Paşa'nın, ardını kesmeden ve sürekli olarak yardım askeri ve mühimmat yetiştirmesi ve bir çok kez ordunun başına kendisi gelip işleri yürütüp yoluna koyması, başarıların ve düşmana üstün gelmenin en büyük nedeni olmuştu.

En büyük ve önemli bir görev olan sadrazamlık, Cenaze Hasan Paşa'nın güçsüz omuzlarına yüklenince, ne yapacağını şaşırmış ancak, devlet adamlarının sözlerine "doğrudur, uygundur" demekten başka bir şey yapamamıştır.

Öte yandan Padişah III. Sultan Selim Han, genç, çalışkan ve yakınlarının anlamlı anlamsız sözlerini, ipi sapı olmayan önerilerini ve tedbirlerini doğru sayıp gururlandığından, Osmanlı ordusunun Eflak yakasına geçip Moskofları ve Avusturyalıları darmadağın etmesi ve kuşatma altında bulunan Bender ve Akkerman kalelerini kurtarması için başkomutanı sıkıştırmakta idi.

Bu nedenle, H. 1204 yılının güz mevsimine denk gelen Muharrem ayında (M. 1789 Eylül - Ekim ayları) Osmanlı ordusu ile Rusçuktan yola çıkıp Maçin yörelerinden Tuna nehrini kayıklarla geçip Boze nehrinden de öte tarafa geçilip, Fokşan yakınlarında bulunan bir yer, kışlak olarak seçildi. Ancak, ileride daha uygun bir yer bulmak düşüncesi ile, ordunun bütün atlı birlikleri, Kemankeş Mustafa Paşa komutasında olarak ileriye yollandı. Bunlar, ordunun ana birliklerinden aşağı yukarı iki saatlik bir uzaklıkta, Avusturyalıların bir ordu birliği

ile karşılaştılar. Savaş kurallarına göre yalnız atlı birliklerden oluşan bizimkilerin geri çekilmesi gerekirken, topçu birlikleri ile donanmış olan bu Avusturya birlikleri ile savaşa tutuştular.

Sadece atlı birliklerden oluşan bir askerî birliğin, top ve tüfenk karşısında tutunamaması açık olduğundan, kayıp vere vere ve yavaş yavaş çekilerek orduy-u hümayunun yanına geldiler.

Bu sırada bir Rus tümeni de görünüp bize saldırdı. Bu iki düşman birliklerinin toptan sayısı, otuz bin kadar mükemmel ve düzenli asker olduğu söylenir. Bu iki düşman birliği ile yapılan savaş ve çarpışma beş buçuk saat kadar sürdü. Biraz önce dediğimiz gibi Türk atlı birlikleri, bu savaştan önce yaptıkları çarpışmada bir hayli yıpranmış olduklarından, Türk piyade birliklerinin yan taraflarını korumaya güçleri yetmedi. Bu yüzden de ordumuz yenildi. Bozguna uğrayan askerlerimiz Boza nehrinden geçmek üzere iken bunların pek çoğu, hayvan ve mühimmat, bu arada Reis ül-Küttab Hayri Efendi, nehre düşüp boğuldular.

Uğranılan bu bozgun nedeni ile, kuşatma altında bulunan Bender ve Akkerman kaleleri Moskoflar tarafından, çok sağlam olan Belgrad Kalesi de Avusturya ordusu tarafından ele geçirildi.

Öte yandan Rusların büyük ordusu, İsmail Şehri üzerine saldırdı. Buranın muhafızı ve komutanı bulunan Cezayirli Gazi Hasan Paşa, önce kale dışında karşı koyup direndi, daha sonra da istihkâmların arkasında savunmayı sürdürerek Ruslara büyük kayıplar verdirdi ve onları bozguna uğratıp kaçırdı.

Sadrazam Cenaze Hasan Paşa, Türk ordusu için kışlak olarak seçilen Şumnu'ya gelir gelmez görevinden atıldı. Yerine, Cezayirli Gazi Hasan Paşa sadrazamlığa atandı.

Gazi Hasan Paşa, işe başlar başlamaz ilk yaptığı şey, daha önce Bender, Akkerman ve Kili kalelerini vire ile düşmana bırakan Tayfur Paşa'yı ve bir çok komutanı öldürtmek oldu. Daha sonra, Şumnu'ya gelişinin üçüncü günü de kethuda Süleyman Reşid Efendi ile mektupçu Emin Efendi'yi ansızın astırdı.

Bu konuda bir çok söylentilerle karşılaşıyoruz. Ancak, bunlardan en akla yakını, bir önceki sadrazamın, yönetim yeteneğinden yoksun bulunuşundan dolayı ve iş bunların elinde olduğundan, uğranılan bozgunun nedenleri ve suçu bunlarda görülerek cezalandırılmalarının

padişah tarafından ferman edilmiş olması ve yeni sadrazamın da bunlara eskiden düşmanlığı bulunması konularıdır.

Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya önceleri, tam ve bağımsız bir yetki verilmiş iken, çok geçmeden padişahla aralarında düşünce ayrılıkları çıkınca, önerileri ve yaptığı şeyler padişah tarafından geri çevrilmeye, durdurulmaya başlandı.

Durum böyle bir kertede iken Gazi Hasan Paşa, ilk bahar mevsimi için savaş hazırlıkları ile uğraşmakta bulunduğu ve yaşı sekseni geçtiği bir sırada ve sadrazamlığının dördüncü ayında H. 1204 yılı Recep ayının 14. günü (M. 30 Mart 1790) hummay-i muhrikadan (sıtmadan) Şumnu'da öldü.

Cezayirli Hasan Paşa, görkemli ve kan dökücü gazi bir vezirdi. Tanrı ona rahmet etsin. Selanikte o zamanlarda yaşamış yaşlı bir kişiden şunu duydum : Evrenos oğullarından Fatihan Nazırı olan Ahmet Bey, seferle görevlendirilmiş. Kendisi ve birlikleri hazırlanıp sancaklar dikilmiş ve yola çıkma zamanı epey geçmiş olduğu halde Ahmet Bey ayak sürüyüp vakit geçirmekte oluşuna kimse bir anlam veremez iken, birden bire Cezayirli Hasan Paşa'nın ölümü haberi yayılınca hemen yola çıkıp orduy-u hümayuna doğru yürüyüşe geçmiş. Böylece de Ahmet Bey'in bu ağır davranışının nedeninin, rahmetli Gazi Hasan Paşa'nın heybetinden korkusu olduğu anlaşılmıştır. O sırada orduda bulunan devlet ileri gelenleri de Hasan Paşa'dan çok fazla korktuklarından, rahmetlinin ölümü ile yeniden hayata kavuşmuş gibi oldukları söylenir.

Gazi Hasan Paşa'nın yerine sadrazamlığa birinin getirilmesi konusu Enderun'daki yüksek görevliler, kaymakam paşa ve şeyh ül-islam efendi arasında bir çok kez konuşulup tartışılmış ancak, işin sonu düşünülünce aralarından hiç biri, bu büyük işe oy vermediklerinden en sonunda, şer'î kur'a ile seçmeye karar verdiler.

Kur'ada, Rusçuklu Şerif Hasan Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi çıktı. Şerif Hasan Paşa, bu sırada, H. 1182 (M. 1768) seferinde Rusçuk Âyanlığı'ndan vezirlik rütbesine yükseltilmiş ve seferin sona ermesinden sonra, ötede beride oturmakla görevlendirilmiş olduğundan, parası pulu kalmamış, bu son seferde de Rahova muhafızlığına atanmıştı.

İşte böyle ne kişisel, ne de zamana yarar bir özelliği olan bir kişinin sadrazamlığa getirilmesi, ne kendisinin ne de başka hiç kimsenin

aklına gelmez iken, kaderin cilvesi onu böyle önemli bir görevin başına getirdi.

Yerköy'de başarı kazanılması :

Bükreş'te bulunan Avusturya ordusu komutanı Prens Koburg, kırk bin kadar askerle Yerköy Kalesi'ni kuşatıp, yeni sadrazam Şerif Hasan Paşa da büyük bir çaba ve çalışma ile, Türk ordu merkezinden ve Rusçuk yörelerinden birbiri ardından asker ve mühimmat yollayarak Türk savaşçılarının sürekli olarak güçlü bulunmalarını sağladı. Bu durum, bir süre sonra düşman birliklerinin müthiş bir bozguna uğramasına, elli kadar top ve humbara ve pek çok cephane ve mühimmat bırakarak kaçmalarına yol açtı.

Bu büyük başarı ve bunun ardından, Avusturyalılarla silahları bırakma anlaşması yapmayı başarmak, yeni sadrazamın çok beğenilmesi sonucunu doğurdu. Ancak, aşağıda anlatacağımız gibi, Eflak Beyi Mavroyani Bey'i öldürtmesi, kendisinin gözden düşmesinin başlangıcı oldu.

Çünkü Mavroyani Bey, uzun bir süre tersane tercümanlığında bulunduğundan, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın adamları sırasına girmiş olup, yine onun yardımı ile I. Sultan Abdülhamid Han'ın saltanatı sırasında Eflak Voyvodalığı'na atanmıştı.

Mavroyani Bey, gözü pek, yiğit ve çalışkan bir kişi olduğundan, savaş çıktığından bütün parasını pulunu, komutasına verilmiş olan askerlere, kendi topladığı savaşçılara sarfederek adı ve ünü o bölgeye yayılmıştı.

Bu Mavroyani Bey, bu tür davranışlarından biri olarak Mehadiye Savaşı sırasında, yer yer Avusturya topraklarına saldırıp üstün başarılar kazanarak Türk ordusuna pek büyük bir hizmette bulunmuştu.

O, Boze bozgunundan sonra Eflak bölgesinde tutunamayıp, bir kaç bin kişilik adamları ve yandaşları ile Ziştovi yöresine geçmek zorunda kalmıştı. Mavroyani Bey'in yanında pek çok mücevherler bulunduğu söylentileri üzerine sadrazam Şerif Hasan Paşa, bunları ele geçirmek tamahına düşüp zavallının, hıyanet planları kurduğu ve kaçmaya hazırlandığı şeklindeki uydurma bir suçlamayı padişaha arz edip asılması için ferman çıkarttı. Bu ferman ile de, bölgede bulunan görevliler ile çevresini kuşatıp ele geçirerek asılmasını sağladı.

Şurası ibret almaya değer ki Mavroyani, daha önce kendi efendisi olan Petraki'nin familyasından darphane sarrafı bulunan başka bir Petraki'ye düşmanlığı olduğundan, düzmece suçlarla onu gammazlayarak, öldürtmek için aleyhinde çalışmış, hatta kendisi Eflak Beyi olduğu gün, alay ile Bâb-ı Hümayun'dan çıkışı sırasında, gammazladığı sarraf Petraki'nin kesilmiş başını seyr etmiş ve kendisi de daha sonra aynı şekilde, bu yaptığının cezasını görmüştür.

İsmail kalesinin Ruslar eline geçmesi :

H. 1182 (M. 1768) seferinde İsmail Kalesi'nin yerinin önemi anlaşıldığı için, Ruslarla barış anlaşması yapıldıktan sonra, buraya çok sağlam ve büyük bir kale yapılmıştır. Ayrıca kalenin silah ve mühimmat bakımlarından bütün ihtiyaçlarının tamamlanmasına emek sarfedildi.

Bu kez açılan savaşta bu kale, pek çok ordu birlikleri ile güçlendirildiğinden, Türk sınırlarının en önemli dayanak yerlerinden biri olmuştu.

Geçen yıl Ruslar, yaptıkları saldırıda, o sırada İsmail bölgesi komutanı bulunan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kılıcı gücü ile bozguna uğratılarak geri püskürtülmüşlerdi. Bu yıl, daha donanmış, daha mükemmel birliklerle ve daha şiddetle kuşattılar.

Sadrazam Şerif Hasan Paşa, H. 1204 yılı Zilkade ayının dördüncü ve Temmuzun altıncı günü (Burada bir yanlışlık var. Zilkadenin 4. günü, Temmuzun 16. gününe denk geliyor. Eğer M. Nuri Paşa'nın verdiği 6 Temmuz doğru ise, 1204 yılı Şevval ayının 22. günü eder. N. Çağatay). Orduy-u hümayunla Şumnu'dan yola çıkıp Rusya üzerine yönelmiş iken, Avusturyalıların Yerköy'de uğradıkları bozgun nedeni ile onlar üzerine saldırılmak daha kolay göründüğü için, yolunu değiştirip Rusçuk'tan Yerköy tarafına doğru gitmeye başladı.

Durum böyle iken, bir az sonra Prusyalılar, eski sınır esas olmak üzere Avusturya devletini Osmanlılarla barışa zorlayıp silahları bırakma anlaşmasının senetlerini imza ettikleri haberi geldi. Böylece de, Yerköy Ovası'nda, aşağı yukarı elli günlük bir süre kalınmak suretiyle geçirilen zaman, savaş mevsimini telef etmekten başka bir şeye yaramadı.

Bundan sonra Türk ordusu, Rusçuk'a dönüp Ruslar üzerine yürümeye yeniden niyetlendi. Bu amaçla Silistre'ye dek gidilmiş ise de, kış mevsiminin gelmesi, birliklerimizden bir kısmının dağılmış olması nedeni ile Rusyaya karşı gidilemeyip, zorunlu olarak Şumnu Kışlağı'na geri dönüldü.

Bununla birlikte sadrazam, içine düştüğü büyük korku ve şaşkınlıktan dolayı, yanına bir miktar atlı birlik alarak, İsmail bölgesine yardım etmek düşü ile ve sür'atle Dobruca tarafına gitti.

Ruslar, Kili kalesini ele geçirip Tolçi ve İsakçı kasabalarını yakıp yıktıktan sonra beş altı aydan beri kuşatma altında bulundurdukları İsmail kalesini, karadan ve nehir yönünden sıkıştırdılar.

Sadrazam Şerif Hasan Paşa, her ne kadar yardım ve kurtarma işi için paçaları sıvayıp çalıştı ise de hiç bir yardımda bulunamadı.

Öte yandan Moskoflar, her türlü insan kıyımını göze alıp ardı ardına şiddetle saldırıya geçtiklerinden, H. 1205 yılı Rebiyulâhir ayının 16. günü (M. 23 Aralık 1790), savaşla İsmail Kalesi'ni ele geçirdiler.

Bu savaş sırasında Ruslar ve Türkler, yirmişer binden çok ölü verdiler. Rusların değerli bir generali ve bizim taraftan da İsmail kalesi muhafızı Aydoslu Mehmet Paşa kılınç altında can verdiler.

Sadrazam Rusçuklu Şerif Hasan Paşa, son derece korku ve ürküntü içinde ovalarda dolaşmakta iken, görevden atılması ve asılması için padişah tarafından ferman çıktığından, H. 1205 yılı Cemaziyelâhirinin dokuzuncu (M. 13 Şubat 1791) günü – ki bu gün Şumnu kışlağı'na gelmiş bulunuyordu – asılmak suretiyle öldürüldü. Böylece yine boşalan sadrazamlık görevine bu sırada Vidin komutanı bulunan eski sadrazamlardan Koca Yusuf Paşa ikinci kez atandı.

İsveç ile ittifak anlaşması :

Rusyaya karşı açılan savaşın başında Osmanlı Devleti ile İsveç Devleti arasında, barışta ve savaşta birlikte olmak ve Saltanat-ı Seniyye tarafından yirmi bin kese savaş yardımı verilmek üzere ittifak anlaşması yapılmış olduğundan, İsveç Devleti de Rusyaya karşı savaşa girmişti.

Rusya ile yaptıkları deniz savaşlarında İsveçliler üstünlük ve başarı kazandılarsa da, karada yapılan savaşlarda çoğu kez yenildiklerinden ve Devlet-i Aliyye orduları da yenilgiye uğradıklarından, İsveç Kıralı, ülkesine katmayı düşündüğü yerleri alamıyacağını, ayrıca Rusların kışkırtmaları ile İsveç içinde de bazı karşıt fırkaların ortaya çıktığını görerek, Osmanlılarla yaptığı ittifak anlaşmasına aykırı olarak H. 1205 (M. 1789-90) yılında, tek yanlı olarak, Rusya ile barış anlaşması imzaladı.

Öte yandan Devlet-i Aliyye, ödemeyi üzerine aldığı paraya mahsuben bir miktar akça vermiş olduğundan, buna karşılık, Baltık Denizi' nde bulunan Rus donanmasının Ak Deniz'e gelememesi menfaatını elde etmiş oldu.

Prusya ile ittifak anlaşması :

Osmanlı Sultanlığının, Rusyaya karşı savaş açmasından sonra Prusya, Fransa ve İspanya devletleri aracılık yapmak istediler. Bunlardan Prusya devleti, bu aracılık girişimini ittifak anlaşması ile pekiştirip sıklaştırdı.

Bu anlaşmaya göre Prusya Devleti, Tuna nehrinin beri kıyılarında olan Devlet-i Aliyye topraklarının bütünlüğünü garanti etmek ve Rusya ile Avusturya devletlerini sıkıştırıp korkutarak Osmanlılarla barışa yanaşmaya zorlamak, eğer bu iş gerçekleştirilemezse, hem Rusyaya, hem de Avusturyaya karşı savaş açmak, Osmanlı Sultanlığı da, Prusyalılardan başka hiç bir devlet aracılığı ile barış anlaşması yapmamayı kabul etmek koşulları ile birbirlerine bağlı bulunacaklardı. Bu ittifak, Prusya ile Osmanlılar arasında bir saldırı ve savunma ittifakı idi.

Fransa'nın yaptığı aracılık teklifi, sırf rakipleri olan İngiltere Devletini, Rus Çariçesi Katerina'nın gözünden düşürmek için Rusya Devletine bir hizmette bulunmak amacına dayanıyordu.

Fransızlar, içtenlik ve dostluk göstermekle birlikte sadece, aracılık teklif edip Prusyalılar hakkında "Onların amacı, Devlet-i Aliyye'nin yöneticilerini elde edip, bölüşülmek üzere bulunan Polonya'dan büyük bir pay ele geçirmek ve Rusya ile Avusturya devletlerini sıkıştırıp korkutarak Devlet-i Aliyye ittifakını pahalıya satmaya yöneliktir" diyerek, Osmanlı Sultanlığı ileri gelenlerinin zihnini bulandırmaya çalışıyorlardı.

İspanyollara gelince : Onlar "Bizim asla kişisel çıkarımız ve politikaca yararımız olmayıp, sırf insanlığa hizmet ve bu yolla ün ve onur kazanmaktan başka bir isteğimiz yoktur" diyorlardı.

Ayrıntıları Cevdet Paşa Tarihi'nde yazılı olduğu üzere, bu konuda devlet büyükleri arasında türlü türlü tartışmalar ve yabancı devletler elçileri ile uzun uzun konuşmalar ve yazışmalar sürdürüldü.

Aracılık edecek devletin, etki bakımından oldukça sözünü dinletebilecek bir güçte olması gerekli idi. İspanyollar, savaşçı devletlerden

uzak bir yerde bulunduklarından, onların aracılığından yararlı bir sonuç alınması umulamazdı.

Bu konuda düşünceler, Prusya ve Fransa üzerinde toplanıp, sonunda Prusya ile ittifak üstün ve yararlı bulunarak, onlarla gerekli ittifak işlemlerine girişilmek üzere iken, III. Sultan Selim Han'ın tahta çıkması ile hava değişip, düşmanların zorbalıklarının, saldırılarının önlenmesi ve Kırım Yarımadası'nın geri alınması düşleri, yeniden dirildi. III. Sultan Selim Han, düşmanlardan öc alınmadıkça barışa yanaşmıyacağını, türlü yazıları ile herkese duyurdu.

Bunun üzerinden bir kaç ay geçtikten sonra "Boze Bozgunu"na uğranılınca, düzeni ve disiplini bozulmuş ordu, yetersiz ve kalitesiz savaş araç ve gereci gidiş gelişi ile düşmana üstün gelmenin, bir başarı elde etmenin mümkün olamıyacağı ve kâr edeyim derken zarara uğranıldığı için, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Prusya ile bir ittifak anlaşması düzenlenip, senetleri imza edilerek karşılıklı olarak alınıp verildi.

Bu anlaşmadan hemen sonra Prusyalılar, Avusturya sınırına büyük bir ordu yollayarak, eski sınır temel alınmak üzere onları, Osmanlılarla bir barış anlaşması yapmaya zorladılar. Ancak Nemçeliler, Ruslara dolaylı bir yardımı elden bırakmamak için, Osmanlılarla yapmakta oldukları barış görüşmelerini, dokuz ay kadar sürdürüp uzatmak suretiyle, Devlet-i Aliyye'nin, Avusturya sınırında bulunan ordu birliklerini, Rusya üzerine kaydırmasına engel oldular.

Maçin savaşı :

İlk bahar mevsimi geldiğinde Ruslar, Dobruca bölgesine geçip, Osmanlı bölgelerine zarar vermeye başladılar. Türk ordusu daha derlenip toplanmadan, o yörede bulunan Türk birliklerine korku saldıklarından, sadrazam H. 1205 yılı Şevval ayının sekizinci günü (M. 10 Haziran 1791) Osmanlı ordusunu Şumnu'dan kaldırıp Dobruca'ya doğru yürüyüşe geçirdi.

Öte yandan Rumeli Valisi Mustafa Paşa'yı komutan yaparak yanına büyük bir ordu birliği katıp Maçin'e yolladı. Bu komutan Mustafa Paşa, düşman Tuna nehri yakasından gelir sanarak topları o yöne doğru yerleştirmiş olduğundan, Ruslar o yakaya küçük bir birlik yollayıp, asıl büyük orduları ile arka yandan yürüyüşe geçtiler.

Kürt Alo ve Tepedelenli Ali Paşa, Cebbar Zade Süleyman Bey ve Kara Osman Oğlu Mehmet Ağa, kendi komutaları altındaki atlı birlikleri ile bir kaç kez düşman alayları üzerine saldırıp, yılmadan kahramanca döğüştülerse de, atlı birliklerle piyade birliklerini korumak ve savunmak mümkün olmadığından, beş altı saat süren bir savaştan sonra, Türk birlikleri bir saat uzaklıkta bir yere dek çekilip, bu sırada sadrazamın komutasındaki birlikler de yetişti.

Yapılan bu savaşı hangi birliklerin kazanıp, hangilerinin kaybettiği iyice belli olmayıp, Ruslar da pek çok ölü verdiklerinden, onlar da orada tutunamayıp, Tuna nehrinin karşı yakasına geçmek zorunda kaldılar.

Sadrazam, Hırsova'ya (İrşova) geri döndü ve yeniden ordunun savaş malzemesi eksiklerini tamamlamaya koyuldu.

Deniz savaşı :

Savaşın ikinci ve üçüncü yıllarında Kapdân-ı Derya (amiral) Giritli Hüseyin Paşa, donanma birliklerini yanına alıp Kara Deniz'e açıldı. Bu bölgede üç dört kez Moskof donanması ile deniz savaşına tutuşup Rus ve Türk donanmaları gemilerinden üçer beşer danesi batırılmışsa da, kesin üstünlük her iki donanmaya da nasip olmadığından, savaşın sonuna dek Kara Deniz güven altına alınamamıştır.

Anapa'nın Ruslar eline geçmesi :

Osmanlı - Rus savaşının ilk sıralarında Çiçen Kabilesi'nden Şeyh Mansur adında bir kişi ortaya çıkıp, başına topladığı kabileler halkı ile o bölgede bulunan Rus birlikleri üzerine saldırıp üst üste başarılar kazandığından, ünü o çevrelere yayılmıştı.

Rusların buralara el atmaya başladığında, Çerkes halkından Osmanlı Sultanına yardım için mektuplar gelince, Canikli Hacı Ali Paşa'nın oğlu Battal Hüseyin Paşa, Anapa Komutanı atanarak büyük bir ordu birliği ile o bölgeye gönderildi.

Çerkes halkı, aralarında hafif atlı birlikler oluşturmuşlardı. Bu durumda, açıktan açığa düzenli ve iyi hazırlanmış düşman birliklerine karşı gelemiyeceklerinden ve komutanın ordusunu ve ağırlıklarını taşımaya yetecek sayıda araba ve hayvan bulmak zor olduğundan, Battal Hüseyin Paşa, Anapa'da oturup çevreye birlikler yollamak suretiyle düşmanı rahatsız etmeyi uygun bulmuş ve Rusların birinci saldırılarını da geri püskürtmüştü.

Ancak, III. Sultan Selim Han tarafından kesin olarak Türk birliklerini Kabartaylar içine sokması sıkı sıkıya emr edilmiş, hasekilerden Cellad Mahmud da mübaşir atanıp yollanmış bulunduğundan, Battal Paşa büyük bir korkuya kapılarak ister istemez H. 1204 yılı Zilhicce ayında (M. Ağustos 1790) Anapa'dan yola çıktı. H. 1205 yılı Safer ayında (M. Ekim 1790) Kuban nehrini geçerek Kabartaylar bölgesine ulaştı.

Battal Hüseyin Paşa emrine verilen birliklerde kırk kadar top ile yeniçeri ve gönüllü kapı halkı olarak otuz bine yakın asker bulunduktan başka, bir yandan da Kabartay kabileleri yiğitleri toplanıp bu Türk birliklerine katıldıklarından, oldukça büyük bir ordu meydana gelmişti.

Çerkes emîrler, Battal Paşa'yı, daha ilerilere, düşman içine doğru yürümeye teşvik ettikleri halde, Battal Hüseyin Paşa "önce çevrede bulunan bir Rus birliğini yok etmek gerekir" diyerek "deli başı"sı ile biraz asker ayırarak ileriye yolladı.

Çerkes emîrleri, bari hepimiz ileriye doğru gidelim dedikçe Battal Hüseyin Paşa inad etti ve sertlendi. İleriye yolladığı atlı birlik, düşmanla karşılaştığında yenilip bozguna uğradı ve deli başı (delil başı) ile birlikte geri döndüler. Rus birlikleri ise, onları arkalarından izleyerek ilerlediler. Bunların yaklaşması, Türk ordusunda bir kargaşalığa neden olmak üzere iken Battal Hüseyin Paşa, üç beş kişilik yakın adamları ile Rus birlikleri tarafına kaçıp onlara sığındı. Bu beklenmedik durum üzerine Türk birlikleri, dalga dalga geri çekilmeye başladılar. O bölge kabileleri halkı da bunların ardından gidip düşmandan korunarak Kuban nehrinin öte yakasına geçip düşe kalka Anapa'ya vardılar.

Battal Hüseyin Paşa, kendi üzerinde bulunan Trabzon bölgesinin, babasının kethudalığından yetişmiş olan Erzurum valisi Sarı Abdullah Paşa'ya verilmesinden ve tebdil hasekisi Cellad Mahmud'un, Anapa'dan ayrılmasını çabuklaştırmak için mübaşir atanmasından dolayı büyük bir korkuya kapılmıştı. Öte yandan, söylentiye göre Cellad Mahmud da Battal Paşa'nın öldürülmesini bildiren hattı hümayun olduğu da bir gerçekti.

İnsanın can korkusu ile her kötülüğü yapması doğal olduğuna göre, Battal Paşa da bu açıdan bir dereceye dek mazur sayılabilirse de, komutası altında toplanmış olan öylesine kalabalık bir askerî bir-

liği, kararlı ve yiğitçe bir davranışla kullanıp ileri sürerek düşmanla gerektiği gibi çarpışmış olsaydı ya yenilir ya da başarı elde ederdi. Bunun dışında başka bir sonuç olamaz. Üstün gelip başarıya ulaşırsa kendisi için düşünülen kötü sonuç değiştirilip iltifata ve değerinin artışına dönüşebilirdi. Eğer düşmana yenilirse o zaman canını Moskoflara teslim ederek zor karşısında tutsak olmuş gibi görünebilecek iken, hiç bir namuslu çaba harcamadan düşmana sığınması, kendisinin kınanıp lanetlenmesine, çocuklarının ve yakınlarının öldürülüp acılara bölenmesine neden oldu.

Bu kötü ve çirkin haber ilgililerin kulağına gelince, yukarıda adı geçen Sarı Abdullah Paşa, Anapa Komutanı atanıp, mümkün olan çabuklukla oraya yetişmesi, sıkı sıkıya tenbih edildi. Ancak, Sarı Abdullah Paşa, Trabzon bölgesinde bulunan bazı düşmanları ile uğraşmaya başlayarak, yeni atandığı önemli görevini savsaklayıp ertelediğinden, Moskoflar, ikinci kez Anapa'ya saldırıp giriştikleri şiddetli savaşlar sonunda ele geçirdiler. Sarı Abdullah Paşa ise, yardıma gitmekte geç kalıp bu yüzden Anapa'nın Rusların eline geçmesine neden olma suçu ile öldürüldü.

Ruslarla silahları bırakma anlaşması :

Osmanlı Devleti, Kırım Yarımadası'nın geri alınması düşü ile Rusya'ya savaş açmış olduğu halde, bir sürü Osmanlı kaleleri ve bölgeleri düşman eline geçtiğinden, Kırım'ın geri alınmasının olanaksız olduğu anlaşıldı. Daha büyük zararlara uğramadan bir barış yapılabilirse bunun da bir başarı sayılabileceği artık herkesçe kabul ediliyordu. Ancak, III. Sultan Selim Han, hiç olmazsa bir savaş kazanılarak, biraz daha şereflice bir barış yapılmasını istiyordu. Bu nedenle de, ordusunun başkomutanını, bu yolda bir sonuç elde etmesi için sıkıştırıp çıkışıyordu.

Osmanlı ordusu ileri gelenleri ise, askerlerin düzensizliğini ve disiplinsizliğini gördüklerinden ve Prusya Devletinin de Fransa ihtilalinin büyüyüp genişliyerek önem kazanmasının nasıl bir sonuca varacağını izleyerek, Rusyaya karşı savaş açmayıp sadece gözdağı verip korkutma yoluyla barışı gerçekleştirme çalışması karşısında hepten umut kırıklığına düşmüşlerdi.

Olayların akışı ve bu durumlar göz önüne alınarak, sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından, Kalas'ta bulunan Rus komutanı generale

bir mektup yazıldı. Bu mektupta Osmanlı ordusunun büyük bir asker topluluğu ile Maçin'e geldiğinden, bu kez yapılacak savaşta, başarı ve üstünlüğün hangi taraf ordusunda olacağı bilinmemekle birlikte çok kan dökületeğinden söz edildi. Ayrıca, Devlet-i Aliyye'nin, savaşa olduğu kadar barışa da hazır olduğu bildirildi.

Rusların bildirdikleri cevapta, Turla nehrinden sınır kesilmek ve Küçük Kaynarca Barış anlaşması ile onun ayrıntılarından olan anlaşmaların eskisi gibi yürürlükte kalması Eflak - Buğdan'a (Memleketeyn'e) dair konmuş bulunan maddelerin ve müsaadelerin olduğu gibi bırakılması esasları üzerinden, silahları bırakma anlaşması yapmaya razı oldukları bildiriliyordu.

Yazışmaların, bu doğrultuda gelişmesi Türk ordusunun ileri gelen komutanları arasında tartışıldı. Savaşın, askerî örgütümüzün ve gücümüzün durumuna göre bu teklifin kabulünde zorunluk olduğu açık olup, eğer savaş sürdürülecek olursa daha büyük kayıpların ve kötülüklerin ortaya çıkmasının beklenebileceğinden, ne olursa olsun barış anlaşması yapılmasının, ulusumuz ve ülkemiz yararları bakımından hayırlı olacağına oybirliği ile karar verildi. Bu sırada, barış görüşmelerine başlanması için padişah tarafından izin de çıktığından, ünlü tarihçi Vâsıf Efendi, Türk delegesi olarak Rusyaya yollandı.

İki devlet delegeleri, Kalas şehrinde yaptıkları görüşmeler sonunda, Çerkesistan ve Anadolu sınırları, bu son savaştan önce bulundukları durumda kalmak ve düşman elinde bulunan kalelerin ve korunakların, Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi esas olmak üzere iki madde daha eklenmek suretiyle H. 1205 yılı Zilhiççe ayının onuncu günü (M. 10 Ağustos 1791) (Yazar, yanlış olarak Temmuzun 31. günü diyor. N. Ç.), sekiz ay süreli olmak üzere bir silahları bırakma anlaşması imzalandı.

Avusturyalılarla barış anlaşması :

Prusya, İngiltere ve Felemenk (Hollanda) devletleri aracılığı ile, Ziştovi Kasabası'nda yapılacak görüşmeler için, Osmanlı Devleti tarafından, Reis ül-Küttab Abdullah Berrî Efendi, İstanbul pâyelilerinden İsmet Bey ve Mektupçu Dürrî Efendi, birinci, ikinci ve üçüncü delege olarak atandılar. Bunlar, Nemçe Devleti delegeleri ve aracı devletler görevlileri ile müzakerelere oturdular. Uzun uzadıya yapılan görüşmeler ve tartışmalardan sonra H. 1205 yılı Zilhicce ayının onbirinci günü (M. 11 Ağustos 1791) barış anlaşması düzenlenerek imzalandı ve karşılıklı olarak alınıp verildi.

Öte yandan, Kalas Şehri'nde oturmakta olan Rus feldmareşali Potemkin ile anlaşarak, Yaş Kasabası, görüşme yeri olarak kararlaştırıldığından, anlaşma görüşmelerine katılmak üzere gönderilen Rus delegelerinin, Türk ordusu konaklama yerine gelişlerinden sonra, delegelikleri yenilenerek, Yaş Kasabası'na doğru yola çıkarıldılar.

Ruslarla barış anlaşması :

Turla Irmağı'ndan sınır kesilmesi, Özü Eyaleti ve Özü Kırı denilen büyük bir bölgeyi Ruslara bırakmak demek olduğundan, III. Sultan Selim Han, bu duruma son derece kızdı. Her ne kadar esas anlaşma senedinde bu durum yazılı idi ise de Padişah, bunun kaldırılıp hükümsüz sayılmasını istediğinden, bu konuda sonuç alınması için çalışılıp ayak direnmesi, bu mümkün olmadığı takdirde, silahları bırakma anlaşma süresinin sona ermesinde yine savaşa başlanmak üzere şimdiden gerekli hazırlıklara girişilmesini sadrazama yazarak emretti.

Türk ordusunun konaklama yerinde bulunan vezirler, devlet ileri gelenleri ve ocak ağaları denilen subaylar, başkomutanın otağına çağrıldılar. Kendilerine padişahın istekleri ve emirleri anlatıldığında, eski düşüncelerini yinelediler.

Asker bir düzene sokulmadıkça, savaş araç ve gereçleri hazırlanıp tamamlanmadıkça, Moskoflara karşı koymanın olanaksız bulunduğunu ve eğer bunlara rağmen savaş sürdürülürse bunun, bizim için toprak kaybından ve asker kırılmasından başka bir sonuç vermiyeceği açık olduğundan, Padişah tarafından yapılması beklenebilen suçlamaya ve azarlamaya göğüs gerer, ulusumuza ve yurdumuza hayırlı olan sureti bildirmekten çekinmeyiz diyerek fedakârlık gösterdiler. Bunun üzerine, durumun mucib sebepleri ve ayrıntıları gösterilerek padişaha yazılan arzı hep birlikte mühürleyip verdiler.

Bu arzın padişaha gelmesi üzerine İstanbul'da toplanan türlü kurullar, gittikçe genişlemekte olan Fransa ihtilali selinin önüne sed çekmek amacı ile, Avrupa'da bir uluslar arası ittifakın kurulması isteği şiddetlendi. Bu nedenle, Prusyalılar, aramızda anlaşma olduğu halde Rusyaya savaş açmadıklarından başka, daha önce sadece kendilerinin yapmayı istedikleri aracılıktan da vazgeçtiler. Öte yandan Osmanlı ordusunun durumu da, ordu ileri gelenlerinin Padişaha arz ettiklerinden anlaşıldığı üzere çok kötü bulunduğundan, ister istemez barış anlaşmasının yapılmasına karar verildi.

İleri sürülen nedenlerle bu durumu padişah da kabul ettiğinden, Türk ordusu Şumnu Kışlağı'na çekildi.

Yaş Kasabası'nda bulunan Türk ve Rus delegeleri, barış şartları üzerindeki görüşmelerini sürdürerek H. 1206 yılının Cemaziyelevvel ayının on beşinci günü (M. 9 Şubat 1792) tarihini taşıyan ve onüç maddeden ibaret olan Yaş Barış Anlaşması imzalanıp, iki taraf arasında karşılıklı olarak alınıp verildi.

Bu münasebetle şu acaip olayı anlatmak istiyoruz : 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca barış anlaşması sırasında Osmanlı hükümeti, Tatarların (Kırım Hanlığı'nın) bağımsızlığını onaylamak zorunda kalmış, buna karşılık, daha önce söz verilen savaş tazminatına gerek kalmamış iken, Reis ül-Küttab ve ikinci delege olan İbrahim Efendi'nin boşboğazlığı, Osmanlı Devleti'ni, savaş tazminatı olarak bir sürü para ödemek belasına uğratmıştı.

Bu kez, Yaş anlaşmasında, Küçük Kaynarca anlaşmasının tersine olarak, İstanbul'da devlet ileri gelenleri, savaş tazminatı ödenmesine razı oldukları ve delegelerimize de bu yolda izin ve yetki verdikleri halde, Rus delegesi barış koşullarını kabul edip, savaş tazminatı istememiştir.

H. 1182 (M. 1768) seferinde Devlet-i Aliyye'nin komutanları ve askerleri, terk edilmiş, kendi hallerine bırakılmış durumda olup bu kez ise, bundan önceki savaştan edinilen tecrübe nedeni ile, oldukça alışkanlık kazanmışlardı.

Bu ikinci Rusya savaşında, eğer Avusturyalılar bize karşı savaş açmamış ve bu yüzden ordu birliklerimiz iki cepheye bölünmemiş olsa idi, belki bir ölçüde başarı kazanmamız da umulurdu. Ne yazık ki kaderin cilvesi hükmünü yürütüp, Kırım Yarımadası'nı kurtarıp geri alalım derken, koskoca Özü eyaleti elden çıktı.

Ruslarla Yaş Barış Anlaşması imzalandıktan sonra sadrazam Koca Yusuf Paşa, Orduy-u Hümayun ile birlikte Şumnu'dan yola çıkıp H. 1206 yılı Şaban ayında (M. Nisan 1792) İstanbul'a ulaştı.

Yusuf Paşa, aynı yılın Ramazan ayının ikinci günü (M. 4 Mayıs 1792), Trabzon Valiliği ve Anapa seraskerliği görevine atanarak sadrazamlıktan ayrıldı.

Koca Yusuf Paşa'nın bu önemli görevden ayrılması üzerine, I. Sultan Mahmut Han'ın saltanatı sırasında vezirliğe getirilmiş olup

H. 1182 (M. 1768) seferinde sürekli olarak beş altı yıl kaymakamlıkta bulunmuş ve o devrin ileri gelenlerinin sempatilerini kazanmış olan Melek Mehmet Paşa, sadrazam oldu.

Bu sırada, kara ve deniz birliklerinin yeni bir düzene konması için Padişahın emri ile, devlet ileri gelenleri ıslahat lâyihaları yazıp sunmakta ve devletin bozuk işlerinin yoluna konması hususuna çalışmakta olduklarından, yeni sadrazam Melek Mehmet Paşa, çok yüklü olan devlet yönetimini, o zamanın etkili kişilerine teslim ettiğinden nüktedan kişiler arasında kendisi "bal bıçağı" lakabı ile ün kazanmıştır.

Sadrazam Melek Mehmet Paşa'nın bazı samimi arkadaşları, yönetiminin gevşekliğinden söz edince "sadrazamlık makamına getirilişimden beş on gün sonra, Sultan Selim Han ile ilk buluşmamızda, bir yoklama amacı ile – doğrusu devlet ileri gelenlerinizi pek çalışkan ve size bağlı kişiler buldum – dedim. Ertesi günü, zamanımızın etkili kişileri tarafından bana bir sürü değerli hediyeler verildi, çok teşekkür edildi. "Bundan anladım ki, her ne söylersem onların kulaklarına ulaşacak ve onlara danışılacak. Bu nedenle onlarla uyuşmak ve iyi geçinmek yolunu tuttum. Böylece de gönül rahatlığı ile vakit geçirdim." diye cevap verdiği söylenir. Ancak, bu boş bir özür sayılır; çünkü kendisi ilk görev alışından beri böyle davranmıştır. Kendi keyflerini her şeyin üstünde tutan kişiler, böyle kuruntulu özürler uydururlar.

Vehrat Kalesinin ele geçirilişi :

Önceleri Cezayir'e bağlı bir yer olduğu halde, I. Sultan Mahmud Han'ın saltanatı sırasında İspanya eline geçen Vehrat Kalesi, daha sonra Cezayirliler ile İspanyollar arasında yapılan barış anlaşmasında, konuşmaların dışında tutulmuş olduğundan dolayı yine İspanyolların elinde kalmıştı. Bu kez, Cezayir - İspanya anlaşmasından sonra Cezayirli gaziler, denizden ve karadan saldırarak bu kaleyi ele geçirdiklerine dair sevinçli haber İstanbul'a geldi.

Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptanlığı :

III. Sultan Selim Han'ın çocukluk çağlarından beri en gözde ve kendine bağlı adamı olan Küçük Hüseyin Ağa, Selim Han'ın tahta geçişi sırasında baş çukadarlığa atanmıştı. Rusya ile yapılan barış anlaşmasından sonra kendisine vezirlik rütbesi verilerek kapdanlığa

getirilmiş ve Esma Sultan'la (I. Abdülhamidin kızı ve II. Mahmud'un kız kardeşidir) evlendirilerek değeri iki kat yüceltilmişti.

Rusya ile yapmakta olduğumuz savaş sırasında Ruslar tarafından gönderilen özel kişilerin kışkırtmaları ve yardımları ile, Mora Yarımadası'nda bulunan Suluca ve Manya bölgesi eşkıyası çapulculuk bayrağını kaldırıp, bulup buluşturdukları onbeş yirmi kadar geminin komutasını, Karakaçak ve Lambo (Lambros Katianis) adlarındaki iki haydudun eline vererek deniz kıyılarındaki halka ve tüccar gemilerine büyük zararlar veriyorlardı. Rusya ile barış yapıldıktan sonra, yeni kapdan-ı derya (amiral), bunların ortadan kaldırılıp yok edilmesi işi ile görevlendirildi.

Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, Osmanlı donanması ile hemen yola çıktı. Haydud gemileri ile Çamlıca önlerinde karşılaştı. Yapılan savaşta haydud gemilerinin kimilerini ele geçirdi, kimilerini yaktı. Karaya dökülen (denize atılıp karaya ulaşan) haydutları da öldürüp yok ettikten sonra "üs" olarak kullandıkları yerlerdeki istihkâmlarını da yıkıp yerle bir etti.

Bu haber H. 1206 yılı Zilkade ayında (M. Haziran 1792) İstanbul'a geldi. Sultan Selim Han, kendi yetiştirdiği ve güvendiği bir kişi olan kapdan Küçük Hüseyin Paşa'nın bu başarısından dolayı son derece sevindi.

Sadrazam Melek Mehmet Paşa, iki buçuk yıldan beri sadrazamlık makamında görev yapmış olup padişahın sempatisini kazanmış ve devrin etkili kişilerinin suyuna göre yönetimi yürütmüş ise de, Padişah bu sırada nizam-ı cedit birliklerinin kurulmasına ve tersane işlerinin düzeltilmesine, bunların giderlerini karşılamak için de yeni gelirler bulmaya bütün gücü ile çalışmakta olduğundan, güçlü ve becerikli ve yetenekli bir kişinin sadrazamlık makamında bulunmasını istiyordu.

Bu nedenle, H. 1209 yılı Rebiyülevvel ayının 26. günü (M. 21 Ekim 1794) Melek Mehmet Paşa görevinden alınıp, iki yıldan beri Mısır Valiliği'nde bulunup bu görevinde dürüstlükle çalışmış olan İzzet Mehmet Paşa sadrazamlığa getirildi.

(Burada, Türk - Rus savaşları sırasında Rus politik entellijansiyası'nın nasıl çalıştığına, buna karşı Osmanlıların bu alandaki yeteneksizliklerine, ibret alınacak bir örnek olmak üzere, bu Mora haydutlarının kışkırtılması işini, biraz ayrıntılı olarak anlatmak istiyoruz:

1768 ve daha sonraki Türk - Rus savaşları sırasında, Rus Çariçesi II. Katerina, Osmanlı hükûmetini iç ayaklanmalarla da uğraştırmak için, mareşal Münih'in önerisi ile, Mora Yarımadası'ndaki ortodoks Rum halkını ayaklandırmak için planlar uygulamaya başladı.

Bunun için, aslen Makedonyalı olup Rusya'da topçu komutanlığı yapmış bulunan Papas Oğlu Mavro Mihal'ı Mora'ya yolladı. Yanına bir çok İncil ve II. Katerina'nın resimlerini almış bulunan Papas Oğlu, Mora'daki papasları ve Kalamata'lıların ileri gelenlerini elde etti.

Bundan sonra, Panayotti Benaki adlı bir Rum aracılığı ile, II. Sultan Bayezid Han zamanında, cizyeden muaf olmak üzere Osmanlı yönetimini kabul etmiş fakat Girid'in alınması için girişilen savaşlar sırasında olduğu gibi, fırsat buldukça zaman zaman Osmanlılar aleyhine eylemlere girişmiş olan Manya Limanı halkı ile görüşülüp anlaşmaya varıldı. Bunların da yardımı ve propagandaları ile, çevre köylerinde ayaklanma hazırlıkları sürdürüldü.

Özellikle, türkçeden başka arapça ve farsçayı da gayet güzel bilen bu işler için yetiştirilmiş bir Rus casusu, Hacı Murad takma adı ile Rumeli'yi ve Ege Denizi adalarını, 1765 de yani daha 1768 Türk - Rus savaşından üç yıl önce dolaşıp, bölge halkının çoğunu ve manyalılar'ı elde etmiş, Hacı Murad şeklindeki takma adından dolayı da hiç kimsenin dikkatini çekmemişti.

Manyalılar'a, ayaklanmayı gerçekleştirecek olurlarsa derhal korunacakları vaad olunmuştu, Kalamata'da bulunan Malvezia baş piskoposu, Rus filosunun pek yakında bu bölgeye geleceğine dair güvence de almıştı.

Papas Oğlu Mavro Mihal, bir Rus donanmasının Ak Deniz'e gelmesi ile Mora'lıların ayaklanacaklarını II. Katerina'ya bildirdi.

İşte Rusya'nın bu tür çalışmaları sonunda Osmanlı hükûmeti, Ruslarla kara savaşı ile uğraştığı bir sırada, hiç beklemediği Mora ayaklanması ile karşılaştı.

Bu sırada, bir Rus filosunun Baltık Denizi'nden çıkıp Türk sularına gelmekte olduğu, Fransız hükûmeti tarafından Osmanlı hükûmetine bildirildi ise de, Mora'daki ayaklanma hazırlıklarından hiç haberi olmıyan hükûmet, Rusların Ak Deniz'de bir dayanak noktaları olmadığını söyleyerek bu gerçek haberi ciddiye almadı. Üstelik Cezayir Beylerbeyisi, yirmi yedi parçadan oluşmuş bir Rus donanmasının

Minorka Adası'ndaki Port Mahon Limanı'na geldiğini, bir mektupla ikinci amiral Cezayirli Hasan Beş'e (sonra Paşa oldu) bildirmiş, o da bu mektubu İstanbul'a sadaret kaymakamına yollamıştı. Osmanlı devlet adamlarının bu gafleti, adaların Ruslar tarafından işgaline neden olmuş, donanmamızın da Çeşme Limanı'nda yakılması sonucunu doğurmuştur.

Biraz yukarıda Mustafa Nuri Paşa'nın anlattığı Lambro ise, yine Rusların hazırladığı plan ile, Ruslarla uğraşmakta olan Osmanlılara üç dört yıl sıkıntı vermiştir. Osmanlı donanması Kara Deniz'de Rus filosu ile uğraştığı sırada, Türk deniz birliklerinin bir bölümünü Kara Deniz'den ayırmak için Ruslar, Lambros Katianis adındaki birini korsanlığa teşvik ettiler.

Osmanlı tarihinde Lambro adı ile geçen bu kişi, Mürted Adası'nı ele geçirip, silahlandırıp tahkim etti ve içerisine top ve tüfenk ve beş yüz kadar da muhafız koydu. Kendisi de emrindeki gemilerle, oralardan gelip geçen Türk erzak gemilerini yakalayıp götürüyor, kıyılardaki halka da tecavüz ediyordu.

Bu haydudun haddini bildirmek Ak Deniz'de bozulan güveni yerleştirmek için 1790 yılında Türk donanması komutanı Köse Mustafa Paşa, Cezayir ve Tunus gemileri komutanı Seydi Ali Reis gönderildi. Köse Mustafa Paşa ve Seydi Ali Reis birlikleri, Lambros Katianis'i, İstendil Adası ile Mürted Adası arasında sıkıştırıp çember arasına aldılar. Lambros'un korsan gemileri rampa edilerek ele geçirildiler. Lambros'un bindiği gemi de toplarla tahrip edilerek zaptedileceği sırada Lambros, kendi cephaneliğini ateşledikten sonra sandala binip o kargaşalıkta kaçmıştı. Bundan sonra Köse Mustafa Paşa, Mürted Adası'ndaki tabyaları yıkarak toplarını ve öteki savaş araçlarını donanmaya taşıttı. Adanın limanında bulunan, yiyecek dolu iki gemiyi de ele geçirdi.

İsveç'in, 1787 Türk - Rus seferinde Osmanlılarla ittifak anlaşması imzalamış olması nedeni ile Ruslar, donanmaları Baltık Denizi'nde İsveçlilerle çarpıştığından, Ak Deniz'e gemi yollayamamışlardı.

Bu hal, Mora ve Ege Denizi kıyıları ile Ege adalarının güven içinde bulunmasını sağladı. Ancak, Osmanlı donanmasının, Kara Deniz'de Ruslarla uğraşmakta bulunmasını fırsat bilen kaçak korsan Lambros Katianis, yine Mürted Adası'nda üslenmişti. İşte Küçük Hüseyin Paşa bu kez yine bu haydudun üzerine yollandı, gemileri yok edildi, kendisi ve yanındakiler de öldürülerek şerri ortadan kaldırıldı. (Neşet Çağatay).

Pasban Oğlu olayı :

Bu bölümün tümlecinde anlatacağımız gibi Anadolu, özellikle Rumeli bölgeleri Âyan'ın (ağaların), dere beyi ve dağlı eşkıyası gibi zorbaların ellerinde bulunuyordu.

Bunlardan Vidin muhassılı (devlet adına bölgenin vergilerini toplayan kişi) olan Pasban Oğlu Osman Ağa ki eskiden Vidin yamaklarından yani mustahfız yeniçerilerinden iken, güç kazanıp kendini göstererek muhassıllığı elde etmiş, daha sonra Vidin valiliğine kadar da çıkmıştı.

Bu Osman Ağa, günden güne yönetim ve etki bölgesini genişleterek, Tırnova ve Rusçuk taraflarına kadar el atmaya başlamıştı.

Rumeli'de bulunan valiler, bu zorbanın hakkından gelmeye ve haddini bildirmeye çalışmakta idi iseler de Pasban Oğlu, çevresindekileri çoğaltıp önemini artırmış olduğundan, kendisinin itaat altına alınması ya da ortadan kaldırılması, valilerin güçlerinin dışına çıkmıştı.

H. 1212 (M. 1797-98) yılında Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tam yetkili olarak Vidin komutanı atanıp, komutası altında yeteri kadar askerî birlikler, top ve mühimmat verilerek yollandı.

Pasban Oğlu'nun Rusçuk ve Belgrad bölgelerine yolladığı iki bölük haydud takımı, valilerin savunmaları ile bozguna uğratıldı. Yeni bölge komutanı Hüseyin Paşa'nın da yaklaşması üzerine, Pasban Oğlu'nun yönetimi altında bulunan kaleler ve şehirler birer birer kurtarıldı ve kendisinin bulunduğu Vidin Kalesi kuşatıldı. Bir kaç ay süren şiddetli çarpışmalarla iyice sıkıştırılmış iken, Fransızların Mısır'a girdikleri haberi geldiğinden ve Pasban Oğlu da, bundan sonra devletin isteği dışında hiç bir davranışta bulunmamak koşulu ile yalvarıp af dilediğinden, durumun sıkışıklığı dolayısıyle Padişah tarafından affedilip, kendisine vezirlik rütbesi de verilerek Vidin Valisi atandı.

Fransızların Mısıra girmesi :

Fransada yönetimin cumhuriyete dönüşünden sonra, İstanbul'da bulunan Fransız elçisinin isteği ve teşviki ile 1794 Eylülünde Osmanlı devleti Fransa cumhuriyetini onadı ve tanıdı. Bunun üzerine Fransa, Verninak (Verninac) adındaki elçisini İstanbul'a yolladı.

O sırada bütün Avrupa devletleri birbirlerine karşılıklı olarak elçi göndermekte olduklarından, bu yeni Fransız elçisine karşılık Osman-

hlar da, defterdar kesedarı Ali Efendi'yi Paris'e Türk elçisi olarak yolladı.

İstanbul'a gelen yeni Fransız elçisi Verninak, Devlet-i Aliyye ile Fransa hükûmeti arasında bir savunma ve saldırmazlık anlaşması yapılmasını istemeye başladı. Böyle bir paktın iki tarafa sağlayacağı yararlar üzerine diplomasi dili ile türlü deliller ileri sürüp, bu yararların Kırım'ın geri alınmasına dek genişleyebileceğini söyleyerek III. Sultan Selim Han'ın isteğini uyandırdı ve benimsemesini sağlamayı başardı.

O sırada Avrupa'da yapılmakta olan savaşların sona ermesinden başlamak üzere Avrupa ülkesinde yapılacak savaşlarda Devlet-i Aliyye ile Fransa hükûmeti ortaklaşa hareket etmek ve yalnız, Fransa ile İngiltere arasında yapılacak bir savaşta Osmanlı devleti tarafsız kalmak koşulu ile on beş maddelik bir ittifak anlaşması tasarısı düzenlendi ve devlet yöneticilerinin yaptığı bir toplantıda okundu.

Fransa politikasının durmadan değişmesini ve Rusya ve Avusturya devletlerinin yapılacak bu ittifaktan dolayı gücenerek düşmanlığa kalkabileceklerini hatırlatan bazı Türk devlet adamları, bu işin şimdilik geri bırakılması düşüncesini ileri sürmüşlerse de, bu ittifak konusuna Padişah çok çaba harcadığından, Şeyh ül-İslam Efendi ile vezirler ve öteki devlet ileri gelenleri çağırılarak işi enine boyuna inceleyip görüşlerini açıklamaları için toplantı ertelendi ve bu durum Padişaha arz olundu.

Padişah Selim Han, "bu iş vezirlerin bileceği şey değildir; son derece gizli tutulması da gereklidir" diyerek, hemen imza edilip karşılıklı olarak alınıp verilmesini, yazdığı bir hattı hümayunla pekiştirdi. Böylece H. 1210 yılı Zilkade ayının 17. günü (M. 24 Mayıs 1796) anlaşma metinleri imza edilip mühürlenerek karşılıklı olarak alınıp verildi.

Bu anlaşmanın imza edilişinden kısa bir süre sonra, Fransızlarla Avusturyalılar arasında varılan bir anlaşma gereğince Venedik ülkesi, bu iki devlet arasında paylaşılıp Cezayir-i Seb'a[47] ile bunların karşısında bulunan Preveze kıyıları Fransızların payına düşmüş, bu nedenle Osmanlılar Rumeli bölgesinde sadece Avusturya ve Rusya ile sınırdaş iken Fransa da bizimle sınır komşusu olmuştu.

Bu durum Osmanlı devletinin kuşkusunu artırdı. Ayrıca Fransa'nın, büyük gemi yapım yeri ve tersanesi olan Tulon'da, çok sayıda gemi ve kara askerlerinin hazırlanmakta olduğu, bu hazırlığın da Mısır'ı

ele geçirmek için yapıldığı söylentileri yayıldı. Bunun için Devlet-i Aliyye, Mısır Kalesi'nde (İskenderiye Kalesi) istihkâmlar yapmaya ve burada savunma araçlarının hazırlanmasına girişmiş ise de bunların tamamlanmasına pek vakit kalmadı.

Şöyle ki : Bu sıralarda Fransızların azgınlığı son derece artmış olduğundan, İtalya savaşlarında büyük bir ün kazanmış olan general Napolyon Bonapart, etkisini ve onurunu artırmak için bu, sonucu vahim büyük işe girişti. Bunun için Cumhuriyet hükûmetinden de yetki alarak hazırladığı altmış bin kadar Fransız askerini yirmi beş parça savaş gemisi ile üç yüzü aşkın taşıt aracına yükleyip Tulon tersanesinden Ak Deniz'e çıktı.

Önce Malta Adası'na uğrayıp hafif bir kuşatma ile ele geçirdi. Rodos Adası'nın Türkler tarafından ele geçirilişinden sonra Malta Adası'na göç eden ve üçyüz yıla yakın bir süredir burada hüküm süren şövalyeler yönetimini ortadan kaldırdı. Daha sonra H. 1213 yılı Muharrem ayı ortalarında (M. 1798 Temmuz ayı başları) Mısır'ın İskenderiye Limanı'na varıp karaya asker çıkarmaya başladı.

İskenderiye Şehri'ni savaşla ele geçirdikten sonra Mısır ülkesi içlerine doğru yönelen Napolyon birliklerine karşı, Mısır Vilayeti valisi Bekir Paşa ve Mısır emîrlerinin başkanı (Reis ül-Ümera) İbrahim Bey ve Murad Bey otuz bin kadar asker toplayıp savunmaya başladılar.

Bu çarpışmalarda yerli birlikler, kölemen atlılarının, dünyanın en iyi atlıları olduğunu Fransızlara itiraf ettirmişlerse de düşmanın, top ve tüfenkle ateş saçan düzenli ve talimli birlikleri karşısında güç yetirip direnemediklerinden, her biri bir yana dağıldılar ve böylece de Fransız birlikleri Mısır'ı ele geçirdiler.

İngiliz donanması, Fransız gemilerini aramakta oldukları halde, bir takım büyük olayların ortaya çıkması ve pek çok kanların dökülmesi muhakkak olduğundan, İskenderiye Limanı'na asker çıkaramadılar ve burada bir punduna getirip çarpışamadılar. İngilizler, Fransız savaş gemilerini izlemeyi sürdürüp, on gün sonra Ebuhor önünde bulup hemen savaşa giriştiler, bir takımını batırıp, bir kısmını yaktılar, kalanını da zaptettiler.

Bunun üzerine Fransız ordusunun, başkentleri Paris ile haberleşmesi kesildiğinden, yardım gönderme ve alma kapıları kapandığından Napolyon orduları Mısır'da kuşatılmış gibi bir duruma düştü.

General Napolyon Bonapart, Türk kamuoyunu kazanmak için, Mısır'a gelişinin, İngiltere'nin Hindistan ile olan alış verişini kesmek ve kölemen beylerinin hadlerini bildirmek için Osmanlı Devleti'nin müsaadesine dayandığını söylüyordu. O, ülkede islâmî yaşantının eskisi gibi yürümesi ve ülkenin bayındırlığı ve canlanması konularına bütün gücü ile çalışacağını da sözlerine ekliyordu.

Napolyon bu konuda, Akkâ Valisi Cezar Ahmet Paşa'yı da kandırmaya çalışmış, kendisine özel bir elçi yollayarak ittifak anlaşması yapmaya çağırmıştı. Cezar Ahmet Paşa, Devlet-i Aliyye tarafından, Mısır'ın kurtarılması işi ile görevlendirilmiş bulunduğundan, Napolyon'un yolladığı elçiyi yanına bile almadan geri yolladı, hemen savaş araç ve gereçlerini hazırlamaya başladı. Öte yandan, Napolyon Bonapart, Akkâ Valisi Cezar Ahmet Paşa'nın üzerine varmak için Mısır'dan yola çıktı.

Napolyon, Hayfa Kalesi'ni vire ile ve Yafa Kalesi'ni de yaptığı savaş sonunda ele geçirdi. Bu arada, silahlarını bırakan beş bin kadar Arnavut ve Arap askerlerini kurşuna dizdirmek gibi zulümler ve kan dökücülükler yaparak Akkâ Kalesi önüne vardı. Kaleyi, elli günden artık bir süre, bütün gücü ile ve şiddetle kuşattı. Bir başarı elde edemeyince, kalenin, Seyid Ali Burcu'nu yıkarak yürüyüşe geçti. Cezar Ahmet Paşa da daha önce hazırlamış olduğu iki lağıma ateş vererek pek çok Fransız askerinin havaya uçmasını sağladı. Kale içine girebilenler de yer yer yakalanarak yok edildiler ve aralarından yüz elli kadarı tutsak edildi.

Bu savaşlar öyle kanlı ve şiddetli oldu ve Türk birlikleri öylesine canla başla çalıştılar, çarpıştılar ki Cezar Ahmet Paşa'nın kendisinin, valilik sarayının merdivenlerinde iki Fransız öldürdüğü söylenir.

Napolyon Bonapart bunun üzerine Akkâ'ya bir daha saldırıya geçti ise de, kale muhafızları yiğitçe ve canlarını hiçe sayarak direndiklerinden, düş kırıklığına uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Bu ünlü Fransız generali Napolyon Bonapart, çekilirken, büyük toplarını oraya buraya gömerek ve kendi uğrunda yaralanan hasta askerlerini afyon ruhu ile zehirleterek Mısır'a geri gitti.

O zamanki Fransız gazetelerinde yazılı olduğu üzere, Mısır'a gelen Fransız askerleri altmış bin kadar iken bu Akkâ saldırısından sonra otuz bine inmişti. Napolyon'un Mısır da uğradığı kayıplar ve hastalıklardan ölen Fransızların sayısının, bu Akkâ savaşında ölenlere oranla

pek az olduğuna bakılırsa bu savaşta Bonapart'ın, on beş binden çok kayıp verdiği anlaşılır.

Yine bu Fransız gazetelerinin yazdıklarına göre, eğer Napolyon, Akkâ Kalesi'ne saldırıda bulunmamış olsaydı, Fransızlar Mısır'da daha uzun bir süre kalabilceklerdi.

General Napolyon Bonapart gibi her tuttuğunu koparan bir cihangirin, Akkâ'dan yenilgi ve bozgunlukla kaçması, Cezar Ahmet Paşa'ya büyük bir övünç kaynağı olmaya değer niteliktedir.

Mısırın geri alınışı :

Fransızların Mısır'ı işgal ettikleri haberi İstanbul'a gelince, o sırada sadrazam bulunan İzzet Mehmet Paşa görevinden atıldı. Bunun yerine, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa (Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa) sadrazam atandı.

H. 1213 yılı Cemaziyelevvel ayında (M. Ekim 1798) İstanbul'a gelen yeni sadrazam, Fransa aleyhine İngiltere ve Rusya devletleri ile ittifak anlaşması imzaladı.

Yapılan bu anlaşma üzerine H. 1214 yılı başlarında (M. Haziran 1799) on dört parçadan oluşan bir Rus donanması İstanbul limanına geldi. Osmanlı amirali olan Şermet kaptan komutasına bir filo savaş gemisi verilerek, Moskof donanması ile birlikte, Fransızlar elinde bulunan "Cezayir-i seb'a" nın (yedi ada) geri alınmasına yollandı.

Korfu ve Çuka adaları savaş sonunda ve bunlara bağlı öteki adaların aman dilemeleri ile alındı; burada bulunan iki bin kadar Fransız askeri de tutsak edildi.

Ayrıca, kıyıda bulunan Preveze, Parga ve öteki iki kalenin de alınması işi ile görevlendirilmiş bulunan Tepedelenli Ali Paşa, Delvine yakınlarında yaptığı savaş sonunda Fransız birliklerini bozguna uğratıp perişan etti ve böylece adları geçen kaleleri Osmanlı ülkesine kattı.

Cezayir-i Seb'a (yedi ada) adı ile anılan bu adalarda bir cumhuriyet yönetimi kuruldu[48]. Bu yeni yedi ada cumhuriyeti, Dubrovnik Cumhuriyeti gibi, üç yılda bir yetmiş bin kuruş ödemek üzere, Osmanlı devleti yönetimine bağlandı. (Adriyatik Denizi) kıyılarında bulunan dört kale ise, doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye yönetimine katıldı. Bu konuda Saltanat-ı Seniyye ile Rusya Devleti arasında bir anlaşma imzalandı.

Napolyon Bonapart, Akkâ saldırısından bir sonuç alamayıp, tersine bozguna uğrayarak geri döndükten sonra, bir süre Mısır'da bir takım önemli işleri yürüttü. Ancak, Fransız birlikleri günden güne azaldığından ve Fransadan gelmesi beklenen yardım ve kurtuluş kapıları kapandığı için Mısır'da artık uzun süre tutunamıyacağını açık seçik görüyordu.

Durumu gözden geçireceği bahanesini ortalığa yaydıktan sonra İskenderiye'ye geldi. Fransa'ya adam göndermek konusunda İngiliz amiralini (amiral Sidney Smith) kandırarak izin aldı, H. 1214 yılı Rebiyülâhir ayında (M. Eylül 1799) iki parça küçük gemi ile Marsilya'ya geri döndü.

Mısır'da bulunan general Kleber'e yazdığı mektupta, kendisinin Fransaya gitmesi gerektiğinden söz ederek Mısır'ın yönetimi için general Kleber'i yerine vekil bıraktığını ve eğer altı aya kadar yardım gönderemezse Mısır'ı boşaltmak üzere Osmanlılarla barış anlaşması imzalamaya yetkili olduğunu bildirdi.

Daha önce Cezar Ahmet Paşa, Mısır'ın kurtarılması için başkomutan atanmış idi ise de, İstanbul'da Sultan Selim Han'ın da katıldığı bir genel kurulda, sadrazam Yusuf Ziya Paşa, küçükçe bir ordu ile kendisinin Mısır'a gitmesi önerisini ortaya attı. Toplantıda bulunan herkes onun bu önerisini beğendi ve övdü.

Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, H. 1214 yılı başlarında (M. 1799 Haziran ayı başları), bir miktar yeniçeri ve topçu birlikleri ile kendi dairesi halkı Üsküdar'dan yola çıkıp Şam Şehri'ne vardı. Orada valiler, emîrler, zaimler ve timarlı sipahilerin kendisine katılmaları ile aşağı yukarı elli bin kadar asker toplandı. Bu birliklerin başına geçen sadrazam, bayrak açıp Mısır'a gitmek üzere yola koyuldu.

Yolda, Ariş (Rinocolor) Kalesi alındı. Kalede Fransız askerlerinden mustahfız olarak bulunanların kılıç artıklarından yüz elli kadarı tutsak edildi. Bu sırada, Napolyon Bonapart'ın kendi yerine Mısır'da vekil bıraktığı general Kleber'den, Mısır'ı Türklere teslim ile bölgeden ayrılıp gideceğini bildiren haber geldi.

Türk birlikleri başkomutanı sadrazam Yusuf Ziya Paşa ve İngiliz amirali ve adı geçen Fransız generali Kleber'in yolladığı görevli delegeler toplanıp, bölgenin boşaltılması koşulları saptandı ve H. 1215 yılı Şaban ayının 28. günü (M. 14 Ocak 1801) anlaşma yapıldı.

Bu anlaşmadan sonra Fransızlar bulundukları yerleri boşaltmaya başladılar. Mısır Valisi Nasuh Paşa ve vezir kethudası Moralı Osman

Efendi ve Cebeci Başı ve Şeyh ül-Beled İbrahim Bey, dört beş bin kadar askerle Mısır'a yollandılar. Ancak, kalenin geri teslim edileceği günün gecesinde yani aynı yılın Şevval ayının 18. gününde (M. 2 Şubat 1801) tamamiyle başka bir biçime dönüştü.

Şöyle ki: İngiltere hükûmeti tarafından buradaki İngiliz donanması amiraline gelen emirde, Mısır'daki Fransızların, silahları ile birlikte teslim olmaları bildirildiğinden, İngiliz amirali, bin bir utanç ve sıkılma ile durumu Fransız komutanlığına bildirdi. Bu haberi duyan Fransızlar, kızgınlıklarından ateş kesilip hemen o saatte, yirmi bin kadar askerle general Kleber, Osmanlı birlikleri üzerine saldırıya geçti.

Osmanlı birlikleri bu sırada dağınık bir durumda ve büyük toplar da geride bırakılmış olduğundan, yapılan bu saldırı ve savaşta, sadrazamın birlikleri bozguna uğrayıp dağıldı. Şaşırıp kalan sadrazam Yusuf Ziya Paşa Şam'a gitti, Fransızlar da yeni baştan Mısır'a geri döndüler.

İskenderiye Şehri içinde bulunan Türk birlikleri Fransızlarla sokak aralarında çarpışmayı sürdürdüklerinden savaş bir hafta kadar daha sürdü ise de, Kahire Kalesi'nin düşman elinde bulunması yüzünden, Türk birliklerinin başarı elde etmeleri mümkün olamadı.

Osmanlı birliklerinin Mısırı boşaltmaları, yerli halk için de genel af ilan edilmesi gibi koşullarla, Fransızlarla bir anlaşma yapıldı. Böylece de Mısır Valisi Nasuh Paşa ve vezir kethudası Moralı Osman Efendi oradaki askerlerini alıp, Şam'a doğru gitmiş olan orduy-u hümayuna katılmak üzere yola çıktılar.

Fransızlar, her ne kadar böyle bir başarı elde ettilerse de çok büyük kayıplar da verdiklerinden askerî güçleri gittikçe azaldı.

Halep ahalisinden olan Süleyman adında ve yirmi yaşlarındaki genç bir fedai, bu sırada Fransız generali Kleber'i öldürdü. Fransız subayları, aralarından general Minou'yu kendilerine komutan seçtiler.

İlk bahar başlangıcı olan H. 1215 yılı sonlarında (M. 1801 Nisanı) İngilizler, Almanya, İsviçre ve Malta bölgelerinden topladıkları on bin kadar askeri Ebuhor'a çıkardılar. Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa da Donanmay-ı Hümayun'da bulunan altı bin kadar nizamı cedit, topçu ve Arnavut askeri ile önce Reşid şehrini, daha sonra da Rahmaniye'yi savaşla ele geçirdi. Türk amirali Küçük Hüseyin Paşa, bu savaşlarda elde ettiği Fransız tutsaklarını İngilizlere teslim ettikten sonra Mısır'a doğru yola çıktı. Bunu gören Fransız generali Minu

(Minou),altı bin kişilik bir Fransız birliği ile İskenderiye savunmasına koşup, kale içine yerleşti.

Bu yıl Suriye bölgesinde kıtlık ve pahalılık, bunun ardından da veba hastalığı çıktığından Türk ordusunda büyük insan kaybına yol açtı. Bu nedenlerle ordudaki asker sayısı bir hayli azaldı.

Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, on bin kadar yeniçeri ve topçu, yirmi bin kadar da başı bozuk askerle Şam'dan Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Mısır sınırına yaklaştığında, Mısır'daki Fransız komutanı Belpar'ın, yerli Rumlardan ve Kıpti halktan, daha önce yazdığı dört beş bin kişiye yüz kadar Fransız askeri katarak, Kapdan Paşa birliklerini oyalamak için yollamış olduğunu gördü. General Belpar'ın kendisi de, general Kleber'in yaptığı gibi, Türk ordusunu vurup dağıtmak üzere, sekiz on bin kadar seçkin askerle sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın komutasındaki orduya saldırdı. Ancak, Türk birlikleri, geçen yılki gibi gafil ve dağınık olmadıklarından H. 1216 yılı Muharrem ayı başlarında (M. 1801 yılı Mayıs ortaları) yapılan savaşta Fransızlar bozguna uğrayıp Mısır'a kaçtılar. Kaptan Hüseyin Paşa üzerine giden Fransız komutasındaki, çoğu yerlilerden oluşmuş bulunan birlikler de, kısa bir süre çarpıştıktan sonra silahlarını bırakıp aman dilediklerinden, bunların da hepsi tutsak edilip yine İngilizlere teslim edildiler.

Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ile Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa birlikleri birleştiğinden general Belpar, artık ülkeyi Türklere teslim ederek çıkıp gitmekten başka bir çare kalmadığını anladığından, yapılan anlaşma gereğince, kılıç artığı olarak kalan Fransız askerlerini yanma alıp, Reşid şehri kıyılarından gemilere binip Fransa'ya geri döndü. Türk birlikleri de, düşmandan temizlenmiş bulunan Mısır'a girdiler.

Öte yandan general Minu, Napolyon Bonapart'ın göndereceği yardımın gelmesini bekleyerek, İskenderiye Kalesi'ni elinde tutmaya çalıştı ise de, sözü edilen yardım birliklerinin, İngilizlerin savunma pençelerine düşmesi üzerine, ister istemez şehri teslim edip, komutası altmda bulunan Fransız birliklerini yanına alarak Marsilya'ya gitmek üzere yola çıktı. Fransızların, gerek Kahire şehrinde, gerekse İskenderiye şehrinde bırakıp gittikleri pek çok top tüfenk ve mühimmat, Devlet-i Aliyye ile İngiltere Devleti arasında bölüşüldü.

Fransızların Mısır bölgesinde kalış süreleri üç yıla yakın olup, gelişleri ile gidişleri kendilerine, kırk elli bin kadar asker ve bir donanma kaybetmekten başka bir yarar sağlamadı.

Mısır topraklarının kurtulduğu haberi İstanbul'a ulaştığında, çok büyük şenlikler yapıldı. Mısır valiliği, Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın kethudası olup daha önce kendisine vezirlik rütbesi verilmiş bulunan Husrev Paşa'ya havale edildi, yanına da, Mısır Kölemenlerinin sarkıntılıklarını önlemek ve yok etmek için sekiz on bin kadar Rumeli askeri bırakıldı.

Sadrazam Yusuf Ziya Paşa da, kara yolu ile İstanbul'a geri döndü. Sekiz ay sonra İngilizler de İskenderiye'yi boşaltmaya başladılar.

III. Sultan Selim Han olayının başlangıcı :

Bundan sonra Osmanlı Devleti, nizam-ı cedit askerlerinin artırılıp düzenlemesine, Rumeli'de taşkınlık bayrağını kaldıran dağlı haydudların dağıtılmasına ve Hicaz bölgesine el atmakta olan Vehhabîlerin ortadan kaldırılmasına emek ve güç harcamaya koyuldu.

Mısır'dan gittikten sonra bir yolunu bulup Fransa İmparatorluğunu eline geçiren general Napolyon Bonapart, İngilizlerle savaşı sürdürüyor. Avusturya, Prusya ve Rusya devletleri ile kimi zaman savaş, kimi zaman da barış halini sürdürerek başarı ve azametle yerinde duruyordu.

İngiltere ve Rusya devletleri zaman zaman, eski ittifak anlaşmalarının yenilenmesini isteyerek Saltanat-ı Seniyyeyi sıkıştırıp rahatsız etmeye başladılar.

Mısır'da yapılan barış anlaşmalarından sonra İstanbul'a gelen Fransız elçileri, Sultan Selim Han'ı ikinci kez kendi taraflarına çekmeye türlü sözler, söz vermeler ve yalan ağları kurarak kandırmaya çalışıyorlardı. Ancak, Osmanlı Devleti ileri gelenleri de, son derece dikkat ve ihtiyatla işi idare etmeye çalışıyorlardı.

Nizam-ı cedit askerlerinin sayısı arttıkça, yeniçerilerin kin ve düşmanlıkları da artıyordu. Devlet yöneticilerinin düşüncesi ise, yeniçerilerin büsbütün kaldırılıp yok edilmeleri merkezinde idi.

III. Sultan Selim Han'ın yumuşaklığı ve cesaretsizliği, onların bu planlarının gerçekleşmesine engel oluyordu. Padişah, iki tarafın da gönlünü alarak, kırgınlık olmadan, bir olay çıkarmadan istediğini elde etmek fikrinde idi. Ancak, yeniçerilerin azgınlıkları ve haydutlukları, gün geçtikçe artmakta, kendilerine yüz verildikçe şımarmakta idiler.

Bu gidişin bir kötü sonuca varacağı açıkça görülmekte olduğundan, sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Sultandan, görevinden çekilmesine

izin vermesini istedi. Onun bu isteğini kabul eden Sultan, daha önce bostancı başılıktan kapdan-ı derya olan Hafız İsmail Paşa H. 1222 yılı Muharrem ayında (M. 1807 Mart ayı) sadrazamlık makamına getirildi.

(Burada Mustafa Nuri Paşa'nın bir yanlışlık yaptığını sanıyoruz. Çünkü, Bostancı-başı Hafız İsmail Paşa, sadrazamlığa 24 Nisan 1805 günü atanmıştır. Azli de 14 Kasım 1806 günüdür. Sadrazamlıkta bir yıl altı ay yirmi gün kalmıştır. N. Çağatay).

O sıralarda Rumeli'nin her kazasında birer âyan olup, bunların çoğu çevrelerine adamlar toplayıp güçlendiklerinden ve valilerin buyrukları ve yasakları eskisi gibi yürütülemiyor, bunların birbirleri ile savaşları da eksik olmuyordu.

Bunlardan başka bir de dağlı eşkıyası denilen kişiler vardı ki bunlar, Balkanların iki yakasında, üçer beşer yüz kişilik topluluklar olarak gezip dolaşırlar, köyleri ve kasabaları vurup talan ederler, Devlet-i Aliyye tarafından üzerlerine gönderilen görevlilere ve vezirlere, gözlerine kestirebilirlerse karşı koyarlar, eğer bunu yapamazlarsa, çıkılması zor dağlara ve uzak yerlere çekilip, onlar gittikten sonra yine eskisi gibi başkaldırmaya başlarlardı.

Böylece Rumeli bölgesinin karışıklığı ve özellikle Vidin ve Belgrad yamaklarının yani mustahfız yeniçerilerinin zulüm ve saldırılarına, Rusların kışkırtmaları da eklenince, Sırbistan reayası, zalimlik ve haydutluk bayrağını kaldırırlardı.

Vidin Valisi Pasban Oğlu Osman Paşa'nın her ne kadar Padişah tarafından suçu bağışlanmışsa da, devlet tarafından kendisine tamamiyle güvenilen bir kişi olmadığından ve o bölgedeki haydutların başkanı olan Kara Yorgi ile dostluk kurmuş bulunduğundan, buralardaki baş kaldırma işi gittikçe şiddetleniyordu.

Bu nedenlerle, Konya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa komutan atanıp, komutası altına atlı ve yaya sınıfından yirmi dört bin kadar nizam-ı cedit birliği verilip, görünüşte Sırp isyancıları üzerine, gerçekte ise Rumeli'de güvenliğin kurulmasına ve belki de Rusların Osmanlı topraklarına saldırmaları olasılığı bulunduğundan, onlara karşı savunma görevi ile de görevlendirilerek H. 1221 yılı Rebiyülevvel ayında (M. 1806 Mayısının ikinci yarısı) Edirne'ye doğru yola çıkarıldı.

Rumeli âyanlarının, bu askerin yollanışından ürküntüye kapılıp, birbirleri ile ittifak anlaşması yapıp Edirne'de toplanarak, bu orduya karşı koymaya ve başarıya ulaştıktan sonra da İstanbul'a saldırmaya hazırlanmakta oldukları duyuldu.

Her ne kadar nizam-ı cedit birliklerinin onlardan korkuları yok idi ise de Osmanlı başkenti, bu eşkıyalar ile aynı düşüncede olan yeniçeriler ve nizam-ı cedit düşmanları olan kuş beyinliler ile dopdolu olduğundan ve devlet yöneticileri ise yürekli, güçlü ve iradeli kişiler olmadıklarından, nizam-ı cedit ordusu İstanbul'a geri getirildi. Abdurrahman Paşa da, eski görevi olan Konya Valiliğine geri yollandı. Bu sonucu gören Edirne'de toplanmış bulunan devlet ve millet düşmanları da birer birer eski yerlerine dağıldılar.

III. Sultan Selim Han'ın, enderunda devlet işlerinde güvendiği ve danışman olarak kullandığı Sır Kâtibi Ahmet Efendi, kişisel işlerinde sırlarını açtığı kişi de mabeyinci Kürd Ahmet Bey olup, taşradaki devlet adamlarınca "gizli sıtma" diye ün salmış olan Hacı İbrahim Efendi ile kethuda denilen İbrahim Nesim Efendi, yine Padişahın gözdeleri ve güvendiği kişilerdi.

Valide kethudası Yusuf Ağa geçen yıl gözden düşmüş, Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa H. 1218 (M. 1803-4) de ölmüş bulunduğundan, istendiği gibi at oynatacak meydan, biraz önce adlarını saydığımız dört direğe kalmıştı.

Bunlardan Sır Kâtibi, ukaladan bir kişi olduğundan, mabeyinci Ahmet Bey için "bu kürt pek ileri gidiyor, hepimizin başını belaya sokacak" dediği söylenir.

Sadrazam Hafız İsmail Paşa, kalben nizam-ı cedide karşı olup, özellikle İbrahim Kethudanın yükselmesine ve bağımsızlığına tahammül edemediğinden, hükümdara karşı olan bildirileri de bir yarar sağlamadığından, söylentiye göre Rumeli Âyanlarını gizlice kışkırtmış ve İbrahim Kethudayı kayık ile yalısına giderken ya da yalısında bulunurken vurdurmak gibi vahşice işler tasarlamış olduğundan, hem kamuoyunu yatıştırmak hem de yeniçerilerin gönlünü almak yolunda geniş kapsamlı bir atama işine girişmeye gerek görüldü.

Yine o dört direğin uygun bulmaları üzerine H. 1221 yılı Recep ayında (M. 1806 Eylül - Ekim), sadrazam Hafız İsmail Paşa ve Şeyh ül-İslam Salih Zade Esad Efendi (Salih Zade Ahmet Esed Efendi : 21 Mayıs 1803 de atanıp 14 Kasım 1806 da azledildi. Sonradan yine bu makama getirilmiştir. N. Ç.) görevlerinden atılıp, sadaret makamına, yeniçeri ağası bulunan ve "Keçi boynuzu" demekle ün salmış olan İbrahim Ağa, meşihat makamına da, erdemli bir kişi olan Ataullah Efendi atandı (Şerif Zade Seyyid Mehmet Ataullah Efendi. Atanma tarihi,

14 Kasım 1806, azl edilişi, 13 Temmuz 1807). Halk arasında yükselişi ile, ululuğu ile dillere destan olan ve nizam-ı cedit kuruluşuna karşı olan kişiler tarafından da lanet edilen İbrahim kethuda ve Köse Kethuda diye bilinen Defterdar Mustafa Reşid Efendi de işlerinden atılarak geniş bir atama ve azil işleri yapıldı.

Öte yandan, geçen yıl ayaklanıp Sultanın kahretmesi korkusu ile Kırım'a kaçan Trabzon Valisi Tayyar Paşa ile Edirne'de toplanmış bulunan âyanların ve İstanbul'daki yeniçeri haydutlarının, Şehzade Mustafa ile haberleştikleri açığa çıkıp, aracılık edenlerin uslandırılıp hadlerinin bildirilmesi devletin yerine getirmesi gerekli ve önemli bir konu iken, III. Sultan Selim Han'ın yumuşaklığı ve esirgeme duyguları böyle davranılmasına engel oldu.

Rusya ile savaşın patlak vermesi :

Bir süre sonra İstanbul'a gelmiş olan Fransız elçisi general Sebastiyani, yeni baştan Sultan Selim'in Fransa'ya karşı eğilimini sağlayıp, savaşta ve barışta müttefik olmak derecesi gerçekleşti.

Bu sırada Rusya Devleti ile Fransa arasında savaş yeniden başladığından, Dalmaçya kıyılarında bulunan Fransız askerleri Tuna nehri kıyılarından giderek Polonya'ya saldırabilmeleri olasılığına engel olmak için Ruslar, ansızın iki ordu yollayarak H. 1221 yılı Ramazan ayında (M. 1806 Eylul - Ekim) Osmanlı sınırları içinde bulunan Hotin ve Bender kalelerini ele geçirdiler.

Bu haber İstanbul'da duyulur duyulmaz, Rusya Devleti'ne karşı savaş açılarak, sefer hazırlıklarına başlandı.

İngiltere donanmasının İstanbul'a gelişi :

İngiltere devleti, Fransa'ya dost olanlara düşman, düşman olanlara karşı dost olma yolundaki tutumunu sürdürdüğünden, İstanbul'daki İngiltere elçisi, Rusyaya karşı savaş açmamızın ertelenmesini önerdi. Buna karşılık Bender ve Hotin kalelerinin Rusya'dan geri alınmasına devletinin kefil olacağını söyledi. Eğer Saltanat-ı Seniyye bu önerileri onamazsa, İngiltere Devleti de Osmanlı Devletine düşmanca davranıp, İstanbul'a donanma yollayıp çarpışmaya ve savaşa başlayacağını bildirdi.

Ancak Fransa elçisi general Sebastiyani'nin sözleri Padişah katında çok verimli ve etkili olduğundan, İngiltere elçisinin dediklerine pek kulak asılmadı.

Osmanlı sarayında istediği sonucu alamıyan İngiliz elçisi, ansızın İstanbul'dan kaçtı. Bozca Ada'da bulunan İngiliz donanmasına varıp, uygun bir havayı beklerken, Boğaz muhafızlarını haberleşme yoluyla kandırdılar. Sonunda aynı yılın Kurban Bayramı günü (M. 18 Şubat 1807) iki dane üç anbarlı, beş dane kapak, iki firkateyn ve iki korvetten oluşan İngiliz donanması, kuvvetli bir lodos yeli ile, ateş saçarak Çanakkale'nin Sultaniye Kalesi'nden geçip, orada Nara Burnu'nda demir atmış yatmakta olan altı parça Türk fıkateyninden dördünü yakıp iki danesini de yanlarına aldıktan sonra Kızıl Adalar önüne gelerek demir attılar.

Bu zamana dek Osmanlı başkentine düşman gemilerinin gelmesi hiç olmamış bir şey bulunduğundan bu durum, devlet ileri gelenlerine olsun, halka olsun çok büyük bir ürküntü ve korku verdi.

Yedi Kuleden Saray Burnu'na, Kadıköyü'nden Üsküdar'a dek istihkâmlar kazılmasına ve donanmay-ı hümayunun bütün araç ve gereçlerinin donanarak denize indirilmesine özen gösterildi ve acele edildi.

İngiliz gemilerinin amirali, Osmanlı sarayına yolladığı ültimatomda Ruslarla eski anlaşma üzerine barışın yenilenmesi, Fransız elçisinin derhal İstanbul'dan çıkarılması ve Osmanlı donanmasının emanet olarak kendilerine teslim edilmesi koşullarının kabulü için yirmi dört saatlik bir mühlet verdiğini bildirdi.

Tersane tercümanı olan ünlü matematik öğretmeni İshak Efendi, İngiliz donanması amiraline yollanıp, Osmanlı donanmasının teslimi konusunun tamamen tekliften çıkarılması, Fransız elçisinin İstanbul'dan uzaklaştırılması işinin de, İngiliz donanmasının Türk sularından çekip gitmesinden sonra uygun bir ortamda yapılması ve İngiltere devletinin kefaleti ile eski Türk - Rus anlaşmasının yenilenmesi hususlarında anlaşmaya varıldı ve üç gün daha süre alınarak Hoca İshak Efendi İstanbul'a döndü.

Öte yandan Fransız elçisi general Sebastiyani, Mabeyn-i Hümayun'u olsun, Bâb-ı Âlî'yi olsun, bütün gücü ile yüreklendirmeye çalışıyordu. O, "İngiliz gemileri içinde kara birlikleri yoktur ki İstanbul'u ele geçirebilme olasılığı korku getirsin. Onların donanması, yapsa yapsa İstanbul'un bazı yerlerini yakabilir. Kaldı ki, zaten İstanbul, yer yer, zaman zaman ortaya çıkan kazalar sonucu yanmaktadır. İngilizlerin bu davranışlarından Devlet-i Aliyye'ye büyük bir zarar gelmez. Tersine, on bir parçadan oluşan İngiliz donanmasından korkulup da onların

isteklerine boyun eğilir ve yenilgi altında bir anlaşma yapılacak olursa, pek büyük bir nakîsaya ve Saltanat-ı Seniyye'nin onurunun kırılmasına yol açılmış olur" diyerek gerçek durumu anlatmaya çalıştı. Bu açıklamalar, Devlet-i Aliyye katında akla yatkın bulundu.

Fransız elçisinin bu telkinleri ve Türk devlet ileri gelenlerinin tartışmaları sonunda İngiliz amiraline haber yollanarak, donanması Ak Deniz Boğazı'ndan çıkıp gitmedikçe kendileri ile bir anlaşmanın yapılamıyacağı bildirildi. Bir yandan da, Üsküdar ve İstanbul yakaları kıyılarına binden çok top yerleştirildi, yirmi parça savaş gemisi hazırlandı. Bunların çoğu korvet ve fırkateyn idi. Bu gemiler hemen Beşiktaş açıklarına çıkarıldı.

Bu durumda İngilizler savaşa tutuşup bunlara biraz zarar verseler bile kendileri de zarar göreceklerinden, gerçeği görmek ve gerçeğe dönmek zorunda oldukları açıktı. Ayrıca, tahkim edilip savaş hazırlıkları yapılmakta olan Ak Deniz Boğazında (Çanakkale Boğazı) yeniden ateşe tutulacakları düşüncesi ataklıklarını önledi.

Böylece İngiliz donanması, İstanbul önüne gelişlerinin onuncu yani H. 1221 yılı Zilhicce ayının yirmi ikinci günü (M. 2 Mart 1807) geri döndüler. Daha önce Nara Burnu'nda ele geçirdikleri iki Türk fırkateynini, Lapseki önünde bırakıp Marmara Denizi'nden Ege Denizi'ne çıkmak üzere Çanakkale Boğazına doğru yöneldiler. Ancak, çıkışları girişleri gibi kolay olmadı. Osmanlı deniz birlikleri, iki İngiliz fırkateynini batırdılar. Öteki İngiliz gemilerinde de pek çok yaralar açıldığından, bir süre Bozca Ada'da onarım işi ile uğraştıktan sonra çekilip gittiler.

İbrahim Kethuda ve İbrahim Efendi ve Sır Kâtibi Ahmet Efendi, İngiliz politikasından yana olup Fransızlara güler yüz gösterilerek İngilizlerin gücendirilmesini istemedikleri halde Sultan Selim Han'ı Fransızlara meyl etmekten döndüremedikleri biliniyordu. Fransız elçisi general Sebastiyani, aklı kısa kişilerden olan yeniçeri ağası Pehlivan Ağa'ya ve onun gibi düşünen başka kişilere "İngiliz gemilerinin İstanbul'a gelişi, devlet ileri gelenlerinin onları çağırması üzerine olmuştur" yollu bozguncu kışkırtmalarda bulunduğundan ve zaten o kişiler hakkında genel bir düşmanlık belirmiş olduğundan, pek çokları bu sözlerin doğru olduğuna inanmış ve bu yolda türlü söylentiler ortaya çıkmıştır. Bu söylentiler, Asım Efendi Tarihi'nde [49] ayrıntıları ile yazılıdır.

Oysa ki kendileri hakkında kötü dedi kodular çıkaranlar, Padişaba bağlı ve akıllı kişiler olup, Sultan Selim Han'ı korkutmak için devletin başkentine düşman çağırmak gibi büyük bir tehlikeli yolu tutmıyacakları şöyle dursun, aklı uzağa yakına ermeyen kişilerin bile böyle ağır sonuçlar doğuracak bir olaya kolayca cesaret edemiyecekleri açıktır. Bu nedenle, onlara sürülen bu kara, Fransız elçisi Sebastiyani'nin ektiği fesat tohumunun ürünü ve bir takım boş beyinlilerin anlamsız dedi koduları olduğunda şüphe yoktur. Durum böyle iken, Asım Efendi gibi olgun ve erdemli kişilerden olan birinin bunu gerçek sanması şaşılacak şeydir.

Osmanlı ordusunun yola çıkması :

H. 1222 yılı Muharrem ayının 22. günü (M. 30 Mart 1807), sadrazam ve başkomutan İbrahim Paşa, devletin geleneksel ve eski bir kuralı gereğince Sancağ-ı Şerif'i alıp, komutası altına verilen birliklerle Davud Paşa Ovası'na kondu. Oradan, 12 Nisan 1807 günü Edirne'ye doğru yola çıktı ve 24 Mayıs 1807 günü Silistre'ye vardı. İstanbul'daki önemli devlet işleri, sadaret kaymakamlığına getirilmiş bulunan Köse Musa Paşa'nın hain ve şeytan ellerine teslim edildi.

Ayaklanma çıkması ve IV. Sultan Mustafanın tahta çıkarılması :

H. 1222 yılı Rebiyülevvel ayının 21. günü (M. 29 Mayıs 1807) III. Sultan Selim Han'ın tahttan indirilişi korkunç olayı patlak verdi. Bu olayın nedenlerini ve ayrıntılarını burada bildiriyoruz :

III. Sultan Selim Han, mevlevî tarikatında olup, şiire ve müziğe düşkün, çok yumuşak huylu, şair ruhlu, zarif ve nükteci bir padişah idi. Düzenli asker kurmak, tophane ve tersane işlerini yoluna koymak ve Hendese Hane [50], baruthane, basımevi ve dokuma fabrikaları gibi uygarlığa ve bayındırlığa yararlı olacak şeyler yapmak gibi ulusa ve ülkeye pek büyük işler görmeye çalışmış bir kişi idi.

Kendisi, planladığı bu işleri oldukça ilerletmiş ise de, aşağıda anlatacağımız nedenlerle, bu emekleri yıkılıp yok olmuş ve kendi bedeni de elem ve keder oklarına hedef olmuştur.

Başta yeniçeriler ve bunların ulûfelerini kendilerine bir geçim yolu yapan iradcılar, nizam-ı cedid'in azılı düşmanları idiler.

Öte yandan, cüzzam hastalığı gibi halkın damarlarını sarmış olan yeniçeri yardakçılığı iliklerine kemiklerine işlemiş bulunanlar da onlara katılarak, daima nizam-ı cedid askerlerine ilenip dil uzatırlar hatta onları kâfir bile sayarlardı.

İkincisi — Düzenli askerin gerekliliğine inanmış olan bilginler, vezirler ve devlet ileri gelenleri çok az ve sınırlı olup, basit düşünceli vezirler, bağnaz sadrazamlar ve devlet ileri gelenleri, Rumeli ve Anadolu âyanları toptan, nizam-ı cedid kuruluşunun karşısında idiler.

Özellikle Sultan Selim Han, zevkle ve şevkle vakit geçiriyordu, devrin akıllı ve etkili kişileri de onun ardından gittikleri için, Boğaziçinde mehtaplı gecelerde gezinti yerlerinde konaklarda, yalılardaki köşklerde yapılan eğlence ve sefahati, nizam-ı cedit icaplarından olan bazı alafranga şeyleri görenlerin, bağımsızlıkları ve devlet yöneticileri haklarındaki düşmanlıkları gün geçtikçe güçlenip artırıyordu.

Üçüncüsü — Sultan Selim Han, yüksek bilim adamlarına (tariykı ilmiye ricaline) hiç önem vermeyip, hatta Fransızlarla birinci kez anlaşma yapılacağı sırada devlet ileri gelenleri bu anlaşmanın sakıncalarını, devlet sorumluları ile bilginlerin toplanarak konuyu enine boyuna tartışmalarını arz ettiklerinde Selim Han "bu iş, sudur denilen adamların bileceği şey değildir" diye hattı hümayun çıkarıp tez elden Fransızlarla ittifak anlaşması yapılıp, karşılıklı olarak alınıp verildi. Oysa ki bunun hemen ardından Fransızlar Mısır'a asker çıkardılar.

İkinci kez Sultan yine Fransızlara aldanıp devlet ileri gelenlerinin sözlerini dinlemeyip ittifak yapması, İngiltere donanmasının İstanbul'a gelmesine ve Rusların Osmanlı kalelerini (Hotin ve Bender kaleleri) ele geçirmelerine yol açtı.

Bu gibi olaylar yüzünden, devletin yüksek sivil görevlilerinin çoğu, padişaha gücenik, dış işlerden anlıyanlar da Sultanın görüşünün karşısında idiler.

Dördüncüsü — Rahmetli hakanın, heybetli ve güçlü kişilerden, kendine içten bağlı bir yardımcısı yoktu.

O zamanın durumlarını iyi bilen doğru sözlü kişilerin bazılarından şunları duydum : Bir kaç yıl önce, fesat çıkarıcı bir topluluk ortaya çıkmış iken, Kapdan-ı Dedya Küçük Hüseyin Paşa'nın güçlü ve sert davranışları, bu gibilerin cesaretlerini kırmıştı. Çünkü Küçük Hüseyin Paşa'nın bol bağışları ve hediyeleri nedeni ile kendi dairesi halkı, tersane çavuşları, kalyoncu subaylar ve erleri olarak üç beş bin kişilik bir askerî birlik komutasında ve yönetiminde canlarını feda etmeye hazırdılar. Hüseyin Paşa'nın kendisi de, Sultan Selim Han uğurunda her türlü fedakârlığı göze alacağı açıktı.

Sultan Selim Han'ın yumuşak huyluluğu ve merhameti, makamının gereği ile oranlı olmadığından, tahta çıktığı ilk sıralarda, bazı yakınlarının kışkırtmaları ve yüreklendirmeleri ile gösterdiği ataklık ve yiğitlikten, kısa bir süre sonra, doğuştaki huyuna döndüğünden, yıldırma politikası halkın gönlünden silinmişti.

Cevdet Paşa Tarihi'nde ayrıntıları yazıldığı gibi, yeniçerilerin dik başlılıkları arttıkça, uslandırılıp yola getirilmeleri şöyle dursun tersine, onlara türlü iltifatlarda bulunuyor ve şehzade Sultan Mustafa'nın adamları, fitne çıkarmakta bütün güçleri ile çalışmakta oldukları, Tayyar Paşa ve Edirne olaylarında açık seçik ortaya çıkmış iken, cezalandırılmalarından, hiç olmazsa sürüp çıkarılmalarından bile çekiniyordu.

Ayrıca, zamanın Şeyh ül-İslamı olan Ataullah Efendi (Ebu İshak Zade veya Şerif Zade Mehmet Ataullah Efendi, ölümü : 1811) görünüşte Tanrı adamı ve kendi halinde bir kişi olmakla birlikte ve hatta nizam-ı cedid yanlısı görünür ise de kalben bu örgütün karşısında olduğundan, şirret takımına destek oluyordu. Devlet ileri gelenlerinin en bilginlerinden rahmetli Serezli Zade Tahir Efendi'den duyduğuma göre, Sultan Selim Han aleyhinde bulunan zorba takımından bazıları, hazine kethudalığından atılma Rüstem Efendi ile Salih Bey adlarındaki iki zır cahili gizlice, Şeyh ül-İslam Ataullah Efendi'nin yanına götürüp, şehid şehriyarın (Sultan Selim Han'ın), halifelik makamına aykırı davranışlarına dair tanıklık ettirmişler ve bunların yaptığı bu tanıklığa dayanarak, Padişahın öldürülmesi için Ataullah Efendi'den fetva almışlar.

Bu Rüstem Efendi ile Salih Bey, daha sonra Şam şehrine sürgün edilip, halk tarafından nefret edildiklerinden orada öldürüldüler.

Öte yandan sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa, önceleri bazı cezalandırılmalara çarptırılmış olduğundan devlet ileri gelenleri hakkında içinde düşmanlık ateşi alevlenmekte idi ise de bunları, şeytanat dolu olan kalbinde saklayıp, köpek gibi yaltaklanarak büyüklerin kalbini hile ve desiselerle kazanmış olduğundan, yumuşak huylu bir adamdır denilerek, sadaret kaymakamlığına yükseltilmişti.

Köse Musa Paşa, Hafız İsmail Paşa zamanından beri hazırlanmakta olan fitne topluluğuna hoşgörü ile bakıp çabucak bu zorba topluluğunun ittifak çenberine girdi, bir çok hallerde gizlice onlarla işbirliği yaptı.

Yukarıda anlattığımız nedenlerle fitne topluluğu oluşup gelişmekte iken, Orduy-u Hümayun'un İstanbul'dan Rumeli yakasına doğru yola çıkmasından sonra karakollara nizam-ı cedid konacak ve Kara Deniz Boğazı muhafazası için, Trabzon'dan, Kara Deniz'in öteki kıyılarından yazılıp getirilen iki bin kadar kale yamaklarına nizam-ı cedid giysileri giydirilecek söylentileri yayıldı. Özellikle Mekke ve Medine bölgelerine (Harameyn-i Şerifeyn'e) Vehhabîler girip bu yıl müslüman hacılarını Medinc'ye sokmadıkları, hacıların, Peygamberin mezarını ziyaret edemeden geri dönmelerine yol açtıkları haberleri geldiğinden, halkın taşkınlığı arttı.

Fransız saldırısı üzerine yapılmış olan Mısır seferi, nizam-ı cedidin kuruluşu sırasına denk gelmiş ve Akkâ'ya ve kaptan paşa komutasında İskenderiye Limanı'na yollanmış bulundukları halde bu kez, daha önemli olan Rusya seferine gönderilmeyişlerinin nedenlerine resmî kayıtlarda raslanamamasının iki düşünceye dayanmış olması tabiidir : 1 — Yeniçeri birlikleri ve Rumeli Âyanları, nizam-ı cedid birliklerinin can düşmanları olduğundan bir iç çatışmanın çıkmasını önlemek düşüncesi. 2 — Yeniçerilerin orduy-u hümayunla gidişleri üzerine İstanbul şehri bir ölçüde zorbalardan kurtulmuş olacağından, saltanat merkezinin nizam-ı cedit birliklerinin korumalarına verilmesi amacı güdülmüş olmak gerektir.

Zorbaların ayaklanması ve saltanat değişikliği :

H. 1222 yılı Rebiyülevvel ayının 17. Pazartesi günü (M. 25 Mayıs 1807) yukarıda sözünü ettiğimiz Kara Deniz Boğazı Kaleleri'nin yamakları bir arada toplanıp, "bize nizam-ı cedit giysileri gönderilmiş, kabul etmeyiz" diye bağrışarak isyan bayrağını kaldırdılar. İsyancılar, Kabakçı Mustafa adındaki bir fitneciyi de kendilerine başkan seçtiler. Bundan sonra hemen eyleme geçip, ağaları olan Halil Haseki'yi ve tabyalar onarımı işi ile görevlendirilmiş bulunan eski reis İngiliz Mahmud Efendi'yi öldürüp parçaladılar.

Bu haber İstanbul'a gelince, işin gidişine ve görünüşüne bakılırsa, bu kıvılcımın, evleri barkları yakan bir ateş olacağını, Sultan Selim'in samimî dostları kendisine söylediler. Derhal, nizam-ı cedit birliklerinden bir miktar asker yollanarak isyancıların uslandırılıp yola getirilmelerini öğütlediler. Ancak, hükümdarın huyu, böyle şiddet yoluna gitmeye elverişli olmadığından ve "aman efendim, hem kendinize, hem de bize

kıyarsınız" denildikçe Sultan Selim, kan dökülmeden, kolaylıkla işin bitirilmesi düşüncesinde ayak diredi ve asıl fitneyi ayaklandıran kişi olan sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ile bunun işbirlikçileri olan hainlere, zorba topluluğunun iyilikle dağıtılıp zararlarının giderilmesini havale etti.

Oysa ki, uzağı gören akıllı kişiler, büyük bir ayaklanmanın patlak vereceğini, çoktanberi anlamışlardı. Hatta rahmetli Dede Paşa (Âyandan) şunları söylerdi : Köse Kethuda denmekle bilinen Mustafa Reşid Efendi, olayı duyar duymaz, böyle zorlu olaylar çıktığında yapılageldiği gibi, meşhur beş on kıldan ibaret olan sakalını parmak uçları ile karıştırarak bir süre gezindikten sonra, kethudasını çağırıp "Acaba bizim dairede Kabakçı Mustafa'yı bilir biri var mıdır?" diye sorup o da, aşçı başının yeğeni idiğini haber verince, aşçı başıyı mabeyn odasına çağırtarak "Kabakçı Mustafa Ağa oğlumuza selam ederim. Herkes bilir ki ben, etliye sütlüye karışmadım. Her ne emr olundu ise onun yerine getirilmesine çalıştım. Bu nedenle beni korumalarını rica ederim. Şimdi oğluma bazı giderler için para gerektir" diyerek, biner tane yıldız altunu (yaldız altını olması gerek) ile dolu iki torba altun verip "birisini Kabakçı Mustafa harçlık etsin, ötekini yanında bulunan söz sahiplerine dağıtsın" diye yolladı. Bu altınlar eşkıyaya ulaştığında "Köse Kethuda bizim babamızdır, bizden ona zarar gelmez, içi rahat etsin" cevabı ile aşçı başıyı geri yollamışlar. Böylece de Mustafa Reşid Efendi, ölümden yakasını kurtarmıştır.

26 Mayıs Salı günü, şeyh ül-islam efendi ve bilginlerin ileri gelenleri çağırtılarak Bâb-ı Âli'de bir genel kurul toplandı. Bu genel kurulda verilen karar gereğince, kendilerine öğüt vererek eşkıya topluluğunu dağıtmak için, ünlü yeniçerilerden Kazancı Mustafa, Boğaz'a yollandı. Bu kişinin, akşam üzeri geri gelerek, yamakların subayı Mahmud Efendi'nin ve Halil Ağa'nın öldürülmelerinden son derece üzgün ve acılı olarak, asker takımının elinden çıkan böyle iğrenç bir suçun af eteği ile örtülmesini ve birliklerin askerleri, o bölgede çadırlarda oturan nizam-ı cedit birliklerinden ürkdüklerinden, bu nizam-ı cedid birliklerinin, kışlalarına çekilmelerini rica ettiklerini söyledi.

Bu durum Huzur-u Hümayun'a (Padişaha) arz olunarak, nizam-ı cedid birliklerinin kışlalarına çekilmeleri için emir verildi. Böylece, Sultan Selim Han ile devlete bağlı kişiler bir derece kandırılıp, sözü edilen eşkıyaların, istedikleri gibi rahatça dolaşıp davranmalarına hile yolu gösterilmiş oldu.

Bu isteklerin yerine getirilmesi ile iş bitti sanılırken, 27 Mayıs 1807 çarşamba akşamı, eşkıya takımı Tophane'ye ulaştı. Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa tarafından "bu iş herkesin oybirliği ile olmuştur, sakın savunmaya, direnmeye girişmesinler" diye topçulara haber gönderilmiş olduğundan, onlar da eşkıyaya katıldılar. Hepsi, sabaha dek İstanbul yakasına geçerek, yeniçerilerin toplanma yerleri olan At Meydanı'na kazanları çıkarıp, zorbalığa ve taşkınlığa başlamaya karar verdiler.

Kale yamakları bin kişi kadardan ibaret iken, topçuların ve öteki yeniçerilerin katılması ile, büyük bir topluluk ortaya geldi.

28 Mayıs 1807 perşembe günü tanyeri ağardığında yeniden Bâb-ı Âli'de toplantı yapılıp, İbrahim Kethuda nizam-ı cedit birlikleri ile eşkıyaya karşı koyma teklifini yapar yapmaz, Rumeli Kadıaskeri Veli Şemseddin hakaretle dil uzatmaya başlayıp, kendilerinin öteki işbirlikçileri de onun sözlerini zımnen onaylayarak gizli anlaşma açığa çıktı.

Bu zamana dek şüpheli bulunan fitne anlaşması ve planları ortaya çıkınca, İbrahim Kethuda ve Hacı İbrahim Efendi savuşup gittiler. Bunun üzerine Şeyh ül-İslam (Mehmet Ataullah Efendi) ile kadıaskerler eşkıya topluluğunun yanına yollandılar.

Nizam-ı cedid birliklerinin toptan dağıtılıp kaldırılması, İbrahim Kethuda, Hacı İbrahim Efendi, Sır Kâtibi Ahmet Efendi, Mabeynci Ahmet Bey, kethuda vekili Muhsin Efendi, Reis vekili Safi Efendi, Darphane Emini Bekir Efendi, Bostancı Başı Şakir Bey, eski valide kethudası Yusuf Ağa ve nizam-ı cedid'in yiyecek işleri ile görevli olan Kabban Nâibi Abdüllatif Efendi gibi kişilerin asılmaları, zorbaların istekleri ve ileri sürdükleri şartlar olup, bunlar yerine getirilmedikçe At Meydanı'nda birikmiş olan topluluğun dağılmasının mümkün olamıyacağı, Kaymakam Köse Musa Paşa tarafından Huzur-u Hümayun'a bildirildi.

Eşkıya güruhunun yanında bulunan Şeyh ül-İslam Ataullah Efendi tarafından da tekid ve acele edilmesi gereği bildirildiğinden, artık iş işten geçmiş olduğu anlaşıldı. Zavallı Sultan Selim Han, kendi canını kurtarmak için şirret güruhunun bu isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı.

Nizam-ı cedid birliklerinin kaldırıldığı, dellallar aracılığı ile etrafa duyuruldu. Zorbaların, öldürülmelerini istedikleri kişilerin her biri bir yerde yakalanıp asıldılar. Bunlardan Yusuf Ağa, henüz hacdan dönerek

gelmekte olup Konya'da bulunduğundan, Kabban Nâibi de ilmiye sınıfından bulunduğundan bu iki kişi Bursa'ya sürgün edildiler. Kabban Nâibi Abdüllatif Efendi'ye beylerbeyilik verilip, daha sonra da asıldı.

Eşkıya elebaşlarının azgınlıkları yatışmış ve itaat altına girmeleri yaklaşmış iken, fitne kışkırtıcısı olan büyükler, iş bu kerteye geldikten sonra Sultan Selim'e güvenmek caiz olmaz diye gizlice telkinlere başladıklarından, saltanatın da değiştirilmesine karar verildi.

Bu iş için iki bin kadar asker, Şeyh ül-İslam Ataullah Efendi ile ulemânın ileri gelenleri yanına katılıp, Cuma günü sabahleyin Bâb-ı Âli'ye gönderildiler.

Kaymakam Köse Musa Paşa, mel'anetinin, karıştırıcılığının, istediği amaca ulaşmasından dolayı son derece keyfli ve sevinçli olarak, Bâb-ı Âli ileri gelenlerini ve ulemâ takımını yanına alıp Saray-ı Hümayun'a vardı. Yeni durumu Sultan Selim'e anlattığında Padişah, ister istemez Harem-i Hümayun'a gitti. Daha sonra saat beşe doğru (gün batışına yedi saat kala) IV. Sultan Mustafa Han, Osmanlı Sultanlığı tahtına oturdu. Kendisine biat töreni yapıldıktan sonra, Aya Sofya Camii'nde selamlık resmi de yerine getirildi.

Alemdar Mustafa Paşa'nın durumu :

Geçen yıl, Rusçuk Âyanı Tirsinkli Oğlu (Tirsinkli Oğlu İsmail) bir fedainin kurşunu ile öldürülünce, bu Tirsinkli oğlunun yakınlarından Hezargrad Âyanı olan Bayraktar Mustafa, onun yerine geçti.

Bayraktar Mustafa, Saltanat-ı Seniyye'ye arz ve mahzar sunarak padişahın iznini almağa giriştiğinden ve devletin buyruklarına boyun eğen bir durumda davranışlarda bulunduğundan, Rusya'ya savaş açıldığında, vezirlik rütbesi ile Silistre Eyaleti kendisine verilmişti.

Bu Bayraktar Mustafa Paşa, güçlü ve görkemli bir kişi idi. İsmail ve Yer Köyü yörelerine düşmanın yaptığı saldırıları savunup, başarılı savaşlar verdiğinden, Orduy-u Hümayun'un Tuna nehri kıyılarına yaklaştığında, beş altı bin atlı ile karşılayarak Türk ordusunun güç kazanmasını sağlamıştı. Bu hizmetleri ve davranışları yüzünden kendisi bayraktarlık ünvanıyla yüceleştirilmiş ve değeri artırılmıştı.

İstanbul'da Kapı Kulu ocakları ayaklanmasının ilk çıkışında orduda yeniçeri ağası bulunan Pehlivan Ağa'dan devletin güveni kalkmış bulunduğundan dolayı kendisi işinden atılarak yerine bir başkasının

getirilmesi için Padişahın iradesi çıkmış olmakla, bu irade gereğince, Kul Kethudası bulunan kişi, Yeniçeri Ağası atanmıştı. Ancak, yeniçeriler, kollarının gücü ile ve zorbalıkla Pehlivan Ağa'yı eski yerinde bıraktırdılar. Bu kez IV. Sultan Mustafa'nın tahta çıktığı haberi gelince, Pehlivan Ağa da yeniçerileri kışkırtarak, sadrazam İbrahim Paşa'yı (Keçi Boynuzu Ağa - İbrahim Hilmi Paşa; Görevden ayrılışı : 18 Haziran 1807). Kaçmak zorunda bıraktı.

Bu haber İstanbul'a ulaşınca, Boğaz Muhafızı Çelebi Mustafa Paşa, sadrazam atanarak Rebiyülâhir ayının 24. günü (M. 1 Temmuz 1807), Osmanlı ordusunun merkezi olan Silistre'ye vardığında, Bayraktar Mustafa Paşa, eski sadrazamın değiştirilmesini görmekle çok üzülmüştü.

Bu nedenle yeni sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ile aralarında düşmanlık ateşi alevlenmiş, Mustafa Paşa, kendisine surat asarak Rusçuk bölgesine çekip gitmişti.

Yeni sadrazam, kendisini güven altına almak ve taltif etmek amacı ile yeniçeri ağası Pehlivan Ağa'ya vezirlik rütbesi verince Pehlivan Ağa'nın taşkınlığı ve kendini beğenmişliği yüz kat daha arttığından, bazı devlet ileri gelenlerinin de kışkırtmaları ile yeniçeriler bu kez bu Pehlivan Ağa'nın aleyhine ayaklanıp onu parça parça edip yok ettiler.

III. Sultan Selim Han'ın güvendiği kişilerden Ramiz Efendi ve Behiç Efendi, birer tarafa yollanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmışlarsa da, bu kez Bayraktar Mustafa Paşa tarafından çağırıldıklarından ve vezir kethudası Refik Efendi ile Reis Galib Efendi de Sultan Selim yanlısı olduklarından dolayı, haklarında kötü davranılacağını anladıklarından, bunlar da yeniçeri ağası Pehlivan Ağa'nın parçalandığı gün, ansızın Rusçuk'a kaçıp Bayraktar Mustafa Paşa'nın koltuğu altına sığındılar.

Orduy-u Hümayun bir bunalım içinde iken Fransa ve Rusya arasında Tilsit'te bir barış anlaşması yapılıp, Devlet-i Aliyye ile Rusya arasında silahları bırakma anlaşması ve onun ardından da barış anlaşması yapılması koşulu da kabul edildiğinden, Eski Reis Galib Efendi (Reis ül-Küttab yani Dış İşleri bakanı) bu iş için görevlendirilerek, Cemaziyelâhir ayının sonlarında (M. 1807 Ağustos sonraları) silahları bırakma anlaşması düzenlendi. Bundan sonra Osmanlı ordusu, kışı geçirmek üzere Edirne'ye döndü.

Deniz savaşı :

İngiliz gemilerinin İstanbul önlerinden çekilip gitmesinden sonra, Kapdan-ı Derya Seydi Ali Paşa, on sekiz parça savaş gemisi ile Ak Deniz Boğazı'ndan dışarı açıldı. Ancak, bu sırada İngiltere donanması Mısır bölgesine gitmiş olduğundan, Türk donanması, Bohça Ada'da bulunan Rus donanması ile savaşa tutuştu. Fakat Türk gemilerinin çoğu karintide (!) kalarak çarpışmaya girişemediler. Yalnız, kapdan paşanın bindiği Mes'udiye adlı üç anbarlı ile Kapudane beyin bindiği kapak ve bir iki gemi daha yedi sekiz saat savaştılar.

Her ne kadar bizim paşa gemisinde yelkenden direkten eser kalmayıp kapudan gemisi de düşman eline geçti ise de, Moskof gemilerinde de iler tutar yer kalmadığından, Bohça Ada'dan ayrılıp Korfu Adası'na çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Çanakkale Boğazı, kuşatmadan kurtuldu.

Tanrı hakkı için Kapdan-ı Derya Seydi Ali Paşa'nın bu deniz savaşında gösterdiği yiğitlik akıllara durgunluk verecek bir ölçüde olduğu herkesçe bilindiği halde, kendisinin bu levendce tutumu, devletin mizacına uygun olmadığından, zamanının tarihçileri yani vak'a nüvis Âsım Efendi ve Şânî Zade, Kapdan-ı Derya'nın, canını hiçe sayarcasına hizmetini dalkavukluk yoluna kurban etmişlerdir. Başka konularda fenalığı olsa bile böyle bir Gazi kişinin, din ve devlet uğurunda yaptığı fedakârlığı hiçe saymak, insaf ölçülerine yakışmaz.

İngilizlerin İskenderiye'ye sataşmaları :

Fransızlardan geri alındıktan sonra Mısır'ın durumu pek karıştı. İngilizler, bazı kölemen beyleri ile elbirliği yaparak, bu yolla, az bir çaba ile Mısır ülkesini ele geçireceklerini sandılar. Bu nedenle III. Sultan Selim Han'ın saltanatının sonlarında, içlerinde sekiz bin kadar kara askeri yani deniz piyadesi olduğu halde kırk parçadan fazla savaş ve taşıt gemilerinden oluşan İngiliz donanması, ansızın İskenderiye Limanını ve bunun ardından da Reşid kasabasını ele geçirdiler.

O sırada Mısır Valisi bulunan (Kavalalı) Mehmet Ali Paşa, kölemenleri bastırıp yola getirdiğinden ve Mısır yönetimini oldukça düzene koymuş bulunduğundan, önce Reşid üzerindeki İngilizlere saldırdı. Buradaki İngilizleri tepeliyerek beş altı yüz kadarını tutsak etti. Daha sonra İskenderiye'yi kuşatınca, bu beklenmedik savunmayı gören İngilizler, şehri boşaltma koşulları üzerine bir anlaşma yaparak çekilip gitmek zorunda kaldılar.

İç değişiklikler ve II. Sultan Mahmud Hanın tahta çıkışı :

Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa'nın, babasından ve dedelerinden miras kalmış çiftlikleri geçmiş zamanlarda iki kez musadere edilmiş olup sonradan yine kendisine satılmıştı. Musa Paşa'nın kendisi, uzun süre İnebahtı Muhafızlığı ile görevli tutularak aşağılanıp, hakir görülmüş olduğundan, devlet ileri gelenlerine karşı içinde duyduğu kin ve düşmanlığı sindirip saklayamayıp, eline fırsat geçtikçe öc almaya girişiyordu.

Bu kez de işin sonunu gözleyip, korkunç saltanat değişikliği konusuna cür'et etmiş ve öldürülenlerin değerli mücevherlerinden, bir çok mallarından epeycesini aşırmış ise de, giriştiği bu mel'unane davranışının yanına kâr kalmayacağı düşüncesi ile şuuru yerinde değil iken yeni padişahın (IV. Sultan Mustafa'nın) yakınları, Sultan Selim'in öldürülmesi işini de kendisine teklif ettiler ve bu konuda sıkıştırmaya başladılar. Bu iğrenç işe de girişirse artık kendisi için hayatını kurtarmanın mümkün olamıyacağını düşünerek, işinden çekilmek tedbirine girişti ve görevinden ayrıldı.

Bunun üzerine H. 1223 yılı Rebiyülâhir ayının 24. günü (M. 20 Mayıs 1808) Çavuşbaşı Şehsuvar Oğlu Hamdullah Bey sadrazam kaymakamlığı görevine atandı. Köse Musa Paşa da, Bursa'da oturmak üzere İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bundan on gün sonra da Şeyh ül-İslam Ataullah Efendi de azl edilip Samancı Oğlu Ömer Efendi (Samâni Zade Ömer Hulusi Efendi) atandı. Ancak, görevinden atılan Şeyh ül-İslam Ataullah Efendi'nin adamlarının el altından çabaları ile yeniçeri subayları, edep perdesini yırtarak Ataullah Efendi'nin yine eski yerine getirilmesini isteyip bu isteklerinde ayak direyince, ister istemez, ertesi günü meşihat makamında bırakıldı.

Yeniçerilere dayanarak eski işine yeniden getirilen Şeyh ül-İslam Ataullah Efendi'nin istibdadı ve bağımsız davranışları son derece arttı. Örneğin, Hamdullah Paşa'nın sadaret kaymakamlığı kırk güne varmadan, kendisi ile işbirliği yaptığı Köse Musa Paşa'yı ikinci kez olarak kaymakam yaptırttı.

III. Sultan Selim Han'ın saltanatı sırasında, Trabzon valisi iken ayaklanıp ondan sonra Kırım'a kaçan Tayyar Paşa, IV. Sultan Mustafa Han'a olan eski bağlılığına güvenerek İstanbul'a geldi. Kendisi burada iyi kabul gördü ve saygı ile karşılandı ve Şaban ayı sonlarında (M. 1808 Ekim ayı sonları) Musa Paşa'nın üzerine kaymakam yapıldı.

Bu Tayyar Paşa, tıyneti bozuk ve Sultan Selim'e düşman kişilerden olduğu için, hainliğe ve kıyıcılığa girişir düşüncesi ile ordu ilcri gelenleri çok ürktüler ve endişeye düştüler. Kendisinin işten atılıp uzaklaştırılması için sadrazam ile aralarını bozup, Tayyar Paşa sadaret kaymakanlığında bulundukça aralarındaki eski geçmiş dolayısıyla Cebbar Zade, Orduy-u Hümayun'a gelmez diyc bir propaganda uydurup yaydılar.

Bu propagandanın etkisi ile H. 1223 yılı Muharrem ayında (M. 1808 Martı) Tayyar Paşa'yı sadaret kaymakamlığından attırmayı başardılar. Bunun yerine, devlet ileri gelenlerinden Eğin'li Mustafa Efendi, kaymakamlık sandalyesine oturtuldu.

İkinci olayın başlangıcı :

Bayraktar Mustafa Paşa'nın yanında toplanmış olan Refik, Galib, Tahsin, Behiç ve Ramiz Efendiler, Sultan Selim Han'ın iyiliklerini ve lutüflerini görmüş, devrin zorbalarının nefret ettiği kişiler olduklarından, Bayraktar Mustafa Paşa'ya, tahtından indirilmiş hükümdarın iyiliklerini ve iyi ahlakını sayıp döktüler. Sultan Selim'in tahtından indirilmesi ile Devlet-i Aliyyenin içine düştüğü karışıklıkları ve musibetleri bildirip anlata anlata sonunda onun yeniden tahta geçirilmesi konusuna inandırdılar. Ancak, bu büyük ve zor işin gerçekleştirilmesi pek çok girişimleri gerektirdiğinden, sırası düştükçe gereğine göre davranılmak üzere kararlaştırılıp planlar kuruldu.

Önce Refik Efendi, ikinci kez Behiç Efendi İstanbul'a gelip, devlet yöneticilerinin yakınları olan kişilerin içlerine girip "İstanbul zorbalarının devlet işlerine burunlarını soktukları ve Zat-ı Şâhâne'nin (hükümdarın) bir Şeyh ül-İslam'ı görevinden atacak gücünü bile yok edecek kertede zorbalıklara girişmeleri, devlete bağlı kişileri kan ağlatmaktadır. Özellikle Bayraktar Mustafa Paşa'yı acılara böleyip üzmektedir. Eğer Padişah'ın izni olursa, eşkıyanın hadlerini bildirmeye hazır ve Padişahın emrini ve fermanını beklemektedir" diyerek, türlü sözlerle zihinlerini çelerek taraftarlıklarını sağladılar. Dahası, Sultan Selim'in öldürülmesini bile taahhüd ederek devlet adamlarının baykuş yüreklerini, can alacak yerlerinden abdal aldatan yemlerle avlayıp kendilerine bağladılar.

Bu ustalıklı çabalar sonunda, Bayraktar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesine çok gizli olarak Padişahtan izin çıkartmayı başardılar.

Daha sonra, bir biri ardından Refik Efendi vezir kethudası, Galib Efendi Reis, Behiç Efendi defterdar ve Tahsin Efendi de çavuş başı olarak atanarak Orduy-u Hümayun'un yönetimi müttefikler eline geçti ve Ramiz Efendi akıl hocası olmak üzere Bayraktar Mustafa Paşa'nın yanında kaldı.

Yukarıda adları geçen anlaşmacılar, dış görünüşte Bayraktar Mustafa Paşa'yı sadrazama bağlı bir kişi durumunda göstererek, sadrazamı bu yönden ve inanç altına aldıktan sonra İstanbul zorbalarının bastırılıp yola getirilmeleri işine değinmeleri üzerine, sadrazam zaten bu zorbaların sataşmalarından ve zorlamalarından bıkmış, usanmış, işin iç yüzünü anlamaktan da âciz olduğundan, tasarlanan tedbirleri iyi niyetle alınmış sandı.

Artık iş istenen kerteye ulaşmış ve talimat gereğince eyaletleri teftiş (devr-i eyalet) bahanesi ile Bayraktar Mustafa Paşa, on onbeş bin kadar askerle Rusçuk'tan yola çıkıp berilere doğru yürümüş bulunduğundan, sefer durumunu konuşmak için kendisi Edirne'ye davet olundu.

Bir kaç gün, konukseverlik gereği yerine getirildi, üstün saygı gösterisinde bulunuldu. Bundan sonra toplanan danışma kurulunda : Silahları bırakma işinin uzayıp gitmesi nedeni ile Edirne'de oturup durmak, gereksiz yere büyük masraflara neden olduğundan, İstanbul'a geri dönülerek barış anlaşması yapılması, yapılmazsa savaş araç ve gereçleri hazırlanarak yola çıkarılmasının daha kolay ve yararlı olacağı sonucuna varıldı.

Bu karar üzerine Bayraktar Mustafa Paşa "ben de sizinle birlikte gelir ve hükümdarın ayaklarının tozuna yüz sürerim" deyince, bu şekilde davranılmaya karar verildi. Ancak, bu iş için resmen izin istenirse, zorba takımının bunu kabul etmiyecekleri açık olduğundan, resmen bu iznin istenmesinden vazgeçildi. Bir kaç gün, gelip gidenlerin yolculukları yasaklanarak, İstanbul'a yaklaşılmadıkça duyulmamasına özen gösterilmesi şeklindeki plan uygulandı.

Önce, eşkıyanın başı olan Kara Deniz Boğazı Nâzırı Kabakçı Mustafa'nın ortadan kaldırılması için, bir miktar asker ile Hasköy Âyanı yollandı.

Bu Hasköy Âyanı, H. 1223 yılı Cemaziyelevvel ayının 19. günü (M. 13 Temmuz 1808) Edirne'den varıp ansızın, zorba Kabakçı Mustafa'nın Rumeli Feneri Kalesi dışında bulunan evini basıp kendisini

öldürdü. Kale yamakları durumu anlayıncaya dek kaleyi ele geçirip içine yerleştiği haberi ile birlikte Kabakçı Mustafa'nın kesilmiş başı, Orduy-u Hümayun'un Çorlu'daki durak yerine ulaştığı gün geldi.

Kabakçı'nın öldürüldüğü haberi, İstanbul'da türlü dedikoduların çıkmasına yol açtığı bir sırada, Orduy-u Hümayun'un, Bayraktar Mustafa Paşa ile birlikte gelmekte olduğu, saltanat sarayına yakın kişilerce öğrenilince Cemaziyelevvel ayının 23. Pazar günü (17 Temmuz 1808), şeyh ül-islamlık binasında kurul toplanarak durum göz önüne alınıp tartışıldı.

Bayraktar'ın başkente gelmekte oluşunu duyan III. Sultan Selim Han'ı tahttan indirme işinde parmağı olan kişilerin canları başlarına sıçrayıp, kimileri savunma tedbirleri alınmasını, kimi de kale kapılarının içerden kapatılarak içeriye girmelerine izin verilmemesini önerdi.

Sadaret kaymakamı Paşa, bugün Silivri'ye ve Salı günü de İstanbul'a ulaşacaklarını söyleyince, artık tedbirler alınmasına ve hazırlık yapılmasına zaman kalmadığı anlaşılınca zorunlu olarak, gelenek gereğince Sultan tarafından davetçi yollandı.

Önceden hazırlanan plan gereğince Temmuz ayının 19. günü, IV. Sultan Mustafa Han, sancağ-ı şerifi karşılamak için İncirli Çiftliği'ne dek çıkıp, düzenlenen alay ile orduy-u hümayun İstanbul'a girdi. Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa gidip Bâb-ı Âli'deki makamına, Bayraktar Mustafa Paşa da Veli Efendi Ovası'na konan ordugâhına yerleşti.

21 Temmuz 1808 günü Bayraktar Mustafa Paşa'nın üç beş bin kişilik bir birlik ile Bâb-ı Âli'ye gelmesinden sonra, Şeyh ül-islam Ataullah Efendi görevinden atılarak yerine, Arab Oğlu Ârif Efendi getirildi.

İki gün sonra, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri Çavuş Oğlu Şemseddin Efendi ve Luhumî Oğlu Mahmud Nureddin Efendi ve Anadolu Payesi'ni haiz ünlü Hoca Münib Efendi, sürgün edilip İstanbul'dan uzaklaştırıldılar.

Bu arada yeniçerilerin en şirretlerinden iki çorbacı da asıldı. İşbirlikçilerden olup Bayraktar Mustafa Paşa'nın yanında bulunan Ramiz Efendi, Sultan Mustafa Han'ın, sancağ-ı şerifi karşılamaya gelişinde hapsedilip, çabucak İstanbul'a gidilip Sultan Selim'i tahta geçirmek şeklini teklif etmiş olduğu halde öteki arkadaşları bunu uygun bulmayıp, zorbaların bastırılıp İstanbul'dan uzaklaştırılmalarından sonra

Saray-ı Hümayun'da bir genel kurul toplanıp, IV. Sultan Mehmet Han'ın tahttan indirilişi gibi bir saltanat değişikliği yapılmasına karar verdiler.

Şeyh ül-İslam Ataullah Efendi'nin ve bazı yüksek derecedeki devlet adamlarının görevlerinden atılmaları ve sürgüne yollanmalarından sonra Kapdan-ı Derya Seydi Ali Paşa'nın da görevinden uzaklaştırılması, sadrazam Çelebi Mustafa Paşa eliyle padişaha arz ettirilmiş ise de, Valide Sultan kendisini korumaya kalkıştı. Sadrazam da, şimdilik bunun ertelenmesi gerektiğini, devlet işlerinin düzene ve yoluna girmiş olması dolayısı ile artık geri dönmeleri gerektiğini Bayraktar Mustafa Paşa'ya bildirince Bayraktar Mustafa Paşa "Kapdan-ı Derya Seydi Ali Paşa'nın görevden atılması kesin olarak gerekli ve bizim geri dönmemiz bu işin gerçekleşmesine bağlıdır" diye sert ve sinirli bir cevap yollayınca daha başka şeyleri de göz önüne alan sadrazam bunların, Sultan Selim Han'ı, yeniden tahta oturtmak amacı ile bu işlere giriştiklerini anladı.

Onların bu girişimlerinin gerçekleşmesi ise, kendi çıkarına ve görüşüne ters düştüğünden, durumu Sultan Mustafa Han'ın yakınlarına bildirdi. Ayrıca, "Refik, Behiç ve Tahsin Efendilerin öldürülmeleri için Sultan tarafından izin verilirse, işbirlikçilerin planları ve düzenleri ortadan kalkar, kale kapıları da kapanırsa, Bayraktar Mustafa Paşa'ya karşı savunma yapılması da mümkün olur" diye bir öneride bulunmuş ise de, hükümdarın yakınları, işbirlikçiler tarafından önceden gereği gibi inandırılıp kandırılmış olduklarından, sadrazamın bu yoldaki uyarılarını hiç umursamadılar ve "böyle bir şeyin ihtimali yoktur" dediler.

Refik, Behiç ve Tahsin Efendiler, bu gizli konuşmaları öğrendikleri anda, Bayraktar Paşa ordusunda bulunan Ramiz Efendi'ye durumu anlatıp, bundan sonra, bir anlık bir duraksamanın bile bir felakete yol açabileceğini bildirdiler. Bu gerçeğin kavranması üzerine, H. 1223 yılının Cemaziyelâhir ayının dördüncü Perşembe günü (M. 28 Temmuz 1808) tan yeri ağarırken Bayraktar Mustafa Paşa, on bin kadar askerle yola çıkıp dehşet saçarak Bâb-ı Âli'ye geldi. Hemen arz odasına girip sadrazamdan sadaret mührünü zorla aldı ve Çavuş Başı Tahsin Efendi'ye teslim etti.

Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yı, kırk elli atlının yanına katıp, Veli Efendi Ovası'nda konaklamakta olan ordugâhına yolladı. Bundan sonra, şeyh ül-islam efendi ile öteki üst düzeydeki gerekli devlet adamlarını çağırtıp toplatarak Saray-ı Hümayun'a gitti.

IV. Sultan Mustafa Han, durumu anlayınca, orta kapıyı kapattırıp, Sultan Selim'in ve Şehzade Sultan Mahmud'un öldürülmeleri için emir verdi.

Baş Çukadar Fettah ve Hazine Kethudası Ebe Selim, Mirahor Mehmet, Hazine Vekili Nezir, Tebdil Hasekisi Bağdadlı Ali ve bunlarla işbirliği halinde bulunan beş on bostancı, Harem-i Hümayun'a girip Sultan Selim'i şehid ederek Sultan Mahmud Han'a da saldırmışlar ise de, lalaları Anber ve Hafız İsâ ağaların korumaları ile sarayın çatısına çıkıp, canını kurtardı.

Bazı saray ağaları şöyle anlatmışlardır : Sultan Mustafa Han, Çırağan Köşkü'ne biniş emr edip gitmek üzere iken, Bayraktar Mustafa Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye gelişi duyulunca, oraya gitmekten vaz geçilmiş. Eğer Bayraktar Mustafa Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye gelişi yarım saat kadar gecikmiş olsaydı Sultan Mustafa sarayda bulunmayacak, tabiî böylece de öldürme emri verilmemiş bulunacak ve III. Sultan Selim Han, sağ salim olarak yeniden tahta çıkarılmış olacaktı.

Ne yazık ki, Tanrı'nın takdiri, Sultan Selim Han'ın öldürülmesi ve bu nedenle de pek çok kan dökülmesi yolunda olduğundan, hükm-ü kaza bu şekilde gerçekleşmiştir.

Bayraktar Mustafa Paşa, Bâb üs-Saade'yi (Harem Dairesi'ni) açtırmağa çalışmakta iken Sultan Selim Han'ın şehid edildiği anlaşılmış, Sultan Mahmud'a suikast yapılmakta olduğu görülmüş olduğundan, Sultan Mustafa'ya bağlı olanlara korku ve sıkıntı gelip son dereceyi bulan şaşkınlıklarından ve korkularından, ne yapacaklarını bilemez bir duruma düşmüşlerdi. Bereket versin Ramiz Efendi'nin akıllıca hatırlatması ile, artık şimdi her şeyi bırakıp, Sultan Mahmud'un sağlığına ve kurtarılmasına çalışılıp, kapılar zorlanarak Bâb üs-Saade Dairesi açtırıldı.

Şehzade Sultan Mahmut, yapının çatısının tepesinden inip Kuşhanı Kapısı tarafından göründü. Kendisi hemen Osmanlı tahtına oturtularak genel biat tamamlanıp Bayraktar Mustafa Paşa sadrazamlığa atandı.

Rahmetli III. Sultan Selim Han, 24 Aralık 1761 günü doğup 7 Nisan 1789 günü tahta çıkarak 29 Mayıs 1807 tahttan indirilip 29 Temmuz 1808 günü, yani tahttan indirilişinden on dört ay sonra şehid edildi. Buna göre kırk yedi yaşında ölmüş ve on sekiz yıl kadar hükümdarlık etmiştir.

III. Sultan Selim Han, şehid edilişinin ertesi Cuma günü, Laleli'de bulunan babası III. Sultan Mustafa Han'ın türbesine gömüldü. Bu menfur katil işi ile fiilen ilgilenmiş, bu çirkin konuda sözleri ile davranışları ile işe karışmış bulunan üçyüzden çok kişi öldürüldü.

Öte yandan, III. Sultan Selim Han'a hainlik edenlerden eski sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ve Tayyar Paşa, sürgün edildikleri İzmir'de ve Şumnu'da, kılınçtan geçirilmek suretiyle cezalarını buldular.

Sultan Selim Han'ın tahttan indirilişi olayında At Meydanı'nda toplananların ileri gelenlerinden olan eski Şeyh ül-İslam Ataullah Efendi ile Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri sürgün edilerek İstanbul' dan uzaklaştırıldılar.

Kapdan-ı Derya'lık, vezirlik rütbesi ile birlikte Ramiz Efendi'ye verildi. Eski Kapdan-ı Derya Seydi Ali Paşa, Bursa'da oturmak üzere İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Yeni sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa'nın görkemi, şiddeti ve etkili politikası, yeniçerileri süt dökmüş kediye döndürdü. Özellikle, açılacak seferlerin durumunun konuşulması, önemli devlet işlerinin düzenlenmesi konusunda, Anadolu Valisi Kadı Paşa ve Cebbar Zade, Kara Osman Oğlu, Serezli Yusuf Bey ve öteki Âyanlar İstanbul'a çağırıldığından, İstanbul ovaları türlü yerlerden gelen taşra askerleri ile dolup taştı. Bu nedenlerle de, devlet işlerinin yeni yönetimine ait el ve dil uzatmaya kimsenin cesareti ve hali kalmadı.

Bu yeni durum karşısında, anayasa biçiminde bir ittifakname yazılıp, sadrazam, şeyh ül-islam, kapdan paşa, kadıaskerler ve devlet ileri gelenleri ve adları yukarıda geçen âyanlar tarafından mühürlenip, padişah tarafından da bir hattı hümayun ile onaylandı. Ayrıca, askere bir çeki düzen vermek üzere "sekban" adı altında bir tür yeni asker yazımına başlandı.

Bu işler böylece bir güven ve düzene sokulduktan sonra, ertesi yıl savaş açılmak gerektiğinde büyük birer ordu ile sefere katılmak koşulu ile âyanlara izin verildiğinden, bunların her biri kendi yerlerine gitti.

Bu kez de yeniçerilerin toptan kaldırılması uygun bulunmuş ise de, padişah tarafından (şimdilik) buna izin verilmedi.

II. Sultan Mahmud Han'ın bu izin vermeyişi ile rahmetli III. Sultan Selim Han'ın yüreksizliği arasında büyük bir fark vardır. Çünkü

Sultan Selim zamanında on onbeş bin kişilik nizam-ı cedit birliği yetiştirilmişti. Şimdi ise henüz düzenli ordu kurulmasına girişilmemiş, öte yandan İstanbul, yeni sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa'nın, sekiz on bin kadar Kırcalı askeri ile dolu olduğundan, iyi kötü yine devlet askeri olan yeniçerilerin kaldırılıp dağıtılması, saltanat başkentinin bütün bütün sadrazamın birlikleri elinde kalmasına yol açardı. Bu durum ise, yasalara aykırı olduktan başka, akla ve politikaya da uygun bir iş olmazdı.

Hatta, yukarıda sözü edilen ittifak senedi, görmesi için padişaha getirildiğinde II. Sultan Mahmud Han, hocası olan Şehremini İbrahim Efendi ve baş çukadar Ömer Ağa ile görüştükten sonra "Bu koşulların, saltanat makamının bağımsızlığını bozduğu ortada ise de şimdilik onaylanmaması imkânsızdır. İleride kaldırılıp yok edilmesi, saltanat makamının ödenmesi gerekli bir borcudur" demiş, ilerde kaldırmak üzere imzaladığı söylenir.

Bayraktar Mustafa Paşa olayı :

Yeni sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa, İstanbul'un durumunu bilmiyordu. Devlet işlerinin yürütülmesi ile görevli olanlar, yeniçerilerin tamamen yenildiklerine inanmışlardı. Üstelik, sadrazamı, çevresinden sunulan cariyelerle zevk ve eğlenceye tutku sardırıp kendileri de lükse ve görkeme kapılıp, tedbiri ve sakınmayı unutmuşlardı.

Bayraktar Mustafa Paşa'nın yanında getirdiği Rumeli askerleri, hanlara ve vezir konaklarına dağıtılmış olduklarından, onlar buralarda tam bir gaflet uykusuna dalmışlardı.

Uygun bir fırsat zamanını kollayan yeniçeri elebaşıları, cadı kazanını kaynatmaya başladılar. Kurdukları plan gereğince, Ramazan ayının 27. Salı gecesi (M. 16 Kasım 1808) sahur vaktinde ansızın Bâb-ı Âli'ye gelip saldırıya geçtiler, binaları ateşe verdiler.

Devlet ileri gelenleri, fırsat kollayıcı yeniçeri edepsizlerinin işi bu kerteye getirinceye dek yaptıkları hazırlıklardan hiç bir haber alamamış, gerektiği zaman, dışarıda bulunan âyanlara haber ulaştırılamamış, asker yollamaları için talimat verilmemiş, parola belirlenememiş olduğundan sadrazam gece vakti yapılan bu saldırıya karşı, sadaret dairesinde bulunan bir avuç adamlarıyla savunmaya girişti.

Bu durumda acele bir yardım getirilemediğinden ve kundaklanan binalardan çıkan korkunç ateş, topluluğun dağılmasına neden olduğun-

dan, Bayraktar Paşa, ister istemez mahzene girip kendisine saldıranlara oradan kurşun atmaya başladı.

Bu zaif savunma durumu sekiz dokuz saat kadar sürdükten sonra yeniçeriler, sadrazamın içinde bulunduğu mahzenin kubbesini delmeye başladıklarından Alemdar Paşa hemen, yakınında bulunan cephaneliği ateşledi. Müthiş bir gürültü ile patlayan cephanelik, bina kubbesinin üstünde ve yapının çevresinde bulunan üçyüz kadar baldırı çıplak yeniçeri serserisini havaya uçurdu. Tabii bu arada kendisi de şehit oldu.

Yeniçeri serserilerinin bir takımı, sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa ile uğraşırken bir takımı da Reis Galib Efendi'nin konağına gidip, elli altmış kadar Rumeli askerlerini istediler. Reis Galib Efendi, hiç bir karşı komada bulunmadan istedikleri askerleri teslim etti. Zorbalar da, "bizim kinimiz vezir-i âzam'ın kendisine karşıdır. Onun da işi tamam olduğuna göre size hiç bir zararımız olmaz" deyip, önlerine adam katıp kale kapısından dışarı çıkardılar.

Öte yandan, Refik Efendi'nin konağına gelenlere, Hasköy âyanı olup yanındaki askerlerle birlikte orada konuk olarak bulunan Süleyman Ağa'nın düşüncesi ve uygun bulması üzerine tüfenk ateşi ile karşılık verilince yeniçeriler de savaşa başladılar. Daha sonra bir çarha topu getirerek ateş edip konağın kapısını kırdılar. Refik Efendi, aman dilemek için binek taşına indiğinde, üzerine saldırıp parça parça ettiler.

Cihadiye Nazırı Behiç Efendi kendini saklamayı başardı. Defterdar Tahsin Efendi de saklandığı yerde tutulmuş olduğundan, onu da parçalayıp, işe ilk başladıklarında öldürdükleri yeniçeri ağasının, Ağa Kapısı önünde bulunan ölüsünün yanına koydular.

O zaman olayın içinde yaşamış olan bazı anlayışlı kişilerden duyulduğuna göre, Galib Efendi'ye bir şey yapılmamasının nedeni şu imiş : Ramazan ayında Refik, Behiç ve Tahsin Efendiler, Ayasofya Camii'nde ve öteki camilerde toplandıkça, devlet işlerinin düzeltilmesini tartışırlar, bu sırada Galib Efendi onlara karışmayıp Kur'an okumakla meşgul olurmuş. Yeniçerilerin casusları, bunların pek çok davranışlarını dikkatle izleyip, sözlerini mel'anet kulağı ile dinlediklerinden, Galib Efendi'nin bu tür tutumu, kendisinin canını kurtarmıştır.

Kapdan-ı Derya Ramiz Paşa, fitnenin ayaklandığını haber alınca, sözde Silivri ve Edirne yakalarından yeniçerilere yardım geleceğini öğrenerek, onlara karşı savunmak için Edirne Kapısı yakasına bir

askerî birlik göndermiş, kendisi de tersanede kalmış ve böyle boş bir düşünce, işe yaramaz bir tedbir ile vakit geçirmiş.

Yeni Padişah II. Sultan Mahmud Han, bu korkunç olayın patlak verdiğini görünce, düzenli askerler komutanı Kadı Paşa'yı, Kapdan-ı Derya Ramiz Paşa'yı, Çarhacı Ali Paşa'yı, Üsküdar'da oturan eski Kapdan-ı Derya Salih Paşa'yı ve Selimiye Kışlası'nda bulunan düzenli askerlerden üç dört bin kişilik bir birliği Saray-ı Hümayun'a getirtti, işin nereye varacağını beklemeye başladı.

Yeniçeri fitnesi zorbaları ise, devlet ileri gelenlerini yok ettikten sonra Saray-ı Hümayun'a saldırıya geçince, düzenli askerlerin önderlerinden olan Süleyman Ağa, saat dokuz sıralarında iki üç bin kadar askerle karşılarına çıkıp, eşkıyayı bozguna uğratıp dağıttı. Arkalarından Çemberlitaş'a dek gelip oradan, Bâb-ı Âli yolu ile Soğuk Çeşme kapısından Saray-ı Hümayun'a girdi.

Bu arada fırınlarda bulabildiği ekmek, simit ve çörek gibi yiyecekleri alıp getirdi.

Süleyman Ağa'nın bu yiğitçe çıkışı ve zorbaları önüne katıp kovalaması, iki saat önce olsa ve Ramiz Paşa gibi devrin dâhîlerinden olan bir kişi, gereksiz ve boş tedbirlerle vakit geçirmeyip Bâb-ı Âli'ye yardıma gelseydi, sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa'nın kurtarılması mümkündü. Bunun için onun ölümüne kasıtlı olarak göz yumulduğu şüphesi uyanmaktadır. Dahası, Saray-ı Hümayun ileri gelenlerinin, olaydan önce olacaklardan haberdar edildikleri de, bazı sezintilerden anlaşılmıştır.

Bu sırada eşkıyanın ağzından, IV. Sultan Mustafa'nın, yeniden tahta geçirileceği sözleri duyulduğundan, Saray-ı Hümayun'a saldırıları da bunu pekiştirdiğinden, 17 Kasım 1808 Çarşamba gecesi, Sultan Mustafa öldürüldü.

IV. Sultan Mustafa Han, çok sade dil ve ham saltanat meyvesini ele geçirmek için fitneyi ayaklandırmaya cesaret ederek, Devlet-i Aliyye'nin türlü felaketlere ve kayıplara uğramasına neden oldu. Tuttuğu bu yoldan dolayı hem III. Sultan Selim Han'ın hem de kendisinin ölümüne yol açmış oldu.

IV. Sultan Mustafa Han, H. 1193 yılında (M. 1779) doğup (8 Eylül) 21 Mayıs 1807 günü tahta çıkıp, 28 Temmuz 1808 günü tahttan indirilip 17 Kasım 1808 günü öldürülmüştür. Böylece ondört ay kadar saltanat sürmüş, tahttan indirilişinden üç ay yirmi gün sonra da öldü-

rülmüştür. Ölüsü, ayaklanmanın sona erdiği Cuma gecesi, babasının türbesi yanına gömülmüştür.

Ayaklanmanın ertesi Çarşamba günü, zorbalar yine saldırıya geçmek üzere Saray-ı Hümayun'a geldiklerinden, yukarıda adı geçen Süleyman Ağa, üç dört bin askerle yine karşılarına çıkıp kanlı bir çarpışmaya girişti. Yapılan bu savaş sonunda, yeniçerilerden dört beş bin serseriyi öldürüp bedenlerini dünyadan kaldırdı. Ayrıca bu sırada, donanmay-ı Hümayun'dan da, yeniçeri ileri gelenlerinin toplantı yeri olan Ağa Kapısı'na top güllesi atılmaya başlandığından dolayı, zorbaların gözleri yıldı. Daha önce Ağa Kapısı'na çağırttıkları kadıaskerleri, suçlarının bağışlanması ricası ile padişahın huzuruna yolladılar.

Bundan sonra itaatsizlikte bulunmamak koşulu ile Padişah II. Sultan Mahmud Han, kendilerini bağışladığını bildirdiğinden, top, tüfenk atışları kesildi.

Böylece iş bitti sanılırken, ertesi perşembe günü, yeniçeri ileri gelenlerinden, Kandıralı diye tanınan bir katil, sabah erkenden, Galata taraflarında isyan ve taşkınlık bayrağını kaldırarak, Sultan'ın kendini öldürtmesi korkusundan dolayı dünkü gün her biri bir yere saklanmış bulunan rezil takımları bir araya toplandılar.

Bu rezil kişiler, hemen Tophane'yi ve Tersane'yi ele geçirerek, Tophanenin kazanlarını At Meydanı'na götürdüler. Böylece, fitne ateşi yeniden alev saçmaya başladı.

Bu son ayaklanmanın çıktığından beri iki gün süren çarpışmalarda, adı geçen Süleyman Ağa, bazı subaylar ve altıyüz kadar sekban öldü. Zorba yeniçeriler ise, Saray-ı Hümayun'un sularını kesmek ve Ayasofya minarelerinden sarayın içine kurşun atmak derecelerinde edepsizliklere cüret ettiklerinden, bazı aklı ermeyen halk tarafından da sözle ve davranışları ile zorba takımına yardım edilmiye başlandı.

Daha kötüsü, Padişah sarayının aşçıları ve kapıcıları gibi bazı hainler bile düzenli askerlere (sekbanlara) düşmanlık etmeye başladılar.

Bu nedenlerle zorbaların bastırılması umudu kalmadığından, Kadı Paşa ve Ramiz Paşa ve Tersane Emini Moralı Ali Efendi gibi kişiler kaçmak zorunda kaldılar.

Daha sonra, Çarhacı Ali Paşa ve kadıaskerler, toplantı halinde bulunan haydutlara gönderildiler. Uzun uzadıya yapılan görüşmelerden sonra, sekban ocağının kaldırılması koşulu ile fitne kapısı kapandı.

Ertesi cuma günü yeniçeriler, Selimiye ve Levend Çiftliği kışlalarını yaktılar. Bu arada ele geçirebildikleri sekban subaylarını ve erlerini öldürüp yok ederek alçaklıklarını tamamladılar.

Eşkıyanın, aleyhinde konuşup durdukları şeyh ül-islam Arap Zade (Arap Zade Mehmet Ârif Efendi; atanması 21 Temmuz 1808, görevinden alınması 15 Ağustos 1808. Meşihat süresi 25 gün), Ramazan bayramının üçüncü günü işinden atıldı. Dürrî Zade Abdullah Efendi şeyh ül-islamlığa getirildi[50].

Olayların başında, çavuşbaşılıktan sadaret kaymakamlığına getirilmiş olan Muhsin Paşa da, sadrazamlığa yükseltildi. Yeniçeri eşkıyalarının elebaşılarından Kandıralı Mehmet, çekdiri gönderip, Bursa'da oturmak zorunda bırakılmış olan eski Kapdan-ı Derya Seydi Ali Paşa'yı İstanbul'a getirtmiş olduğundan, eşkıya sürüsünün isteği ile Seydi Ali Paşa, yeniden Kapdan-ı Derya'lığa atandı.

Kadı Paşa, kaçıp memleketi olan Alaiye (Alanya) ye ulaşabilmiş ise de, yeniçerilerin baskıları ve zorlamaları ile yollanan fermanlar üzerine Tekeli Oğlu Mehmet Ağa, kendisine saldırarak 1809 yılı Ocak ayı ortalarında yakalanıp asıldı. Behiç Efendi ile Moralı Ali Efendi de bir tuzakla aldatılıp ortaya çıkarılarak 1809 yılı başlarında öldürüldüler.

Ramiz Paşa, Rusçuk'a vardı. Ancak, yukarıda adı geçen, elebaşılardan Kandıralı Mehmet, beylerbeyi olarak atanıp bu Ramiz Paşa'nın yakalanması için yollandı. Ayrıca Silistre Valisi Husrev Paşa da Rusçuk üzerine yollanmış olduğundan, Ramiz Paşa bu zorlamalar karşısında, karşı yakaya geçip Ruslara sığındı. Kendisi, dört beş yıl oralarda eylendikten sonra, Ruslarla anlaşma yapılması üzerine, Belgrad Muhafızı atanmak suretiyle kandırılıp çağırılarak Yerköy'de asılıp öldürüldü.

Devlet-i Aliyye, Fransanın gönlünü hoş etmek için Rusya'ya, İngiltere de Rusya'nın hatırı için Devlet-i Aliyye'ye karşı savaş açmış olduklarından, Osmanlı Devleti'nde ve İngiltere'de, barışı yenileme isteğinde bulundular. İki devlet arasında sürdürülen yazışmalar üzerine, Osmanlı Devletinden delegelikle görevlendirilen Vahid Efendi ile İngiltere delegeleri, Çanakkale'de bir araya geldiler. Türk delegesi Vahid Efendi, yetenekli ve becerikli bir kişi olduğundan, çok güzel bir anlaşma tasarısı kaleme aldı. Vahid Efendi, bu çalışması ve gayreti ile de Osmanlı Devleti'ni korkulu bir durumdan kurtardı.

İngilizlerle yapılan bu anlaşma, H. 1220 yılı Zilkade ayının 19. günü (M. 10 Mart 1806) imzalandı. Bu anlaşma, Devlet-i Aliyye'nin haklarını korumayı amaçlar. Bu barış belgesinin maddeleri, Ahidname Mecmuası'nda (Mecmuai Muahedat) yazılı bulunduğundan buraya yazılmadı [51].

Rusya seferinin yenilenmesi :

Rahmetli III. Sultan Selim Han'ı, türlü aldatıcı vaadlerle kandırarak Ruslar'a savaş açmak kertesine dek getirmiş olan Fransa İmparatoru Napolcon Bonapart, Tilsit'te Rusya Çarı ile dostluk anlaşması imzaladı.

Napolyon bu anlaşmada, Devlet-i Aliyye'nin de Rusya ile silahları bırakma anlaşması, onun ardından da barış anlaşması yapmalarını şart koştuğundan dolayı, Rusya'nın daha önce ele geçirmiş olduğu Osmanlı kalelerini Osmanlılara ve yine Rusya'nın Bozca Ada savaşında zabt ettiği deniz savaş araçlarını Osmanlı Devletine teslim etmesini kapsayan temel koşullarla H. 1223 yılı Cemaziyelâhirinin 20. günü (M. 13 Ağustos 1808) silahları bırakma anlaşması ve barış anlaşmasının maddeleri üzerindeki konuşmalar Paris'te yapılmak üzere, Paris'te bulunan Devlet-i Aliyye elçisi Muhib Efendi'ye delegelik fermanı gönderildi.

Daha sonra, Rusya ve Fransa İmparatorları Erfurt'ta bir araya gelerek birlikte tasarlamış oldukları barış anlaşmasını ittifak derecesine vardırdılar. Özellikle Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart, Osmanlı hükümdarı III. Sultan Selim'in tahttan indirilişi ile, Devlet-i Aliyye'nin uzun süredir üzerinde çalıştığı askerî ve sivil reform girişimlerinin bir anda yok olup gittiğini görerek, Osmanlı Devleti'nin durumunun düzelmesinden büsbütün umut kırıklığına düştü.

Bu nedenle Devlet-i Aliyye topraklarının paylaşılması konuşmaları ile, Moskofların son derece istekli bulundukları noktadan, aldatma yemi göstererek, Rusya Çarı'nın yükseklerde uçan kalbini avladı.

Ancak bu biçim de pek kolay gerçekleşemiyeceğinden başka, İstanbul'un Moskofların eline geçmesi, hiç bir şekilde istenecek ve kabul edilebilecek bir şey değildi. En sonunda şimdilik, Eflak ve Buğdan'ın (Memleketeyn) Ruslara verilmesi ile, Rusya Çarı yetindirilmiş olabilirdi.

Bunun üzerine barış görüşmelerine başlanmak için Muhib Efendi, Fransız Dış İşleri Bakanlığına mütemadiyen yazı yazıp bu işin çabuk-

laştırılmasını istedikçe, kimi kez, Petersburg'dan (Petrograd Sen Petersburg) elçi gelecek denilip, kimi kez, Sultan Selim'in şehid edilmesinden dolayı kızgınlık gösterilip böylece uzun bir süre geçirildi. En sonunda da "Moskoflar, Eflak ve Buğdan'ı bırakmak istemiyorlar ve daha önce imzalanan silahları bırakma anlaşmasının koşullarına, Rus Çarı'nın müsaadesi alınamıyor" diyerek, aracılık yapmaktan dahi geri dönerek, nerede ise Türkiyenin Paris'teki elçisi Muhib Efendi'yi kovumsadılar.

Böyle acayip bir durum ortaya çıkınca, artık Devlet-i Aliyye'nin doğrudan doğruya Moskoflarla kendisinin yazışması gerekmekle, Bayraktar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Bükreş'te bulunan Rus feldmareşaline yazı yazıldı. Bu yazıya uygun olarak bir cevap gelince, Bayraktar Mustafa Paşa olayından önce, Reis (Reis ül-Küttab) Galib Efendi, Haremeyn payelilerinden Mehmet Rıza Efendi ve Beylikçi İzzet Bey, birinci, ikinci ve üçüncü delege olarak H. 1223 yılı Şevval ayında (M. Kasım - Aralık 1808) İstanbul'dan Bükreş'e yollandılar.

Ne tuhaftır ki Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart, Osmanlı Devleti'ni, Rusya ve İngiltere gibi zamanın iki büyük devleti ile bozuşturduktan sonra ortada bırakıvermiştir. Bu kez de yaptığı sözünde durmamazlık, Devlet-i Aliyye'ye, yara üstüne bir yara daha açtı.

Ama, aradan daha iki yıl bile geçmeden, Rusya ile Fransa devletleri arasındaki dostluk ve anlaşma, düşmanlığa ve kavgaya dönüştüğünden, Napolyon Bonapart, Osmanlı Devleti'ni, yeniden kandırma yollarına baş vurdu.

Ancak, Devlet-i Aliyye, üçüncü kez aldatılmaktan kaçındı ve kendilerinden öğrendikleri diplomasi dili ile, onların bu son tekliflerini geçiştirdi, en sonunda da, Ruslarla Fransızlar arasında şiddetli savaş ve çarpışmalar olmakta iken, Moskoflarla bir barış anlaşması imzalayıverdi.

Öyle ki, kimi Fransız tarihçileri, Napolyon Bonapart'ın yaptığı yanlışlıkları sayarken, Devlet-i Aliyye ile yapmış olduğu ittifakı bırakması nedeni ile, Ruslar, Fransızların saldırılarını görünce çabucak, Osmanlılar'la barış anlaşması yaparak, Tuna nehri kıyılarında bulundurduğu, aşağı yukarı yüz elli bin kişilik ordusunu oradan çekip Fransız orduları karşısına kaydırarak Fransızlar aleyhinde kullandılar diye, Bonapart'ı suçlamışlardır.

Bayraktar Mustafa Paşa olayında sadrazam atanan Memiş Paşa'nın beceriksizliğinden ve Seydi Ali Paşa'nın, zorba yeniçerilerin isteği

üzerine Kapdan-ı Deryalık makamına yükseltilmiş olmasından dolayı H. 1223 yılı Zilkade ayının 10. günü (M. 28 Aralık 1808) Memiş Paşa ve 1224 yılı Safer ayının dördüncü günü (M. 21 Mart 1809) Seydi Ali Paşa, görevlerinden atılıp, sadrazamlık mührü, Halep Valisi olup eski sadrazamlardan Yusuf Paşa'ya (Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa) yollandı. Öte yandan, Çarhacı Ali Paşa sadaret kaymakamlığı ile, daha sonra da kapdan-ı deryalık ile şanı yüceltildi. Yeni sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa, 24 Nisan 1809 günü İstanbul'a geldi. İsmail, Yerköyü ve İbrail kalelerine saldıran Rus birliklerine karşı savunulmakta ise de düşmanın, Tuna nehrinin bu yakasına geçmek amacında olduğu kesin olmadığından, sadrazam aynı zamanda başkomutan olarak atandı ve sancağ-ı şerifi alarak savaş yerine gitmesi kararlaştırıldı. H. 1224 yılı Cemaziyelevvel ayında (M. Haziran - Temmuz 1809) Devlet-i Aliyye'nin geleneksel kuralı gereğince, sadrazam Yusuf Paşa, ordu ile birlikte yola çıkıp Şumnu'ya vardı.

1224 yılı (M. 1809) savaşları :

Rusların büyük ordusu, Dobruca'yı geçtikten sonra ikiye ayrılıp, bir parçası Varna'ya ve öteki parçası Şumnu'da bulunan Osmanlı Ordusu üzerine saldırdı ve pek çok özverileri göze alarak savaşa girişti. Osmanlı Ordusu da, savunma işinde yiğitçe çarpışıp, düşmanı yok etmekte kahramanlıklar gösterdi.

Türk ordu birliklerinin bu kahramanca direnişleri ve saldırıya karşı koyuşları üzerine Ruslar, pek çok kayıp verdiklerini gördüklerinden ve bir iş yapamıyacaklarını da anladıklarından, geri dönüp gitmek zorunda kaldılar.

Öte yandan, Osmanlı deniz birlikleri ve Varna'ya varıp, orada bulunan Rus deniz birlikleri de, önce olduğu gibi sıkıştırıldığından, onlar da hemen yüz geri dönüp kaçmak zorunda kaldılar.

Bundan sonra, Osmanlı ordusunun, Rusçuk'a yollanıp Yerköy'e (veya Yerköyü) geçmek ve Bükreş'e doğru yol alarak, Tuna nehrinin beri yakasında bulunan düşman birliklerini geri çekilmeye zorlaması hususuna karar verildi. Ancak, bu sırada Tuna Komutanı Husrev Paşa Resvan'da (?) bir Rus birliği ile savaşa tutuşup bozguna uğrayınca, Ruslar'ın baş komutanı, bütün dağınık birliklerini bir araya toplayıp altmış bin kadar askerle Silistre'yi kuşattı. Bu durum karşısında zorunlu olarak, Bükreş üzerine yapılacak askerî yürüyüşten vaz geçildi.

Yiğit gazilerden Pehlivan İbrahim Ağa ve Boşnak Ağa, dalga dalga gelmekte olan derebeyleri ve âyan, Silistre yakasına yollandı. Sadrazam da Osmanlı ordusunu Rusçuk'ta bırakıp, seçtiği birliklerin başına kendisi geçip savaş alanına doğru hareket etti.

Ruslar, Silistre önlerinde yaptıkları istihkâmlarda küçük bir birlik bırakıp, ordularının büyük parçası ile Silistre'ye iki saatlik bir uzaklıkta bulunan Türk ordusunu karşıladı. Ramazan ayının 15. günü (M. 24 Ekim 1809) iki ordu savaşa tutuştu.

Sekiz dokuz saat bütün şiddeti ile süren bu kanlı savaş sonunda, akşama doğru, Tepedelenli Ali Paşa'nın Oğlu Muhtar Paşa'nın da Arnavut savaşçıları ile yardıma yetişmesi, Rus ordularının yenilmesine yol açtı.

Bozguna uğrayan düşman birlikleri, yukarıda sözünü ettiğimiz Silistre önündeki istihkâmlarda da tutunamıyarak Dobruca'ya doğru kaçtılar. Bu savaşta Ruslar, onbinden çok asker kaybettiler.

Bu savaştan sonra sadrazam Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa, Silistre Ovası'na ordugâh kurup, bu savaşta büyük yararlık göstermiş olan Pehlivan İbrahim Ağa'ya vezirlik rütbesi verdi. Yine bu savaşta yiğitlik gösteren öteki Türk gazilerini de türlü hediyelerle memnun etti.

Ruslar, yaralı askerlerini, mühimmat ve ağırlıklarını ve birliklerinin çoğunu Kalas yakasına geçirip, beride bulunan bir kaç istihkâm içine bir miktar asker bırakıp savunma durumuna geçmiş olduklarından ve kış mevsimi de gelmiş olduğundan, sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Şevval ayı içinde (M. 23 Kasım 1809) Orduy-u Hümayun'u Şumnu Kışlağı'na götürdü.

Bu yıl içinde Tuna nehrinin beri yakasında epeyce bir başarı elde edildi ise de, altı yedi aydan beri kuşatılmış durumda bulunan İsmail ve İbrail Kalelerine yardıma yol bulunamamış olduğundan, bu iki kalenin düşman eline geçmiş olduğu haberi Osmanlı ordusunun, Şumnu Kışlağı'na yerleşmesinden sonra duyulduğundan bu durum, acının ve üzüntünün artmasına yol açtı.

Erzurum Valisi ve doğu bölgesi komutanı olan Ferhat Paşa, Trabzon Valisi ve Çerkesistan kıyıları komutanı Şerif Paşa ve Çıldır Valisi Selim Paşa, o bölgenin eski ve köklü ailelerinden olup, zaten de birbirleri ile rekabet halinde bulunduklarından, savaş sırasında bari olsun, birlik içinde bulunmaları devlete karşı farz olan bir borçları iken tersine, birbirleri ile olan düşmanlıklarını daha da artırdılar.

Bunların birlik halinde olmamaları, elbirliği yapmamaları, savaşta işbirliği yapmamaları o bölgede bir başarı elde edilememesine ve Faş Kalesi'nin Rusların eline geçmesine yol açtı. Bu olumsuz durumları yüzünden bu komutanların hepsi görevlerinden atılıp tepelendiler. Gelecek yıl için şimdiden valiler ve askerî birlikler hazırlanmasına girişildi.

H. 1225 (M. 1810) yılı savaş olayları :

Yukarıda açıkladığımız gibi Rusya ve Fransa İmparatorları arasında imzalanmış bulunan anlaşmalar uyarınca, Devlet-i Aliyye'yi, Eflak ve Buğdan bölgelerini Rusya'ya bırakmaya zorlamak amacı ile Ruslar, bütün güçleri ile ve şiddetle savaşa giriştiler.

Her ne kadar İsmail ve İbrail Kalelerini ele geçirebilmişler ise de Şumnu ve Silistre savaşlarında yenilgiye uğradılar. Üstelik, Osmanlı Devleti korkmadan ve çekinmeden, savunmayı sürdürdüğünden, H. 1225 yılı ilk baharında (M. 1810 yılı ilkbaharı) Ruslar yeniden büyük bir hazırlık yaparak Dobruca'da toplanıp, Edirne, Silistre, Şumnu ve Niğebolu bölgeleri üzerine dört koldan birlikler yollayarak buralarda bütün güçleri ile savaşı sürdürmeye başladılar.

Varna Şehri'ni kuşatan Rus birlikleri, Türk donanmasının oraya erişmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı.

Şumnu Kalesi üzerine gelen Rus feldmareşalinin komuta ettiği ordu da, savaşı beş on gün sürdürdükten sonra, büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak, bu Rus birliği, Dobruca çevrelerinde bulunan Baba Paşa ve Çarhacı Sürurî Paşa ve Koşanca Halil Paşa birliklerini yendi. Ruslar, Baba Paşa ile Sürurî Paşa'yı tutsak edip, Halil Paşa'yı şehid ettiler. Bundan sonra, Silistre ve Rusçuk Kaleleri üzerine yürüyüp bu iki kaleyi de aldılar.

Niğebolu üzerine sürdükleri Rus birliklerinin amacı, o bölgeden Balkanlara doğru ilerlemek olanağını ele geçirirlerse, daha ileri giderek ve saldırılarını sürdürerek Osmanlı Devletini sıkıştırıp korkutmaktı. Bu Rus birliği her ne kadar Lofça'ya dek uzanan bölgeleri ele geçirmiş ise de, Türk ordusunun yaptığı şiddetli savunma sonunda, bozguna uğrama kertesine dek yaklaşıp, çok sayıda asker kaybına uğradıklarından, Lofça'da tutunamayıp, Tuna nehrinin kıyılarına geri dönmek zorunda kaldılar.

Bu yılın yaz günleri, bu birbiri ardından sürüp giden savaşlarla gelip geçti. Sonunda Rus orduları, elli binden çok, talimli ve iyi yetiştirilmiş askerlerini kaybettiklerinden, savaş güçleri çok azaldı.

Laz Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı :

Sadrazam Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa, III. Sultan Selim Han'ın saltanatı sırasında Nizam-ı cedid askerî örgütünü kuran kişilerden biri olduğundan, yeniçeriler kendisine tiksinti ve kötü niyetle bakıyorlardı. Kendisi de bu durumdan kuşkulandığından, yeniçerilerin, özellikle zorbalarının gönüllerini hoş ederek onları kazanma çabasında bulunduğundan, ordudaki yeniçeri azgınlarının, gözlerine kestirdikleri ve giriştikleri kötülüklere göz yumarak, terbiyelerinden ve disiplin altına alınmalarından çekindiği için suçlu görülüp görevinden atılması ve değiştirilmesi, Padişah katında kararlaştırılmış bulunmakta idi.

O zamanlarda yaşamış bazı bilgili kişilerden duyduğumuza göre, bu sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşanın, gücünün ve mevkiinin yükseltilmesi için "hanlık payesi" istemek cesaretinde bulunması, padişahın gücenmesine yol açmış ve bu yüzden de H. 1226 yılı Rebiyülevvel ayında (M. 10 Nisan 1811) işinden atıldı. Sadrazamlık makamı için, Bayraktar Mustafa Paşa türünde, savaştan ve mücadeleden yılmayan biri arandı.

İbrail Nazırı Laz Ahmet Ağa, bu türden kişilerin en iyisi görünmekle, sadrazamlık ve ordu baş komutanlığı görevleri onun omuzlarına yükletildi.

Kör Yusuf Ziya Paşa (Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa), kültürlü ve tarih biliminden anlayan bir kişi olduğu halde, hanlık payesi gibi anlamsız ve hükümdarın düşüncelerine ters düşecek ve ona ağır gelecek bir istekte bulunması akla pek uygun gelmiyorsa da, süse, görkeme ve ululanmaya düşkün oluşuna bakılırsa belki böyle akla yatmayan bir işe kalkışmıştır. Çünkü bu eski sadrazam, Orduy-u Hümayun ile Davud Paşa Ovası'nda konaklamakta bulunduğu bir sırada, o zamanın şeyh ül-islamı Dürrî Zade Abdullah Efendi, mektupçusunu kendisine hatır sormak için yolladığında, karşılama ve ağırlama işini yerine getirdikten sonra, hazinedarını yanına çağırıp "mektupçu efendi oğlumuza içinde oturduğumuz çadırları gezdir" diye emr etmiş. Oturma odaları ve yatak odaları olarak kullanılan çadırlar gezilip görülür iken, birisinin gümüş âvîzesi eksik olduğundan ve hazinedar ağa, "buranın âvîzesi yapılmaktadır" demesinden sonra, hazinedar ağanın çadırına varıldığında, kuyumcu başıya çıkışıp, Âl-i Osman ordusunun bir haftadan beri yola çıkmasının geciktiğini söyleyerek, bu âvîzenin tez elden yapılmasını sıkı sıkıya tenbih etmiş olduğunu, Şeyh ül-islam mektupçusunun oğlu olan mevâliden rahmetli Aziz Efendi anlatırdı.

H. 1226 yılı (M. 1811) savaşları :

İlk bahar mevsiminin gelmesi ile Osmanlı birlikleri dalga dalga orduy-u hümayuna gelip katılmakta olduklarından ve yeni sadrazam Laz Ahmet Paşa, Rusçuk'un geri alınmasını planlamış bulunduğundan, H. 1226 yılı Cemaziyelâhirinin altıncı günü (M. 28 Haziran 1811), ordu ile Şumnu'dan yola çıkıp Rusçuk üzerine vararak Ruslara saldırıya geçti.

Bu Türk saldırısına karşı Rusların, savunma amacı ile gönderdikleri birlikler bozguna uğradı. Rus Devleti ile Fransa Devleti arasındaki savaşın patlak vermesi iyice gerçekleşmek üzere bulunduğundan ve Moskoflar, Polonya sınırına büyük ölçüde asker yollamak zorunluğunda olduklarından, üstelik, geçen yıl Tuna nehri kıyılarında Türk orduları ile yaptıkları savaşlarda uğradıkları büyük sayıdaki asker kayıplarının yerini doldurmaya güçleri yetmediğinden bu seferki Türk saldırılarına dayanamayıp, 9 Temmuz 1811 günü, Rusçuk şehrini bırakıp gittiler. Osmanlı birlikleri de kaleye girdi.

Bu Rusçuk başarısı üzerine, Silistre ve Dobruca yörelerinde bulunan Moskof birliklerinin püskürtülüp atılması planlandı ise de, Padişah tarafından, Tuna nehrinin karşı yakasına geçilmesi ve Bükreş'e doğru yola çıkılması için buyrultu yollandığından, Vidin Valisi İdris Paşa ve Sirozlu (Serezli) İsmail Bey, Kalafat şehrine geçip, sadrazam da, on bin kadar seçkin bir birlikle Ramazan ayında (M. 1811 Eylülü sonları) Yerköy yakasına geçti.

Bu Türk saldırıları üzerine Ruslar, iki saatlik uzak bir mesafeye geri çekilip, istihkâmlara yerleştikleri gibi, sadrazam Laz Ahmet Paşa da, kendi bölgemizde istihkâm yaptırmakla uğraşmaya başladı.

Kimi devlet ileri gelenleri, mademki Tuna nehrinin öte yakasına geçilmiştir, bari hiç duraklamadan ileriye gidilsin. Düşmanın durumu pek güçlü olmadığı görülmekte olduğundan, belki büyük bir başarı kazanılabilir diye sadrazamı yüreklendirmek istedilerse de yararı olmadı.

Ramazan ayı sonlarında (M. 1811 yılı Ekim ayının ikinci yarısı) Rus birlikleri, Rusçuk Şehri'nin bir kaç saat aşağısındaki bir yerden üç bin kadar asker geçirip Rusçuk dışında bulunan Tepedelenli oğlu Veli Paşa ordusunu basıp darma dağın ettiklerinden, vezir kethudası Galib Efendi ile birlikte bulunan kâtipler ve öteki hizmetliler ve esnaf takımı gibi derleme bir topluluk, birbirini çiğnercesine kaçarak kale içine girip canlarını kurtardılar.

Öte yandan Ruslar da, kuşatmak üzere kıyıları çepeçevre ablukaya aldıklarından, sadrazam ordusu, büyük bir sıkıntı içine düşmüş oldu. Çünkü yiyecek ve savaş araç ve gereçlerinin geliş yolları kesilmiş olduktan başka, nehir pek ihtiyatsız geçilmiş ve hatta gereği kadar suyu geçme aracı bile hazırlanmamış idi.

Sadrazam Ahmet Paşa, binbir zorlukla Rusçuk'a geri dönebilip, Türk birliklerinin büyük bir parçası, Rus kuşatması altında mahpus kaldı.

Tam bu sıralarda Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart, Rus topraklarına saldırıya geçmek üzere olduğundan, Ruslar, ister istemez, hatta zorunlu olarak Osmanlılarla barış anlaşması yapmak durumunda bulunuyorlardı. Bu nedenle Ruslarla yapılan yazışmalar üzerine, vezir kethudası Galib Efendi, barış anlaşmasının esaslarını saptamak ve anlaşmayı imzalamak üzere Bükreş'e yollandı. Bununla birlikte Ruslar, kuşatma altında bulunan Türk ordusunun geri dönmesine izin vermemişlerse de, kendilerinin yiyecek ihtiyaçlarını sağlıyorlardı.

Bu durum bir süre daha sürüp gittikten sonra kış mevsimi geldiğinden çadırlarda kalmak mümkün olmadığından Ruslar, Türk askerlerinin silahlarını alıp, kendilerini konuk olarak Eflak köylerine dağıttılar.

Ruslarla barış :

Bundan önce yapılan barış görüşmelerinde Moskoflar, Eflak ve Buğdan topraklarını ve Faş nehrine dek Çerkesistanı toptan istemekte olduklarından başka ayrıca Sırplar için de büyük ayrıcalıklar istiyorlardı.

Bu sırada ise Fransa, Ruslarla savaşa girmek üzere olduğundan, her nasıl olursa olsun, Devlet-i Aliyye ile barış anlaşması yapmak zorunda idiler. Bu yüzden, Purut Suyu Ruslarla Osmanlılar arasında sınır kesilerek Hotin, Bender, Kili, Akkerman ve İsmail kalelerinin kendilerinde kalması ile yetinip, Sırpları, Osmanlı Devleti'nin merhamet ve lûtufuna teslim ettiler.

İşin gidişine bakılınca, daha önceki bozgun olmayıp Devlet-i Aliyye biraz daha direnebilseydi, eski sınırlar üzerine barış anlaşması yapılmasının mümkün olacağı umud edilirdi.

Bu konudaki Bükreş anlaşması, H. 1227 yılı Cemaziyelâhirinin ilk günü (M. 12 Haziran 1812) imzalanmış olup, metni "Mecmua-i

Muahedat" da yazılıdır. (Bu barış anlaşmasının tarihi, 16 Mayıs 1812 dir. N. Çağatay)

Sırbistan durumu :

1683 Viyana bozgunundan sonra Avusturyalılar, Belgrad ve Niş'e dek saldırıp buraları ele geçirdikleri zaman, Sırp halkı bağımsızlıklarını elde etmek sevdasına düşüp isyan bayrağını kaldırdılarsa da H. 1102 yılında (M. 1691) Köprülü Zade şehid sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, Sırbistan kalelerini, Avusturyalıların zorba ellerinden kurtarıp, Sırp isyancılarını kılınç gücü ile yola getirmişti.

Bu olaydan otuz yıl sonra, Belgrad ve öteki Sırp kaleleri yeniden Avusturyalılar'ın eline geçip, yirmi yıl süre ile onların yönetimleri altında kaldıktan sonra, Devlet-i Aliyye tarafından geri alındı.

Sırplılar'ın asıl istekleri, bağımsızlığa kavuşmak olduğundan, Nemçeliler yönetimi altında bulundukları sırada onlardan hiç memnun kalmadılar.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ayaklanmalar ve yabancı devletler boyunduruğu altına düşmeler nedeni ile, Sırbistan köylerinde yerleşmiş olan müslüman topluluklar dağılıp, ülke yeniden Türkler eline geçtikten sonra da tam bir güvenceye kavuşamadıklarından, müslüman ahali, Belgrad, Semendire, Böğürdelen, Fethülislam, Uzunca ve Sokul gibi Sırbistan kalelerinde toplanmış olduklarından Türk halkı nerede ise Sırbistan'ı boşaltmışlardı.

Bundan sonra yabancıların burada fesat tohumları ekmeleri yüzünden, günden güne halkın zihinlerinde Türk uyrukluğuna bağlılığı koparmak havası artıp yerleşti.

Osmanlı Devleti bu durumu anlamış ve hatta H. 1202 (M. 1788) seferinde, Türk ordusunun, Rusya ile Avusturyalılardan hangisi üzerine daha önce yollanıp, ötekine komutan yollanması tartışıldığı sırada, Sırbistanın kalkışması muhtemel olan ayaklanma ve taşkınlık göz önüne alınarak sadrazamın komuta ettiği birliklerin Vidin bölgesine yollanması gerekli görülmüştü.

III. Sultan Selim Han'ın saltanatı sırasında Rumeli'nin her yanı, birer zorba elinde bulunduğu gibi Belgrad'da da, kale yamaklarından bazı mustahfız yeniçerilerinden, Cezayir-i Garb (Trablus) ocağı biçiminde dayılar türeyip, zorbalığa kalkışarak Sırbistan halkına karşı türlü zulüm ve saldırılara giriştiler.

Bunlar, H. 1216 (M. 1801/2) yılında burada vali bulunan Mustafa Paşa'yı bile öldürdüler. Bu yüzden Sırbistan reayası, Rusların yaptığı kışkırtmalar ve dayıların yaptıkları saldırılar üzerine H. 1218 yılında (M. 1803-1804) en taşkın ayaklanmalara girişip, Kara Yorgi adındaki bir knez'i yani köy kâhyasını kendilerine başkan seçtiler.

Bu bölgedeki dayılar bu şekilde işin kötüye gittiğini görünce, Devlet-i Aliyye tarafından olsun, Bosna ve Vidin taraflarından olsun yardım isteyerek "Belgrad elden gidiyor" diye yalvarıp yakardılarsa da, devletin gözünde kendileri suçlu bulunduklarından ve Kara Yorgi de, Sırp reayası Devlet-i Aliyye'ye karşı olmayıp, dayıların zulmüne güç yetiremediklerinden, zorunlu olarak onlara karşı ayaklanmış bulunduklarını söyleyerek Bosna ve Vidin valilerini aldatıp durduğundan, Devlet-i Aliyye tarafından olsun, adları geçen yerler valileri taraflarından olsun, kendilerine yardım ve el uzatma olmadığından, Sırbistan kalelerinde bulunan müslüman halk, kuşatılmış gibi kaldılar.

H. 1220 yılında (M. 1806) Belgrad muhafızlığına Süleyman Paşa atandığında, Sırbistan yolları Türklere kapalı bulunduğundan ancak, Avusturya topraklarından geçerek Belgrad Kalesi karşısındaki Zemun'a gelebilmişti.

O aralık Bosna valisinin iki üç bin atlı ile Belgrad'a yardıma gönderdiği Kuşancalı Halil Ağa, ordular yaran bir saldırı ile Belgrad'a varıp ansızın kaleye girdi. Ahalinin çoğu, dayılardan bıkıp usanmış olduğundan hemen Halil Ağa'ya bağlılıklarını bildirdiler. Bu arada Belgrad muhafızı Süleyman Paşa da derhal Belgrad'a geçip, zorbaların başkanı olan dört dayıyı astırdıktan sonra Kara Yorgi'ye haber yolladı. "Fitne nedeni olduklarını söylediğin dayılar ortadan kaldırıldılar. Bundan sonra Sırp halkı, Osmanlı Devletinden hep adalet görecektir. Silahları bırakın ve herkes yerli yerine dağılsın" dedi.

Fakat onlar, silahları bırakmak şöyle dursun, kaleye daha çok yaklaşarak kuşatma çenberini iyice sıkıştırdılar.

En sonunda, H. 1221 yılı Kurban Bayramı gecesi (M. 18 Şubat 1807) ansızın, Belgradlı Raşid Paşa Tarihi'nde anlatıldığına göre, varoş kapısı muhafızı bulunan Aziz Bey adındaki bir haini, bin macar altını verip kandırarak varoşa girdiler.

Kara Yorgi, kalede bulunan muhafız Süleyman Paşa'ya ve Kuşancalı Halil Ağa'ya haber gönderip "Devlet-i Aliyye, Belgrad Kalesinin

muhafazasını bize havale etti. Çıkıp gitsinler" diye, kaleyi boşaltma ve teslim etme önerisinde bulundu.

Belgrad Şehri, iki üç yıldan beri kuşatılmış bulunduğundan, yiyeceksiz, içeceksiz kale içinde oturmak olanak dışı bulunduğundan, Halil Ağa, kendi askerlerini ve ahaliden bir miktar kişiyi yanına alıp bir yolunu bulup nehri geçmek suretiyle selamete erişti.

Belgrad Muhafızı Süleyman Paşa ve şimdi adını söylediğimiz Aziz Bey, Niş şehrine gitmek üzere yola çıkıp, Belgrad'dan sekiz on saatlik bir uzaklığa vardıklarında Sırplılar, bunlar üzerine baskın yapıp hepsini öldürdüler. Belgrad Kalesi içinde bulunan ahali hakkında da, türlü zulümlerde bulunarak hepsini öldürtmek suretiyle, insan kırımı kuralını uyguladılar.

Böyle kötü bir sonuçla Belgrad Kalesi Osmanlılar elinden çıktıktan sonra, Sokul'dan başka kaleler ayakta duramayıp hepsi birer birer Sırp zorba isyancılarının eline geçti.

Daha sonra Rusya seferi ortaya çıkmakla, Devlet-i Aliyye bu iş ile uğraşmakta iken, Bosna, Vidin ve Sofya bölgelerinden, büyük bir askerî birlik toplanarak, Sırp isyancılarının tepelenmesi ile uğraşılıyordu.

Sırp ulusu bedevî ve çile çekmeye alışık, beş on yıldır kendilerinin alışması ile olsun, Rusların öğretileri ile olsun savaş kurallarını bildiklerinden, pek büyük kayıplara ve insan kırımına uğradıkları halde, çarpışmaların şiddetine dayanarak hiç yılmadıklarından, sıkışınca dağ başlarına çıkıp sığındıklarından isyancılarının köklerinin kazınması mümkün olamamıştı.

Ruslarla yaptığımız savaş sona erdikten sonra H. 1227 yılı Ramazan ayında (M. Eylûl 1812) sadrazam Laz Ahmet Paşa görevden uzaklaştırılıp, Sofya komutanı Hurşit Paşa sadaret makamına getirildi.

Yeni sadrazam Hurşit Paşa, Osmanlı ordusunu Edirne'ye götürdü ve ağırlığı İstanbul'a yolladı. Ruslar, yaptığımız barış anlaşması gereğince Sırplılar'a açıktan açığa ve elle tutulur bir yardım yapmamakta iseler de, onları Devlet-i Aliyye'ye karşı kışkırtmaktan, direnmeye yöneltmekten, öte yandan da, bunlara karşı zor kullanılmaması ve sıkıştırılmamaları için Saltanat-ı Seniyye'yi taciz etmekten geri durmuyorlardı.

Bu nedenlerle, Sırp ileri gelenleri, Bükreş barış anlaşmasında kendileri için yazılı olan müsaadelerle yetinmeyip, bağımsızlığa yakın ayrıcalıklar istemeye cüret ederek isyancı eylemlerini sürdürdüler.

Bu durum karşısında yeni sadrazam Hurşit Paşa, üç kol asker düzenleyip Sırplar üzerine saldırdı. Karşılaştığı isyancıları yok edip ortadan kaldırdı. Bu Türk saldırıları yüzünden direnme güçleri kalmayan Sırplar, ister istemez aman dilediler ve zorla almış oldukları kaleleri geri vererek itaat altına girdiler. Bu bölgedeki isyancıların silahları toplatıldı, kalelere vezirler, komutanlar ve mustahfızlar atandı. Sadrazam Hurşit Paşa da H. 1229 yılı başında (M. 1814 başları) İstanbul'a geldi.

Hicazın durumu :

Cevdet Paşa Tarihi'nde ayrıntıları ile bildirildiği üzere, birinci Abdülhamit Han zamanında ortaya çıkan Vehhâbî Mezhebi, Arap Yarımadası'nda günden güne gelişiyordu. Bunların çıkardıkları karışıklıkların ve kötülüklerin giderilmesi için, Bağdad ve Şam valileri görevlendirilmiş, Bağdad bölgesinde bir kaç kez çarpışma olmuş ise de bunların saldırıları önlenememiş ve Vehhâbîler'in toplantı merkezleri olan Der'iye şehrine varmak mümkün olamamıştır.

Bu yüzden Arap kabilelerinin çoğu bu mezhebe meyl edip, Der'iyede oturan Necid Şeyhi Suud'un buyruğu altına girdiler. Şeyh Suud, adamları çoğalınca, Haremeyn-i Şerifeyn'i (Mekke ve Medine şehirlerini) sıkıştırmaya başladı.

O sıralarda Osmanlı Devleti, Fransızları Mısır bölgesinden çıkarma hazırlıkları ile uğraşmakta bulunduğundan, Vehhâbîler'in köklerinin kazınmasına bakacak vakit yoktu. Bu yüzden III. Sultan Selim Han'ın saltanatının sonlarında Vehhâbî taifesi, Mekke ve Medine bölgelerini ele geçirdiler. Bundan sonra Rusya savaşının patlak vermesi ve III. Sultan Selim Han'ın tahttan indirilmesi ile başlayan saltanat değişikliklerinin ortaya çıkması ile devletin uğraşıları büsbütün arttı.

Öte yandan Haremeyn-i Şerifeyn'in Vehhâbîler'den kurtarılması işi Mısır'dan birlik getirilmesine bağlı olduğu halde o sırada buna imkân yoktu; çünkü, sadrazam ve Osmanlı orduları komutanı Yusuf Ziya Paşa'nın, Napolyon Bonapart saldırısı olayından sonra Mısır'da bıraktığı on bin kadar Arnavud ve Rumeli birlikleri ile Mısır'daki kölemen takımı arasında çarpışmalar olmakta idi.

Tanrının yardımı ile, özel bölümde ayrıntıları ile anlatacağımız gibi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır valiliğine yerleşip Kölemen birliklerinin ortadan kaldırılması ile bağımsızlığını elde etti ve büyük

bir güce sahip oldu. Mehmet Ali Paşa İstanbul'dan aldığı emir üzerine, H. 1226 yılında (M. 1811) oğlu Tosun Paşa'yı, yeteri sayıdaki birlikler ve gerekli savaş araç ve gereçleri ile donatıp Hicaz'ın Yenbu limanına yolladı.

Mısır'dan gönderilen bu birlikler, yaptıkları bir çok savaşlar sonunda Haremeyn-i Şerifeyn'i Vehhâbîler'den kurtardı. H. 1228 yılı başlarında (M. 1813 yılı Ocak ayı başları) önce Medine şehrinin, daha sonra da Mekke şehrinin anahtarları, Mehmet Ali Paşa'nın anahtar ağası Lâtif Ağa'ya teslim edildi ve Mehmet Ali Paşa'nın öteki oğlu İsmail eliyle İstanbul'a gönderildi. Bu anahtarlar, büyük bir alay ve törenle Hırka-i Saadet Dairesi'ne kondu.

Bundan sonra Hicaz'ın durumunun düzene sokulması ve Vehhâbîler takımının köklerinin kazınması için, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kendisinin Hicaz bölgesine gitmesi II. Sultan Mahmud Han tarafından emredildi, bu konuda buyruldu gönderildi.

Bu buyruk üzerine Mehmet Ali Paşa, Hicaz bölgesine geçip iki yıl kadar, Mekke ve Medine yörelerinde dolaştı. Bu süre içinde yaptığı çarpışmalarda, Vehhâbîler Şeyhi olan Suud'un kethudası Osman Tâmî adlı kişi ele geçirilip İstanbul'a yollandı, orada Alay Köşkü karşısında asıldı.

Mehmet Ali Paşa bundan sonra, oğlu Tosun Paşa'yı yanına alarak Mısır'a döndü. Tosun Paşa, Mısır'a dönüşlerinden kısa bir süre sonra taun (veba) hastalığından ölünce, açık kalan Cidde valiliği, vezirlik rütbesi ile, Mehmet Ali Paşa'nın öteki oğlu İbrahim Paşa'ya verildi.

İbrahim Paşa, hemen Hicaz yakasına geçip, bir kaç yıl daha Vehhâbîlerin izlenmesine ve köklerinin kazınmasına çalıştı. Daha sonra, Vehhâbîler'in toplantı yeri olan Der'iye'yi ele geçirip, Suud ile oğlu Abdullah'ı tutsak ederek, Peygamberin mezarından (Ravzai Mutahhara) çaldıkları mücevheratı da ele geçirip hepsini İstanbul'a yolladı. Bu Şeyh Suud ve yardakçıları İstanbul'a geldikten sonra kılınçtan geçirildiler. Peygamberin mezarından çalınan mücevherler de onartılarak yine Medine şehrindeki mezara kondu.

Derebeylerinin köklerinin kazınması :

Saltanat-ı Seniyye'nin sefer uğraşıları ortadan kalktıktan sonra, epey bir süredir Anadolu'nun ve Rumeli'nin her yerinde ortaya çıkıp, derebeyi ve âyan deyimleri ile adlandırılan, Devlet-i Aliyye'nin buyruk-

larına gereği gibi boyun eğmeyen kişilerin ortadan kaldırılıp yok edilmeleri işine girildi.

Bunlardan Tekeli Oğlu, Kalyoncu, Dağ Deviren Oğlu ve daha adları belli kişiler, üzerlerine görevlendirilen vezirler ve komutanlar elleri ile asılarak şerleri ve fesatlıkları ortadan kaldırıldı.

Serezli Yusuf Bey, Kara Osman Oğlu ve Cebbar Zade gibi derebeyler, güçlü ve ünlü kişiler olmakla birlikte, şimdi devlete itaat üzere bulunmaları ve seferde hizmetleri görülmesi gibi nedenlerle, bunlara dokunulmadı.

Tepedelenli Ali Paşanın durumu :

Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa, zaten Arnavudluk hanedanından olup yetenekli, gözü pek bir kişi idi. Ancak, kendisinin emîrliği kırk yıla yakın bir süre uzadığından, Yanya, Yenişehir, Selanik ve Manastır sancakları içinde ikiyüzden çok, büyük çiftliklere sahip olmuştu. Kendisinin zenginliği günden güne artıp gücü ve görkemi çoğalarak o bölgede kendi başına buyruk bir duruma gelip bağımsızlık bayrağını kaldırmıştı.

Kendisi, Rusya, Avusturya ve Fransa seferlerinde iyi hizmetler etmiş ve yararlıklar göstermiş olduğundan dolayı, oğlu Veli Paşa'ya vezirlik, öteki oğulları Muhtar Paşa ile Salih Paşa'ya ve torunu Mehmet Paşa'ya beylerbeyilik ihsan edilmiş, Mora Valiliği ve çevrede bulunan sancaklar da bunlara verilmişti.

Tepedelenli Ali Paşa'nın o bölgeler halkı üzerindeki zulmü ve saldırısı her türlü sınırı aşmış ise de, oralardaki yolların düzeltilmesi ve tarımın yaygınlaştırılması konularındaki hizmetleri ile o bölgeleri onarmak işindeki çalışmaları ve çabaları, inkâr edilemiyecek ölçüde idi.

Hatta, topçu adı ile sekiz on bin kadar düzenli asker örgütü bile kurduğundan, İstanbul'daki yeniçeriler yakınmaya ve ona dil uzatmaya başladıklarından, bu birliklerini o çevredeki kalelere dağıttı.

Avlonya sancak beyi (mutasarrıfı) vezir İbrahim Paşa, Tepedelenli Ali Paşa'nın büyük oğlu Veli Paşa'nın kayın babasıdır. Tepedelenli Ali Paşa, bilinen alışkanlığı üzere bu İbrahim Paşa'nın yönetim bölgesi olan Avlonya sancağını ele geçirmek ister. Bunun için H. 1225 yılında (M. 1810) Avlonya ahalisini kışkırtarak İbrahim Paşa üzerine saldırmalarını sağlar. Ardından da, sözde kendisine yardım ediyormuş gibi Avlonya'ya bir miktar asker yollayıp İbrahim Paşa'yı kurtararak Yanya'ya getirtir ve burada onu hapseder.

Tepedelenli Ali Paşa'nın bu acaip davranışı, II. Sultan Mahmut Han'ın son derece canını sıktı ve öfkelenmesine sebep oldu. Yanya'da hapsedilen İbrahim Paşa'nın hemen Avlonya'ya yerine gönderilmesi için bir kaç kez padişah buyruldusu yollandığı halde, Tepedelenli Ali Paşa, bir takım boş ve tutarsız özürler bildirerek itaatsizliğini sürdürdü. Daha sonra, İbrahim Paşa'nın Rumeli'de görevlendirilmemek üzere serbest bırakılması yazıldığı halde bu sefer de yakışıksız davranışlarda bulundu.

Bu tür itaatsiz tutumları yüzünden, kendisinin uslandırılıp yola getirilmesi saltanat makamının, hemen yerine getirmesi gerekli bir görevi olduğu halde, karışıklıklar çıkarmaya hazır olan Mora Yarımadası ahalisinin, Ali Paşa'nın gücünden ve görkeminden korktukları için kımıldanamadıkları bilindiğinden, kendisinin cezalandırılması konusunda pek ileri gidilemeyip kendisine karşı, kimi kez korkutma, kimi kez de taltif yolları uygulanıyordu.

O sırada Osmanlı yönetiminin danışmanı ve II. Sultan Mahmud Han'ın güvendiği bir kişi olan ve yönetim dizginlerini özgürce elinde tutan Nişancı Hâlet Efendi, Tepedelenli Ali Paşa'nın gelenek gereğince sultana sunduğu paraları ve hediyeleri yeterli bulmadı. Kendisinden kesin miktar olarak yılda bin kese istedi. Ali Paşa, böyle belli miktar üzerinden kesinleştirilmiş bir vergi gibi parayı vermekten kaçındı. Hâlet Efendi buna kızıp Ali Paşa'nın, şiddet kullanılarak ortadan kaldırılmasına bütün gücü ile çalışmaya başladı.

Bu sıralarda bir gün, Tepedelenli Ali Paşa'nın kethudası olan Paşo Bey, bazı nedenlerle Ali Paşa'dan korkuya kapılıp kaçarak İstanbul'a geldi. Tepedelenli, bu Paşo Bey'in ardından bir Arnavud fedaisi gönderip Sultan Bayezid Camii yakınlarında kaldığı konağın penceresi önünde otururken kurşun attırmış olması, Ali Paşa'nın, Saltanat-ı Seniyye başkentinde böyle fedai kullanması, bir süredir kendisine karşı duyulan güvensizliği büsbütün artırdı. Biraz önce dediğimiz gibi Hâlet Efendi'nin de onun aleyhine kışkırtmalarda bulunması nedeni ile, Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasına karar verildi.

Bu Paşo Bey'e kurşun atma işini kimi kişiler, Hâlet Efendi'nin tertip ettiğini söylemişlerse de, böyle bir olasılık pek akla uygun görünmez.

Ali Paşa'nın yola getirilmesi işinde, önce Ali Paşa ile oğullarının yönetim bölgelerinin, Yanya sancağı ile sınırlandırılması ve öteki

livalardan elçekmesinin sağlanması ve oralarda bulunan çiftliklerini, öteki emlâk sahipleri gibi, adamları aracılığı ile yönettirmesi emredildi.

Tepedelenli Ali Paşa'nın, suçlarının bağışlanması için yalvarıp yakarması, sultanın öfkesinin artmasına ve vezirliklerinin ve emîrliklerinin kaldırılması ile Tepedelen'de oturması için emirler yazılmasına yol açtı.

Daha sonra H. 1236 yılı başlarında (M. 1820 Ekim başları), eski sadrazamlardan Mora Valisi Hurşit Paşa komutan atanarak ve Rumeli Valisi ile işbirliği yaparak çevrede bulunan vezirler ve emîrler de bunlara katılarak, Tepedelenli Ali Paşa ve ona bağlı kişilerin zorbalıklarının ve saldırılarının ortadan kaldırılması ile görevlendirildiler.

Bu görevlendirilmiş birliklerin Yanya bölgesine vararak yer yer yaptıkları çarpışmalar sonunda, Tepedelenli'nin oğulları Veli Paşa, Muhtar Paşa ve Salih Paşa ve torunu Mehmet Paşa, hiç bir karşı koymada bulunmadan Osmanlı birliklerine sığındıklarından kendileri, Kütahya'ya ve Ankara'ya sürgün edildiler.

Ali Paşa ise, sığınmış bulunduğu ve oradan savunmasını sürdürdüğü Yanya Kalesi'nde kuşatıldı. Kuşatma günleri uzadıkça, işin sona erdirilmesinde kolaylık olduğunu söyleyenler korkuya düşüp, "Ali Paşa hanedanının sona erdiğini görmedikçe Arnavud halkı sonuçlarından kuşkuya düşer ve gerektiği gibi Ali Paşa'ya karşı çıkamazlar" diyerek Sultan Mahmud Han'ı açık bir zulme girişmeye sürükleyerek, yukarıda sözünü ettiğimiz Veli Paşa, Salih Paşa ve Mehmet Paşalar, sürgünde bulundukları yerlerde asıldılar.

Tepedelenli'nin öteki oğlu Muhtar Paşa, Rusya ile yapılan savaşta, Orduy-u Hümayun'un çok sıkıştığı bir sırada yetişip, Türk ordusunun başarıya ulaşmasında tek başına büyük hizmeti olmasından dolayı kendisine "Hızır Paşa" deniliyordu.

İki yılı aşan kuşatma süresinde Tepedelenli Ali Paşa'nın kendi seçtiği dört bin kadar fedai birliklerinin çoğu ölüp, bir kısmı da kaçtığından, başka yapacak bir şeyi kalmıyan Ali Paşa, aman dileyip kaleden dışarı çıktı. Kuşatma birlikleri komutanı eski sadrazam Mora Valisi Hurşit Ahmet Paşa, kendisinin, yaşı ve yaptığı iyi hizmetler göz önüne alınarak bağışlanıp İstanbul'da kalmasını bir çok kez Padişaha arz edip yalvarmış ise de II. Sultan Mahmut Han, bu önerileri kabul etmedi. Böylece Tepedelenli Ali Paşa, 1822 yılında, ele geçmemek için yaptığı çarpışmada vurularak öldürüldü (24 Kasım 1822). (M. Nuri Paşa,

Tepedelenli Ali Paşa'nın boynu vurulduğunu söylüyorsa da, İslam Ansiklopedisinde bu maddeyi Ali Paşa (Tepedelenli) mad. yazan rahmetli Cavit Baysun, yakalanması sırasındaki çarpışmada silahla vurularak öldüğünü söylüyor ki doğrusu da budur. N. Ç.)

Bazı özel tarih kitaplarında yazıldığına göre, Ali Paşa'da, umulan miktarda para ve mücevherat çıkmamış. Malları dışında, kırk bin keseye yakın nakit parası bulunmuştur.

Rum ayaklanması :

Mora Yarımadası'nda bir Rum hükûmetinin kurulması, çok uzun bir süredir Rusların istediği bir şeydi. Bu nedenle yaptıkları kışkırtmalar ve heveslendirmelerle H. 1182 (M. 1768) seferinde Mora Yarımadası reayası isyan bayrağını kaldırmış ise de, sadrazam Muhsin Zade Mehmet Paşa'nın ve daha sonra Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kılınçları gücü ile bu isyan bastırılmıştı.

Bir süre sonra Tepedelenli Ali Paşa'nın kurduğu sağlam yönetim ve etkili baskı onların umut ve planlarını önlemekte iken, Tepedelenli Ali Paşa'nın kolu kanadı kırılıp Yanya Kalesi'nde kuşatma altına alınınca, öte yandan Mora Valisi Ahmet Hurşit Paşa da, Mora Yarımadası'ndaki birliklerini yanına alıp Yanya'ya, Tepedelenli kuşatmasına gittiğinden, Rusların aradığı zaman, Rumların beklediği uygun fırsat yüz göstermiş oldu. Öte yandan Tepedelenli Ali Paşa da, kuşatmadan yakasını kurtarmak için Rumları ayaklanmaya çağırdı.

Böylece 1821 yılında Eflak'ta ve Mora Yarımadası'nda fesat ateşi alev saçmaya başlayıp, her ne kadar Eflak ayaklanması dar çerçeveyi aşamamış, İbrail ve Yerköy gibi kaleler Tuna nehri kıyılarında olduğundan birbiri ardı sıra yardım edildiğinden, isyancıların planlarından korunabilmiş ise de, Mora Yarımadası'nın vilayet merkezi olan Trablıca Kalesi yarımadanın orta yerinde olduğundan, yardım almaktan umutsuzluktan, yiyeceksizlikten güçsüz bir duruma düşmüş bu nedenle, daha çarpışmaların ilk sıralarında teslim olmak zorunda kalmıştı.

Bu sırada Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa kuşatması ile uğraşmakta olan komutan Hurşit Paşa'nın karısı da Trablıca'da bulunduğundan o da Rumlar tarafından tutsak edildi. Hurşit Paşa, karısını, çok fazla miktarda para vererek düşmandan kurtarabilmiştir.

Bu Rum ayaklanmasında, gerek İstanbul Patrikhanesi'nin, gerekse taşrada bulunan pek çok papasın kocabaşıların eli olduğu, onlarla söz birliği ettikleri, ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır.

Bu işte kötülüğü olan kişilerin, öldürülmek suretiyle şerlerinin ortadan kaldırılmasının çabuklaştırılması için yer yer, adalara, kıyılara vezirler, komutanlar ve muhafızlar atanarak, bunların berkitilmesine özen gösterildi.

H. 1237 (M. 1821/22) yılında Hurşit Paşa tarafından seçilen Dramalı Mahmut Paşa, Mora komutanı atanıp yirmi beş bin kadar asker ve komutası altına verilen vezir ve emîrlerle Ezdin (?) den yola çıktı. Bu birlikler Mora Derbendi'nden geçip kuşatılmış bulunan Anapoli Kalesi önüne görkemle gelip yerleştiler. Hemen harekete geçilip, o bölgede bulunan isyancı eşkıya sürüsü koğulup yok edildi. Kaleye kırk gün yetecek ölçüde yiyecek toplanıp yerleştirildi. Bundan sonra Mora vilayetinin merkezi olan Trablıca'nın geri alınması için birliklerin oraya yollanması işine girişildi. Bu sırada, yedi bin kadar Arnavud askeri, geçmiş aylardan alacakları olan ulûfelerini istediler. Bu paranın hemen ödenmesine olanak bulunamaması nedeni ile ansızın, savaş alanını bırakıp geri döndüklerinden, bu durum öteki Türk birliklerini şaşkına çevirdi. Çünkü zaten bu birliklerin savaş araç ve gereçleri, yiyip içecekleri ve taşıt araçları çok eksikti. Öte yandan Mora'daki hıristiyan Rumlar genellikle ayaklanmış durumda, derelerde ve orman içlerinde fırsat kollamakta olduklarından, haberleşme yolları, mühimmat ve yiyecek getirilecek yollar, tüm tutulmuş ve kapanmış olduğundan, Anapoli'ye gelirken çekilen zorluk ve sıkıntı gün geçtikçe artmıştı.

Bu nedenle Trablıca'ya gitmek şöyle dursun, Anapoli'de bile direnebilmek, kalabilmek olanağı bulunmadığından, düşe kalka geri dönüldü. Türk birlikleri Gördös'e vardıklarında, Anapoli'nin açlıktan teslim olmak zorunda kaldığı haberi duyuldu. Bu acı haberin üzüntüsü ile serasker Mahmut Paşa öldü.

Tepedelenli Ali Paşa işi bittikten sonra Mora ayaklanması sona erer diye düşünülüyordu, oysa ki Mora'da tam tersine bir gelişme başladı. Burada isyan ateşi gittikçe artıp alevlenerek azdığından, bu felaketlerin patlak vermesinin tek başına sebep olduğu kabul edilen Hâlet Efendi H. 1238 (M. 1822/23) de öldürüldü ve Hurşit Paşa da, Mora ordusunun bozguna uğrayarak geri dönmesinden dolayı kendisi sorumlu tutulur kuruntusu ve korkusu ile hasta düşüp, iki üç gün içinde öteki dünyaya yollandı.

Bundan sonra Mora seraskeri atanan Bosna valisi Celal Paşa, daha görev yerine ulaşamadan yolda öldü. Bunun yerine görevlendirilen

Ebu Kebud Mehmet Paşa da Yenişehir'den (Larissa) ileri geçemediğinden Rumlar Mora Yarımadası'nın tümünü ele geçirdiler.

Bu Moralılar işi daha ileri götürerek, Sakız Adası'na bir iki bin eşkıya yollayıp, ahalisini ayağa kaldırıp Sakız Kalesi'ni kuşattılar.

Sakız Adası Muhafızı bulunan Vahid Paşa, aşağı yukarı kırk gün savunmayı sürdürdükten sonra Kapdan Ali Paşa'nın Deniz birliklerimizle yardıma gelmesi üzerine, Rum eşkıyası tamamen bozguna uğratıldı ve adanın Rum köyleri, baştan başa talan edildi.

Rahmetli Hurşit Paşa'nın komutası altında iyi görevler yapmış, yiğitlik ve kahramanlıklar göstererek yetenek kazanmış olan Vidin Valisi Reşid Mehmet Paşa, H. 1240 (M. 1824/25) yılında Rumeli seraskerliğine atandı.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'da Mora valiliği ile görevlendirildi. Bu İbrahim Paşa, bir kaç yıldan beri Mısır'da kurulup örgütlendirilmeye çalışılan düzenli askerlerden üç alay kadar bir birliği yanına alarak Mora Yarımadası'na geldi. Bu talimli birliklerle yer yer dolaşıp eşkıyayı ortadan kaldırıp Trablıca şehrini de geri almayı başardı.

Mısırlı İbrahim Paşa, daha sonra, Rumeli birlikleri komutanı Reşid Mehmet Paşa ile birleşerek Rumların kendi eylemleri için merkez olarak kullandıkları Misolonki (Mesolongion) istibkâmlarını kuşattılar.

Öte yandan Kapdan-ı Derya Husrev Paşa da Türk deniz birlikleri ile yardımlarına gelip, Rumların deniz yolu ile gelmesini umdukları yardım ve kurtarma yolu kapanmış olduğundan, kuşatılıp sıkıştırılmış bulunan altı bin kadar Rum fedaisi eşkıyadan pek azı kaçıp kurtulabildi. Geri kalanların hepsi kılınçtan geçirildi ve Misolonki Kalesi de Türkler eline geçdi.

Kapdan-ı Derya Husrev Paşa, H. 1241 yılı aralarında (M. 1825), Rum eşkıyalarının deniz birliklerinin toplanma yeri olan Sisam Adası'nı vurup, istihkâmlarını yıktı ve yüzden çok düşman gemisini ele geçirdi.

Vak'ai hayriye (Yeniçerilerin ortadan kaldırılışı) :

Osmanlı Devleti'nin talimli ve muvazzaf askerlerinin en seçkinleri olan yeniçerilerin düzeni ve disiplini artık topdan bozulmuş olduğu gibi bunların sefer araç ve gereçlerinin nitelikleri ve nicelikleri de çığırından çıkmış ve çöküntüye düşmüş olduğundan, Mora Yarımadası

kalelerine beş altı yıldan beri yollanan Türk ordularına yiyecek ve savaş araç ve gereci yetiştirilemiyordu.

Bu durum ortada iken, dış düşmanlar olmasa bile dağınıklığa yol açacağı, dört yüz yıldan beri Devlet-i Aliyye'nin uyruğunda bulunan Rum halkının girişmek cesaretinde bulunduğu isyanın bastırılıp ortadan kaldırılmasına güç yetirememesi ile belli olmuştur.

Eğer askerlerin durumu ve savaş işleri düzenlenip yoluna konamazsa, buna önem verilip işe girişilemezse devletin yaşantısını sürdürmesinin tehlikede olduğu, artık en aklı ermeyen kişilerin bile açık seçik görüldüğü bir şeydir.

Bu açık nedenlerden dolayı, devlet ileri gelenlerinin oy birliği ile yeniçerilerden "eşkinci" ünvanı ile talimli bir asker sınıfı kurmaya karar verilip H. 1241 yılı sonlarında (M. 1826 Temmuzu) talime ve öğretime başlandı.

Ancak, yeniçerilerin ileri gelenleri, bu kararı kabul edip senet dahi vermişlerse de, kendilerine güvenilemiyeceğinden, taşkınlık edip ayaklanmaya kalkışırlarsa tepelenip bastırılmaları için topçu, humbaracı, lağımcı ve tersane ocakları başkanları ve subayları uyarıldı.

Ayrıca Rum ayaklanması nedeni ile Kara Deniz Boğazı'nın iki yakasının muhafızları olan Ağa Hasan Paşa ile İzzet Mehmet Paşa'nın komutalarında bulunan iki üç bin kadar sekbanın çabucak İstanbul'a taşınması işi için de hazırlık yaptırıldı.

Gerçekten de, önceden sanıldığı ve kestirildiği gibi, talime başlandıktan bir ay geçer geçmez, yeniçeri çapulcularının elebaşları, zorbalık bayrağını kaldırmak üzere aralarında anlaşarak H. 1241 yılı Zilkade ayının dokuzuncu perşembe gecesi (M. 15 Haziran 1826), Bâb-ı Âlî'yi ve Ağa Kapısı'nı basıp talan etmişler ise de sadrazam Benderli Mehmet Selim Sırrı Paşa, yalısında bulunduğundan ve yeniçeri ağası Celaleddin Ağa da saklandığından, zorbaların elinden kurtulmuş oldular.

Sadrazam Paşa ve Boğaz Muhafızları Hasan Paşa ve İzzet Mehmet Paşa, işlerinden atılmış ve yeni atanmış olan şeyh ül-islam, kadıaskerler ders hocaları ve devlet ileri gelenleri, Saray-ı Hümayun'da toplandılar. Bu arada II. Sultan Mahmut Han da Beşiktaş'tan, saraya geldi.

Yukarıda sözünü ettiğimiz sekban askerleri de grup grup Saray-ı Hümayun'a geldiler. Sancağ-ı Şerif çıkarılıp Sultan Ahmet Han Camii eylemin, girişimin merkezi yapıldı.

Bu arada, yeniçeri eşkıyaları At Meydanı'ndaki kışlalarında toplanmış olduklarından Ağa Hasan Paşa, İzzet Mehmet Paşa, topçu başı Kara Cehennem İbrahim Ağa ve humbaracı başı Dede Ağa, kendilerine bağlı birlikler ve iki parça top ile At Meydanı'na yollandılar.

Yeniçeri zorbalarının elebaşları, meydan kapılarını kapatarak kendilerini güven altına almak istemişlerse de, top ateşleri ile kışla kapısı kırılıp, bir kaç nöbet salkım ateşi yapılarak bir miktar eşkıya öteki dünyaya yollandı. Bunu gören öteki yeniçeriler dağılıp kaçıştılar. Yeniçeri kışlaları hemencecik yağlı paçavralarla yakıldı.

Yeniçeri ocağının sürdürülmesi ya da toptan kaldırılması, devlet ileri gelenleri arasında tartışıldı. Bu tartışmalar sonunda bundan sonra artık bunlardan doğru dürüst bir hizmet beklemenin ve kendilerine güvenmenin caiz olmadığı, onlara karşı şimdi böyle bir başarı elde edilmiş iken fırsatın kaçırılmamasını, Reis ül-Küttab Mehmet Seyyida Efendi ve öteki sadık kişiler söylediler.

Padişah II. Sultan Mahmut Han'ın isteği de bu yolda olduğundan, yeniçeri ocağının toptan kaldırıldığı bütün Osmanlı ülkesine ilan edilip bildirildi. Yeniçeri subaylarından ve erlerinden, geçmişte suçları saptanan binden çok yeniçeri eşkıyası, İstanbul'da olsun, sürgün edildikleri yerlerde olsun birer birer yakalanıp asıldılar. Suçları az veya önemsiz olanlarının, sürgün edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmaları ile yetinildi.

Beşyüz yıldan çok bir süredir büyük başarılar elde etmiş olmanın temel unsuru bulunmuş olan güçlü yeniçeri ocağının, böyle üç beş saat içinde yıkılıp ortadan kalkıvermesi, halkın nefretine uğramış olmalarından ve kuruluş düzenlerinin sağlam temellerinin bozulup yok olmasından ileri gelmiştir. Tanrının yardımı ile, ayrıntıları bu bölümün tümlecinde anlatılacak ise de, sadece aşağıdaki fıkrayı burada kayd etmek istiyoruz.

Yukarıda adı geçen Dede Ağa, H. 1253 yılında (M. 1837/38) feriklik (tümen komutanlığı) rütbesi ile karantina nâzırı atandı ve görevi dolayısı ile kendisine Hıfzı Paşa adı verildi.

Bu Hıfzı Paşa şöyle anlatırdı : Gerçekten, yeniçerilerin girişmeleri beklenen taşkınlıklarında ne biçim davranılması gerektiği daha önceden tasarlanmış, topçu ve humbaracı ocakları subaylarından bir ölçüde güven sağlanmış ise de tam ve kesin bir güven elde edilememişti.

Olayın patlak vermesinde hemen, Hasköy'de bulunan humbaracı kışlasına gittim. Kışla kapısında subay ve erlerin toplu bir halde beklemekte olduklarını görerek bir az korku ve telaşa kapıldım. "Ey ağalar! Durumu herhalde öğrenmişsinizdir. Ne yapacaksınız?" deyince, hepsi ağız birliği ederek "rahmetli Sultan Selim Han, bizim ocağımızın düzene girmesine pek çok emek vermiş, bizlere ihsanlarda bulunmuş iken, nasıl oldu ise o olayda yeniçerilere katılmamızdan dolayı suçlu düştük. Bu lekenin üzerimizden silinmesi için bir görevde bulunmayı bekliyorduk. Bu nedenle şimdi, devletimizin buyruğu uğrunda canımızı ve başımızı feda etmeye hazırız" dediler. Ben de kendilerine "öyle ise buyurun gidelim" deyince son sür'atle kayıklara binip, hemen arkamdan Yalı Köşkü'ne gelip canlarını dişlerine takarak hizmet ettiler; diye o günkü anısını bana anlattı.

Öteki ocakların, bilginlerin ve halkın, toptan yeniçerilerden tiksinmiş olmaları, böyle önemli ve büyük bir işin kısa bir sürede ve kolaylıkla bitirilmesini, sonuçlanmasını sağlamıştır.

Rusya seferinin ortaya çıkması :

Yukarıda da yazdığımız gibi, Mora Yarımadası ile çevresinde bir Yunan hükûmetinin kurulması, Rusların son derece arzuladıkları ve önem verdikleri bir işti. Ruslar, bu konuda İngiltere ve Fransa devletlerinin onaylarını da elde etmiş olduklarından, bu devletler taraflarından, para, mühimmat ve gönüllü subaylar ve erler verilerek, Rum fesatçılarına arka verilip onları güçlendirmeye çalışmakla birlikte, Osmanlı Devletine de, Mora halkına bağışıklıklar ve ayrıcalıklar tanımasını önermekte idiler.

Daha önce (bir isim okunamadı) ve daha sonra da Reşit Paşa'nın kılıcının gücü ile Atina şehri de ele geçirilip Rum eşkıyaları adam akıllı sıkıştırıldı. Bu durum bir süre daha böyle giderse, bütün bütün direnme gücünden yoksun kalacakları ortaya çıktı. Bunu anlıyan Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri elçileri, eski önerilerini şiddetlendirdiler.

Daha önce Mora Yarımadası kalelerinin Türkler elinde kalması koşulu ile ayrıcalık istemekteler iken, Mora Yarımadası'nın hepsinin Türklerden arındırılmasını ve belli bir miktarda vergi verilmek koşulu ile iç işlerinde yönetimin kendilerine bırakılmasını istediler. Bu önerileri kabul edilmezse, elçilik görevlerini bırakıp Türkiyeden ayrılacaklarını kesin olarak bildirdiler.

Soruna Osmanlı Sultanlığı yönünden bakılacak olursa, Mora ahalisi, Saltanat-ı Seniyye'nin eski uyruklarından olup, cezaları verilip bastırılarak yola getirilmeleri, hükûmetin ödenmesi gerekli bir borcu olduğundan, yabancıların karışmaya hakları olamazdı. Bu nedenle bu konuda her türlü olaya göğüs gerileceği, korkusuz bir şekilde söylenerek açıklandığından, adlarını saydığımız üç devletin elçileri H. 1243 yılı başlarında (M. Ağustos 1827) İstanbul'dan ayrıldılar.

Bundan bir süre sonra, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Mora Yarımadası kıyılarında dolaşmakta olan birleşik deniz birlikleri, ansızın saldırıya geçip Navarin Limanı'nda demir atmış olarak yatmakta bulunan Türk deniz birlikleri gemilerini yaktılar, batırdılar.

Bu yüzden Mora işi kötüleşmiş ve ileri sürülen önerilerin kabul edilmemesi halinde Rusların savaş açacakları açıkça anlaşılmakta ise de, Saltanat-ı Seniyye tarafından, Tuna nehri kıyılarına ve Mora bölgelerine asker ve mühimmat yollanarak direnme ve kuvvet gösterisinde bulunulduğu için H. 1243 yılı Şevval ayında (M. 1828 Nisan/Mayıs) Rus ordusu, sınır ayrımı olan Prut nehrini geçerek düşmanca eylemlere girişmeye başladı.

Ağa Hüseyin Paşa Tuna Seraskeri, Kapdan-ı Derya İzzet Paşa da Varna muhafızı atanıp yollanarak yer yer savunma girişimlerine başlandı. Ancak, Osmanlı Devleti düzenli asker kurmaya girişeli iki yıl olmadan, Rusya seferi gibi ağır bir yük altına girmiş ve donanmay-ı hümayun, Navarin olayında yakılıp batırılmış olduğu için, elde bulunan ve yeniden yapılan beş on parça savaş gemisi, Kara Deniz'i korumaya yetmez bir durumda idi. Bu sorunları iyi değerlendiren Rusların Tolçi, İsakçi ve İbrail kalelerini ele geçirip yerleştikleri ve Varna şehrini denizden ve karadan sıkıştırdıkları haberi İstanbul'a geldi.

Önce Varna şehrini kurtarmak, daha sonra Tuna nehri kıyılarına doğru yönelmek üzere sadrazam Selim Paşa, sekiz on bin kadar askerle H. 1244 yılı Safer ayı ortalarında (M. 1828 Eylül başları) yola çıkarıldı.

Üç ay süren bir kuşatmada kalan Varna Kalesi, düşmanın eline geçti. Bu sırada, Padişah II. Sultan Mahmut Han da, Davud Paşa ovasına çıkıp orada bulunan Rami kışlasını ordu merkezi yapmıştı.

Varna Kelesi, Rusların eline geçince, muhafızı bulunan İzzet Mehmet Paşa, sadrazamı suçlayan ve onun suçlarını, gevşekliğini anlatan yazılarla Padişaha durumu anlattı. Sadrazamın Varna'yı kurtaramaması ve İzzet Mehmet Paşa'nın bu mektuplarının etkisi ile,

sadrazam görevinden atılıp yerine İzzet Mehmet Paşa'nın sadrazam atanmasına yol açtı. Ne gariptir ki Selim Paşa, İzzet Mehmet Paşa'yı, sadaret karargâhında göz hapsine alıp şiddetli bir cezaya çarptırmak amacında iken, İzzet Mehmet Paşa sadrazam olarak atandı. Padişahın emri ile Selim Paşa'nın bütün malı mülkü ve hatta Edirne'de bir sarrafa bıraktığı öğrenilerek ortaya çıkarılan beş yüz keselik nakid parası bile İzzet Mehmet Paşa'ya ihsan olunmuştur.

İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan üç devletin deniz birlikleri, Mora Yarımadası'nı abluka altına aldılar. Mora birlikleri komutanı İbrahim Paşa, bu kuşatma dolayısı ile, orada bulunan Mısırdan getirdiği birliklerin yiyeceklerini ve mühimmatını bulup buluşturmakta çok zorluk çektiğinden ve bir süredir, babası Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'yı Mısır'a geri getirtmek için Padişaha ricada bulunduğundan, her ne kadar Sultan Mahmut Han buna izin vermemiş ise de, gelişen olayların zoru ile, askerlerini yanına alan İbrahim Paşa, Mora'dan çıkıp Mısır'ın yolunu tuttu.

İbrahim Paşa Mora'dan ayrılır ayrılmaz, yarımadaya bir miktar Fransız askeri çıkıp, Türkler elinde bulunan bir kaç kaleyi ele geçirdikleri haberi İstanbul'a ulaştı.

Fransa ve İngiltere devletleri, Ruslar ile birleşerek Osmanlı donanma birliklerini Navarin limanında yakıp batırarak açıkça Rumlara yardım etmekte bulunmuşlar ise de, Saltanat-ı Seniyye'ye resmen savaş ilan etmediklerinden, durumun ve zamanın icabı olarak, bu devletlerin İstanbul'dan ayrılmış olan elçileri davet olundular, onlar da M. 1829 yılı Haziran ayında geri geldiler. Bu elçilere olağanüstü bir saygı gösterilerek yine Mora işinin konuşulmasına başlandı.

Kış mevsiminin yaklaşması ve Varna Şehri'nin elden çıkması nedenleri ile yeni sadrazam İzzet Mehmet Paşa, sadaret karargâhını Şumnu kışlağına nakletti. Ancak kötü şeylere düşkün olması ve hükümdarın hoşlanmadığı bazı davranışlarının duyulması ve hepsinin üstünde, kendisine verilen işi yürütecek güçte ve yetenekte olmadığının anlaşılması üzerine H. 1244 yılı Recep ayında (M. 28 Ocak 1829) Darendeli Topal İzzet Mehmet Paşa sadrazamlıktan azl edilip yerine, Mora savaşlarında yiğitlik gösterip ün kazanmış olan Reşit Mehmet Paşa sadaret makamına getirildi.

Rusların Kafkasya ordusunun, Anapa, Sohum, Ahıska ve Kars kalelerini ele geçirdikten sonra Erzurum'a yürümekte olmaları üzerine,

Erzurum valisi ve doğu orduları komutanı olan eski sadrazamlardan Galib Paşa, bu Rus ordusuna karşı savunmanın olanaksız olduğundan söz ederek kendileri ile barış anlaşması yapılması gereğini İstanbul'a bildirdi. Galib Paşa'nın bu tutumu, kendisinin korkaklığına ve gevşekliğine yorularak, görevinden atıldı. Yerine, Eğinli Salih Paşa, doğu orduları baş komutanlığına atandı.

M. 1828 yılı bu felaketlerle geçip, 1829 yılı savaş mevsimi geldiğinde, düşmanla çarpışmalara başlanarak, kimi yerlerde ufak tefek başarılar elde edilmiş ise de Ruslar, bir kaç aydan beri kuşatıp sıkıştırmakta oldukları Silistre Kalesi'ni ele geçirdiler ve hemen bunun ardından da Şumnu'da bulunan Türk ordusunu kuşattılar.

Şumnu'nun, korunmaya elverişli bir durumda bulunması ve içinde otuz bin kadar asker olması nedenleri ile, ele geçirilmesinin mümkün olamıyacağını gören Moskoflar, Şumnu'yu kuşatma altında tutmakla birlikte, bir başka ordularını da Edirne'ye doğru yürüyüşe geçirdiler.

Rus ordularına Balkanlarda ve Kızanlık'ta engel olunmaya çalışılmış ise de başarılamadığından ve Edirne şehrinde istihkâm bulunmadığından, H. 1245 yılı Safer ayının sonlarında (M. 1829 Ağustos sonları) o eski Osmanlı başkenti, düşman eline geçti. Hemen bunun ardından, Erzurum şehrinin de Ruslar eline geçtiği yolundaki kara haber İstanbul'a ulaştı.

Bu olaylar üzerine, her ne şekilde olursa olsun Ruslarla barış yapmaktan başka çare ve çıkar yol kalmadığından, Defterdar Sadık Efendi, Mevaliden Emin Bey Zade Abdülkadir Bey ve Âmedci Köse Âkif Efendi delege olarak görevlendirilip Edirne'ye yollandı. H. 1245 yılı Rebiyülevvel ayı ortalarında (M. 1829 Eylül ortası) aşağıdaki koşullarla barış anlaşması yapıldı:

Edirne Anlaşması adı ile anılan bu anlaşma gereğince Mora Hükûmeti (Yunanistan'ın bağımsızlığı) onaylandıktan başka, bütün Çerkesistan ve Ahıska kaleleri Ruslara verilmiş ve Eflak topraklarında bulunan kaleler yıkılarak Eflak Emirliği'ne bırakılmış, Memleketeyn'in (Eflak - Buğdan) ve Sırbistan'ın ayrıcalıkları artırılmış ve sağlama bağlanmış ve altı nahiye daha katılarak Sırbistan sınırları genişletilmiştir. Ayrıca, Rusya'ya ticaret tazminatı olarak bir buçuk, savaş tazminatı olarak da on milyon Macar Altunu verilmek de anlaşma koşullarından iken daha sonra, Rus Çarı, büyük bir cömertlik göstererek bunun üç milyonunu affetmişti.

Saltanat-ı Seniyye, Mora Yarımadası halkına ayrıcalık vermemek sevdası ile bunca mal ve can kaybettikten sonra, hem Mora'nın kırallık olmasını onaylamak, hem de bir sürü kayıplara katlanmak zorunda kaldı.

O zamanın etkili ve sözü dinlenir kişilerinden ve savaş yanlılarından Pertev Paşa, bir layihasında "her ne kadar başarı umudu yoksa da, savaş yapmadan Mora Kırallığı tanınırsa yol olur ve bu yol olma işi pek çok yerlere bulaşır. Bu nedenle, bütün gücümüzü sarfettikten sonra zorunlu olarak Mora'nın bağımsızlığını tanırsak, düşman her zaman bu gibi işler için bu denli ağır yükü üzerine almaz" demiştir.

Onun bu düşüncesinin eleştirilmesi, uzun yazılarla tartışmayı ve açıklamaları gerektirir ise de H. 1193 yılında (M. 1779) bu durumun aynısı, daha fazlası ile bizim de başımıza geldiğinden böyle şeylerin, zamanın getirdiği koşullara bağlı olduğunu açığa vurmak zorunludur.

Bağdad durumu :

Geçen bölümde söylediğimiz gibi Bağdad eyaleti, yüz yıla yakın bir zamandır kölemenler elinde olup, bunlar Devlet-i Aliyye'ye uyup, buyruklarına boyun eğer idi iseler de, devletin hükmü, olması gerektiği gibi yürümezdi.

H. 1126 (M. 1714) yılında ünlü Hâlet Efendi, Bağdad'ın yıllık ödeneği olan iki bin keseyi artırmak ve eski alacakları toplamak görevi ile bu bölgeye yollandı. O sırada Bağdad Valisi bulunan Süleyman Paşa, bu teklife yanaşmadığından, Hâlet Efendi, Musul'a geri döndü; üzerindeki özgürce davranma izni ve elinde bulunan Padişah fermanları uyarınca, Baban Paşaları'nı ve Musul valisini yanına alarak Bağdad'a geri geldi. Yazışma ve haberleşme ile gerçekleştirdiği Süleyman Paşa'nın öldürülmesinden sonra, yine Kölemenler'den Abdullah Ağa'yı, kendisine vezirlik rütbesi de vererek Bağdad Bölgesi valiliği sandalyesine oturtmuştu.

Daha sonra büyük Süleyman Paşa'nın oğlu Sait Paşa valilik makamına getirilmiş ise de, kendisinin kötü yönetimi yüzünden, babasının kölelerinden Davud Efendi, bölgenin yönetimini zorla eline aldığından, Bağdad valiliği bu Davud Efendi'ye, vezirlik rütbesi ile birlikte verilmişti.

Bu Davud Efendi, erdemli, becerikli ve yetenekli bir kişi olduğundan, gücünü ve etkisini gittikçe artırmayı başarıp hatta, H. 1139

(M. 1726-27) yılında İranlılarla Devlet-i Aliyye arasında bozuşukluk çıktığında İranlılar'ın, Şehzade Abbas Mirza ve Mehmet Ali Mirza komutalarında Erzurum ve Bağdad yörelerine yolladığı iki ordudan birincisi, doğu seraskeri atanan Cebbar Zade Celaleddin Paşa birliklerini bozguna uğrattığı halde ikincisini, adı geçen Davud Paşa yenip kovaladığından, Türk - İran dostluk anlaşmasının yenilenmesi işinde büyük yararı görülmüştü.

Saltanat-ı Seniyye, düzenli ordu kurmakta bulunmasından, Mora ve Rusya seferlerinin üst üste gelmesinden dolayı büyük masraflara girmişti. Her ne kadar Bağdad'da da düzenli ordu kurulmuş idi ise de, yıllık ödeneğin artırılmasına Bağdad Hazinesinin gücünün yetmediği açıkça görüldüğünden, eski ödeneği on iki bin keseye çıkarmak görevi ile, Defterdar Sadık Efendi H. 1145 (M. 1732-33) yılında Bağdad'a yollandı.

Sadık Efendi'nin, yöresel durumu gereği gibi öğrenmeden, Bağdad valiliğini, Davud Paşa'nın dairesi ileri gelenlerinden bazıları için söz vermesi, kendisinin öldürülme nedeni olduğu haberi Devlet-i Aliyye'ye yansıtıldı. Bunun üzerine Bağdad eyaleti, Halep Valisi Laz Ali Paşa'ya verilip, komutasına düzenli askerlerden ve timarlı süvarisinden yeteri sayıda birlik verilerek yollandı. Bu sırada Bağdad ve çevresinde şiddetli bir veba hastalığı ortaya çıkarak, Davud Paşa'nın gücünü ve etkisini azalttı. Bu nedenle doksan günlük bir kuşatmadan sonra Bağdad Kalesi alındı ve Davud Paşa yakalanarak İstanbul'a gönderildi.

Kölemen takımının çoğu, çarpışma sırasında olsun, şehrin alınışından sonra olsun öldürüldüklerinden, Kölemen ocağı toptan söndü.

Davud Paşa'nın bilgisine ve erdemine saygı gösterilerek ve Tepedelenli Ali Paşa'nın öldürülmesi o tür vezirlerin, özellikle Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ürkmesine yol açtığından dolayı, asılması yoluna gidilmeyip İstanbul'da oturtulmuş, daha sonra bazı devlet görevlerinde bulunduktan sonra, Şeyh ül-Harem iken ölmüştür[52].

İşkodralı Mustafa Paşa'nın durumu :

Babadan ve dededen beri İşkodra valisi bulunan Mustafa Paşa, Rusya seferi sırasında Vidin komutanı (seraskeri) atanmış bulunup Moskofların Edirne şehrini korkuya düşürdüğü sırada komutası altında bulunan on beş yirmi bin kadar Arnavud askeri ile Filibe'ye çağırılmış ve barış yapılırken oldukça iyi bir etkisi de olmuştu.

Rusya ile aramızda barış anlaşması yapılmasından sonra Rumeli eyaleti, sadrazam Reşid Paşa'nın üzerinde bırakılıp, Arnavudluk'un konularının yoluna konulması işi ile görevlendirilmişti.

Bu durumdan dolayı, sadrazam Reşid Paşa ile İşkodra valisi Mustafa Paşa arasında anlaşmazlık çıktığından H. 1247 (M. 1831) yılında Mustafa Paşa, görünüşte Reşid Paşa'ya karşı, gerçekte ise Devlet-i Aliyye üzerine isyan bayrağını kaldırdı. Bosna ve Arnavudluk yörelerinde bulunan emirleri de kışkırtarak, Sofya'ya dek uzanan yerleri yönetimi altına almış iken, sadrazam Reşid Paşa, düzenli birliklerle Pirlepe'de karşısına çıkıp, bozguna uğratınca Mustafa Paşa, İşkodra Kalesi'ne sığındı.

Mustafa Paşa, bir süre burada kuşatılmış bir durumda kaldıktan sonra zorunlu olarak teslim oldu. Bu Mustafa Paşa da bilgili ve değerli bir kişi olup, Bağdad valisi Davud Paşa olayında olduğu gibi, Padişah tarafından suçları bağışlanmış ve Sultan Abdülmecid Han'ın saltanatı sırasında bir çok devlet görevlerinde bulunarak, son atandığı makam olan Şeyh ül-Haremeyn'likte iken ölmüştür.

Garp Ocakları ve Fransanın Cezayir'e girmesi :

Geçen bölümde yazıldığı gibi Garp Ocakları, Avrupa Devletleri ile savaş ve barış yapmaya yetkili olup türlü yıllarda Avrupalılar tarafından yalnız Cezayir-i Garp üzerine onyedi kez saldırıda bulunulmuş olduğu halde ele geçiremediklerinden, ticaret gemilerinin güven altına alınması amacı ile, belli ölçüde birer miktar para vererek anlaşmaya varırlardı. Napolyon Bonapart gibi bir cihangir bile, onlarla, para verme koşulu ile bir barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır.

Tarihçi Vâsıf Efendi, yazdığı Sefaretnâmede "elçilikle İspanya'da bulunduğum sırada Cezayirliler, pek çok para ve hediyeler alarak İspanyollar ile barış anlaşması yapmışlardı. Cezayir subaylarından bir kaç dayı ile Madrid şehrinde karşılaştım ve şöyle konuştum :

— Sizin geçim yolunuz, İspanyol gemilerini ve kıyılarını basıp talan etmek iken barışa nasıl yanaştınız? Diye kendisine sorduğumda bana,

— Bu barış ancak iki yıl sürebilir. Bu kez aldığımız para ve hediyeler, ganimet olarak alacağımız mallardan daha çoktur." diye cevap verdiklerini söyleyerek yaptıkları barışın nedenlerini ve niteliğini açıklamıştır.

Bu Cezayir savaşçılarının deniz savaşlarındaki deneyleri, alışkanlıkları ve elde ettikleri üstünlük ve başarılar, akla durgunluk verecek kertede idi. Ancak, Avrupa'da savaş endüstrisi ve ateşli silahlar geliştikçe, eskisi gibi düşman gemilerine çatıp rampa etmek olanak dışı bulunduğundan, çabalarına ve gözüpekliklerine durgunluk gelmişti.

Cezayir Beylerbeyisi Hüseyin Paşa, dünyanın gidişinden ve durumundan habersiz bir cahil ve cesur kişi idi. Biriktirdiği çok miktardaki paraya kurumlanarak Fransız tüccar gemilerinden ele geçirilen ya da savaşla alınan gemiler içinde bulunan malları ve gemicileri Fransa devleti geri istedikçe red edip bu isteklerini geri çevirdikten başka, Fransa konsolosuna karşı soğuk davranışlarda bulunuyordu.

Bu nedenlerle Fransa Devleti, önce Saltanat-ı Seniyye'ye yakınmada bulundu. Bunun üzerine Devlet-i Aliyye tarafından, Cezayir Valisi'ne ve emîrlerine hitaben yazılmış olan Padişahın fermanı, özel bir görevli eliyle Cezayir'e gönderildi. Bu fermanlarda Fransızların istedikleri şeylerin geri verilmesi ile birlikte, uygulanan kötü işlemlerden dolayı tarziye verilmesi bile emredilmişken, vali Hüseyin Paşa'nın ahmaklığı ve abdallığı ve Cezayirli emîrler ile bölgenin ileri gelenlerinin onunla işbirliği yapmaları, felâketin önlenmesini sağlayamadı.

Söylendiğine göre Cezayir Beylerbeyisi Hüseyin Paşa, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen görevli kişiye, kalenin sağlamlığını, alınmasının güçlüğünü, toplarının iriliğini, cephanesinin çokluğunu ve biriktirdiği paranın yığın yığın dolu oluşunu gösterip "bu denli güç ve kuvvetle Fransızlara nasıl boyun eğeyim" demesi üzerine, İstanbul'dan gelen görevli "bu altınlar, bu cephaneleri toplara doldurup atamazsınız" diye cevap vermiş ise de gafil vali "bu altınlar bende oldukça adam bulmakta zorluk çekilmez" diyerek düşüncesinde ve kararında ayak diremiştir.

Bunun üzerine, bir filo Fransız donanması, iki yıl süre ile Cezayir limanını kuşatıp sıkıştırdıktan sonra H. 1247 yılı ortalarında (M. 1831 yılı Kasım başları) bir tümen Fransız askeri Tulon limanından yola çıktı. Bu donanma birlikleri, Cezayir'e gelip limanın dışında karaya asker çıkararak Cezayir Kalesi'ni çenber içine aldı.

Kale içinde ancak dört bin kadar Türk askeri bulunup, Hüseyin Paşa'nın umut bağladığı Arap askerleri de yardıma gelmediklerinden, on beş gün içinde direnme olanağı büsbütün yok olmuş bulunduğundan Hüseyin Paşa, kendisinin ve emîrlerin kişisel eşyalarını yanlarına alıp

çıkmaları üzerine bir anlaşmaya vararak hükûmet, bir çok malı, mülkü ve mücahitler yatağı olan Cezayir Kalesi'ni Fransızlara teslim etti ve bu bölge de böyle elden gitti.

Daha sonra, bu Cezayir Kalesi'nin geri verilmesi için Saltanat-ı Seniyye tarafından Fransa Devleti'ne teklifte bulunulmuş ve bir ölçüde söz alınmış ise de bu yara, frengi hastalığı gibi iyileşip kapanamadı.

Daha sonra, Cezayir'e bağlı olan yerlerden Konstantaniye Kalesi'ni, tutunma yeri olarak kullanan Arap Şeyhleri'nden Abdülkadir, onbeş yıl süre ile Fransızlarla uğraşmış ise de, bu da daha sonra amacına ulaşmada düş kırıklığına uğrayarak Fransızlara sığındı. Abdülkadir, Fransız himayesinde Şam şehrine göç edip ömrünün kalan günlerini orada geçirdikten sonra ölmüştür.

Karaman Oğulları Hanedanı'ndan olan Trablus Garb Beylerbeyisi Yusuf Paşa ölünce, onun büyük oğlu Ali Paşa, babasının yerine emîrlik makamına geçti. Bu Ali Paşa'nın Beylerbeyiliği, Osmanlı Devleti tarafından da onaylandığı halde, kardeşleri ayaklanıp Trablus şehrini kuşatmaya çalıştılar. Bu durum karşısında Ali Paşa, İstanbul hükûmetinden yardım istedi. Bu başvuru üzerine H. 1252 (M. 1836) yılında II. Sultan Mahmut Han, bir kaç parça savaş gemisi ile sekiz taburluk bir askerî birliği, tümen komutanı Necip Paşa'nın emrine vererek yolladı.

İstanbul'dan yollanan bu birlikler Trablus'a vardıklarında Ali Paşa, kale kapılarını açıp Türk askerlerini içeriye aldıktan sonra, Necip Paşa, kendi valiliğini ilan edip Ali Paşa'yı, bütün çoluğu çocuğu ve adamları ile birlikte İstanbul'a yolladı. Böylece Trablus Eyaleti, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti yönetimi altına girmiş ve bağlanmış oldu.

Ali Paşa'nın kardeşleri ortadan kalkıp yok olmuş iseler de, Arap uşaklarının itaat altına alınmaları için Kapdan-ı Derya Tahir Paşa, İstanbul'dan buraya gönderilerek askerî harekât bir kaç yıl sürmüştür.

Öte yandan, İstanbul'a yollanan Ali Paşa'ya II. Sultan Mahmut Han, lütuflarda bulunup kendisine on bin kuruş aylık bağlayıp bir de konak ayırtarak ululadı. Ancak, Ali Paşa'nın Trablus'tan, çoluğu çocuğu ile İstanbul'a yollanışı, Tunus yöneticilerinin, Osmanlı Devletinden ürkmelerine yol açtı. Bu davranışın ne gibi bir sonuç doğurduğu, yerinde açıklanacaktır.

Mısır durumu :

III. Sultan Selim Han'ın saltanatı sırasında Kapdan-ı Derya olan Küçük Hüseyin Paşa, Mısır'ı, Fransızların saldırgan ellerinden kurtarmak için, Donanmay-ı Hümayun ile o bölgeye gönderilmişti. O zaman Hüseyin Paşa, kendisine bağlı bulunan Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'ya mektup gönderip, becerikli ve yetenekli bir subay ile iki yüz kadar seçkin askerden oluşan bir birlik istemişti. Hüseyin Ağa da, kendi yeğeni Mehmet Ali Ağa'yı seçip, yanına kattığı askerlerle yolladı. Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa da bunları, Donanmay-ı Hümayun'a bindirip, görev yeri olan Mısır'a doğru yola çıkmıştı.

Ele geçirilişinden sonra Arnavudluktan ve Rumeli'nin öteki bölgelerinden giden asker takımının çoğu Mısır'da kaldıkları gibi, Mehmet Ali Ağa da burada kalmıştı. Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'nın yeğeni olan bu Mehmet Ali Ağa, okuması yazması olmıyan bir kişi idi ise de becerikliliği, gözü pekliği ve yönetim işindeki yeteneği, ileri görüşlü bir subay olması dolayısı ile "serçeşmelik" yani bütün başıbozuk askerî sergedelerinin başkanı olma görevini elde etmişti.

Serdar-ı ekrem'in geri dönüşünde Mısır Valisi atanan Husrev Paşa, düzenli asker kurmak ve kışla yaptırmakla uğraşmakta bulunduğundan, başıbozuk askerinden Mısır'ı temizlemek amacı ile bazı sergerdelere izin vermiş ise de, geçmiş aylara ait ulûfelerini ödemeye gücü yetmediğinden, başıbozuk takımı hep birden ayaklandılar.

Bu isyancılar, Defterdar Câbî Efendi'yi öldürdükten başka, Husrev Paşa'yı da kaçmak zorunda bıraktılar. Bu nedenle Mir-i Miran'dan Arnavut Tahir Paşa kaymakamlığa getirildi. Ayrıca da Saltanat-ı Seniyye'den, vali gönderilmesi için mahzar yollanmak suretiyle istida edildi.

Kapdan-ı Derya Seydi Ali Paşa'nın kardeşi Cezayirli Ali Paşa, daha önce bir süre Mısır'da oturarak ülkenin durumunu iyice öğrenmişti. Kendisi bu sırada İstanbul'da bulunduğundan dolayı, Mısır'a vali atanarak deniz yoluyla bu ülkeye yollandı.

Ancak, Hicaz'a gönderilen yeniçeriler Mısır'a vardıklarında, ulûfe isteme yüzünden Tahir Paşa'yı öldürmüşler, Kölemen beyleri de Cezayirli Ali Paşa'dan, kendilerine suikasd yaptıracağından şüphelendikleri için Mısır'a yaklaştığında kendisini öldürtmüş bulunduklarından, Mısır valiliği Hurşit Paşa'ya verilmişti.

Hurşit Paşa, tam tekmil dairesi halkı ile gelip Kahire şehrine girdi.

Sözünü ettiğimiz bütün bu olaylar, Kavalalı Mehmet Ali Ağa'nın planı ile hazırlanıp onun başının altından çıktığı anlaşıldığından, kolaylıkla Mısır'dan çıkarılması için Hurşit Paşa'nın teklifi üzerine bu Mehmet Ali Ağa, vezirlik rütbesi ile Cidde Valiliği'ne atandı ise de kendisinin komutası altındaki asker takımı yine isyana başladılar ve Hurşit Paşa'yı kalede kuşattılar.

Bu haber İstanbul'a devlet ileri gelenlerine ulaşınca, Padişahın yakınlarından Salih Bey hemen Mısır'a yollandı. Bu Salih Bey'in eline, hangi taraf güçlü ise ona verilmek üzere, biri yerinde bırakma, biri de atama fermanı olmak üzere iki ferman verildi.

Kavalalı Mehmet Ali Ağa, pek çok hediyeler vererek Salih Bey'i kendi tarafına kazanarak, Mısır valiliğinin Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi için yazılmış bulunan fermanı aldı. Böylece de H. 1219 (M. 1804) yılında Mısır valiliği, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın üzerinde kalmış oldu.

Mehmet Ali Paşa, şimdiye dek Kölemen beyleri ile iyi geçinip, gerektikçe valilere karşı onları da kendi yararına kullanıyordu. Yönetim yetkisi kendi eline geçtikten sonra, doğal olarak Kölemenlerin yönetime rakip olmaları hakkındaki düşüncesini açığa vurdu. Bu nedenle de bazılarını koltuğunun altına alarak, bazılarını da karşısına alıp vurup ezmeye başladı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oraya gidişi ve Mısır bölgesini avucunun içine alışı, Saltanat-ı Seniyye'nin gözünden kaçmıyordu. Bu nedenle H. 1221 (M. 1806) yılında Mısır Eyaleti Musa Paşa'ya ve ondan boşalan Selanik ve Kavala sancakları da Mehmet Ali Paşa'ya verilerek, yeni Mısır valisi Musa Paşa, Kapdan-ı Derya Kadri Paşa'nın yanına katılarak ve donanmay-ı hümayuna bindirilerek İskenderiye limanına yollandı.

Bunu duyan Mehmet Ali Paşa, savunma araçlarını hazırlamaya başlamakla birlikte, kendinin Mısır valiliğinde bırakılması için Mısır bilginlerine ve ileri gelenlerine yazdırdığı arz mahzarlarını Kapdan Paşa'ya ve İstanbul'a sundu, çok büyük miktarda paralar ve hediyeler de yolladı. Bunun üzerine Musa Paşa, Selanik'e geri yollandı ve Mehmet Ali Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Bey ki ünlü İbrahim Paşa'dır, rehin olarak İstanbul'da oturmak koşulu ile Mısır Eyaleti Mehmet Ali Paşa'nın üzerine bırakıldı.

Devlet ileri gelenlerinin bu konu üzerindeki müzakerelerini ihtiva eden tutanak, devlet arşivinde (Hazine-i Evrak'ta) saklı bulunduğundan, bunlar bu fakir tarafından görülmüştür.

H. 1222 (M. 1807) yılında İngiliz donanması, İstanbul limanına gelip beş on gün kalarak çıkıp gittikten sonra İskenderiye'ye gelip, karaya sekiz on bin deniz piyadesi çıkarıp İskenderiye'yi ve Reşid kasabasını ele geçirdiği sırada, Mehmet Ali Paşa, Mısır'daki Kölemen Beyleri ile savaş halinde idi. Bu İngiliz saldırısı üzerine, hemen Kölemen Beyleri ile barışıp birleşerek, İngiliz birlikleri üzerine saldırdılar.

İngilizlerle yapılan bu savaşta, İngilizlerin pek çoğu öldürülüp bir kısmı da denize dökülmek zorunda kalmakla İngiliz donanması, neye uğradığını anlayamadan kaçıp gitti. Bu kesin sonuçlu başarısı üzerine Mehmet Ali Paşa, bir protokol ile II. Sultan Mahmut Han tarafından taltif edildi.

Mehmet Ali Paşa, bundan sonra bir yandan, görevlendirildiği Hicaz seferi hazırlıklarına hız veriyor, öte yandan da, Kölemen Beyleri'nin tepelenmesine güç harcıyor, onları yenip Mısır ülkesinin gelirine ve yönetimine el atmalarını önlüyor, bunlarda başarı elde ettikçe, hükûmetinin gücü, etkisi ve geliri artıyordu.

Sonunda, Vehhâbîlere karşı Hicaz'a ordu yollayacağı gün, alayda bulunmak üzere Mısır'daki bütün Kölemen Beyleri'ni kaleye davet etti. Daha önceden hazırladığı askerleri, ansızın bunlar üzerine saldırtıp, bir anda bir kaç yüz Mısırlı emiri ve ileri gelenleri öldürttü. Çevrede ve Mısır'ın başka yerlerinde bulunan, bunu gibi kişileri de ele geçirip öldürttü. Bir kısmı da Afrika çöllerine ve Trablus Garb yörelerine kaçmak zorunda kaldı. Böylece, Mısır'daki Kölemen ocağı toptan söndü. Sadece bu son saldırıda, binden çok çerkes bahadırı yok edildi.

Yukarıda açıkladığımız gibi, Mekke ve Medine bölgesini yani Hicaz yöresini Vehhâbî takımının saldırısından kurtarmayı da başarması, bütün müslümanlar arasında ün ve görkem kazanmasına yol açtı.

Öte yandan Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın tarımını ve bayındırlığını da geliştirmeye çalışıyordu. Özellikle Nil nehrinden İskenderiye'ye açtırdığı, II. Sultan Mahmut Han'ın adına oranla "Mahmudiye" demekle ün kazanmış olan kanal, Mısır bölgesinin servetinin artmasına ve ekonomik yönden ilerlemesine yardım ettiğinden, Mehmet Ali Paşa'nın başarıları, dillere destan olmaya başladı.

Eski sadrazamlardan Yusuf Kâmil Paşa, Mehmet Ali Paşa'dan duyduğunu şöyle anlatırdı : Mısır Eyaletini, on üç bin kese gelir ile bulup, bu gelir ikinci yılda on sekiz bin keseye yükselmiş, üçüncü yılda on bin keseye düşmüş. Galiba bunun nedeni, İngilizlerin İskenderiye'yi ve Reşid kasabasını ele geçirmeleri olayı olmuştur. Dördüncü yılda Mısır'ın geliri otuz beş bin keseye çıkmış. Daha sonraları, bu gelir yüksele yüksele, Mehmet Ali Paşa yönetiminin son günlerinde, Suriye bölgesi (Berr üş-Şam) hariç, dört yüz bin keseyi aştığı gerçektir.

Bu artışın bir bölümü, para değerinin aşağı yukarı beş kat artması yüzünden ise de, büyük bir çoğunluğu, Kölemen beylerinin ellerinde olan toprakların hükûmete geçmesinden ve tarımın ve tecimin artmasından ileri gelmiştir.

İstanbul'a Osmanlı Devleti'ne gönderilen Mısır vergisi, gittikçe artarak oniki bin keseye varmış ise de, gelirine oranla çok az bulunduğundan ve Mehmet Ali Paşa'nın iradesi kuvvetli ve amacı çok yüksek olduğundan, kendisine kalan pek çok para ile, bir yandan düzenli ordu kurup bunun artırılması ile top, tüfenk ve barut fabrikaları, tersane ve havuz yapılması gibi savaş araç ve gereçleri hazırlamaya çalışıyor, öte yandan da, kölelerinden ve halkın çocuklarından, Avrupa'ya öğrenci yollayarak savaş bilimleri ve matematik fenleri üzerinde adam yetiştiriyor ve Avrupa bilim ve eğitim adamlarından Mısır'a getirttiği kişiler aracılığı ile hem ordusunun eksikliklerini tamamlıyor, onu düzene koyuyor, hem de şeker, dokuma fabrikaları yaptırmak gibi uygarlık ve ilerleme araçlarını ülkesine getirmeye çalışıyordu. Bununla birlikte, bağımsız devletlerde uygulanan kurallara ve geleneklere uygun olarak, savaş hazırlıklarına girişmesi, Osmanlı Sultanları katında iyi karşılanmıyacağının doğal bulunduğunu göz önüne alarak, bu ters karşılanışın etkilerini gidermek amacı ile, Padişahın kendisine ve onun yakınları olan etkili devlet adamlarına ve öteki devlet ileri gelenlerine, sürekli olarak büyük ve değerli hediyeler sunageldiği gibi, Osmanlı Devletinin her yerinden hacca giden bilginlere, şeyhlere ve ileri gelen kişilere paralar ve hediyeler verir, kimilerine de gizlice aylıklar ve yıllık ödenekler vererek, herkesin gönlünü kazanmaya çok büyük bir özen gösterirdi.

Yine eski sadrazamlardan Kâmil Paşa'dan duydum : Gümrükçü Osman Paşa'nın Silahtar Ali Ağa'ya çok paralar veregeldiği ve bir keresinde üçyüz kese birden sunduğu, söz arasında münasebet düşürerek Mehmet Ali Paşa'nın katında söylendiğinde kendisi "üç yüz kesenin

sözü mü olur? Ben Silahtar Ağa'ya bir defada ağırlığınca altın verdim" demiştir.

Devlet-i Aliyye'nin sayılı kişilerinden meşhur Hâlet Efendi, Vehhâbî sıkıntısı bittikten sonra –ki aşağı yukarı H. 1235 (M. 1820) yıllarıdır– Şam ve Halep ya da Bağdad ve Musul eyaletleri birleştirilerek Mehmet Ali Paşa'ya taltif için verilmek istendiğinde, bu işi engellemeye bütün gücü ile çalışmıştı.

Eski serasker rahmetli Süleyman Paşa –ki Saray-ı Hümayun'dan çıkmadır– Mısır sorununun ortaya çıkması sırasında bir tören günü, Saray-ı Hümayun ağalarının ileri gelenleri ile birlikte, gelenek gereği, Padişahın katında ayakta durmakta iken II. Sultan Mahmut Han, Silahtar Ağa'yı azarlamaya başlar. Öteki ağalar dışarı çıkmak istediklerinde salıvermeyip, sözü edilen olayı dile getirir ve ağalara dönerek "Mehmet Ali Paşa'nın bu kerteye ulaşmasının nedeni bu ahmaktır" diye Silahtar Ağa'yı göstermiş olduğunu anlatarak söylentiyi berkitmiştir.

İstanbul'da yeniçerilerin kaldırılmasından önce Mehmet Ali Paşa, Mısır'da düzenli asker ve ordu birlikleri kurup bunları, Mora Yarımadası'nda oğlu İbrahim Paşa komutasında kullanmış olup, başarıları da görülmüştü. Rusya savaşı çıktığında, Osmanlı Devleti tarafından yapılan çağrı üzerine Mehmet Ali Paşa, oniki bin düzenli asker için söz vermiş ve bunları yollamak üzere hazırlamış iken, o aralık Mısır altınlarının değeri biraz düştüğünden, bunu bahane ederek bu birlikleri göndermeyip, yirmi beş bin kese kadar para yardımı yapmakla yetindi.

İstanbul'dan izin almadan, birliklerini Mora'dan geri çekmesi, Moskof seferine asker yardımında bulunmaması, epeyden beri kendisine karşı uyanmış olan kuşkuyu güçlendirmiş ve Osmanlı Devleti'ne itaatten yüz çevirmiş bulunduğunu açığa çıkarmıştır.

Bu nedenle Rusya seferi sona erdikten ve Bağdad da ele geçirildikten sonra, eski sadrazamlardan Selim Paşa, Şam Valisi atanıp, söylentiye göre Mısır'da bir olay çıkartarak Mehmet Ali Paşa'nın tepelenmesine çalışmak üzere gizli bir görev verilmiş imiş. Oysa ki Mehmet Ali Paşa'nın para gücü ile Enderun-u Hümayun'da ve devlet adamları içinde bir çok casusları olduğundan, durumu öğrenerek aşağıdaki girişimlere başladı. Çünkü Mehmet Ali Paşa, yirmi otuz bin kadar düzenli asker ve kapak ve firkateyn olarak on beş yirmi gemiye malik olup öteden beri istediği şey de Şam ve Halep eyaletlerini, kendi yöne-

tim bölgesi içine almaktı. Hatta bu durum, devlet adamlarının çoğu tarafından bilindiğinden, sefer sırasında Doğu seraskeri Galip Paşa, bu Şam ve Halep eyaletlerinin Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi ile Anadolu sınırlarının korunması işi onun becerikli ellerine bırakılmak, içinde bulunulan kritik durumun gereği olduğunu yazmış olduğundan bu durum, Galip Paşa hakkında Padişahın gücenmesine yol açmıştı.

Cezzar Ahmet Paşa'dan sonra Akkâ Valisi olan Abdullah Paşa, bir kaç yıl önce fermanlı olduğu halde, Mehmet Ali Paşa'nın aracılığı ve kayırması ile Padişahın affına nail olmuşken, Mehmet Ali Paşa'nın Akkâ'ya kaçan kölelerini vermemesinden dolayı aralarında sürtüşme çıkmış, Mehmet Ali Paşa, karadan sürdüğü birlikler ve denizden sürdüğü deniz birlikleri gücü ile Akkâ'yı sıkıştırıp ele geçirerek Abdullah Paşa'yı İstanbul'a yollamıştı.

Öte yandan, bazı yollarla Şam'da halkı ayaklandırıp, orada vali bulunan Selim Paşa'yı öldürttü. Şam halkı Osmanlı hükûmetini kınayarak Mehmet Ali Paşa'ya sokulmak zorunda kaldılar. Bu konuda öğüt ve korkutmayı kapsayan padişah emirlerinden de bir sonuç çıkmadı. Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın, İşkodralı Mustafa Paşa'yı ayaklanmaya kışkırttığı açıkça gerçekleşmekle, şeyh ül-islamlık makamından fetva verilmişti. Bu fetva, bütün işinden çıkarılmış şeyh ül-islamlarla ileri gelen bilginlerin ve ünlü ders hocalarının imzaları ile de belgelenip onaylanmıştı.

Bu fetvaya göre Mehmet Ali Paşa ile yardakçılarının yok edilmesi için Edirne valisi Ağa Hüseyin Paşa, serdar-ı ekrem ve Mısır valisi atandı. Bunun komutasına verilen otuz bin kadar düzenli ve derleme asker ile yollandı.

Osmanlı birliklerinin öncüsü olan İnce Bayraktar Oğlu Mehmet Paşa, komutası altındaki başıbozuk askerlerle sancak beyi Bekir Paşa komutasında bulunan üç alay piyade ve albay İsmet Bey'in süvari alayı Humus'a ve Havran'a vardıkları gün, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, yedi alay piyade ve beş alay süvari ile Humus'a girdi.

Serdar-ı ekrem Medık Kalesi'nde ve Osmanlı birlikleri, adları geçen iki noktanın arasında bulunan otuz saatlik uzaklıkta takım takım geçmekte idi.

Savaş kuralına göre, birlikler toplanarak çarpışmaya başlamak gerekirken, birliklerin komutanları cahil ve askerî harekâttan gafil olduklarından H. 1248 yılı Muharrem ayının sonlarında (M. 1832 yılı

Haziran sonları) sözünü ettiğimiz Osmanlı birliklerinin öncü birliği, hemen savaşa tutuşup bozguna uğradılar. Bu bozgunluk, geride bulunan birliklere ve serdar-ı ekremi de korkuya ve telaşa düşürdü.

Osmanlı birlikleri komutanı, bu telaş içinde, önce Halep şehrini ele geçirmek için o yöne gidip sonra, İskenderun'a gelen mühimmatı korumak düşüncesi ile İskenderun'a döndüğünden, yetmiş seksen saatlik bir yere giden askerde güç ve kuvvet kalmayıp, öte yandan kolera hastalığı da askerleri kırıp geçirdiğinden, Osmanlı ordusunun iler tutar yeri kalmadı.

Böyle perişan bir hale düşüp başarı kazanmaması üzerine serdar-ı ekrem görevinden atıldı. O bölgede bulunan eski sadrazamlardan Rauf Paşa sadaret kaymakamı ve Mehmet Paşa da serasker atandı.

Rusya seferinin sona erişinden beri Arnavudluğu yola koymakla uğraşmakta olan sadrazam Reşit Mehmet Paşa, komutası altında bulunan birliklerin bir kısmı ile İstanbul'a getirildi ve Mısırlı İbrahim Paşa ordusu üzerine görevlendirilerek önceki ordudan daha mükemmel bir ordu düzülerek yollandı.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, bu sırada Konya şehrine girmiş ve kış mevsimi de gelmiş olduğundan sadrazam, ilkbahara dek Akşehir'de oturup hafif süvari birlikleri ile Konya'yı kuşatıp, Mısır ile haberleşmesini keserek gerekli olan savaş araç ve gereçleri ile mühimmatın gelmesine engel olup Mısır birliklerini sıkıştırmak düşüncesinde idi. Çünkü o zamanın düzenine göre Konya çevresinde bulunan vali, sancakbeyi ve müsellimlerin beşer altışar yüz kadar kapı halkları olduğundan, uzak yakın bunları Konya'nın çevresinde dolaştırarak mümkün olan sıkıştırma yapılabilirdi.

Bu olaylardan ve Hüseyin Paşa ordusunun dağılmasından Sultan Mahmut Han pek çok üzülüp rahatını ve durağını kaybetti. O zaman Mabeyn-i Hümayun Müşiri bulunan Firarî Ahmet Paşa'yı Konya bölgesine yollayıp, hiç vakit kaybetmeden hemen Mısır birlikleri ile savaşa başlamasını kesin olarak emretti.

H. 1243 yılı Recep ayının sonlarında (M. 1828 Şubat içi) Akşehir'den yola çıkılarak Konya ovasına varıldı. Kışın şiddeti ve havanın sertliğinden yer tutmak ve istihkâm kazmak gibi şeylere zaman ve olanak bulunmadığından, askerin ayağının tozu ile hemen savaşa girişildi.

Altı saat kadar savaş sürdürülüp başarı belirtileri görülmüş ve sadrazam Konya şehri içine asker sokmak işi ile uğraşırken, hava çok sisli olduğundan ve akşam vakti de yaklaştığından, sadrazam, kendi askerleri sanarak düşman süvari birlikleri içine girivererek tutsak oldu.

Bu durumun asker içinde çarçabuk duyulması Osmanlı birliklerinin geri çekilmesine yol açtı. Bu savaşta Osmanlı ordusunun mevcudu Mısır birliklerinin iki katı idi ise de Mısır askerleri hem iyi talim görmüş hem de Fransız generallerinden olup Süleyman Paşa adı ile tanınan bir taktik ve strateji bilgininin planı ile yönetildiklerinden başarı kazandılar.

Bu olay üzerine, Mısır ordusunun saldırısı dehşet verdi ve konu önem kazandı. II. Sultan Mahmut Han, Rusya Çarı'ndan yardım istedi. Aynı yılın Zilkade ayının ortalarında (M. 1828 Haziran ayı başı) bir Rus birliği ile bir Rus donanma birliği, Boğaziçi'ndeki Hünkâr İskelesi'ne geldi.

Bu arada Mısırlı İbrahim Paşa orduları da Kütahya şehrine ulaştı. Bu olayın ardından, Tophane Müşiri Halil Paşa ve Âmedî [53] Reşid Bey –ki eski sadrazamlardan ünlü Reşid Paşa'dır–. Mısır'a yollandılar. Rusya tarafından da Mısır'a özel bir görevli yollanmış, İngiltere ve Fransa devletleri, çabucak işe bir sonuç verilmez ise pek büyük olayların çıkmasına neden olacağını anlıyarak onlar tarafından da Mehmet Ali Paşa'ya öğütler ve korkutmalar yapıldı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın üzerinde bulunan Mısır ve Girid eyaletlerinin yanı sıra, Şam, Halep ve Sayda eyaletlerinin ve İbrahim Paşa'nın üzerinde bulunan Cidde Valiliği yanı sıra Adana eyaletinin de verilmesi ile Mısır ile Osmanlı hükûmetinin arasının düzeltilmesi kararlaştırıldı.

Reşid Bey, Mısır'dan İstanbul'a geldikten sonra Kütahya'ya gidip durumu anlatarak İbrahim Paşa'yı Mısır'a yolladı.

Osmanlı Devleti ileri gelenlerinden olup kendisi ile öğünç duyulan, her vakit doğruyu söyler kişi olduğu herkesçe bilinen eski serasker Namık Paşa, H. 1250 (M. 1834) yılında tuğ general (mir-i liva) rütbesinde iken, Mehmet Ali Paşa hakkında Avrupa devletlerinin düşüncelerini yoklamak ve Devlet-i Aliyye'ye yararlı bir yol bulmak üzere özel elçilikle Avrupa'ya yollanmıştı. O İngiltere'den başlayarak Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya hükümdarları ile görüştü. Bu konuda elde ettiği bilgileri gelip Sultan Mahmud'a bildirdi.

Namık Paşa bize bu hususta şunları anlatmıştır : Mehmet Ali Paşa'nın günden güne gücü artıp varlığı ve parası çoğalmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin uğradığı dış ve iç saldırılardan dolayı, yeniden eski yüceliğini kazanmasını olanaksız gibi görüyordu. Bu nedenle o, Osmanlı Sultanlığı'nın mirasına konmayı kafasına koymuş ve bunun hazırlıklarını tamamlamak için canla başla çalışmaya başlamıştı.

Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'nın, Mora İsyanı'nın bastırılması işine görevlendirilişinden daha önce düzenli ordu kurmuş olduğundan, Rum isyancılarını bastırıp daha önce aldıkları kaleleri ele geçirdi. Mora Yarımadası'nda sadece, dağ başlarına çıkıp sarp yerlere sığınmış olan bazı eşkıya toplulukları ayakta kalabildi.

Bu durumu gören Avrupa devletleri, Yunan hükûmetinin kurulması uluslar arasında kararlaştırılmış olduğundan, Mehmet Ali Paşa'ya, bu işten el çekmesini bildirdiler.

Mehmet Ali Paşa da, şimdiki durumda kendisinin Mora Yarımadası'ndan çekilmesinin, Devlet-i Aliyye Donanmasının yok edilmesine bağlı olduğunu, ancak Osmanlı Donanması yok edildikten sonra Osmanlılar'a, dönüş yolum kesildi diye bir mazeret bildirerek askerini Mora'dan çekebileceğini söyledi. Bunun üzerine, Osmanlı Donanmasının yakılıp batırılmak suretiyle yok edilmesi olayı planlanıp gerçekleştirildi ve İbrahim Paşa, birliklerini Mora Yarımadası'ndan alıp Mısır'a geri döndü.

Bu olay üzerine Mehmet Ali Paşa, Osmanlılarla Rusya arasında savaş çıkıp, bu savaşta yardım olmak üzere Mısır'dan on iki bin kişilik bir birlik göndermeye söz vermiş iken, bazı boş mazeretler ileri sürerek göndermemiş ancak para yardımında bulunmuştu. Bundan iki üç yıl geçtikten sonra da içinde beslediği emeli gerçekleştirmeye girişti.

Bu söylentiyi doğrular nitelikte olmak üzere Lütfi Efendi Tarihi'nde yazılı bazı hattı hümayunlarda "Mehmet Ali, Mora hakkında Avrupa Devletleri ile konuşmaya ve yazışmaya girişmiş. Bu ne demektir? Bir valinin hiç böyle şeylere yetkisi ve hakkı var mıdır?" anlamına gelen bazı parçalar vardır. Ancak ne yazık ki o vakitlerde Mehmet Ali Paşa'nın bu tasarlamasını halktan birisine değil, devlet ileri gelenlerinin çoğuna anlatmak kabil değildi. Çünkü Mehmet Ali Paşa, bu niyetteki kişilerin eski devletler hakkında izleyegeldikleri İbn-i Haldun'un "Mukaddeme" adlı eserinde yazılı olan kurallara ve yollara tamamiyle uygun hareket ediyordu.

Bu yüzden, çok az sayıdaki akıllı ve ileri görüşlü kişilerden başka herkes, Mehmet Ali Paşa'nın, devlete bağlı olup, durumun düzelmesi onun içtenlikle istediği şeydir. Moskof'tan öc almak da son emelidir inancında idiler. Dahası, bu düşüncede olanların kalıntılarından olarak Lütfü Efendi bile tarihinde "yazık, bin kez yazık ki bazı karıştırıcı kişiler yüce padişah ile, böyle güçlü ve yetenekli bir vezirin arasını bozdular" diye yakınır.

Lütfü Paşa'nın, karıştırıcılar sözünden kasd ettiği kişi, Husrev Paşa'dır. Çünkü herkesçe bilindiği üzere Husrev Paşa'nın, ta Mısır valiliğinden beri Mehmet Ali Paşa'ya kini ve düşmanlığı olup hep ona karşı bulunurmuş. Oyasa ki bu Husrev Paşa'nın, ölümüne dek aylığını Mısır'dan aldığı sonradan öğrenildi. Bununla birlikte Husrev Paşa'nın, Mısır'dan para aldığı halde, Osmanlı Sultanlığına olan bağlılığına ve dürüst davranmasına eksiklik gelmeyip, hem Mısır Hazinesi'nden para alır, hem de Osmanlı Devleti hakkında olan zararlı planların, davranışların ortadan kaldırılıp giderilmesine içtenlikle çalışırdı.

Yabancı devletlerin de araya girmesi ile Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki sorunlar, görünüşte bitmiş ise de gerçekte, hazırlıkların, askerî çabaların sürdürülmesi zorunlu idi. Çünkü, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Konya ile Adana arasında bulunan Gülek Boğazı'nı, güçlü istihkâmlarla sağlamlaştırıp, Mısırda da donanmanın çoğaltılıp artırılmasına ve düzenli askerlerin sayılarının fazlalaştırılmasına özen göstermekte, öteki eyaletlerin belli vergilerinin verilmesinde gevşek davranmakta ve daha başka konularda da, kendi başına buyruk diktatörce girişimlerde bulunmakta idi.

Sadrazam Reşit Paşa, Kütahya'da hapsedilmiş iken görevinden alındı, yerine eski sadrazamlardan Rıfkı Sabit Paşa getirildi. Bundan beş on gün sonra, Reşit Mehmet Paşa, hapisten çıkarılarak İstanbul'a geldi. H. 1250 yılı ortalarında (M. 1834 Kasım sıraları) Sivas eyaleti, daha sonra Diyarbakır ve Harput (Elazığ) bölgelerinin yönetimi kendisine verildi. (Reşit Mehmet Paşa'nın sadrazamlıktan alınmasından sonra yerine, Rıfkı Sabit Paşa değil, Mehmet Emin Rauf Paşa sadrazam oldu. Esasen Rıfkı Sabit Paşa adlı biri hiç bir zaman sadrazam olmamıştır. N. Çağatay).

Diyarbakır ve Harput bölgelerinin yönetimi kendisine verilen eski sadrazam Reşit Mehmet Paşa komutasına bir ordu katılarak görev yerine yollandı. O, görünüşte görevlendirildiği bölgeleri düzene soka-

caktı. Gerçekten de oraları bir hayli düzenleyip bu konuda büyük başarı elde etti. Ancak, asıl görevi olan Mısırlılara karşı savunmaya hazırlanmakta iken, H. 1252 yılı Şaban ayında (M. 1836 Kasımı) öldü.

Reşit Mehmet Paşa'nın üzerinde bulunan Diyarbakır, Sivas ve Rakka eyaletleri, vezirlik rütbesi ile birlikte Kütahya tümen komutanı (ferik) Hafız Mehmet Paşa'ya verilip, ordunun eksikliklerinin tamamlanması işine özenle çaba gösterildi.

Prusyalı Mareşal ünlü Moltke, o zaman Osmanlı Devleti hizmetinde ve bu Hafız Paşa komutasındaki orduda görevli idi. Moltke'nin düşüncesi, Türk ordusu Fırat nehrinin öte yakasına geçmeyip, yalnız güç ve görkem gösterisinde bulunursa, böyle bir davranışla yetinilirse, kısa bir süre içinde, Mısır askerlerinin kendiliğinden dağılacağı merkezinde idi.

Ancak, II. Sultan Mahmut Han, hemen savaşa başlanması konusunda komutanı sıkıştırıp acele ettirdiğinden, Von Moltke'nin öğütlerine uyulmadı.

Sultan Mahmut, savaşa tutuşulması için çok ivdiriyordu. Öyle ki, Padişahın yakınlarından Mehmet Ali Bey ki, sonradan kendisine damad ve sadrazam olmuştur. Padişahın bu konudaki buyruğunu yerine getirmek için ordu karargâhına yollandı. Bunun üzerine H. 1255 yılı Rebiyülevvel ayında (M. 1839 Mayıs - Haziran) Hâfız Paşa, Türk ordusunu alıp Fırat nehrinin karşı yakasına geçti. Halep yakınlarındaki Nizib adlı yerde Mısır birlikleri ile savaşa tutuştu. Yerinde ve iyi tedbirler alınmaması yüzünden Osmanlı ordusu bu kez de yenilip bozguna uğradı.

II. Sultan Mahmut Han, Mısır olayları ile o kadar ilgilenmiş, uğranılan yenilgiler onu o denli üzmüştü ki, uyku uyuyamaz olmuş, bu olayların acısını ve üzüntüsünü unutmak için içkiye iyice düşmüş bu yüzden de sağlığı iyice bozulmuştu. Havası ve sakinliği kendisini dinlendirir diye onu Çamlıca semtinde bulunan kızı Esma Sultan'ın bağına götürdüler.

Son Mısır çatışmasında uğranılan bozgun haberi gelmeden, H. 1255 yılı Rebiyülâhir ayının ondokuzuncu günü (M. 2 Temmuz 1839) elli beş yaşında ve saltanatının otuz birinci yılında öldü. Kendisinin sağlığında yaptırdığı vasiyet üzerine Divan Yolu'nda bulunan Esma Sultan Sarayı arsasına gömüldü. Daha sonra bu mezar üzerine büyük ve güzel bir mezar yapıldı.

Rahmetli II. Sultan Mahmut Han, yüzelli yıldan beri gelen Osmanlı Padişahlarının en büyüğü ve en akıllısıdır. Saltanatı, Devlet-i Aliyye'nin çökme zamanına denk geldiğinden, pek çok toprak kaybına uğranmış ise de bir süreden beri küçük devletçikler (tavaif-i mülûk) durumuna gelmiş olan âyan ve derebeylerin ortadan kaldırılması ile, saltanat bahçesini, elem dikenlerinden temizledi. Özellikle asker zorbalarını tepeleyip, düzenli askerî birlikler kurmayı başardı. O, çalışkan, sebatlı, devlet işlerinin ve devlet görevlilerinin ne yaptıklarını bilir, dediğini yapar, devlet yönetiminde güçlü, şanı büyük bir şehriyar idi.

SULTAN ABDÜLMECİD HANIN TAHTA GEÇİŞİ

II. Sultan Mahmut Han'ın büyük oğlu şehzade Abdülmecid Han, babasının ölümü üzerine (M. 3 Temmuz 1839 günü) Osmanlı tahtına oturdu. Sadrazamlığa, Meclis-i Vâlâ başkanı Husrev Paşa (Koca Husrev Mehmet Paşa), Meclis-i Vâlâ başkanlığına da, Husrev Paşa'dan önceki sadrazam Rauf Paşa (Mehmet Emin Rauf Paşa) getirildi. Seraskerlik ise, bir kaç gün önce Ticaret Nazırı atanan Halil Paşa'ya verildi. Ticaret Nazırı olarak da, seraskerlikten ayrılan Sait Paşa atandı.

Ertesi gün, Nizip'te ordumuzun Mısır birliklerine yenildiği bildirildi. Beş on gün sonra da Kapdan-ı Derya Fevzi Ahmet Paşa'nın (Hain/Firarî Ahmet Fevzi Paşa), Osmanlı donanmasını İskenderiye limanına götürüp Mehmet Ali Paşa'ya teslim ettiği şeklindeki acaip haber geldi. Bu haber acaipti çünkü, bu Ahmet Fevzi Paşa, Sultan Mahmut Han'ın çok inandığı ve güvendiği bir kişi idi.

O zaman dillerde dolaşan söylentiye göre sözde Sultan Mahmut Han, Halil Paşa'dan ve Husrev Paşa'dan güvensizliğe düşünce bazı kuruntulara kapılmış. İşte o sırada Ahmet Fevzi Paşa, Şehzade Abdülmecid'e suikasd yapmayı üzerine almışmış. Şimdi Abdülmecid Han Osmanlı tahtına geçince ve düşmanlarından Husrev Paşa ile Halil Paşa'nın sadrazam ve başkomutan olduklarını duyunca öldürüleceği korkusuna kapılarak bu pis davranışa girişmiş. Bu iş şöyle olmuş :

Donanmay-ı Hümayun, Kale-i Sultaniye'de iken, Sultan Mahmut'un ölüp, Sultan Abdülmecid Han'ın tahta geçtiği haberi duyulmuş. Ahmet Fevzi Paşa, kethudası bulunan Şerif Ağa ve onun oğlu olup Riyale-i Hümayun (Liva amiraldir ki patrona'dan sonra gelen bir denizcilik terimidir) olan Osman Bey –ki zamanın gidişatı değişerek daha sonra İstanbul'a gelip vezirlikle Bosna Valisi olmuştur–. Ahmet

Fevzi Paşa onlarla görüşerek kaçmayı kararlaştırdıktan sonra, deniz subaylarını, bazı ahmak aldatan sözlerle ve vaatlarla kandırarak hemen yola çıkıp Mısır'a doğru yelken açtılar.

Osmanlı donanma birliklerinin bu şekilde Mısır'a gidişi, devlet ileri gelenlerini çok kaygılandırmış. Meclis-i Vâlâ kâtibi Muhsin Efendi'ye birisi, Ahmet Paşa'nın görevinde bırakılmasını ve öteki Kapdan-ı Hümayun bulunan Mustafa Paşa'nın Kapdan-ı Derya lakabı üzerine olmak üzere iki ferman verildi. Önce, Kapdan-ı Derya lakabı kendisinde bırakıldığına dair ferman verilerek Ahmet Paşa'yı kandırıp, daha sonra Mustafa Paşa'nın görev fermanını vererek görevini yürütmesi öğretilerek özel vapur ile yollandı.

Muhsin Efendi, Rodos Adası'nın ilerisinde Osmanlı donanmasına yetişti. Ahmet Paşa'ya görevinde bırakıldığını bildiren fermanı verdiğinde, Ahmet Paşa fermanı okutup Muhsin Efendi'yi, kethudası Şerif Ağa'ya konuk olarak verdi. Muhsin Efendi, gerek Mustafa Paşa ve gerek denizci ileri gelenleri ile görüşme kapılarının kapanmış olduğunu görerek, olur da üzerini ararlarsa korkusu ile, Mustafa Paşa'nın görev fermanını denize atmak zorunda kaldı.

Eğer Mustafa Paşa'nın Kapdan Paşalığı ilan edilip fermanı da doğrudan doğruya kendisine verilmiş olsaydı, Ahmet Fevzi Paşa'nın hiç bir şey yapamıyacağı belli iken, devlet ileri gelenlerinin böyle ukalâlığı, işi çıkmaza soktu.

Öte yandan tersine olarak, Ahmet Fevzi Paşa'nın görevde bırakılması fermanı onun etkisini artırmış ve planını uygulama işinde ona kolaylıklar sağlamıştır.

Dış İşleri Bakanı Reşid Paşa, Mısır'a karşı büyük devletler ile ittifak anlaşması yapmak için iki yıldan beri Avrupa'da bulunup epey başarı da kazanmıştı.

Sultan Abdülmecit Han, tahta geçişinin hemen ardından İstanbul'a geldi. H. 1254 (M. 1838) yılında uygulanması planlanmış iken, gerek görüldüğü için ertelenmiş bulunan Tanzimat-ı Hayriye'yi ilan ettirip uygulamaya başlattı. Bu konuda, Gülhane Meydanı'nda okunan hattı hümayun ile, bu yıl içinde Tanzimat'ın ileriye bırakılmasına dair olan Padişah fermanları suretleri, "Düstur" adındaki mecmuada yazılıdır.

Son Mısır savaşı :

İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleri ile anlaşma sağlanarak ittifak yapıldı. Fransa Devleti, Mehmet Ali Paşa'yı çok

desteklediği için, Fransa Kırallığı tahtında bulunan Lui Filip ve Dış İşleri Bakanı Gizo, bu ittifakın sonuçlanmasına pek çok çalışmışlar ise de beceremediler. Bununla birlikte, yukarıda adları sayılan devletler ittifakına giremediler ise de Mısır'a açıkça bir yardımda bulunmayı göze alamadılar.

Osmanlı Devletinin, ittifak yaptığı devletlerle vardığı anlaşma sonunda Mısır Eyaleti babadan oğula geçmek ve Akkâ Kalesi ile Sayda Eyaleti, yaşam boyunca Mehmet Ali Paşa'ya verilmek üzere, Şam, Halep, Cidde, Girit ve Adana eyaletlerinin Osmanlılara geri verilmesi, Osmanlı Donanmasının İstanbul'a yollanması önerileri ile, sadaret müsteşarı Rifat Bey Mısır'a gönderilip orada uzun konuşmalar ve yazışmalar sürdüğü halde Mehmet Ali Paşa bu önerilere yanaşmadığından H. 1256 yılı ortalarında (M. 1840 Eylül ortaları) Mısır ile yeniden savaşa başlandı.

İstanbul'dan gönderilen bir kapak ve birkaç parça savaş gemisi ve Avusturyalılar'ın bir kaç parça gemileri, İngiltere donanması ile birleşerek Mısır ve Suriye kıyıları abluka altına alındı.

Osmanlılarca askerî yığınak merkezi yapılmış olan Kıbrıs Adası'na aşağı yukarı yirmi bin kadar Osmanlı askeri yollanıp ordu seraskerliği, eski sadrazamlardan İzzet Mehmet Paşa'ya ve asker komutanlığı Servili Selim Paşa'ya verildi.

Beyrut Kalesi küçük bir çatışma sonunda alındıktan sonra Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Dürzi Dağı eteklerinde birkaç kez vuruşmaya girişmiş ise de hepsinde de yenildiğinden, ele geçirilmek kertesine gelinmiş iken Şam'a kaçtı. Kendisinin çok güvendiği Akkâ Kalesi'nin de üç buçuk saat içinde denizâ birliklerinin dövmesi ile ele geçirildiğini duyunca artık Şam'da da durup tutunamadığından çöllere düştü. Buralarda, anlatılması güç sıkıntılarla karşılaşıp aç, çıplak Mısır'a doğru kaçıp gitti.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Reşit Paşa ve Hâfız Paşa birlikleri gibi büyük birliklere üstün gelmiş ve Kütahya'ya kadar ilerlemiş iken bu kez, küçük bir birlik karşısında tahta perde kadar bile direnememesi garip görüneceğinden, bunun nedenlerinin ayrıntılarını anlatmak gerekir.

Bu konunun başında yazıldığı gibi, Mehmet Ali Paşa, hac için Mısır'dan gelip geçen şeyhlere ve hocalara ve ülkenin büyüklerine hediyeler, yolluklar vererek ve ülke sorunları ile ilgisi olanlarına, dev-

letin karışık durumundan ve Moskoflar'ın Osmanlılarla yaptıkları savaşı kazanmalarından yanıp yakılarak din ve devlete hizmet etmek isteğini açıklar dururdu.

Bir yandan da gerek İstanbul'daki gerekse taşralardaki ileri gelenlere, gizli ve açık olarak para göndermekle, halkın gözüne öyle bir girmişti ki, halkın çoğu onun, başlarına Tanrı tarafından yollanmış olduğuna, Kırım Hanlığı'nın Rusların elinden kurtarılmasının da onun eliyle olabileceğine inanırlardı. Haremeyn'in yani Mekke ile Medine bölgelerinin de haricîlerin (Vehhâbîler'in) saldırılarından kurtarılıp temizlenmesi hususundaki başarısını bunlara delil sayıp, onu öğüp ululamakla vakit geçirirlerdi.

Özellikle, kötülükleri, cüzzam hastalığı gibi halkın iliklerine, damarlarına işlemiş olan yeniçerilere karşı, onlardan çıkarları olanların gayretkeşliğinden ve düzenli asker kurulmasından ve bunun ayrıntılarından olan bazı işlemlerden, yabancı giysilere düşkünlükten dolayı bütün halk tiksinip bıkmıştı. Bu tür yeniliklere karşı olanlar, bu gibi şeyleri çıkaran kişinin Husrev Paşa olduğunu, Padişah II. Sultan Mahmut Han'ı bu yollara onun sürüklediğini söyler dururlardı.

Dahası, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Husrev Paşa'nın araları, eskiden beri bozuk olduğundan Mehmet Ali Paşa bu durumu sermaye edinerek ve bu tür abdal aldatan sözlerle devletin durumunu ıslah etmek konusunda yardıma çağırmak için kimi valilere mektuplar gönderip onları kandırmaya çalışmış, bu tür mektupların çoğu, valiler taraflarından Devlet-i Aliyye'ye yollanmıştır.

Halkın Mehmet Ali Paşa'ya karşı duyduğu sempati o derecede idi ki, Hüseyin Paşa ordusuna defterdar olarak atanıp yollanan, Devlet-i Aliyye'nin büyük devlet adamlarından Tahir Efendi, akıllı ve devlete bağlı bir kişi olduğu halde yolda giderken "bu ne iştir ki ben Saltanat-ı Seniyye tarafından Mısır üzerine yollanan ordunun defterdarı olduğum halde, gönlüm Mehmet Ali Paşa tarafına dönük ve ona karşı sevgi ile doludur" diye bazı yakınlarına söylediği bir gerçektir.

İşte Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın ilk kez kazandığı başarının nedeni, halkın sevgisinin kendi tarafına dönük olmasından ve gelişini herkesin sabırsızlıkla beklemiş bulunmasındandır.

Bu kez uğradığı bozgunluk ise, yedi sekiz yıldır yönetimi altında bulunan Suriye halkının adalet umutlarının kırılması ile neye uğradık-

larını anlamalarından dolayı duydukları tiksintiden ve askerlerinin kendisine yüz çevirmelerinden ileri gelmiştir. Çünkü savaşa başlanması ile birlikte Cebel-i Lübnan ahalisi ve arap göçebeleri, Mısırlılara karşı ayaklandılar.

Mısır birlikleri de takım takım ve hatta Sadık Bey adındaki bir albayın komutası altında bulunan alay, toplu olarak Osmanlı ordusuna katıldı. Bunların hepsi, Rumeli'deki Dobruca'ya gönderilip o bölgelere yerleştirildiler. Mısır subaylarından olup yine Devlet-i Aliyye birliklerine gelip sığınmış olan Kilis'li Mehmet Paşa ve albay Sadık Bey, şunları anlatırlardı: İbrahim Paşa, Dürzi Dağı'ndan Şam şehrine dönüp, çevrede bulunan birliklerini topladı ise de bunlar, geceleri takım takım kaçmaya başladıklarından, bunu önlemek için karakollara subaylar yerleştirildiği halde kaçmaların önü alınmak şöyle dursun, çözülmeyi önlemek için görevlendirilen subayların kendileri bile kaçtıklarından, bir kaç gün içinde Mısır ordusunun yarısı kalmadı. Kalanların da gözlerinin kaçmada olduğunu gören İbrahim Paşa, ister istemez çöllere düşüp Mısır'a doğru yollanmak zorunda kaldı.

Akkâ Kalesi'nin Mısırlılardan alınmasından sonra, İskenderiye'nin de ele geçirilmesi düşünülmüş idi. Ancak, Mehmet Ali Paşa, artık para gücünün kullanılması zamanının gelmiş olduğunu anlıyarak, İngiltere başvekili bulunan kişiyi kandırıp tuzağa düşürmüş olduğundan, Mısır eyaletinin miras yoluyla babadan oğula geçmesine Mehmet Ali Paşa yanaşırsa işin bitirilmesi, İngiliz amiraline yazılmış, H. 1257 yılı Şevval ayında (M. 1841 Kasımı) bu konuda Mehmet Ali Paşa'nın yalvaran yazısı da İstanbul'a ulaştığından, Mısır eyaletinin yönetimi, miras yoluyla babadan oğula geçme kuralı ile Mehmet Ali Paşa'ya verilerek bu önemli soruna bir hal yolu bulunmuş oldu.

Bu anlaşmadan sonra, daha önce Mısır'a kaçırılmış olan Osmanlı donanması da İstanbul'a geri geldi. Mısır yönetiminden alınıp Osmanlı yönetimine geçen vilayetlere valiler atandı.

O sırada İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Bonsonby (?), Mısır'ın, babadan oğula geçme koşulu ile Mehmet Ali Paşa'ya verilmesine karşı olduğu halde, devleti görevlendirdiği için Bâb-ı Âli'ye bu kararın kabulünü teklif eder öte yandan, gizli olarak İngiltere Devleti, Mehmet Ali Paşa'nın tamamen ortadan kaldırılmasını anlaşma gereği olarak borçlu olduğundan, M. Ali Paşa'nın bu teklifinin kabul olunmamasını hatırlatırmış. Ancak, Mısır'ın bu teklifi, Sultan Abdülmecid Han tara-

fından onaylanmıştır. İşin doğrusu, Mısır'ı savaş yoluyla ele geçirmek büyük masrafları ve pek çok asker kaybını gerektirirdi. Bundan başka İngilizler de Türklerle birlikte bulunacaklarından, ileride işin ne şekil alacağını da düşünmek gerekirdi. Bu nedenle Akkâ'dan sonra daha ileri gidilmeyip, oraya dek alınanlarla yetinildi.

Dış İşleri Bakanı rahmetli Reşit Paşa'nın kaleme aldığı, ayrıcalık koşullarını kapsayan Ferman-ı Âlî, Mısır'a yollandığında Mehmet Ali Paşa, fermanda yazılı iki koşulun değiştirilmesini rica ederek geri yollaması üzerine buna da müsaade etmek gerekmişti. Bu koşullardan biri, eyalet mirasının en akıllı oğula (evlad-ı erşed) geçeceği şeklindeki koşulun, büyük oğula (evlad-ı ekber) ibaresi ile değiştirilmesi, ikinci koşul, Mısır gelirlerinden dörtte üçü yerel giderler için bırakılıp, öteki dörtte birin İstanbul'a devlet hazinesine gönderilmesi fıkrasının, İstanbul Devlet Hazinesine yılda seksen bin kese gönderilir şeklinde sabit bir miktara bağlanması idi. Bu fermanlar, "düstur" dergisinde yazılıdır.

Bundan sonra Mısır'da ortaya çıkan değişikliklerin durumu, gelecek ciltte anlatılacaktır. (Bu sözlerden, yazarımızın bir cilt daha yazacağı sezilmekte ise de, bu dördüncü cildi yayınlayan Mehmet Galib Bey'in eserin sonuna eklediği açıklamasından, bunun yazılamadığı anlaşılmaktadır.)

ALTINCI BÖLÜMÜN TÜMLECİ

Osmanlı Devleti, bu bölümün kapsamına aldığı süre içinde büyük toprak kayıplarına uğradı.

Önce, H. 1182 (M. 1768) savaşından sonra Kırım Hanlığı elden çıktı. Bu konu, devlet ileri gelenlerini ve bütün Türk ulusunu kan ağlattı. Çünkü bundan seksen yıl kadar önce Macaristan'da Osmanlı Devleti yönetiminden ayrılmış ise de, oradaki Türkler sadece kalelerde oturup konuk yani geçici olarak bulunmakta idiler. Bölge halkının hepsi hıristiyandı.

Kırım ise, iki milyona yakın bir müslüman halk topluluğunun oturmakta olduğu bir bölge olduğundan, bu durum doğal olarak müslüman Türk halkına çok büyük bir etki yaptı.

Bu nedenle Kırım'ın düşman elinden kurtarılması herkesin biricik düşü ve amacı olmuştu. Bunun nasıl ve ne gibi hazırlıklarla yapılması gerektiğinin düşünülmesi bile, zamanın sadrazamı Yusuf Paşa'nın

evmesi yüzünden gereği gibi yapılamadı. İngilizler ise, Fransa'nın, Rus Çariçesi katında elde ettikleri itibara içerliyerek Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyip kışkırtmakla Rusyaya karşı H. 1202 (M. 1788) seferi açıldı.

Ancak savaş sonunda, Kırım'ı kurtaralım derken Özü Eyaleti üste verildi. Fransızlarla anlaşma yapılmış olması dolayısı ile H. 1221 (M. 1806) da yine Ruslarla savaşa tutuşulup bu kez de Turla nehri ile Prut nehri arasında bulunan büyük toprak parçaları ve pek çok kale elden çıkarıldı. Üstelik, Sırp ulusuna ayrıcalık verilmek zorunluğu belirdi. Bunun ardından Mora Yarımadası'nda Rum ayaklanması patlak verip. bunun sonunda da hem Mora'nın kıralhk olmasını, hem de Çerkesistan ve Çıldır eyaletlerinin Ruslara bırakılmasını ve Eflak bölgesi içinde bulunan Osmanlı Kaleleri'nin yıkılması ve Sırp ayrıcalıklarının genişletilip berkitilmesini kabul ettik.

Bunun ardından Fransızlar, Cezayir-i Garb'ı (Trablus Garb) ele geçirdiler.

II. Sultan Mahmut Han'ın tahta çıkışı sırasında Arnavudluğun bir yanı Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın ve bir yanı da İşkodra Valisi Kara Mahmud Paşa Hanedanı'nın yönetimleri altında bulunuyordu.

Serez ve Selanik bölgeleri Serezli İsmail Bey elinde, Rumeli'nin öteki şehir ve kasabaları, âyan denilen zorbaların yönetimleri altında olduğu gibi, Cezayir-i Garb Ocakları (Trablus, Cezayir ve Tunus) dayıların, Mekke ve Medine bölgeleri (Hicaz : Haremeyn-i Muhteremeyn) Vehhâbî taifesinin zulmü altında, Mısır ülkesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetiminde, Bağdad, Kölemen Paşaları, Çıldır ve Kürdistan eyaletleri de emîr denilen zalim ve soyguncuların ellerinde idi.

Anadolu'nun Bozok bölgesi (Yozgat bölgesi) Cebbar Zadelerde, Aydın bölgeleri Karaosman Oğullarında olup geri kalan şehir ve kasabalara, derebeyleri denilen zorbalar çöreklenmiş olup valiler sadece, eyalet merkezi olan yerlerde oturur ve kendi çıkarlarını sürdürmek için zorba ailelere dalkavukluk etmekle vakit geçirir ve sözde halkı yönetirlerdi.

Cebbar Zadeler ve Karaosman Oğulları ile Serezli İsmail Bey, hem büyüklerden ve âyanın ileri gelenlerinden ve hem de Padişahın buyruklarının yerine getirilmesini temin eden itaatli kişilerden olup, savaş sıralarında da iyi görevler yapmış bulunduklarından, bunlar

hakkında yola getirme işleminin uygulanmasına gerek bulunmadığından, hânedanlarına da dokunulmazdı. Daha sonra bunlardan Serezli İsmail Bey'in oğlu Yusuf Bey ve Cebbar Zade Celaleddin Bey ve Karaosman Oğlu Yakub Ağa, vezaret rütbesi bile elde ettiler.

Devlete ait işlerin yönetimindeki değişiklikler nedeni ile bunlar, bir çok vilayetlere vali olmuşlardır.

Türlü olayları açıklarken ve anlatırken yazmış olduğumuz gibi, bunlar dışındaki ağalar ve sülaleler, II. Sultan Mahmut Han'ın kahredici güçlü pençesinde yok olup gittiler. Devlet-i Aliyye'nin küçük beylikler (tevâif-i mülûk) boyasına girmiş olan bölgeleri, Padişahın kahredici gücü ile, eski düzenli ve düzgün şekline girdi. Disiplin zinciri bozulmaya yüz tutmuş saltanatın büyük parçası düzen ve disiplin altına alındı.

Yukarıda sözünü ettiğimiz âyanlar ile derebeyleri, yüz yıla yakın bir süredir güç kazanıp kendilerini göstermiş ve tanıtmış olduklarından bunların kökenlerini yani nasıl ortaya çıkmış olduklarını burada ayrıntıları ile anlatmak istiyoruz.

Geçen bölümlerde yazdığımız gibi, valiler ve sancakbeyleri (mutasarrıflar) tarafından bir sancak yönetimine görevlendirilmiş olan kişilere "mütesellim" ve ilçe (kaza, yani kadılık yetki bölgeleri) yönetimi ile görevlendirilen kişilere "voyvoda" denirdi.

Her şehirde ve kasabada ahali tarafından seçilen bir âyan bulunurdu. Ülkenin düzeni, disiplini ve güveni, vali, mutasarrıf, mütesellimler ve voyvodalar, hukuk işlerini, yiyeceklere narh koymak, şer'î hâkimlere (yani kadılara) ait olduğu gibi, görevlere atanmalar (mürettebat-ı emiriyye) ve bölgenin ihtiyaçları için alınacak paraların salınması ve toplanması ve defterlerinin düzenlenmesi ve yazılması hususlarında valiler ve kadılara karşı sorumlu âyanlar vardı.

Bu âyanlar, bu işleri memleketin büyükleri (eşraf-ı memleket) ile toplanarak birlikte düzenleyip yoluna korlardı. Bu bakımdan âyanlar, ahalinin vekili ve kadılarla ahali arasında aracı demek olurdu.

Bu âyanlar, memleketlerinin zenginlerinden, onurlu ve etkili kişilerinden olduklarından, valilere ve mutasarrıflara umduklarından çok paralar sağlıyarak, mütesellimlikleri ve voyvodalıkları elde etmeye başladırlar. Bunların içlerinden becerikli ve yetenekli olanlar, hem valileri hem de kadıları (hâkimleri) memnun etmekle, zenginliklerini ve görkemlerini artırıp kol kanat atarak, kendileri öldükten sonra, soyundan ya da yakınlarından yetenekli bir kişi, onun yerine geçerdi.

Bunların pek vahşi olanları çokluk tutunamayıp, ileri görüşlü ve ağır başlı olanları, bölgeyi gereği gibi yönetip kendilerini valilere sevdirdikten başka, devlet ileri gelenlerinden bazıları ile yakınlık kurup kendini devlete tanıttırıp, savaş ve barış sıralarında beğenilen hizmetler görerek durumlarını günden güne güçlendirirlerdi.

Osmanlı Devleti, düzenli asker kurmayı başardıktan sonra, tanzimatın bir başlangıcı gibi olan sivil alanlarda ıslahat da yüz göstermeye başlamıştı. Şöyle ki : Valilerin, mutasarrıfların ve voyvodaların, canları istediğince adam öldürmeye girişmeleri, Padişahın fermanı ile yasaklandı.

Kısas yapma gereği ya da işledikleri büyük suçlar dolayısı ile öldürülmeleri gerekli olanlar hakkındaki hükümlerin, şeriat makamlarınca yani kadıların kararları ile onaylanmadıkça uygulanmaması emrolundu.

Terekelerin (bir kişinin ölümünden sonra geride bıraktığı mal, mülk) devlet tarafından alınması, aslında bir türlü haklı ve hukukî bir durum ortaya çıktığında yani, devlet tarafından alınacak tereke, mîrî maldan aşırılmış ve alınıp saklanmış oldukları anlaşılanlar için uygulanır iken sonraları, bu iş kötüye kullanılmaya başlandığından, mîrî ile alış verişi olsun olmasın, bir devlet görevinde bulunmuş olsun ya da olmasın zenginlerden biri öldüğünde, veresesine az bir şey bırakılarak musadere olunurdu. Bazan da tereke, varislerine bırakılarak belli bir miktar paraya bağlanır yani belli miktarda bir para alınarak iş bitirilirdi, bu da padişah fermanı ile kaldırıldı.

Yeniçeri ocağının kaldırılması ile, onlara ait rütbeler ve görevler yani, yeniçeri efendiliği, sipah ve silahtar kâtiplikleri ve bunlara benzer görevler ki kaldırılan yeniçeri ocaklarının muhasebecilikleri demektir, bunlar da kaldırıldı.

Düzenli askerlik, kurrası gelen askere alınarak kurulduktan sonra, düzenli askerlik seraskerliği, mukataat ve masraf nâzırlıkları (burada nâzır, bakan demek değil, o işlerle ilgilenen kişi demektir), hassa ve nizamiye muhasebecilikleri gibi görevler kuruldu ve bunlarda çalışanlara aylıklar bağlandı.

Geçen bölümde biraz açıklandığı gibi, sultanların kurduğu vakıflardan Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman vakıflarının yönetimleri, şeyh ül-islamlara tahsis edilmiş olup bunlar dışındaki sultan vakıfları ile nesilleri tükenmiş kimi vezir-

lerin ve emîrlerin vakıfları, padişahın yakınlarına ve padişahın özel hizmetlilerine "çıraklık" olarak verilirdi.

Bir kez vakıf kuran hayır sahipleri, vakıflarının yürümesi ve yürütülmesi için gerekli koşulları saptarlardı. Hayır ve iyilik için kurdukları vakıflarına sarfolunacak paraları, o işin yürütülmesinde görev alacak kişilere ödenecek ücretleri bir bir belirttikten sonra, vakfın yönetimini (mütevelliliğini) çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına ve onlardan sonra geleceklere, nezareti yani bakıp gözetilmesi ve kontrolü işini, sadrazam, şeyh ül-islam, dar üs-saade ağası ve İstanbul kadısı gibi yüksek devlet görevlilerine bırakırlardı.

Bu yüzden bu nezaretlerin birer müfettişi bulunurdu. Bu müfettişlere kontrolleri altında bulunan evkafın her yıl hesaplarını gözden geçirtir, vakfı kuranın uygulanmasını istediği vakıf koşullarının yerine getirilip getirilmediği ya da hayır ve iyilik için kurulan ve yapılan şeylerin onarım gerektirip gerektirmediği, vakıf hizmetlileri taraflarından ya da mahallelisi taraflarından bildirilir ya da şikâyet edilirse mütevellileri yani vakfı yönetenler, vakıf koşullarının tümünü uygulamaya zorlanırlardı.

Zaman zaman vakıf kuranların nesilleri sona erince, mütevellilikleri yani yöneticilikleri, vakfın bağlı olduğu makam tarafından uygun kişilere verilir ve artık şart koşulan nesillerden çıkmış olduğundan, bu gibi mütevelliliklere "sadaka tevliyetleri" adı verilirdi ki bunlar, padişahın vermesi (tevcihi) ile elde edilir (tasarruf olunur) bir tür memuriyet demektir.

İstanbul şehri, zaman geçtikçe tamamen denecek derecede vakfa dönüşmüş idi. Bu nedenle alım satım işlerinin belgelendirilmesi ve yürütülmesi, mütevellilerin ve câbîlerin ellerinde kaldığından, türlü fesat ve hileler vuku bulmakta olduğundan, sözü edilen vakıfların nezaret hakları birleştirilerek, yeniden Evkaf-i Hümayun Nezareti kuruldu.

Ancak, bu şeklin işe ve duruma uygun olduğu doğru olmakla birlikte, bu işe bakanlardan kiminin hırsız mizaçlı ve kiminin de önemli bir konu olan hukuk kurallarından anlamayışı yüzünden, evkaf hazinesi görevi kötüye kullanmalarla dopdolu idi.

Şöyle ki : II. Sultan Mahmut Han'ın kurduğu vakıflara gelir kaynağı bulmak düşüncesi ile, adı var kendi yok gedikler icad edildi. Bu gediklerin bir sınıfı sınırlı olup, örneğin İstanbul'a yüz seksen kalaycı

gediği kurulup bunlar esnafa satılmakla bu sayıdan daha çok kalaycı dükkânı açılamaz idi ki bu, bir tür tekel ayrıcalığı (inhisar imtiyazı) demek olurdu.

Bir sınıfı da kunduracı gediği gibi sınırsız gediklerdir ki her kim isterse ona verilir, hiç kimse gediksiz ayakkabıcılık sanatını yürütemezdi ki bu da bir bakıma o sanatın da yürütülmesine izin verme demek olurdu.

Bu gedikler esnaf arasında alınıp satılmakla basbayağı vakıf yapıları (musakkafat-ı evkaf) gibi, ferağ, intikal ve kararlaştırılmış bir icare harcı alınırdı. Bununla birlikte bir dükkân ya da bostanda birkaç yıl kiracı olarak bulunanlar, mal sahibinin haberi olmaksızın evkaf hazinesinden birer gedik alıp, sonra mal sahibi kiracıyı çıkarmak ya da kirayı artırmak istediğinde kiracı, burada benim gediğim var, daha önce kararlaştırdığımız kiradan başka bir şey istemeye hakkın yoktur, diye iddiaya kalkışıp istediğini de yaptırdığından, bunun gibi dükkân ve bostan ve başka şeylerin hem eski vakfın ve hem de sahiplerinin hakları musadere olunmuş yani zorla alınmış oldu.

Bu şekilde kötüye kullanmaların bir türlüsü de ferağ ve intikal harçlarının ve boşalmalarda önden pey vermelerin (mahlûlât muaccelatının) yarısı mütevelli, câbî ve kâtiplere verilip, öteki yarısının evkaf hazinesinde bırakılmasıdır.

Bu yolun izlenmesinde amaç, sözde bu paralar evkaf hazinesinde birikecek, her vakfın hayır ve iyilik kuruluşu (hayrât ve müberratı) onarım gerektirdiğinde o onarım, bu biriken paralardan harcanacaktı.

Oysa ki evkaf hazinesinde bir çok bürolar ve pek çok memuriyetler kurulmuş olduğundan, bunlara dışardan şuna buna aylıklar, paralar ve sevaptır inancı ile yeni yeni ortaya çıkan tekkelere yemek paraları (it'amiye) ve başka paralar tahsis etmek, biner, bin beşer yüz kese akçalar sarfı ile yeniden onarım suretiyle tekkeler yapmakla vakıfların birikmiş paraları çarçur ediliyordu.

Hayrat yapılarının onarım gerektirdikleri mahalleliler ve mütevelliler taraflarından evkaf nezaretine haber verilmedikçe, vakıfların birikmiş paraları defterlerde görünüyor idi ise de, veznede hiç bir para bulunmadığından, zorunlu olarak bu tür onarımlara yardım parası istekleri geçiştirilir oldu.

Efkaf hazinesi bu konuda kendisinden dava olunan durumunda olduğu halde, aynı zamanda hâkimlik sıfatını da üzerinde bulundurduğundan, vakıfların koruyucusu olacak yerde yıkıcısı oldu.

Tanzimat-ı Hayriye'nin ortaya çıkması ile, bütün sultanların ve öteki devlet ileri gelenlerinin, etkili, yüksek mevkili kişilerin vakıf toprakları, maliye hazinesi tarafından zaptedilip öşrü alınmaya başlandı.

Yapılan hesaplara göre bu vakıf toprakların onda bir gelirleri (hasılat-ı öşriyesi), yılda kırk dört bin keseye varıp, bu gelir aylara bölünüp, her ay maliye hazinesinden vakıflara verilirdi. Daha sonra rahmetli Fuad Paşa, bu maktu bedele yani, maliyenin evkaf yönetimine verdiği paraya, yardım (iane) adını verip, devlet bütçesinde (muvazenei umumiye) açık göründükçe azalta azalta, vakıflar gelirleri, gerçek gelirlerinin dörtte birine indirildi.

Sultanlar hayratları olarak kurulmuş bulunan camilerin gelirlerinin çoğu ise vakıf topraklar gelirleri olduğundan, yukarıda anlattığımız ve açıkladığımız gibi, bunlardan büyük indirimler yapıldığından, giderleri karşılıksız kalmak dolayısı ile zorunlu olarak şunun bunun vakıf gelirleri ile yönetilmek gerekti. Bu yüzden, pek çok hayır sahiplerinin yaptırdıkları hayırların, kendi hallerine bırakılıp yıkıldığını herkes görmektedir.

TANZİMATA GÖRE SİVİL YÖNETİM

Şimdi tanzimatın (devlet yönetimlerinde reform), sivil işlerin yönetiminde benimsenen yeni yöntemlerin ayrıntılarına gelelim :

Gülhane ve tanzimat fermanlarında açıklanan koşullar ile tanzimat-ı hayriye ilan olununca, keyfî olarak hüküm sürmeye alışmış olan sancak beyi (mutasarrıf), voyvodalar ve bütün mültezimler yeni vergi toplama müteahhidleri, buna karşı çıktılar.

Öte yandan, yönetim sanatından gafil ve kişisel çıkarlarına düşkün bazı dünyadan habersiz devlet adamları da tanzimatın aleyhinde bulunur, kötülerler ve onun türlü kötülüklerini sayıp dökerlerdi.

Ancak, gerçekte devletin ayakta durabilmesi ve yaşantısını sürdürebilmesi için, tanzimat-ı hayriyenin gerekli ve önemli olduğu gün geçtikçe daha belirgin olarak ortaya çıktı, ayrıntıları belirlendi, aksaklıkları yeni yeni düzeltildi.

Böylesine büyük bir işte elbette ki küçük yanlışlıklar olur, bunlar da kaçınılmazdır. Oysa ki her şeyde görüş ve o şeyin değeri onun tümüne ait olduktan başka, başlangıçta yolsuz gibi görünen şeyler, derece derece iyi bir sonuca vardırılmış ve halen de vardırılmaktadır.

TANZİMATTA MAL, CAN VE NAMUS GÜVENLİĞİ

Tanzimatın temeli, can, mal ve namus güvenliğinden ibarettir. Şeriat va kanun bakımlarından hüküm verilmedikçe yani bu hususta kadı bir hüküm vermedikçe hiç kimse hakkında ceza verilmemesi, musaderelerin tamamen kaldırılması, cinayet sanığı olanlar hakkında uygulanmakta olan feci işkencelerin kaldırılması, bir çok fermanlarla tenbih ve tekid edilmiştir.

Hangi görevli olursa olsun ve ne rütbede ve haysiyette bulunursa bulunsun, bu gibi kötü davranışlarda bulunanların şiddetli cezalara çarptırılacakları ilan edilip her yerde halka duyuruldu. Çünkü, valiler ve mütesellimler, şehirlerde ve kasabalarda zenginlerden birini gördükleri zaman, ya küçük bir suçundan dolayı ya da tamamen asılsız bir iftiraya dayanarak, öldürülme ve sürgün edilme gibi şiddetli cezalarla korkutarak mal ve mülkünü musadereyi ve başka yollarla cezalandırmayı gelenek haline getirmişlerdi.

Geçen devre vezirlerinden olup, Aydın, Edirne, Bursa ve Selanik valiliklerinde bulunmuş olan Tahir Paşa, Akif Paşa, Nafiz Paşa, eski sadrazamlardan Husrev Paşa ve Hasip Paşa gibi büyükler, tanzimatın getirdiği kurallara ve yasalara aykırı davranışlarla suçlanarak muhakeme altına alınıp, öteki devlet görevlilerine ibret gösterildi.

Her ne kadar bunlar hakkında, o zaman Dış İşleri Bakanı olup tanzimatın kurucusu olan ve bu konuda tek söz sahibi bulunan Mustafa Reşit Paşa'nın, bunlara karşı bazı kişisel kini olduğu söylenmiş ve Takvim-i Vakayi Gazetesi'nde yayınlanan makaleler bir ölçüde bu söylentiyi doğrular nitelikte idi ise de, tanzimatın getirdiği kuralların yerleşmesi, bu gibi korkutmalara ve ibret verici örneklere muhtaçtı.

ARAZİ GELİRLERİ - ÖŞÜR

Tanzimatın getirdiği temel konulardan biri de, her türlü devlet gelirlerinin doğrudan doğruya devlet hazinesine girip, her türlü giderlerin de devlet hazinesinden ödenmesi konusu idi. Çünkü, geçen bölümlerde açıklandığı üzere, Saltanat-ı Seniyye'nin en belli başlı gelirlerinden olan, haslar öşürleri, mîrî mukataalar ve zeâmet, timar ve malikâne

mukataaları, voyvodalık, ocaklık ve vakıflar adları ile bölünmüş olduğundan, hassı hümayun darphane-i âmireden ve mîrî mukataalar, hazine tarafından valilere ve mültezimlere iltizama verilirdi. Ötekilerin de, sahipleri tarafından öşrü alınır ya da mültezime verilirlerdi.

Tanzimatın birinci, ikinci yıllarında, bütün âşar ve vergiler, emanet suretiyle yönettirildi. Ancak, öşürcülerin hırsızlıklarından başka, toplanan tahılları saklamak, vaktinde ve zamanında satmak, devlet memurlarının yapabileceği şey olmadığından, bu yüzden büyük zararlara uğradığı görüldüğünden, tanzimattan önce mültezimlerin yaptıkları zulümlerin ve saldırıların giderilmesi ve ılımlı bir kural ve yöntem ile devletin öşür haklarının alınması için tüzükler yapılmakla birlikte, bu öşür toplama işinin yine mültezimlere verilmesi yoluna dönüldü.

Eski maliye bakanı rahmetli Safvetî Paşa'dan duyduğuma göre, tanzimatın başında, dört yıl kadar maliye bakanlığı görevinde bulunduğu halde, emanet usulü ile yönetilmiş olan yılların kârının ve zararının ne olduğunu bilmek şöyle dursun, kaç kuruş gelir geldiğini ortaya çıkarmak için bütün gücü ile çalışmış iken çıkaramamış. Kendisinden sonra maliye bakanı olan rahmetli Nafiz Paşa da bu konuda çok çalıştığı halde, o da bir sonuç alamamış. Safvetî Paşa "bu maddenin tayini, mahkemei kübraya yani âhirete kalmıştır" derdi.

Bir de vaktiyle toprağın verimlilik gücüne göre, onda bir, dokuzda bir ve sekizde bir olarak öşür tayin olunmuş ve tapu arşivlerinde (kuyud-u hâkaanî) her bölgenin öşür miktarı ve salınan türlü vergilerin niteliği ve niceliği yazılmış iken, tanzimatın başında, bu işle görevli ve bundan sorumlu bulunanların iş bilmemezliklerinden dolayı, öşür demek onda bir demektir. Dokuzda bir, sekizde bir olarak öşür alınan yerler, mültezimlerin zulümlerine ve kıyıcılıklarına uğrayıp bu yola girilmiş sanılıp, onda birden çok öşür alınmaması, sıkı sıkıya emredilip ilan edilmiştir. Eski Şeyh ül-İslam rahmetli Refik Efendi (Hacı Mehmet Refik Efendi; yaşamı : 1813-1872), "yanlışlıkla böyle meşru bir hak ziyan oldu" diye teessüf ederdi.

Mîrî mukataaların dışında olan ve öşür, sahiplerine ait bulunan topraklar ki yukarıda dediğimiz gibi, padişah hasları ile malikâne mukataaları, zeâmet, timar, evkaf, yurtluk ve ocaklık adları ile ayrılmış bulunan topraklardır. Bunların, emanet yoluyla yönetildikleri üçer yıllık ürünü üçe bölüp bedel saptanmak ve yıl yıl, hazine tarafından sahiplerine verilmek üzere kararlaştırılıp yürürlüğe kondu.

Ancak, bir takım etkili kişiler, etki güçlerini kullanarak, taşralardan, gerçek ürünün bir kaç katına mazbatalar getirip bunlar gereğince, ellerinde bulundurdukları mukataa ve zeâmetlerine, kat kat çok bedel biçtirdiler ve henüz bedele bağlanmıyan mukataalar sahiplerinden satın alarak ve o gibi gerçeğe aykırı mazbatalar getirterek öşür saptattırdıkları, pek çok görülmüş ve olmuştur.

TANZİMAT VE VERGİLER

Yine tanzimatın temel ilkelerinden olmak üzere, vergi adı ile taşralarda halka salınan paraların, her yıl maliye hazinesine yollanması emr olundu.

Geçen bölümlerde ayrıntıları anlatıldığı üzere, verginin konduğu şeylerden valiler ve mutasarrıflar, hazeriye ve seferiye vergileri dağıtma listelerini onayladıkları için, kadılara verilen imza harcı ve gelip giden mübaşirlere verilen mübaşirlik ücretleri ve konuk evleri giderleri gibi şeyler, toptan kaldırıldı.

Çünkü tanzimat dolayısı ile, büyük, küçük bütün memurlara aylık bağlanmış olduğundan hepsi, yaptıkları masrafları, kendi aylıklarından ödemek ve hiç kimseden bir akça ve bir dane istememek ve almamak, tanzimatın koşullarından biri idi.

Yine vergiden ödenegelen hükûmet konağı, köprü ve kaldırım gibi şeylerin yapım ve onarım giderleri ve menzilhane giderlerinin, devlet hazinesinden ödeneceği duyuruldu.

Bu nedenle her kazanın tahsildarı, her yıl halka salınan vergi paralarının ne tuttuğunu araştırmaya kalkıştı. Kimileri de, şimdiye dek haklarında ferman çıkarılmış olmadan salınmış olan vergi tutarlarını devlet, buna cesaret edenlerden geri alacaktır diye, memleket ileri gelenlerini kandırarak eski salma tutarını kapattılar. Bu tutumları ile sözde devlete hizmet etmiş oldular.

Ancak, bazı bölgelerin ileri gelenleri, işin sonunu düşünerek ve kavrayarak, gayet hafif bir vergi çizelgesi sundular.

Her ne kadar salma çizelgeleri (tevziat defterleri) İstanbul'a gelmek ve burada özel bir komisyonda incelenerek saptanıp onaylandığını bildiren Padişah fermanı yazılması yasa gereği idi ise de, valiler, mütesellimler ve voyvodalar bu çizelgelere sonradan, fermanda olmayan pek çok şeyler ilave ederlerdi.

Bu çizelgeler uyarınca, her kazaya ve köye vergiler salındıktan sonra, şehirlerde ve kasabalarda bulunan emlâk yazılıp, tacirlerin tahmin edilen kârları, sınıflandırılarak yazılıp, ayrı ayrı vergiler bağlanıp vergi yükümlülerine salındı.

Böyle olmakla birlikte, emlâk yazılması ve kâr konusu büyük bir iş ve bunların ortaya çıkan türlü işlemlerini yürütüp sonuca bağlamak, sürekli bir merasime bağlı olduğundan, bu kural, rahatça uygulanıp başa çıkarılamadığından, üzerinden iki yıl geçtikten sonra, her şehir, kasaba ve köylerin belli, özel olan vergileri komşuca salınıp, paylaştırılıp toplanmak suretiyle hazineye teslim edilmesi yolu tutuldu.

Yedi sekiz yıl bu kural yürütüldükten sonra, bugün uygulanmakta bulunan emlâk yazımı (toprakların kadastro işi) yöntemine girişildi. Bu işin yıl yıl tamamlanmasına özen gösterilmiştir ki, hâlâ da üzerinde çalışıla gelmektedir.

Kereste, kendir ve güherçile vermek gibi vergilerle vergilendirilen kazalara da vergi konup, bunlar gibi savaş malzemesi, devlet parası ile satın alınacaktır denildiği gibi, kimi köprülerin ve yolların onarımı ve düzenlenmesi karşılığında, vergi dışında bırakılan köylere de vergi konmuş ve daha önceki yıllarda, yapmakla yükümlü bulundukları şeylerin devlet hazinesince yaptırılacağı ilan edilmişti.

Birkaç yıl geçtikten sonra hazinenin, onarımını üzerine aldığı şeylerin harap olmaya başlamasından dolayı, bunların bulundukları yerlerden bir biri ardından dilekçeler geldikçe, bu işlerin ve isteklerin pek azı yerine getirilebilip geri kalanları, soruşturma ve incelemelerle vakit geçirilerek ya da, bu yıl hazinenin gücü yetmemektedir cevabı ile geçiştirilir oldu. Öte yandan, bu gibi onarıma, bakıma muhtaç yerlerin harap olmalarından, hazine ise belli gelirleri ile günlük giderlerini yönetmekten âciz kaldığından, o gibi yerlerin bakım ve onarım giderlerine harcamak için şehir ve kasabalarda belediye hizmetleri açılıp kantariye ve keyyâliye (kile ile ölçme) gibi dağınık vergiler (resimler) bu sandıklara bırakıldı.

Geçen bölümde dediğimiz gibi, tahıl yatağı olan yerlerden, kilesi yirmişer para maktu fiyatla ve mîrî tahıl alımı adı ile büyük ölçüde tahıl alımına girişilip İstanbul'a getirtiliyordu. Asker tayınları ve benzeri gibi gereksinmeler bunlarla karşılandıktan sonra kalanı, o günün fiyatına göre fırınlara dağıtılırdı. Tanzimat dolayısıyla bu da kaldırıldı, ekmekçi esnafının, diledikleri yerlerden tahıl satın alarak tutulan çeşniye uygun olarak verilen narh ile satmaları ilan edildi.

Yürürlükten kaldırılan bu tahıl alımı işinin yönetimi için devletçe yüksek ve saygın görevlerden sayılan "zahire nâzırı" ve "hazine ketebesi" vardı. Bu tahıl alım işi serbest bırakılınca bu iki yüksek göreve gerek kalmadı. Öte yandan, bakanlık makamı olmak ve Osmanlı ülkesinde tarımın gelişmesine, yaygınlaşmasına çalışmak üzere, bir tarım bakanlığı kuruldu. Bu bakanlığın emrinde olmak üzere müsteşar, kurul, mektupçu, muhasebeci, memur ve kâtipler verildi.

Şurası gariptir ki, iki üç yıl içinde bu zahire nâzırlığının tahıl hazinesinde birikmiş olan paraları, aylıkları ödedikten sonra ekmekçi esnafında olan alacaklarını alarak aylıklara dağıtmaya himmet sarfedip bu da sona erdikten sonra başka iş kalmadığından, nezaret kurulu dağılmıştır.

TANZİMAT VE CİZYE KONUSU

Şer'î cizye, Avrupalılar'ın en çok gözlerine batan bir diken idi. Bu sıralarda Avrupalıları sevindirecek, Osmanlı Devletinin uygar devletler sırasına girdiğini gösterecek şeylere girişilmiş bulunduğundan, her şeyden önce, kişi başına alınan cizye toplanması işi kaldırılıp, patrikhaneler eliyle toplum başına alınmasına karar verildi.

Ancak, tanzimatın ikinci yılında, tanzimatın kurucusu ve koruyucusu olan Mustafa Reşit Paşa, iktidar koltuğundan düşüp, İzzet Paşa sadrazamlığa ve Safvetî Paşa maliye bakanlığına gelince "müşirlik nizamı" adı ile, tanzimatın teferruat konuları düzenlendiği sırada, cizyenin yine baş üzerine konması ve toplanması yöntemi geri getirildi. Çünkü patrikhanelerde toplum üzerine toptan vergi toplamakta âcizlik getirmişlerdi.

Mustafa Reşit Paşa'nın yükselme yıldızının yine parlamaya başladığı beş altı yıl sonra cizye vergisi yine toplum üzerine alınmaya başlandı.

En sonunda, Kırım Savaşı sırasında (1854) çıkarılan ıslahat fermanı uyarınca "askerî bedel" e çevrildi ve uygulama biçimi bir kaç kurula verildi ise de hâlâ bugün bile doğru ve sağlıklı bir karar alınamamıştır.

TANZİMAT VE YÖNETİM

Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra (vak'a-i hayriye) devlet yönetiminin yöntemi değiştirilmeye başlandı. Her ne kadar bakanlara, ileri gelen görevlilere ve memurlara aylıklar bağlanmakta idi ise de,

tanzimat gereği olarak bütün memurlara ve kâtiplere aylıklar bağlanarak, alınagelen harçların bazıları toptan kaldırılmış oldu; kimi harçlar da devlet hazinesine gelir yazıldı.

Sadrazama yüzbin, vezirlere yetmiş beşer bin, büyük devlet adamlarına yirmişer otuzar bin ve üçüncü derecede bulunan makam sahiplerine onbeşer, yirmişer bin kuruş ve bürolara (kalemlere) de yeterince aylıklar bağlandı, bunlara ayrıca et ve ekmek bedelleri de tertiplenip verildi.

Eyalet merkezi olan sancaklara bir vali, bir defterdar (muhassıl) ve eyaletlere bağlı livalara (elviye-i mülhaka) askerî komutanlardan, bölgenin güvenliğini korumaları için emniyet müdürleri (zâbıta memuru) ve birer mal müdürü (muhassıl), kazalara da yine birer emniyet müdürü ile birer varidat memuru ve tahrirat kâtipleri atandı.

Valilere yetmiş beşer bin ve bütün muhassıllara (defterdar, mal müdürü ve varidat memurlarına) ve emniyet müdürlerine yedişer bin beşer yüz kuruştan onar bin kuruşa kadar kâtiplere bin beşer yüz ve ikişer bin kuruş aylık bağlandı. Şer'iye hâkimlerine ve kurulan memleket kurulları üyelerine (memleket meclisleri âzaları) ve görevlendirilen jandarma ve tahsildar neferlerine, durumlarına göre uygun aylıklar bağlandı.

Eskiden düzenlenmiş bulunan eyaletler, her ne kadar görünüşte eskisi gibi bırakılmışlar ise de, kaza, kaza muhassılının (vergi toplayanların âmiri), sancak ve sancak muhassılının eyalet merkezi muhassılına bağlılığı olmayıp hepsi ayrı ayrı bağımsız olduklarından, bir vali ile kaza zabıta görevlisinin ve genel olarak muhassılların, görev bakımından birbirlerinden ayrıcalıkları yoktu.

Durum bir iki yıl kadar bu şekilde yönetilip ancak, bağlanan aylıkların tutarı, geliri yutup bitirmiş ve hatta kimi kazaların bütün gelirleri, giderlerine ancak yetmiştir.

Bunun üzerine, yukarıda sözünü ettiğimiz "müşirlik nizamı" konup hükmü uyarınca valilerin bağlı livalara hükmetmek şeklindeki eski kural geri geldi ve maiyetlerine birer defterdar ve her sancağa birer kaymakam ve kazalara, halkın yetenekli ve namuslularından birer müdür atandı. Bu müdürlere aylık karşılığı "kapı altı" adlı yeni bir gelir ile arazi ferağ ve intikal hasılatı ve iki bin kuruştan aşağı olan mahlûllerin önden verilen taksitleri (muacceleleri) tahsis edildi.

Şer'î hâkimlere, kural gereğince alınagelen belgeler ve huccet harcı verilerek aylıkları kaldırıldı. Kurul üyeleri, memleketlerinin ileri gelenlerinden olarak hizmetleri onursal (fahrî) olmak gerekeceğinden, aylıkları tamamen kaldırıldı.

ASKERÎ DURUM

Bundan önceki bölümlerde uzun uzun anlatıldığı üzere Devlet-i Aliyye'nin ilk ortaya çıktığı zaman kurulup geliştirilerek, o zamanlar devletlerin çoğunda bulunmıyan düzenli ve sürekli askerliğin bu düzen ve disiplinlerinin bir ürünü olarak Osmanlı Sultanları, her alanda sürekli başarılar elde ettiler, toprak kazandılar. Karşılarına çıkan düşmanlarını yenip bozguna uğratarak ün ve görkem yıldızlarını en yüce doruğa yükselttiler.

Kanunî Sultan Süleyman Han zamanından sonra, devlet yönetimi başka bir boyaya boyanıp, başka bir görünüşe büründüğünden dolayı, düzenli ve sürekli olarak askerliği meslek edinmiş bulunan Osmanlı askerlerinin yani yeniçerilerin ve sipahilerin de düzenleri ve disiplinleri bozuldu. Bu düzensizlikleri yüzünden ortaya çıkan ayaklanmaları ve taşkınlıkları derece derece artarak feci, II. Sultan Osman Han olayı gibi unutulması kaabil olmıyan büyük bir musibetle sonuçlandı.

Daha sonra IV. Sultan Murad Han'ın ve sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın kılınçları gücü ile bastırılıp uslandırıldılarsa da, eski düzenli ve güçlü durumlarına getirmek mümkün olmadı.

Yeniçeri askerlerinin geçim yollarını sağlamak üzere bağlanmış bulunan ulûfenin, alınıp satılmasına izin verilmesinden sonra, asker ulûfelerinin büyük bir bölümü, iradcıların ellerine geçtiğinden, muvazzaf asker denmesi yalnız adında kalıp, yeniçerilik âdeta, onursal bir görev demek oldu. Bu yüzden de, Devlet-i Aliyye ülkeleri, birbiri ardından yabancılar eline geçmeye başladı.

Bunun üzerine politik durumlar hakkında bilgisi olan devlet ileri gelenlerinin arasında, düzenli asker kurulmasının gereği ve önemi ortaya çıktı. Hatta Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığının sonlarında, bir miktar asker düzülüp Üsküdar'da bir kışla yapılmış iken Patrik olayında (Patrona Halil olayı olacak. N. Ç.) yıkılıp yok olduğu, Şamdanî Zade (Süleyman Efendi'nin Müriyy üt-Tevarih'inde) tarihinde yazılıdır.

I. Sultan Mahmut Han'ın saltanatı sırasında bu arzu yine yenilendi ve bazı nizamlar ve lâyihalar kaleme aldırılmış ise de uygulanmasına geçilemedi. Ama topçu, humbaracı ocaklarına düzenli asker tertibine benzer bir nizam verilmişti.

III. Sultan Mustafa Han, bu amacı gerçekleştirmeyi çok istemiş olduğu halde, yeniçerilerin zorbalıklarından korkularak meydana getirilemediği muhakkaktır.

I. Sultan Abdülhamit Han zamanında sadrazam olan Halil Hamit Paşa, akıllı, zeki ve yurtsever bir kişi olduğundan, Osmanlı ordusunun düzenlenmesi işine girişti. Bunun için önce, sür'at topçuları adı ile, o zamana göre muntazam, mükemmel ve kışlalarda oturan iki bin kişi topçu yazdı. Humbaracı ve lağımcı ocaklarını da bir derece daha düzene koydu.

İkinci iş olarak, sınır boylarında görev yapan yeniçerileri yoklama ettirerek pek çok mahlûller yani adı defterde yazılı olduğu halde görev başında bulunmıyanlar olduğunu ortaya çıkarmış ve askerî düzeni mahv eden ulûfe alınıp satılması işini kökünden yasak ederek İstanbul'da bulunan yeniçerilerin dahi yoklanmasına başlatınca, ortaya çıkan dedikodular düşmanlarına, kendisine karşı çıkmak için bir ip ucu olarak yeniçerileri kışkırtıp, zavallı Halil Hamid Paşa'yı öldürttüler. Böylece de devletin ayakta durabilmesi için önemli ve gerekli olan öyle bir hayırlı girişimin ertelenmesinden ortaya çıkacak vahim bir sonucu ya anlıyamadılar, ya da bunu bile bile yaptılar.

Son devir devlet ileri gelenlerinden Kuyucu Murat Paşa ve Köprülü Mehmet Paşa, seksen doksan yaşlarında oldukları halde, devletin bozulan düzenini eski durumuna getirmek için durup dinlenmeyi bırakıp sadrazamlıkları dönemlerini savaşlarda ve at üstünde, türlü korku ve eziyet içinde geçirmişlerdi. Dünya işlerinin gelişimlerinin birbirini kovalaması zamane kişilerinin ahlakını bozduğundan, şimdi adlarını andığımız kişiler ayarında dinç ruhlu, yorgunluk bilmez, yüce nitelikleri kendinde toplamış kişiler yetiştirmeye devlet tarlasının gücü kalmamış bulunduğundan, ne Ragıp Paşa'nın erdemliliğinden ve olgunluğundan ve ne de Koca Yusuf Paşa'nın özveriliğinden yararlı bir sonuç alınamamıştır.

H. 1182 (M. 1768) ve H. 1202 (M. 1788) seferlerinde Avrupalılar'ın düzenli birlikleri karşısında, başı bozuk askerler gibi kalan Osmanlı ordularının savaşıp direnemiyeceğini bütün devlet ileri gelenleri biliyorlardı.

Bu nedenle rahmetli III. Sultan Selim Han'ın saltanatının ilk sıralarında "nizam-ı cedit" adı ile düzenli asker kurulup, kışlaları ve başka araç ve gereçlerinin tamamlanıp çoğaltılmasına ve düzene konmalarına çalışılmakta idi.

Ancak, Osmanlı Devletinin yöneticileri, bu birliklerin, yeniçerilerle bir arada yürümesinin ve ayakta kalmasının mümkün olmadığını anlıyarak bir kaç yıl içinde bu nizam-ı cedit, yeniçerileri ortadan kaldırabilecek bir kerteye ulaştığından, birdenbire yeniçeri ocağının kaldırılması konusunda söz birliği yapmışlar ise de, III. Sultan Selim Han'ın yumuşaklığı ve şefkati yüzünden, bir yüreklilik yapılıp bu işin uygulamasına geçilemedi. Buna karşı yeniçeriler, bir punduna getirip Sultan Selim Han'ı tahtından indirdiler, devlet ileri gelenlerini kılıçtan geçirdiler. Nizam-ı cedit birliklerini de yok edip ortadan kaldırdılar. Bayraktar Mustafa Paşa olayı, bu başlangıcın devamı oldu.

Bundan sonra yeniçerilerin isyan ve taşkınlık fırınları alev saçmaya başlayıp, yeniçerilerin kaldırılışına dek (vak'a-i hayriyeye dek) sürekli bir ayaklanma içinde bulundular. Böylece, benzeri görülmemiş bir biçimde sürüp giden azgınlıkları, halkın tepkisini uyandırdığından, vak'a-i hayriyede pek kolaylıkla tepelenmeleri, ortadan kaldırılmaları mümkün oldu.

Nizam-ı cedit askerlerinin yirmi binden çok bir sayıya vardığı tarih kitaplarında yazılmakta ise de, bunların oturdukları Selimiye kışlası şimdiki kışlanın üçte biri büyüklüğünde ve Levent çiftliğinin de daha küçük olduğunu, o vakıtlarda yaşıyanların hepsi söylemektedirler. Bu duruma göre, sözü edilen kışlaların, o kadar askeri sığdıramıyacakları açıktır.

Konya valisi Kadı Paşa emrinde ve Bolu Mütesellimi Ahmet Ağa yanında düzülmüş, Konya'da ve Bolu'da yaptırılan kışlalarda oturtulmuş olan nizam-ı cedit birliklerinin de iki üç bin kişiden oluştukları, yine oturdukları yerlerin genişlikleri yardımı ile meydanda bulunduğuna göre yirmi bin kadar olmaları imkânsızdır.

Çoğu kişilerin, gördükleri askerî birlikleri üç kat olarak oranlayıp çoğaltmaları, insan yaratılışı gereği olduğundan, bu söylentinin de o kabilden olması sanılır.

Daha önce yazdığımız gibi İstanbul, Konya ve Bolu'dan başka yerde nizam-ı cedit örgütü kurulamadı. Cebbar Zade de kuracağını söylemiş ise de bu sözünü gerçekleştirememiştir. Çünkü, Cebbar Zade

ileriyi görür bir kişi olduğundan bu konuda Saltanat-ı Seniyye tarafından kendisine yapılan öneriyi red edememişti. O, paragraf paragraf kaleme alınmış bir tasarı sunmuştu. Bu tasarıda, devletin emrini yerine getirecek ise de, iyi ya da kötü yanları birbirine karışık olan bu işin sorumluluğuna ortak olamıyacağını da bildirmişti.

O zamanın sadrazamı bulunan Keçiboynuzu İbrahim Paşa da, onun sunduğu tasarının her paragrafının üzerine bir açıklama yazıp mühürlemiştir. Ben, Cebbar Zade'nin yazdığı bu tasarıyı gördüm. Üzerindeki tarihe göre rahmetli III. Sultan Selim Han'ın saltanatının son günlerine denk geldiğinden uygulamaya konamadığı, olayların gidişinden anlaşılmaktadır.

Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra askerî durum :

Vak'a-i Hayriye'nin gerçekleştirilmesinin ertesi günü, düzenli asker yazılmaya başlandı. Yavaş yavaş bu birliklerin artırılmasına çalışılmakta iken, aradan iki yıl geçmeden, Rusya seferi patlak verdi. Oysa ki bu sırada düzenli asker sayısı henüz otuz tabura varmamıştı. Kaderin cilvesi ile Moskoflar savaşı kazanarak Edirne'ye dek geldiler.

İstanbul'da yeniçeri kalıntıları ve yardakçıları olan reziller bu yenilgiyi yeniçerilerin kaldırılmış olmasına ve düzenli ordu kuruluşuna yükleyerek, türlü dedikodulara cür'et hatta, bazı ölçüde gösterilere bile cesaret ettiler.

Ancak, II. Sultan Mahmut Han, heybetli, çalışkan, iradesi güçlü bir hükümdar olduğundan bu tür davranışlardan asla bezginlik getirmedi. O, gerekenlerin hadlerini bildirip yola getirdi.

Böylece bir yandan askerî disiplini kurmaya son derece özen gösterilirken, bir yandan da kışlalar, hastaneler ve depboylar yapılıyor, öte yandan da askerî birliklerin çoğaltılması ile birlikte, Avrupa'dan askere talim ettirecek subaylar ve hocalar getirtilerek, talimin ve talim ettiricilerin yetiştirilmesine çalışılıyordu. Yeni kurulan bu birlikler, sürekli düzenli hassa askeri (asâkir-i muntazama-i muvazzafa-i hassa) ve "asâkir-i muntazama-i muvezzafa-i mansûre" adları ile iki sınıfa ayrılmıştı. Ayrıca bazı vezirlerin emrinde de taburlar kurulup bu yeni askerlerin sayıları elli altmış bine vardı.

Bunlardan başka, H. 1250 (M. 1834-35) yılında, Anadolu'nun ve Rumeli'nin elverişli eyaletlerinde "redif askeri" yazıldı ve tertip edildi.

Bu redif askerleri, her sancakta üçer dörder taburdan ibaret olarak her eyaletin onar on ikişer tabur redif askeri olup, büyük valiler bunların âmiri (müşiri) ve komutanı idiler.

Halkın heyecanını ve bu uğurdaki çabalarını artırmak üzere bu redif askerlerin binbaşı, yarbay (kaymakam) ve albay'a (miralay) dek olan subayları, o bölgenin âyan ve ileri gelenlerinin oğullarından atanıp, asâkir-i mansûrenin aylıklarının dörtte biri kadar aylık verilirdi.

Bu redif askerleri, haftada iki gün, askerî giysiler giyerek talim ederler, öteki günlerde kendi işleri ve güçleri ile uğraşırlardı.

II. Sultan Mahmut Han, düzenin ilk kuruluşu sıralarında, enderun ağalarından bir tabur tertip edip talim ettirir, bazan da bunlara kendisi komuta ederdi.

Serasker Husrev Paşa'nın dairesinde öteden beri yetmiş seksen köle eksik olmayıp, bunları okutur yazdırırdı. Öyle ki, bunlardan kimilerini Avrupa'ya gönderip tahsil ettirirdi.

Yeni yeni kurulan hassa askerlerine ve mansûre taburlarına, bunlardan subaylar getirilmekte idi ise de, savaş tekniğini öğrenmek ve öğretmek, düzenin ana temeli olduğu anlaşıldı. Bu nedenle H. 1251 (M. 1835) yılında harp okulu yaptırıldı. Buraya hoca ve öğrenci bulunarak askerî gerekler yerine getirildi. Yani redifler, asâkir-i mansûre'ye çevrildi. Bunların subayları da memleketlerine yollandı. Beş yıl askerî hizmette bulunduktan sonra redife çıkmak kuralı ve ayrıntıları ilan edildi.

Hassa, İstanbul (Der-i Saadet), Rumeli, Anadolu ve Arabistan orduları adı ile beş ordu kurulup her birinin, atlı, yaya ve topçu olarak otuz bin kişiden oluşması kabul edildi. Çünkü bu düzenin kuruluşunun başından beri, asâkir-i hassa ve mansûre'ye alınan erlerin hizmet süreleri belli olmadığından halk, askere giden çocuklarına ölmüş gözü ile bakar ve bu yüzden de askerlikten tiksinti duyarlardı.

Eskiden Saltanat-ı Seniyye'nin askerî sınıfının bir dalı olan timarlı süvarisi yüz binden çok, disiplinli ve mükemmel, savaş işinde ve ata binicilikte becerikli eyalet askeri iken, geçen bölümlerde anlattığımız üzere, derece derece, düzenleri ve disiplinleri bozulduğundan, zaman zaman, durumlarının düzeltilmesine özen gösterilmiş ve I. Sultan Abdülhamit Han zamanında kendilerine timar ve zeâmet verildiğinde ve bir tarafa görevlendirildiklerinde nasıl davranacakları hakkında yeni yönetmelikler yapılmıştı.

H. 1205 (M. 1791) yılında, Anadolu eyaletinin sipahilerinin hepsi, İsmail Kalesi muhafazası ile görevlendirildikleri halde Ruslar, bu kaleyi savaşla alıp pek çok telefat verildiğinden, şehitlerin sayısı ve durumları belli oluncaya dek boşalmış (mahlûl) denilen timarların başkalarına verilmemesi hususunda Padişah tarafından emir verildiği halde, barış anlaşmasından sonra, timar sahiplerinin çoğu yaşamakta ve memleketlerinde istirahatta oldukları görüldüğü ve sefere gelmeyip birer suretle alay beylerini ve öteki subaylarını memnun edip susturdukları, açık seçik anlaşıldığından, hem ticaret erbabını bir türlü cezalandırmak, hem de nizam-ı cedit için bir gelir bulmak amacı ile açık timarlar (mahlûl), cebelilerine yani mülazimlerine verilmeyip, hepsi mukataaya çevirilip mîrî tarafından alınmak usulünün uygulandığı, geçen bölümlerde anlatıldı.

Bu nedenle zeâmet ve timarların sayıları azalmış ise de yine yirmi otuz bin sipahi mevcut olduğundan, bunların düzenli askerler durumuna getirilmeleri kararlaştırılarak alaylar tertip edildi, muvazzaf askerî emirlerden ve kendilerinden subaylar atanarak düzene konup talim ettirilmelerine özen gösterildi.

Yedi sekiz yıl böyle geçirildikten sonra H. 1260 (M. 1844) yılında jandarma görevini yerine getirmeleri için (asâkir-i zabtiye vezaifi) hükûmet dairelerine getirildiler.

Eski sadrazamlardan rahmetli Mütercim Mehmet Rüştü Paşa'dan duyduğuma göre, sözü edilen sipahilere, yılda iki yüz bin keseye yakın timarlar bedelleri verilmekte olduğu halde, gereği gibi yararlanılamadığı bu denli para ile, mükemmel ve muntazam yirmi beş bin atlı birlik yetiştirilebileceği düşünüldüğünden, H. 1263 (M. 1847) yılında, bütün timar sahipleri, yaşamları boyunca geçerli olmak üzere, timar bedellerinin yarısı ile emekli edildiler.

Gerçekten, vezirlerin ve emirlerin kötüye kullanmaları ile, timar ve zeâmetlerin çoğu, beceriksiz ve pısırık kişiler ellerine geçip, bir tür geçim yolu hükmüne girmiş olduğundan, artık bu durumun düzeltilmesi gerekli idi. Ancak, tamamen kaldırılmaktan ise bir düzen altına alınmasının daha hayırlı olacağı, şimdilik herkesin, üzerinde birleştiği bir sorundur. Çünkü kanun dilinde "sahib-i arz" denilen sipahiler (timar sahipleri), timarları içinde bulunan köylerin, dedelerinden kalma koruyucusu ve tutucusu olduğundan, bunların halkın gözündeki değerleri, onurları ve kendilerini tutanlar vardı.

Timar topraklarının ekilip dikilmekten boş kalmaması, kendi yararları gereği olduğundan ahaliye gerektiği zaman çift, tohum gibi şeyler yardımında bulunurlar, su basmak, bataklık hasıl olmak gibi tarıma engel olan durumlar ortaya çıktığında, ahaliyi bir araya toplayıp güçlerinin yettiği kadar zararı gidermeye çalışırlardı.

Bir de, bunların savaş araçlarının en önemlisi at olduğundan, her zaman, hayvan yetiştirmeye özen gösterdiklerinden, Osmanlı ülkesinde istendiği sayıda savaşa yarar hayvan bulunurdu.

Bu önemli konu, timarların kaldırılmasından yirmi yirmi beş yıl sonraları, düzenli askerler için Devlet-i Aliyye topraklarında hayvan bulunamamış, bu gereksinme için yabancı ülkelere baş vurmak zorunluğu ortaya çıkmıştı. Dedelerimizin bu tür kuruluşlardaki incelik ve görüşleri, bununla da anlaşılmıştır.

Yukarıda yazıldığı gibi, topçu, humbaracı ve lağımcı ocakları, elli altmış yıldan beri tamamen düzen ve disiplin altına alınmış ve vak'a-i hayriyede devlet hizmetinde bulunmuş olduklarından, bunların kaldırılması yoluna gidilmedi. Durumlarının daha iyi olmasına disiplinlerinin sıkıya alınmasına gayret edildi.

Çorbacı, usta ve benzeri gibi yeniçerilere özgü adlarla anılan subaylarına, düzenli askerlere uygun olarak, yüzbaşı, binbaşı denilip, taburlar ve alaylar tertip edildi. Bunların hepsi birleştirilip tophane müşirliği kuruldu. Sultan Abdülmecid Han'ın tahta çıkışından sonra "harbiye nezareti", o zamanın terimince savaş araç ve gereci yapmakla yükümlü idi. Bu görev ve "baruthaneler nezareti", tamamen "tophane müşirliği"ne eklenip bağlandı.

Tersane-i Âmire'nin gedikli denilen topçu ve armador erleri için, rahmetli Cezayirli Hasan Paşa, kışla yaptırıp, sürekli olarak tersane de kalmalarını sağlamıştı. Nizam-ı cedit askeri kurulmaya başlandığında, bütün kapdan ve gemi hocalarının ve topçu subaylarının aylıkları artırılıp yoluna konmuş olmakla birlikte, gemilere aşevleri yaparak deniz birliklerine çorba ve pilav verilmeye başlamış ise de, yine her yıl hızır gününde (5 Mayıs günü) deniz kıyısındaki yerlerden "bayrak askeri" denilen gönüllü askerler gelirlerdi.

Bu gönüllü bayrak askerleri gemilere paylaştırılıp, deniz seferi yapıldıktan sonra Kasım gününde (8 Kasım günü) memleketlerine dönerlerdi.

Bunlara kuru tayın (bir türlü fırınlanmış peksimet) verilegeldiğinden gemiler içinde bakkal ve manav dükkânları açıp buraları, çarşı ve pazara döndürürlerdi.

Armador erlerinin çoğu Rum halkından iken, Rum ayaklanmasında bunlara karşı güven kalktığından gemilerden atıldılar ise de, deniz fenninde maharet kazanmış kişiler olduklarından, Yunan isyancılarının pek çok işlerine yaradıkları, o devirlerde yetişmiş olan kapdanlardan duyulurdu.

Vak'a-i hayriye'den sonra artık bayrak askeri kaldırıldı, düzenli deniz askeri (asâkir-i muntazama-i bahriye) örgütü kuruldu. Bu örgüte de yine Rumlardan er alınmaya başlanmış ise de, cephaneci gibi önemli işlerde, onbaşı ve çavuştan büyük rütbelerde kullanılmazlardı.

H. 1264 (M. 1848) yılında bu yöntem de bırakıldı. II. Sultan Mahmut Han, düzenli askerin gelişip ilerlemesine kendisi büyük bir çaba gösterdiğinden, tersanenin de düzeltilmesine çalıştı.

Sultan Mahmut Han, Avrupa'dan öğretmenler, mimarlar, mühendisler celp ettirip denizcilik okulunu kurdu. Öğrencilere burada denizcilik tekniğini öğrettirdikten başka, bunlar arasından beceriklilerini, yatkınlarını Londra'ya yolladı. Bunlar orada, İngiliz gemilerinde yetiştirilerek bilgi ve pratik bakımlarından, denizcilik tekniğinde yetenekli ve becerikli subaylar ve kaptanlar yetiştirilmeye özen ve çaba gösterildi.

Büyük gemilerin onarımı için III. Sultan Selim Han zamanında bir havuz yapıldığı gibi, II. Sultan Mahmut Han ve Sultan Abdülmecit Han'ın saltanatları sıralarında bir çok yapım ve ilerleme, denizcilik tekniğine uygulanarak, fabrika ve tezgâhlar, depolar yapılıp, tersane-i âmirenin eksikliklerinin tamamlanmasına sürekli olarak çalışıldı.

Sultan Abdülaziz Han'ın emek ve çabaları ile Avrupa ve Türk tersanelerinde, onbeş kadar büyük ve küçük zırhlı savaş gemisi yaptırıldı.

Öte yandan, yurdun güvenlik ve düzen içinde bulunması, vilayetlerin yollarının ve geçitlerinin korunması için mütesellimler ve voyvodalar, kendi bünyeleri içinden "deli", "tüfenkçi" ve "sekban" adları altında türlü askerler kullanırlardı.

Tanzimattan sonra her vilayetin gereksinimine göre jandarma birlikleri ve devlet mallarının toplanması için tahsildarlar atandı. Daha

sonra düzenli askerlere uygun olarak uygulanmak üzere alaylar, taburlar ve subaylar tertip ve teşkil edilip, bu gün de yönetimlerinin ve düzen ve disiplinlerinin tamamlanmasına çalışılmaktadır.

Bugün yani, H. 1301 (M. 1884) yılında, subay ve er olarak ordudaki asker sayısı elli bin kadardır. Bunların yıllık giderleri de iki milyon liraya yakındır.

MALÎ DURUM

III. Sultan Mustafa Han, hazinede pek çok para biriktirmiş iken bunlar, H. 1182 (M. 1768) Rusya ile yapılan savaşlar sırasında sarf edilip bitirilmiştir. Hatta sadrazam Halil Hamid Paşa, bir Hind elçisi ile görüşmesi sırasında, bu Rusya savaşı için, devlet hazinesinden iki yüz bin kese sarfolunduğunu söylemiştir. O sıralarda yaldız altunu dört ya da dört buçuk kuruş etmekte olduğuna göre, sözü edilen iki yüz bin kese, şimdiki hesaba göre (1885 lerde) oniki milyon lira kadar eder.

1768 Rusya savaşı beş yıl sürdüğüne göre bu kadar gider, görünüşte az gibi gelir. Ancak, geçen bölümün tümlecinde açıkladığımız gibi, seferle görevlendirilen valiler ve mutasarrıflar, yönetim bölgeleri içinde yaşayan halka "seferiye" adı ile bir vergi salıp topladıklarından başka, kış ve yaz tertibatı olarak her bölgeden yazılan Türk birliklerinin savaş araç ve gereçleri ve altı aylık ulûfelerini karşılayacak paralar yine o bölgeler ahalisine salınıp toplanageldiğinden, timar ve zeamet sahipleri de zaten dirlikleri gelirleri ile geçinmekte olduklarından bunlar, devlet hazinesinden verilen paranın dışındadır.

Küçük Kaynarca Barış anlaşmasından sonra, Saltanat-ı Seniyyenin kısa bir süre içinde yine savaşa girmek zorunda olacağı ortaya çıkmış bulunduğundan, donanmanın çoğaltılmasına ve Tuna nehri kıyılarında istihkâmlar yapılmasına ve yiyecek depo edilmesine çalışılıyordu.

Bununla birlikte, bütün gerekli şeylerin temeli olan paranın bulunmasına da gayret gösterilip devlet para basım evinde (darphâne-i âmirede) otuz bin kese hazırlanmıştı. H. 1201 (M. 1787) seferi çıktığında hemen otuz bin kese kadar para daha bulundu ki, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'dan getirdiği ve savaş yardımı olarak kendisinin verdiği yirmi bin kese ile, Halep çevresinde bulunan mîrî mukataaların mâlikâne mukataalarına çevirilmeleri ile isteklilere satılmasından elde edilmiştir.

Yukarıdaki hesap üzere bunların toplamı da dört milyon liraya yakın bir meblâğ tutar.

III. Sultan Selim Han'ın saltanatı sırasında nizam-ı cedit birliklerinin kurulmasına başlandığında, bunların masraflarına karşılık bulmak icap etti. Bunun için eski "şıkkı sâni defterdarlığı", "nizam-ı cedit defterdarlığı" na çevirilerek, bağımsız bir muhasebe kuruldu.

Pamuk, enfiye ve afyon gibi şeyler, tekel yönetimi üzere tekele alındı ve zorunluk vergisi (zecriye resmi) yeni baştan düzenlendi. Buralardan alınan paralar, nizam-ı cedit hazinesine gelir yazıldıktan başka, boşalan büyük mâlikâne mukataaları ve timar ve zeametler de bu hazine tarafından zaptedilmek ve başka şekillerle gelir bulundukça bu hazineye katılıp eklenirdi. Hatta, rahmetli III. Sultan Selim Han'ın, devlet arşivinde gördüğüm bir hattı hümayununun anlamı "rahmetli annemin haslarını nizam-i cedit haslarına vermeyi tasarladım ise de "valide hasları" idüğinden, daha erken bitirilmesine yardımı olur düşüncesinden dolayı, tersanede yapılmakta olan havuz giderlerine karşılık olmak üzere tahsis ettim" şeklindedir ki, nizam-ı cedit muhasebesinin genişletilmesine ne derecede çalışıldığı bundan anlaşılır.

Kimi tarih kitaplarının anlattıklarına göre nizam-ı cedit muhasebesi (hazinesi) gelirleri yetmiş bin keseye varmış iken, bilinen olayda (Alemdar Mustafa Paşa olayı) bu muhasebe kaldırıldı. Gelirlerinin kimileri de kaldırılıp yok edilerek kalanı, iç hazinenin bir kolu olan "darphane-i âmire hazinesi" ne taşındı.

Çünkü, bir biri ardından söz edilip ayrıntıları anlatıldığı üzere, devletin "mîrî hazinesi" ve "iç hazine" adlarını taşıyan iki hazinesi vardı. Sürekli giderler ya da carî harcamalar hükmünde olan asker ulûfeleri ile bazı dağınık giderler, mîrî hazinesinden görülüp ödenir, fazla kalan gelirler, "iç hazine" denen "Enderun-u Hümayun Hazinesi"-ne konagelmekle, savaşlar yapıldığında ya da onun gibi önemli büyük bir gideri gerektiren durumlarda, oradan çıkarıp ödenirdi.

Yine Rusya savaşı bittikten sonra H. 1229 (M. 1814) yılından H. 1236 (M. 1821) yılına dek, bu gelirden bir çok para birikmiş olduğu halde, Mora Yarımadasında başlayan Rum ayaklanmasında harcanıp kullanılmıştır.

H. 1241 (M. 1826) yılında düzenli askerlik kurulunca, yine karşılık bulmak için, gerek İstanbul'da gerekse taşrada bulunan büyükçe

şehirlerde ihtisab resmi diye bir vergi kondu. Bu, her gün dükkânlardan ve benzeri yerlerden alınan bir tür patent resmi demekti.

Şam şehrinde çıkan o zamanki karışıklıklar ve Selim Paşa'nın öldürülmesi, bunlardan ileri gelmiştir.

Bir de Anadolu'da bulunan onbeş kadar sancak, valilere ve mutasarrıflara verilmeyip mütesellimler yoluyla yönettirilerek valilere ve mutasarrıflara ait olan mukataat hazinesi gelirleri –ki düzenli askerler hazinesi demekti– oraya gelir yazıldı.

Rahmetli Nafiz Paşa'dan duyduğuma göre, tanzimat-ı hayriyeye dek tertip edilmiş tahsisler (muayyenat-ı mürettebe) den başka, Saltanat-ı Seniyye'nin bütün gelirleri altı yüz bin kese kadar olup, bu kadar para ile Rusya ve Mısır seferleri yürütülmüş ve tazminat olarak Rusya'ya beşyüz bin kese kadar para verilmiş olduğu gibi, redif askerinden başka "hassa", "mansûre", "bahriye" ve "topçu" olmak üzere yüz bine yakın muvazzaf askerin yirmi kadar "üç anbarlı", "kapak", "firkateyn" ve bir çok küçük geminin aylıkları ve giderleri, günü gününe ödenirdi. Belli giderlerden başka ayrıca, Rus savaşında zarar görmüş olan bölgeler ahalisine, ikişer üçer bin kese borç verilir idi ki, bunun ayrıntıları, eski Takvim-i Vakayi gazeteleri sayılarında yazılıdır. Bu işlerin böyle yürümesi de, II. Sultan Mahmut Han'ın, Osmanlı Devletinin bütün işleri ile kendisinin uğraşıp, iyi ve özenli bir biçimde yönetmesinin ürünü idi.

II. Sultan Mahmut Han'ın ölümünde, Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda bulunan "Şevkiye Dairesi" nde seksen bin keselik altın, maliye vakıflar mukataaları ve zahire hazinelerinde de pek çok miktarda para biriktirilip konduğunu, yine rahmetli Nafiz Paşa'dan işittim.

Tanzimat-ı Hayriye'nin yapıldığında, devlet geliri birden bire bir kat artmış ise de ona karşılık olarak giderler de o ölçüde kabardı. Ayrıca, yöntem değişikliğinden dolayı gelirler gecikerek, hazinede darlık ve sıkıntı duyulduğundan yüzbin keselik kaime-i nakdiye (altın para yerine kâğıt para karşılığı) çıkarıldı ki, hazine suretleri gibi yazma ve maliye bakanı Sâib Paşa'nın mührü ile mühürlü idi.

Ertesi yıl, rahmetli Safvetî Paşa, bağımsız olarak maliye bakanı atandı. Bu Safvetî Paşa, yönetim tekniğinde becerikli, yetenekli ve bilgili bir kişi olduğundan, dört yıl kadar süren bu birinci bakanlığı sırasında, az önce sözünü ettiğimiz nakdî kaimeleri imha ve tanzimatın başlangıcında bağlanan ölçüsüz aylıkların kimilerini kaldırıp, kimilerini

azaltarak hazineyi gayet güzel bir duruma getirdi. Onun zamanında aylıklar ve giderler, günü gününe ödenip hatta bazan ay başından bir gün önce asker aylıklarının dağıtılmasına başlandığı bile olurdu.

Bununla birlikte vezirlerin yetmiş beşer bin ve devlet ileri gelenlerinin yirmişer, otuzar bin, taşra defterdar ve mutasarrıflarının onar on beşer bin kuruş aylıkları vardı.

Safvetî Paşa'nın maliye bakanlığı sırasında yaptığını söylediğimiz kısıntılar, bütün aylıklardan yüzde şu kadar bu kadar kesmek gibi haksız ve doğru olmıyan bir kurala dayanmayıp, gereksiz görevlileri ve çok gerekli olmıyan giderleri azaltmak suretiyle yapılmıştı.

O zaman devletin içeride halka, dışarıda yabancı devletlere hiç bir borcu olmayıp, bazı tacirlerden satın alınan eşyanın bedelleri verilmek üzere tacirlere teklif olundukça, taşıma giderlerinden sakındıkları için almaktan kaçınırlar ve "ne zaman gerekirse o zaman alırız" derlerdi.

Bu Safvetî Paşa, H. 1261 (M. 1845) yılında ve Rıza Paşa'nın yıldızının söndüğü zaman işinden atılıp yerine, Nafiz Paşa maliye bakanı oldu ve işe başladığında hazinede yüz doksan bin kese, birikmiş para buldu.

Nafiz Paşa'dan sonra Reşit Paşa ortaya çıkıp, mülkiye, maliye ve dış işlerinde bu sıralarda büyük değişiklikler ortaya çıkmış olup, bunların ayrıntıları ve doğal sonuçları, gelecek zamanlardaki gelişen olaylara aittir.

III. Sultan Mustafa Han'ın saltanatı sırasında, rahmetli III. Sultan Selim Han'ın saltanatının sonuna dek geçen elli bir yıllık sürede gümüş paranın ağırlığı ve ayarı gittikçe azaltıldığından, altının değeri bir kat yükseldi. Yani yaldız altını dört buçuk kuruş kadar iken, dokuz on kuruşa kadar fırladı.

II. Sultan Mahmut Han zamanında, altın olsun gümüş olsun, her iki tür parada pek çok değişiklikler yapıldığından, onun saltanatının ilk sıralarında yirmi beş kuruş değerle basılan "Mahmudiye Altını" –ki bir buçuk dirhem (4.8 gram) ve yirmi iki ayarında idi– Saltanatının sonlarında (saltanatı : 1808-1839) yetmiş kuruşa çıktı. Çünkü en son kesilen "Memduhiye Altını" yirmi ayarında ve yarım dirhem (1.6 gram) ağırlığında olduğu halde, yirmi kuruş değerle piyasaya sürülmüştü.

Rahmetli III. Sultan Selim Han, şehzade iken, dedelerinin sikkelerini toplayıp, ayarlarındaki değişiklikleri üzüntü ile bakar ve kendisi

saltanat tahtına geçtikten sonra bu durumun düzeltilmesinde büyük çaba göstereceğini söylermiş. Oysa ki tahta geçişleri zamanı, savaş başlangıcına denk gelip, İsveç Devleti'ne savaş yardımı olarak verilmesi, anlaşma koşulu gereği olan sekiz bin kesenin ödenmesinde sıkıntı duyulduğunda, zorunlu olarak gümüş paranın ayarı düşürülmüştü. Bu ayar düşürme tedbiri ile hemencecik, bir iki bin keselik bir para sağlandı.

II. Sultan Mahmut Han'da, kimi kuş beyinli kişilerin telkinleri ile, iç hazinede birikmiş bulunan paraları, yeni yeni çıkarılan paralarla değiştirterek, kuruş hesabıyla olan artışı, gerçek kazanç sayarlardı.

Gerçekten bu tür uygulama, yeniçeri ulûfesi gibi, aylıkları azaltmak demek ise de, eşya fiyatlarının otuz bir yıl içinde üç dört katına çıkmasına yol açtı.

Sultan Abdülmecit Han'ın saltanatının ilk sıralarında yani H. 1264 (M. 1848) yılında para ayarlamasına gidilip, yüzlük altın ve yirmilik mecidiye ve bunların parçaları (aksamı) kesildi.

Şurası dikkate değerdir ki, gümüş paranın en düşük ayarlısı olan metelik türlerinin beşliğinde, doksan beş paralık kadar maliyet olduğu halde, elli yıldan uzun bir süre, altından az bir farkla geçerliliğini korudu (tedavül etti). Yani yirmi bir dane beşliğe, bir yüzlük altın değiştirilirdi. Bundan anlaşıldığına göre, bir milyon keselik kadar ayarı düşük para (nukud-u mağşuşe) kesilmiş iken, Osmanlı ülkesinde yayılıp dağılmak ve devlet dairelerinde kabul olunmak ve orantısı aşırılığa varmamak dolayısı ile, maliyetinden bir kat artık bir değer kazanmıştır.

Bu durumu daha sonra kesilen ve aşırı dereceye vardırılan bakır paranın çıkarılması doğrulamıştır ki, bunun ayrıntıları gelecek olaylara ait olduğundan, o konuda söz uzatılmadı.

Bununla birlikte, eşya fiyatlarının artışı, yalnız para değişikliğinden olmayıp doğal artışlar da ortaya çıktı. Çünkü iki yıldan beri paralar aynı durumda yani, hiç bir değişikliğe uğramamış iken, eşyada bir kat daha çok fiat artışı görüldü.

Örneğin, H. 1260-1270 (M. 1844-1854) yılları arasında buğdayın beher kilesi 8-9 kuruştan 15 kuruşa, et ise, yaz ve kış olmak üzere, üç kuruştan beş kuruşa doğru çıkar iken, bu yazıları yazmakta bulunduğumuz H. 1300 yılı Aralık ayında (M. 1883) bir katı kadar artmıştır.

H. 1268 ve 1269 (M. 1852-53) yıllarında arpanın kilesi ve odunun çekisi (250 kilosu) altışar kuruşa satın alındığı hatırımdadır.

H. 1285-1286 (M. 1868-1869) yıllarında, bazı toplantılarda öşür gelirleri bir kat arttı. Bu da ihracat gümrüğünün kaldırılması ile tarımın artmasından ileri gelmiştir denilip, bazıları da bunu kabul etmeyip, tahıl fiyatlarının bir kat artmasının, öşür gelirlerinin de o ölçüde artmasına yol açtı diye karşılık verirlerdi ki birincisi tahminî hesap, ikincisi ise basit hesaptır.

DEVLET ERKÂNININ DURUMU

Devletin malî durumu bu merkezde olup, saltanat ileri gelenlerinin de paralarını ve mallarını, debdebe ve görkemlerini ve cömertliklerini anlatmak ve örnek olmak üzere bazı gerçek olayları sayıp ortaya dökmenin yararlı olacağını düşündüğümüzden, bunları anlatmaya başlıyoruz :

Devlet erkânı denen sadrazam, şeyh ül-islam, kaptan paşa, vezirler ve vezir kethudası, defterdar ve reis (reis ül-küttab) gibi devlet büyüklerinin yalı, konak ve daire sahibi kethuda ve mühürdarları olduktan başka otuz kırk dane güzel giyimli iç ağaları ve bir o kadar da çukadarları bulunurdu. Aşçı, seyis, kayıkçı ve saraydar gibi hizmetliler de hesaba katıldığında bir iki yüz kişiye varırdı. Bundan başka, görkemleri (ihtişamları ve debdebeleri) de bu ölçüde olup hatta, İbrahim kethuda bir kez, atlarının bir miktarını bazı adamlarına verdikten sonra, "artık altmış atım kaldı; bundan sonra kimseye vermem" dediğini rahmetli Âsım Efendi, tarihinde yazar.

Halil Hamid Paşa'ya bir Hind elçisi, kendilerine yardım edilmesi karşılığında Osmanlı Devleti'ne beş bin kese verebileceklerini söyleyince Halil Hamid Paşa "o kadar parayı ben ve burada yanımızda bulunan Kaptan Paşa babamız dahi verebilir" demiştir ki bu miktar, bu günün parasına oranla ikiyüz elli bin altın kadar eder.

III. Sultan Selim Han olayında öldürülen Valide Kethudası Yusuf Ağa, İbrahim Kethuda ve Gizli Sıtma Hacı İbrahim Efendi'nin değerli eşyasının çoğu, kaymakam Köse Musa Paşa ve başka talancıların zorba ellerinde kaybolup gitmiş iken, terekeleri otuz bin keseyi geçmiştir. Bunların bağışları ve sadakaları hakkında söylenen öykü dahi, akıl almayacak kertelerde abartmalı ise de, Ramazan aylarında ve başka zamanlarda, yoksul mahallesi olan yerlere özel adamlar gönderip, mahalle bakkal, ekmekçi ve kasapların alacak defterlerine baktırıp, bu yoksulların bu esnaflara olan borçlarını tamamen ödetmek gibi

şeyler, olağan geleneklerinden olduğu ve hapislerde olan borçluların borçlarını zaman zaman ödeyegeldikleri, söylenti yoluyla kesindir.

Yine gerçek söylentilerdendir ki Topkapılı Salih Efendi, şeyh ül-islam iken, III. Sultan Mustafa Han, tebdil gezerken evlerine gelip konuşma sırasında "Efendi, her vakit gelmek isterim fakat konağınız uzak yerdedir" deyince cevap olarak "başka bir konak bulmak mümkün ise de, çevremizde bulunan ve gördüğünüz şu evlerin hiç birisinde aşevi bulunmayıp, yüce sayenizde yemekleri bendenizin evinden gider. Bu yüzden onların bu yardımımdan yoksun kalmalarından çekinerek evimi değiştiremiyorum" demiştir.

Köse kethuda diye ün salan Mustafa Reşit Efendi'nin Çamlıca'daki köşkü –ki şimdi, rahmetli Sami Paşa'nın veresesindedir ve Köse Kethuda'nın kendisi yaptırmıştır– bir parça bahçesi bulunduğundan, bazı adamları, bitişiğindeki bir bahçeyi satın almak üzere teşvik ve üzümünden yararlanılır diye heveslendirmek istediklerinde "üzüm ve sebze yetiştirmek tarımla uğraşan halka ait bir iş olup, onların yararına ortak olmaya kalkışmak bize yakışmaz. Uygun olanı, bağcıların üzüm getirmesi, bizim de onu paramızla almamızdır" demiştir.

Bununla birlikte Mustafa Reşit Efendi, hasisliği ve yönetimdeki dikkati ile ün salmış kişilerdendi.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın şuurunun bozulması yüzünden, oğlu İbrahim Paşa Mısır valisi olmuştu. Ancak, hemen ardından bu yeni valinin ölümü üzerine H. 1264 (M. 1848) yılında Mısır valiliği Abbas Paşa'ya verilmişti (Bu, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, kendinden önce ölen oğlu Tosun Paşa'nın oğludur ve Abbas Hilmi Paşa diye bilinir. 1816 da Cidde'de doğmuş, 1848 de üçüncü Mısır valisi olmuş, 1854 de ansızın ölmüştür. Valiliği sırasında Osmanlılara hep sadık kalmıştır. Dedesinin en çok sevdiği torunu idi N. Ç.). Abbas Hilmi Paşa, dedesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ve ikinci Mısır valisi olan amcası İbrahim Paşa'nın tuttukları yolu bırakıp, Saltanat-ı Seniyye tarafına büyük bir bağlılık göstermişti.

Bu Abbas Hilmi Paşa, Mısır valiliğine atanmasına teşekkür etmek için İstanbul'a gelişinde vükelaya ve memurlara, hatta kalemlerde çalışanlara kadar hediyeler verdi.

Hasisliği ve ev işlerinin yönetimi ile ün salmış, parası ve zenginliği ile meşhur bir kişi olan o devrin maliye bakanı Nafiz Paşa, kendi payına düşen beşyüz keseyi, geçmiş olayı zikr ile kabul etmekten vaz geçmiş

ve yine o zamanın sadrazamı olan Reşit Paşa, senin bu davranışın, geçen geçti unutuldu kaziyesini bozacağı için almasında ısrar edince sonunda Nafiz Paşa, parayı almak zorunda kaldı. Ancak, bu parayı yine kendisi almayıp, bazı yakın dostlarına ve adamlarına paylaştırdığını görmüşümdür.

Geçen bölümde sözünü ettiğimiz değiştirmeli görevler (münavebe mansıpları) ki, maliye hazinesine düzen verildiğinde hepsi kaldırılmıştır.

Bunlar arasında "baş muhasebe" denilen kalem, Hazine-i Âmire'nin temeli olup, devletin bütün gelir ve giderleri ve maliye tüzük ve yasaları, hatta Enderun-u Hümayun ve Has Ahur hazinelerinde bulunan mücevherler ve her türlü eşya bu kalemde yazılı idi.

Bu kalem, bir kesedarın ve altı sınıfa bölünerek altı hâcenin yönetimi altında olup, her hâce, tophane, tersane, aşevi, zahire ve haremeyn hazineleri gibi hazine kollarının hesaplarına bakmakla görevli olduklarından, sürekli olarak bu kolların gelirlerini ve giderlerini incelerlerdi.

Hangi hazineden olursa olsun, alacak sahiplerine verilecek borç suretleri kesin olarak baş muhasebeden ödenirdi. Biraz önce adları geçen kolların eminleri ve memurları ve hazine kethudası ve emir-i ahur ağa değiştirildiğinde, hesabı gözden geçirilerek kayıtları ile karşılaştırıldı.

İşte baş muhasebeci denen kişi ki çoğu kez, vezir kethudası, defterdar ve reis (reis ül-küttab) gibi büyük devlet görevlileri, işlerinden atıldıklarında, bu baş muhasebeciliğe, defter eminliğine ve nişancılığa atanırlardı.

Bu kalemin yani baş muhasebeciliğin hâcesi olanlar, çok seyrek olarak hazineye gelir ve çoğu zaman evinde oturup, kesedar efendinin gönderdiği belgelere "sahih" (yani doğrudur) kaydını çeker ya da mühürlerdi.

Günlük işlerden alınan harçlardan, büronun (kalemin) şakirdlerine ve sekreterlerine (kâtiplerine) dağıtılması konusu yerine getirildikten sonra, baş muhasebecilere yılda yüz yirmi bin kuruş kadar bir gelir kaldığı, bazı mâruzat kayıtlarından anlaşılmıştır.

Baş muhasebe kalemi, defterdar olan kişinin emrinde ise de, nizama aykırı ya da hazine çıkarlarına ters düşen bir emir çıksa, hiç duraksamadan cevap verilirdi. Çünkü bu kalemin koruyucusu, çekip çeviricisi

olan muhasebeci, devlet büyüklerinden, belki defterdardan daha onurlu kişilerden olup, defterdarlar, hiç bir şekilde bu büro üzerinde bir etkide bulunamazlardı. Bu yöntem çok akıllıca bir şey idi ise de, bilerek mi böyle yapılmıştır, yoksa kendi kendine mi böyle olmuştur, bu husus şüphelidir.

DIŞ İŞLERİ

Bu bölümde anlatıldığı üzere, Prusya ve İsveç devletleri ile saldırmazlık ve savunma üzerine bir ittifak anlaşması yapıldı.

Bu sırada patlak veren H. 1202 (M. 1788) seferinde her ne kadar Prusyalılar savaşa katılmamışlar ise de, büyük ordu yollamak suretiyle Nemçelileri (Avusturyalıları) korkutarak seferden önce saptanmış olan sınır üzerine anlaşmanın yenilenmesine yardım etmiş oldular. Fakat Rusya hakkındaki yükümlülüklerini, Polonya'nın paylaşılmasından pay almak çıkarları uğurunda terk ve feda ettiler.

İsveçliler, Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa girdiler ise de ne yazık ki bir kaç kez yenildiklerinden, yükümlülüklerini sonuna dek vardırmaya güçleri yetmediğinden ve Saltanat-ı Seniyye'nin Ruslarla barış anlaşması yapmasına dek tutunamayıp, zorunlu olarak bazı fedakârlıklara katlanarak Moskoflarla anlaşmalarını yenilediler.

Osmanlı Devleti, yaptıkları anlaşma uyarınca İsveç devletine yılda sekizer bin kese vermek yükümlülüğü altında bulunduğundan, oldukça çok para vermiş, bunun karşılığında İsveç donanması, Baltık Denizi'nde bulunan Rus donanmasını yenilgiye uğrattığından, Rus donanmasının Ak Deniz'e gelememesi gibi bir yarar sağlamıştır.

H. 1211 (M. 1796-97) yılında III. Sultan Selim Han, Fransızların yağlı ballı sözlerine aldanıp dostluk anlaşması yapmış iken, aradan iki yıl geçmeden Fransızlar, ansızın Mısır'a girdiler. Bunun üzerine Saltanat-ı Seniyye de İngiltere ve Rusya ile ittifak ederek Mısır ülkesi kurtarıldı. Çünkü o zamanlar, İngilizler, Fransızların can düşmanı ve Ruslar da Fransa ile bozuşuk olduğundan, Osmanlılarla bu devletlerin çıkarları aynı idi.

Birkaç yıl geçtikten sonra, Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart, ikinci kez, Sultan Selim Han'ı kandırıp ittifak anlaşmasını yeni baştan elde etmesi, İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmesine ve Rusların da Osmanlılara savaş açmasına ve daha sonra III. Sultan Selim Han'ın felâkete uğramasına yol açtı.

Durum bu iken, öte yandan Fransızlar, Tilsit adlı şehirde Ruslarla barış anlaşması yapınca, Devlet-i Aliyye'yi bırakıverdiler. Daha acaibi, Osmanlı Devleti topraklarının, aralarında paylaşılması görüşmelerine bile başladılar ki bu da, Fransızların Türklerle yaptığı ittifak anlaşmalarının bir sonucudur.

Bundan sonra, Mora Yarımadası'ndaki Rum ayaklanması ortaya çıktığında, Saltanat-ı Seniyye, kendisine yardımcı bir müttefik dost bulamayıp tersine, Fransa, İngiltere ve Rusya devletleri, Devlet-i Aliyye'ye karşı ittifak anlaşması yaptıklarından, Mora Krallığı'nın kurulmasını sağladılar.

Öte yandan, Mısır ordularının Anadolu'nun içlerine, Kütahya'ya dek gelmeleri üzerine II. Sultan Mahmut Han, yardım için Rusya'ya baş vurmak zorunda kaldığından, bir tümenlik Rus birliği ile bir Rus filosu, Beykoza geldi.

Yukarıda adından ve niteliklerinden söz ettiğimiz Namık Paşa'nın incelemesine göre, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, güç ve etki sahibi olan Devlet-i Aliyye valilerine mektuplar gönderip, Sultan Mahmut Han'ı kötüleyen bir takım isnad ve iftiralar sayıp dökerek, şehzade Sultan Abdülmecid'i Osmanlı tahtına oturtarak, çığırından çıkmış bulunan Saltanat-ı Seniyye işlerini yoluna koymak ve sonra birlikte Rusya üzerine saldırıp öc almak gibi abdal aldatan iddialarla birleşmeye, elbirliği etmeye çağırmış ve padişaha bağlı valiler taraflarından bu mektuplar, Sultan Mahmut Han'a gönderilmişti.

II. Sultan Mahmut Han, bu yüzden kuşkuya düşmüş, hatta Rus Çarı Nikola bile, Tanrı korusun böyle büyük bir sıkıntının ortaya çıkması olasılığından çok ürkerek yardım etmiş olduğundan, Sultan Mahmut Han da bu yardım teklifini Rusyanın iyi niyetine yorarak bu yardımı kabul etmiş ve böylece, sözünü ettiğimiz Rus birlikleri ve donanması İstanbul'a, Beykoz'a gelmiştir.

Bundan sonra Sultan Mahmut Han, Rusya Çarı ile ittifak halinde bulunup, bunun gizli nedeni de Mısır sorunu olduğundan, bu Osmanlı Rus anlaşması, Avrupalılar'ın kuruntularına elvermemekle, daha sonra İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleri, Saltanat-ı Seniyye ile, Mısırlılara karşı birleştiklerinden, bildiğimiz sonuç elde edildi.

Bu bölümün içine aldığı süre içinde Devlet-i Aliyye'nin dış işleri durumu hakkındaki işlemler, bu temellere dayanmakta olup, ayrın-

tıları ise olaylar sırasında yazılmış bulunduğundan, bu kadarlık bir özetle yetinildi.

ÖZÜR DİLEME (İ'TİZAR)

Tanrı'nın lûtfü ile bu âcizane eser burada sona erdi ise de, haddim olmıyarak, bazı özel hatırlatmaların da eklenmesi ile eksikliklerin ve yanlışlıkların, fakirane temiz niyetime verilerek bağışlanmasını ve belki düzeltilmesini ve doğrulanmasını, bu eseri okumaya ilgi gösteren sayın kardeşlerimizden rica ederiz.

Önce, geçen olayların ortaya çıkış nedenleri itibariyle ilk bakışta beğenilmek ya da yerilmek, insan tabiatı gereğidir. Ancak, bu konuda düşünceyi derinleştirmek yani, ortaya çıkmadan hüküm, duruma ve zamana oranla işi ne gözle görmek gerekeceği örnekleri yardımı ile ya da başka sezinlemelerle incelenmek gerekir. Örneğin, Yıldırım Bayezid Han'ın Timurla yaptığı savaş kınanıp, o denli şiddet gösterilmemeli idi denilir.

Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail ile savaşı beğenilir ve koca arslan şöyle saldırdı böyle kırdı geçirdi diye övülür. Şimdi, bunlardaki ayrılığı sayalım :

Birincisi — Timur Osmanlı topraklarına girmiş ve Sivas şehrini yakıp yıkarak şehzade Alaeddin'i öldürmüştür.

Şah İsmail ise yolladığı mektuplarda "babanız ile baba oğul idik. Neden gerekti de üzerime saldırıyorsun" diye yazar.

İkincisi — Timur'un Osmanlı ülkelerine sahip olması olanak dışıdır. Başarı kazandıktan sonra yıkılıp gideceği doğal, Şah İsmail ise, ülkesi Osmanlı ülkesine bitişik bulunduğundan, eğer üstünlüğü ele geçirirse Anadolu'nun bir çok yerlerini sahiplenebileceğine göre, korkusu ötekine oranla daha çoktu.

Üçüncüsü — Yıldırım Han zamanına dek Osmanlı sancağı hiç yenilgi görmediğinden, yenilginin acısı henüz devlet damağına dokunmamıştı. Sultan Selim Han zamanında ise, daha Timur olayı unutulmamış olduğundan o olaydan ibret alınmış olmak gerekirdi.

Bunları sıralamaktan amacımız, Yavuz Sultan Selim Han'ın davranışına dil uzatmak olmayıp böyle şeylerde zamanın gereklerine göre davranmak zorunludur. Ama, kimi zarar getirir kimi de yarar getirir derler; bu da o türdendir. Yoksa bütün zararlardan arınık bir iş

beklemek zararın kendisidir. Bu nedenle yalnız sonuca bakmakla yetinmek doğru olmaz.

Ayrıca Serdar-ı ekrem ve kapdan-ı derya paşaların çoğu önemli işleri ve denizcilik tekniğini iyi bilen kişilerden olmamalarına itiraz edilir. Oysa ki serdar-ı ekrem olanlara bütün devlet işlerinin en önemlileri verilmiş olduğundan, bunların iki sıfatı üzerlerinde taşımaları gereklidir. Bu sıfatların birincisi, iyi karar verebilen ve iyi tedbir alabilen kişilerden, ikincisi, savaş tekniğini bilen kişilerden olmaktır. Ancak, her zaman bu iki sıfatı da üzerinde toplamış bir kişi bulmak kolay olmadığından, birinci sıfatı üzerinde bulunduranlar yeğ tutula gelmiştir. Çünkü akıl ve yetenek sahibi olan serdarlar (komutanlar) hem devletin önemli işlerini yönetirler ve hem de savaş adamı olan vezirlerle, emîrlerle ve Türk gazileri ile danışarak, türlü görüşlerin akla yakın ve doğru olanını görüp ayırarak o yola gider ve yararlanır. Nitekim, Köprülü Zade Fazıl Ahmet Paşa, rütbe ve iş olarak medresede hoca iken yirmi altı yaşında vezir ve iki yıl geçtikten sonra sadrazam ve baş komutan (serdar-ı ekrem) olup on altı yıllık sadrazamlığı süresinde sürekli fetihler yapmıştır.

Yine bunun gibi, Baltacı Mehmet Paşa, müzisyenlerden "güzelce müezzin" adı ile ün kazanmış bir baltacı iken, bir iki yıl içinde vezir ve ondan sonra sadrazam ve baş komutan olup, bilinen büyük fetihlere ulaşmıştır.

Şehid Ali Paşa da, silahtarlıktan vezirliğe çıkıp, nişancı ve kaymakam olduktan sonra, iki üç yıl geçince sadrazam ve serdar-ı ekrem olup, bir aya varmadan, Mora Yarımadası'ndaki bütün kaleleri ele geçirmeyi başarmıştır.

IV. Sultan Mehmet Han zamanında ve II. Sultan Ahmet Han'ın saltanatı sırasında kapdan paşa olanlardan Murad Paşa, yeniçeri ağalığından ve Kaplan Mustafa Paşa, mirahorluktan, Amca Zade Hüseyin Paşa mülkiyeden yetişmiş kişiler iken, yanlarında bulunan denizcilik tekniğini anlıyan kişileri iyi kullanmayı bilen ve onların dediklerini yapan yetenekli kişilerden olduklarından, öğünç verici fetihler başarmışlardır.

Zamanımızda da bunun örnekleri vardır. Maliye bakanı olacak kişinin mutlaka hesap biliminde yetenekli olmasına gerek olmayıp, yönetimde becerikli olması aranır. Çünkü, en ince ve zor hesapları, ikinci ve üçüncü derecede bulunan görevliler yapabilirler.

Öte yandan halk arasında bazı abartmalar, bazan da hiç asılsız bir takım öyküler yerleşmiştir ki, kuşkudan arınık gerçek olaylar gibi kabul olunurlar. Örneğin, sadrazamlar görevden uzaklaştırıldıklarında, balıkhaneye götürülüp çoğu asılır ve kimisi de sürgüne yollanırmış. Oysa ki II. Sultan Mahmut Han'ın on altı sadrazamından yalnız Benderli Ali Paşa, Kıbrıs'ta ve Sultan Selim'in dokuz kişi olan sadrazamından yalnız Rusçuklu Şerif Hüseyin Paşa orduy-u hümayunda ve I. Sultan Abdülhamit Han'ın on kişi olan sadrazamından Halil Hamid Paşa Bozca Ada'da ve III. Sultan Mustafa Han'ın yine dokuz kişi olan sadrazamından Mustafa Mahir Paşa, Midilli'de ve Yağlıkçı Emin Paşa, Edirne'de öldürülmüştür ki böylece, kırk dört sadrazamdan sadece beş danesi öldürülmüştür.

Daha yukarılara bakıldıkça bu sadrazam öldürme işinin, kimi zamanlarda biraz artmış, kimi zamanlarda da biraz azalmış olduğu görülür.

Hele Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet Han zamanına gelinceye dek yüz elli yılı geçen sürede, sadrazam öldürme işi hiç olmamıştır. Kapı arasında ve Saray-ı Hümayun'un başka yerlerinde, yukarıda yazılı olan kişilerden bazı sadrazamlar öldürülmüş ise de, hiç bir vakit, hiç bir kimse balıkhanede öldürülmemiş iken, bu yalancı şöhret o denli yayılmıştır ki, her kime söylense, herkesçe bilinen açık bir gerçeğin inkâr edildiğini sanır. Peki, balıkhanede hangi sadrazam öldürüldü diye sorsan, bir kişi gösteremez.

Sadrazamların görevden atılır atılmaz balıkhaneye indirilmeleri, çoğu kez, Ak Deniz adalarına gönderilegeldikleri için, oradan gemiye bindirilip gönderilmek amacına dayanıyordu.

Bu söylentinin yayılmasına neden olan şey, rahmetli Rauf Paşa'nın ünlü öyküsüdür. Buna göre, sözde Rauf Paşa'nın, sadrazamlıktan ilk çıkarılışında, balıkhaneye indirilip öldürülmesi tasarlanmış ve bu işin hazırlıkları da yapılmış iken Sultan Mahmut Han "Rauf Paşa genç ve güzel bir kişidir, Kallâvî dahi pek yaraşır" diye öldürülmesi bağışlanıp sürgüne yollanmış olduğundan, Rauf Paşa'nın sonraki sadrazamlıklarında, gevşekliğinden söz eden yakınlarına "şimdi gençlik ve güzellik kalmadı, kallâvî dahi iptal olundu" cevabı ile bu öyküyü anıştırıp söyleyegelmesi konusudur.

Oysa ki Rauf Paşa'nın, keyfinden, rahatından başka bir düşüncesi olmayıp, her sadrazamlığında devrinin etkili kişilerine işlerin gidişini

teslim etmek âdeti olduğu, onun zamanında yaşayanların bildikleri bir şeydir. Hatta, tanzimattan sonra dahi bir kaç kez sadrazam olmuş, özür olarak ileri sürdüğü öldürülme korkusu tamamiyle kalkmış, yok olmuş olduğu halde, sakalını, serasker Rıza Paşa ile maliye bakanı Safvetî Paşa'nın ellerine teslim ederek vaktini hoşça geçirmiştir.

Öldürülme felâketine uğrayanlar, büyük büyük işlere girişenlerdir. Örneğin, Benderli Ali Paşa, Hâlet Efendi'nin ortadan kaldırılması için yeniçerileri tahrik etmek ve Şerif Hüseyin Paşa, İsmail Kalesi'nin elden çıkmasına neden olmak ve Halil Hamit Paşa, askerî durumun düzeltilmesi gibi büyük bir işe girişme nedenleri ile öldürüldükleri gibi, Yağlıkçı Zade Emin Paşa, H. 1182 (M. 1768) seferinde baş komutan olup, Hotin savaşında Türk ordusu yenilgiye uğradığından, kaçıp gelen yeniçerilerin "biz düşmanı Kızıl Elma'ya dek sürecek idik. Ancak, Yağlıkçı oğlu bırakmadı" diye aslı esası olmıyan yaygaraları dedikodudan ve iftiradan ibaret olduğu biliniyor idi ise de, zorunlu olarak işi öyle anlamak ve asker takımının gönlünü alıp tasdik etmek kuruntusu ile öldürülmüştür. Hatta, şeyh ül-islamlıktan atıldıktan sonra ölen Ömer Vahid Efendi torunu Hüsameddin Efendi, dedesinden aktararak söylerdi ki, seferin başında Türk ordusunun dağılmasından, rahmetli Sultan Mustafa Han, gayet bunalıp, H. 1098 (M. 1687) yılında olduğu gibi askerler arasında ayaklanma çıkar kuruntusuna kapılıp, son derece bunalmadan ve şaşkınlığından dolayı, sürekli olarak tebdil-i kıyafetle gezip dolaşarak kendi gözleri ile durumu inceliyegeldiğinden, bir gün Vefa semtinde bulunan Emine Sultan sarayına gelip, karşısında konağı olan rikâb defterdarı Ömer Vahid Efendi'yi yanına getirtip "ordunun durumu nasıl olacak? Hazinede para kalmadığı halde her gün para isterler" diye yanıp yakındığı sırada, Emin Paşa'nın da öldürülmesini emretmiş olduğunu söyleyince, Ömer Vahid Efendi, onun bağışlanmasını ricaya kalkışması üzerine "Emin Paşa, zaten bitmiş ve şuuru yerinde değildir. Belki verdiğim emir şimdiye dek uygulanmıştır" demesi üzerine, Ömer Vahid Efendi, sözünü sakınmaz tok sözlü bir kişi olduğundan "Emin Paşa'yı üç dört yıl içinde, mektupçuluktan reis, daha sonra, vezirlikle birlikte nişancı ve damad, onun ardından da sadrazam ve baş komutan yaptınız. Bu nedenle onun için divane olmaktan başka bir makam kalmadı" diye cevap vermiştir.

Mustafa Bâhir Paşa'ya gelince : Bu, I. Sultan Mahmut Han'ın saltanatının sonlarında öldürülen dar üs-saade ağası Beşir Ağa'nın

bir katili iken, öldürtmeye hazırlık olmak üzere hile ve tuzak kurmaya başladığından, genel olarak enderun halkının düşmanlığını üzerine çekmişti.

III. Sultan Mustafa Han'ın ana baba bir kardeşi olup II. Sultan Osman Han zamanında ve Mustafa Bâhir Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında gadre uğrayarak ölen şehzade Sultan Mehmed'in öldürülmesine engel olmak gücünü elinde bulundurduğu halde bunu yapmamakla, aldırmamakla suçlanarak ve Osmanlı Hanedanına hıyanet edenlerin hayatta kalması doğru değildir denilerek öldürülmüştür.

Rauf Paşa ise, böyle ağır işlere girişmek şöyle dursun, hatırına gelse bile bir kaç gün uykusu kaçar ve gölgesinden ürker bir kişi olduğuna göre öldürülme cezasına çarptırılmaktan, her ne olursa olsun uzaktı.

Bu ayrıntılı olayları anlatmaktan amacımız, Rauf Paşa'nın, rahatına düşkünlüğünden dolayı ortaya çıkan, işine karşı gevşekliğini örtmek için böyle hikâyeler uydurup Saltanat-ı Seniyye'nin, dost düşman gözünde sebepsiz sadrazam öldürmek ve kallavî yakışmak gibi gayet küçük bir nedenle bağışlamak gibi çocukca davranışlardan olduğunu söylemek ve durumun gerçek yönünü ortaya çıkarıp, bu türlü yaygın, uydurma, akla uygun olmıyan öykülere meydan verilmemek için, garazsız ve içtenlikli bir hatırlatmadır.

Netayic ül-Vukuatı bastıran Mehmet Galib Bey'in açıklaması :

1865-1935 yılları arasında yaşamış olan Mehmet Galib Bey, değerli tarihçilerimizdendir. Kendisi, Tarih-i Osmanî Encümeni üyelerinden olup, bu kurumun yayınladığı "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"-nda bir çok yazıları çıkmıştır. O, Netayic ül-Vukuat yazarı Mustafa Nuri Paşa'nın kayın biraderi, eski dahiliye nazırı Said Bey'in oğludur. Yani, M. Nuri Paşa'nın karısı Zeliha Hanım. Mehmet Galib Bey'in halası olur.

Şimdi buraya, Mehmet Galib Bey'in, Netayic ül-Vukuat'ın IV. cildinin son sayfasına yazdığı açıklamasını alıyoruz. (N. Çağatay).

M. Galib Bey'in, eserin basımı üzerine açıklaması :

Özel açıklamada dediğimiz gibi bu yararlı eserin dördüncü cildini, böylece bastırıp yayınlamaya ve bu yüzden, yapılmış bir vasiyeti yerine getirmeyi başardığımdan dolayı Tanrı'ya şükürler olsun.

Yine o özel açıklamada bildirildiği üzere, eserin daha önce yayınlanmış bulunan ilk üç cildinin mevcudu kalmamış bulunduğundan, o ciltlerinde sıra ile yeniden yayınlanması kararlaştırılmıştır.

Devlct-i Osmaniye'de akıp gitmiş olan olaylara ve uygulanan yöntemlere dair şimdiye değin, daha önceki tarihçiler tarafından yazılan tarihler arasında özel bir değeri olan "Netayic ül-Vukuat" ın içine aldığı olaylar H. 1257 (M. 1841) yılına dek gelip o yıldan, içinde bulunduğumuz H. 1327 yılı Rebiyülâhir ayının yedinci günündeki (M. 1909 yılı 28 Nisanı) V. Sultan Mehmet Han'ın tahta çıkışına dek geçen yetmiş yıllık olayları da bu yararlı esere ek olmak üzere yazmak, tasarladığım bir konudur. Hatta, basılmakta olup, nice gerçekleri ve önemli tarihî bilgileri kapsayan "Sâdullah Paşa - yahut mezardan nida" adlı naçizane eserimin önsözünde söylediğim gibi bu zeyle, Sultan Abdülmecid Han'ın tahta çıkışına denk gelen H. 1255 (M. 1839) yılında ta... H. 1295 (M. 1878) yılına değin geçen kırk yıllık olaylar üzerine, babam rahmetli Said Efendi'nin kısmen yazıp kısmen bana anlatmış olduğu anılarının da esere katılması tasarlanmıştır.

Bu cildin önsözündeki özel açıklamanın son fıkrası ki, bu dördüncü cildin H. 1188 (M. 1774) yılından H. 1257 (M. 1841) yılına dek geçen altmış yedi yıllık olayları kapsadığına dairdir. O fıkranın başında "altıncı bölümü teşkil eden" denilecek yerde dalgınlıkla "beşinci bölümü teşkil eden" diye yazılmış olduğunun da, düzeltilerek bildirilmesine geçilmiştir.

MEHMET GALİB

OSMANLI PADİŞAHLARI'NIN SALTANAT VE YAŞAM SÜRELERİ

	Adı	Saltanatı	Yaşamı	Ölüm nedeni
1	Osman (Gazi)	1299–1324	1259–1324	İnme/Damla hastalığı
2	Orhan Gazi	1324–1362	1281–1362	Bedenin çöküşü/Damla hastalığı
3	I. Murad (Hüdavendigâr)	1362–1389	1326–1389	Savaşta şehid oldu
4	I. Bayezid (Yıldırım)	1389–1402	1360–1403	İntihar (zehirlenme)
5	I. Mehmed (Çelebi) ...	1413–1421[1]	1379–1421	Dizanteri/Zehirlenme (?)
6	II. Murad (Gazi)	1421–1444[2] 1445–1451[3]	1404–1451	İnme/Aşırı içki
7	II. Mehmed (Fâtih)	1444–1445[2] 1451–1481[3, 4]	1432–1481	Damla hastalığı/Zehirlenme
8	II. Bayezid (Velî)	1481–1512	1447–1512	Bedenin çöküşü/İntihar/Zehirlenme
9	I. Selim (Yavuz)	1512–1520	1470–1520	Kanser (Şirpençe)
10	I. Süleyman (Kanûnî)	1520–1566	1495–1566	İnme
11	II. Selim (Sarı)	1566–1574	1524–1574	Beyin kanaması/İçki
12	III. Murad	1574–1595	1546–1595	İnme/Böbrek rahatsızlığı
13	III. Mehmed	1595–1603	1566–1603	Bedenin çökmesi/İnme
14	I. Ahmed	1603–1617	1590–1617	Tifüs
15	I. Mustafa	1617–1618[2] 1622–1623[3]	1592–1639	Ruhsal ve fiziksel çöküntü
16	II. Osman (Genç)	1618–1622	1603–1622	Boğma
17	IV. Murad	1623–1640	1612–1640	İçki
18	İbrahim (Deli)	1640–1648	1615–1648	Boğma
19	IV. Mehmed Avcı	1648–1687	1642–1693	İnme/Bedenin zayıflaması
20	II. Süleyman	1687–1691	1642–1691	İstiska: Bedende su birikintisi
21	II. Ahmed	1691–1695	1643–1695	İstiskâ, Düşkünlük/İnme
22	II. Mustafa	1695–1703	1664–1703	İstiska yani bedende su birikintisi (hidropisie)
23	III. Ahmed	1703–1730	1673–1736	Doğal ve genel rahatsızlık
24	I. Mahmud	1730–1754	1696–1754	İnme
25	III. Osman	1754–1757	1699–1757	İnme
26	III. Mustafa	1757–1774	1717–1774	Kalb yetersizliği
27	I. Abdülhamid	1774–1789	1725–1789	İnme
28	III. Selim (Şehid)	1789–1807	1761–1808	Boğma
29	IV. Mustafa (Maktûl) ..	1807–1808	1779–1908	Asılma
30	II. Mahmud (Adlî)	1808–1839	1785–1839	Verem/Ruhsal rahatsızlık
31	I. Abdülmecid	1839–1861	1823–1861	Verem
32	Abdülaziz	1861–1876	1830–1876	İntihar (damarlarını keserek)
33	V. Murad	1876	1840–1904	Şeker hastalığı
34	II. Abdülhamid	1876–1909	1842–1918	Kalb yetersizliği
35	V. Mehmed (Reşad) ...	1909–1918	1844–1918	Kalb yetersizliği
36	VI. Mehmed (Vahidettin)	1918–1922	1861–1926	Kalb yetersizliği
II.	Abdülmecid (yalnız halife)	1922–1924[5]	1868–1944	Kalb yetersizliği

[1] Yıldırım Bayezid'den sonra onbir yıl süresince, oğullarından Süleyman, Mustafa, İsa, Musa ve Mehmed Çelebi'ler arasında saltanata geçme ve üstünlük kurma çabaları sürmüştür.

[2] İlk kez tahta geçiş yılı.

[3] İkinci kez tahta geçiş yılı.

[4] 1481'de Fâtih'in oğlu Cem saltanata vâris olduğu iddiasında bulunmuştu.

[5] Yalnızca halifelik süresidir.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

Bu ciltte 27 No.lu not, biri 72. sayfada öteki 98. sayfada olmak üzere iki kez yazılmıştır. 98. sayfadaki 27 No.lu not (28) olmak gerekir.

104. sayfadaki 36 No.lu notun açıklaması 35 No.lu notta verilmiş olduğundan (35-36) No.lu notlar bir arada yazılmıştır. 50 No.lu not da iki kez geçmiş. 234. sayfadaki geçen 50 No.lu not, notlar kısmında 50a olarak düzeltilmiştir. Özür dileriz.

Bu eserde geçen Osmanlı Devleti yönetimine ve maliyesine ait kurum ve örgütler hakkında, Türkiye İş Bankasının yayınladığı, tarafımızdan sadeleştirilen "Tekâlif kavâidi" adlı eserde çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu eser, son devir Osmanlı maliye nâzırlarından değerli bilim adamı Abdurrahman Vefik Sayın (1857-1956) tarafından yazılmıştır.

[1] Bu tarih, hicrî takvime göre doğrudur. Ancak, hicrî takvimler, miladî takvime göre her 33 yılda bir yıl fazla geldiğinden, miladî takvime göre yanlıştır. II. Sultan Ahmet Han, M. 1643 yılında doğmuş, 1691 de tahta geçmiş, 1695 yılının 8 Şubat günü ölmüştür. Buna göre II. Sultan Ahmet Han 48 yaşında iken tahta çıkmış ve 52 yaşında ölmüştür.

[2] II. Sultan Mustafa Han, bu Şebeş Kalesi'nde ele geçirilen ve "balyemez" ve "kolomborne" türünden olan nakışlı topları İstanbul'a getirterek Sarayburnu'na konmasını emr etmiş ve bu buyruğu yerine getirilmiştir.

[3] II. Sultan Mustafa Han'ın, bu ikinci sefer için İstanbul'dan yola çıkışı, 31 Mart 1696 günüdür.

[4] Reis ül-Küttab : Bu görev, Divan-ı Hümayun kâtiplerinin başı olup, dış işleri bakanlığı yerinde kullanılmış bir terimdir. Bu görev, önemli devlet görevleri olan altı makam (manasıb-ı sitte)'dan biridir. Bunlar : 1 — nişancılık, 2 — şıkkı evvel defterdarlığı, 3 — şıkkı sâni defterdarlığı, 4 — şıkkı sâlis defterdarlığı, 5 — reis ül-küttablık, 6 — defter eminliği görevleridir. II. Sultan Mahmut Han zamanında ve 1828 yılında yayınlanan kıyafet yönetmeliğinde bu altı görev sahiplerinin resmî tören günlerinde giyecekleri giysiler de belirlenmişti. Bu yönetmeliğe göre bunlar, âdî fes, güvez hırvâni (bir tür ceket) giyecekler, lehkârî (Polonya biçiminde) eyer takımlı ata bineceklerdi. Reis ül-Küttablık görevinden Fatih Kanunnamesi'nde de söz edildiğine göre daha eski olmalı. Reis ül-küttablık, ilk zamanlardan XVII. y. yıl sonlarına dek git gide önemi artmasına rağmen, Divan-ı Hümayun'un büyük şefi olan nişancının emrinde idiler. Bunlar içinden parlayanlar nişancı olurdu. Tezkereciler arasından yükselenler de reis ül-küttab olurlardı. Kanunnameye göre reis ül-küttab terfi edecek olursa sancak beyi payesi ile nişancı olurdu. Reis ül-küttab, divan toplantılarında, sadrazamın geli-

şinden önce divana gelir ve konuşmalar başlamadan önce divanhaneye girip üzerindeki sof üst elbisenin yenlerini toplayarak defterdarın bulunduğu taraftan yavaş yavaş yürüyüp, vezir-i âzam'ın sağ yanına telhis kesesini bırakır sonra, basamaktan inip sadrazamın eteğini öper ve bir söyleyeceği varsa yavaşça kulağına der ve sonra, geldiği biçimde geri giderdi. Reis ül-küttab, öteki divan hocaları (hâce) yani daire müdürleri gibi softan yapılmış üst giysisi ve lokma lokma pamuklu iç kaftanı ve başına da mücevveze denilen kavuk giyerdi. Reis ül-küttablar XVIII. y. yıldan başlayarak, divan-ı hümayun'un bütün kalemlerinin (beylik, tahvil ve ruus kalemleri) birinci şefi idiler. Reis ül-Küttablar "hariciye nazırı" adını alıncaya dek önemlerinin artmasına rağmen, vezirler, defterdarlar, nişancılar gibi erkân-ı devlet (devlet ileri gelenleri) sayılmayıp "rical-i Bâb-ı Âli" veya "rical-i devlet" (devlet adamı) sınıfında kalmışlardır. Çünkü, erkân-ı devlet'in, Divan-ı Hümâyun'da görüş bildirmek hakkı ve özel makamları vardı. Reis ül-küttablık, "umur-u hariciye nâzırı" ünvanı haline gelmesi üzerine, 1836 da tarihe karışmıştır.

[5] Reis ül-Küttab Rami Mehmet Efendi, 1699 yılında imzalanan Karlofça barışında gösterdiği beceri ve yetenek dolayısı ile sadrazam olup, Rami Paşa adı ile anılmaya başlamıştır.

[6] Burada kullanılan ağırlık ve genişlik ölçülerinin bu günkü ölçülerle karşılıkları şöyledir : okka 400 dirhemdir. 312.5 dirhem bir kilogramdır. Buna göre bir okka, 1.28 Kgr. dır. Kile, genişlik ve tahıl ölçüsüdür. Bu da bölgelere göre değişir : İstanbul kilesi dört şinik, her şinik dört okka (kutu) dur. Bir şinik, yaklaşık olarak 7-8 Kgr., bir şinik arpa 6-7 Kgr. gelir. Öteki tahılların kilesinin ağırlıkları da tahıl türlerine göre değişir. Buharlı gemiler ortaya çıkmadan önce kile terimi, gemi tonaj ölçüsü olarak kullanılmıştır. O zamana göre 36 kile bir tonilato sayılırdı. Çeki : odun, kireç, taş ve kum ve benzeri gibi şeyleri tartmak için kullanılan eski bir ağırlık ölçüsüdür ki 250 Kgr. eder. Kuruş : XVIII. y. yıl başlarında yani Karlofça barış anlaşması sıralarında kırk akça değerinde idi ki o zamanlar bir altın altmış akça ediyordu.

[7] Kul kethudası : yeniçeri ocağının yüksek rütbeli subaylarından birinin ünvanıdır. Aslında kethuda, büyük devlet adamları ile zenginlerin bütün işlerine bakan kişiye denir. Kethudaya halk arasında "kâhya" denir. Kethuda ile ilgili bir çok terimler vardır. Bunlar : kethuda bey ki sadrazam muavini demektir. Buna, "kethuday-i sadr-ı âlî" de denir. Kethuda yeri : yeniçeri ocağı subaylarından birine verilen addır. Bunun kâtibine de "kethuda yeri kâtibi" denir. Kethuday-i attaran : attarların kâhyası yerine kullanılır. Kethuday-ı bevvâban : sarayın "bâb-ı hümayun" ve orta kapısını bekleyen kapıcıların âmiri hakkında kullanılan terimdir. Kul kethudaları : mutlaka yeniçeri ocağından yetişip, sırasıyla bütün rütbelerden geçtiğinden kethudalar, ocağın yöntem ve kurallarını iyi bilirler. Halbuki yeniçeri ağaları, dışarıdan da alınabilirdi. Kul kethudasının asıl görevi, ocağın yönetimine bakmaktır. Bu nedenle ocağın bir tür levazımat-ı umumiye reisi gibidirler. Ocağın zabıta görevi, yasalarla tüzük ve yönetmeliklerin uygulanması ile ilgilenmek bunlara aitti. Kul kethudalarının gündelikleri, Kanunî Sultan Süleyman devrinde 35 akça idi. Bu gündelik, 60 akçaya dek çıkmıştır. Kul kethudaları emekli olunca kendilerine 45.000 akçalık zeamet verilirdi. Bu görev, 1826 yılında yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması ile kalkmıştır.

[8] Mir-i ahur : emir-i ahur'dan bozulma bir terimdir. Ahur ya da ahır kelimesine, arapçadan alınma bir sözcük olarak "ıstabl" da denir. "Istabl-ı Âmire" padişahın

ahırı demektir. Saraya ait hayvanlarla bunların bakımlarının, yetiştirilip yönetimleri ve takımları ile ilgili işlerle uğraşan kuruluşun başındaki kişiye, "mirahur" denir. "Mirahur-u evvel" baş mirahurdur. Bunun altında "mirahur-u sânî" vardır. Has ahır hizmetlileri ile kuruluş arasında bulunan saraçlara, yedekçilere, padişah develerine bakan "sarban" lara, "harbende" denen katırcılara, koru ve hârâlara bakar. Bütün bu kuruluşlara ait işlemler, birinci mirahurun sorumluluğundadır. İkinci mirahurlara küçük mirahur da denir. Küçük mirahurların görevi, ahır halkı ile arabacıların yönetimleri ile ilgilenmek, seferde iç oğlanlarına beygir verip padişah ve saray arabacılarını muhafaza ettirmektir. Bu görev, I. Sultan Murad Han zamanında kurulmuştur. Fatih Kanunnamesine göre bunların protokoldaki yeri şöyle sıralanmıştır : "önce vezirler, onlardan sonra kadıaskerler, ondan sonra defterdarlar, ondan sonra yeniçeri ağası ve öteki özengi ağaları, mir-i alem ve kapıcı başı ve mirahur oturur". Fatih zamanında genişlemiş bulunan has ahırın yönetimi ile mâlî işlerini görmek için bir kalem (büro) olup, kâtip, ruznamçeci, ruznamçe halifesi, voyuuk kâtibi vb. gibi kişiler bu kalemin başlıca görevlilerindendi. Mirahurluk ünvanı, II. Sultan Mahmut Han zamanında 1837 yılında kaldırılarak bu işi görenlere "ıstabl-ı âmire müdürü" dendi.

[9] Mevkufat : para bedelleri, boşalan timar gelirleri, vakıf yerlerden hazineye ait gelir artıkları, örfî vergilerden savaşa ait olanlar hakkında kullanılan bir terimdir. Bu tür gelir işleri ile uğraşan kalemin âmirine "mevkufâtî = mevkufatçı", kaleme yani büroya da "mevkufat kalemi" denir. Mevkufatçılık, maliye bakanlığının kuruluşu tarihine yani tanzimatın ilanından bir yıl önceye 1838 yılına dek sürmüş eski bir görevdir. Maliye bakanlığının kuruluşundan sonra, ilkin "ceride nazırlığı" na katıldı. Çok geçmeden "esham muhasebeciliği" şekline dönüştürüldü.

[10] Vakanüvis : Tarihî olayların ve devletin önemli işlerinin yazılması için atanan resmî tarihçinin adıdır. Osmanlılarda vakanüvislik XVIII. y. yılda başlamıştır. Ondan önce aynı işi görenlere "şehnameci" denirdi. Şehnameciler, eserlerini çoklukla şiir halinde yazıldıklarından, şehnameciliği tam vakanüvislik gibi saymak zordur. Vakanüvisler, devlet ileri gelenlerince ya da padişahlarca, yazmaları için kendilerine verilen belgeleri yazarlardı. Bütün belgelerin vakanüvise verilmesi gerekmezdi. Yüksek görevlere atanma belgeleri "tahvil-i ruus kalemleri" nden ve yayıma ait olanlarda "teşrifat kalemi"nden vakanüvislere verilmek usuldendi. Bir süre bırakılan bu usul 1795 yılında yeniden yürürlüğe konmuş, mektûbî, beylikçi ve âmedî efendiler tarafından kaydedilecek hususların, hemen vakanüvislere verilmesi ve atanmalar ile protokolun da eskisi gibi yazdırılması emrolunmuştur. Resmî olarak atanan ilk vakanüvis, Halepli Mustafa Naîmâ Efendi (1655 — 1716) olup, ünlü tarihini, sadrazam Amca Zade Hüseyin Paşa'nın emri ile yazmış ve adını "Ravzat ül-Hüseyn fî hulasat-i ahbar il-hâfikîn" demiştir. Naîmâ, eserine H. 1000 (M. 1592) den başlamış ve kendinden önce yazılmış özel tarih kitaplarından yararlanmıştır. Naîmâ'dan sonra Rifat Efendi adlı biri vakanüvis olmuş, tarihçi Raşid, bunun müsveddelerinden yararlanmış hatta, kimi yerlerini aynen tarihine geçirdiği halde Rifat Efendi'den söz etmemiştir. Rifat Efendi M. 1703 yılında bunları yeni vakanüvis Raşid'e devr etmiştir. Raşid'den sonra Küçük Çelebi Zade Âsım, Sâmî, Şakir, Re'fet, Hıfzı, Suphi, İzzî, Şefik, Rahmi, Hakim, Mehmet Said, Musa Zade Ubeydullah, Behçetî, Süleyman Molla, Enverî, Edip, Halil Nuri, Vâsıf, Pertev, Âmir, Mütercim Âsım, Şânî Zade Ataullah, Esat, Mehmet Recaî Efendi, Cevdet Paşa, Lutfi Efendi ve ismen Muallim Nâci Efendi ve en son olarak da "Tarih

Musahabeleri" yazarı Abdurrahman Şeref Bey, sırasıyla vakanüvis olmuşlardır. Vakanüvisliğe, iyi yazı yazanlarla tecrübeli ve sır saklayan kişiler atanırdı. Vakanüvislik, Osmanlı Saltanatı'nın sona ermesi ile tarihe karışmıştır.

[11] Bu Zülâlî Hasan Efendi, aslen Arnavuddu. İlmiye sınıfından yetişerek 1728 yılında İstanbul kadısı olmuş ve o yıl, ürünlerin azlığı ve İstanbul tahıl gereksiniminin karşılanamaması nedeni ile İstanbul'da darlık olduğundan, bu durum, Zülâlî Hasan Efendi'nin uğursuzluğuna yorularak, kadılık süresi bitmeden görevinden atılmış, yerine vezir-i âzamın damadı olan tarihçi Raşid Efendi atanmış. İşte bundan dolayı Zülâlî Hasan Efendi, sadrazamın kendi adamını kayırmak için uğursuz isnadı ile işinden atılmasına kızmıştı. Bundan başka Hasan Efendi'nin karısı çok güzel olup, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın buna taarruz ettiği de duyulmuştu. İşte ayaklanma olayı çıktığında İbrahim Paşa, Zülâlî Hasan Efendi'nin hemşehrileri olan Arnavudlar üzerinde kendilerine karşı rol oynayacağını tahmin ettiği Kadı Hasan Efendi'yi çiftliğinden getirtip sarayda bulundurmuştu. Sonradan bu Hasan Efendi'nin, ayaklanmada parmağı olduğu anlaşıldığından, o sıradaki görevi olan Anadolu Kadıaskerliğinden atılarak Girid Adası'nın Resmo Kasabası'na sürgün edilmiş ve 1731 yılında orada öldürülmüştür.

[12] Bu isyançı elebaşları hakkında, ünlü tarihçimiz İ. Hakkı Uzunçarşılı şu bilgiyi veriyor: Yeniçeri ocağının 17. bölüğünde olan Patrona Halil, Arnavud olup Hurpüşte'lidir. (Osmanlılarda Patrona, amiral muavini demek ise de Halil bu rütbeye sahip değildi.) Patrona'nın arkadaşı, Zağarcı bölüğünden Muslu Beşe de Rusçuk Şehri'nin Karalar köyünden olup aslen Ulah (yani bu günkü Romanya'nın yerli hıristiyan halkından) imiş. Öteki arkadaşlarından bazıları şunlardır: Ali Usta, Kara Yılan, Çınar Ahmet, Oduncu Ahmet, Derviş Mehmet, Erzurumlu Mehmet, Küçük Muslu, Cebecilerden Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail vesaire.

[13] Sancağ-ı şerif: Bu sancak, Peygamber Hz. Muhammed'in, savaşlarda kullandığı ve halifelik, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirişinde Osmanlılara geçtiğinde, Mısır'daki son halifedeki, Peygamberden kalma emanetler arasında bulunan ve o zamandanberi Topkapı Sarayı'nda "kutsal emanetler" diye bilinen başka emanetlerle saklanan bir bayraktır. Sancağ-ı şerif çıkarılması, bu sancağın savaşlar dolayısı ile çıkarılması anlamında kullanılan bir terimdir. Sancağ-ı şerifin çıkarılması demek, yine o zamanın deyimi ile yediden yetmişe dek bütün müslümanların, din düşmanları ile savaşmak üzere bunun altında toplanması demekti. Padişahların kendileri savaşa gittiklerinde, sancağ-ı şerifi birlikte götürürlerdi. Kendileri gitmediklerinde ise "serdar-ı ekrem" ünvanı verilen sadrazama, bu bayrağı kendi elleri ile verirlerdi. Sancağ-ı şerifin iç ayaklanmalar dolayısı ile çıkarıldığı zamanlar da olmuştur. Örneğin Patrona Halil ayaklanmasında ve ondan sonraki ayaklanmalarda çıkarılmıştır. Bu amaçla çıkarılışının sonuncusu, yeniçeri ocağının kaldırıldığı 1826 yılındadır. Bu sancağın savaşlara götürülüşünde, savaş sırasında sancağ-ı şerif padişahın, o gitmemişse sadrazamın ya da baş komutan olarak görevlendirilen kişinin çadırı önünde durur ve "sâdat" yani peygamber sülalesinden olan kimi kişilerle hâfızlar tarafından Kur'an'ın fetih sûresi okunurdu. Bu sancağ-ı şerife, Osmanlılar tarafından büyük bir değer verilmiştir. Topkapı Sarayı'nın Arz Odası karşısındaki kapısı önüne dikilen sancağın dikildiği yere kimsenin ayak basmaması ve bu suretle saygısızlık gösterilmemesi için 1908 devrimine dek, dikilen yerde iki süngülü askere nöbet bekletilmiştir. 1908 Temmuz

devriminden sonra bu askerler kaldırılmışsa da bu anıyı korumak için yerine bir taş yerleştirilmiştir ki bu taş, kapı önünde bugün de durmaktadır.

[14] Ca'ferî mezhebine, şia-i isna aşeriye yani oniki imama inanan şiiler de denir. Şia terimine ve bu adla anılan dinî topluluğa, Hz. Osman'ın öldürülmesinden (656) sonra raslanır. Ondan önce böyle bir mezhep yoktu. Şiiliğin gelişmesi, tarihî akış bakımından üç devreye ayrılır : Şiilik, politik bir temele dayanmakla birlikte bu temel daha çok, Arapların, on yıl gibi kısa bir sürede Sâsânîler İmparatorluğunu çökertmesi ve koca İran ülkesinin Arap egemenliği altına geçmesinden duyulan bir İran milliyetçiliği duygusu üzerine kurulmuştur. "İsna aşeriye" veya "Caferiye" denen şia mezhebine, "imamiye" de denir. İmamiye, Zeyd'i rafz (terk) eden "sabbe" dir ki, İmam Zeyd'i bıraktıklarından dolayı kendilerine "rafıza" dendiği gibi, Zeyd'in öldürülmesinden sonra bir imam seçmeye kalktıklarından dolayı da "imamiye" adını aldılar. Ondan sonra imamiyenin çoğu, Ali Zeyn el-Âbidin'in oğlu Muhammed el-Bâkır'ı imam tanıdı. Muhammed el-Bâkır'ın 731-2 yılında Medine'de ölümünden sonra imamiye arasında anlaşmazlık çıkıp bir kısmı, kendisinin ölümsüz olarak sağ olduğuna, öteki bölümü de öldüğüne inandı. Ölümsüz olarak sağ kaldığına inananlara "bâkıriye" dendi. Öldüğüne inanan toplumun bir bölüğü, Muhammed el-Bâkır'ın oğlu Zekeriya'yı, bir bölüğü de öteki oğlu Cafer-i Sadık'ı imam tanıdılar. Cafer-i Sadık'ı tanıyanlar çokluktu. Bunlara "imamiye" dendi. Cafer-i Sadık'ın M. 765 de Medine'de ölümünden sonra, aralarında yine anlaşmazlık çıktı. Bir fırkası, Cafer'in ölümsüz olarak sağ olup saklandığına, öteki bölüğü ise öldüğüne inandı. Cafer'in ölümüne inananlar, onun beş oğlundan birini imam tanımalarına göre türlü adlarla fırkalar ortaya çıktı. Cafer'in oğullarından İsmail'i tanıyanlara "İsmailiye", Muhammedi tanıyanlara "Ammâriye", Abdullah Eftah'ı tanıyanlara "Eftahiye", İshak'ı tanıyanlara "İshakiye" dendi. Cafer'den sonra Musa el-Kâzım'ı imam bilenler, asıl imamiye oldu. İsmail'in imametine inananlar ona, "Hâtem ül-eimme" dediler. Asıl İsmailiye de türlü kollara ayrıldı. İsmail'e imamların sonuncusu "Hayyı muntazar = beklenen biri" diyenler oldu ki Karmatîler'in imamet hakkındaki inancı bu idi. Bugün, şii veya isna aşeriye denen asıl imamiye, Musa'dan sonra Ali el-Rıza'yı, bunun 817-8 yılında Tus (Meşhed) de ölümü üzerine bunun oğlu Muhammed el-Cevad'ı (et-Takî), bunun da M. 835 de Bağdad'da ölümü üzerine, oğlu Ali el-Naki'yi; bunun da M. 865 de Irak'ın Samarra şehrinde ölümü üzerine, Hasan el-Askeri'yi; bunun da M. 873-4 yılında Samarra'da ölümü üzerine, bunun küçük oğlu olup aynı yılda Samarra'da bir serdab'a (bir yer altı sarnıcı'na) girip oradan bir daha çıkmayan Muhammed el-Muntazar (Ebu'l-Kasım el-Mehdi) yi imam tanımaktadırlar. Fakat Taberî başta olmak üzere, bir çok güvenilir soy bilginleri, Hasan el-Askeri'nin erkek çocuğu olmadığını yazıyorlar. Bu isna aşariye veya ca'feriye denen mezhep, bugün İran'ın resmî mezhebidir. Bu hususta fazla bilgi için bak. Neşet Çağatay, İslam Mezhepleri Tarihi, 1965, Ankara, ss. 48-90.

[15] Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim Han, 1517 yılında, Mısır Kölemenler hükûmetini sona erdirdiğinde Kölemenler yönetiminde gölge halife olarak bulunan ve Mısır Abbâsîleri Halifeleri denen kişilerden halifeliği alınca, bu tarihten, halifeliğin T. C. Hükûmeti tarafından 1924 yılında kaldırılışına dek 407 yıl, Osmanlı Sultanları, İslam âleminin, dinî lideri ve halifesi oldular. Bu özelliklerinden dolayı, İran Şahı Abbas, Ca'ferî mezhebinin sünnîlerce de tanınması için Osmanlı Sultanına baş vurmuştu.

[16] Mekke şehrindeki kutsal Kâbe'nin avlusunda, dört sünnî mezhep mensuplarının (hanefî, şâfiî, hanbelî ve mâlikî) ayrı ayrı, yani kendi imamları arkasında namaz kılmaları için yerler vardır. İran Şahı da, eğer Osmanlı halife - sultanı tarafından ca'ferî mezhebi tanınırsa, kendi teb'aları olan ca'ferî mezhebindekiler için de Kâbe'de böyle bir yer ayrılmasını istemişti.

[17] Bu barış, Osmanlı Sultanı IV. Sultan Murat Han ile İran hükümdarı Şah Abbas arasında 7 Mayıs 1639 günü yapılan ve "Kasr-ı Şirin Barışı" adı ile anılan barıştaki sınırlar esas alınarak yapılmıştır. Bu sırada İran tahtında, Türk soyundan Afşar hanedanından Nadir Şah ve Osmanlı tahtında da I. Sultan Mahmut Han bulunuyordu. Bu barış, 4 Eylül 1746 günü imzalandı. Bu barıştan önce ve Nadir Şah ile Osmanlı delegesi Yeğen Mehmet Paşa arasında yapılan savaş, İran şahlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaşların sonuncusudur. Bu barış metni, "Mecmua-i Muahedat"ın 2. cildinin 319. sayfasında yer almaktadır.

[18] 1696 yılında doğmuş olan I. Sultan Mahmut Han, güzel sanatların bazı kollarında becerisi olan ince ruhlu bir kişi idi. Özellikle şiirde ve müzikte, devrinin sayılı kişilerinden idi. Şiirde "Sebkatî" takma adını kullanırdı. Kendisi güzel şiirler yazdığı gibi, bestelediği şarkılar İstanbulluların ağzında söylenirdi. O, kimi cariyelerini bile bestekâr yetiştirmiştir. Mahmut Han, satrancı çok sever ve oynardı. Boş zamanlarında kantaşı üzerine mühürler kazırdı. Boğaz safaları da çok sevdiği şeylerdendi ve sandalla mehtaplı gecelerde Boğazda gezinti yapardı. Mahmut Han, yeniçeri ordusunun yenileştirilip disiplin ve düzen altına girmesini çok isterdi. Ünlü Fransız asılzadesi Kont dö Bonneval, bunun zamanında Türk ordusu hizmetine girmiş, humbaracı sınıfını yani humbaracı ocağını kurmuştur ki sonradan "Humbaracı Ahmet Paşa" adı ile anılan kişi budur. I. Sultan Mahmut Han, mide kanserine yakalanmış 13 Aralık 1754 günü, cuma namazından dönerken at üstünde ölmüştür.

[19] Hekim Oğlu Ali Paşa, daha önce iki kez, I. Sultan Mahmut Han zamanında, üçüncüsü de III. Sultan Osman Han zamanında olmak üzere üç kez sadrazam olmuş değerli bir devlet adamı idi. Dürüst ve tok sözlü bir vezir olan Hekim Oğlu Ali Paşa, III. Sultan Osman Han gibi bir akıl hastasının yönetimi zamanında ancak elli üç gün sadrazamlık yapabilmiştir. Sultan Osman, kendi durumunu bildiğinden, tahttan indirilip III. Sultan Ahmet Han'ın şehzadelerinden birini padişah yaparlar korkusunu her zaman içinde taşıyordu. Bu nedenle o şehzadeleri öldürtüp yalnız kalmak istiyordu. Eğer bu akılsızca planını uygulayabilseydi, kendinden önce hükümdar olmuş olan kardeşi I. Mahmut gibi kendisinin de çocuğu olmadığından, Osmanlı tahtı hükümdarsız kalır, büyük bir olay ortaya çıkabilirdi. İşte Hekim Oğlu Ali Paşa'ya, şehzadeleri öldürmek hususunda yaptığı teklifler, bu tecrübeli sadrazam tarafından şiddetle reddedilmiştir. Söylentiye göre Ali Paşa, padişahın bu hususdaki teklifini reddedince Padişah kızıp "hain" demiş. Bunun üzerine Hekim Oğlu "hainliği kaatilliğe yeğ tutarım" diye karşılık verdiğinden görevinden atılmış. Hatta kendisi, öldürülmek üzere Kız Kulesi'ne hapsedilmiş ise de Padişahın annesi Şehsuvar Sultan'ın yakarısı ve aracı olması üzerine, Kıbrıs Adası'na sürgün edilmiştir. III. Sultan Osman Han'ın bu çirkin planını, ikinci kez sadrazam yaptığı Bâhir Mustafa Paşa uygulamış ve koca şehzade Mehmet boğularak öldürülmüş, hayatta sadece şehzade Mustafa kalmıştı ki, III. Sultan Osman Han'ın ölümü üzerine, III. Sultan Mustafa Han adı ile tahta geçmiştir.

[20] Hacı Veliyüddin Efendi, Silivri Kapı'da oturan Solakbaşı Oğlu Hacı Mustafa Ağa'nın oğludur. Kendisi İstanbul'da doğdu, Doğum tarihi belli değildir. Öğrenimini babasının medresesinde yaptı. Sırasıyla Halep, Galata, Mısır ve Medine kadılıklarında bulunduktan sonra İstanbul pâyesine ulaştı. Daha sonra da Anadolu ve Rumeli kadıaskerliklerinde bulunduktan sonra Manisa'ya sürgün edildi. Bir yıl kadar da burada sürgünde kalıp yeniden İstanbul'a döndü ve III. Sultan Mustafa Han, kendisini şeyh ül-islam atadı. Ancak, Veliyüddin Efendi, hasta olduğunu ve Padişahın kendisini bu görevden affetmesini diledi. Sultan Mustafa Han, iyileşinceye dek konağında kalmasına müsaade etti. Veliyüddin Efendi, sert yaradılışlı, kızak ve şiddetli bir kişi idi. Bir buçuk yıl sonra görevinden atıldı ve Bursa'ya sürgün edildi. Sonra İstanbul'a çağırılıp, Dürrî Zade Mustafa Efendi'nin yerine ikinci kez şeyh ül-islamlığa getirildi ve bu görevde bulunduğu sırada 1768 yılı sonlarında öldü. Veliyüddin Efendi, Çırpıcı Çayırı yakınında bir çeşme yaptırmış olduğundan, at yarışları yapılan bu yere "Veli Efendi Çayırı" adı verilmiştir. Kendisi hattat yani güzel yazı yazardı. Kitap toplamağa ve okumaya çok düşkün olduğundan toplayıp biriktirdiği değerli elyazması eserleri Bayezid Camii içinde, kendi adı ile anılan kitaphaneyi kurarak halkın yararlanmasına sunmuştur. Veliyüddin Efendi'nin oğlu Kadıasker Mehmet Efendi'nin bağışları ile bu kitaplık daha da zenginleşmiş ve değerlenmiştir. Bu kitaplık bugün, Süleymaniye kitaplıklarına taşınmıştır.

[21] Nişancı : Osmanlı Devletinde yüksek dereceli bir görevin adıdır. Yani "Manasıb-ı Sitte" denilen altı yüksek görevden biridir, bunların ilkidir. Nişancılık görevine, müslüman devletlerinde "muvakki", "tuğrâî", "sahib-i kalem-i âlâ", "sahib-i divan-ı inşa" ve "pervane" adları verilmiştir. Osmanlılar nişancıya "tevkii" de demişlerdir. Türklerde, hükümdarın alametlerini taşıyan ferman ve beratlara "nişan" adı verildiğinden, bu işareti yapmaya, imzayı ya da tuğrayı çekmeye izinli olan görev sahibine "nişancı" denmiştir. Selçuklular zamanında "tuğrâî" adı ile anılan nişancılığın, Osmanlılarda Fatih Sultan Mehmet'ten önce de var olduğu muhakkaktır. Çünkü Fatih kanunnamesinde yer almaktadır. Selçuklular önce bu görev için "divan ül-inşa" terimini kullanıyorlardı. Daha sonra, eski Oğuz geleneğine uyarak "divan el-tuğra"ya çevirdiler. Anadolu Selçukluları'nda da "tuğrâî"lik görevi vardı ve divandaki yeri önemli idi. XVIII. y. yılın başlarına dek kanunnameleri iyi bilmek ve yeni kanunlarla eskilerini, şer'i ve örfî kanunları içermek gücüne sahip olması gereken ve divanda bu konular üzerinde düşünce ve önerilerinden yararlanılan ve yabancı hükümdarlara yazılacak mektupları, vezirlerin menşur ve beratlarını yazan ya da müsveddelerini inceleyen nişancıya "tuğrâî" ve "tuğra keş-i ahkâm" yahut ta "tevkii" denirdi. Nişancılık, protokol bakımından daha sonra daha da yücelmiştir. Tevkii Abdurrahman Paşa'nın 1676 yılında kaleme aldığı kanunnamede nişancının protokol bakımından durumu şöyle açıklanmaktadır : Nişancı daha önce vezir idi ise, vezir-i âzamlar derecesindedir. Eğer Rumeli beylerbeyiliği rütbesinde idi ise, bütün beylerbeylerinin ve kadıasker efendilerin üstünde yer alır. Bu rütbe ile Divan-ı Hümayun'a girip çıktıkça, vezirlerle birlikte girer çıkar; ama "arz"a yani padişahın yanına girmez. Mal defterdarlığından nişancı olsa, beylerbeyine eşit olur. Reis ül-küttab nişancı olsa, sancak beyine eşit rütbede olur. Nişancılığa, bilginler arasından edebî bilimlere ve yazı yazma sanatına vâkıf olanlar aranarak atanırdı. Divan günlerinde ve öteki resmî günlerde, Divan-ı Hümayun'da yemek yenirken nişancılar, sadrazam sofrasında yemek yerlerdi.

XIX. y. yıldan başlayarak nişancılar önemlerini yitirmeye başladılar. 1836 yılında, nişancılık görevi kaldırılıp, bu görev defter eminliğine verildi.

[21a] Moldavancı : Romanya'da bir bölge olan Moldavya'da (Boğdan) kimi kişiler kızları, nikâhlı, nikâhsız kadınları kandırarak satarlarmış ki onlardan kinaye olarak o zamanlarda Türkler arasında da, bu tür işler yapan kişilere "moldavancı" denirdi.

Tarih kitaplarımızda bu sadrazam Ali Paşa'ya "Moldavancı" denir. Bunun nedeni şudur : Kastamonu'da doğup 1773 yılında Tekirdağ'da ölen Moldavancı Ali Paşa, bostancı ocağına alındıktan sonra, zamanla bina eminliği, tebdil hasekiliği, bostancı hasekiliği, bostancı başılık, bir çok Anadolu vilayetlerinde valilik, Yaş şehri muhafızlığı ve boğaz seraskerliği (Çanakkale Boğazı muhafızlığı), 1769 da da sadrazamlık ve Osmanlı orduları baş komutanlığı (serdar-ı ekremlik) gibi görevlerde bulunmuştur. İşte Ali Paşa bu görevlerden bostancı başı iken, İstanbul'dan sürülen uygunsuz kadınları yolda, kendi istekleri ile câriye olarak satması kendisine "moldavancı" lakabının verilmesine neden olmuştur.

[22] Bu Rus amiralinin adı herhalde Elmanof olacak.

[23] Osmanlı İmparatorluğunda uzun süre, takvim olarak, gök aylarını temel alan ay yılı (année lunaire) kullanıldı. Bu tür yıllar, daha önceki notlardan birinde de açıkladığımız gibi güneş yılından (année solaire) onbir gün kadar eksik geldiğinden, yıl olarak yine hicri takvim kullanılmakla birlikte, ay olarak bugünkü aylar kullanılmıştır. Yıl başı olarak da, bugün İran'ın kullanmakta olduğu "Celâli Takvimi"nde olduğu gibi, bizim şimdi kullandığımız Mart ayının yirmi birinci günü, yılın ilk ayının ilk günü kabul edilmiş ve bu güne "nevruz" yani "yeni gün" denmiştir. Zaman ölçümü ve takvimler konusunda daha geniş ve ayrıntılı bilgi almak için bak. Neşet Çağatay, Eski çağlardan bu yana zaman ölçümü ve takvim, A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXII, 1978, sayfa : 105-138.

[24] Mürasele : Osmanlı İmparatorluğunda, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri tarafından kadılara ve naiblere ve bunlar tarafından kasaba naiblerine, atanmaları ile yetkilerini göstermek üzere yazılan resmi emirler hakkında kullanılır bir terimdir. Kadılar tarafından herhangi bir konu üzerinde yazılan resmi kâğıtlara da "mürasele" denirdi. Burada sözünü ettiğimiz naib terimi de, şer'i mahkemelerin hâkimlerine verilen ünvandır. Kadı yerine kullanılırdı. Bu naib sözcüğü, naiblerin Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerinin niyabetini yani vekilliğini yapmalarından dolayı idi. Kadıaskerler, İstanbul'da otururlar, taşralara, kendilerine vekâlet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirlerdi ki işte bu vekillere "naib" denirdi.

[25] Telhis : Vezir-i Âzamlar tarafından padişaha sunulan yazılı kâğıda denir. Bu telhis sözcüğü arapça olup, özetlemek anlamına gelir. Sadrazamların yazdıkları kâğıtlar ilgili konudaki düşüncesini kısaca kapsadığı ve başkalarının yazılarını padişaha sunarken özetlediği için bu terim ortaya çıkmıştır. Sadrazam, padişaha sunduğu telhiste olayı anlatır ve bu konu üzerinde kendi görüşünü söyler ve hükümdarın bu konuda ne düşündüğünü, ne emrettiğini sorar. Eğer konu çok önemli olup sadrazam divanında görüşülmüş ise, bu görüşme sonucunu da yazar. Telhisleri Paşa Kapısı'nda "telhisçi" denilen bir görevli, saraya götürüp Kapı Ağası aracılığı ile padişaha sunardı. Sadrazam ve baş komutan tarafından cephelerden gönderilen telhisler ile arz edilecek ve izin alınacak konular, mühürlü olarak padişaha sunulmak üzere, Rikâb-ı Hümayun

Kaymakamı'na yollanır ve onun aracılığı ile padişaha sunularak, yine mühürlü olduğu halde cevabı alınırdı.

[26] Haricî (politik ayrı toplum olarak) : Buradaki hâriciler sözcüğü aslında, islam âleminde sünnî inançtan sapanlar, ayrı bir dinî politik toplum oluşturanlar için kullanılır. Burada Rus hükûmetine baş kaldıran toplum için kullanılmıştır. Gerçekten, Rusya'daki Don Bölgesi Kazakları, Bukaçef adlı kişinin başkanlığında ve Rusyaya karşı ayaklandılar. Ayrıca Rusya'da başgösteren veba hastalığının, bütün şiddeti ile sürmesi ve para sıkıntıları, ummadıkları büyük toprak kazançları sağlamalarına rağmen, bu sırada Ruslar da barış yapmak istiyorlardı.

[27] Reis ül-küttab. Bu görev hakkında bilgi için, burada (4) No. lu nota bakınız.

[28] Emir ül-Hac : İslam hükümdarları adına hacıları Mekke'ye götürmekle görevli kişiye "emir ül-Hac" denirdi. İslamiyette bu işle ilk görevlendirilen kişi, birinci halife Ebu Bekir oldu (M. 630). Türlü halife soyları devrinde, bu işi kendileri görmedikleri zamanlarda, yakınlarından ve yetenek ve becerilerine güvendikleri bir kişiyi görevlendirirlerdi. Emir ül-Hac olan kişinin görevi, hacı kervanlarını güven altında Mekke'ye götürüp getirmek, hac süresince güvenliği sağlamakla birlikte, Mekke'de Arafat'ta ve öteki kutsal yerlerde yapılacak dinî törenleri yönetmekti. Yavuz Sultan Selim'in, Mısır Kölemenler Devleti'ni ortadan kaldırıp ülkeyi ele geçirişine dek, Osmanlı Sultanları ile Mısır Memlûk Sultanları, ayrı ayrı Emir-i hac yollarlardı. Osmanlı halife - sultanları zamanında ve bir süre sonra bu görev, "surra eminliği"ne çevrilmiştir.

[29] Manasıb-ı sitte : Osmanlı devlet görevlilerinin başta gelen ve en önemlileri sayılan altısı hakkında kullanılan bir terimdir. Bu görevler 1 — nişancılık, 2 — şıkkı evvel defterdarlığı, 3 — şıkkı sânî defterdarlığı, 4 — şıkkı sâlis defterdarlığı, 5 — reis ül-küttablık, 6 — defter eminliği. Bu altı görev (manasıb-ı sitte) her yıl, Şevval ayı atamalarında, birer yıl süre ile atanırdı. 6 Şevval 1244 (11 Nisan 1829) günü yayınlanan (elbise yönetmeliği)nde, bu görev sahiplerinin resmî günlerdeki giysileri de belirlenmişti. Bu yönetmeliğe göre bu altı görev sahipleri, âdi fes, hırvânî adı verilen ceket giyecekler, Polonya biçimi eyer takımı ile eyerlenmiş ata bineceklerdir. Tanzimat fermanından sonra, rütbe ve görevlerin yeniden düzenlenişi sırasında bu görevler de ortadan kalkmıştır.

[30] Mir-i alemlik : Bu terim, "emîr-i alem" olarak da geçer. Padişahın bayrağını muhafaza eden ve çeken kişidir. Saray görevlerinin önemlilerindendi. Padişahın önünde çekilen (fermanlara) tuğraları saklamak ve kullanacağı zaman getirmek de bunun görevlerindendi. Gerektiğinde rikâb-ı hümayunu da tutardı. Fatih Kanunnamesinde divandaki yeri şöyle anlatılmaktadır : "bir cemiyet-i âlî, bir mecma-ı ahali (halk topluluğu) olsa, ehl-i divan'a dışarıdan kimse karışmasın. Önce vezirler, onlardan sonra kadıaskerler, ondan sonra defterdarlar, ondan sonra yeniçeri ağası ve sair özengi ağaları, mir-i alem ve kapıcı başı mirahur otururlar". Yine bu kanunnamede "mîr-i alem bir iş için divan'a girse oturmazdı. Söylenecek şey ne ise ayakta söyleyip çıkardı" deniyor. Mir-i alem, elçi arz odasında padişahın katına girip nutkunu tamamlayan elçinin elinden namesini alarak, sıranın en aşağısındaki vezire teslim eder. O da bir üstündekine ve böylece name, sadrazama ulaşır. O da taht-ı hümâyun'daki minder üstüne kordu. Mir-i alemin, beylerbeyilerden on bin, sancak beylerinden bin akça aidatı vardı. Mir-i alem, bu akçaları göreve yeni atanan beylerbeyilerden ve sancak

beyilerden alırdı; çünkü, hükümdar tarafından bunlara verilen sancak ve tuğlar, mîr-i alem eliyle verilirdi. Mir-i alem'in, I. Sultan Ahmet Han zamanında yıllık yetmiş iki bin akça geliri vardı. Vezir, beylerbeyi ve sancak beylerinden ölen olursa, kendilerine devletçe verilmiş olan tuğ ve alemleri (sancakları veya bayrakları) emîr-i alem tarafından alınarak hazineye konurdu. Mir-i alem, saraydaki özengi ağalarının yüksek derecelisi olduğundan, bayram kutlamalarında, bîrun ağalarının hepsinin önünde bulunur. Kırım Hanları'nın çocuklarının tebriklerinden sonra padişahın elini öperdi. XVI. y. yılın son yarısında mir-i alemlere sancak beyliği verilse dörtyüz bin akça has ile atanırlardı. Mir-i alemlerin aynı y. yılda, yıllık otuz dört bin akçalık arpalık zeâmetleri vardı. Alay günlerinde padişahın atının dizginini emir-i alem tutardı. Divan günlerinde yemek yendiğinde, yemekten sonra vezir-i âzama havlu tutmak mîr-i alemin görevi idi. Emir-i alemin maiyetindeki "alem mehterleri"nin sayısı XVI. y. yıl sonlarında ve XVII. y. yıl başlarında 228 iken XVII. y. yıl ortalarında 102 ye indi. Mîr-i alem görevi, son mir-i alem Mustafa Ağa 1828 yılında ölümü üzerine, ıstabl-ı âmire müdürlüğüne bağlanmak suretiyle ortadan kalkmıştır.

[31] Kesedar : Büro şeflerinin yamağı demek olan bir Osmanlı büro terimidir. Resmî yazıları kese içinde âmirine götürüp getirdiği için bu ad verilmiştir.

[32] Sah : Beratların, fermanların ve bazı resmî yazıların ve kayıtların doğru olduğunu sağlamak için, tasdik işareti yerinde kullanılan bir terim ve işarettir. Bu işaretin konmasına "sah çekmek" denirdi. Fermanlarla beratlara ve sadrazamlıktan yazılan buyrultulara, ilk sıralarda sadrazamların kendileri sah çekerlerdi. Sonradan bu işaret, "beylikçiler" tarafından ve başka evrak üzerine ise, dairelerindeki ilgili kişiler tarafından sah çekilirdi. Buyrultulara sah yerine mühür basılması, sadrazam Keçeci Zade Fuad Paşa zamanında ve 1861 lerde başlamıştır.

[33] Âmedci : Osmanlı İmparatorluğunda Bâb-ı Âli, vezirlerin vükelâ meclisi konuşmalarını yöneten ve sarayda yapılan yazışmaları yürüten kişiye verilen addır. Bu daireye "Âmedi-i Divân-ı Hümâyun" denirdi. Bu kalem odası yani büro, sadrazamın padişaha yolladığı arzlar ile padişahtan sadrazama gelecek hattı hümayunu ve tezkereleri kayd edip saklardı. Osmanlılarda devlet örgütü, ilk sıralarda üç daire idi : 1 — Divan-ı hümayun, 2 — Hazine-i Âmire, 3 — Defter Hâne-i Hâkaanî. Sonradan bu dairelerin sayısı artırılmıştır. Yeniçeri ocağı ile sonraları askerlik dairelerinde askerlerin ocağa girme (âmed, yani geldi) ve ocaktan ayrılma (reft, yani gitti) deyimleri ile defterlere her askerin künyesine yazılırdı ki bu işi, asker ocaklarında da âmedciler yapardı.

[34] Birinci cildde yazdığımız tebdile çıkma hakkındaki 24 No.lu nota bakınız.

[35-36] Arpalık : Has, zeâmet ve timar gibi bir geçim yolu olarak verilen aynî veya nakdî ulûfedir. Timar ve zeâmet, pek değerli olduklarından, arpalık ve has ve başmaklık adı ile bir kişiye verilemezdi. Ayrıca arpalık, zeâmet ve timar gibi sadece asker takımına verilmeyip, türlü görevlerdeki kişilere verilebilirdi. Padişahın haseki kadınlarına, başmaklık adı ile maaş (geçim yolu) bağlanması gerektiğinde, padişaha özgü haslara ait köylerden, yıllık geliri 19999 akçaya dek olanları ayrılıp verilirdi. Arpalık, sadrazamlıktan atılıp emekli edilen vezirlere, savaşlarda yararlık gösterenlere, eşkıya bastıranlara ve seferle görevlendirilenlere, işten atılmış kimseler iseler "bervech-i arpalık - arpalık olarak", bir görevde iseler "bervech-i zamîme = ek olarak" verilirdi. İlmiye sınıfı, müderris yani medreselerde ders verenler ve kadılar olmak üzere iki

sınıftı. Müderrisler, ders vermekte bulundukları medreselerin vakıf gelirleri ile ya da kendi gelirleri ile geçinirlerdi. Bu müderrislerin seçkinlerinden olarak bir yere kadı atananlar, "aidat-ı şer'iye" yani gördükleri belli işler karşılığı olarak belli bir para alırlardı. Ama, müderrisler kadılığa pek itibar etmezlerdi. Bu nedenle bu tür müderrisler kadılığa, geçici bir süre için atanırlardı. Müderrislikten kadı olan bu değerli kişilere, kadılıkta süresini doldurduktan sonra bir tür mazullük aylığı olmak üzere, bir şehrin "hâsılat-ı mîriye"sinden "arpalık" adı ile bir parça gelir bağlanırdı. Sonradan arpalık adı kaldırılıp "tarıyk maaşı = yol aylığı" adı ile bir maaş türü ortaya çıkarıldı. Ayrıca bir "ilmiye emekli sandığı" kuruldu. Emekli olan ya da çalışamaz duruma gelen ilmiye görevlilerinin ölümlerinden sonra ailelerine, birer parça aylık bağlandı. Meşrutiyetin ilanından sonra "tarıyk maaşı" da kaldırılıp, ona karşılık, memuriyet maaşları, yeteri ölçüye çıkarıldı ve mülkî memurların azl edilenlerine de, mâzuliyet aylığı bağlandı. 1854 de, daha sonra "mekteb-i nüvvab" adını alan "muallimhane-i nüvvab"lar açıldı. Daha sonra "mekteb-i nüvvab" olan bu okulların yerine 1914 yılında "medreset ülkuzat"lar kuruldu. Böylece zadegân usulü (ilmiye ya da memuriyet bürokrasisi) kaldırıldı. Nâiblerin ünvanı da "kadı"lığa çevrildi.

[37] Naib-i şer'i : Mahkemelerin yani dinî kurallara göre davalara bakan mahkemelerin hâkimlerine "nâib" denirdi. Nâib, kadı demektir. Kadı sözcüğü, arapçada yargı anlamına gelen "kaazi" sözcüğünden gelir. Nâib deyimi, nâiblerin Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerinin niyabetini yani vekilliğini yapmalarından dolayı kadılara ad olmuş bir sözcüktür. Aslında Rumeli vilayetlerinin kadısı, Rumeli kadıaskerleri, Anadolu vilayetlerinin kadısı da Anadolu kadıaskeri idi. Bunların ikisi de İstanbul'da otururlar, taşralara, kendilerine vekâlet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil yollarlardı. Nâibler, gördükleri davalardan, kadılar gibi harç alırlar, bu harçlardan, kadıaskerlere de pay verirlerdi. Nâiblikler git gide iltizama yani mahkeme gelirleri, yıllık kesime verilmeye başlandı. 1908 yılı Temmuzundaki ikinci meşrutiyet devriminden sonra nâiblerin kadıaskerlerle ilgileri kesilmiş, gördükleri davalardan harç alma yerine, öteki memurlar gibi, kendilerine aylık bağlanmıştır. 1926 yılında medenî kanunun kabulü ile, şer'iye mahkemeleri ile birlikte kadılıklar ve nâiblikler, laik ve bağımsız hâkimliklere çevrilmiştir.

[38] Boğça baha : İlmiye ve mülkiye görevlerine dışarıya yani İstanbul dışına yapılan atamalarda, atananların, İstanbul'daki büyük devlet adamlarına gönderdikleri şeyler için kullanılan bir terimdir. 1839 daki tanzimat hareketine dek, hükûmet merkezindeki yani İstanbul'daki memurlar ile kâtiplerin maaşları yoktu. Büyük memurlar, kendilerine bağlı ya da kendileri ile ilgili taşra görevlilerinden "boğça baha" adı ile gelen şeyler ve protokol gereğince verilen bağış ve başka tahsislerle geçinirlerdi. Divan-ı Hümayun kaleminde çalışanlar gibi bazı görevlilerin ise, zeâmetleri vardı. 1839 düzenlemesinde, büyük küçük devlet memurları ile hizmetlilere aylık bağlanarak, alınması gelenek olan "boğça baha" ve benzeri gibi şeyler kaldırıldı.

[39] İzn-i sefine : İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçmek için, yabancı tüccar gemilerine verilen izin fermanları için alınan harçtır. Bu harcı ilk kez, Fatih Sultan Mehmet Han zamanında, Boğaz'daki Anadolu ve Rumeli Hisarları'nca kontrol altına alınan boğazdan geçen gemilerden alınmaya başlanmıştır (1452 lerde). 1650 ve 1669 yıllarında IV. Sultan Mehmet Han zamanında Venediklilerle yenilenerek ve genişletilerek yapılan anlaşmalarda bunun miktarı, her gemiden 300 akça olmak üzere

saptanmıştır. İzn-i sefine fermanları, Divan-ı Hümayun kalemince, ad yerleri açık bırakılarak ve yukarısı tuğrayı hümayun ile tuğralanarak hazırlanır, gerektikçe, boş bırakılan o yerler doldurularak liman yöneticileri eliyle verilirdi. Bu alınan harçlar, önceleri divan-ı hümayun kalemi, sonraları, liman yönetiminde kurulan ferman kalemi görevlileri arasında paylaşılır, devletin genel gelirleri arasına sokulmazdı. 1910 yılında divan-ı hümâyun ve liman ferman kalemlerinde çalışanlara aylık bağlandığından "izn-i sefine harcı", 1910 bütçesi gelirlerine katılmıştır.

[40] Mustafa Nuri Paşa : Burada adı geçen Mustafa Nuri Paşa, elimizdeki eserin yani, Netayic ül-vukuat adlı tarihin yazarı olan Mustafa Nuri Paşa değildir. Burada geçen kişi, 1798 — 1878 yılları arasında yaşamış olup, II. Sultan Mahmut Han tarafından saraya alındı. Önce tırnakçı, daha sonra da sır kâtibi oldu. Vezirlikle Yanya, Tırhala ve Selanik valiliklerine atandı. 1840 da serasker oldu. Daha sonra Şam, Vidin, Bursa, Trablus ve ikinci kez Selanik valiliğine atandı. Burada sözü edilen "tırnakçı" terimini de bilgi kabilinden açıklayalım : Tırnakçı, Padişahın tırnaklarını kesen kişinin görevidir. Bu göreve atanan kişi, padişahın tırnaklarını perşembe günleri keserdi. Tırnakçı aynı zamanda mabayinci olduğu için padişahın başka hizmetlerini de görürdü. Bu tırnakçılık görevi, I. Sultan Abdülhamit Han'ın saltanatının sonlarına dek sürmüş, ondan sonra kaldırılmıştır.

[41] Kapı altı hasılatı : Devlet görevlilerine aylık bağlandığı ve devlet gelirlerinin de genel bütçeye alındığı 1839 tanzimat girişiminden ve düzenlemesinden önce, beylerbeyilerin yani eyalet valilerinin ve sancak beylerinin aldıkları gelirlerin bazılarına "kapı altı hasılatı" denirdi "tayyarat" ve "bad-ı hava" da denilen bu gelirler (hasılat) : "tahsiliye" cinayet işleyenlerden alınan "cereme" (cürüm ve cinayet bedeli), voyvodalar ile doğudaki aşiret başkanlarının verdikleri belli miktarlardaki vergilerle, veirlmesi gelenek haline gelmiş olan hediyelerden ve dağınık vergilerden ibaretti.

[43] Tayyarat : Kesin ve belli miktarlarda olmıyan gelirler için kullanılan bir deyimdir. Buna, vilayet kanunnamelerinde "bad-ı hava" da denir. Bu tayyarat türünden olan vergilere "semerat" da denir. Semer, arapçada meyve demektir ki, bir tür gelir, yarar anlamına kullanılır. Tayyarat deyimi için daha sonraları "hâsılat-ı müteferrika" yani dağınık gelirler terimi kullanılmaya başlamıştır. Eyalet valileri yani beylerbeyilerinin ve sancak beylerinin yönetimleri altındaki halktan aldıkları bir takım vergilere de bu ad verilir. Bundan önceki nota da bakınız.

[43] Deli başı : Bir tür atlı birliği komutanına verilen addır. Bunlar önce Rumeli yakasında kurulmuş bir birlik idi. Sonraları, beylerbeyilerin ve sancak beylerinin yanındaki atlı birliklere de bu ad verilmeye başlamıştır. Bu atlılar, başlarına, üst yanı kara çuhadan, alt yanı kuzu derisinden uzun, mevlevî sikkesi (baş giysisi) biçiminde başlık giyerlerdi. Deli birlikleri, 1689 yılından sonra kurulmaya başladı.

[44] Kuruşun akça olarak değeri, zaman zaman değişmiştir. Ancak, ortalama olarak bir kuruş, o sıralarda bir altına eşit bir durumda idi. Bu önemli konunun ayrıntıları, Osmanlı para sistemi için geniş bilgi hakkında bakınız. M. Belin, (Türkiye iktisadî tarihi hakkında notlar), fransızcadan türkçeye çeviren, Ziya Karamursal.

[45] Peykân, peykân-ı hassa : Osmanlıların ilk devirlerinde postacı ve okçu muhafız anlamında kullanılmıştır. Daha sonraları, törenlerde padişahın yanında gidip onun görkemini artırmak için kullanılan askerler anlamına gelen bir terim olmuştur. Fatih

Sultan Mehmet Kanunnamesi'nde bunlardan söz edildiğine ve solaklarla birlikte padişahın yanında gidecekleri söylendiğine göre daha öncede olmaları gerekir. Koçi Bey Risalesi'nde, cuma ve bayram namazları ile padişahların sefere gidişlerinde, mevkib-i hümayun denen saltanat alayının ön yanında ve solakların önünde yürüdüklerini söyler. Bunlar süslü giysiler ve sorguç giyerlerdi. Bunlar az yerlerdi ve çevik kişilerdi. Peykler, gece gündüz durmadan koşarlar, İstanbul'dan Edirne'ye iki günde gider, iki günde dönerlerdi. İstanbul - Edirne arasındaki uzaklığın 250 Km. ye yakın olduğu düşünülürse, bunların ne denli hızlı gittikleri ve çevik oldukları anlaşılır. Bunlar, padişahların özel gezintilerinde "şâtır" gibi giyinirler, sırma işlemeli çuha giysi giyip, mücevherlerle süslü gümüş kuşak sararlar ve altın işlemeli bıçak takarlardı. Sarıklarında sorguç, ellerinde birer balta bulunurdu. Ateşli silahların icadından sonra ellerine, balta yerine tabanca alırlardı. Peykler, eskiden ellerinde silah taşımazlardı. 1492 yılında bir derviş tarafından II. Sultan Bayezid Han'a (saltanatı : 1481 — 1512) karşı girişilen başarıya ulaşamıyan bir suikasddan sonra, padişahın yanında bulundukları zaman silah taşımaları yasalaştı. Padişahlar, tören ve alaylarda dışarı çıktıklarında, yanlarında otuz peyk ve binişlerde yani özel gezintilerde ise oniki peyk bulunurdu. Osmanlı sarayında bunların sayıları, zaman zaman azalıp çoğalmıştır. En az otuz, en çok yüzelli olmuşlardır. Bunların kışlaları, Sultan Ahmet Camii yakınlarında idi ki son zamanlara dek oraya "peykhane" denirdi. Solak, peyk ve bostancı hasekileri kuruluşları 1828 yılında kaldırılmış, kaldırılırken de aralarındaki becerikli ve yeteneklileri "hademe-i rikâb-ı hümâyun-n hassa" adı ile yeni bir kuruluş ortaya çıkarılmıştır.

[46] Humbaracı Ahmet Paşa : Bu kişi Fransız asılzadelerinden olup asıl adı Claude Alexandre Compte de Bonneval'dir. Kendisi 1675 yılında Fransa'da doğmuştur. XIV. Louis'nin saray nâzırı ile arası açılınca 1706 da Avusturya Devleti hizmetine girdi ve bu orduda yirmi iki yıl hizmet etti. Hatta, Avusturyalılar'ın 1716 da Osmanlılarla yaptığı Varadin meydan savaşında, Avusturya ordusunda Osmanlılara karşı savaştı. Kont Bonneval'in, Avusturya baş vekili prens Öjen ile arası açıldı, hapse atılarak üç yıl hapiste kaldı. Hapisten çıkınca istediği yere gitme izni verilince önce Venedik'e, daha sonra 1729 yılında, Avusturya'dan öcünü almak üzere Osmanlı Devletine, İstanbul'a geldi. Bu sırada elli dört yaşında olan General Kont Bonneval islam oldu ve Ahmet Paşa adını aldı. Osmanlı ordusunu, Avrupa orduları gibi yetiştirmek isteyen sadrazam Topal Osman Paşa, Ahmet Paşa'yı, yeni bir humbaracı ocağı kurmakla görevlendirdi. Bu nedenle Humbaracı Ahmet Paşa ünvanını alan Kont Bonneval'e beylerbeyilik rütbesi verildi (1731). Erdel (Transilvanya) seferinden dönüşte gözden düştü ve 1738 de Kastamonu'ya sürüldü. Bir yıl sonra affedilip İstanbul'a döndü, yeniden humbaracı başı atandı. Bir yandan da, o sıralarda Avrupa'da ortaya çıkan politik olaylar hakkında devlete, sürekli olarak raporlar vermek suretiyle politik alandaki görevine devam etti. Ahmet Paşa, son zamanlarda ısrarla Fransa'ya dönmek istiyordu ve sürekli olarak Fransa hükûmetinden giriş izni beklemekte idi. O, bu arzusuna erişemeden 14 Mart 1747 günü İstanbnl'da öldü. Galata Mevlevihanesi Mezarlığı'na gömüldü. O kadar uzun süre (18 yıl) Türkiyede kalmış olmasına rağmen, türkçeyi öğrenememiş, raporlarını fransızca ya da latince yazmıştır. Humbaracı ocağı tüzüğüne göre Ahmet Paşa'nın yerine evlatlığı Mühtedi Süleyman Ağa atandı. Kont Bonneval'in anıları, iki cilt halinde Paris'te 1806 yılında yayınlandı.

[47] Yedi ada (Heptanesos) : Osmanlılarda "Cezayir-i seb'a" veya "Cezayir-i bahr-i sefid" de denir. Bunlar, kuzeyde : 1 — Korfu (Kerkyra), 2 — Paksos, güneyde : 3 — Lefke (Levkas), 4 — İthake, 5 — Kefelonya (Kephallinia), 6 — Zanta (Zakynthos), 7 — Ktyhera ve bir çok küçük adadan meydana gelmiştir. Hepsinin yüz ölçümü 2260 Km^2. dir. Bu adalar ilk çağlarda Roma'ya bağlı idiler. Sicilyalı Ruggero'nun 1148 de ele geçirdiği bu adalar, 1386 yılına dek Napoli Krallarına ya da Mora Despotluğu'na bağlı kaldı. Bu tarihte Venediklilere geçti. 1797 de Avusturya ile Fransa arasında yapılan Campo-formo anlaşması ile Fransızlara geçti. Fransızların, Mısır'ı almak için Osmanlılarla yaptığı savaşta Osmanlılar, Fransa'ya karşı Ruslar'la birleşti ve bu yedi adayı 1799 yılında Fransızlardan aldı. Daha sonra Ruslarla yapılan bir anlaşma ile "Yedi ada cumhuriyeti" adı ile bir devlet kuruldu. Bu devlet, iç işlerinde bağımsız olacak ve Osmanlı Devleti'ne yılda üç milyon akça vergi ödeyecekti. I. Pavel, 1800 de burayı bağımsız yaptı. 1807 yılında Fransa'ya verilip İllyria eyaletine katılan bu adaların Korfu dışında kalanları, 1815 de İngilizler tarafından işgal edildi. Bu adalar, 1829 da Yunanistanın bağımsızlığını elde etmesi üzerine, Yunanistanla birleşmek istedi. Bunlardan Kefalonya 1849 da ayaklandı. Yunanistanda I. Georgios, 1864 Martında tahta çıkınca İngiltere, adaları Yunanistan'a bıraktı. Korfu tarafsızlaştırıldı. 1915 de Sırp ordusuna barınak oldu. Musolini 2 Ekim 1942 günkü ültimatomunda bu adayı istedi ve 1942 — 1943 arasında İtalyan işgalinde kaldı. Kerme (İstanköy) Körfezi'nin doğusunda yer alan ıssız adacıklara da "yedi ada" denir. Ayrıca şu altı ada da "Cezayir-i bahr-i sefid" diye anılır : 1 — Rodos, 2 — Bozca Ada, 3 — Limni, 4 — Midilli, 5 — Sakız, 6 — Kıbrıs.

[48] Burada, 47 No. lu nota bakınız.

[49] Mütercim Âsım Efendi : Gazianteplidir. Asıl adı Ahmet Âsım'dır. 1755 — 1820 yılları arasında yaşamıştır. Farsçayı ve arapçayı çok iyi bilirdi. 1796 da yazdığı "Burhan-ı kaat'ı" adlı farsça - türkçe lûgatını, III. Sultan Selim Han'a sunarak müderrislik payesi aldı. Vakanüvislik yaptı. 1814 — 1817 arasında yazdığı (Firûzâbâdi'den çevirdiği) arapça lûgat (Kamus) çok değerlidir. Bu lûgat, ikinci kez dört büyük cilt halinde yayınlandı. Dili çok rahat ve içten olduğu için tanzimat yazarları onu öncü tanıdılar ve kendilerine örnek tuttular. Lûgatlerinden başka, "Tercüme-i siyer-i Halebî" (Mısır 1832), "İhya tercümesi" ve "Âsım tarihi" ve şiirleri vardır. Âsım tarihi çok önemlidir.

[50] Hendese hane : "Hendese hane-i bahrî" yani "bahriye" (deniz harp okulu)nun ilk adıdır. 1773 ya da 1776 yılında I. Sultan Abdülhamit Han zamanında, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın girişimi ile, Tersane içinde açılmıştır. Okulun ilk hocası, Cezayirli Seyyid Hasan'dır. Seyyid Hasan, Türkçeden başka, arapça, farsça, fransızca, ingilizce ve italyanca biliyordu. Ayrıca, Avrupa'da yazılmış denizciliğe ait bütün eserleri tanıyordu. Daha sonra bu okulun baş hocası, ünlü Türk matematikçisi Gelenbevî İsmail Efendi (1730 — 1790) olmuştur. O zamana dek gemi topları göz kararına göre atılırdı. Türk denizciliğinde balistik biliminin temelini bu İsmail Efendi atmıştır. Bir de, sivil mühendis yetiştirmek üzere "Mühendis hane-i mülkiye mektebi" açıldı. Bu okul 1884 yılında öğretime başladı.

[50a] Burada Mustafa Nuri Paşa bir dalgınlık yapmış olacak. Çünkü, Arap Zade Mehmet Ârif Efendi'nin, 15 Ağustos 1808 günü görevinden alınması üzerine aynı gün, Salih Zade Ahmet Esed Efendi, ikinci kez şeyh ül-islamlığa getirilmiştir. Üç ay sekiz

gün görevden sonra bu da, 22 Kasım 1808 günü işinden alınınca, aynı gün, Dürrî Zade Seyyid Abdullah Efendi şeyh ül-islam olmuştur.

[51] O zamanlar Avrupa devletlerinin birbirleri ile ve Osmanlı Devleti ile olan türlü yönlerdeki ilişkilerini ve politikalarını anlamak ve ibret almak için bakınız : Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. V, sayfa 102 vd. Ankara 1947. Ayrıca bak. Nihad Erim, Devletler arası hukuku ve siyasi tarih metinleri, C. I, sayfa : 233 vd. Ankara 1953.

[52] Şeyh ül-Harem : Hicaz'ın Mekke şehrindeki Kâbe çevresinin korunması, hacılarla ilgili konularla ilgilenmesi için zamanın halifesi tarafından görevlendirilen kişi için kullanılan bir terimdir. Bu görevin adına "Şeyh ül-Harem-i Nebevî"de denir. Hac yolu üzerinde bulunduğu için eskiden Şam bölgesi valilerine de "Şeyh ül-Harem" denirdi.

[53] Âmedî : Önceleri yeniçeri ocağında, bunların kaldırılmasından sonra askerlik dairelerinde, askere alınan kişilerin kaydedildiği defterde kullanılan bir terimdir. Askerliğe ilk girişte, geldi anlamına bir sözcük olan "âmed", askerlik süreleri bitip sılaya döndükleri zaman da, gitti anlamına gelen ve yine farsça olan "reft" sözcüğü yazılırdı. "Âmedci" terimi de bu anlamda kullanılır. Âmedî odası : vezirler meclisinden ve öteki devlet dairelerinden gelen kâğıtlar üzerine padişahın iradesini (emrini) gerektiren yazan, hazırlıyan ve bunları padişaha arz eden ve padişahtan gelecek emirleri kaydeden ve ait oldukları dairelere tebliğe aracı olan dairenin adıdır. Buna, "âmedî kalemi" de denirdi. Daha önce "âmedi-i divan-ı hümâyun odası" adı verilirdi. Bu büronun âmirine ilk sıralarda "âmedi-i divan-ı hümayun", daha sonra "âmedi", ya da "âmedci" denirdi. Bu odanın kâtiplerine "âmedî odası hulefası" ya da "âmedî kalemi hulefâsı" denirdi. Âmedî odası, Bâb-ı Âli'nin en saygın odalarından biriydi. Buradan, sadrazamlığa varıncaya dek, devletin büyük görevlileri yetişdi.

Âmediye : yabancı ülkelerden mallardan gümrük kapılarınca alınan vergi hakkında kullanılır bir terimdi. Bu resim, satandan alınırdı.

Gümrükler, bulundukları yerler ve malların nereden geldiğinin bilinmesi bakımlarından üçe ayrılmıştı: 1 — Sevâhil gümrükleri (deniz kıyıları gümrükleri), 2 — Hudut gümrükleri (sınır gümrükleri), 3 — Kara gümrükleri. Deniz kıyıları ile sınırlardan gelen mallardan alınan vergiler genel, kara gümrüklerinden alınan vergiler ise özel tarifelere tabi idi.

Âmediye resmi : Tanzimattan önce yani, devlet görevlilerine devlet hazinesinden aylık bağlandığı sıralarda, vali, beylerbeyi, sancak beyi gibi büyük devlet adamlarından birinin bir bölgeye atandığında, bunların masraflarına karşılık olmak üzere halka salınan vergiye, "âmediye resmi" denirdi. Bu vergi, hıdırellez (6 Mayıs) ve Kasım, (8 Kasım) dönemlerinde iki taksitte ödenmek üzere, bölge kadıları tarafından halka salınırdı. Bu konular için burada 33. nota da bakınız.

DİZİN

I. KİŞİ ADLARI

A

Abbas Hilmi Paşa (Mısır Valisi), 308
Abbas Mirza (Şehzade), 261
Abdi Paşa, 60. 61
Abdi Paşa (Keki, Rakka Valisi), 170
Abdullah Ağa (Kethüda), 171
Abdullah Ağa (Kölemenlerden), 260
Abdullah Berri Efendi (Reisülküttab), 193
Abdullah Efendi (Dürri Zade, Şeyhülislam), 39, 40, 234, 240
Abdullah Paşa, 112
Abdullah Paşa (Akka Valisi), 270
Abdullah Paşa (Köprülü Zade), 42, 99
Abdullah Paşa (Muhsin oğlu), 45, 46
Abdullah Paşa (Sarı, Erzurum Valisi), 191, 192
Abdullah, Suud'un oğlu, 247
Abdullah, uzun, 170
Abdurrahman Paşa (Kadı, Konya Valisi), 112, 209, 210
Abdülaziz Han, Sultan, 301, **318**
Abdülcelil, 112
Abdülhamid I. (Sultan), 71, 86, 88, 89, 155-159, 169, 172, 173, 179, 185, 196, 197, 246, 295, 298, 314, **318**
Abdülhamid II. Sultan, **318**
Abdülkadir, Arap Şeyhi, 264
Abdülkadir Bey, Emin Beyzade, 259
Abdüllatif Efendi (Kabban Naibi), 219, 220
Abdülmecid Han, Sultan, 262, 276, 277, 280, 300, 301, 306, 311, 317, **318**
Abdülmecid II. (Halife), **318**
Abdürrezzak Bahir Efendi, 68, 69, 71, 72, 89, 164
Ahi Çelebi (Hekim Başı), 146
Ahretlik Hanım (Bkz. Dürri Şehvar), 158
Ahmet Ağa (Bolu mütesellimi), 296
Ahmet Ağa (Çalık), 23-25
Ahmet Bey (Fatihan Nazırı), 184
Ahmet Bey (kürt), 210
Ahmet Bey (Mabeynci), 219
Ahmet I. (Sultan), **318**
Ahmet II. (Sultan), 8, 10-12, **318**
Ahmet III, (Sultan), 24, 25, 27, 28, 30, 33, 35, 37, 38, 39, 53, 55, 71, 99, 102, 126, 141, 142, 148, **318**
Ahmet Efendi, 108
Ahmet Efendi (Defterdar), 10
Ahmet Efendi (Müfti Zade, Şeyhülislam), 173
Ahmet Efendi (Sır katibi), 210, 213, 219
Ahmet Fethi Paşa (Paris Elçisi), 108
Ahmet Paşa, 51, 52
Ahmet Paşa (Avrupalı, mühtedi), 120
Ahmet Paşa (Bağdad Valisi), 37, 41, 42, 51, 111
Ahmet Paşa, Cezzar (Akka Valisi), 203-205, 270
Ahmet Paşa, Firari, 271
Ahmet Paşa (Gazi, Çerkes), 6
Ahmet Paşa (Hafız, Kaymakam, Numan Paşa oğlu), 112
Ahmet Paşa (Hasan Paşa Oğlu), 99, 100
Ahmet Paşa (Humbaracı), **331**
Ahmet Paşa (Kalaylı), 25
Ahmet Paşa (Kavanoz, Sadrazam), 23
Ahmet Paşa (Kemankeş), 9
Ahmet Paşa (Köprülü Zade Mustafa Paşa'nın oğlu), 46
Ahmet Paşa (Laz, İbrail Nazırı), 240-242, 245
Ahmet Paşa (Şehla sadaret kaymakamı), 48, 51
Ahmet Paşa (Topal Osman Paşa Zade), 112

Ahmet Paşa (Türk), 32
Ahmet Rasim, 89
Ahmet Resmi Efendi (bkz. Tevkii Resmi Ahmed), 72, 86, 89, 92
Akif Efendi, Köse, Âmedci, 259
Akif Paşa, 288
Alaaddin (Şehzade), 312
Aleksandri, 174
Aleksi Obreskov, 67, 68
Aleksi Orlof? (Kaptan), 62, 63
Ali Ağa (Çorluln), 23, 25, 29
Ali Ağa (Silahtar), 269
Ali , Bağdadlı (Tebdil Hasekisi), 228
Ali Bey (Bulut Kapan), 63, 99, 159
Ali Bey (Muhassıl, Hacı), 71
Ali Efendi (Defterdar kesedarı), 201
Ali Efendi (Defter emini), 132
Ali Efendi (Moralı, Tersane Emini), 233, 234
Ali Mehmet Han, 171
Ali Paşa, Benderli, 314, 315
Ali Paşa, Cezayirli, 265
Ali Paşa (Çarhacı), 232, 233, 237
Ali Paşa, Çorlulu, 34
Ali Paşa (Ferah), 157
Ali Paşa (Genç, Özü Valisi), 50
Ali Paşa (Hacı, Canikli), 163, 164, 177, 190
Ali Paşa (Hacı, Merzifonlu, Diyarbakır Valisi), 10
Ali Paşa (Hekimoğlu), 46, 52, 55, 99, 112, **324**
Ali Paşa (İbrahim Paşanın yeğeni), 38
Ali Paşa (Kaptan), 253
Ali Paşa (Kara Mustafa Paşanın oğlu), 23
Ali Paşa (Kadı), 10
Ali Paşa, (Laz Halep Valisi), 261
Ali Paşa (Moldavancı Sadrazam), 59, 60
Ali Paşa (Rumeli Valisi), 48
Ali Paşa (Sürmeli, Sadrazam), 11, 13
Ali Paşa (Sadrazam), 175
Ali Paşa, Şehit, 27, 29, 30, 32, 96, 97, 112, 120, 142, 313
Ali Paşa, Tepedenli (Yanya Valisi), 190, 204, 238, 248-252, 261, 282
Ali Paşa (Yusuf Paşanın oğlu), 264
Ali Usta, 55, 149
Anber Ağa (Lala), 228
Arif Efendi, Arap oğlu, 226, 234
Aslan Giray, 165
Asım Efendi, Ahmet Asım Ef. (Mütercim, Vekanüvis), 214, 222, 307, **332**
Ataullah Efendi, Ebu İshak Zade (Şeyhülislam), 210, 216, 219, 220, 223, 226, 227, 229
Atıf Efendi, 54
Ayas (Mimar), 147
Aziz Efendi (Muhafız), 244, 245
Aziz Efendi (Mevaliden), 240
Azm Zade, 112

B

Baba Paşa, 239
Bahadır Giray, 165
Balbıçağı (Melek Mehmet Paşanın Lakabı) 196
Baron de Thugut (Avusturya Elçisi), 90-92, 95
Battal Hüseyin Paşa, 191
Bayezid I. (Bkz. Yıldırım Bayezid Han)
Bayezid II. (Sultan, Veli), 153, **318**
Bayraktar Mustafa Paşa (Bkz. Alemdar Mustafa)
Baysun, Cavid, 179, 251
Behiç Efendi (Defterdar), 221, 224, 225, 227, 231, 234
Bekir Efendi, 219
Bekir Paşa (Mısır Valisi), 202
Bekir Paşa (Sancak Beyi), 270
Belpar (Fransız komutanı), 207
Beşir Ağa (Hacı, Hafız, Dərüssaade ağası), 54, 315
Bonson (?) İngiltere Elçisi, 280
Boşnak ağa, 238

C

Câbî Efendi (Defterdar)
Cafer Paşa (Temeşvar muhafızı), 16
Cebbar Zade (Anadolu Valisi), 224, 229, 248, 296, 297

Celaleddin Ağa (Yeniçeri Ağası), 254
Celaleddin Paşa (Cebbar Zade), 261, 283, 297
Celal Paşa (Bosna Valisi), 252
Cem (Fatihin oğlu), **318**

Ç

Çağatay, Neşet, 24, 39, 48, 62, 87, 89, 129, 157, 179, 186, 193, 199, 209, 210, 243, 251, 274, 294, 308, 316
Çariçe Katerina II., 68, 86, 163, 165, 166, 169, 172, 188, 198
Çelebi Sultan Mehmed (Mehmed I.), 146, **318**

D

Dağ Daviren oğlu, 248
Davud Ağa (gerçek Davud, Tulumbacı-başı), 148
Davud Ağa (Mimar), 147
Davud Efendi (Köle), 260
Davud Han, 36
Davud Paşa, 122, 261, 262
Davud Paşa (Vali), 99
Dede Ağa (Humbaracı başı), 255
Dede Paşa (Âyandan), 218
Demirbaş Şarl (Şarl XII., İsveç Kralı), 25, 26, 28
Derviş Paşa, 155
Devlet Giray Han, 22, 29, 59, 70, 71, 162
Dürrî Efendi, Mektupçu, 193
Dürr-ü Şehvar Hanım, 158, 179

E

Ebe Selim (Hazine kethudası), 228
Elfinston, 62
Elmonof (Rus Amirali), **326**
Emin Efendi (Mektupçu), 183
Emine Sultan, 315
Emin Paşa, Yağlıkçı, 314, 315
Erek Han (Tiflis Hanı), 169, 174
Erim, Nihat, 89-91
Esad Efendi (Salih Zade Ahmed Esad Ef. Şeyhülislam), 210
Esad Efendi (Vakanüvis), 35
Esma Sultan, 158, 196, 275
Eşref Şah, (Afgâni), 37

F

Fatih Sultan Mehmed (Mehmed II.), 141, 314, **318**
Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü Zade), 31, 112, 120, 313
Fazıl Mustafa Paşa (Köprülü Zade, Sadrazam), 1, 3, 11, 16-17, 23, 112, 128, 132, 148, 243
Fazlı Paşa, 16
Feld Mareşal (Peter Aleksandroviç Romanzov), 68, 70, 72, 73, 85-87, 177, 194
Ferhad Paşa (Erzurum Valisi), 238
Fethullah Efendi, 25
Fettah (Baş çukadar), 228
Fevzi Ahmed Paşa, (Kaptanı derya, hain, firârî), 276, 277
Feyzullah Efendi (Şeyhülislam), 21-23, 25, 39
Firenk Mustafa (Ayarcı), 128, 136
Fransız Elçisi (Marquis de Villeneuve), 47-49
Fransuva I. Josef (Mariterez'in oğlu), 165, 169
Franz de Paula (Baron de Thugut), 92
Frederik (Saks prensi), 14
Fuat Paşa, 287

G

Galip Efendi, Reis, 221, 225, 231, 236, 241, 242, 259, 270
Gerçek Davud, (Bkz. Davud Ağa)
Germiyanlı Yakub, 146
Gizli Sıtma (Kürt Ahmed'in lakabı), 210
Gizo (Fransız Dışişleri Bakanı), 278
Greig, (İngiliz Amirali), 62
Güzelce Müezzin (Baltacı Mehmed Paşa'nın ünvanı), 313

H

Hacı Bektaş Veli, 115
Hacı Murad, (Mavru Mihal'in takma adı), 198

Hacı Paşa, 146
Hadi Efendi, 106
Halet Efendi (Nişancı), 40, 249, 252
Halid Efendi, 260, 269, 315
Halil Ağa (Koşancalı), 239, 244, 245
Halil Hamid Paşa, (Sadrazam), 151, 156-158, 166, 180, 295, 302, 307, 314, 315
Halil Haseki, 217, 218
Halil Paşa, 276
Halil Paşa (Elbasanlı, Sadrazam), 33
Halil Paşa (İvaz Paşa Oğlu, Sadrazam), 60, 61, 63
Halil Paşa (Koca, Halep Valisi), 4-7, 10
Halil Paşa (Tophane müşiri), 272
Hamdullah Bey, (Şehsuvar Oğlu, Çavuş Başı), 223
Hamidî Zade (Şeyhülislam), 151
Hammer, 90
Hamza Paşa, 58
Hasan Ağa (Mardin Voyvodası), 171
Hasan Efendi, Zülâlî (İstanbul Kadısı), 39, 41, 322
Hasan Paşa, 111
Hasan Paşa (Acu Kalesi Muhafızı), 82
Hasan Paşa (Boğaz Muhafızı), 254, 255
Hasan Paşa (Cenaze), 175, 182, 183
Hasan Paşa (Cezayirli), 62, 63, 158-161, 164, 175, 178-180, 183-186, 189, 199, 251, 300, 302
Hasan Paşa (Enişte), 25
Hasan Paşa (Komutan), 181, 182
Hasip Paşa, 288
Hayri Efendi (Reisül Küttab), 183
Hayster (General), 6
Hazreti Ömer (Emirel Müminin), 111, 133
Hıfzı Paşa, 255
Hızır Paşa (Bkz. Muhtar Paşa), 250
Hurşit Ahmet Paşa (Sofya Komutanı), 245, 246, 250-253
Hurşit Paşa, (Mısır Valisi), 265, 266
Hüsameddin Efendi, (Şeyhülislam), 147, 315
Hüsameddin Paşa (Kaptanı Derya), 62
Hüseyin Ağa, 172
Hüseyin Ağa (Kavala Çorbacısı), 265
Hüseyin Paşa (Abdülcelil Zade), 51
Hüseyin Paşa, 257, 270, 279
Hüseyin Paşa (Amca Zade, Kaptanı Derya), 12, 14-16, 18, 19, 22, 313
Hüseyin Paşa (Battal), 190
Hüseyin Paşa, Cezayir Beylerbeyi, 263
Hüseyin Paşa (Giritli), 190
Hüseyin Paşa (Küçük Kaptanı derya), 196, 197, 199, 200, 209, 210, 215, 265, 279
Hüsrev Paşa, 208
Hüsrev Paşa, (Kaptanı Derya), 253, 276, 279, 288
Hüsrev Paşa (Mısır Valisi), 265
Hüsrev Paşa (Serasker), 298
Hüsrev Paşa (Silistre Valisi), 234, 237

İ

İbn Haldun, 273
İdris Paşa (Vidin Valisi), 241
İbrahim Ağa (Pehlivan), 238
İbrahim Ağa (Karacehennem), 255
İbrahim Bey, 202
İbrahim Bey (Genç Mehmet Paşa'nın oğlu), 40
İbrahim Bey, (İvaz Mehmet Paşa Zade), 92, 158
İbrahim Bey (Şeyhül Beled), 206
İbrahim, Deli, 41, 318
İbrahim Efendi (Hacı, Gizli Sıtma), 210, 213, 219, 307
İbrahim Efendi (Kadıasker), 7
İbrahim Efendi (Reisül - Küttab), 195
İbrahim Efendi (Şehremini), 239
İbrahim Kethüda, 210, 211, 213, 219, 307
İbrahim Münif Efendi (Reisül Küttab), 73, 86, 89
İbrahim Müteferrika, 147, 148
İbrahim Nesim Efendi, 210
İbrahim Paşa, 258, 266, 269, 270
İbrahim Paşa (Başkomutan), 214
İbrahim Paşa (Damat, Nevşehirli), 33-36, 38-40, 96, 102, 113, 116, 129, 143, 147, 294
İbrahim Paşa (Kavalalının oğlu), 247, 253, 273, 274, 278-280, 308

İbrahim Paşa (Keçi Boynuzu, Sadrazam, İbrahim Hilmi Paşa), 210, 297
İbrahim Paşa (Melek), 18, 20
İbrahim Paşa (Mısırlı), 271, 272
İbrahim Paşa (Mısırlı Oğlu Anadolu Valisi) 12, 16
İbrahim Paşa (Sadrazam), 29, 30
İbrahim Paşa, (Silahtar), 65, 66
İbrahim Paşa, (Sineklili veya Sengelli?), 107
İbrahim Paşa (Vezir), 248, 249
İsa Çelebi (Yıldırım'ın oğlu), 318
İsa Hafız, Lala, 228
İsa (Hz.), 82
İshak Ağa, 122
İshak Efendi, (Tersane Tercümanı), 212
İsmail Bey, Serezli, (Sirozlu), 241, 282, 283
İsmail (Kavalalı'nın oğlu), 247
İsmail Paşa (Hafız, Kaptanı Derya), 209, 210, 216
İsmail Paşa (Maraşlı), 2, 3
İsmet Bey, 193
İsmet Bey (Albay), 270
İzzet Ahmet Paşa, 64, 65
İzzet Ali Paşa (Defterdar), 112
İzzet Bey (Beylikçi), 236
İzzet Mehmet Paşa, 73, 92, 197, 204
İzzet Mehmet Paşa (Boğaz Muhafızı, Darendeli, Topal), 254, 255, 257, 258
İzzet Mehmet Paşa (Sadrazam), 155, 156, 278, 292

K

Kadı Paşa (Anadolu Valisi), 229, 232, 233
Kadı Paşa (Konya Valisi), 296
Kadri Paşa (Kaptanı Derya), 266
Kandıralı (Bkz. Mehmet Kandıralı)
Kanuni Sultan Süleyman (Süleyman I.), 8, 12, 40, 112, 128, 141, 147, 294, 318
Kaplan Giray, (Kırım Hanı), 29, 60, 61, 65
Kaptan Paşa, 62, 101, 120, 217, 229
Kara Kaçak (bir haydutun ismidir), 197
Kara Osman Oğlu, 229, 248
Karpoz (Haydutun ismidir), 5
Karavezir, 155
Karayorgi, (Knez=köy kâhyası), 209, 244
Kasım Ağa (Yeni Cami mimarı), 147
Katerina (Rus çariçesi), 56, 58, 59, 68, 86, 89, 144, 163, 165, 166, 172, 173, 188, 198
Kâtip Çelebi, 122 147
Kemalettin (Mimar), 147
Kemal Reis, 146
Kerim Han, 169, 170, 171
Kleber (General), 205, 206, 207
Koburg (Prens), 185
Komyanos Kalfa, 147
Kont de Thugut (Bkz. Baron de Thugut)
Koynini, (Rus görevlisi), 50
Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa (Bkz. Fazıl Mustafa Paşa)
Köse Kethuda, (Bkz. Mustafa Reşit Efendi), 211, 218, 308
Kürt Alo, 190
Kürdevren (Hekimbaşı), 146

L

Lambo (Lambros Katianis, bir haydutun adıdır) 197 199
Lâtif Ağa (Anahtar Ağası), 247
Ligor (Buğdan Voyvodası), 67
Lord Murray, 91
Ludvige (Bkz. Prens Poli), 9
Lui Filip (Fransa Kralı), 278

M

Mahmut I. (Sultan), 39, 40, 44, 45, 51, 53, 54, 58, 99, 100, 112, 114, 120, 122, 129, 132, 142, 195, 196, 295, 315, 318, 324
Mahmut II. (Sultan, Adli), 97, 99, 100, 106-108, 136, 151, 197, 223, 228-230, 232, 233, 247, 249, 250, 254, 255, 257, 258, 264, 267, 269, 271, 272, 275, 276, 279, 282, 283, 285, 297, 298, 301, 304, 306, 314, 318
Mahmut Bey (Lala), 180
Mahmut (Cellat, tebdil hasekisi), 191
Mahmut Efendi (İngiliz), 217, 218

Mahmut Nurettin Efendi (Luhumî oğlu), 226
Mahmut Paşa (Balta oğlu, yeniçeri Ağası), 16,
Mahmut Paşa (Dramalı, Serasker), 252
Mahmut Paşa (Kara, İşkodra Valisi), 282
Mansur Şeyh, 190
Marquis de Villeneuve (Fransız elçisi), 48, 49
Maria Theresia, (Avusturya İmparatoriçesi), 91, 161, 169
Mavro Mihal (Papas oğlu), 198
Mavro Yani Bey (Eflak Voyvodası), 177, 185, 186
Mehmet Ağa, 147
Mehmet Ağa, Tekeli oğlu, 234
Mehmet Ali Ağa, 265
Mehmet Ali Bey, 275
Mehmet Ali Mirza, 261
Mehmet Ali Paşa, Kavalalı (Mısır Valisi), 222, 246, 247, 253, 258, 261, 266-274, 276-282, 308, 311
Mehmet Bey (Ebuz-zehep), 99, 159
Mehmet Bey (Mir-i Alem), 162
Mehmet I. (Bkz. Çelebi Sultan Mehmet),
Mehmet II. (Bkz. Fatih Sultan Mehmet)
Mehmet III. (Sultan), 112, 118, 153, **318**
Mehmet IV. (Sultan, Avcı), 2, 7, 8, 12, 24, 80, 112, 134, 141, 153, 227, 313, **318**
Mehmet V. (Sultan Reşat), 317, **318**
Mehmet VI. (Sultan Vahdettin), **318**
Mehmet Çelebi (Yıldırım'ın oğlu), **318**
Mehmet Efendi (Debbağ Zade, Şeyhülislam), 1
Mehmet Efendi (Silahtar, Kara Vezir), 155, 156
Mehmet Efendi, Vanî, 21, 23
Mehmet Emin Paşa (Yağlıkçı Zade), 58, 59
Mehmet Emin Rauf Paşa (Sadrazam), 274, 276
Mehmet Feyzullah Efendi (Bkz. Feyzullah Ef.), 25
Mehmet Galip Bey, 152, 153, 281, 316, 317
Mehmet, Kandıralı, 233, 234
Mehmet, Mirahor, 228
Mehmet Paşa, 129
Mehmet Paşa, Aydoslu, 187
Mehmet Paşa, Baltacı, 25-28, 61, 96, 142, 313
Mehmet Paşa, Darendeli, 155
Mehmet Paşa, Ebu Kebut, 253
Mehmet Paşa, Elmas, 13, 16
Mehmet Paşa, (Ferik Hafız), 275, 278
Mehmet Paşa (Genç, Damad İbrahim Paşa'nın oğlu), 38-40
Mehmet Paşa (İnce, Bayraktaroğlu), 270
Mehmet Paşa, İvaz, 46-48, 92
Mehmet Paşa, Kalafat, 155
Mehmet Paşa, Kapıkıran, 60, 61
Mehmet Paşa, Karaosman Oğlu, 229, 248
Mehmet Paşa, Kilisli, 280
Mehmet Paşa, Köprülü Zade (Sadrazam), 97, 100, 155, 294, 295
Mehmet Paşa, Melek, 196, 197
Mehmet Paşa, Muhsin Zade (sadrazam), 57, 58, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 73, 85, 86, 251
Mehmet Paşa, Nişancı, 33
Mehmet Paşa (Özü Kalesi Muhafızı), 177
Mehmet Paşa, Rakım, 112
Mehmet Paşa (Rumeli Beylerbeyi), 38
Mehmet Paşa (Rusçuk Komutanı), 65
Mehmet Paşa (Seyyid, Karasilahtar), 44, 45, 63, 64, 67, 179
Mehmet Paşa (Tepedenli'nin torunu), 248, 250.
Mehmet Paşa (Yeğen), 46-48, 52, 72, 96, 156
Mehmet Rıza Efendi, 236
Mehmet Rüştü Paşa, (Mutercim, Sadrazam), 299
Mehmet Selim Sırrı Paşa, Benderli, 254
Mehmet Seyyid Efendi (Reisül Küttab), 255
Melek Paşa, 175
Memiş Paşa (Sadrazam), 236, 237
Mevlana Sinan, Şeyh, 146
Mikdat Paşa (Canikli, Ali Paşa Zade), 177

Mimar Sinan, 147
Minou (General), 206, 207
Moltke, Von (Prusya Mareşali), 275
Muhip Efendi, 235, 236
Muhsin Efendi (Kethuda Vekili), 219
Muhsin Efendi, (Meclisi Valâ Katibi), 277
Muhsin Paşa, 234
Muhsin Zade, 140
Muhtar Paşa (Tepedelenli'nin oğlu), 238, 248, 250
Murat I. (Sultan, Hüdavendigar), **318**
Murat II. (Sultan Gazi), 318
Murat III. (Sultan), 147, 153, **318**
Murat IV. (Sultan), 53, 112, 150, 294, **318**
Murat V. (Sultan), **318**
Murat Bey, 202
Murat Paşa, Köse, 313
Murat Paşa (Kuyucu), 150, 295
Musa Çelebi, (Yıldırım'ın oğlu), **318**
Musa Paşa, Köse, 307
Musa Paşa, Köse (Kaymakam), 214, 216, 218, 220, 229
Musa Paşa (Mısır Valisi), 266
Mustafa Ağa (Mimar), 147
Mustafa Bâhir Paşa, 315, 316
Mustafa I. (Sultan), **318**
Mustafa II. (Sultan), 12-16, 19, 21, 23, 24, 39, 40, 112, 128, **318**
Mustafa III. (Sultan), 40, 53, 69, 71, 91, 130, 131, 141, 144, 157, 179, 180, 229, 295, 302, 305, 308, 314-316, **318**
Mustafa IV. (Sultan, Maktul), 214, 216, 220, 221, 223, 226, 228, 232, **318**
Mustafa Çelebi, (Yıldırım'ın oğlu), **318**
Mustafa Efendi, Eğinli, 224
Mustafa, Kabakçı, 217, 218, 225, 226
Mustafa, Kazancı, 218
Mustafa Kemal Atatürk, 89
Mustafa Mahir Paşa, 314
Mustafa Nuri Paşa, 87, 95, 102, 108, 129, 152, 186, 199, 209, 250, 316, **330**
Mustafa Paşa, Alemdar, 151, 220, 221, 224-227, 229, 230, 231, 232, 236, 240, 296
Mustafa Paşa (Bağdad Valisi daltaban), 22
Mustafa Paşa (Bozoklu), 11
Mustafa Paşa, Çelebi (Boğaz Muhafızı), 221, 226, 227, 228
Mustafa Paşa (Damad İbrahim Paşanın yeğeni), 38
Mustafa Paşa, (Ispanakçı, Diyarbakır Valisi), 170, 171
Mustafa Paşa (İşkodra Valisi, İşkodralı), 261, 262, 270
Mustafa Paşa, Kara (Merzifonlu), 20, 23, 32, 120
Mustafa Paşa (Kaptan), 277, 313
Mustafa Paşa (Kaymak, Kaptan), 38, 39
Mustafa Paşa (Kemankeş), 182
Mustafa Paşa (Köprülü Zade), 46
Mustafa Paşa (Köse), 199
Mustafa Paşa (Pir), 112
Mustafa Paşa (Rumeli Valisi), 189
Mustafa Paşa (Tekirdağlı), 3, 4
Mustafa Paşa (Vali), 244
Mustafa Reşit Efendi, (Sadrazam, Köse Kethuda, Defterdar), 211, 218, 219, 274, 275, 277, 278, 281, 288, 292, 305, 308, 309
Münip Efendi, Hoca, 226
Münih (Mareşal), 198

N

Nadir Ali Şah (İran Hükümdarı), 37, 38, 41-43, 44, 51, 52, 53, 100, 129, 143, 144, 169
Nafiz Paşa (Maliye Bakanı), 108, 289, 304, 305, 308, 309
Nâili Abdullah Paşa, 112
Naima (Tarihçi), 39
Namık Paşa (Serasker), 108, 272, 273, 311
Napolyon Bonapart (General), 202-205, 207, 208, 235, 242, 246, 262, 310
Nasuh Paşa (Mısır Valisi), 205, 206
Nazif Efendi, (Defterdar), 158, 179, 180
Nazif Paşa, 288, 304
Necip Paşa, 264
Nikolay (Rus Çarı), 311
Numan Efendi, 172
Numan Paşa, 70, 112
Numan Paşa (Köprülü Zade), 23, 25, 30, 46, 47

O

Obreskov, Aleksi, 67, 68
Orhan Gazi, 141, **318**
Orlof Gregori (Rus delegesi, kont), 67, 68
Osman Ağa (Kethüda), 28
Osman Ağa (Pasbanoğlu), 200, 209
Osman Bey (Riyale-i Hümayun), 276
Osman I. (Sultan Gazi), **318**
Osman II. (Sultan), 112, 294, 316, **318**
Osman III. (Sultan), 53-55, 112, **318**
Osman Efendi (Moralı), 205, 206
Osman Efendi (Yasinci Zade), 67, 68
Osman Efendi, Yenişehirli, 67, 68
Osman Halis Efendi, (Kethüda), 44, 45
Osman Molla (Piri Zade), 57
Osman Paşa (Gümrükçü), 268
Osman Paşa (Topal, Erzurum Valisi), 42, 112
Osman Paşa (Yeğen), 2, 3
Osman Tâmî (Suud'un Kethüdası), 247

Ö

Ömer Ağa, (Başçukadar), 230
Ömer Efendi (Mektupçu), 28
Ömer Efendi (Samanî Zade Ömer Hulusi Efendi), 223
Ömer Paşa, (Bağdat Valisi), 170, 171
Ömer Vahid Efendi, 315

P

Panayot Bey, (İskerlet oğlu), 18
Panayotti Banaki, 198
Pasban Oğlu, 200, 209
Paşo Bey, 249
Patrona Halil, 39, 40, 41, **322**
Pehlivan Ağa, (Yeniçeri Ağası), 213, 220, 221, 229
Peter Aleksandroviç (Bkz. Romançof), 60
Pertev Paşa, 260
Petraki, 186
Petro, Büyük (Deli), 17, 25, 26, 61
Peygamber (Hz. Muhammed), 124, 217
Piri Reis, 146
Pizo (Rus Kaptanı), 63
Potemkin (Mareşal), 166, 177, 178, 179, 194
Prens Poli (Ludvig), 9
Pyotr III. (Bkz. Rus Çarı)

R

Râgıp Paşa, Koca, 55, 56, 112, 140, 295
Raif İsmail Bey (Reisül Küttab), 92
Rami Mehmet Efendi, (Reisül Küttab), 17, 19, 22, 25
Ramiz Efendi, 224-229, 231-234
Rauf Paşa (Bkz. Mehmet Emin), 276
Rauf Paşa (Sadrazam), 271, 314, 316
Recep Paşa (Arap), 3
Refik Efendi, Hacı Mehmet (Şeyhülislam), 289
Refik Efendi (Vezir Kethüdası), 221, 225, 227
Refik Galip Efendi, 224, 231
Replin (Prens), 86
Reşit Bey, (Âmedi), 272
Reşit Mehmet Paşa (Vidin Valisi), 250, 253, 258, 262, 271
Rıfkı Sabit Paşa, 274
Rıza Paşa, 305, 315
Rifat Bey, (Sadaret Müsteşarı), 278
Romançof, 60, 61
Romanzof, 68, 70, 72, 73, 85-87, 91
Russa Greque, 79
Rüstem Efendi, 216

S

Saadet Giray Han, 11
Sadık Bey, (Albay), 280
Sadık Efendi (Defterdar), 259, 261
Sadık Han, 170, 171
Safa Giray Han, 11
Safi Efendi (Reis Vekili), 219
Safvetî Paşa (Maliye Bakanı), 289, 292, 304, 305, 311
Sahip Giray Han, 66, 161, 162
Sahip Paşa, (Maliye Bakanı), 304
Sait Efendi (Dahiliye Nazırı), 152, 316, 317
Sait Paşa (Yirmisekiz Çelebi Zade), 112
Sait Paşa (Süleyman Paşanın oğlu), 260, 276

Saks Prensi, (Frederik), 14
Salih Bey, 216
Salih Efendi (Topkapılı), 308
Salih Paşa, 136, 232
Salih Paşa (Drama Mütesellimi), 146
Salih Paşa (Eğinli), 259, 266
Salih Paşa (Gümrükçü), 107
Salih Paşa (Tepedelenli Oğlu), 248
Sami Paşa, 308
Sarı Selim (Bkz. Selim II.)
Sayın, Abdurrahman Vefik, **319**
Sebastiyani (General), 211-214
Selim I. (Bkz. Yavuz Sultan Selim)
Selim II. (Sultan, Sarı), 132, 141, **318**
Selim III. (Sultan, Şehid), 151, 157, 179-182, 189, 191, 192, 194, 196, 197, 201, 205, 208, 210, 211, 213-224, 226-230, 232, 235, 236, 240, 243, 246, 256, 265, 296, 297, 301, 303, 305, 307, 310, 314, **318**
Selim Ağa, Hacı (Tersane Emini), 180
Selim Giray Han (Kırım Hanı), 3-5, 11, 13, 22, 66, 163
Selim Paşa, 257, 258, 269, 270, 304
Selim Paşa (Çıldır Valisi), 238
Selim Paşa (Servili), 278
Seydi Ali Paşa (Kaptanı Derya), 146, 199, 222, 227, 229, 234, 236, 237, 265
Sidney Smith (İngiliz Amirali), 205
Simon Kalfa, 147
Silahtar Ağa, 136
Silahtar Hamza Paşa (Anadolu Valisi) 57
Silahtar Mehmet Paşa, 63, 67
Siyavuş Paşa (Sadrazam), 1
Sururi Paşa, 239
Suud (Necid Şeyhi), 246, 247
Süleyman, 54
Süleyman Ağa, 231, 232, 233
Süleyman Ağa (Basra Müsellimi), 171, 172
Süleyman Bey (Cebbar Zade), 190
Süleyman I. (Bkz. Kanuni Sultan Süleyman)
Süleyman II. (Sultan), 1, 3, 4, 7, 8, 12, 18, 21, 153, **318**
Süleyman Çelebi (Yıldırım'ın oğlu), **318**
Süleyman Efendi (Şemdani Zade), 294
Süleyman, (Halepli bir fedai), 206
Süleyman Paşa (Bağdat Valisi, Abdülcelil Zade), 100, 170, 260, 272
Süleyman Paşa (Belgrad Muhafızı), 244, 245
Süleyman Paşa (Büyük), 172
Süleyman Paşa (Silahtar), 28, 30
Süleyman Reşit Efendi, 183

Ş

Şah Hüseyin, 37
Şah İsmail, 312
Şahbaz Giray, 177
Şahin Ali Paşa, 64, 158, 175
Şahin Giray, 66, 162, 163, 164, 165, 166, 168
Şakir Bey (Bostancı Başı), 219
Şemdani Zade (Bkz. Süleyman Ef.) 122, 294
Şani Zade (Vekanüvis), 222
Şehnevaz, 36
Şehsuvar (Valide Sultan), 55
Şehzade Mustafa, 211
Şemseddin Efendi (Çavuş Oğlu), 226
Şerif Ağa (Kethüda), 276, 277
Şerif Hasan Paşa (Rusçuklu), 184-187
Şerif Hüseyin Paşa (Rusçuklu), 314, 315
Şerif Paşa (Trabzon Valisi), 238
Şermet Kaptan, 204
Şeyhî (Bkz. Mevlana Sinan), 146

T

Tahir Efendi, 279
Tahir Efendi, Serezli Zade, 216
Tahir Ömer, 159, 160
Tahir Paşa, (Arnavut, Kaptanı Derya), 264, 265, 288
Tahmasb Kulu Han, 37, 41, 51
Tahsin Efendi (Çavuş Başı), 224, 225, 227, 231
Tamir (Göçebe toplulukları Şeyhi), 171, 172
Tayfur Paşa, 183

Tayyar Paşa (Trabzon Valisi), 211, 216, 223, 224, 229
Tekeli Oğlu, 248
Tevkii, Resmi Ahmed, 86, 89
Timur, 312
Türsinkli Oğlu (İsmail, Rusçuk Ayanı), 220
Tolstoy, 82
Tosun Paşa (Kavalalı'nın oğlu), 247, 308
Tökeli İmre (Macar Kralı), 6, 20
Tukin, Cemal, 89
Türk Paşası (Özü Muhafızı), 85

V

Vahid Efendi (Muhafız), 234, 253
Valide Sultan (Şehsuvar), 55
Vallis (Kont), 49
Vasıf Efendi (Tarihçi), 193, 262
Vehbi Efendi (Türk Şairi), 170
Vali Paşa, 50
Veli Paşa (Tepedelenli oğlu), 241, 248, 250
Veli Şemseddin Bey (Lala), 180, 181, 182
Veli Şemseddin, 219
Veliyyüddin Efendi, (Şeyhülislam), 57, **325**
Verninak (Fransa elçisi), 200, 201
Veteran (Veterani, Vatran General), 6, 13

Y

Yağlıkçı Zade, 314, 315
Yakup Ağa, Karaosmanoğlu, 283
Yavuz Sultan Selim (Selim I.), 98, 103, **318**
Yazıcı Efendi, 28
Yıldırım Bayezid Han, (Bayezid I.), 153 312, **318**
Yusuf Ağa (Valide Kethüdası), 210, 219, 307
Yusuf Bey, 248, 283
Yusuf Bey, Serezli, 229
Yusuf Kamil Paşa, 268
Yusuf Paşa, Koca (Sasrazam), 30, 159, 173-176, 179, 181, 182, 187, 192, 195, 281, 295
Yusuf Paşa (Kör Yusuf, Ziyaeddin Paşa, Halep Valisi), 204-208, 237, 238, 240, 246
Yusuf Paşa (Trablusgarp Beylerbeyi), 264
Yusuf Paşa (Yeniçeri Ağası), 28

Z

Zeliha Hanım (Mustafa Nuri Paşanın Karısı), 316
Ziver Paşa (Şeyhül-Harem), 40
Zülfikâr Efendi (Osmanlı Efendisi), 18

II. YER, ULUS, TOPLUM, DEVLET ADLARI, DEYİMLER VE TERİMLER

A

Acem, 37, 53
Acem Emirleri, 144
Acemi Oğlanlar Kışlası, 113
Acu Kalesi, 82
Açık Tımarlar, 229
Ada Kalesi, 6, 47, 48, 94, 96
Adalar, 85, 160
Adalar Sancakları, 120
Adana, 272, 274, 278
Âdet-i Ağnam (Koyun bacı), 138
Adriyatik Denizi, 32, 204
Afganlılar, 36, 37, 41, 142
Afşar göçebeleri, 37, 38
Afrika, 267
Afrikalılar, 78
Ağalar, (Ağayan), 101, 110, 113, 136, 137, 269
Ağa kapısı, 114, 231, 233, 254
Ağalar sınıfı, 110
Ağayan-ı mütekaidin (emekli ağalar), 116
Ahıska kalesi, 258, 259
Ahidname Mecmuası, 235
Aidat, 105
Akça, 21, 35, 80, 87, 103, 104, 105, 106, 115, 117, 123, 126, 128, 136, 141, 148, 161, 188, 286, 290
Akdeniz, 12, 14, 17, 29, 30, 62, 63, 77, 86, 88, 91, 121, 138, 139, 144, 160, 188, 198, 199, 202, 310
Akdeniz Adaları, 81, 83, 87, 88, 161, 314
Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı), 213, 222
Akdeniz Muhafızlığı, 1
Akka, 205, 217, 270
Akka Kalesi, 159, 203, 204, 278, 280, 281
Akka Valisi, 203, 270
Akkâm (Çadır mehteri), 109
Akkerman Kalesi, 79, 83, 182, 183, 242
Aksu Nehri, 75, 81, 83, 85
Aksu Ovası, 166
Akşehir, 271
Âlâ, (Cizye derecesi), 132
Alâiye (Alanya), 234
Alay, 180, 270, 280, 300, 302
Alay Beyleri, 124, 125, 299
Alay köşkü, 247
Albay (Miralay), 280, 298
Alemdar Mustafa Paşa Olayı, 303
Âli Osman, 240
Alman İmparatoru, 76
Almanya, 206
Altı Bölük Ağaları, 119
Altı Hâce, 309
Altın - Altın para, 103, 104, 127, 129, 130, 134, 141, 142, 218, 263, 305
Altmışbeşinci Bölük, 118
Âmedci, 103, **328**
Âmedî, Âmedi kalemleri, 105 106, 259, 272, **333**
Amerika, 165
Âmir (müşir), 298
Amirallik, 62
Anadolu, 2, 7, 9, 12, 21, 32, 97, 100, 106, 121, 126, 129, 149, 160, 166, 193, 200, 215, 247, 270, 282, 297, 299, 304, 311, 312
Anadolu Ayanı, 215
Anadolu Kadıaskeri, 41, 101, 104, 226, 229
Anadolu Muhasebesi, 101, 102
Anadolu Payesi, 226
Anadolu Valisi, 57, 229
Anapa, 190, 192, 195
Anapa Kalesi, 157, 258
Anapoli, 252
Anapoli Kalesi, 31, 252
Anahtar Ağası, 109
Angarye, 80

Ankara, 250
Antakya, 140
Arabacıyan (Arabacılar), 116
Arabî aylar, 115
Arabistan, 298
Araplar, 98, 134, 203, 263, 264
Arap harfleri, 147
Arap kabileleri, 246, 280
Arap Şeyhleri, 264
Arap yarımadası, 145, 246
Arazi-i mevkûfe (Vakıf arazisi), 107, 149
Ariş (Rinocolor) Kalesi, 205
Arnavudlar, 39, 40, 160, 203, 206, 238, 246, 249, 250, 252, 261, 265
Arnavudluk, 126, 160, 248, 262, 265, 275, 282
Arnavut Sergerdeleri, 107
Armador eri, 300, 301
Arpalık, 104, 146, 328
Arz, 69, 194, 220, 227
Arz Mahzarı, 266
Arz odası, 227
Asakir-i Muntazama-i Bahriyye, 301, 304
Asakir-i Muntazama-i Muvazzafa-i Hassa, 297, 298
Asakir-i Muntazama-i Muvazzafa-i Mansure, 297, 298, 304
Asakir-i Muvazzafa Ocakları, 126
Asakiri Zaptiye Vezaifi, 299
Ashab-ı Hiref Zabitanı, 149
Asım Efendi Tarihi, 213
Askerî bedel, 132, 292
Askerî delil (yol gösterici asker, delibaşı), 111
Askerî mahlüller (boş kalan timar ve zeametler), 113
Askerî sınıf ocakları, 113, 138
Asya, 136, 137
Âşar, 121, 130, 289
Aşçı, aşçıbaşı, 109, 218, 307
Aşevi, 300, 308
Aşevi Hazinesi, 309
Aşiret askerleri, 114
Aşiret başkanları, 108
Aşocağı, 135, 136
Ata binicilik, 112, 124
Ateşli silahlar, 263
Atlı birlikler, 42, 61, 65, 110, 119, 124, 125, 128, 134, 140, 181, 183, 190, 298, 299
At meydanı, 219, 229, 233, 255
Atıf Efendi Kitaplığı, 58
Atina, 256
Atiyye-i seniyye (padişah bahşişi), 102
Avlonya, 6, 7, 248, 249
Avrupa, 95, 129, 136, 137, 147, 194, 200, 201, 263, 268, 272, 277, 297, 298, 301
Avrupa Devletleri, 85, 89, 91, 262, 272 273
Avrupalılar, 262, 292, 295, 311
Avşarlar (Nadirîler), 169
Avusturya, 6, 10, 14-16, 18-21, 23, 32, 33, 34, 46, 47, 49, 87, 91, 92, 93, 94, 96, 142, 144, 159, 165, 166, 169, 172, 174, 177, 183, 185, 186, 188, 189, 201, 208, 244, 248, 272, 277, 311
Avusturya Dışişleri Bakanı, 92
Avusturya elçisi, 90
Avusturya imparatoriçesi, 91, 93
Avusturya İmparatoru, 93, 176
Avusturyalılar, 2-9, 11, 13, 16, 17-20, 31-33, 44-50, 54, 113, 127, 142, 144, 176, 177, 182, 185, 193, 195, 201, 243, 278
Avusturya seferleri, 129
Âyan, 100, 200, 209, 211, 229, 230, 238, 247, 276, 282, 283, 298
Ayasofya Camii, 220, 231, 233
Ayastafanos (Yeşilköy), 90
Ayazma Camii, 71
Aydın, 108, 282, 288
Aydın sancağı, 103, 108
Aynalı Kavak Köşkü, 173
Aynalı Kavak Tenkihnamesi, 164
Âynî vergi, 77, 80
Azak denizi, 25, 50, 58, 68, 82, 96, 168
Azak Kalesi, 14, 17, 19, 25-27, 44, 50, 82
Azerbeycan, 51
Azerbeycan Hanları, 171

B

Baba Dağı Ovası (Kışlak), 22, 44, 45, 60, 61, 64, 149
Baban Paşaları, 170, 260
Bâbı Âli, 57, 90, 91, 119, 174, 212, 218-220, 226-228, 230, 232, 254, 280
Bâb-ı Fefva (Şeyhülislam), 104
Bâb-ı Hümayûn, 186
Babü's - Saade, (Harem dairesi), 117, 228
Bac, 130
Bağdat, 22, 36, 37, 42, 51, 99, 103, 110, 112, 129, 130, 134, 136, 145, 169-172, 246, 260, 261, 269, 282
Bağdat Hazinesi, 261
Bağdat Kalesi, 261
Bağdat Valiliği, 99, 100
Bağdat Valisi, 41, 103, 111, 170, 260
Bağdatcık Kalesi, 82
Bağ-ı ferah, 35
Bahadır, 41, 45
Bakır para, 128, 306
Bakü Kalesi, 36
Balıkhane, 314
Balkanlar, 2, 11, 13-15, 18, 58, 209, 239, 259
Baltacılık, 28, 33
Balta Limanı, 122
Baltık Denizi, 62, 188, 198, 199, 310
Baltık Donanması, 91
Baltova (Poltava), 26
Banat Ovası, 176
Baruthane, 214
Baruthaneler nezareti, 300
Basarabya, 44, 173, 177
Basra, 134, 170-172
Başçukadarlık, 196, 228, 230
Başhalife, 28
Başkomutanlık, 42, 44, 49, 50, 58, 59, 60, 64, 65, 70, 84, 85, 86, 99, 108, 113, 148, 163, 164, 175, 181, 182, 192, 194, 205, 214, 237, 240, 259, 276, 313, 315
Başkomutan Otağı, 194
Başmuhasebe'cilik, 101, 102, 309, 310
Başpiskopos, 198
Bayrak askeri (gönüllü asker), 121, 122, 300, 301
Bayrak hizmetlisi, 123
Bayraktar'lık, 114, 120
Bayraktar Mustafa Paşa olayı, 230
Bayezit Medresesi müderrisliği, 104
Bayezit Medresesi müderrisliği evkafı, 104
Bedelsiz azat, 85
Bedenî vergi, 80
Bedevî, 245
Bekleme odası (teneffüs odası), 174
Belgrad, 2, 3, 6-11, 13, 15, 16, 19, 32, 33-35, 48-51, 54, 143, 148, 168, 175, 176, 200, 209, 243, 244, 245
Belgrad barış anlaşması, 91, 115
Belgrad Eyaletleri, 96
Belgrad Kalesi, 2, 3, 6, 10, 11, 14, 15, 33, 47-50, 82, 96, 175, 183, 243-245
Belgrad muhafızı, 234
Beleş yiyici, 157
Bel kemeri (çep-ü rast), 118
Bender, 26, 28, 58, 61, 106
Bender kalesi, 45, 46, 50, 58, 60, 79, 83, 175, 182, 183, 211, 215, 242
Berat, 78, 125, 132, 133
Beratlı, 78
Berda, 75
Berrü'ş - Şam, 268
Beşiktaş, 163, 213, 254
Beşlik, 306
Bevvaban-ı Saray-ı Hümayun, 117
Beykoz, 311
Beylerbeyi'lik, 2, 97, 103, 106, 108-111, 134, 234, 248
Beylikler, 283
Beyoğlu, 78
Beyrut Kalesi, 278
Biat (töreni), 43, 220, 228
Bihke Sancağı, 31
Bina Emini, 131
Binbaşı, 111, 300
Biniş töreni, 135
Birinci Mahmut Camii, 53
Birincinin ağa bölüğü, 118
Biyografi (tabakat), kitapları, 144

Boğaziçi, 35, 122, 215, 272
Boğaz muhafızları, 212, 221
Bohaca (yer adı), 81
Bohca Ada, 104, 222
Bohca Baha, 104, **329**
Bolu, 296
Bolu mütesellimi, 296
Bolvadin, 140
Bosna, 17, 31, 46, 120, 136, 175, 244, 245, 252, 262
Bosna Valisi, 30, 63
Bostancı, 8, 41, 50, 51, 119, 123, 138, 228
Bostancı başı'lık, 112, 122, 209, 219
Bostancı birliği, 2
Bostancı ocakları, 123
Bostaniyan-ı Bahçe-i Edirne, 117
Bostaniyan-ı Hassa, 117
Bozca Ada, 158, 212, 213, 235, 314
Boze nehri, 182, 183
Boze bozgunu, 182, 185, 189
Bozok (Yozgat), 282
Böğür delen Kalesi, 243
Bölük ağaları, 101, 119
Bucak, 22, 74, 79, 83
Budin, 18
Buhaçev (Harici), 71
Buğdan, 41, 60, 79, 80, 83, 91, 92, 94, 106, 130, 135, 144, 174, 177, 235, 236, 239, 242, 259
Buğdan emirliği, 67
Buğdanlılar, 85
Buğdan Voyvodası, 67, 94, 177
Bukovina, 87, 92
Bulgaristan, 89
Bursa, 23, 105, 123, 137, 220, 223, 229, 234, 288
Buyruldu, 249
Bükreş, 65, 66, 68, 185, 236, 237, 241, 242
Bükreş anlaşması, 242, 245
Büyük dere, 122
Büyük Kabarta, 82
Büyük Mirahorluk, 101
Büyük Rüznâmçe, 101, 102

C

Câbî, 285, 286, 287
Câferî mezhebi, 43, 44, **323**
Cami, 23, 53, 71, 139, 161, 231
Canboyluk kabilesi, 274
Canik (Samsun), 139, 163
Canik muhassılı, 71
Cari harcamalar, 303
Cariye, 136, 230
Casar Eflakı, 50
Cebbar Zadeler, 282
Cebeci (Askeri), 6, 23, 26, 119, 138
Cebeci başı'lık, 101, 206
Cebeciyan (Cebeciler), 116
Cebeli'ler, 124, 299
Cebeli Lübnan Ahalisi, 280
Celâli'ler, 2, 111, 112
Cengiz soyu, 65, 74
Cephaneci, 301
Cerime, 108
Cernavut Bölgesi, 92
Cevdet Paşa Tarihi, 188, 216, 246
Cezayir, 78, 97, 98, 196, 199, 262, 263, 264, 282
Cezayir Beylerbeyi, 198, 263
Cezayir-i Garp (Trablusgarp), 262, 282
Cezayir-i Garp Ocakları (Trablus, Cezayir, Tunus), 78, 243, 282
Cezayir - İspanya Anlaşması, 196
Cezayir-i Seb'a, 201, 204
Cezayir Kalesi, 263, 264
Cezayirliler, 196, 262
Cezayir Ocağı, 104
Cezayir Valisi, 263
Cidde, 278, 308
Cidde Valiliği, 158, 247, 266, 272
Cihad Bayrağı, 112
Cihadiye Nazırı, 231
Cihannüma, 147
Cizye, 80, 82, 132, 133, 138, 198, 292
Cizye bedeli, 135
Cizye Bohçası, 133
Cizye toplayıcıları, 133
Cuma selamlığı, 106
Cumhuriyet altını, 129

Cumpulung bölgesi, 92
Cübbe, 98

Ç

Çamaşır ağaları, 109
Çamlıca, 197, 275, 308
Çanakkale, 62, 212
Çanakkale Boğazı, 213, 222
Çarhacı, 232, 233, 239
Çarha topu, 231
Çariçe, 86, 144, 163, 165, 166, 169, 172, 188, 198
Çatalca, 136
Çavuş, 119, 301
Çavuşan-ı Divan-ı Âli, 116
Çavuşbaşı'lık, 101, 223, 225, 227, 234
Çekdiri, 120, 234
Çeki, 306
Çemberlitaş, 232
Çengelköyü, 122
Çerkez'ler, 98, 156, 157, 190, 191, 267
Çerkezistan, 168, 193, 238, 242, 259, 282
Çerkez kölemenleri Devleti, 98
Çernanta, 93
Çernoviç köyü, 93, 94
Çeşme limanı, 62, 91, 122, 159, 161, 199
Çeşme Olayı, 62
Çeşme yarımadası, 12
Çıldır Eyaleti, 135, 174, 282
Çıldır Paşası, Valisi, 83, 238
Çirağan Köşkü, sarayı, 40, 228
Çırak, çıraklık, 110, 119, 124, 128, 137, 146, 285
Çorbacı, 114
Çorlu, 226
Çubuklu, 122
Çuka (Seriko) adası, adaları, 31, 34, 204
Çukadar, Çukadar ağa, 199, 307
Çukadarlık, 196

D

Dad-yanlar Sülalesi, 36
Dağıstan'lılar, 36, 96, 143
Dağlı eşkiyası, 209
Daire-i Hümayun, 135
Dalmaçya, 211
Danışma Kurulu, 56, 57
Danışman, 210
Darbhane, 101, 113, 128, 186, 219
Darbhane-i âmire, 289, 302, 303
Darbhane emini, 105, 219
Darüssade ağalığı, ağası, 3, 27, 29, 33, 54, 128, 136, 285, 315
Davud Paşa Ovası, 214, 240, 257
Davul, 110
Davul hizmetlisi, 123
Dayı'lar, 98, 243, 244
Debboy, 297
Defterdar (muhasıl), 100, 101, 102, 112, 113, 119, 137, 158, 259, 265, 279, 293, 305, 307, 309, 310
Defterdar kesedarı, 201
Defterdarlık, 101, 102, 112
Defterdar mektupçusu, 106
Defter eminliği, 101, 132
Defterhane-i hakani Kâtipleri, 105
Defter-i hakâni Nazırlığı, 152
Defter ilmi, 105
"Deli" askeri, 301
Delibaşı, 110, 111, 191, 330
Dellal, 219
Demirkapı (Sarayın kapısı), 53
Dericilik okulu, 301
Derbent, kalesi, 36, 44, 107, 140
Derebey'ler, 200, 238, 247, 248, 276, 282, 283
Dergâh-ı Ali Birlikleri, 141
Dergah-ı Ali Sipahileri, 119
Dergah-ı Ali yeniçerileri, 137, 141
Der'iye şehri, 246, 247
Der-i Saadet, 298
Delvine, 204
Devaddar Kaftan ağası, 109
Devlet Arşivi, 124, 303
Devlet geliri, 130, 135
Devlet gideri, 130, 135, 141
Devlet hazinesi, 55, 71, 102, 127, 128, 129, 131, 133, 135, 137, 138, 140, 161, 281, 288, 290, 291, 293, 302

Devlet-i Aliyye, 25, 47, 74-76, 80, 81, 93, 96, 97, 122, 143, 146, 155, 159, 162-164, 167, 168, 174, 182, 187-189, 193, 195, 201-204, 207, 209, 212, 213, 221, 224, 232, 234-237, 239, 242-245, 259, 260-261, 262, 263, 269, 272, 276, 279, 280, 283, 294, 300, 311, 317
Devlet-i Aliyye donanması, 273
Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, 89, 90
Devr-i Eyalet (Eyaletler teftişi), 225
"Devr vaki oldu", 159
Devşirme usulü (çocukları), 113, 136
Dimetoka, 28
Din adamları, 76, 80
Direkli Riyal, 141, 161
Dirhem, 132, 142, 305, 320
Dirlik sahibi, 107, 124
Divan efendisi, 43, 102, 109, 117, 119
Divan yolu, 275
Divanı hümayun, 18, 101, 105, 106, 123, 135
Divanî kese, 116, 117
Divanî vergi, 140
Diyarbakır, 110, 170, 171, 274, 275
Diyet, 160
Dizdarlık (muhafızlık), 123, 137
Dobruca, 70, 187, 189, 237-239, 241, 280
Dobravenedik (Dubrovnik), 135
Doksanüç harbi, 90
Donanma, 86, 156
Donanmayı hümayun, 12, 15, 62, 120, 121, 122, 148, 159, 160, 163, 164, 206, 212, 233, 257, 265, 266
Dönme (mühtedi), 120
Dövme, 123
Drama, 146
Dubrovnik Cumhuriyeti, 204
Düstur Mecmuası, 277, 281
Dürzi Dağı, 278, 280
Düzenli asker'lik, 261, 269, 284, 300-304

E

Ehnay-ı Silahtaran, 116
Ebnay-ı Sipahiyan, 116
Ebuhor (yer adı), 202, 206
Edirne, 3, 5, 6, 8, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 21-25, 27, 28, 30, 33, 35, 48, 137, 149, 175, 209, 210, 211, 214, 216, 221, 225, 231, 239, 245, 258, 259, 261, 270, 288, 297, 314
Edirne Anlaşması, 259
Edirne Kapısı, 231
Edirne Olayı, 39
Ednâ, (cizye derecesi) 132
Eflâk, 6, 41, 60, 64, 79, 80, 92, 94, 106 130, 135, 176, 182, 185, 235, 236, 242, 251, 259, 282
Eflâk Beyi, 185, 186
Eflâk - Buğdan (Memleketeyn), 193
Eflâk - Buğdan Voyvodalıkları, 103
Eflak emirliği, 259
Eflaklılar, 85
Eflak memleketleri, 83
Eflak Voyvodası, 94, 177, 185
Ege Denizi, 198, 199, 213
Ege Denizi Adaları (Bkz. Akdeniz Adaları), 87, 199
Eğri Dere, 5
Eğri Kalesi, 2
Eğri Savaşı, 112
Ehl-i Hıref-i Hassa (Saray sanatkârları), 117
Ehl-i zimmet (Gayr-i müslimler), 132
Elçiler, 85, 136, 137
Elli Başı, 120
Elviye-i Mülhaka, 293
Elviye-i Selâse (Üç liva, Yanya, Tırhala, Selânik), 107
Emanet usulü, 289
Emaret, 3
Emir'ler, 36, 98, 99, 106, 109, 112, 114, 121, 128, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 143, 161, 164, 205, 248, 250, 252, 262, 263, 267, 270, 282, 313
Emir-i Ahur Ağa, 309
Emir el-Mü'minin, 111
Emirler Vakıfları, 285
Emirlik Makamı, 264
Emirlik sınıfı, 98
Emir ül-hacc, 43, 44, 98, 327

Emlâk yazımı, 291
Enderun, 107, 115, 136, 179, 184, 210
Enderun Ağaları, 135, 136, 298
Enderun Halkı, 316
Enderun-u Hümayun, 29, 40, 269, 309
Enderun-u Hümayun ağaları, 116
Enderun-u Hümayun Hazinesi (iç hazine), 129, 130, 303
Entellijansiya, 197
Erbab-ı Timar, 113, 124
Erdeb, 133
Erdel (Transilvanya), 2, 6, 10, 11, 13, 16, 19, 92-94
Erfurt (yer adı), 335
Argani Bölgesi, 129
Ermeni kalfası, 147
Erzurum, 21, 36, 51, 108, 110, 136, 171, 258, 259, 261
Erzurum Valisi, 42, 191, 204, 238, 259
Esedî kuruş, 141
Esham (Hisseler), 131-133
Eslemiye, 139
Esma Sultan Sarayı, 275
Esnaf Kethudalığı, 137, 286
Eşkinci, 138, 254
Eşkiya, 7, 25, 62, 197, 218, 219, 220, 224, 232, 234, 252, 253, 273
Etibbay-ı Hassa, 117
Et Meydanı, 39
Evkaf, 29, 285, 289
Evkaf Hazinesi, 285, 286
Evkaf-ı Hümayun nazırı, 152
Evkaf-ı Hümayun nezareti, 285
Evliya, 115
Evranos Oğulları, 184
Evsat (Cizye derecesi), 132
Eyalet, 3, 6, 46, 90, 106, 108, 110, 111, 133, 262, 274, 275, 278, 280-282, 293, 297, 298-299
Eyalet Askeri, 119, 298
Ezdin, (?), 252

F

Fas, 97
Faş, Faş Kalesi, 239, 242
Fatihan Nazırı, 184
Fatih Camii, 71
Fatih Sultan Mehmet Vakfı, 103, 284
Farsça, 198
Felemenk (Hollanda), 18, 34, 193
Feuerbahçe, 122
Ferağ Arazisi, harcı, 286, 293
Ferik'lik, 255, 275
Ferman, 21, 26, 28-30, 63, 76, 97, 104, 147, 168, 170, 184, 185, 187, 224, 234, 235, 260, 263, 266, 270, 277, 281, 284, 288, 290
Fethül İslam Kalesi, 6, 249
Fethül İslam Ovası, 176
Fetva, 1, 3, 21, 22, 124, 132, 158, 171, 173, 216, 270
Fıkıh kitapları, 132
Fındık altını, 141, 142
Fırat Nehri, 275
Filibe, 8, 135, 139, 261
Filo, 263
Filori, filorin 91, 135, 145
Firkateyn, 212, 213, 269, 304
Fitne, 27, 39, 40
Fokşan, 182
Fransa, 47, 49, 77, 78, 163, 165, 167, 188, 189, 198, 200, 201, 204, 205, 211, 221, 234, 241, 242, 248, 256, 257, 258, 262, 263, 264, 272, 277, 282, 311
Fransa Dışişleri Bakanlığı, 235
Fransa İhtilali, 192, 194
Fransa İmparatoru, 208, 235, 236, 239, 278, 310
Fransız elçisi, 47, 48, 49, 50, 56, 200, 201, 211, 212, 213, 214
Fransız'lar, 17, 36, 47, 48, 61, 142, 143, 144, 148, 163, 164, 188, 200-207, 213, 219, 222, 236, 246, 263, 264, 265, 272, 282, 310, 311

G

Galata, 78, 233
Galiçya, 92, 93, 144
Ganimet, 51, 96, 176, 262
Garp ocakları (Cezayir, Fas, Tunus, Trablus), 78, 97, 262

Gayri müslimler, 132, 133
Gedik'ler, 286
Gedikli Ağalar, 110, 300
Gedik sahibi, 109
Gelibolu, 4, 104, 105
Gelir, 288, 289, 291, 293, 303, 304, 305, **309**
Gence, 36
Genel Kurmay Başkanlığı, 148
Gider, 288, 291, 293, 305, 309
Girit Adası, 7, 31, 120, 139, 198, 272, 278
Giurgiu Kalesi (Bkz. Yergöğü), 83
Göçebe toplulukları, 37, 171
Gönüllü ağası, 111
Gördös Kalesi, 31, 252
Gözde, 210
Gurebay-ı Yemin, 116, 119, 138
Gurebay-ı Yesar, 116, 119, 138
Güblek, Boğazı, (herhalde Gülek Boğazı olacak), 140
Gülhane meydanı, 272
Gümrük eminliği, 101, 113
Gümrük vergisi, 122, 138, 147
Gümüş (para), 127, 129, 130, 132, 141, 305, 306
Gümüşhane, 129
Gürcistan, 174
Gürcü'ler, 67, 82, 83, 85

H

Hacc, 11, 43, 219, 268, 278
Hacc emiri, 44
Haceganlık, 101, 102, 106, 136
Hacegan defteri, 102
Hademe-i tabl ve alem, 123
Hadimül - Haremeyn-i Şerifeyn, 95
Hadisi Şerif, 40
Hafsa (yer adı), 24
Halep, 110, 123, 136, 140, 206, 269, 270, 271, 272, 275, 278, 302
Halep Valisi, 103, 237, 261
Halife, 43, 44, 68, 75, 103, 162, 164
Halifelik, 8, 12, 71, 216, **318**
Hamam, 139
Hamallar başı, 55
Han (Otel), 139
Han, (hükümdar), 230
Hanbeli, 43
Hanedan, 80, 107, 112, 134, 135, 282, 283
Hanefî, 43
Hanlık, 11, 161, 240
Han tepesi, 58, 60
Hanya kalesi, 7
Hanya muhafızı, 31
Harbeci, 114, 118
Harbiye nezareti, 300
Harç, 102, 104, 105, 107, 118, 131, 293
Harem ağası, 8
Harem Dairesi, halkı, 54, 129, 135
Harem Kethüdası, 108
Harem-i hümayun, 135, 220, 228
Harem-i şerif (Kâbe), 43
Haremeyn ahalisi, 133
Haremeyn hazinesi, 309
Haremeyn-i şerifeyn (Mekke - Medine), 29, 217, 246, 247, 279, 283
Haremeyn payelisi, 236
Haremeyn vakıfları, 29
Harici'ler (Vahhabiler), 279, **327**
Harput (Elazığ), 274
Harşova bölgesi, 47
Has, 21, 103, 106, 130, 150, 303
Has Ahur Hazinesi, 309
Haseki, 191
Hasılat-ı Öşriyye, 287
Hasköy, 225, 231, 256
Haslar Öşürleri, 288
Hassa Askerleri, 298, 304
Hass-ı Hümayun, 130, 289
Hassa Muhasebeciliği, 284
Hastane, 297
Hatt-ı Hümayun, 8, 40, 64, 100, 180, 191, 201, 215, 229, 273, 277, 303
Havran, 270
Haydut çeteleri, 160
Hayfa Kalesi, 203
Hayrat yapıları, 140, 286
Hayır sahipleri, 139, 285, 287

Hayyatin-i Hassa (saray terzileri), 117
Hazer Denizi, 36
Hazeriye Vergisi, 290
Hazine, 35, 108, 113, 114, 115, 127, 129, 130, 131, 133, 289, 291, 302, 303, 305, 306, 309, 315
Hazinedar Ağa, 108, 112, 240, 260
Hazinedaran-ı Birun (dış hazinedarlar), 117
Hazinedarlık, 128, 304
Hazine-i Âmire, 105, 309
Hazine-i Evrak, 267
Hazine-i Hümayun, 135, 136
Hazine Ketebesi, 292
Hazine Kethüdası, Kethüdalığı, 136, 216, 228, 309
Hazine Odası, 110
Hazine Vekili, 228
Hediye, 103, 123, 136, 137, 146, 196, 215, 262, 266, 268, 278, 308
Hekimbaşılık, 102
Helva toplantıları (Sohbetleri), 35, 38
Hemedan, 36, 37, 41, 42
Hendesehane, 214, 332
Hezargrad Ayanı, 220
Hıristiyan dini, 55, 74, 76, 79, 80, 81, 84, 85, 160, 252, 281
Hırka-i Saadet Dairesi, 247
Hırsova (İrşova), 83, 190
Hızır İlyas Günü, 121
Hicaz, 208, 246, 247, 265, 267, 282
Hindistan, 44, 51, 100, 143, 145, 203
Hindistan Elçisi, 302, 307
Hicret Yılı, 82, 115
Hoca Bey Kıyıları, 178
Hotin, 57, 59, 80, 93, 94, 106
Hotin Kalesi, 50, 51, 58, 60, 83, 94, 125, 177, 211, 215, 242
Hollanda, Hollandalılar, 47, 62
Hollanda Büyükelçisi, 76
Hotin Savaşı, 315
Huddam-ı Matbah-ı Âmire, 117
Huddam-ı Istabl-ı Amire, 117
Humbara, 145, 148, 185
Humbaracı, Humbaracı Başı, 119, 120, 180, 254, 255, 256, 300
Humbaracı Ocağı, 295, 300
Humbaraciyan, 116
Humus, 270
Hutbe, 69, 99
Huveyze, 172
Huzur-u Hümayun, 218, 219
Hüccet Harcı, 294
Hümay-ı Saltanat, 43
Hünkâr İmamlığı, 102
Hünkâr İskelesi, 272
Hünkâr Silahtarları, 112

I

Irak, 42, 51
Isfahan, 36, 37, 41, 142
Islahat, 284
Islahat Fermanı, 292
Islahat lâyihaları, 196
Iddiyye, 104, 135

İ

İbn-i Haldun Mukaddimesi, 147
İbn-i Ulyan Hanedanı, 134
İbrail, 80, 83, 240
İbrail Kalesi, 237, 238, 239, 251, 257
İbriktar Ağa, 109
İcare Harcı, 121, 286
İç Ağalığı, Ağası, 100, 109-111, 307
İç giderler, 137
İç hazine, 303
İç oğlan başçavuşu, 130
İhracat gümrüğü, 307
İhtisap resmi, 304
İkinci Viyana Bozgunu, 127
İki Kabartalar, 82
İktâ, 138, 150
İlmiye Görevleri, Memuriyetleri, 23, 104
İlmiye sınıfı, yolu, 92, 102, 145, 220
İltizam, İltizama vermek, 103, 107, 141, 136, 139
İmam, 75, 108, 114
İmparatoriçe, 58, 78, 93, 95
İncil, 198

İncirli Çiftliği, 226
İnebahtı (Lepanto), 19, 223
İngiliz'ler, 47, 91, 142, 206, 208, 213, 222, 234, 235, 267, 281, 282, 301, 310
İngiliz Amirali, 62, 205, 206, 213, 280
İngiliz Donanması, 202, 212, 215, 222
İngiltere, 18, 34, 62, 77, 78, 90, 144, 165, 173, 188, 193, 201, 203, 204, 206, 207, 211, 212, 215, 236, 256, 257, 258, 268, 272, 277, 278, 280, 310, 311
İngiltere elçisi, 211, 212
İngiliz firkateyni, 212, 213
İnlik Kalesi, 176
İntikal harcı, 286, 293
İradcı'lar, 119, 120, 126, 158, 214, 294
İran ve İranlılar, 36-38, 41-44, 51-53, 96, 111, 129, 142-144, 169-172, 261
İran Irak'ı, 171
İran Savaşları, 111, 114, 129, 169, 172
İran Şahı, 51, 52, 100, 169
İrsaliye, 134, 162
İrşova, 50, 94
İrtikab, 103
İsakçı, 61, 64, 187, 257
İshaklı (Bugünkü Sultandağı), 140
İskenderiye, 202, 205, 206, 207, 208, 217, 22, 266-268, 276, 277, 280
İskenderun, 271
İslam dini, 58, 74, 76, 84, 85, 127, 157
İslâm Ansiklopedisi, 89, 179, 251
İslâm Halifesi, 164
İslankamen (Slankamen), 9
İsmail Kalesi, 79, 168, 178, 186, 187, 237, 239, 242, 299, 315
İsmail Şehri, 83, 156, 175, 177, 180, 183, 186, 187, 220
İspanya ve İspanyollar, 188, 196, 262
İsperlonga (İspinalonga) adası, 31
İstanbul, 2, 8, 10, 13, 14, 21, 23-26, 28, 30, 35, 37-39, 46-48, 51, 53, 54, 56, 57, 66, 67, 70, 73, 76, 77, 90-92, 98, 100, 103, 105, 108, 109, 113, 116, 119, 129, 136-138, 144, 146, 150, 156, 157, 160, 161-164, 166, 171-175, 178, 180, 181, 193-197, 199, 200, 201, 204, 205, 208, 209-215, 217, 219, 220, 221-226, 229, 230, 234-237, 245-250, 254, 255, 257, 258, 259, 261, 263-265, 266-272, 274, 276-279, 281, 285, 290, 291, 295, 296-298, 303, 308, 310, 311
İstanbul Altını, 129, 142
İstanbul Devlet Hazinesi, 281
İstanbul Gümrüğü, 131
İstanbul Hükümeti, 92
İstanbul Kadılığı, Kadısı, 101, 104, 285
İstanbul Patrikhanesi, 251
İstanbul Payelisi, 193
İstanköy Adası, 63
İstendil (Tanos, Tinos) Adası, 31, 199
İstoni Belgrad Kalesi, 2
İstulpikani köyü, 93
İsveç ve İsveçliler, 187, 199, 306, 310
İsveç Kralı, 25-28, 30, 187
İsviçre, 206
İşkodra, 261, 262, 282
İtalyanca, 86 89
İtalya Savaşları, 201
İzmir, 12, 54, 62, 229
İzmit, 20
İzn-i sefine, 329

K

Kabban Naibi, 219, 220
Kabartaylar, 50, 191
Kabile, 190
Kacar soyu, 171
Kaçanik Palankası, 5
Kadı'lık, 104, 107, 146, 209, 283, 284, 288, 290
Kadı asker'lik, 7, 22, 68, 69, 101, 104, 145, 219, 226, 229, 233, 254
Kadıköy, 7, 212
Kâfir, 214
Kafkasya, 258
Kaftan Ağası, 109
Kağıthane, 35, 39, 122
Kağıthane köşkü, 180
Kahire, 206, 207, 266
Kaht-ı rical, 2
Kahveci başı, 109

Kalafat (yer adı), 64, 175, 241
Kalamata (yer adı), 198
Kalas (yer adı), 192, 193, 194, 238
Kalgaylık görevi, 22, 66, 165
Kale'ler, 1-3, 17, 18, 25, 26, 57, 66, 68, 69, 72, 75, 79, 82, 83, 84, 96, 113, 126, 127, 133, 138, 139, 141, 148, 149, 156, 168, 175-179, 181-183, 185-187, 192, 193, 200, 203, 205, 207, 225-227, 231, 235, 238, 241, 244, 246, 248, 250, 252, 254, 256-259, 263, 264, 266, 267, 273, 281, 282, 313
Kale Dizdarlığı, 137
Kale-i Sultaniye, 276
Kalem haceliği, 101, 102
Kalem Hafızlığı, 123
Kalemiye Bedelleri, 131
Kale Muhafızlığı, Muhafızları, 106, 107, 128, 133
Kale yamakları, 217, 219, 226, 243
Kallâvî, 314, 316
Kalyon'cu, 14, 29, 119-121, 122, 124, 138, 149, 161, 215, 248
Kamaniçe Kalesi, 14, 17, 19, 112
Kandehar bölgesi, 41, 143
Kandiye muhafızı, 31
Kandremi köyü, 93
Kanije Kalesi, 18
Kantar, kantariye, 130, 149, 291
Kanunî Sultan Süleyman Vakfı, 284
Kapak (gemi çeşidi), 212, 304
Kapalı Çeşme, 53
Kapı altı hasılatı, 108, 293, 330
Kapı arası, 314
Kapıcı başı'lık, 101, 102, 106, 109, 112, 136, 137
Kapıcılar kethüdalığı, 101, 113, 180, 181
Kapı halkı, 191, 271
Kapıkulu Ocakları, 128, 220
Kapılı ulufesi, 115
Kapısız, 111
Kapokodrolni köyü, 93
Kaptan'lık, 103, 104, 122
Kaptan-ı Derya, 12, 28, 62, 158-160, 163, 164, 175, 178, 180, 190, 197, 200, 206-208, 209, 210, 215, 222, 227, 229, 231, 232, 237, 253, 257, 264-266, 276, 277
Kaptan-ı Derya Paşaları, 313
Kaptan Paşalığı, 277, 307, 313
Kaptan Paşa Kethüdalığı, 159
Kapudane Bey, 222
Karadağ, 30, 63
Kara Deniz, 77, 81, 86, 91, 138, 139, 168, 169, 190, 199, 217, 257
Kara Deniz Boğazı, 178, 217, 218, 225, 254
Kara Deniz Boğazı Kaleleri, 217
Kara Gümrük (vergi), 130
Karakullukçular, 114, 115, 117
Kara Kuruş, 141
Karamanlı, 97, 98
Karamanoğulları Hanedanı, 264
Karantina Nazırı, 255
Karaosman Oğulları, 282
Kara Silahtar, 179
Karlofça (Karlowiz, Karloviçe), 18-20, 22-26
Karlofça Barış Anlaşması, 89, 95, 96, 103, 128, 130
Kars, Kalesi, 52, 258
Kartal (Larga) Ovası, 60, 61, 63, 126
Katif, 134
Kaşiflik (Müdürlük, Kaymakamlık), 98
Kasapbaşıları, 149
Kâtip, 105, 106, 119, 241, 286, 292, 293, 309
Kavak Sarayı, 122
Kavala, 265, 266
Kavas (Daire hizmetlisi), 109
Kavuk, 110
Kayıkçı, 307
Kaymakam'lık, 34, 223, 224, 265, 293, 313
Kaymakam Paşa Mühürdarı, 124
Kaymakam Paşa Silahtarı, 124
Kaynarca, 88
Kaynarca Barışı (Bkz. Küçük Kaynarca Barış Antlaşması)
Kaza, 293
Kazaklar, 26

Kaza Muhassılı, 293
Keçe külah edilmek, 110
Kefe Limanı, 45, 46, 66
Kerkük Bölgesi, 42, 51, 170, 171
Kerş (Kerç) Limanı, 67, 68, 69, 75, 81
Kese, 87, 88, 91, 103-108, 116-118, 121, 123, 129, 131, 134, 135, 137, 139, 161, 249, 251, 258, 260, 261, 268, 269, 281, 286, 287, 299, 302, 303, 304, 305-308, 310
Kesedar, 102, 108, 309, 328
Kese-i Divânî, 117
Kese-i Rumî, 117
Kethüda, 9, 38, 45, 72, 80, 102, 106, 109, 112, 113, 118, 129, 171, 181, 183, 191, 205, 206, 210, 218, 219, 249, 276, 277, 307
Kethüda Kâtibi, 103, 106, 109
Kethüdalık, 106, 107
Keyyaliye (kile ile ölçme), 291
Kıbrıs, 25, 103, 278, 314
Kıdem kuralı, 102
Kılburun Kalesi, 45, 67, 81, 83, 85, 177, 178
Kıptî, 207
Kırca'lı askeri, 230
Kırcalılar, 126
Kırım, 4, 7, 11, 17, 45, 46, 67, 69-71, 75, 85, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 173, 192, 201, 211, 223, 281, 282
Kırım Hanı, 3-5, 9, 11, 13, 18, 22, 25-28, 59-61, 65, 66, 82, 136
Kırım Hanlığı, 22, 25, 29, 40, 41, 44, 46, 161-163, 165, 195, 279, 281
Kırım Kabilesi, 74
Kırım Ocağı, 169
Kırım Olayları, 161
Kırım Savaşı, 292
Kırım Tatarları, 68
Kırım yarımadası, 4, 44-46, 58, 66, 65, 69-72, 75, 81, 86, 155, 158, 163-168, 172, 189, 192, 195
Kırk para, 141
Kısas, 284
Kışla, 113, 114, 115, 117-120, 218, 234, 238, 255, 257, 258, 265, 294-297, 300
Kışlak, 60, 64, 67, 149, 176, 182, 183, 186, 187, 195
Kızanlık, 259
Kızıl Adalar, 212
Kızıl Elma, 315
Kız kulesi, 55
Kilar-ı hümayun (saray kileri), 134
Kile, 130, 138, 291, 306
Kilerci Başı, 109
Kili Kalesi, 79, 83, 87, 183, 187, 242
Kilise, 76, 79, 81, 83
Kirmanşahan, 36, 37
Kocabaşı, 251
Koçanik Boğazı, 140
Koğuş Uşakları, 110
Komanova Krallığı
Komutan, 15, 16, 26, 83, 87, 209, 246, 248, 250, 252
Konak, 25
Konki (Bkz. Konskivoy) Nehri, 75
Konsolos'luk, 78, 263
Konstantiniya Kalesi, 264
Konya, 21, 139, 209, 210, 220, 271, 272, 274, 296
Konya Sancağı, 139
Konya Valisi - Valiliği, 209, 210, 296
Korfu Adası, 31, 32, 33, 142, 204, 222
Kozluca, 72
Kozmoğrafya, 146, 147
Koron Kalesi, 31
Korsan Gemileri, 30
Korvet, 212, 213
Köleler, 85
Köle, 100, 109, 110, 136, 298, 299
Kölemen'ler, 99, 202, 203, 222, 246, 260, 266
Kölemen Beyleri, 98, 222, 265-268
Kölemenliler Devleti, 98, 99
Kölemen Paşaları, 282
Köprülüler (Sadrazamlar Ailesi), 150
Köstendil, 5
Köşk, 215
Köy Kâhyası, Kınez, 244

Kuban, 74, 75, 82, 162, 166, 167
Kuban Hanlığı, 177
Kuban Nehri, 25, 58, 191
Kubbe altı, 117, 118
Kubbe Vezirliği, 100
Kudüs, 76
Kul Ağası (Kırkbin), 114
Kul Ketüdalığı, Kethüdası, 23, 41, 118, 221, **320**
Kur'an, 124, 231
Kuriye, 50
Kurs Kralı, 20
Kuru Çeşme, 122
Kuruş, **330**
Kutsal Sancak (Bkz. Sancağı Şerif)
Kuş Hanı Kapısı, 228
Kuşlu Riyal, 141
Kuyud-u Kadime-i Hakani, 124, 289, 303
Kuyumcubaşı, 240
Kuzey Afrika, 145
Küçük Eflak (Çasar Eflakı), 91
Küçük Kabarta, 82
Küçük Kaynarca Barış Anlaşması, 1, 73, 89, 90, 97, 126, 135, 153, 155, 156, 161, 164, 167, 172, 193, 195, 302
Küçük Kaynarca Maddesi (*İslam Ansiklopedisi*), 89
Küçük Mirahurluk, 101
Küçük Su, 122
Kürdistan, 141, 282
Kürt, 37
Kütahya, 123, 138, 250, 272, 274, 275, 278, 311
Kütayşi Kalesi, 82

L

Lâğımcı'lar (Lâğığcıyan), 116, 119, 254
Lâğımcı Ocağı, 295, 300
Lahsa, 134
Lala, 228
Lâle Çerağları, 35
Lâleli, 229
Lâleli Camii, 71, 147
Langa Kapısı, 71
Lâpseki, 213
Larga Ovası (Bkz. Kartal Ovası), 63
Latin Dili, 147
Layiha, 260, 295
Lazareto (Karantina), 94
Legonta, 86
Lehistan (Polonya), 14, 92, 96, 127, 142
Lehistan Seferi, 112
Lehliler (Polonyalılar), 14, 17
Leningrad, 90
Levendat-ı Kalyonha (Kalyonlar Leventleri), 116
Levent'ler, 52, 111
Levent Çiftliği, 234, 296
Lezez Ulûfesi, 115
Libya, 78, 97
Limni Adası, 28, 63, 104, 159
Limni Kalesi, 63
Lipve Kalesi, 13
Lisan-ı Efrencî (Fransızca), 95
Liva, 111, 250, 293
Lodomir(ya), 92, 93
Lofça, 239
Londra, 301
Lügoş Kalesi, 13
Lütfi Efendi (*Paşa*) *Tarihi*, 273, 274

M

Maaş Defteri (Bkz, Mevâcib), 121, 123, 129
Mabeyinci, 210, 219
Mabeyn-i Hümayun, 212
Mabeyn-i Hümayun Müşiri, 271
Mabeyn Odası, 218
Macar, 93
Macar Altını, 244, 259, 269
Macaristan, 14, 16, 18, 19, 31, 96, 281
Macar Kralı, 6
Macun Ağası, 109
Maçin, Maçin Savaşı, 182, 189, 193
Madenî Paralar, 141
Madrid, 262
Mağribî (Kuzey Afrika), 160
Mahkeme Harcı, 104
Mahkeme-i Kübra, 289
Mahkeme İlâmları, 146
Mahlûl'ler, 293, 295, 299

Mahlûlat-ı Muaccelat, 286, 293
Mahmudiye Altını, 142, 305
Mahmudiye Kanalı, 267
Mahzar, 220
Makam-ı Fetva, 104
Makedonyalı, 198
Malta Adası, 202, 206
Malikâne Mukataaları, 131, 288, 289, 302, 303
Malikî, 43
Maliye Hazinesi, 133, 139, 287, 290, 309
Maliye Vakıflar Mukataası, 304
Manasıb-ı Sitte, 101, **327**
Manastır Sancağı, 79, 83, 258
Mangır Para (Bakırdan Para), 128
Mansıp, 113
Manya, Manyalılar, 62, 160, 197, 198
Mardin, 171
Mareşal, 275
Marmara Denizi, 213
Marsilya, 205, 207
Masar Ulûfesi, 115, 116
Maruzat Kayıtları, 309
Maslahatgüzar, 80
Masraf Defterleri, 136
Masraf Nazırlığı, 284
Matbah Emini, 136
Matbah Giderleri, 103, 104
Matbahı Amire, 101, 135
Mazbata, 290
Mecidiye, 306
Meclis-i Vâlâ, 276, 277
Mecmua-i Muahedat, 75, 89, 235, 242, 243
Medik Kalesi, 270
Medine, 29, 133, 217, 267, 279, 282
Medrese, 139, 147, 313
Mehadiye Boğazı, 175, 176, 177, 185
Mehadiye Komutanı, 182
Mehteran-ı Hıyem-i Hassa, 117
Mehterhane Takımı, 109, 110
Mekkârî Hayvanları, 149
Mekke, 29, 44, 133, 217, 246, 247, 267, 279, 282
Mekril (yer adı), 82
Mekriler, 83
Mektûbî kalemleri, 105, 106
Mektupçu, 103, 109, 240, 292, 315
Memduhiye Altını, 305
Memhur (Ulufenin verildiğini gösteren senet), 126
Memleketeyn (Eflak - Buğdan), 41, 130, 193, 235, 259
Memleket Meclisleri azaları, 293
Menemenlioğlu hanedanı, 97, 98
Mengligiray (Kırım hanı), 46
Menşur, 163
Menzilhane (Posta atlarının değiştirildiği konak yeri), 109
Menzilhane giderleri, 290
Merd-i garip, 119
Mesudiye (Gemi adı), 222
Meşaleci, 109
Meşihat Makami, 57, 104, 223
Meşveret, 82
Metelik, 306
Metris (?), 6, 9
Mevacib (Ulufe defteri), 116, 121, 128, 150
Mevalî, 146, 240, 259
Mevkib-i Hümayun, 113
Mevkufât, **321**
Mevkufatçılık görevi, 34
Mevlevi Tarikatı, 214
Meydan Larousse, 153
Mezhep, 43, 44, 246
Mısır, 63, 90, 97-99, 122, 128, 132-136, 139, 159, 161, 200-208, 215, 217, 222, 246, 247, 258, 265-269, 271-282, 302, 304, 310, 311
Mısır Emirleri, 99, 161
Mısır Hazinesi, 274
Mısır Kalesi (İskenderiye Kalesi), 202
Mısır Kölemenleri, 208
Mısırlılar, 275, 280, 311
Mısır Olayları, 275
Mısır Valiliği, 197, 208, 246, 247, 253, 274
Mısır Valisi, 29, 98, 103, 205, 206, 222, 261, 265, 266, 270, 308, 311
Malveziya (yer adı), 198
Mikramacıbaşı, 109
Minorka Adası, 199

Midilli, 314
Mimar Kalfası (Halifesi), 147
Mimarağalık Görevi, 147
Mîr-âbât, 35
Mirahor'luk, 28, 34, 109, 112, 228, 313
Mirahor-u Evvel, 28
Mirî'li, 124, 126, 130, 131, 133, 135, 137, 138, 291, 299
Mir-i ahur, 320
Mir-i Alem'lik, 101, 162, 327
Mirî hazine, 303
Mîr-i liva'lık, 103, 106, 272
Mirî Mallar, 106, 284
Mîr-i Mîran, 87, 103, 106, 107, 112, 265
Mîr-i Mukâtaalar, 103, 104, 107, 108, 124, 130, 131, 288, 289, 302
Mirza (Bey oğlu), 162
Moğan Ovası, 43
Moldavancı, 326
Mora, 6, 7, 17, 30, 62, 113, 114, 120, 160, 194, 198, 199, 252, 256, 257, 258, 260 261, 269, 273, 282
Mora Ayaklanması, 198, 252, 273, 303
Mora Derbendi, 252
Mora Hükumeti, 259
Mora Kırallığı, 260, 311
Moralılar, 85, 198, 205, 253
Mora Savaşları, 258
Morava (yer adı) 34
Mora Valiliği, 58, 159, 160, 248, 250, 251
Mora Yarımadası, 7, 14, 17, 19, 30, 31, 62, 96, 142, 160, 197, 198, 249, 251, 253, 256, 258, 260, 269, 273, 282, 311, 313
Moskof'lar, 4, 5, 14, 17, 25-27, 36, 45, 50, 55, 56-62, 64, 66, 70, 96, 97, 114, 120, 126, 143, 164, 165, 166, 167, 173, 174, 177, 182, 183, 187, 190, 192, 194, 204, 222, 235, 236, 241, 242, 259, 261, 269, 274, 279, 297, 310
Moskova, 72, 144
Muaccele (peşin), 131
Mnafiyat, 77
Muayyenat-ı Mürettebe, 123, 304
Mudon Kalesi, 31
Muhadiye Bölgesi, 47
Muhafız, 4, 16, 60, 69, 75, 97, 171, 178, 179, 244, 252-254, 257
Muhallefat, 130, 135
Muhasebeci, 292
Muhassıl (mal müdürü), 293
Mukaddeme (İbn Haldun'un eseri), 273
Mukataa, 1, 105, 108, 124, 130, 132, 284, 290, 299
Mukataa Boşalmaları, 131
Mukataalar Nazırı, 108
Mukataat Hazinesi, 304
Murafaa, 105
Musadere, 105, 106, 284, 286, 288
Musakkafat-ı Evkaf, 286
Musâlemat, 77
Mustahfız askeri, yeniçerileri, 157, 200, 205, 209, 243, 246
Musul, 51, 110, 112, 260, 269
Mutasarrıf (Sancak Beyi), 107, 108, 109, 113, 283, 284, 290, 302, 304, 305
Muvazene-i Umumiye, 287
Muvazzaf Asker'leri, 5, 98, 123, 126, 138, 157, 153, 294, 299, 304
Muvazzaf Asker Ocakları, 114, 126
Mubaşir, 124, 191, 290
Mubaşiriye, 111
Mubaşirlik görevi ücreti, 111, 290
Müfettiş, 285
Müft-hârân, 157
Müfti (Bkz. Şeyh ül-İslam),
Müderrislik, 136
Müderrislik Ruusu, 145
Müderrislik Rütbesi, 145
Mühr-ü Hümayun, 156
Mühtedî, 120
Mühürdar, 109, 307
Mülazım (Teğmen), 111, 299
Mülkiye, 313
Mültezim, 103, 130, 131, 139, 146, 159, 289
Mümeyyiz, 102
Mü'min, 74
Münavebe Mansıpları, 101, 102, 309
Müntefîk Aşireti, 171, 172

Mürâsele (Bilâ bedel), 69, 326
Müri üt-Tevârih, 122
Mürted Ovası, 199
Müsellim, 102, 107, 108, 121, 171, 172, 271
Müslümanlar, 7, 36, 74 75, 76, 132, 142, 145, 147, 148, 160, 161, 165, 167, 168, 179, 243, 244, 267, 281
Müslüman Bilginleri, 145
Müslüman Hacıları, 217
Müsteşar, 292
Müşahere hârân (aylıkla çalışanlar), 116
Müşirlik Nizamı, 292, 293
Müteferrika (gedikli zeamet sahibi), 106
Mütesellim,lik, 109, 111, 113, 146, 283, 286, 290, 296, 301
Mütevelli,lik, 114, 137, 140, 285, 286

N

Nâib (kadı vekili), 104, 146
Nâib-i Şer'i, **329**
Nakdî vergi, 77
Nakib ül-eşraf, 102
Napoli, 92
Nara Burnu, 212, 213
Narh koymak, 283, 291
Navarin Limanı, Olayı, 257, 258
Necid, 246
Nederland (Hollanda), 76
Nedim,ler, 129
Nemçe (Avusturya), 6, 9, 11, 14, 112, 113, 114, 142, 165, 174-176, 193,
Nemçeliler (Avusturyalılar), 2, 9-11, 13-15, 31, 34, 45-47, 96, 175, 177, 181, 189, 243, 310
Nemçe İmparatoriçesi, 169
Nemçe Savaşları, 96
Netayic ül-Vukuat, 152, 153, 155, 316, 317
Nevbünyat, 35
Nevruz, Nevruziye, 68, 104
Nevşehir, 159
Nezaret (kasaba adıdır), 175, 177
Nezir (hazine vekili), 228
Niğebolu, 14, 107, 234
Nil Nehri, 267
Niş Şehri, Kalesi, 5-7, 16, 35, 46, 50, 96, 243, 245
Nişancı, 249, 313, 315, **325**
Nişancılık görevi, 2, 28, 33, 58, 101, 103, 309
Nişan-ı Hümayun, 87
Nizam-ı Cedit, 209, 210, 211, 214-219, 230, 240, 296, 299, 300, 303
Nizam-ı Cedit Birlikleri, 197, 206, 208
Nizam-ı Cedit Defterdarlığı, 303
Nizamiye Muhasebeciliği, 284
Nizip, 275, 276
Nukud-u Mağşuşe (ayarı düşük para), 306
Nur-u Osmaniye Camii, 53, 147
Nüzul Eminleri, 149

O

Ocağ-ı amire, 113
Ocak,lık, 105, 114, 117, 123, 128, 135, 137, 138, 289,
Ocak ağaları, 194
Ocak Kethüdası, 119
Ocaklar askerleri, 119
Ocaklı (Yeniçeriler), 158
Ocak yoldaşı, 115
Odabaşı, 114, 115
Okka, (1282 gr.), 21, 128, 133, **320**
Onbaşı, 120, 301
Onop Yato (Okopyano, orta elçi), 76
Ordu, 1-11, 17, 20, 25, 36, 44, 49, 52
Ordugâh, 8, 38, 39, 50, 64, 226, 227, 238
Ordu kadılığı, 102
Orduy-u Hümayun, 8, 18, 32-34, 37, 46, 47, 49-52, 55, 59, 60, 64, 69, 70, 113, 124, 150, 175, 176, 180, 181, 183, 184, 186, 195, 206, 217, 220, 221, 224-226, 238, 240, 241, 253, 314
Orta (Yeniçeri ortası), 114, 115, 117-119
Orta elçi, 95
Orta kapı, 106, 118
Ortanın Debboyu (Deposu), 118
Ortodoks, 80, 198
Osman Baba Türbesi, 119
Osmanlı Devleti, 17, 28, 30, 31, 37, 41, 44, 47, 50, 52, 53, 55-58, 64, 66-72, 74,

75, 90-95, 97, 99, 100, 107, 123-125, 134, 135, 138, 139, 141, 143, 144, 146, 148, 155, 162, 163, 165-167, 169, 172, 174, 181, 187, 192, 193, 195, 200, 201, 203, 208, 215, 234, 235, 239, 243, 244, 246, 253, 256, 257, 263, 264, 268, 269, 272-275, 278, 281, 282, 284, 292, 296, 304, 307, 310, 311, 314, **319**
Osmanlı Devletinin Atabeyi, 161
Osmanlı Donanması, 31, 169, 178, 197, 199, 212, 273, 276, 277, 278, 280
Osmanlı Hanedanı, 316
Osmanlı İmparatorluğu, 17-22, 24-28, 30, 31, 36, 43, 63, 90, 95, 96, 97, 140
Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları, 89
Osmanlı Kaleleri, 215, 282
Osmanlı - Rus Anlaşması, 311
Osmanlı - Rus Savaşı, 91, 144, 190
Osmanlı Sancağı, 168, 312
Osmanlı Sarayı, 19, 22, 97, 170, 212
Osmanlı Sultanları, (Padişahları), 98, 99, 162, 164, 173, 268, 276, 294, **318**
Osmanlı Sultanlığı, 56, 69, 71, 171, 188, 190, 257, 273, 274
Osmanlı Tahtı, 1, 179, 220, 276, 311
Osmanlı tarihçileri, 58
Osmanlı Tarihi, (Ahmet Rasim), 89
Osmanlı Tarihi (Hammer'in), 90
Osmanlı Tarihi (M. Nuri Paşa'nın), 152
Oturak Ulûfesi, 115

Ö

Ön protokol, 89
Ösek Kalcsi, 6
Öşr, 107, 121, 130, 287-290, 307
Özü, 61, 64, 85, 96, 124, 178, 194, 195, 282
Özü Kalesi (Oçakof), 44-47, 51, 58, 60, 75, 158, 175, 177-179, 181
Özü Kırı, 164, 166, 194
Özü Muhafızlığı, 57, 85
Özü (Dinyeper Nehri), 4, 58, 74, 81, 83, 85, 166, 178
Özü Suyu Boğazı, 81
Özü Valisi, 50

P

Padişah, 19, 22-24, 27, 31, 33-35, 38, 39, 41, 50, 53, 54, 55, 102
Padişah Fermanları Suretleri, 277
Padişah Hasları, 130, 289
Palanka,lar, 3, 5, 13, 14
Pançova, 13-15, 176
Papas, 251
Para Ayarlaması, 305, 306
Parga, 204
Paris, 201, 202, 235, 236
Paris Elçisi, 108
Pasarofça Anlaşması, 34, 91
Pasban Oğlu Olayı, 200
Paşa Çavuşu, 121
Patrikhane, 292
Patrona Halil Olayı, 38, 294
Pazar Bacları, 130
Pazarcık, 48, 49, 64, 70
Peşkir Ağası, Peşkirci, 109
Petersburg, 59, 162, 235
Peykan, **330**
Peykan-ı Hassa, 117, **330**
Piriştine, 5
Piyade asker birlikleri, 3, 9, 61, 65, 71, 183, 190, 222, 267, 270
Podolya Eyaleti, 56, 57, 96
Pokuçya, 93
Polonya, 19, 26, 56-58, 74, 92, 93, 120, 142-144, 173, 188, 211, 241, 310
Polonyalılar, 18, 85
Poltava, 26, 57
Posta, 109
Prekop Berzahı (Bkz. Ur Kapısı), 25, 46
Preveze, 201, 204
Protokol (Teşrifat), 101, 109, 113, 135, 162, 267
Protokol defteri, 103
Prusya, 91, 144, 173, 188, 189, 192-194, 208, 272, 277, 310, 311
Prusyalılar, 67, 182, 186, 188, 189, 275, 310
Prut Nehri, 26, 92, 93, 242, 257, 282
Prut Savaşı, 61

R

Rafizî Mezhzbi, 43
Rahmaniye, 206
Rahova Muhafızlığı, 184
Rakka, 99, 170, 275
Ramazan Ayları, 307
Ramazan Oğlu Yaylası, 140
Rami Çiftliği (Kışlası), 122, 257
Rampa (aktarma olunmak yöntemi), 121
Raşit Efendi (*Paşa*) *Tarihi*, 114, 244
Ravza-i Mutahhara, 247
Reayâ, 7, 80, 209, 244, 251
Recec Ulufesi, 115
Redif Askeri, 297, 298, 304
Rehabin Zümresi, 76
Reis Efendi, 61, 101, 102, 104, 112
Reis,lik, 58, 101, 113, 219
Reis ül-Küttab, 18, 68, 72, 73, 86, 92, 112, 183, 193, 195, 221, 236, 255, 307, 309, 315, 319, 320, 327
Reis ül-Ümera (Mısır Emirlerinin Başkanı), 202
Repi, 73
Resmi Ulema, 146
Resvan (?), 237
Reşen Ulufesi, 115
Reşid Şehri, 206, 207, 222, 267, 268
Revan, 36, 37, 41, 42, 52, 112, 129, 143
Revan Köşkü, 41
Rikab Defterdarı, 315
Rikab-ı Hümayun, 73, 106
Rikab-ı Hümayun Kaymakamı, 11, 13, 27, 34
Rikabiye, 135
Riyale-i Hümayun, 276
Rodos Adası, 166, 202, 277
Roma İmparatoru, 93, 95
Ruble (Rus Paraası), 88, 166
Ruhbanlar, 80
Rum,lar, 251-254, 256, 258, 273, 301
Rum Ayaklanması, 254, 282, 301, 303, 311
Rum Halkı, 198, 207
Rum Kalfası, 147
Rum Mezhebi, 80
Rumeli, 2, 7, 25, 100, 106, 121, 126, 136, 138, 149, 198, 201, 208, 209, 215, 217, 230, 231, 243, 246-248, 253, 262, 265, 280, 282, 297, 298
Rumeli Ayanları, 210, 215, 217
Rumeli Feneri Kalesi, 225
Rumeli Kadıaskerleri, 101, 104, 219, 226, 229
Rumeli Valiliği, Valisi, 41, 46, 48, 189, 250
Rumeli Seraskerliği, 253
Rus,lar, 4, 14, 19, 25, 26, 28, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 58-68, 70-73, 76-78, 85, 87, 89, 90, 96, 113, 122, 125, 143, 144, 155, 156, 158, 162, 169, 172, 179, 183, 186, 187, 189-193, 195, 197, 198, 199, 209, 211, 212, 215, 234-242, 244, 245, 251, 256, 257, 259, 272, 279, 282, 299, 304, 310, 311
Rus Amirali, 63
Rus Başkomutanı, 85, 86
Rus Birlikleri, 83, 84, 90, 91
Rus Casusu, 198
Ruscuk, 11, 63, 64, 159, 178, 182, 184, 185, 186, 200, 221, 225, 234, 237-239, 241, 242
Ruscuk Kışlağı, 176
Rusça, 86, 89
Rus Çarı, 26, 56, 235, 236, 259, 272, 311
Rus Çariçesi, 27, 163, 165, 166, 169, 172, 173, 188, 198, 282
Rus Çarlığı, 50, 56
Rus Donanması, 81, 83, 84, 87, 88, 99, 161, 178, 188, 198, 199, 204, 222, 310, 311,
Rus Feldmareşali, 236, 239
Rusya, 25, 28, 30, 44, 50, 57, 58, 62, 67-91, 96, 97, 99, 113, 120, 125, 127, 129, 142, 144, 159, 161-169, 172-178, 181, 186-188, 192, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 204, 207, 211, 220, 221, 234-236, 239, 241, 243, 245, 246, 248, 250, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 269, 273, 277, 282, 302, 304, 310, 311
Rusya Başkenti, 59

Rusya Elçisi, 57, 59, 67, 76, 77, 85, 88, 90
Rusya İmparatoru, İmparatorluğu, 27, 28
Rusya Padişahı, Padişahlığı, 73, 78, 80, 86
Rusya Seferi, 129, 130, 149, 161, 217, 297
Ruznamçe, 101
Rüşvet, 29, 103, 124, 170

S

Sadaka, Tevliyetleri, 285, 307
Sadaret, 30, 103, 156, 230, 258
Sadaret Kaymakamı, 48, 199, 216, 218, 219, 223, 224, 226, 229, 234, 237, 271
Sadaret Makamı, 60, 101, 103, 210, 245, 258
Sadaret Mührü, 29, 67, 227, 237
Sadaret Müsteşarı, 278
Sadrazam,lık, 1-11, 15, 16, 17, 22-25, 27-36, 38, 40, 44-46, 48-50, 57-61, 63, 67, 69, 70, 86, 92, 96, 97, 100-104, 112, 113, 116, 117, 119, 124, 128, 129, 132, 143, 147, 149, 155, 158, 159, 173, 174, 179, 181, 182-185, 187, 189, 190, 194-197, 209, 214, 215, 221, 224, 225, 227, 229-231, 234, 236-238, 240, 241, 242, 245, 246, 250, 251, 257-259, 262, 268, 269, 271, 272, 274-276, 278, 285, 293, 294, 295, 299, 307, 309, 313-316
Sadrazam Kethüdası, 72, 89
Sadrazam Kileri, 103
Sadrazamlık Kürkü, 29
Sadullah Paşa yahut Mezardan Nida, 317
Safeviler, 36, 37, 41, 43, 142, 143, 169
Sah, **328**
Sahibi arz, 298
Sahib-i ayar, 128
Sah olunacak yazı, 102
Sahra topları, 127
Saint Petersburg (Leningrad), 90
Said (Mısır'm bir bölgesi), 98
Sakız Adası, (Khios), 4, 12, 253
Sakız Kalesi, 253
Salahor Ağaları, 106
Salma (teklif), 76, 80, 290
Saltanat, 12, 25, 54, 88, 91, 96, 99, 100, 106, 107, 120, 122, 129, 131, 134, 135-137, 141, 142, 148, 156, 158, 159, 185, 195, 196, 217, 220, 222, 226, 230, 232, 240, 243, 246, 249, 262, 265, 275, 276, 295-297, 301, 303, 305-307, 313, 315, **318**
Saltanatı Seniyye, 17, 56, 97, 125, 137, 167, 168, 173, 174, 187, 204, 207, 220, 245, 247, 249, 257, 258, 260, 261, 263-266, 269, 288, 297, 298, 302, 304, 308, 310, 311, 316
Saltanat Kuşu, 43
Saltanat tahtı, 39-41, 53-55, 161, 306
Samsun, 71
Sancağ-ı Şerif, 2, 41, 214, 226, 232, 254, **322**
Sancak, 106, 108, 135, 184, 248, 283, 293, 298, 304
Sancak Beyi (Mutasarrıf), 103, 131, 248, 270, 271, 283
Sancak Beyliği, 106
Sancak Beylikleri, 120
Sancak Muhassılı, 293
Sancaktar, 109
Saray Ağası, 228
Saray Ahırları, 136
Saray Burnu, 173, 212
Saraydar, 109, 307
Saray Hizmetlileri, 138
Sarayı Hümayun, 104, 106, 112, 113, 117-119, 122-124, 136-138, 220, 226, 232, 233, 254, 269, 314
Sarayı Hümayun Ağaları, 124, 126
Saray Mutbağı, 117
Sarban Başıları, 149
Sarı Sekban, 111
Sava Nehri, 8, 15, 19
Savaş Kurulu, 15
Savaş tutsakları, 84, 85
Sayda, 272, 278
Seccadeci başı, 109
Sefaretname (Vasıf Efendi'nin), 262
Seferiye vergisi, 290, 302
Sehim (Hisse), 131, 133
Sekban askeri, ocağı, 75, 229, 233, 234, 254, 301

Selam Ağası, 109
Selamlık, 135, 220
Selanik, 107, 108, 184, 248, 266, 282, 288
Selimiye Kışlası, (Çiftliği), 232, 234, 296
Semendire, Kalesi, 6, 54, 243
Sepet Tınarı, 124
Serasker, 18, 37, 252, 253, 257, 261, 269-272, 315
Seraskerlik, 4, 276, 278, 284
Serasker Ordusu, 176
Serçeşme, (Binbaşı), 2, 110, 265
Serdar-ı Ekrem,lik, 58, 64, 265, 270, 271, 313
Serdengeçti Ağası, 124
Serez, 282
Sergerde, 107
Sernevbet, 40
Sevkülceyş, 148
Seyis,lik, 109, 110, 125, 307
Seyit Ali Burcu (Akka Kalesinin), 203
Sınır Muhafızları, 106
Sırbistan, 50, 54, 168, 175, 209, 243, 244, 259
Sırbistan Prensliği, 168
Sır Kâtibi, 107, 210, 213, 219
Sırp,lar, 209, 242-246, 282
Sikke, 305
Silahtar, 9, 23, 32, 109, 112, 119, 137, 155, 284
Silahtar Ağa, 109
Silahtarlık, 148, 313
Silistre, 70, 89, 175, 186, 214, 220, 221, 234, 237-239, 241, 259
Silivri, 11, 226, 231
Sinop, 164
Sipah, 6, 9, 26, 32, 119, 137, 141
Sipahi,ler, 294, 299
Sipah Kâtipliği, 284
Siret Köyü, 93
Sisam Adası, 253
Sivas, 21, 274, 275, 312
Sivastopol, 178
Sofa Tezkeresi, 115
Sofracı Başı, 109
Sofya, 3-7, 18, 19, 34, 46, 149, 245, 262
Soğucak Muhafızlığı, 157
Soğuk Çeşme, 232
Sohum Kalesi, 258
Sokul Kalesi, 243, 245
Subay, 298-300, 302
Suçava (Suecava) Köyü, 92, 93
Suda Adası, 31
Sufiler, 23
Suluca, 197
Sultan Ahmet Camii, 147, 254
Sultan Bayezit Camii, 249
Sultan Bayezit Hamamı, 39
Sultan Bayezit Medresesi. Evkafı, 104
Sultan Bayezit Medresesi Müderrisliği, 104
Sultaniye Kalesi, 212
Sultan Kocaları, 101
Sultanlar, Hayratları, 287
Sultan Vakıfları, 284
Suriye, 159, 160, 207, 278, 279
Süleymaniye Vakfı, 103
Sünni Mezhebi, 36, 43, 143
Sür'at Topçuları, 157, 295
Süvari, 270, 272
Süveyş, 145

Ş

Şadırvan Camii, 71
Şafii, 43
Şakird, 309
Şam, 44, 103, 110, 112, 133, 136, 159, 205-207, 216, 246, 264, 269, 270, 272, 278, 280, 304
Şam Valisi, 103
Şarköy, 139
Sebeş Kalesi, 13
Şehirköy (yer adı), 6
Şehriban Kalesi, 82
Şehzade, 8, 21, 28, 33, 37, 39, 40, 54, 55, 276, 305, 311, 312, 316
Şehzadebaşı, 119
Şemâhî, 36
Şemdani Zade Tarihi, 122
Şer'i âşâr, 121
Şeriat, 44, 74, 288

Şer'i Cizye, 292
Şerîfî, (Altın çeşidi), 132, 141, 142
Şer'î Hakimler, 146, 283, 293, 294
Şer'i Hakimlik, 104
Şerî Kur'a, 184
Şeriat makamları, 284
Şevkiye Dairesi, 304
Şeyh, 268, 278
Şeyhül Beledlik, 93
Şeyhül Harem, 40, 261, **333**
Şeyhül Haremeynlik, 262
Şeyh ül-İslam, 1, 21-28, 39, 40, 57, 92 101, 104, 147, 151, 158, 173, 184, 201, 210, 216, 218-220, 223, 224, 226, 227, 229, 234, 240, 254, 270, 284, 289, 307, 308
Şeyhülislamlık, 21, 102, 104, 226, 270, 315
Şıkkı Salis Defterdarlığı, 101
Şıkkı Sani Defterdarlığı, 101, 303
Şii, 36, 143
Şiraz, 169, 171
Şirvan Hanlığı, 36, 37, 41
Şölen, 35, 110
Şövalyeler Yönetimi, 202
Şövalyelik, 165
Şumnu, 67, 71, 72, 183, 184, 186, 189, 195, 229, 237, 239, 241, 259
Şumnu Kışlağı, 186, 187, 195, 258
Şürefa, 117

T

Tabiyet ül-Ceyş, 148
Tabl ve Alem, 117
Tabur, 298, 300, 302
Tabya, 33, 217
Taç, 5
Taç sahipleri, 87
Taganroy Limanı (Bkz. Taygan), 25
Tahrirat Kâtibi, 293
Tahsildar, 290, 293, 301
Taht, 12, 13, 17, 18, 21, 24, 28, 33, 37, 39, 40, 42, 43, 54, 55, 71, 74, 75, 143, 144, 153, 158, 163, 169, 179, 220, 221, 223, 224, 226-229, 232, 246, 276-278, 282, 296, 300, 306, 311, 317, 318
Tahvil, 131
Takvim üt-Tevarih, 122
Takvim-i Vekayi Gazetesi, 101, 288, 304
Talan etmek, 2, 4, 5, 15
Taman Adası, 69, 75, 168
Tanos (Tinos), Bkz. İstendil, 31
Tanrı, 4, 15, 27, 47, 50, 59, 63, 74, 96, 100, 152, 153, 163, 172, 178-180, 184, 216, 222, 228, 246, 255, 279, 311, 312, 316
Tanzimat, 277, 284, 287-293, 301, 304, 315
Tanzimat-ı Hayriye, 277, 287, 304
Tapu arşivi, 289
Tarhoncu Ahmet Paşa Lâyihası, 139
Tarih-i Cedid, 89
Tarih-i Osmanî Encümeni, 153, 316
Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 316
Tarik-i İlmiye ricali, 102, 145, 215
Tarik-i Kaza, 146
Tasdikname (anlaşma metni), 74, 80, 85
Tatar,lar, 46, 56, 57, 61, 65, 69, 71, 74, 75, 82, 155, 161, 163, 165, 167, 169, 177, 195
Tatarağası, 110
Tatar Birlikleri, 4, 7
Tatar Odabaşısı, 109, 110
Tatar prensi, 66
Tavâif-i Müluk, 276, 283
Taygan limanı, 25
Tayyarat, 108, **330**
Tebdil Gezmek, 104, 180, 308, 311
Tebdil Hasekisi, 191, 228
Teberdaran, 117
Tebriz, 36, 37, 41
Tekâlif-i şakka, 17
Tekâlif-i divaniye, 140
Tekâlif Kavâidi, **319**
Tekfurdağ (Tekirdağ), 4, 105
Tekke, 139, 286
Telhis, 69, **326**
Temeşvar, 13-16, 19, 34, 96
Temeşvar Kalesi, 13, 14, 33
Tenkihname, 164
Tepedelen, 250

Tereke, 284, 307
Tersane, 101, 104, 105, 113, 121, 138, 139, 161, 168, 197, 214, 232, 233, 254, 268, 300, 301, 303
Tersane başağası, 121
Tersane Çavuşları, 121, 215
Tersane Emini, 180, 233
Tersane Hazinesi, 121, 309
Tersane Tercümanlığı, 185, 212
Tersaniyan-ı Âmire, 116, 120, 121, 139, 300, 301
Tesla İmpuçniye Suyu, 93
Teşrifat (Protokol), 69, 101, 103
Teşrifatçı Kâtibi, 103
Tevcih, 103, 285
Tevkii Kalemleri, 124
Tevkiilik, 101
Tevkii Paşa (deyim), 101
Tevziat Defterleri, 290
Tırhala, 107, 108
Tırnova, 200
Tiflis, 36, 37, 143, 169, 174
Tilsit, 221, 235, 311
Timar, 6, 46, 105, 107, 113, 114, 120, 124, 125, 128, 130, 134, 137, 138, 141, 150, 156, 288, 289, 298-300
Timarlı Sipahi, 119, 124, 128, 157, 205, 261, 298
Timur - Bayezid Olayı, 153
Tise Nehri, 16
Titel Kalesi, 15, 16
Telçi Kasabası, Kalesi, 61, 64, 187, 257
Topçu, 6, 26, 119, 138, 248, 254, 255, 295, 298, 300, 304
Topciyan, 116
Topçubaşı,lık, 101, 120, 121
Topçuluk, 148
Topçu Ocağı, 295
Tophane, 138, 139, 214, 219, 233
Tophane Hazinesi, 309
Tophane Müşiri ve Müşirliği, 272, 300
Topkapı Sarayı Hümayunu, 304
Tören, 101, 106, 110, 118
Trablıca, 160, 251, 252, 253
Trablus, 78, 97, 98, 264, 267, 282
Trablusgarp Beylerbeyisi, 264
Trablus Ocağı, 104, 243
Trablnşam, 11
Trabzon, 108, 129, 163, 191, 192, 195, 217, 223
Trabzon Valisi, 211, 238
Tuğ, Tuğcubaşı, 109, 110
Tuğ Çıkarma Töreni, 174
Tuğray-ı Hümayun, 142
Tulon, 201, 202
Tulon Limanı, 263
Tulumbacı Başı, Ocağı, 148
Tuna, 9
Tuna Nehri, 7, 9, 10, 13-15, 17, 19-26, 33, 44, 47-49, 57, 58, 61, 64, 70, 72, 77, 83, 94, 96, 126, 176, 181, 182, 188-190, 211, 220, 236-239, 241, 251, 257, 302
Tuna Seraskeri, 257
Tunus, 78, 97, 98, 199, 264, 280
Tunus Ocağı, 104
Turla Nehri, 46, 49, 75, 83, 93, 193, 194, 282
Turnacı Başı Ağası, 124
Tuzla, 138
Tüfenkçi Askeri, 301
Tüfenkçi Başı, 110, 111
Türbe, 8, 12, 53, 229
Türk,ler, 16-20, 26, 27, 30, 32-34, 46-52, 69-70, 72, 78, 83, 89-91, 122, 124, 126, 138, 142, 149, 164, 169, 170, 175-180, 183, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 198, 199, 201-203, 205, 206, 207, 213, 220, 222, 234, 237, 238, 239, 241-244, 246, 250, 252-254, 256, 257, 258, 259, 263, 264, 275, 281, 282, 301, 302, 311, 315
Türkçe, 86, 89, 147, 198
Türk Delegasyonu, 89
Türk Donanması, 122, 222, 239
Türk Fırkateyni, 212, 213
Türk - İran Dostluk Anlaşması, 261
Türkiye İş Bankası, 319
Türkistan, 46
Türkiye, 148, 236, 256

Türkmen, 9
Türk - Rus Anlaşması, 212
Türk - Rus Savaşları, 197, 198, 199
Tütüncübaşı, 109

U

Ulaklar, 86
Ulema, 102, 220
Ulemayı Resmiye, 146
Ulemay-ı Tarîk, 146
Ulufe, 7, 23, 28, 35, 113-121, 123, 125-128, 133, 136-138, 141, 149, 150, 157, 158, 214, 252, 265, 294, 295, 302, 303, 306
Ulufe Defteri, 116
Ulufe Mahlulatı, 113
Ulufeciyanı Yemin, 119, 137
Ulufeciyanı Yesar, 116, 119, 138
Ulufe Torbaları, 118
Ur Boğazı, Kalesi, 46, 66
Ur Kapısı, Kalesi (Prekop berzahı), 4, 25, 27, 65
Usta, 114, 115, 122
Uyvar Kalesi, 2
Uzuncakale, 243

Ü

Üç ambarlı (gemi çeşidi), 212, 304
Üsküdar, 38, 39, 205, 212, 213, 232, 294
Üsküp, 5
Ülgün Kalesi, 15
Ültimatom, 212

V

Vakıf arazi, 107
Vakay-ı Hayriye, 253, 292, 296, 297, 300, 301
Vakanüvis, 35, 222, 321
Vakayıname (Reşid Efendi Tarihi), 114
Vakay-ı Vakvakiye Olayı, 54
Vakıf,lar, 29, 131, 137, 140, 165, 284-287, 289
Vakıf Mütevellisi, 107
Valide hasları, 303
Valide Ketdüdası, 180, 210, 219, 307
Valide Sultan, 227
Van, 135
Varadin, 8-11, 15, 32, 96
Varadin Savaşı, 30, 34
Varna, 70, 237, 239, 257, 258
Varoş Kapısı, 244
Vasıf Tarihi, 100, 147, 152
Vefa (semt), 315
Vebhâbi,ler, 208, 217, 246, 247, 267, 269, 279, 282
Vehrat Kalesi, 196
Vekilharç, 109
Vekil-i Mutlak, 94
Veliaht, 157
Veli Efendi Ovası, 226, 227
Venedik, 12, 19, 30, 31, 76, 129, 142, 144, 201
Venedikli,ler, 7, 12, 15, 17, 19, 31, 34, 62, 96, 113, 120, 143, 144
Venedik Körfezi, 34
Venedik Seferi, 30, 129
Vergi, 5, 17, 21, 80, 103, 105, 108, 128, 130, 132, 133, 135, 138, 140, 200, 268, 274, 289, 290, 291, 292
Vezirler, 15, 16, 29, 30, 35, 42, 45, 49, 55, 61, 63, 64, 69, 87, 97, 100, 101, 103, 106, 107, 109-112, 114, 123, 128, 130, 133, 134, 136, 137, 139, 140, 145, 146, 159, 161, 180, 184, 209, 215, 246, 248, 250, 252, 261, 274, 284, 293, 297, 299, 305, 307, 313
Vezir-i Azam,lık, 4, 6, 10, 13, 20-22, 45, 47, 48, 57, 60, 62, 67, 70, 94, 103, 113, 231
Vezir Kethüdası, 101, 103, 104, 112, 156, 180, 205, 206, 221, 225, 241, 242, 307, 309
Vezir Konağı, 230
Vezirlik, 2, 10, 20, 22, 24, 29, 58, 71, 100, 112, 135, 136, 171, 172, 194, 201, 220, 221, 229, 238, 247, 248, 250, 275, 276, 283, 313, 315
Vezirlik rütbesi, 260, 266
Vidin, 64, 107, 175, 176, 181, 187, 200, 209, 243-245, 261

Vidin Kalesi, 6, 35, 45, 46, 47, 200
Vidin Valiliği, Valisi, 200, 209
Vire ile teslim olmak, 183
Viyana, 20, 90, 120, 127, 142, 145, 243
Voyvoda, 107-109, 111, 135, 146, 171, 174, 177, 283, 284, 290, 301
Voyvodalık, 41, 80, 283, 289

Y

Yafa Kalesi, 203
Yaldız Altını, 141, 218, 302, 305
Yalı, 35, 40, 215
Yalı Köşkü, 122, 256
Yamak, 109, 200, 209, 218
Yancova yakası, 19
Yangın tulumbaları, 148
Yanya, 107, 108, 248-251, 282
Yarbay (Kaymakam), 298
Yaş Barış Anlaşması, 195
Yaş kasabası, 60, 174, 177, 194, 195
Yaver, 109
Yavuz Sultan Selim Vakfı, 103
Yayalar, 65, 110, 298
Yaylak, 149
Yedi Ada (Heptanesos), 332
Yediçigül (Yediçiğil) kabilesi, 74
Yedi Kule, 212
Yedi Kule Zindanları, 57, 174
Yedi san (Nogay) kabilesi, 74
Yemlik, 125
Yenbu Limanı, 247
Yeni Cami, 24, 147
Yeni Cami Türbesi, 39
Yeniçeri'ler, 1, 2, 23-26, 32, 33, 39, 48, 60, 61, 65, 98, 113-115, 117, 118, 120, 121, 124, 128, 129, 134, 141, 150, 155, 158, 191, 200, 205, 207, 208, 209-211, 214, 216-219, 221, 223, 226, 229-234, 236, 240, 248, 253-255, 265, 269, 279, 292, 294-296, 297, 300, 306, 315
Yeniçeri Ağalığı, Ağası, 1, 23-25, 28, 29, 61, 112, 114, 115, 118, 210, 213, 220, 221, 231, 254, 313
Yeniçeri Bölükleri, 138
Yeniçeri Dövme nişanları, 114, 115
Yeniçeri efendiliği, 284
Yeniçeri Kışlaları, 39
Yeniçeri Mevacibleri, 128
Yeniçeri Ocağı, 116, 117, 119, 255, 284, 290
Yeniçeri Ocakları Muhasebeciliği, 284
Yeniçeri Ortası, 114, 115, 117-119
Yeniçeriyan-ı Dergâh-ı Âlî, 116
Yeni Han, 71, 165
Yeni Kale, 25, 67-69, 75, 81
Yenişehir (Larissa), 253
Yenişehir Sancağı, 248
Yergöğü (Giurgiu) Kalesi, 83, 181
Yerköy(ü), 61, 64, 65, 185, 186, 220, 234, 237, 241
Yerköy(ü) Kalesi, 64, 185, 186, 237, 251
Yerli Ağalıklar, 123
Yerli Kulu (Yeniçeri Ocağı), 123, 141
Yeşilköy (Bkz. Ayastefanos), 90
Yirmilik Mecidiye, 306
Yol emiri, 76
Yolluk, 278
Yol uleması, 146
Yozgat, 282
Yörük, 121
Yunan ve Yunanlılar, 90, 256, 301
Yunan Hükümeti, 273
Yurtluk, 135, 289
Yüzbaşı, 111, 120, 300
Yüzlük Altını, 306
Yüz para, 141

Z

Zabit, 101
Zahire hazinesi, 304, 309
Zahire Nazırı, 292
Zaim, 6, 46, 106, 113, 125, 138, 205
Zanta, Zanta Olayı, 15, 16
Zeamet, 103, 105-107, 113, 114, 124, 125, 128, 130, 134, 137, 138, 141, 150, 157, 288, 289, 290, 298, 299, 302, 303
Zecriye Resmi, 303
Zemlin, (Zemon, Zemun), 8, 15, 19, 32, 244
Zend Suyu, 169-172
Zer-i Mahbub, 142
Zimmî, 132
Ziştovi, 185, 193
Ziştovi Barış Görüşmesi, 92, 168
Zobu (Hizmetkâr), 110
Zolata (Bir tür para), 141

Fiyatı : 350 Lira